1 Brookins [illegible]

A. Bishop. [illegible]

Ezra Abbot Jr

Jackson

Me

Oct. 1840

D. IO. GEORGII ROSENMÜLLERI

SCHOLIA

IN

NOVUM TESTAMENTUM.

TOMUS III.

CONTINENS

ACTA APOSTOLORUM ET EPISTOLAM PAULI AD ROMANOS

EDITIO QUINTA

AUCTIOR ET EMENDATIOR.

CUM PRIVILEG. S. ELECT. SAXON.

NORIMBERGAE,
IN OFFICINA FELSECKERIANA
MDCCCIV.

SCHOLIA
IN
ACTA APOSTOLORUM.

Πράξεις τῶν Ἀποςόλων; perinde est, sive *actiones*, sive *actus*, sive *acta*, sive *res gestas Apostolorum* vertas. Quamvis enim receptius sit, ut *acta* dicantur documenta, quae in publicas tabulas relata sunt, idem tamen saepe significant actus et acta, ut effectus et effecta, eventus et eventa; et *Cicero* etiam, quidquid quisquam egit, id modo acta, modo actus vocat. Narrantur autem hoc libro actiones, sive res gestae Apostolorum, sed ex multis admodum paucae, et prae ceteris memorabiles. Quum *Petri* et *Pauli* res gestae in hoc libro in primis tradantur, eos Apostolorum nomine hic tantum indicari censuit *Grotius*; imo *Gronovio* in Posthumis Francii inscriptio haec, in plurium numero formata, mira videtur. Sed, (ut recte monet *Wolfius* in curis,) non poterat aliter aut rectius formari titulus operis, quod in limine historiam ordinis et coetus Apostolici, eiusdemque per Matthiam, in locum Iudae suffectum, instaurationem edisserit, totiusque ecclesiae, universorum opera plantatae et coactae, rationem exponit, et subinde aliorum Apostolorum meminit, tanquam qui operam suam in promulgando Evangelio collocarint. Refert *Chrysostomus* Homil. I. in acta Apostolorum, multis sua aetate hunc librum adeo ignotum fuisse, ut non so-

lum ambigerent de auctore, verum ne id quidem cognitum haberent, an omnino extet haec rerum ab Apoſtolis geſtarum hiſtoria. Sed hoc non ita intelligendum eſt, quaſi hic liber actorum tum temporis non extiterit. Vituperat potius *Chrysostomus* ſocordiam Chriſtianorum, quod non legerent hunc librum, nec curarent a quo is eſſet ſcriptus. Ipſe vero hunc librum ab utilitate gravitateque argumenti valde commendat. Τοιαύτης, inquit, *ἐμπέπλησται φιλοσοφίας καὶ δογμάτων ὀρθότητος, (καὶ θαυμάτων ἐπιδείξεως,) καὶ μάλιστα τῶν παρὰ τοῦ πνεύματος εἰργασμένων — καὶ γὰρ τὰς πορρήσεις, ἃς ἐν τοῖς Ἐυαγγελίοις ὁ Χριστὸς προαναφωνεῖ, ταύτας εἰς ἔργον ἐξελθούσας ἐνταῦθά ἐστιν ἰδεῖν, καὶ ἀπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων διαλάμπουσαν τὴν ἀλήθειαν, καὶ πολλὴν τῶν μαθητῶν τὴν ἐπι τό βέλτιον μεταβολὴν τὴν ἀπὸ τοῦ πνεύματος αὐτοῖς ἐγγενομένην.* Eſt utique in ipſa hac hiſtoria demonſtratio ſimpliciſſima et firmiſſima veritatis religionis chriſtianae; nam ex ea diſcimus, hanc religionem non vi et armis, non dolo et piis fraudibus, ſed unice ope divina et ſalutarium veritatum, quas complectitur, praeſtantia et efficacia eſſe propagatam. Sed aliis etiam ex cauſſis hic liber eſt utiliſſimus. Continentur enim in eo varii ſermones Apoſtolorum, Petri potiſſimum et Pauli, unde diſcimus, quaenam partes religionis ab Apoſtolis pro maxime neceſſariis habitae ſint. Vix enim dubitari poteſt, Apoſtolos Iudaeis et Paganis, quos ad chriſtianam religionem adducere vellent, eas doctrinas ab initio tradidiſſe, quae maxime neceſſariae eſſe viderentur. Diſcimus etiam ex his Actis methodum, qua uſi ſunt Apoſtoli in tradenda religione, temporibus et locis et perſonis plane accommodatam. Sic e. c. Iudaeos ex libris veteris Teſtamenti edocebant, Ieſum Nazarenum eſſe

ve-

verum Messiam; in instituendis autem Paganis omnem institutionem a naturali religione petebant, atque id agebant, ut eos primum ad agnitionem unius veri Dei, deinde etiam ad cognitionem Iesu Christi et aliarum doctrinarum perducerent. Discimus denique ex hoc libro disciplinam Apostolorum, ex qua magna elucet indulgentia et humanitas, dum Iudaeis multa indulgebant, adeoque observationem quorundam rituum Mosaicae legis permittebant, ne eos alienos redderent a religione christiana, erga Paganos autem ea utebantur moderatione, ut Mosaicae legis iugum eis non imponerent.

Auctorem huius libri esse *Lucam*, statim initium eius nos docet, quod etiam antiquissimi Scriptores rerum christianarum testantur. Iam enim Sec. II. Tertullianus (adv. Marcionem V. 2.) et Irenaeus (III, 12.) Acta haec tribuerunt Lucae. Eusebius hist. eccles. Lib. III, c. 25. acta Apostolorum inter ὁμολογȣμένα refert. Denique etiam hic liber quotannis a die Paschatis ad diem Pentecostes legebatur in Ecclesiis, ut nos docent *Chrysostomus*, *Augustinus*, *Ambrosius* et alii. Reiecerunt Acta Apostolorum *Valentiniani*, *Marcionitae*, *Severiani*, et *Manichaei* quidam, ut constat ex *Irenaeo* c. haeres. III, 2. et 12. *Theodoreto*, Hist. eccl. I, 21. *Augustino* Epist. 251. c. Faustum XIX, 31. Sed hi omnes reiecerunt acta non ex rationibus historicis, sed quia ipsorum placitis erant contraria. *Gnostici* enim, quales erant Valentiniani et Marcionitae, Deum V. Testamenti alium esse dicebant, ac N. Testamenti Deum, et alium, non nostrum Christum per Prophetas V. T. promissum esse dicebant. Cum hac autem sententia multa Actorum loca pugnant. Alii, ut *Severiani* et *Encratitae* vehementer urgebant abstinentiam a

 cibis

cibis quibusdam; ſed in actis traditur, ab Apoſtolis promiſcuum ciborum uſum permiſſum eſſe. *Manes* denique haberi voluit pro paracleto illo, quem Ieſus promiſerat Apoſtolis. In his actis autem narratur, paracletum a Chriſto promiſſum, Spiritum S. iam fuiſſe miſſum. Cauſſae igitur, cur nonnulli hunc librum reiicerent, non fuerunt hiſtoricae, ſed dogmaticae, quia nempe haec hiſtoria cum placitis eorum non congruebat. Ceterum maior pars eorum, quae hic narrantur, ſunt acta Pauli; cuius rei cauſſa eſt, (ut recte *Chrysostomus* obſervat,) quod Lucas diſcipulus et cultor Pauli fuit, quem in multis itineribus comitatus eſt.

Quo anno hic liber ſit ſcriptus, certo definiri non poteſt. Videtur tamen nec ante, nec poſt annum LXIII. ſcriptus eſſe, quia Lucas hiſtoriam usque ad hunc annum perſequitur, non autem commemorat, quem exitum habuerit captivitas Pauli. Ad *locum* quod attinet, alii Romae, alii Alexandriae, alii Antiochiae, alii in Achaia hunc librum ſcriptum eſſe putant. Sed res eſt incerta.

CAP. I.

1. Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην) *Primum librum scripsi*, vel *in priori libro enarravi*. Nam λόγος h. l. denotat *librum, enarrationem, historiam*, ſimili inflexione a λέγω diço, qua סֵפֶר a rad. סָפַר *narravit*, deducitur. Simili fere modo *Philo* librum, *quod omnis probus liber*, his inchoat verbis: ὁ μὲν πρότερος λόγος ἦν ἡμῖν, ὦ Θεόδοτε, περὶ τȣ̃ πάντα δȣ̃λον φαῦλον. *Prior noster liber egit, Theodote, de eo quod omnis peccator sit servus*

vus. Πρῶτον, pro πρότερον. Vocula μὲν eleganter a Scriptoribus Graecis ponitur, si in libris posterioribus ad libros priores a se scriptos provocant, eorumque summa capita breviter repetunt. Fit hoc ab Herodiano initio singulorum librorum excepto secundo, et a Philone de *vita Mosis* initio libri secundi et tertii. *Prior* Lucae liber fuit eius Evangelium. Actorum liber secunda pars totius operis est. De *Theophilo* vide dicta ad Evang. Luc. I, 4. Περὶ πάντων i. e. *de praecipuis*; ut Io. IV, 29. ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν) *quae Iesus fecit pariter ac docuit.* Ἤρξατο ex more Hebraeorum pleonastice positum esse videtur. Sic Gen. II, 3. ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι. Cf. etiam Matth. XII, 1. Verba περὶ πάντων non possunt ad vivum resecari. Est potius idiotismus, qualis Io. IV, 29.

2. Ἄχρι ἧς ἡμέρας — ἀνελήφθη) Quocunque modo haec verba explices, transpositio quaedam admittenda est. Facillima videtur constructio, si unicam voculam οὓς transpositam dicas, ut constructio ordinaria sit: ἀποστόλοις, οὓς διὰ πνεύματος ἁγίου ἐξελέξατο, ut sensus sit: *Quum mandata dedisset Apostolis, quos per Spiritum sanctum,* i. e. instinctu Spiritus S. *elegerat.* Similis constructio est infra c. III, 24. et Io. IX, 40. Sed commode etiam verba διὰ Πνεύματος ἁγίου construi possunt cum ἐντειλάμενος, *postquam Apostolis mandata per Spiritum sanctum dederat.* Mandata dedit Iesus Apostolis suis, post reditum in vitam, ut nempe Hierosolymis expectarent dona Spiritus sancti, ut postea irent per orbem terrarum docendi baptizandique caussa etc. Quid sit *per Spiritum S. aliquid dicere aut facere*, docuimus ad Matth. III, 16. Generalis

notio eſt, facere aut dicere aliquid *volente, adiuvante et operante Deo*, ut ſi Ieſus ſaepe dicitur miracula patraſſe et daemonia eieciſſe ἐν πνεύματι ἁγίῳ, i. e. *adiuvante et operante Deo*. Cf. infra X, 38. Sic etiam Prophetae per πνεῦμα ἅγιον, i. e. operante Deo locuti ſunt. Hoc loco Ieſus ſpectatur ut Propheta a Deo miſſus, et mandata dediſſe Apoſtolis *per Spiritum sanctum* ideo dicitur, quia auctoritate divina et operante Deo praedixit, Apoſtolos accepturos eſſe dona Spiritus ſancti, eademque auctoritate divina eos conſtituit miniſtros religionis ſuae. Eodem ſenſu Ieſus ſaepiſſime in Evangelio Ioannis dicit, ſe auctoritate Patris docere et miracula patrare.

3. Οἷς καὶ — τεκμηρίοις) *Quibus etiam vivum se exhibuit, post mortem suam, per multa documenta.* Τεκμήριον eſt *omne certum et indubitatum signum, e quo aliquid iam certissime colligi et cognosci potest.* Vid. SCHLEUSNERI Lex. ſub hac voce. Huiusmodi documenta vitae verae erant, quod cum iis edit et bibit, quod modo in Galilaea modo in Iudaea cum iis verſatus eſt; quod ſe tangendum praebuit, eosque de multis rebus ad religionem pertinentibus edocuit. Cf. infra c. X. 41. τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ) ſc. γνωστά, quae de regno Dei, vel doctrina evangelica ipſis ſcitu neceſſaria eſſent, hactenus ipſis vel plane ignota, vel obſcura Io. XVI, 12. ſeqq.

4. Καὶ συναλιζόμενος) ſc. αὐτοῖς, *quum eos congregasset.* Haec lectio, quippe unice vera, omnino retinenda eſt, reiectis aliis, συναλισκόμενος et συναυλιζόμενος, a librariorum aut incuria aut ignorantia profectis. Eſt autem ἁλίζειν et ἁλίζεσθαι voce med. *colligere.* Ioſeph. Ant

Ant. VIII, 4. 1. τὰ δὲ λοιπὰ σκεύη πάντα συναλίσας, *quum ceteram supellectilem omnem collegisset:* inde pro *congregare*, XIX, 7. 4. πλῆθος εἰς ἐκκλησίαν συναλίσας, *quum populum in concionem convocasset.* Sensus igitur huius loci est: *Quum eos congregasset, praecepit* etc. subintellecto τῷ αὐτοὺς, ex αὐτοῖς repetendo. Vulgata latina cum aliis habet *convescens.* Sic Chrysostomus etiam intellexit verbum συναλιζόμενος. Hom. I. ἀλλὰ περιμένειν — ἣν ἠκούσατέ μου) Oratio obliqua mutata in rectam, more, optimo cuique Scriptori recepto, quod exemplis ex Iosepho (Ant. I, 19. 4. ut et §. 6. 10.) ostendit *Krebsius.* Sensus est: *et expectarent promissum a Patre beneficium, de quo ipsis dixisset.* Quale hoc beneficium esset, statim v. 5. dicitur. Ἐπαγγελία, *ipsa res promissa*, ut saepe. Ἀκούειν τινὸς, *ex aliquo audire* apud optimos Scriptores occurrit, e. g. Theophrast. charact. eth. c. 9. οὗ φησὶν ἀκηκοέναι, *e quo se audivisse dicit.* Demosthenes *Olynth.* I. ἤκουον δ᾽ ἔγωγε τινων, *audivi vero ego a nonnullis.* Subaudire potes ἐκ sive ἀπὸ, ut infra Act. IX, 13. *Hierosolymis* autem haec tanta miracula fieri par erat ut iidem, qui ignominiosae mortis Iesu spectatores fuissent, nunc certissimis argumentis de eiusdem vita gloriosa et maiestate convincerentur; ut taceamus multitudinem hominum, ex dissitis locis ad festum celebrandum adventantium.

5. Ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε) Metaphorice. Theophylactus ita: τὴν ἐπίχυσιν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς χορηγίας σημαίνει, affusam abundantiam et divitias liberalis muneris significat, ut intelligatur copia illa efficacitatis sancti Spiritus Apostolis tunc collata, quum antea quoque

afflatu Iesu participes facti essent Spiritus sancti. Quod Ioannes praedixerat, Matth. III, 11. id nunc, inquit Christus, per me vobis praestabitur. Vid. infra c. II, 1. seqq. ὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας) *Haud multo post hoc dies.* Singularis his verbis inest constructionis mutatio. Posita enim sunt, pro: ὐ πολὺ μετὰ ταύτας ἡμέρας, vel pro: ἐ πολλαῖς ἡμέραις μετὰ ταῦτα.

6. Ἐι ἐν τῷ χρόνῳ — τῷ Ἰσραήλ) *An hoc tempore Israëli regnum restituis?* Ἐι pro Hebr. אם saepe denotat *an.* Ἀποκαθιστάνειν h. l. non est *instaurare, rem in pristinum ac meliorem statum restituere,* quae notio locum haberet, si τὴν βασιλείαν τῦ Ἰσραὴλ dictum esset. Iam vero cum Dativo constructum notat, *reddere, pristino Domino restituere.* Nondum intelligebant tum Apostoli, *quale* futurum esset regnum Messiae. Expectabant autem restitutionem regni Israelitici collapsi, et per Romanos paene erepti Iudaeis, αὐτονομίαν et imperium in alias gentes, quale Davidis et Salomonis fuerat temporibus. Putabant fortassis coniunctum iri regnum Christi spirituale cum singulari Iudaeorum praerogativa, ita ut republica eorum in statum pristinum restituta, et perdurante legis Leviticae observatione, gentiles, qui Christo regi nomen dare vellent, Iudaismum antea amplecti cogerentur.

7. Ὀυχ ὑμῶν ἐξουσία) *Non est vestrum scire, quae tempora vel opportunitates Pater his rebus gerendis ex sua ipsiusmet potestate* (suo arbitrio) *destinaverit.* Καιρὸς *occasionem, opportunitatem* denotat, quae moram plerumque non patitur, quam adeoque ut *spatium bre-*

brevius ut *articulum temporis* Graeci confiderant. Definit voces Hippocrates initio *praeceptionum* Sect. I. Τίϑεσϑαι h. l. eft *constituere, determinare.* Demofth. adv. *Phaenip. Quum saepe legibus trigesima dies praefinita sit,* ἑτέραν ἡμῖν αὐτοῖς συγχωρήσαντες ἐϑέμεϑα, *aliam inter nos ipsos paciscentes constituimus.* Ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξεσίᾳ, *ex propria potestate.* Sic Matth. XXI, 23. et faepe in locis parallelis. Senfus igitur eft: *Deum ex propria potestate certa rerum omnium constituisse tempora, et in iis decernendis nemine adiutore et consiliario usum esse; non decere igitur, ut homines nimis sollicite et curiose illa rimentur, quae revelare illis divinae nondum placeret sapientiae.* Non refpondet Chriftus ad propofitam quaeftionem; nam, (inquit Chryfoftomus,) διδασκάλε τετό ἐςι μὴ ἃ βέλεται ὁ μαϑητὴς, ἀλλ' ἃ συμφέρει μαϑεῖν, διδάσκειν. Spiritum, inquit, accipietis. Tunc videbitis quid fit eventurum; evanefcet veftra fpes.

8. Ἀλλὰ — ἐφ' ὑμᾶς) *Sed accipietis dotes Spiritus sancti, in vos demissi.* Δύναμις h. l. fignificat *dotes necessarias* ad negotium docendi, et gerendum munus Apoftolicum. Ἐπέρχεσϑαι ἐπί τινα metaphorice dicitur id, cuius vis et virtus fe in aliquo exferit et operatur, feu, quo aliquis imbuitur et inftruitur. Ἔσεσϑέ μοι μάρτυρες, *doctrinam, religionem meam propagabitis.* Nam μαρτυρεῖν faepe effe *docere,* notum eft. ἕως ἐσχάτε (πέρατος) τῆς γῆς, *per totum orbem,* inter omnes gentes.

9. Καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφϑαλμῶν αὐτῶν) Ὑπολαμβάνειν alias eft *suscipere;* hoc loco vero notat *abripere, subducere,* ὑφαρπάζειν. Adhibetur haec x de rebus, quae venti fluctusve abripiunt. Eufebius

sebius, scriptor Ionicus, apud Stobaeum Serm. 6. ὥσπερ νῆα ἄνεμοι ὑπολαβόντες, τῇ καὶ τῇ φορέοντες συγκλονέουσι, *quemadmodum venti navem abreptam huc illuc ferentes conquassant.* Vide annotata ad Marc. XVI, 19. et Luc. XXIV, 51. D. Christoph. Frid. Ammon (in novis opusc. theol. Goett. 1803. Commentatione 3. Adscensus J. Chr. in coelum historia bibl.) iam inde a iactis christianae religionis fundamentis duas in ecclesia de ascensione Iesu Christi in coelum obtinuisse sententias putat: *unam,* quae in fide simplici abitus Christi ad gloriam coelestem subsisteret; *alteram,* quae fidem istam ornaret coloribus, variisque traditionibus oculos et imaginationem in fidei illius societatem adscisceret; (p. 54.) Marcus et Lucas obtemperaverunt hac in re, (ut ipse putat p. 47.) Christianorum ex Iudaeis ingenio, Midraschici Messiae venturi receptionem coelestem prope Bethaniam in monte olearum eventuram esse, dudum vaticiniis V. T. portendi sibi persuasum habebant. Vid. loca ab eo citata.

10. Ἄνδρες δύο) Ignotos fuisse hos viros Apostolis, per se patet. Plerique igitur angelos fuisse censent. Si hoc est, metonymice dicuntur ἄνδρες δύο, duobus viris candidatis sive albatis similes. Sed nulla nos cogit necessitas, ut angelos fuisse statuamus; nam candidis vestibus uti solebant et Orientales et Iudaei, in primis Sacerdotes, et Romani, et verisimile est, etiam inter Sacerdotes fuisse, qui Iesum pro Messia haberent. Act. VI, 7. Vid. D. Gottlieb Schlegel *Pragmatische Betrachtung über die Rede zweyer Freunde Iesu in weissen Kleidern bey seiner Himmelfahrt,* in Henkii Neuem Magazin für Religionsphilosophie etc. Tom. IV. p. 277. sqq.

11. Οὕτως ἐλεύσεται) *Sic*, ut oculis conspici possit, *veniet*, ad iudicium universale. Ut hoc certum est, eum abiisse, sic certum est, eum reversurum esse, vel: tam gloriose, tanta cum maiestate, quanta cum maiestate abiit.

12. Σαββάτου ἔχον ὁδὸν) ἔχον pro ἀπέχον, ut adeo olivetum, et in specie locus, ubi Christus in coelum sublatus est, Sabbati itinere ab urbe remotum fuisse dicatur. *Iter Sabbati* plerique Iudaei definiunt bis mille ulnis, i. e. mille passibus: nam passus duplex ulna. Syr. *septem circiter stadiis.*

13. Εἰς τὸ ὑπερῷον) Ὑπερῷα, intellecto οἰκήματα, *superiores aedium* denotant *partes*, *superiora coenacula* cum Plauto diceres Amphitr. Act. III. Sc. I, v. 3. Opponuntur ἐπίπεδα. Attici, ut Auctor est Moeris, διῆρες dicunt. B. *Krebsius*, quem *Mosche* aliique sequuntur, per τὸ ὑπερῷον intelligit *cellam superiorem in templo Hierosolymitano*, quae κατ' ἐξοχὴν appellata sit ὑπερῷον. Haec fuit etiam sententia *Ludovici de Dieu*, a qua *Campeg. Vitringa* (de Synagoga vetere p. 152. f.) non alienus fuit. Hoc ὑπερῷον *Iosephus* Ant. XI. 5. 4. ita describit, ut locum subdivalem fuisse, ibique homines congregari solitos, ostendat. Cf. A. VIII, 3, 3. Hanc sententiam confirmare videtur, quod infra dicitur, Apostolos una cum fidelibus semper fuisse in templo; et dilucide locus Luc. XXIV, 53. ubi Apostoli, Iesu in coelum sublato, Hierosolymas reversi, semper in templo fuisse dicuntur. Nihil tamen obstat communi sententiae, quae hoc ὑπερῷον in domo privata aliqua fuisse contendit; nec locus c. II, 41. repugnat, ut infra docebimus. Cf. *Michaelem* ad h. l. qui

ὑπε-

ὑπερῷον, de quo hic fermo, comparat cum Arabum *Alija*. Erat confuetudo Iudaeorum, ut, fi vacare vellent religioni, precari, feriis meditationibus rerum divinarum incumbere, aut cum aliis de lege divina colloqui, et de eius fenfibus difputare, in fummum conclave fe conferrent. De hoc Iudaeorum more vid. *Campeg. Vitringa* de Synag. vet. p. 145. fq. Igitur in fummo illo conclavi Apoftoli convenire folebant pietatis exercendae cauffa. Ἰέδας Ἰακώβε fc. *frater*. Alioqui idem Thaddaeus et Lebbaeus dicitur. Matth. X, 3. Marc. III, 18.

14. Οὗτοι — προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει) *Hi omnes assidue preces faciebant*. Προσευχή et δέησις funt Synonyma, nec eft difcrimen quaerendum in his duobus verbis. Verba καὶ δεήσει defunt in codd. nonnullis, verfionibus, et Patrum Scriptis. Προσκαρτερεῖν πράγματι τινὶ *est non fatigari, assidue versari in negotio aliquo*. Σὺν γυναιξί, *cum mulieribus*. Non intelligendae funt *uxores* Apoftolorum, alioqui addendum fuiffet αὐτῶν, fed *mulieres*, quae etiam ad fepulcrum Chrifti fuerunt. Ἀδελφοὶ funt in univerfum cognati.

15. Ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις) *Per eosdem hos dies*, nimirum interiectos inter diem, quo in coelum Chriftus afcenderat, et Pentecoftes habentem nomen. Ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν) *Discipuli* Chrifti vocantur: 1) Duodecim Apoftoli. 2) Qui Iefu adhaeferant eumque comitati erant. 3) Omnes cultores Iefu, pofthac Chriftiani vocati. H. l. generalis fignificatus obtinet. ὄχλος ὀνομάτων) Nomina dicere pro *hominibus*, receptum fuiffe inter Judaeos loquendi genus, ex Apocal. III, 4. XI, 13. aliisque locis ap-

apparet. Sed et Latini ita loquuntur. OVIDIUS A. II. 1. 35. *Heroum clara valete nomina.* STATIUS Theb. VI. 373. *Quisnam iste duos, fidissima Phoebo nomina commisit Deus in discrimina reges?* ἐπὶ τὸ αὐτὸ) *in uno eodemque loco*, intellecta voce χωρίον, Vid. *Lamb. Bosius* in Ellipſ. Gr.

16. Ἄνδρες — τὸν Ἰησοῦν) *Cariſſimi, debebat eventu comprobari quod scriptum est, et quod praedixit Spiritus S. per Davidem de Iuda, qui fuit dux eorum, qui Iesum comprehenderunt.* Loca Pſalmorum, ad quae reſpicit Petrus, infra v. 20. afferuntur.

17. Ὅτι — διακονίας ταύτης) *Scilicet annumeratus fuerat ille nobis, et acceperat ministerium hoc.* Incipit nunc Petrus uberius mentem explicare. *Sors ministerii*, i. e. *ministerium.* Κλῆρος, *sors*, transfertur quoque ad ea, quae cuique obtingunt, et in ſacris litteris divini muneris participationem indicat; ut hoc loco: Sortitum fuiſſe Iudam, Petrus ait, idem miniſterii munus, quum Apoſtoli electi fuerint a Ieſu. Vid. *Io. Ern. Imman. Walchii* diſſert. *de munere Apostolico*, κλήρῳ τῆς διακονίας, in diſſert. in Acta Apoſtolorum, quibus multa antiquitatis ſacrae et profanae capita explicantur atque illuſtrantur. Vol. I. diſſert. I.

18. Videntur comm. 18. et 19. continere in parentheſi non Petri, ſed Lucae verba, narrantis, quid tandem evaſerit Iudas. Non opus erat, ut Petrus ipſe haec enarraret; nam iis ad quos verba faciebat, haec omnia iam nota erant et perſpecta. Saltim verſio vocabuli ἀκελδαμὰ in ſermonem graecum eſt a Luca in gratiam lectorum

rum facta. ἔτος μὲν — τῆς ἀδικίας) Senfus eft: *Is mercede iniusta occasionem praebuit emendi agri.* Iudas enim fibi non emit agrum; abiecit potius pecuniam in templum. Iudaei autem pro illa pecunia emerunt agrum. Ergo non inhaerendum eft verbis, fed ex ipfa hiftoria explicandus eft locus. Vid. Matth. XXVII, 6. 7. πρηνὴς γενόμενος) *Praeceps factus.* Sic Iofephus de B. I. L. VII. c. 5. de Sabino quodam milite Romano, qui culmen murorum Hierofolymae iam confcenderat, dicit, καὶ πταίσας πρός τινα πέτραν πρηνὴς ἐπ' αὐτῆς μετὰ μεγίστου ψόφου κατέπεσεν, *ad lapidem quendam allisus praeceps super illo cum maximo crepitu decidit,* Cf. *Sap.* IV, 19. 3. Maccab. VI, 23. ἐλάκησε μέσος) *Ruptus est medius,* disruptus eft, cum crepitu quodam diffiliit. Gloffarium: *dissiluit,* ἐλάκησεν, ἐῤῥάγη. Cf. annotata ad Matth. XXVII, 5. Tota haec res fic cogitanda effe videtur: Finiit Iudas vitam fufpendio. Poftquam vero aliquamdiu pependerat, rupto laqueo, praecipitatus eft humum, et ruptus venter fic ut inteftina effunderentur. Alii, ut *Grotius,* et Iac. *Perizonius* exiftimabant, Iudam moerore et melancholia correptum afcendiffe domum, aut alium locum editum et celfum, et inde fe praecipitaffe, et hoc effe illud: πρηνὴς γενόμενος.

19. Καὶ γνωστὸν ἐγένετο) Id, quod Iudae evenerat. ἀκελδαμὰ חֲקֵל דְמָא, quomodo hic fcribit Syrus. Hierofolymitana eius temporis lingua prope ad Syriacam accedebat. *Ager sanguinis,* vel *ager caedis, Mordacker,* quia pecunia pro proditione Iefu foluta emtus erat.

20. Γέγραπται — λάβοι ἕτερος) Haec duo loca extant Pf. LXIX, 26. CIX, 8. Mala imprecatur Davides ini-

inimicis suis et regni Israelitici, atque adeo Messiae. Prioris loci sensus est: *Fiat illius palatium* (domicilium) *desertum, neque sit qui in eo habitet.* Ἡ ἔπαυλις, *villa, casa rustica.* Sed hebraicus textus habet טִירָה, quod potius palatium vel quodvis domicilium significat. Alterius loci sensus est: *Munus eius accipiat alius.* Nam ἐπισκοπή, hebr. פְּקֻדָּה est *praefectura, munus.* Si haec de Davidis inimicis intelliguntur, omnia sumi possunt ad verbum. Multa nempe mala imprecatur Davides hostibus suis, et inter alia etiam haec, ut palatia vel domicilia eorum desolentur, et munera eorum alii accipiant. Utrumque locum Petrus a Davide et hostibus eius, ad Messiam et inimicos Messiae, nominatim ad Iudam transfert, propter manifestam similitudinem. Sed de Iuda hi loci ad verbum intelligi non possunt. Unde enim constat, domicilium Iudae mortui desertum et incultum fuisse? Est igitur deserta domus effigies interitus, aut si dialectice dicas, pars aut species interitus, et in his verbis ad Iudam relatis, in universum hoc inest: *Utinam intereat!* Petrus nempe ex longo carmine dirarum unam decerpit imprecationem, non quo haec una potissimum syllabatim spectanda sit, sed ut doceatur, ad quem illae omnes dirae referri possint aut debeant. Nec inest in verbis Psalmorum proprie vaticinium, quod ad Iudam solum pertineat; sed hoc tantum vult Petrus: *Quod in libro Psalmorum scriptum est, fore ut impii, inprimis inimici Messiae male pereant, id etiam evenit Iudae.* Hic sensus consilio Petrinae orationis congruit. Nam (id quod Petrus voluit docere) si Iudas interiit, opus est eius successore. Sed si locus ad verbum capia-

tur, non valet conclusio: Quia domus Iudae deserta est, opus est eius successore. Simili modo Paulus illud dirarum carmen omnino ad Iudaeos pertinere dicit. Rom. XI, 9. Vid. D. SAM. FR. NATH. MORI dissert. *de discrimine sensus et significationis*, p. 91. seqq. dissertationum Theologicar. et Philologicarum.

21. 22. *Oportet igitur unum eorum, qui nobiscum versati sunt per omne illud tempus, quo Dominus apud nos fuit, initio facto inde a baptismate Ioannis, ad eum diem, quo sublatus est, testem fieri nobiscum resurrectionis eius.* Construe: δεῖ ἓν ἕνα τῶν ἀνδρῶν—γενέσθαι σὺν ἡμῖν. Τῶν συνελθέντων ἡμῖν ἀνδρῶν Supple ἐκ. Ex iis, qui nobiscum versati sunt, sive qu. fuerunt in nostro coetu, toto eo tempore, quo εἰσῆλθε ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμῶν, *coram nobis vixit*. Est enim haec periphrasis, significans usum familiaris consuetudinis. ἀρξάμενος — ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, i. e. *ab initio usque ad finem muneris eius* ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου, ex quo ab Ioanne fuit baptizatus. Id enim initium ei fuit auspicandi muneris. Versati autem erant cum Iesu non tantum duodecim Apostoli, sed et 70. discipuli.

23. Καὶ ἔστησαν — Ματθίαν.) Ἵστημι h. l. metaphorice est *sisto, propono eligendos, ich bringe in Vorschlag*. Verisimile est hos duos, *Iosephum* et *Matthiam*, fuisse e numero LXX. discipulorum, quos Iesus secum habuit, et quos interdum dimisit per Palaestinam, docendi caussa, ut legimus Luc. X. *Barsabas* videtur familiae cognomen fuisse, *filius alicuius Sabae*; *Iusti* cognomen autem Iosephus nactus esse videtur propter indolem et mores.

24.

24. Καρδιογνῶϛα) Cui ſunt omnium hominum animi noti, qui omnium indolem, ſentiendi cogitandique rationem habet perſpectam; qui Deus eſt ſolus. Homines autem ſaepenumero externa ſpecie falluntur.

25. Λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποϛολῆς) *Ut accipiat munus hoc Apostolicum.* Κλῆρον τῆς διακονίας habuimus ſupra v. 17. hic additur ἀποϛολῆς, nimirum ἓν διὰ δυοῖν, pro ἀποϛολικῆς. ἐξ ἧς παρέβη Ἰȣ́δας) *Unde decessit, vel excidit Iudas.* Cuius officii deſertor fuit Iudas. עזב. πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον) Variae ſunt interpretum ſententiae de loci huius ſenſu. *Petrus Keuchenius* explicat de abitu Iudae in domum ſuam ad mercaturam faciendam, vel ad alia negotia ſuſcipienda. Sic 1 Macc. XI, 38. *Demetrius* dicitur permiſiſſe militibus ſuis, ut quisque rediret εἰς τὸν ἴδιον τόπον. Huic affinis eſt *Krebsii* ſententia, qui putat haec verba explicanda eſſe ex notiſſima illa loquendi ratione, *quo homines ad suum quisque locum*, h. e. domum, *abiisse dicuntur;* adeo ut idem ſit, quod *ex loco aliquo recedere, s. ab hominibus, quibuscum fueris, secedere.* Senſus igitur eſſet: *Iudas secessit a nobis, munere Apostolatus relicto.* Communior interpretatio eſt, *Iudam ad inferos abiisse.* In locum *proprium* i. e. qui ipſi melius conveniebat, quam Apoſtolica functio. *Ignatius* ad Magnes. 5. ἐπεὶ ȣ̓͂ν τέλος τὰ πράγματα ἔχει, ἐπίκειται τὰ δύο, ὁμȣ͂ ὅ τε θάνατος, καὶ ἡ ζωὴ, καὶ ἕκαϛος εἰς τὸν ἴδιον τόπον μέλλει χωρεῖν. *Baal turim* in Num. XXIV, 23. Balaam ivit in locum ſuum, i. e. in gehennam. De mortuorum ſede ὁ τόπος uſurpatur Eccl. III, 20. c. VI, 6. Quicquid ſit, ſenſus omnino eſſe videtur: Iudas eo

venit, ubi iuſtam accipiet mercedem. Alii hanc phraſin de ſucceſſore Iudae explicant, ita ut infin. pendeat a verbo λαβεῖν, et vertendum ſit, *ut abeat ad locum suum ut locum suum occupet.*

26. Ἔδωκαν κλήρυς αὐτῶν) *Iecerunt sortes*: Modus nobis ignotus eſt. Veteres ſolitos eſſe coniicere tabulas in urnam aliquam, in quibus tabulis nomina erant ſcripta, docet Fabricius in Bibl. Antiq. pag. 460. Tum verba ἔπεσεν ὁ κλῆρος vertenda ſunt: *exiit sors.* Moshemius per κλήρυς intellexit *suffragia.* Cui ſententiae repugnat, quod ſtatim ſequitur ἔπεσεν ὁ κλῆρος, quod non poteſt verti: *suffragium cecidit.* συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων) *Communi sententia adiunctus est ad undecim Apostolos,* i. e. cooptatus. Verbum ductum eſt a nomine ψῆφος, ſeu ψῆφίς, quo calculus ſeu lapillus ſignificatur. Nam calculis coniectis ſententiae olim ſive ſuffragia declarabantur.

CAP. II.

1. Καὶ ἐν τῷ συμπληρῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς) *Quum advenisset dies pentecostes.* Verba haec ita eſſe vertenda, res ipſa et loci paralleli Luc. I, 57. II, 21. cet. ſatis docent. Τῆς πεντηκοστῆς, ſc. ἡμέρας poſt feſtum Paſchatos. Quod apud Hebraeos dicebatur *festum hebdomadum*, id a Iudaeis inter Graecos verſantibus appellatum eſt Feſtum πεντηκοστῆς, diei quinquageſimi a Paſchate. Ioſephus Antiq. XIII, 16. Πεντηκοστὴ ἡμέρα μετὰ τὴν τῦ πάσχατος, ἑορτὴ ἦν μία τῶν πρώτων παρὰ τοῖς Ἰυδαίοις. Die pentecoſtis primo lex data fuit Iudaeis in deſerto; nunc vero doctrina Chriſti Hieroſolymis in maxima

xima omnium nationum frequentia solenniter promulgata fuit. Praeterea festi tempore haec fieri oportebat ideo, ut, qui cruci Iesu adfuerant, iidem haec quoque spectarent. *Ἅπαντες*, non tantum duodecim Apostoli, sed etiam caeteri homines, numero centum ac viginti, c. I, 15. *ὁμοθυμαδὸν*) Significat animorum studiorumque coniunctionem. *Ἐπὶ τὸ αὐτὸ*, sc. *οἴκημα*. Hesychius explicat: *ὁμῦ, ἐις τὸν αὐτὸν τόπον.*

2. Καὶ *ἐγένετο — καθήμενοι*) *Et repente ex aëre ortus est sonus veluti ruentis venti, qui* (sonus) *totam domum, ubi commorabantur, replevit.* Verbum *Φέρεσθαι* ad violentum, quo venti moventur, impetum notandum adhiberi solet. *Aelian.* hist. anim. L. VII, c. 24. *In Bosphoro Thracio, ἐπειδὰν τὸ πνεῦμα βίαιον ἐκΦέρηται, quum ventus ingruit violentus.* ἦχος, infra comm. 6. *Φωνὴ*, qua voce LXX. saepe utuntur pro hebr. קוֹל, quum de tonitru sermo est. Vid. Exod. IX, 25. 28. cap. XX, 18. Apoc. XI, 19. Sonitus ille, tonitrui similis, signum fuit praesentiae divinae, adventumque Spiritus S. in Apostolos illabentis portendit. Tale quid narratur Iosepho Antiq. VIII, 4. 1. Καὶ *ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον, ὗ ἦσαν καθήμενοι*) *Krebsius τὸν οἶκον* h. l. non de *domo aliqua privata*, sed de *oeco* s. *conclavi*, *quod in templo fuerit*, intelligendum esse existimat. Nec sine ratione. Constat enim, festo Pentecostes, illa diei parte, hora nempe tertia (v. 15.) solemnissima nempe omnium hora precandi, unumquemque sacris publicis interesse debuisse, nec sine impietatis nota abesse potuisse, ut ex Thalmudistis docet *Capellus* in Spicil. observatt. ad h. l. ut alia taceam. Οἶκος autem, s. latine *oecus*, nihil aliud est, quam quod

nos dicimus *ein Saal.* Tales autem *oecos* in templo Hierosolymitano triginta fuisse, testis est *Iosephus* Ant. VIII, 3. 2. Huic sententiae obstare videtur hoc, quod Apostoli sine concessione peculiari magistratus Iudaici *oecum templi* vix occupare potuissent. Tale quid autem concessisse Iudaeos discipulis Christi, sibi exosis, non est credibile. Videtur igitur intelligi *domus*, ubi commorabantur tum Apostoli. Verbum *καθῆσθαι* h. l. *commorari* significat. Demosthenes de corona: *Boni isti legati, καθῆντο ἐν Μακεδονίᾳ τρεῖς ὅλους μῆνας, per tres integros menses in Macedonia commorati sunt.*

3. *Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρὸς) Et visae sunt illis divisae quasi flammulae ignis.* Nam *γλῶσσαι* haud dubie ex usu Hebraismi, ignis flammulae dicuntur, Iesaiae exemplo; qui c. V, 24. talem ignis particulam לְשׁוֹן אֵשׁ, *γλῶσσαν πυρὸς* dixit. *Linguae* igitur, sunt partes illis similes, ut occulte simul ad miraculum sic alludatur. Flammulae igneae quae illis apparuerunt, dicuntur *διαμεριζόμεναι*, (in Medio) discursitantes in illo conclavi modo huc, modo illuc. *ἐκάθισέ δε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν*) Referendum est hoc ad *τὸ πῦρ*, ac si dicat: *καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς ὡσεὶ διαμεριζόμεναι γλῶσσαι πυρὸς, ἐφ' ἑκάστῳ αὐτῶν καθήμεναι.* Res cogitari potest sic, ut dicamus, flammulas illas ab initio discursitasse in conclavi, postea vero super Apostolis tremulo motu haesisse, non discursitasse in domo. Describit Lucas v. 2. 3. phaenomenon adspectabile, sed non definit, an fuerit simpliciter procella cum tonitribus, an vero peculiaris Dei operatio s. miraculum? Hoc autem facile intelligitur, simile fuisse hoc phaenomenon procellae et fulminibus. Illustris Eichhornius (in der Allgem.

Allgem. Biblioth. der bibl. Litteratur, Tom. III. pag. 232. ff.) non agnoſcit *phaenomenon* aliquod externum, ſed verbis noſtris *animi impetum*, et afflatum quendam, enthuſiasmum, more Rabbinico ſignificari cenſet. Illuſtrationis cauſſa affert ſimilia exempla ex Rabbinorum libris, e. c. *Schir Haschirim rabba* fol. 10, 2. et *Midrasch Ruth rabba*, fol. 42. 1. „Eo tempore, quo viri docti ſtudent in lege, et inde ad Prophetas et Hagiographos pergunt, *ignis circa ipsos flammavit*, et verba ipſos *exhilararunt*, eo modo, quo idem in promulgatione Sinaitica factum eſt, etc." Sed vide, quae contra monuit Ven. Storrius, in diſſert. exeg. in libror. N. T. hiſtoricor. aliquod loca, P. II. pag. 73. ſq. Veriſimilior nobis eſſe videtur *Michaelis* ſententia, qui electreas ſcintillas viſas eſſe exiſtimat, quae alias etiam conſpiciuntur, et hominibus inſidere, nec tamen urere ſolent. Conferre iubet *Virgil.* Aen. Lib. II, v. 680—691. Io. Gottfr. Lackemacher in *Commentatione de linguis inter Apostolos distributis*, (in Obſervatt. eius Philologicis Helmſt. 1725.) cuius ſummam exhibuit Gottl. Imman. Dindorf, (in Auctario ad C. Mori verſionem et explicationem Actuum Apoſt. P. II. p. V. ſq.) hoc etiam commate γλῶσσας manifeſte *dialectos* eſſe ſtatuit, ut v. 4. et 11. nec apparere, cur interpretes huius vocabuli ſignificationem, quae bis adhuc in ſequentibus occurrat, deſerendam putent. Intelligendas igitur eſſe *dialectos* in Apoſtolorum coetu diſtributas. Ex eius igitur ſententia pronomen αὐτοῖς referendum eſt ad participium διαμεριζόμεναι vertique poſſunt *inter eos*, ut haec eſſet conſtructio: ὤφθησαν γλῶσσαι διαμεριζόμεναι αὐτοῖς, *observatum fuit linguas inter eos distribui*, eodem modo Matth.

XXVII, 35. Luc. XXII, 7. aliisque locis. Vocabulis ὡσεὶ πυρὸς, ad quae proxime praecedens γλῶσσαι repetendum eſt, comparatio exprimitur, qua dialectorum, quibus Apoſtoli tunc uſi ſunt, vel ſermonum potius ab iis habitorum vehementia ingens cum igne confertur, quo ſenſu ὡσεὶ Matth. III, 16. uſurpatur. Igitur γλῶσσαι ὡσεὶ (γλῶσσαι) πυρὸς ſunt ſermones igni ſimiles, i. e. affectum ſpirantes animi vehementi gaudio pleniſſimi, et incredibili ſtudio immenſa Dei beneficia celebrandi flagrantes, v. 11. Credibile eſt, Lucam eo conſilio donum Spiritus S. igni aſſimilaſſe, ut tacite ſimul ſignificaret, nunc illud, quod Ioannes Matth. III, 11. praedixiſſet, eveniſſe. Poſtremo verba ἐκάθισέ τε ἐφ᾽ ἕνα ἕκαστον αὐτῶν ſic vertit Lackemacher: *Siquidem consedit super unumquemvis eorum*, *Spiritus S.*, quod ſubiectum ex ſequentibus hic ſupplendum cenſet, uſum autem eſſe Lucam phraſi Iudaeis familiari, qui de homine Spiritus ſancti donis imbuto dicere ſolerent: *habitat super eum Spiritus S.* Quare locum integrum ſic interpretatur: *Animadversum fuit linguas inter eos distribui*, aut *observatum* in illis a ſpectatoribus, ab ipſis etiam Apoſtolis *fuit*, quod linguae ſ. dialecti peregrinae, quae in ore ipſorum *quasi* quaedam *faces essent*, inter ipſos diſpertirentur.

4. Καὶ ἐπλήσθησαν — ἀποφθέγγεσθαι) *Et omnes impetu quodam divino acti coeperunt linguis exteris loqui, prouti facultas ipsis Deo operante concessa erat.* De varia ſignificatione vocis πνεύματος ἁγίου vide notata ad Matth. III, 16. IV, 1. Sed quaeritur: quo ſenſu hic accipienda ſit phraſis ἐπλήσθησαν πνεύματος ἁγίου; De perſona

ſona Spiritus ſancti nemo facile cogitaverit. Quomodo enim Spiritus ſanctus, omnipraeſens, modo locali animos hominum occupare dici poterit? Igitur *repleri spiritu sancto* erit, operante et adiuvante Deo aliquid agere, animo magno et forti aggredi et facere, quod conſuetas hominum vires ſuperat. *Sie geriethen in Begeisterung, fühlten sich ausserordentlich gestärkt zu reden in fremden Sprachen.* Λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, *loqui perigrinis linguis. Alia lingua* eſt, quae mihi non eſt vernacula. Apoſtolorum igitur quisque locutus eſt lingua, quae ipſi non erat vernacula. Hoc per ſe clarum eſt. Herderus tamen (*Von der Gabe der Sprachen am ersten christlichen Pfingstfeste*, Rigae 1794.) ſtatuit: γλώσσῃ λαλεῖν eſſe animo commoto loqui (begeiſtert ſprechen,) γλώσσαις λαλεῖν, ἀποφθέγγεσθαι, magno enthuſiasmo repletum loqui (viel begeiſtert ſprechen;) ἑτέραις, καιναῖς γλώσσαις λαλεῖν, nova vaticinia atque oracula eorumque explicationem proferre; ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλεῖν iſta oracula atque vaticinia atque hymnos ita proferre, ut qui ea audiat, ſe abreptum ſentiat, atque ſuam ipſius explicationem, ſuas ſpes in illis animadvertat, (*jene Goettersprüche, Weissagungen und Lobgesänge also vorbringen*, daſs der Hörende begeiſtert, ſich hingeriſſen fühlt, und ſeine eigne Hoffnungen in ihnen richtig wahrnimmt.) Sed haec explicatio nec genio linguae nec contextui convenire videtur. Ergo omnino variae dialecti intelligendae eſſe videntur.

Addiderunt olim omnes fere interpretes, Apoſtolos nunquam antea didiciſſe has linguas. Sequeretur igitur infuſum eſſe iis habitum novas ipſisque antea inauditas

 voces

voces proferendi, iisque cogitationes animique sensus exprimendi. Quam hoc sit difficile cogitatu, nemo non videt. Nec uspiam relatum legimus, linguas istas peregrinas Apostolis antea plane ignotas fuisse. Lucas enim inter linguas peregrinas, quibus locutos esse Apostolos dicit, refert etiam dialectum chaldaico-Syriacam, quae in *Iudaea* usitata erat, ut et linguam graecam et latinam, (v. 9, 10.) Constat autem, dialectum Galilaeam, quae erat vernacula Apostolis, non multum diversam fuisse a dialecto Iudaeorum Iudaeam inhabitantium, (Matth. XXVI, 73.) usos esse Apostolos versione graeca Alexandrina, adeoque huius linguae non fuisse ignaros, nec linguam latinam plane ignotam esse potuisse Iudaeis Palaestinensibus, audientibus Romanos, non tantum Hierosolymis sed in aliis etiam urbibus sua utentes lingua. Quod ad alias, e. c. Persarum et Aegyptiorum linguas attinet, inusitatae quidem illae erant in Palaestina, non tamen prorsus ignotae. Constat enim magnam Iudaeorum multitudinem ex omnibus fere provinciis orbis terrarum non tantum festorum caussa ad breve tempus venisse Hierosolyma, sed multos etiam studiorum caussa adiisse hanc urbem, adeoque suas sibi habuisse synagogas, (infra c. VI, 9.) Ergo non omnino defuit occasio unius vel alterius peregrinae linguae notitiam aliquam sibi comparandi Iudaeis Palaestinensibus. Iam non dicit Lucas, unumquemque Apostolorum omnibus illis peregrinis linguis esse locutos, sed res ipsa docet, uni hac, alteri illa lingua loqui contigisse. Quodsi hoc sumimus, non adeo difficile fuisse videtur Apostolis ex usu et consuetudine cum exteris Iudaeis sibi familiarem reddere unam vel alteram linguam peregrinam. Saltim propriis etiam studiis eorum, qui pe-

peregrinis linguis utebantur, aliquid tribuendum esse, verosimile fit ex locis 1 Cor. XII. et XIV. ubi Paulus Christianos iubet *studere* donis illis, ζηλῦν τὰ χαρίσματα, 1 Cor. XII, 31. XIV, 1. 12. Divini aliquid, et consuetas humanas vires superans in hac re fuisse, equidem nullus dubito. Scribit enim Lucas, Apostolos *plenos Spiritu*, i. e. magna fiducia a Deo excitata (infra c. IV, 31.) *locutos esse* καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδυ αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι, *prouti Deus pro sua potentia singulis vim huius vel alius linguae loquendae tribuerit.* Sed operatio et auxilium Dei usum virium naturalium non excludit. Ergo loquendi usui Sacrae scripturae et sanae rationis principiis convenientissimum esse videtur, si dicamus, unumquemque Apostolorum usu et consuetudine cum Iudaeis exteris, Hierosolymis et in aliis locis Palaestinae versantibus, comparasse sibi aliquam, licet valde imperfectam unius vel alius linguae cognitionem, die Pentecostes autem eos primum esse ausos uti facultate ista, adeo ut peregrinis linguis laudes Dei celebrarent, et de rebus divinis promte differerent, (nam λαλεῖν saepissime esse *docere, de religione disserere,* omnibus constat,) (v. 11.) quod antea nunquam ausi fuerant. Hoc omnino erat opus Dei, animos eorum excitantis et corroborantis ad ea praestanda, quae vires eorum naturales excedere viderentur. Huic sententiae non repugnat, quod Act. X, 46. XIX, 6. narratur. Non enim dicitur istos homines linguarum peregrinarum, quibus utebantur antea prorsus ignaros fuisse; nec vis miraculi in eo tantum erat, quod linguis peregrinis loquerentur, sed etiam et quidam maxime in eo, quod laudes Dei celebrarent, et de divinis rebus egregie differerent, (ἐμεγάλυνον τὸν Θεὸν, c. X, 46. καὶ προεφήτευον

τευον, cap. XIX, 6.) Alii sumunt, non Apostolos, sed *exteros tantummodo Iudaeos*, qui in numero discipulorum fuerint, (v. 1. 2.) linguis peregrinis usos esse; quod non est de nihilo; nam permultos exteros Iudaeos Hierosolyma habitatum concessisse, ex v. 5. patet. I. L. L. NACHTIGALL (Beyträge zur Erläuterung von Apostelgeschichte 2, 4 — 11. in Henkii Promtuar. novo Tom. VI. pag. 113. sqq.) existimat, intelligendas esse diversas dialectos unius eiusdemque linguae, nimirum Syrochaldaicae, vel Aramaeae. Idem fere etiam verisimile visum est LACKEMACHERO, (l. c. ad v. 3.) cui sufficere videntur lingua hebraica cum dialectis cognatis, quarum nemo auditorum fuerit, qui non intelligeret: nulli enim usui fuisse, si Deus barbararum gentium, ad quas Apostoli nunquam perventuri essent, linguas, mentibus eorum infusae fuissent; Deum autem nihil frustra facere. Sed res est incerta.

Non tantum Apostolis, sed reliquis quoque in Christum credentibus concessum fuisse linguarum donum, affirmavit *Io. Casp. Santoroccius*, Prof. olim Marpurg. in Cogitatis de stupendo linguarum miraculo. Marpurg. 1718. Suspicati sunt nonnulli, e. c. *Salmasius*, hoc donum linguarum fuisse momentaneum, ac statim cessasse. Haec opinio non potest probari, si verum est, quod supra sumsimus, Apostolos iam antea sibi unam et alteram linguam peregrinam familiarem reddidisse. *Anonymus* (in den Beyträgen zur Beförderung des vernünftigen Denkens in der Religion, Fascic. 16 pag. 62. sqq.) γλώσσαις putat esse *egregias sententias*, laudes in Deum, doxologias, Psalmorum particulas, precatiunculas, dicta biblica in diver-

sis

ſis idiomatibus, in Synagogis Hieroſolymitanis uſitata. Sed exempla huius ſignificationis deſiderantur. De fine et utilitate huius doni diſſeruit Ven. STORR l. c. p. 61. Eos qui chariſma hoc inſtar *habitus* fuiſſe, ut quis poſſet omnes linguas, quandocunque vellet, docendi cauſſa loqui, ſibi perſuadent, aliaque aſſumunt, quae nullis nituntur argumentis, bene refutavit b. ERNESTI in Progr. *de doni linguarum natura*, Lipſiae, 1765.

5. Κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι) Verbum κατοικεῖν ſaepe reſpondet Hebraeo גור, quod et κατοικεῖν et παροικεῖν verti ſolet, interdum et διατρίβειν: ac dicitur non tantum de iis, qui alicubi ſedem fixerunt, ſed etiam de iis, qui urbem aliquam negotiorum cauſſa adeunt, ad tempus aliquod ibi ſubſtituri. Hanc notionem hoc quoque loco tenendam eſſe multi exiſtimant, eosque intelligunt, qui ad paſcha, aut ad pentecoſten celebrandam Hieroſolyma veniſſent. Sed recte monet WOLFIUS in *curis* ad h. l. nullam adeſſe praegnantem cauſſam, cur a conſueta notione (*habitare*,) ſit recedendum. Iudaeis enim idem tunc uſu receptum fuiſſe videtur, quod adhuc a nonnullis eorum fieri conſuevit, ut nempe ſingulari religione ducti, ab exteris regionibus terram Canaan, nominatim Hieroſolyma adeant, vitae finem ibi exſpectaturi. Huius conſilii rationes tunc temporis vel maxime inire poterant, quod hoc modo facultatem haberent, perpetuo ſacrificia Deo offerendi, quod alibi non licebat, feſta ſolemniora celebrandi, et coram videndi, quid de populo Iudaico, Meſſiam exſpectante, ageretur. Eandem ſententiam *Michaelis* ad h. l. tuetur. Ab his infra v. 10. diſtinguuntur οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι. ἄνδρες εὐλαβεῖς) Eſt haec ſaepe denominatio Proſelytorum; h. l. autem Iudaei etiam intelligun-

guntur. Verte igitur: *Viri religiosi: ἀπὸ παντὸς ἔθνες τῶν ὑπὸ τὸν ἐρανὸν*) i. e. *ex variis nationibus orbis terrarum.* Eodem sensu ὑφ' ἡλίῳ sive ὑπὸ τὸν ἥλιον passim dicitur; qui loquendi modus exacte respondet Hebraico תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ Eccles. I, 9. et alibi. Notavit autem huius loci ὑπερβολὴν Theophylactus, et ait, παντὸς accipiendum ἐπὶ πολλῶν, de multis.

6. Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης) φωνὴ hic idem quod ἦχος comm. 2. Matth. XXIV, 31. 1 Cor. XIV, 7. 8. Haec vox non aedes solum, in quibus erant Apostoli, sed urbem implevit. συνῆλθε τὸ πλῆθος καὶ συνεχύθη) i. e. ἐταράχθη, ἐθαύμασεν, ut recte *Chrysostomus* explicat. Sic *Philo*, de Iacobo audita Iosephi morte pag. 529. D. συγχυθεὶς ὑπὸ τῆς περιπαθήσεως, *dolore turbatus.* Hesychius: συνεχύθη, συνεταράχθη. ὅτι ἤκεον εἷς ἕκαςος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλέντων αὐτῶν) Unusquisque audiebat eos loquentes sua lingua, ut ἡ ἰδία διάλεκτος, τῶν ἀκεόντων sit, non τῶν λαλέντων. Διάλεκτος hic linguam a ceteris omnibus diversam, ἑτέραν γλῶσσαν significare potest propter v. 4. nisi potius γλῶσσα ibi pro vocabulo διάλεκτος posita sit, ut nonnulli existimant. Repete dicta ad comma 4.

7. Γαλιλαῖοι, i. e. *indocti*, qui ne ipsi quidem bona dialecto utuntur. Tum temporis valde rarum erat, si quis praeter vernaculam alia peregrina lingua uteretur. Non igitur mirum, si obstupuit multitudo, quod audiret homines plebeios, quales erant Apostoli, exteris loqui linguis. Eichhornius (l. c. p. 247. f.) nomen Galilaeorum h. l. *sectae* potius, quam *patriae* esse, statuit. Haec sen-

ſententia non eſt nova, ſed olim iam a *Io. Edwards* et *Relando* defenſa, ut Wolfius ad h. l. notat. Quod autem idem Vir doctiſſimus cenſet, audientes hoc tantum miratos eſſe, quod Chriſtiani auſi fuiſſent contra morem receptum Iudaeorum uſum peregrinarum linguarum in orationibus ſacris permittere, id cum contextu vix conciliari poterit. (Vide quae *Storrius* contra hanc ſententiam monuit l. c. pag. 74. ff.) Nexus commatis 7. et 8. aperte docere videtur, auditores hoc fuiſſe miratos, quod homines plebeii, in Galilaea nati et educati, nullis vel itineribus vel literis exculti, alii alio peregrino ſermone loquerentur.

9. Πάρθοι καὶ Μῆδοι etc.) i. e. Iudaei, qui inter *Parthos*, *Medos* etc. nati ſunt, et inter eos olim habitarunt. Ἐλαμῖται, *Persae*, ab *Elam* quae eſt provincia Perſiae ad ſinum Perſicum. Vid. Ieſ. XI, 11. et XXI, 2. *Iudaea* nominatur, quia dialectus Galilaeorum diverſa erat a dialecto Iudaeam incolentium. Matth. XXVI, 73. Ἀσία h. l. eſt ea Aſiae pars, quae Proconſularis a Romanis dicitur, et in provinciam Romanam erat redacta.

10. Οἱ ἐπιδημοῦντες ῥωμαῖοι) Cives Romani, tam nati Iudaei, quam aſcitii ſeu facti ex aliis gentibus. Ἐπιδημεῖν ſignificat aliquo in populo praeſentem, ſicut contra ἀποδημεῖν, abſentem eſſe, et infert non *incolatum* perpetuum, ſed moram *advenae*, iterum abituri. Προσήλυτοι, οἱ ἐξ ἐθνῶν προσεληλυθότες ſ. τῷ θεῷ, ut *Suidas* explicat. Vid. not. ad Matth. XXIII, 15.

11. Τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ) *Opera magna et illustria Dei.* Sic Pſ. LXXI, 19. Dei גדלות laudantur. Ergo ſen-

sensus est, Apostolos celebrasse laudibus illustria Dei opera, qualia erant resuscitatio Christi e mortuis, evectio eius in coelum etc.

12. Ἐξίσταντο — τοῦτο εἶναι) *Obstupescebant omnes, et quaerebant inter se*, sive disputabant, *quidnam illud sibi vellet? aut quonam evasurum esset.*

13. Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες) Alii legunt διαχλευάζοντες. *Moto risu dixerunt.* Verbis χλευάζειν et γελᾶν promiscue et coniunctim quum alii Scriptores utuntur, tum etiam Philo. Sic de Sacrif. Ab. et Caini. γελῶσι καὶ χλευάζουσιν ἐπιφωνοῦντες, ταῦτα εἰς αὔριον; *rident et cachinantur, reclamantes, in crastinum ista.* ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσὶ) Γλεῦκος, *mustum.* Lucas videtur illud musti genus intelligere, quod *Plinius* ἀειγλευκος, reliqui scriptores generis nomine γλεῦκος nuncuparunt. Veteres sic praepararunt, ut contra suam naturam, qua, quum fervet, in vinum mutatur, per longum temporis spatium integrum et incorruptum se conservaret, atque per totum annum mustum maneret huiusque iucundum saporem retineret. Vid. Io. Ern. Imman. Walchii diss. de natura et indole τοῦ γλεύκους.

14. Σταθεὶς — ἕνδεκα) Aut Petrus solus locutus est, ceteris undecim Apostolis adstantibus, et sermonem comprobantibus; aut Petrus initium fecit dicendi et alii eum secuti sunt. ἐπῆρε — αὐτοῖς) *Clara voce eos allocutus est;* hanc orationem ad eos habuit. ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου) Phrasis hellenistica, Iob. XXXII, 11. *In aures vestras immittite verba mea.* In oratione, quae sequitur, Petrus removet a se suisque collegis suspicionem ebrie-

ebrietatis, deinde vero ostendit, memorabile Ioelis vaticinium de donis spiritus sancti nunc impleri, et haec omnia Deo ita dirigente fieri ad demonstrandam veritatem, Iesum Nazarenum, nuper crucifixum, esse Messiam.

15. Ἔςι — ἡμέρας) Horam diei tertiam e nostra ratione esse circiter nonam antemeridianam, omnes sciunt. Non erat credibile illa diei hora homines ebrios esse. Accedit quod ante finitas preces et oblationes matutinas, i. e. ante horam diei quartam nec cibum nec potum gustare solebant religiosi inter Iudaeos.

16. Τἓτό ἐςι — Ἰωήλ) *Nunc evenit, quod praedixerit Ioel.* cap. III, 1. sqq. Sequitur Lucas in huius loci et aliorum productione LXX. interpretes, non tamen ad amussim, verbis interdum mutatis aut transpositis.

17. Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις) In Hebraeo est אַחֲרֵי־כֵן, quod significat *postea*; et sic in versione Alexandrina exprimitur. Lucas autem ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις posuit, quae formula interdum in hebraico sermone *posthaec* significat, veluti Genes. XLIX, 1.. Petrus vaticinium Ioelis manifeste ad dies Messiae refert. ἐκχεῶ ἀπὸ τἓ πνέυματός μȣ) In textu hebraico simpliciter est: *effundam Spiritum meum.* Ergo haec Syntaxis, *e Spiritu meo,* non est urgenda. Sensus est: *Cognitione mei uberrima imbuam homines. Effundere,* largiter dare. *Spiritus divinus,* cogitandi ratio menti divinae conformis, uberrima Dei cognitio. Iesaiae XI, 2. ἐπὶ πᾶσαν σάρκα) עַל־כָּל־בָּשָׂר, super diversae sortis homines; nam בָּשָׂר σάρξ, saepe est homo. προφητεύσȣσιν) Afflatum divinum sentient. προφητεύειν non semper est *futura*

praedicere, ſed interdum etiam *afflatu divino loqui*, quo ampliore ſignificatu h. l. accipienda eſt haec vox. Nam cultores Dei tempore Apoſtolorum non praedixerunt futura, ſaltim raro hoc fecerunt, ſed Deo operante et afflante docuerunt. Petrus refert hoc vaticinium ad rem, quae modo contigerat. Celebraverant autem laudes Dei in omnibus linguis; et hoc etiam eſt προφητεύειν. Vid. Luc. I, 67. καὶ οἱ νεανίσκοι — ἐνυπνιασθήσονται) *Et juvenes vestri visa videbunt, et senes vestri per somnia monebuntur*, id rurſus eſt: Diverſae aetatis homines inſpirante et afflante Deo loquentur. Nam *visa videre, somnia somniare*, ſunt ſpecies vel exempla divinae operationis in hominibus. Quando Deus in V T. monuit homines per viſa et ſomnia, agnitum eſt inde. Deum cum huiusmodi hominibus eſſe, eosque inſpirare. Haec univerſa notio eſt huius loci.

18. Καί γε — προφητεύσουσι) *Atque etiam in servos meos servasque effundam spiritum meum, ut afflatu divino loquantur.* Servi et ſervae Dei ſunt cultores Dei cuiusvis ſexus. Sic ſupra v. 17. filii, ſenes, iuvenes erant cultores Dei cuiuscunque ſexus, aetatis et conditionis. Ergo non differunt hae phraſes. καὶ προφητεύσουσι non eſt in Ioele, ſed additum a Luca.

19. 20. Καὶ δώσω — ἐπιφανῆ) *Sed patrabo mira in coelo et in terra, sanguinem, ignem et fumum; sol in caliginem, luna in sanguinem vertetur, priusquam venerit Domini dies ille illustris. Diem Domini* eſſe ipſum tempus, quo Deus effuſurus ſit Spiritum ſuum, facile apparet. Ante hoc tempus, inquit Propheta, multa erunt mira et prodigioſa. Lucas in his duobus commatibus

bus rursus addidit quaedam, quae non sunt in hebr. textu; nempe ἄνω, σημεῖα, κάτω, quibus sensus non mutatur. Illud autem ex his levibus mutationibus intelligitur, Lucam hunc locum memoriter allegasse. Δοῦναι τέρατα, *patrare mira et res prodigiosas.* Merus Hebraismus. Nunc singulatim mira in coelo et in terra enumerantur. *In terra* erunt *sanguis et ignis et vapor fumi.* In promptu est intelligi bella, quibus ferro et flamma provinciae vastantur. Ἀτμὶς καπνοῦ, *vapor fumi*, ut versio graeca habet, hebr. *columna fumi*, quum fumus linea recta columnae instar sursum scandit, i. e. *densissimus fumus.* Inest igitur his tribus descriptio crudelium bellorum et cladium. Haec sunt mira in terra. Sequuntur mira in coelo: Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος. Hac phrasi Hebraei describere solent vel eclipsin solis, vel spissas nebulas, quando nebulis spissis dies in noctem videtur mutari. καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, sc. μεταστραφήσεται, *luna in sanguinem mutabitur.* Est descriptio eclipseos lunaris, ubi nobis apparet luna veluti globus sanguineus. Ex his apparet τέρατα καὶ σημεῖα h. l. non esse miracula proprie sic dicta; nam bella non sunt miracula, sed mira, memorabilia, prodigia, portenta. Iam consulenda est historia, an ante hunc diem memorabilem, quo Spiritus sanctus effusus est, fuerint in coelo pariter ac in terra huiusmodi memorabilia eventa. Ac *de cladibus* quidem *et bellis* res satis est nota. Nam inter Ioelis et Apostolorum tempora Palaestina satis fuit vexata, veluti tempore Maccabaeorum per Syros; tempore Caesaris, Pompeii et Augusti in bellis inter Romanos et Parthos gestis, ubi Palaestina incursionibus Romanorum et Parthorum valde est vexata. Illud autem quod *de eclip-*

sibus solis et lunae dicitur non intelligendum est proprie vel astronomice, sed poëtice. Huiusmodi enim phrasibus Prophetae describere solent tristissima tempora, quia ex opinione hominum pallore solis, spissis nebulis, procellis etc. tristissima eventa indicantur.

21. Καὶ ἔςαι — σωθήσεται) *Sed omnis verus Dei cultor felix et salvus erit.* Hebraica phrasis ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα κυρίε significat *Deum colere*, קָרָא בְּשֵׁם יְהוָה. Gen. IV, 26. XII, 8. Veri Dei cultores, inquit Propheta, felices sunt et salvi, etiamsi omnia metu et miseriis fuerint plena. Hoc vaticinium habuit eventum in omnibus veris Dei cultoribus, quibuscunque temporibus et locis vixerint. Potuit igitur Petrus illud etiam suo tempori accommodare, hoc sensu: Qui nunc doctrinam Christi susceperit, illi bene erit; Deus ei favebit.

22. 23. Ἄνδρες — ἀνείλετε) *Israelitae, audite, quaeso, me porro loquentem! Iesum Nazarenum, virum a Deo comprobatum inter vos miraculis omnis generis, quae Deus per eum patravit inter vos, uti vos ipsi nostis, hunc decreto et voluntate Dei vobis traditum accepistis, manibusque flagitiosis affixum cruci sustulistis.* Ostendit Petrus, quomodo nunc acciderit, quod Ioel praedixerat. Iesus, inquit, quem vos sustulistis, effudit hodie acceptum a Patre Spiritum; et sic evenit, quod Propheta eventurum esse praedixerat. Appelat autem Iesum ἄνδρα ἀπὸ τῦ Θεῦ ἀποδεδειγμένον δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις, *virum a Deo comprobatum miraculis varii generis.* Non esse insolens apud opti-

optimos quosque auctores ἀπὸ poni loco ὑπὸ, (ut Iac. I, 13.) viri docti dudum probarunt. Ἀποδεδειγμένον saepe dicitur id, de quo certa extant documenta; quae notio etiam hic locum habet. Nam miraculis a Deo per Iesum patratis demonstratum et comprobatum est, Iesum esse legatum divinum, filium Dei et Messiam. Cf. Rom. I, 4. Δυνάμεις, τέρατα καὶ σημεῖα esse varii generis miracula, id satis constat. τοῦτον ἀνείλετε) *Hunc certo ac definito consilio Dei vobis traditum interfecistis, cruci eum affigendo per impios*, i. e. Romanos. Πρόγνωσις h. l. est *consilium, decretum*, et idem quod βουλὴ significat. Non enim solum Hebraico verbo יָדַע verum etiam Graeco γνῶναι, loquendi usu ea significatio attributa est, ut per Metonymiam caussae pro effectu denotaret *decernere, statuere*. Hac significatione nihil frequentius est apud Philonem, e. g. in Flacc. ἐγνωκὼς ἀνθρώπους κατηγορεῖν, *quum hominem accusare decreveris* de Leg. ad Cai. διέγνωκε πλεῖν, *decrevit navigare.* Ergo non omnino abhorret a Graecae linguae ingenio, in hoc loco πρόγνωσιν denotare *consilium, decretum.* Ἔκδοτον λαβόντες, *quum vobis traditum* vel *proditum in potestatem recepissetis.* Ἐκδοῦναι unde ἔκδοτος est, significat *tradere aliquem in alterius potestatem ut serviat, vel ut in vinculis teneatur* vel *dedere hostibus*, Iosephus Ant. VI, 13, 9. Σαοῦλος γνωρίσας τὴν Δαυίδου φωνήν, καὶ μαθὼν ὅτι λαβὼν αὐτὸν ἔκδοτον ὑπὸ τοῦ ὕπνου καὶ τῆς τῶν φυλαττόντων ἀμελείας οὐκ ἀπέκτεινεν. *Saulus agnita voce Davidis, quod, quum eum a somno, et negligentia custodum proditum, in suam potestatem accepisset, non tamen occiderit.* Διὰ χειρῶν ἀνόμων coniungi potest vel cum ἔκδοτον, ut sensus sit *per manus impiorum vobis*

traditum, vel cum προσπήξαντες, ut ſenſus ſit, *interfecistis eum cruci affigendo per impios.* Hoc praefero; nam Iudaei omnino per impios i. e. per Romanos Ieſum interfecerunt. Vocantur autem Romani ἄνομοι, quod Dei legem nullam obſervarent. Pro χειρῶν nonnulli Codd. habent χειρὸς, non male: בְּיַד רְשָׁעִים. Προσπήξαντες dictum breviter pro προσπήξαντες σαυρῷ.

24. Ὃν ὁ Θεὸς—ὑπ' αὐτοῦ) *Quem Deus ab inferis ita excitavit, ut diluerit vincula mortis* (vincula, quibus mors ipſum impeditum tenebat,) *quippe quum fieri non posset, ut ab ipsa teneretur.* Sic hunc locum vertit Io. Frid. Ficher in Supplem. ad Ioan. Vorſtii Commentatt. de Hebraismis N. T. Spec. III. Pro θανάτου alii legunt ᾅδου, qua voce ſignificatur locus, in quem omnes manes cogi, communis fuit Iudaeorum opinio. Lectio tamen θανάτου praeferenda eſſe videtur. Vox ὠδῖν h. l. reſpondet hebraico חֶבֶל, quod proprie *funem, vinculum* denotat, deinde vero ad *dolores partus* et *dolores gravissimos* transfertur. 2 Sam. XXII, 6. Pſ. XVIII, 5. 6. Sed h. l. ὠδῖνες *vincula* denotare videntur, quibus etiam verba λύειν atque κρατεῖσθαι optime conveniunt, ad dolores autem transferri non poſſunt. Varias variorum explicationes verborum חֶבְלֵי מָוֶת recenſuit filius Ern. Frid. Carolus in Scholiis ad h. l. Quicquid ſit, contextus docet, Petrum hoc voluiſſe: Deus Ieſum poſt dolores mortis toleratos in vitam revocavit.

25. Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτὸν) Εἰς αὐτὸν plerique interpretantur: *de illo*; nam voculam εἰς pro *de*, inquiunt, etiam Graeci uſurpant, ſi praepoſitio haec cum ver-

bis

bis loquendi iungitur. Xenophon L. I. de fact. et dict. Socratis: λέγων εἰς τοιαύτην τοιάδε, *sequentia de illa dicens.* Plutarch. in Cic. λέγειν ἀεί τι καινὸν εἰς τὸν ἄνδρα. Locus, qui non sequitur, desumtus est e Ps. XVI, 8. ss. Sed quaeritur, an illo carmine sit vaticinium de Messia? Plerique interpretes existimant, in eo loqui Messiam, qui primum in malis, quibus urgeatur, fiduciam suam in Dei benignitate repositam declaret, deinde (v. 4. 5.) Iehovae sacerdotem se esse profiteatur, et denique a Deo se e mortuis resuscitatum, corpusque suum a corruptione servatum iri confidat. Sed fatendum sane est, multa in hoc carmine occurrere, quae non nisi fidiculis adhibitis, (ut v. 1. 4. 5. 6. 10. 11.) ad Christum referre possis. Clericus et alii Psalmnm nostrum sensu literali, aperto et historico de Davide, mystico autem, allegorico et sublimi de Christo agere arbitrantur; quae interpretandi ratio etiam Lowtho, Dathio, Grotio, aliisque magni nominis viris arrisit. Recentiorum autem interpretum haud pauci negant, Petrum verba huius Psalmi tanquam vaticinium proprie sic dictum allegare voluisse. Vid. Eckermann (theol. Beyträge, Fasc. II. p. 98. sqq.) Cf. Eichhorn (allgemeine Biblioth. der biblischen Literatur. Tom. II. pag. 947. sqq. et Tom. III. 920 sqq.) Paulus, Memorabilien, Fasc. IV. pag. 96. sqq.) Behn (über die Lehrart Iesu und seiner Apostel. Lub. 1791.) Formulam λέγειν τὶ εἰς τινὰ, Eckermannus statuit, significare in N. T. etiam, verbis uti, quae non proprie quidem de aliquo agant, sed ad illum accommodari possint, ut Eph. V, 32. et Petrum verbis Psalmistae eloqui, quod suis verbis non potuisset tanta cum vi commemorare. — Secutus esse videtur Petrus morem Iudaeorum, qui in ea erant

 sen-

sententia: Quicquid magnum, eximium, mirabile de certis quibusdam hominibus in V. T. dictum esset, id multo magis, et sensu maxime proprio valere de Messia. Vid. CHRISTIANI SCHOETTGENII *lib. de Messia*, Tom. II. Hor. Hebr. Quod argumentum carminis attinet, vates, in extremo fortunae ac vitae discrimine ardentes ad Iehovam preces fundit, velit eum conservare, periculumque ab ipsius capite propulsare. Certissima spe fretus, se conservatum iri, tanquam perfunctus esset periculis, celebrat divinam benignitatem, quae ipsum beata hac vita ulterius frui sinat. Vid. huius Psalmi interpretes, inprimis MICHAELEM, HUFNAGELIUM, KUINOELIUM, RUPERTI et alios. Προωρώμην — παντὸς) *In Iehovam semper oculos defixos habeo*, i. e. semper auxilium ab eo exspecto. ἐκ δεξιῶν μȣ ἐςὶν) i. e. *opitulatur mihi* tanquam παραςάτης. Qui nempe ad dextram nostram est, is nobis est propinquus, nobisque opitulari potest. ἵνα μὴ σαλευθῶ, i. e. *ut stem firmus.* Firmus autem stare dicitur is, qui felix est, tutus ab omni miseria. Hoc igitur commate exprimitur fiducia in Dei auxilium.

26. Διὰ τȣ̃το — γλῶσσά μȣ) Sensus in universum est: *Propterea gaudeo, laetor mente et ore.* Pro ἡ γλῶσσά μȣ, in hebr. textu est כְּבוֹדִי, *gloria mea.* Videntur igitur Alexandrini in suis codicibus legisse לְשׁוֹנִי pro כְּבוֹדִי. *Gloria mea gaudet.* i. e. mens mea gaudet. Hunc loquendi usum Hebraeorum confirmat locus Genes. XLIX, 6. Cur Hebraei gloriam posuerint pro mente, obscurum est; fortassis autem sic locuti sunt, quia in mente est dignitas hominis. *Lingua mea gaudet*, i. e. lingua et verbis

bis exprimo meum gaudium. *ἔτι δὲ — ἐπ᾽ ἐλπίδι)* *Insuper vero etiam corpus meum cubabit in spe*, i. e. *secure*, ab omni periculo tutum erit; noctu quoque mihi nihil adverſi continget, quoniam Deus me tuetur. Allegorici quidam ex Hebraeis interpretes acceperunt haec verba de corpore poſt hanc vitam, *in sepulcro*, *secure*, ſalvo et illaeſo a vermibus vel putredine, *quiescente*, ut *Kimchi* docet, qui tamen hanc interpretationem non probat.

27. *Ὅτι οὐκ — — ᾅδου)* *Etenim non derelinques animam meam orco*; non ita deſtitues me, ut morti iam concedam, ſed longam adhuc, ſpero, dabis mihi vitae uſuram. Τὴν ψυχήν μου, נַפְשִׁי, hic poſitum pro ſimplici pronomine, me. Sed Hebraeorum quidam interpretes vocabulum illud propria ſignificatione, totumque locum de *animae immortalitate* acceperunt. *Non relinques me in statu mortis apud inferos.* Εἰς pro ἐν, et poſt ᾅδου ſupple οἴκῳ vel τόπῳ. Uſitata figura quoque Latinis, ut: ad opis.; in concordiae. Cf. hic annotata ad Luc. XVI, 23. *Οὐδὲ — διαφθοράν)* *Non permittes, ut pius tuus videat* (ſentiat) *corruptionem.* Hebraicus textus habet: לֹא־תִתֵּן חֲסִידְךָ לִרְאוֹת שָׁחַת. Vox שָׁחַת reſpondet voci שְׁאוֹל in membro priori, atque ſignificat vi ſua primigenia *foveam*, et de ſepulchro uſurpatur. Sed Alexandrinus interpres, quem ſequitur Petrus, *διαφθοράν corruptionem* reddidit, vocabulum שַׁחַת ad radicem שָׁחַת, *corrumpi* referens, qua notione nusquam in Codice Hebraeo occurrit. Ἰδεῖν, hebr. רָאָה, *videre*, in antiquis linguis eſt *sentire, experiri*. Ὅσιος, חָסִיד *omnem omni-*

no *bonitatis studiosum* ſignificat, et hoc loco *pium in Iehovam*, pium eius cultorem. Vox, quae in hebraico textu legitur, ſine dubio inſtituenda eſt his vocalibus: חֲסִידֶיךָ ut ſit numerus pluralis. Maſorethae autem *singularem* ponere iubent, dum literam Iod ante ךָ redundare (יתיר י׳) et חֲסִידְךָ efferendum monent. Sed Io. Frid. Fischer in *Proluss. de Vitiis Lexicor.* N. T. Lipſ. 1791. p. 191. lectionem חֲסִידֶיךָ defendit, ut pluralis poſitus ſit pro ſingulari, ad indicandam Meſſiae ſummam dignitatem. Vid. de hac lectionis varietate filii mei Scholia ad h. l. Tom. I. p. 390. ſqq.

28. Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς) *Notas mihi facis vias vitae* vel *doces me viam ad vitam.* Ambigua eſt haec phraſis, cuius ſenſus eſſe poteſt: Inſtruis me, quomodo vitam conſervare, mortis periculum evadere queam; vel etiam, inſtruis me, quomodo felix fieri debeam. Hoc loco via ad vitam eſt *ratio accipiendae vitae*, ut ſenſus ſit: *ipse me ducis in viam vitae, reddis me vivum*, in Pſalmo: conſervas me vivum. πληρώσεις — προσώπου σου) *Replebis me laetitia tecum*, ut laetus apud te ſim; proprie: Replebis me laetitia cum facie tua. Omiſit Lucas nonnulla quae in textu hebraico extant, et ſenſum tantum expreſſit.

29. Ἄνδρες — ἡμέρας ταύτης) Iam oſtendit Petrus, illum locum Pſalmi, ſi ad literam intelligatur, de Davide accipi non poſſe; ſed vatem, a Spiritu Dei actum, animo praevidiſſe reditum Meſſiae in vitam, adeoque ſenſu ſublimiori de Meſſia eſſe intelligendum. ἐξὸν εἰπεῖν) ἐξὸν ſc. ἔςω, *liceat, licitum sit.* Benigna eſt compellatio, concilians audientium animos, quod ſingularis eſſet et eximia

mia de Davide exiſtimatio Iudaeorum, de quo tamen illa recitata accipi non poſſe, Petrus erat demonſtraturus. *τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν*) i. e. *παρ᾽ ἡμῖν apud nos.* Quum alia ſepulcra extra urbem eſſent, monumentum Davidis et familiae eius in ipſa urbe eſt, et hodienum monſtratur, teſte *Maudrello*, p. 75. 76. *Ioſephus* ſepulcri Davidis haud ſemel meminit, e. g. Ant. XIII, 8. 4. *Ὑρκανὸς τὸν Δαυίδου τάφον ἀνοίξας, ὃς πλούτῳ τοὺς πώποτε βασιλεῖς ὑπερέβαλλε, τρισχίλια μὲν ἀργυρίου τάλαντα ἐξεκόμισεν.* Herodes M. ex hoc ſepulcro aurea ornamenta, multumque ſupellectilis pretioſae abſtulit, narrante eodem *Ioſepho*, Antiqq. L. XVI, 7. 1. Totum locum *Michaelis* in notis ad h. l. exhibet.

30. *Προφήτης — θρόνου αὐτοῦ*) Deſunt verba *τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν χριστὸν*, in nonnullis Codd. Verſſ. et Patr. Si retineas, ita ordinanda ſunt, ut coniungatur cum eis participium *προειδώς*, vel ſicut alibi reperitur, *προϊδών* ut ſit ſenſus: *Quum Propheta esset David, et meminisset, sive sciret, sibi abs Deo fidem iureiurando esse firmatam, fore, ut e posteris eius Messias, qua homo esset, nasceretur, et collocaretur in Davidis solio, ita de Christi resurrectione locutus est.* Si verba ſupra memorata omittas, ſenſus eſt: — *et sciret sibi iureiurando promisisse se collocaturum quendam ex posteris eius in solio eius.* Nimirum *καθίζειν* eſt *collocare*, et poſt verba *ὀσφύος αὐτοῦ* ſupplendum eſt *τινὰ*, participium autem *προϊδὼν* novam periodum inchoat. *ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ*, eſt merus Hebraismus, qui ſignificat *e posteris eius.* In Pſalmo CXXXII, 11. ad quem Petrus reſpexiſſe videtur, extat: מִפְּרִי בִטְנְךָ, ubi Interpretes Graeci

ver-

verterunt: ἐκ καρπῦ τῆς κοιλίας σῦ. Similis locus eſt 2 Sam. VII, 12, ubi extat מִמֵּעֶיךָ. Sed ubi de liberorum procreatione agitur, promiſcue fere uſurpantur vocabula בֶּטֶן, *venter*, חֲלָצַיִם *lumbi*, מֵעַיִם *viscera*. *Excitare* h. l. non eſt ſuſcitare ex mortuis, ſed facere ut aliquis naſcatur. Cf. Matth. XXII, 24. *καθίσαι ἐπὶ τῦ θρόνυ αὐτῦ, ut eum collocaret in throno eius*, ſc. Davidis. Promiſerat Deus Davidi ſucceſſorem, cuius regnum futurum eſſet aeternum, 2 Sam. VII, 14. Hunc Davidis ſucceſſorem eſſe Meſſiam, omnibus conſtat. Nunc igitur dicit Petrus, Davidem, quum de hoc aeterno ſucceſſore cogitaſſet, praedixiſſe de eo haec. Ut nempe Meſſias in aeternum regnare poſſet, reſuſcitatus eſt e mortuis, et evectus in coelum.

31. Ἡ ψυχὴ αὐτῦ) Deſunt haec in nonnullis codicibus et verſionibus. Si retineas, ψυχὴ eſt *anima* Chriſti, quae non relicta eſt in *Scheol*, loco animarum a corporibus ſeparatarum, et ἡ σάρξ αὐτῦ, *corpus eius*, quod non relictum eſt in ſepulcro.

33. Τῇ δεξιᾷ ὖν τῦ θεῦ ὑψωθεὶς) *Dei igitur potentia exaltatus*, ſc. in coeleſtem regiam ſublatus. Io. XX, 17. τήν τε ἐπαγγελίαν τ. ἁγ. πν. λαβὼν) Impetrato iure mittendi Spiritum ſanctum, quod Pater ei promiſerat. Ἐπαγγελία τῦ ἁγίυ πν. *promissus Spiritus sanctus*. Λαβεῖν ἐπαγγελίαν, *accipere rem promissam*. *Promissum*, i. e. promiſſum nobis a Ieſu, volente Patre. Vid. Io. XIV, 26, XV, 26. XVI, 13. 14. 15. Ἐξέχεε τῦτο, ſc. δῶρον. *Largissimum hoc beneficium contulit*. Ἐξέχεε νῦν ad πνεῦμα refertur. Ὅ, *id quod* nunc cernitis et auditis. Intelligitur tota illa res, quae tum agebatur.

34.

34. Ὀυ γὰρ — ὀυρανὸς) Quod Iudaei tum credidisse videntur, falsa interpretatione Psalmi XVI. decepti. Vid. Michaelis ad v. 33. Supple: Ergo ibi non regnat et impetat. De alio potius, nempe de successore suo dixit illud, quod nunc sequitur: εἶπεν ὁ κύριος κ. τ. λ. De loco Ps. CX. vide Schol. ad Matth. XXII, 42. s.

36. Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω) *Certo norit.* Ἀσφαλὲς est τὸ μὴ σφάλλον, et μὴ σφαλλόμενον, habetque significationem eius quod certum firmumque et stabile, et cautione tutum est. οἶκος Ἰσραὴλ) *Domus*, i. e. *familia*, universus populus Israëliticus, distributus in tribus XII. ὅτι κύριον — ἐσταυρώσατε) Methathesis est, et simplex ordo verborum talis: ὅτι τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὁ Θεὸς ἐποίησεν αὐτὸν κύριον καὶ χριστὸν. Redundat αὐτὸν hebr. more. Illud autem ἐποίησεν est κατέταξε καὶ κατέστησε, i. e. *ordinavit et constituit*, ut Marc. III, 14. ἐποίησε δώδεκα, et *facere consulem*, latine dicitur. *Iustinus* X, 1. Darium — per indulgentiam pater *regem* vivus *fecit*. *Herodianus* VIII, 4. 25. καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὃν πεποίηκε καίσαρα. Declaratus est autem Iesus Dominus et Messias per reditum in vitam. Hanc Messiae resurrectionem et dignitatem locis illis V. T. illustrare voluit Petrus, propter Iudaeos, qui argumentis e V. T. desumtis convincendi erant de veritate, Iesum esse verum Messiam.

37. Ἀκούσαντες δὲ,) sc. τοῦτο, non tantum virum innocentem, sed ipsum adeo Messiam a se esse interfectum. κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ) *Compuncti sunt corde*, i. e. *intima tristitia affecti sunt*, quo sensu vox κατανύσσειν apud

apud LXX. interpr. occurrit. Respondet verbis הִתְעַצֵּב, *contristatus, anxius fuit*, Gen. XXXIV, 7. et נִכְאָה. Cf. Ps. CIX, 16. et Sirac. XIV, 1. De sermonibus inprimis, qui animum valde afficiunt, aut tristitiam animo incutiunt, Graeci dicunt, eos animum *compungere, mordere, transfigere*. Sic *Plutarchus* de auditione: *Morsum* inquit, *bonae indolis adolescentibus a philosophia inflictum αὐτὸς ὁ τρώσας λόγος ἰᾶται, eadem quae sauciavit, sanat oratio.*

38. Μετανοήσατε) *Mentem mutate.* Agnoscite, vos in errore versatos esse, et ingens peccatum commisisse, dum Iesum hunc Nazarenum reiecistis, tantaque ignominia affecistis, eundemque nunc agnoscite Dominum et regem, a Deo ad salutem vestram missum. καὶ βαπτισθήτω — ἁμαρτιῶν) *Et singuli suscepto baptismo profitemini vos cultores esse velle Iesu Messiae, ut peccata vobis remittantur.* Βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ χριστοῦ, baptismo suscepto fieri sectatorem et cultorem Iesu, qui est Messias. Εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, *ut vobis remittantur peccata*, non tantum illud peccatum, quod reiiciendo Messia commisistis, sed et alia omnia peccata. Promittitur igitur remissio peccatorum et favor divinus iis, qui religionem christianam suscepturi et mutaturi essent mentem. καὶ λήψεσθε — πνεύματος) *Sic enim accipietis Spiritus sancti donum*, vel dono accipietis Spiritum sanctum. Intelliguntur non tantum extraordinaria, sed etiam, et praecipue ordinaria dona, utpote scientia religionis, vires ad meliorem vitam, quas accipiunt, qui religionem discunt, et doctrinam in animum admittunt etc. Haec inprimis dona intelligenda esse ex sequentibus apparet.

39.

39. Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία) *Ad vos enim pertinet promissio.* Sic Demosth. adv. *Macartat. Aperte o iudices lex dicit*, οἷς δεῖ τὴν κληρονομίαν εἶναι, *ad quos haereditas pertinere debeat.* Ἡ ἐπαγγελία, nempe donorum Spiritus sancti, de qua Ioel vaticinatus est Eodem beneficio afficiemini, quo nos iam fruimur. τοῖς εἰς μακρὰν) Sc. οὖσι, sive ἀποῦσι, qui procul absunt, non solum regionibus et locis, sed animis quoque et sententiis. Intelligit aut Ethnicos, aut potius Iudaeos in aliis provinciis viventes; nam ad Ethnicos etiam beneficia Messiae pertinere, tum temporis ignotum adhuc erat Petro. Infra c. X. προσκαλέσηται) προσκαλέσασθαι est, *advocare, ad societatem cum aliis ineundam invitare.* Cf. Io. X, 16, XI, 52. Isti, qui susceperunt religionem christianam, Iudaei et Proselyti, non tantum extraordinaria, sed etiam, et quidem potissimum, ordinaria dona acceperunt, notitiam uberiorem religionis, virtutem, pietatem etc.

40. Ἑτέροις — ταύτης) *Aliis insuper multis verbis docuit atque hortatus est, ut se liberare sinerent ab illa perversa natione*, ut mores istius perversae nationis exuerent. Σώζεσθαι, *servari, liberari*, h. l. se liberare sinere, *sich retten lassen.* Γενεὰ σκολιὰ dicitur et Deuter. XXXII, 20. Significat σκολιὸν obliquum et contortum, transferturque ad omnem perversitatem.

41. Οἱ μὲν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ) *Libenter institutionem eius recipientes.* Ἀσμένως i. e. μετὰ χαρᾶς, ἡδέως, προθύμως ut *Hesychius* explicat. Tota phrasis notat, eos cum gaudio sermonem approbasse. Sic Iosephus Ant. Lib. XII, c. 15. de Iudaeis obsessis oblatam pacem et libertatem ratam habentibus, dicit: οἱ δὲ ἀσ-

ἀσμένως δεξάμενοι τὰς λόγας. Sed notat etiam Phrasis eos, *qui libenter sermoni morem gerunt.* Ioseph. Ant. IV, 4. de puellis Midianiticis ad stupra ab Israelitis sollicitatis dicit, αἱ τε ἀσμένως δεξάμενοι τὰς λόγους συνῆσαν αὐτοῖς. Καὶ προσετέθησαν — τρισχίλιαι) *Ter mille illo die adiunxerunt sese*; nempe discipulis Iesu Christi; coetui illi CXX. hominum. Προστίθεσθαι τινι, *ad partes alicuius accedere.* Sic Scriptores graeci de urbibus vel nationibus ad Romanos deficientibus: προσετίθεντο τοῖς Ῥωμαίοις. Qui incredibile esse putant, 3000. homines uno die Christianis se adiunxisse, quod una domus tot auditores capere haud potuerit, tanquam certum praesupponunt, omnes simul admissos esse ad audiendum Petrum et alios Apostolos; quod nec Lucas dicit, nec verisimile est. Alii difficultatem ita tollunt, ut dicant haec evenisse in *Oeco* templi Hierosolymitani. De hac sententia vide notata supra ad v. 2. Quaerunt etiam, quomodo fieri potuerit, ut in una domo vel oeco baptizarentur tria millia hominum? Sed omnes homines illos eodem in loco, una eademque hora baptizatos esse, Lucas non dicit. Potuerunt undecim Apostoli homines illos baptizare pluribus locis urbis Hierosolymitanae.

42. Ἦσαν — ἀποστόλων) *Perrexerunt uti institutione Apostolorum.* Διδαχὴ saepe est *res* quae docetur; hoc autem loco ipsa institutio. τῇ κοινωνίᾳ) Κοινωνία h. l. nihil aliud significat, quam communicationem et societatem. Videtur referenda esse ad Apostolos, sicut antecedens vox διδαχὴ, ut significetur, novos illos Christianos non solum Apostolis *docentibus* adhaesisse, et ex ore eorum pependisse, sed cum iisdem in ceteris quoque vitae ne-

negotiis familiariter versatos fuisse. Alii intelligunt sacram coenam; alii communionem bonorum. καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου) Frugalibus conviviis. Notum enim est, Hebraeos victus communionem per *fractionem panis*, sicut Graeci convivium a *potu* tantum συμπόσιον appellant, indicare. Cf. v. 46. An his epulis S. coena subiuncta fuerit, dubium est; saltim verbis expressis non dicitur. Eucharistiae mentionem hic fecit Syrus.

43. Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος) Hebraismus. *Timor omnes homines invasit*, i. e. omnes admirati sunt; nam timoris et admirationis affines sunt affectus. Cf. Luc. VII, 16.

44. Ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ) Conveniebant, sive coniungebantur. καὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ) οὐ κτήσει ἀλλὰ χρήσει. Notissimum est Graecorum Proverbium, *amicorum omnia esse communia*. Non fuit absoluta bonorum communio in ecclesia Hierosolymitana; et si fuit, saltim non diu duravit. Nam ipsorum Apostolorum tempore collectae in usum pauperum ex Apostolorum praescripto, 1 Cor. XVI. frequentatae sunt, quibus certe opus non fuisset, si bonorum a singulis facta universorum extitisset collatio. Immo liberum cuique fuit, facere hoc aut non facere, ut ostendit Ananiae exemplum, c. V, 4. Ceterum id, quod Christiani Hierosolymitani fecerunt, nec probatur nec reprehenditur. Cf. quae *Michaelis* ad h. l. notavit.

45. Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον) Non omnia bona sua vendebant, sed quantum opus esset ad sustentandos egenos. Vide annotanda ad cap. IV, 34, 35. καὶ διεμέριζον — εἶχε) Nempe aegrotis ad medica-

 men-

menta, et alias res necessarias; item ad alimenta infantium. Non novum erat hoc inter Iudaeos. De *Essenis* refert Philo, Lib. *quod omnis probus liber*: ἐςὶ ταμεῖον ἓν πάντων καὶ δαπάναι, καὶ κοιναὶ μὲν ἐσθῆτες, κοιναὶ δέ τροφαὶ συσσίτια πέποιημένων — ὅιτε νοσηλεύοντες, ἐχ ὅτι πορίζειν ἀδυνατῦσιν ἀμελῦνται, πρὸς τὰς νοσηλείας ἐκ τῶν κοινῶν ἔχοντες ἐν ἑτοίμῳ etc.

46. Κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον) Significatur his verbis *communio ciborum et panum divisio in usum pauperum ad communes epulas convocatorum.* Est igitur κλάειν ἄρτον idem, quod διαμερίζειν, quod patet ex usu phraseos Ies. LVIII, 7. Ierem. XVI, 7. Et libri sacri et historia ecclesiastica docent, pauperes e Christianis a divitibus vel communibus cum illis epulis, vel peculiaribus mensis stipe sustentatos esse. Cf. c. VI, 2. Κατ' οἶκον, sc. ἕκαςον i. e. singulis in domibus, modo in hac, modo in illa, ut recte monet Celeb. *Ioan. Chr. Gottl. Ernesti* in Gloss. sacr. Hesychii not. ad κατ' οἶκον. ἀφελότητι καρδίας) *Corde puro*, Rom. XII, 8. vel *simplicitate animi.* Qui nempe dabant, libenter dabant, et qui alebantur, pio et grato animo accipiebant beneficia.

47. Ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαὸν) Erant gratiosi etiam apud τὰς ἔξωθεν, ob bonitatem, modestiam, patientiam, quarum virtutum ea vis est, ut amorem etiam a disparis vitae hominibus extorqueat. ὁ δὲ κύριος — ἐκκλησίᾳ) *Dominus adiungebat ad ecclesiam participes salutis quotidie aliquos.* Σωζόμενοι hic dicuntur ii, qui accedunt ad religionem christianam, qui servantur, et felicitatis fiunt participes. Cf. supra v. 40.

CAP.

CAP. III.

1. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ) Notat haec phrasis h. l. idem quod hebraicum יַחְדָּו, *una, simul*, cui et in versione graeca illa respondere solet. Simillimus huic est locus Iosephi Ant. XVI, 8. 6. ubi de Herode et Archelao dicit: μέχρις Ἀντιοχείας ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρῆλθον, *una Antiochiam profecti sunt*. ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, τὴν ἐννάτην) i. e. ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, ἥτις ἦν ἡ ἐννάτη τῆς ἡμέρας, *circa precationis horam, quae erat nona diei*: hora nostra fere tertia pomeridiana, quae Iudaeis erat nona. Erat haec hora sacrificii vespertini.

2. Πρὸς τὴν θύραν — ὡραίαν) *Ad ianuam templi, quae dicitur pulcra.* *Wetstenius* intelligit portam orientalem, Corinthiam et Maximam, Nicanoris dictam, per quam introibant ex atrio mulierum, in atrium Israëlitarum. Vid. *Ioseph.* de B. I. V. 5. 3. ubi refert, portarum templi novem quidem auro et argento ubique tectas fuisse, una cum postibus et superliminari; unam vero extra templum ex aere Corinthio, quae multum argento inclusas et inauratas dignitate superaverit; πολὺ τῇ τιμῇ τὰς κατηργύρους καὶ περιχρύσους ὑπεράγουσα. Io. Ern. Imman. *Walchius* (diss. de claudo a Petro sanato) cum aliis intelligit eam portam, quae alias *Susan* fuerit dicta, ab urbe eiusdem nominis, sede quondam Persarum regia; nam urbs illa, teste *Athenaeo* διὰ τὴν ὡραιότητα τοῦ τόπου, a liliis nempe, quae ibi admodum frequentia erant, et urbis situm iucundissimum reddebant, *Susan* dicta fuit.

5. Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς) *Intuebatur eos*, ita ut subaudiendum sit, τὰς ὀφθαλμὰς. In aprico enim est respicere phrasin ad βλέψον εἰς ἡμᾶς v. 4. quibus verbis postulabat Petrus *liberiorem intuitum*, ut animi nihil male sibi conscientis, et spei cuiusdam ac fiduciae testem.

6. Ὃ δὲ ἔχω.) Habebat autem Petrus facultatem miracula edendi vi et potestate a Iesu sibi concessa. τοῦτό σοι δίδωμι) Te sanando auctoritate et vi mihi a Iesu concessa.

7. Πιάσας) πιέζειν, sive πιάζειν est manu premere, quod fieri solet inter bene volentes sibi mutuo. αἱ βάσεις) Βάσις est *planta pedis*, ea pedis pars, quae infra talos est. Sic Iosephus Antiq. L. VII, c. 10. gigantem quendam Philistreum *sex* dicit habuisse δακτύλους ἐν ἑκατέρῳ τῶν βάσεων, *digitos in utraque planta*. Hac parte praesertim claudi laborant. Σφυρὰ *malleolos* denotant, quibus etiam in iis, qui pedibus capti sunt, *infirmitas* tribuitur. Sic apud Lucianum *Tragopod.* podagricus lentum suum incessum describens dicit: διάλυτος δέ μου σύρει ὀπίσω πηλὸς ἀσθενῆ σφυρὰ *solutum retrahit, malleolos male firmos illico coenum retro.*

8. Ἐξαλλόμενος ἔστη) *Exsiliens*, nempe e *ferctorio* vel *grabato*, in quo hactenus ab uno loco ad alterum portatus erat (v. 2.) *stetit firmus*. ἁλλόμενος, non tantum prae gaudio, sed et in signum, se perfecte esse sanatum.

11. Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Π. κ. Ιω.) Pro τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ nonnulli Codd. ut et Versf. αὐτοῦ habent. Κρατεῖν est *tenere*. *Retinebat* nempe claudus sanatus Apostolos, eis adhaerebat, eorum societate diutius frui

frui cupiens, ut iam Theophylactus ex Chrysostomo explicavit. Sic Achilles Tatius L. V. ἡ μὲν ἐπεχείρει με κρατεῖν ἐκεῖ κοιμηθησόμενον, *illa me retinere conabatur, ibi dormiturum.* Hinc *tenebat Apostolos* idem est ac *dimittere illos a se nolebat*, illos socios habebat. ἐπὶ τῇ στοᾷ τ. καλ. σαλομῶνος) Vide de hac porticu not. ad Io. X, 23.

12. Ἰδὼν — περιπατεῖν αὐτὸν) Negat Petrus a se et Ioanne propria potestate sanatum esse claudum. Addit: *nec pietate nostra.* Nolite, inquit, existimare, esse hoc praemium aliquod pietatis nostrae aut virtutis, quod Deus per nos huic homini restituit sanitatem.

13. Ὁ Θεὸς — Ἰησοῦν) *Sed Deus maiorum nostrorum filium suum Iesum glorificavit*, i. e. dignitatem filii sui manifestavit et illustravit. Ex eo, inquit Petrus, quod nunc Deo volente, fit, apparet, Iesum non fuisse impostorem, sed Messiam; eum vivere, potentem esse, atque promissa praestare. Sanatio claudi omnino documentum erat huius dignitatis Iesu. Nam vi et potestate a Iesu sibi concessa, patraverant hoc miraculum, v. 16. Quomodo autem ille Apostolis potestatem hanc tribuere potuisset, nisi viveret et potens esset? Τὸν παῖδα, i. e. υἱὸν, Matth. III, 17. ἠρνήσασθε αὐτὸν) Ἀρνεῖσθαι et ἀπαρνεῖσθαι est *repudiare, aversari, renunciare*, idem quod ἀπειπεῖν 2 Cor. IV, 2. Sic Callimachus *hymn.* in *Delum* v. 100. de Latona dicit, ἀλλ' ὅτ' Ἀχαιϊάδες μιν ἀπηρνήσαντο πόληες ἐρχομένην, *quum Achivae civitates illam respuissent venientem*; in Thessaliam illam rediisse. κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν) *Quum* (Pilatus) *eum dimittere decrevisset.* Κρίνειν apud optimum quemque scriptorem

 aeque

aeque ac *γινώσκειν* est *statuere, velle, decernere.* Sic e. c. *Ioseph.* Ant. I, 4. *ἀφανίσαι ἐκ παντὸς οὐκ ἔκρινεν,* *omnes omnino perdere noluit.* Et II, 2. Quum haec Deus de Sodomitis *decrevisset.*

14. *Ὑμεῖς δὲ — ἠρνήσασθε) Vos autem insontem* (illum Iesum) *repudiastis*, eumque morti tradidistis *Ἅγιος καὶ δίκαιος*, i. e. *insons;* opponitur enim reo. Cf. 1 Petr. III, 18. *ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν*) *Rogastis, ut homicida vobis donaretur*, h. e. *in gratiam vestram a morte liberaretur.* Hoc sensu *χαρίζεσθαι* utitur etiam Paulus ad *Philem.* v. 22. *Ioseph.* Ant. II, 6, 9. et aliis locis.

15. *Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς) Vitae et felicitatis auctorem.* Vox *ζωῆς* sensu latissimo accipi potest, ita ut includatur omnis hominum salus et beatitudo, ut sensus idem sit, quo Christus Hebr. II, 10. *ἀρχηγὸς τῆς σωτηρίας* vocatur. In utroque loco acumen latet atque emphasis. Hic *morti* datus dicitur auctor *vitae.* *Ἀρχηγὸς* auctor; quo sensu reperitur in Isocratis *Orat. de permut.* *τῶν παρόντων ἀγαθῶν ἁπάντων αὐτοῖς ἀρχηγοί, omnium bonorum praesentium ipsis auctores.* Heraclides Ponticus allegor. Hom. Homerum vocat, *ἀρχηγὸν πάσης σοφίας.*

16. *Καὶ ἐπὶ — ὄνομα αὐτοῦ) Atque, ut in eum crederetis, ipse restituit hunc, quem hic videtis et novistis.* *Ὄνομα Ἰησοῦ* h. l. est *Iesus ipse*, ut saepe in V. Test. שֵׁם יְהוָה Iehovah, venerandum Numen. *Ἐπὶ, propter ad*, finem indicat. Eum in finem Iesus hoc miraculum per nos edidit, ut et vos convinceremini eum esse verum Messiam. Sed phraseos *ἐπὶ τῆς πίστεως τοῦ ὀν. α.* potest etiam

etiam ſenſus eſſe hic: quoniam nos Apoſtoli in eum credimus; quoniam credimus illum praeſtare poſſe et velle id quod nobis promiſerat. Promiſerat autem Ieſus, ſe adfuturum eſſe Apoſtolis miracula patrantibus. Mera repetitio eſt in verbis quae ſequuntur: καὶ ἡ πίςις — ὑμῶν. Nam horum etiam verborum ſenſus eſt: *Et fiducia in eum* (Ieſum) *effecit, ut hunc* claudum *integrum restitueremus in conspectu omnium vestri.* Ἡ πίςις ἡ δι' αὐτȣ̃, fides vel fiducia Apoſtolorum in Ieſu collocata. Alii intelligunt *fidem a Christo productum in claudo*, fidem per notitiam Chriſti ortam in illo homine. Ὁλοκληρία *integritatem, incolumitatem* corporis deſignat, quum nulla pars corporis aut deficit, aut vitio laborat. Ioſephus de B. I. L. VI, c. 15. opponit Sacerdotes, ὅσοι διὰ πήρωσιν ȣ̓κ ἐλειτȣ́ργȣν, *qui ob mutilationem sacra* non obibant, τοῖς ὁλοκλήροις, *integris.*

17. Κατὰ ἄγνοιαν) *Per ignorantiam*, i. e. ignorantes. Ignorarunt nimirum arcanum conſilium Dei aeterni, ſive myſterium redemtionis generis humani. ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν,) Principes Iudaeorum potuiſſent quidem ſcire, Ieſum eſſe Meſſiam, ſi diligentiam omnem adhibuiſſent. Sed praeiudiciis et malis affectibus impediti non agnoverunt eum. Haec ignorantia, quamvis vincibilis, crimen eorum non excuſabat quidem, tamen imminuebat.

18. Ἐπλήρωσεν ȣ̈τω) *Hoc modo exsequutus est.* Vos quidem graviter peccatis, reiiciendo et interficiendo adeo Meſſiam; ſed Deus hoc veſtro errore uſus eſt ad optimos fines.

19. *Μετανοήσατε — ἁμαρτίας*) *Mutate igitur mentem, et redite, ut peccata Vestra deleantur.* Monet eos Petrus, ut Iesum spernere desinant, redeant potius ad eum, quem antea repudiaverunt, eumque pro Messia agnoscant. De hac mutatione mentis, de hoc Iudaeorum ad Iesum reditu h. l. est sermo. *Ut peccata vestra deleantur*, i. e. vobis remittantur. Intelligitur inprimis illud peccatum, quo Messiam repudiarunt. *ὅπως ἂν — τοῦ κυρίου*) *Ut tempora laetiora vobis mittat Dominus.* Ἀνάψυξις, proprie *respiratio, recreatio a laboribus et afflictionibus, consolatio.* Καιροὶ ἀναψύξεως sunt tempora felicia, non tantum tempus resurrectionis mortuorum, sed et omnis generis bona spiritualia, quibus et in hac et in futura vita fruuntur Christiani.

20. Καὶ *ἀποστείλῃ τὸν προκεχειρισμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστὸν*) Sensus esse videtur: *Et ad cognitionem doctrinae Iesu Christi, vobis destinatae, vos perducat.* Nec de missione Iesu Christi in has terras, nec de missione eius ad iudicium extremum h. l. sermo esse potest. Illa enim facta erat; de hac autem in iis quae sequuntur, nihil dicitur. Erit igitur Ἰησοῦς Χριστὸς h. l. doctrina Iesu Christi. Venit nempe Iesus etiam tum, quum doctrina eius hominibus innotescit. Cf. infra v. 26. c. X, 36. XIII, 26. ubi *ἀποστέλλω* idem est ac *trado, tradi iubeo.* *Προκεχειρισμένον* legendum esse pro *προκεκηρυγμένον*, probat propemodum omnium Codicum consensus. Hanc lectionem habent etiam multi Patres qui hunc locum allegant, et antiquissima versio latina. Προχειρίζειν est *praeparare, decernere, destinare.* Ergo doctrina Iesu Christi Iudaeis destinata esse dicitur. Deus enim ab aeterno decreverat, ut

ut haec doctrina Iudaeis primum traderetur; vel secundum aliam interpretationem: Iesus ad salutem Iudaeorum destinatus erat. Si de missione Christi ad ultimum iudicium sermo est, tum v. 21. dicitur, quid interim, usque ad illud tempus acturus sit Messias.

21. Ὃν δεῖ — ἀπ' αἰῶνος) Sensus est: *Qui potentissime regnare debet, donec omnia evenerint, quae de eo* (eiusque regno) *praedicta sunt per sanctos Prophetas iam inde ab antiquissimis temporibus.* Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι, *quem potentissime regnare oportet.* Nempe *coelum occupare, in coelo esse,* idem est ac supra omnes alios evectum, summum et excelsum esse. Sic Deus *in coelo esse* dicitur, i. e. summus, omnibus superior, potentissimus, Ps. CXV, 3. Simili modo, quum de Iesu dicitur, eum ascendisse in coelum, ibique sedere ad dextram Dei, vel, ut nostro loco, coelum occupare, sensus est, eum potentissime regnare, et omnibus excelsiorem esse. Ἀποκατάστασις h. l. non significat *restitutionem*; connectitur enim hoc vocabulum cum sequentibus: πάντων, ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς — ἀπ' αἰῶνος. Sed ea quae Deus locutus est per sanctos Prophetas, (sc. de Messia) sunt vaticinia de Messia. Iam vero, quid esset *restitutio* vaticiniorum de Messia? Est potius ἀποκατάστασις pro κατάστασις (ἀποκαθιστάναι, *rem perficere* ad *integritatem perducere.*) h. l. *perfectio, consummatio*, quum res venit eo, quo venire debuit, ut nihil desit ad eius rei perfectionem, i. e. impletio vaticiniorum plena ac perfecta. Nec repugnat usus loquendi. Nam *Hesychius* in Glossario ἀποκατάστασιν explicat τελέωσιν, *consummationem.* Sic Oecumenius: ἀποκατασταθῆναι δεῖ, φησι, καὶ εἰς πέρας ἐλθεῖν

ἄπαντα. Conferri possunt etiam Matth. XVII, 11. et Hebr. VI, 10. Debet autem Christus potentissime regnare *donec omnia, quae praedicta sunt per Prophetas, eventu comprobata fuerint.* Hoc idem est quod dicitur 1 Cor. XV, 25. 26. et Hebr. X, 12. 13. Christum regnaturum esse, donec omnes hostes ei fuerint subiecti. Hostium Christi nomine comprehenditur, quicquid religioni, eiusque propagationi adversatur. Praedictum autem erat, omnes nationes subiiciendas esse imperio Messiae. Christus igitur ad finem usque mundi regnabit, et imperium suum ita exercebit, ut sensim sensimque omnes, vel quamplurimas nationes ad Regnum suum perducat. Cf. Rom. XI, 23—26. Ἀπ' αἰῶνος hebr. מעולם esse *iam olim, ab antiquissimis inde temporibus*, satis est notum. Vid. b. Ernesti diss. qua hic locus explicatur, ita opuscula theol. p. 477. sqq.

22. Μωσῆς μὲν — εἶπεν) Ostendit Petrus Prophetas de Messia esse vaticinatos, quod dixerat v. 21. Exorditur a Mose. Est nempe Christus propheta ille eximius, quem Moses praedixit. Deut. XVIII, 15. sqq. Videtur quidem Moses loqui de tota serie prophetarum, quos Deus sequentibus temporibus voluntatis suae interpretes ad Israelitas sit missurus. Sed hoc non obstat, quominus de Messia explicari possit locus; quippe is fuit maximus omnium et verissimus ille à Deo missus Propheta ex populo Iudaico, cuius contentum quoque Deus severe puniit. Vid. D. *Io. Aug. Dathii* scitam observationem ad hunc Deut. locum in *Pentateucho latine verso* et doctissimis notis illustrato. Accedit, quod de nullo alio Propheta dici possit, cum Mosi fuisse similem, eo sensu quo Iesus

Iesus ei similis fuit. Sicuti nempe Moses populo suo novam religionis formam instituit, et mediator fuit inter Deum et Iudaeos, ita et Christus novam religionem instituit, et μεσίτης fuit inter Deum et homines, hoc tantum discrimine, quod sit multo maior Mose. Vid. Hebr. III. Haec olim scripsi. Habent tamen ii etiam, qui vocem נָבִיא collective sumunt, et de tota serie Prophetarum explicant, quo sententiam suam tueantur. Monuerat enim Moses in praecedentibus Israelitas, ut caverent, ne hariolos adirent, et hanc addit nunc rationem, quod Deus ipsis veros Prophetas sit excitaturus. Sed profecto non cohaeret: Nolite adire hariolos; nam Deus vobis prophetam Messiam excitabit. Quod autem Moses dicit: Prophetam *mei similem*, id sic intelligi potest: Prophetam, cui Deus eadem ratione ut mihi voluntatem suam patefaciet, quique eam ad vos perferet, ut ego retuli, talem, inquam Prophetam, semper per futura tempora vobis excitabit Deus. Post verba ὡς ἐμὲ subintelligi videtur: *misit*. Quemadmodum Deus me misit, sic in posterum etiam mittet Prophetas. Cf. ECKERMANN in symbolis theolog. Vol. I. sect. 2. p. 126. f.

23. Ἔσαι δὲ — τοῦ λαοῦ) *Eveniet autem, ut unusquisque, qui non paruerit illi Prophetae, deleatur e populo.* Ἔσαι, ut hebr. וְהָיָה. Πᾶσα ψυχὴ, כָּל נֶפֶשׁ, *quilibet.* Vox *Alexandrina* ἐξολοθρέυειν, quam apud τοὺς ἔξω forte frustra quaesieris, occurrit illa quidem apud Iosephum, *Antiq.* VIII, 11. 1. πᾶν ἐξολοθρεύσω σου τὸ γένος, sed hoc, non dubium est, quin a LXX. Senioribus hauserit. Ceterum si hoc, quod de exstirpatione e populo dicitur, ad Messiam transfertur, non cogitanda est exstirpatio

civi-

civilis; sed sensus est, huiusmodi hominem non agnosci pro cive regni Dei, excludi beneficiis per Messiam promissis et partis. Si de serie Prophetarum ante Christum sermo est, verbum ἐξολοθρέυειν nativam suam significationem retinet. Petrus nec verba hebraica, nec versionem Alexandrinorum, sed sensum tantum reddidit.

24. Καὶ πάντες — ἡμέρας ταύτας.) *Sed Prophetae omnes a Samuele et deinceps qui vaticinati sunt, de his diebus rebusque praedixerunt.* Bene cohaerent haec cum praecedentibus, si locus Deuteronomii de serie Prophetarum intelligitur. Hoc enim vult Petrus: Moses praedixit, Deum missurum esse Prophetas. Hoc ita evenit. Sed omnes isti Prophetae vaticinati sunt de Messia. Ergo audiendi sunt ab omnibus veri nominis Israelitis, v. 24. 25. Qui locum illum de Messia explicant, ii particulam καὶ initio commatis exponunt: *quin etiam, imo etiam*, ut sensus sit: *Quin etiam omnes Prophetae, quicunque locuti sunt, a Samuele usque et deinceps secuti, illi etiam denuntiarunt dies istos.* τῶν καθεξῆς, i. e. τῶν γεγονότων καθεξῆς, qui illum continua quadam serie sunt secuti. Λαλεῖν, *docere, vaticinari.* Τὰς ἡμέρας ταύτας, tempora haec laeta et felicia, quibus beneficia per Messiam parta vobis offeruntur. Quod Samuelem attinet, vid. 2 Sam. VII. 12. sqq.

25. Ὑμεῖς ἐστε — πατέρας ἡμῶν) *Vos ii estis, ad quos pertinent vaticinia prophetarum, atque illud promissum, quod Deus dedit nostris maioribus.* Hebraico more בֵּן, υἱός alicuius rei saepe dicitur is, qui cum illa re ullo aliquo modo coniunctus est, ad quem illa res per-

pertinet. Θιαθήκη, בְּרִית, *promissio.* In V. T. *filii prophetarum* sunt *discipuli* prophetarum. Hoc autem loco omnes Iudaei ita vocantur, quia Prophetae ad eos missi erant, et quia libros Prophetarum legebant. καὶ τῆς διαθήκης,) sc. *υἱοὶ, ad quos promissio pertinet.* Gen. XII, 3. XVIII, 18. καὶ ἐν τῷ σπέρματι σε — τῆς γῆς) *Per posteros tuos* (unum ex posteris tuis) *felices erunt omnes nationes terrae.* Τὸ σπέρμα, זֶרַע et *posteros* num. plur. et unum posterum significat, ut Gen. IV, 25. ubi זֶרַע de *uno filio* usurpatur. Πατριαὶ τῆς γῆς h. l. non sunt familiae consanguinitate coniunctae, sed simpliciter *nationes terrae.* Cf. Gen. XVIII, 13. 13. Si ille Abrahamo promissus benefaciet omnibus gentibus, quanto magis consanguineis suis, si modo hi impedimenta auferant.

26. Ὑμῖν — ἀπέστειλεν αὐτὸν) *Vestro inprimis bono misit Deus quem excitavit, filium suum. Excitare* hic non est e mortuis ad vitam revocare, sed *conspicuum facere,* prophetia aliisque donis. Respiciuntur enim ea quae praecessere, προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει. Sic et surgere tribuitur prophetis Deut. XIII, 1. XXXIV, 10. Sirac. XLVII, 1. Ὑμῖν, *vestro commodo.* Πρῶτον, *inprimis.* εὐλογοῦντα ὑμᾶς, *ut vobis benefaciat, felices vos reddat.* ἐν τὸ ἀποστρέφειν — ὑμῶν) *Si quisque vestrum se avertat a malitia sua et vitam emendet.* Potest etiam ἀποστρέφειν transitive sumi, et ita coniungi cum antecedentibus, ut sensus sit: ut felices vos reddat, *dum unumquemque vestrum abstrahit a sceleribus suis.* Hoc fit per doctrinam Iesu Christi. Ergo verba illa: ἀπέστειλεν αὐτὸν commode explicari possunt *de doctrina Iesu Christi.* Vobis Iudaeis primum *misit* doctrinam de Iesu.

CAP.

CAP. IV.

1. Ἐπέστησαν αὐτοῖς) *Supervenerunt ipsis*, eo sensu quem hoc verbum apud Latinos habet, quo *celeriter praeterque spem venire* denotat. Id enim eleganter Graecis ἐπιστῆναι τινι denotat. Nostri dicunt, *einem unvermuthet über den Hals kommen.* ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ) *Praefectus templo.* Erant στρατηγοὶ τοῦ ἱεροῦ *praefecti excubiarum Leviticarum*, quorum erat munus cavere, ne quis tumultus in templo oriretur. Solebat nempe certus numerus Sacerdotum per singulas hebdomadas die noctuque excubias agere in templo, ut pararent ea, quae ad victimas et ornatum templi paranda essent. His praeerat unus ex Sacerdotibus, qui ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ dicebatur, et cui id muneris incumbebat, ut ordini consuleret. Cf. Luc. XXII, 4.

2. Διαπονούμενοι) *aegre et graviter ferentes.* καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν) Annunciare probatam exemplo Christi mortuorum resurrectionem. Ἐν τῷ Ἰησοῦ, *in persona, in exemplo Iesu*, vel etiam: *per Iesum. Sadducaei* igitur hoc tantum aegre ferebant, quod Apostoli profiterentur Iesum e mortuis revixisse, quodque per hunc omnibus pollicerentur resurrectionem. Sacerdotes autem hoc male habuit, quod homines idiotae docerent populum in templo, in quo non oportebat loqui nisi Rabbinos, Pharisaeos ac Scribas. Resurrectionem mortuorum ipsi profitebantur; sed *Iesum Nazarenum* e mortuis revixisse, id pernegabant.

3. Εἰς τήρησιν) *In custodiam.* Thucydides VII, 86. ἀσφαλεστάτην τήρησιν. Schol. ἦγουν φυλακήν. De variis huius vocabuli significationibus accurate disputavit Io.

FRID.

Frid. Fischer, in Supplem. ad *Vorstii* Comment. de Hebraismis N. T. Spec. I.

4. Πολλοὶ δὲ—πέντε) *Multi enim eorum, qui audiverant doctrinam, susceperunt religionem christianam, et fuit numerus illorum hominum circiter quinque millium.* Δὲ pro γὰρ. Nam ratio redditur, cur tanto dolore affecti sint Sadducaei et Sacerdotes. Ὁ λόγος, *doctrina,* institutio Apostolorum. Πιστεύειν h. l. est *suscipere religionem christianam.* ὡσεὶ χιλιάδες πέντε) Vel universorum, ut comprehendantur hoc numero etiam illa tria millia c. II. vel eorum, qui tunc audierunt Petri concionem tantus numerus accessit ad priores. Quum autem verisimile haud sit, 5000 homines simul Christo nomen dedisse, hoc potius dicit Lucas, numerum Christianorum tum accrevisse ad quinque hominum millia.

5. Τὰς ἄρχοντας) Ἄρχοντες, qui v. 8. disertius vocantur ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, non alii sunt, quam *Synedrii Magni assessores*, qui in hist. Maccab. Lib. I. c. 14. dicuntur ἄρχοντες τοῦ ἔθνους. Apud Iosephum XX, 1. 2. ἄρχοντες Ἱεροσολυμίτων. Hi autem ἄρχοντες a πρεσβυτέροις, qui ipsi quoque non exigua pars illius senatus erant, hic distinguuntur. quia illorum dignitas, auctoritasque haud dubie maior, quam πρεσβυτέρων erat.. Εἰς Ἱερουσαλὴμ, pro ἐν Ἱερ. ut codices nonnulli habent.

6. Καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα, καὶ Καϊάφαν) *Annas* fuit socer Caiphae, Io. XIII, 13. Vocatur Pontifex M. sed ex Iosepho (Antiq. XVIII, 2, 2. et Lib. eod. 4, 3.) constat, *Caipham* tum temporis proprie fuisse summum Pontificem. *Annas* igitur, qui ipse hic ἀρχιερεὺς vocatur, fuisse videtur Caiphae, Pontificis Maximi, vicarius.

Ne-

Neque quicquam dubitationis habet, quin Pontifex M. ſuum ſibi interdum habuerit Vicarium, qui dicebatur כֹּהֵן מִשְׁנֶה ἀρχιερεὺς ὁ δεύτερος; quemadmodum ille כֹּהֵן הָרֹאשׁ ἀρχιερεὺς ὁ πρῶτος. Vid. *Krebsii* obſervatt. ad h. l. Sed fortaſſis eam ob cauſſam οἱ ἀρχιερεῖς numero plur. nominantur, quia pontificatus dignitas tum temporis valde ambulatoria erat, ut ex Ioſepho diſcimus, et abdicari iuſſi non tantum manebant Aſſeſſores Synedrii, ſed etiam dignitatis priſtinae nomen retinebant. *Ioannes*, quis fuerit, incertum eſt. Ἀλέξανδρος) *Alexandrum Lyſimachum*, fratrem Philonis Iudaei, cuius filius Alexander Tiberius duxit Berenicen, Agrippae maioris filiam (Ioſeph. Ant. XIX, 5, 1.) intelligit *Mangaeus* in praefatione *Philoni* ſuo praepoſita. Memorat hos Lucas ad monendos lectores, quos adverſarios, (potentiſſimos nempe,) habuerint Apoſtoli.

7. Καὶ ϛήσαντες — τοῦτο ὑμεῖς;) *Et poſtquam eos in medio ſtare* (i. e. coram iudicio comparere) *iuſſerant, quaeſiverunt: Quo iure aut cuius iuſſu feciſtis vos illud?* ut nempe auderetis in templo docere. Ἐν ποίᾳ δυνάμει; *quo iure?* Non videtur quoad ſenſum differre ab eo quod ſequitur: ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι) *Quo iubente*, qua auctoritate? Non enim licitum eſſe putabant publice docere inſcio Synedrio.

9. Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα) *Si hodie in nos inquiritur; ſi interrogamur.* Habet enim ἀνακρίνεσθαι ſignificationem interrogandi et inquirendi, quum alibi apud auctores graecos, tum apud Platonem Lib. IX. de legibus, ubi ἄρχεσθαι ait, in iudicio, τὸν γεραίτατον ἀνακρίνεσθαι

θαι, ordiri maximum natu *inquisitionem*, quae ibidem ἀνάκρισις dicitur. ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπε ἀσθενῦς) Pro εἰς ἄνθρωπον ἀσθενῆ. Est enim Genitivus obiecti, non subiecti. Sic apud Philonem: ἐπ᾽ εὐεργεσίᾳ τῦ γένυς ἡμῶν, *ad benefaciendum nostro generi.* Miratur Petrus, ob beneficia homines in carceres trahi, quum id ob malefacta tantum soleat ac debeat.

10. Γνωςὸν — ὑγιής) *Scitote vos omnes et universus populus Israeliticus, per Iesum Nazarenum, quem vos in crucem egistis, et quem Deus ex mortuis excitavit, per hunc, inquam, huic homini valetudinem esse restitutam.* Ex ultimis huius comm. verbis patet, hominem sanatum simul in Synedrium ductum esse. Ceterum haec Petri verba erant ut libera, ita plena gravitatis. Quid enim hoc erat aliud, quam summum senatum arguere summi parricidii? Παρέςηκεν, *adstat erectus*, ut infra v. 14.

11. Οὗτός ἐςιν) Vid. Matth. XXI, 42. et ibi notata. Adde ECKERMANNI observationes ad hunc Psalmi locum in Symb. th. Vol. I. fasc. 1. p. 95. sq. et fasc. 2. p. 131. sq. cui assentitur EICHHORNIUS in Bibl. univers. lit. theol. Vol. III. p. 70.

12. Καὶ ὐκ ἔςιν ἐν ἄλλῳ ὐδενὶ ἡ σωτηρία) *Et in alio nemine sita est salus; a nullo alio est exspectanda salus.* Sic Iosephus *Ant.* L. III, c. 1. Mosen pro sublevanda Israëlitarum commeatus et aquae penuria Deo ita supplicantem sistit: ἐν αὐτῷ γὰρ εἶναι τὴν σωτηρίαν αὐτῦ καὶ ὐκ ἐν ἄλλῳ, *in illo enim* (Deo sc.) *sitam esse salutem eius populi et non in alio.* Quaenam vero ea est σωτηρία, quam Petrus hic praedicat? Sequentia ostendunt non tan-

tum de aegrotis corpore, eorumque sanatione sermonem esse. Significat potius ἡ σωτηρία, quamvis adiecto articulo, indeterminate, *quamlibet salutem*, quamlibet ex malis vel expertis vel formidatis liberationem, adeoque etiam liberationem a poenis peccatorum, et salutem aeternam. Idque h. l. probabile fit magis ex eo, quod *morbi* semper pro *peccatorum poenis* habiti sint. Sensus igitur verborum Petri est: *Christum unicum esse sospitatorem hominum; ab illo solo ut auctore hominibus obtingere liberationem ab omnibus vitae praesentis calamitatibus; eatenus saltim, ut mala physica et externa a vere Christianis non amplius consideranda sint ut poena peccatorum*, i. e. *ut indicia irae divinae; inprimis vero in solo Iesu sitam esse salutem animarum.* ὄνομα) *Persona*, ut supra c. III, 16. ὑπὸ τὸν οὐρανὸν) Eorum, qui in terris conspecti sunt; non patriarchae, non prophetae, non sacerdotis, non regis. *Michaelis* vertit: *Durch keinen andern ist die Gesundmachung geschehen, und es ist auch kein anderer Name unter dem Himmel dazu gegeben, daſs man dadurch gesund werden kann.* Ἡ σωτηρία igitur ex eius sententia hic est *sanatio*, et σωθῆναι significat *sanitatem recuperare.* Sic haec verba explicanda esse putat propterea, quia v. 7. non fuerit quaestio, per quem homines salutem aeternam consequantur, sed potius, per quem claudus sanitatem recuperaverit? Verum ad hanc quaestionem Petrus iam responderat v. 9. 10. Addit v. 11. 12. eundem Iesum, cuius vi et auctoritate fiant miracula, esse verum Messiam, per quem solum homines possint consequi veram salutem.

13. Παῤῥησίαν) *Libertatem loquendi, confidentiam, constantiam.* Vid. *Walchii* diss. de παῤῥησίᾳ *Aposto-*

stolorum idiotarum. καταλαβόμενοι) *Scientes.* Verbum habet significationem comprehensionis, ut *Herodotus* ait se executurum narrando ea, quae alii ὐ κατελάβοντο, i. e. omiserunt. Quia autem, quae comprehensa tenemus, certa habemus, transfertur verbum ad cognitionem et scientiam, et ea quae sunt comperta et explorata. ἀγράμματοί εισι καὶ ἰδιῶται) *Homines imperiti litterarum, et rerum,* i. e. indocti et privati atque plebeii. Ἀγράμματος, qui γράμματα, litteras non didicit; indoctus. Est autem ἰδιώτης in mentione magistratuum, *privatus*; in mentione artificiorum studiorumque, *imperitus*: in mentione dignitatis et praestantiae, *humilis et inhonoratus.* Indocti et plebeii homines, si ad iudicum subsellia protrahantur, sunt plerumque timidi, nullius animi atque consilii, ac saepe paene exanimati. Miratur igitur Synedrium mentis constantiam, fiduciam atque dicendi vim, qua legati divini caussam suam defendunt.

14. Ὀυδὲν εἶχον ἀντειπεῖν) *Nihil poterant respondere.* Nec refellere poterant quod factum erat, nec probare volebant.

15. Συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους) *Consultarunt inter sese, contuleruut sententias;* subaudiri enim potest, βουλὰς, aut βουλεύματα aut γνώμην. Sic Plutarchus in *convivio 7. sapient. Itaque censeo debere vos denuo de reipublicae popularis forma,* γνώμην τινὰ συμβαλέσθαι, *in commune consultare.*

19. Ὅτι μὲν — ἀρνήσασθαι) *Etenim perspicuum per eos patratum est miraculum, quod manifestius est Hierosolymitanis, quam ut possimus negare.* Γνω-

ϛὸν h. l. eſt *certum, omnia veri signa habens, indubitatum.* Φανερὸν, *manifestum,* quod aliis innotuit.

17. Ἀλλ' — λαὸν) *Sed, ne hoc latius divulgetur.* Διανέμειν proprie eſt *distribuere inter plures,* hinc *divulgare.* Cod. Laud. et verſio Syra poſterior in marg. addunt: *τὰ ῥήματα ταῦτα.* ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ) *Mentione nominis istius.* Ne quid verborum poſtea facientes meminiſſent nominis iſtius, vel perſonae.

19. Εἰ δίκαιόν ἐϛιν) Vos ſtatuite iudicio veſtro, an iuſtum ſit coram Deo, vos potius audiri, quam Deum ipſum? Provocant Apoſtoli ſimpliciter ad naturaliter omnibus inſitam cognitionem.

20. Οὐ δυνάμεθα — λαλεῖν) Verba: *quae vidimus et audivimus,* non tantum ad reditum Chriſti in vitam, ſed etiam ad reliqua omnia, quae Apoſtoli per triennium Ieſum facere atque docere viderant et audiverant, referenda ſunt. Non poſſumus, inquiunt, tacere ea, quae nobis ſunt certiſſima ex uſu triennii, quod nos cum Ieſu peregimus. Cf. 1 Io. I, 1.

21. Διὰ τὸν λαὸν) Subindicari videtur metus iam orientis tumultus in populo.

22. Ἐτῶν — ἰάσεως) Quum ſic natus eſſet, et tot annis oſtentaſſet mendicus ſuum malum, nemo calumniari poterat, vitium fuiſſe ſimulatum aut leve.

22. Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς) Eſt locutio helleniſtica, per σὺ interpoſitum ſignificans Vocativum. Senſus eſt: O tu Domine, opifex coeli, terrae et maris, et omnium quae in iis. Univerſum hoc apud Hebraeos modo tribus nomini-

minibus, ut hic, modo duobus, ut coeli et terra, exprimitur.

25. Ὁ διὰ — εἰπὼν) Pſ. II, 1. 2. Παιδός σȣ, *servi, cultoris tui.* ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη) Verbum φρυάσσειν de equis proprie adhibetur, quum illi collo altius ſublato *hinniunt, fremunt* et *ferociunt.* Si vero ad homines vocabulum transfertur, optime vertas: *ferocire.* Notat enim 1) *inflatum esse, et altos sibi spiritus sumere.* 2) ob animi faſtum, *verbis vel factis insolenter agere.* Philo de *charitate* hominem ſuperbum ita deſcribit: *Incedit in summis pedum digitis,* καὶ τὸν αὐχένα μετέωρον ἐξαίρει φρυαττόμενος, *et cervicem in equi morem erigens ferocit.* καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;) *nationes meditantur inania?* capiunt inania rebellionis conſilia? Aliis verbis repetitur, quod in priori membro dictum erat. Ergo ſenſus huius verſiculi eſt: Quare nationes rebellant adverſus Deum? In quo ſit haec rebellio, mox dicitur.

26. Παρέστησαν — Χριςȣ̃ αὐτȣ̃) *Consistunt reges terrae, et magistratus una conveniunt, adversus Dominum* (Iehovam) *et Messiam eius*, i. e. adverſus regem ab eo conſtitutum. Παρέςησαν, *consistunt*, ſc. deliberandi cauſſa. Hebraicum verbum הִתְיַצֵּב cum עַל conſtructum, quod ſaepe *apparere* et *ministrare* ſignificat, ponitur etiam in malam partem de iis, qui *oppugnant* alios, qui *coëunt, coniurant, consilia adversus aliorum salutem capiunt.* Rebellio igitur in eo erat, quod reiicerent Regem a Deo ipſo conſtitutum. Haec quae Davides Pſ. II. de ſuo tempore dicit, iam applicantur ad rem praeſentem, v. 27. ſqq. Sicuti olim rebellarunt reges et ma-

magiſtratus adverſus Iehovam et reges a Deo conſtitutos; ſic etiam nunc rebellant adverſus Meſſiam, maximum omnium Regem e familia Davidica.

27. Ἐπ' ἀληθείας;) Addunt ἐν τῇ πόλει ταύτῃ addunt Codd. antiqui nonnulli, cum multis iunioribus, verſiones Syriacae, Vulgata et aliae, Patrumque loca. Sic augetur vis rei: in hac urbe, quae eſt urbs primaria, ubi Deus templum habet, ubi eſt mons Sion. In hac ipſa urbe rex ille, Meſſias eſt repudiatus. ὃν ἔχρισας) Quem tanta poteſtate ornaveras, ſanandi morbos, expellendi daemones, mortuos reſuſcitandi. *Ungere* i. e. donis exornare, vel ſimpliciter, *muneri consecrare*, ut ſenſus ſit: quem tu ipſe Regem conſtituiſti. *Convenerunt, autem*, i. e. communia conſilia ceperunt adverſus Meſſiam Herodes et Pontius Pilatus συν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ, *cum paganis hominibus*, i. e. Romanis quos Pilatus ſecum habuit; *et populo Iudaico*, qui ſub Herodis imperio erat. Non argutandum eſt in plurali numero λαοῖς. Vera lectio videtur eſſe λαῷ, quam verſio antiqua latina exhibet. Error facile oriri potuit, quum praecedat σὺν ἔθνεσι.

28. Ποιῆσαι — γενέσθαι) *Ut facerent, quae tua potentissima voluntas decrevit, ut ita fierent.* Ἡ χεὶρ τῦ Θεῦ, יַד יְהוָֹה *potentia Dei. Potentia Dei et voluntas*, i. e. potentiſſima voluntas. Quod ad rem attinet, hoc dicitur: Interfecerunt quidem Ieſum, Regem a Deo conſtitutum, ſed totum illud factum eſt volente et moderante Deo. Cf. ſupra c. II, 23. Voluit quidem Deus permittere, ut Ieſum morti traderent, ſed voluit etiam red-

reddere irrita confilia eorum, quibus impedire voluerunt, ne Iefus Rex agnofceretur, eiusque doctrina propagaretur.

29. 30. Καὶ τὰ νῦν — παιδός σου Ἰησοῦ) *Et nunc, Deus, respice minas eorum, et concede ministris tuis, ut confidentissime tradant doctrinam tuam, eo ut illis adsis ad sanationem* (aegrotorum) *et ad miracula patranda per sanctum filium tuum Iesum.* Ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, *respice minas eorum*, ne id quod comminati funt, exfequi poffint. Precantur Apoftoli Deum, ut ipfis concedere velit μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον, *confidentissime tradere doctrinam.* Ifta παῤῥησία augebatur, quotiescunque Deus eos roborabat ad miracula patranda, quibus fidem faciebant fe effe legatos divinos. *Manum extendere*, i. e. potentia uti. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ, *persona Iesu*, i. e. Iefus ipfe, qui hic et fupra v. 27. vocatur ἅγιος *venerabilis*; nam hanc fignificationem habet קָדוֹשׁ quum de Deo ufurpatur. Fatentur Apoftoli, fe non fua vi, fed vi a Iefu conceffa miracula patrare.

31. Καὶ δεηθέντων — συνηγμένοι) *Quum finiissent preces, commotus* (tremefactus) *est locus, ubi congregati erant.* Nempe tanquam fuiffet terrae motus. Fuit hoc fignum praefentiae divinae, et fignificatio divinae benevolentiae ac fingularis providentiae quam experturi effent. Cf. fupra c. II, 2. καὶ ἐπλήσθησαν — ἁγίου) i. e. *magna et plane divina fiducia repleti sunt.* De infpiratione proprie fic dicta h. l. non poteft effe fermo; quomodo enim tremor terrae novas rerum ideas in animis Apoftolorum producere potuiffet? Ergo *repleri Spiritu*

 san-

sancto h. l. est potius animi robore plane divino roborari. Vid. Schol. ad Matth. III, 16. Favet huic significationi contextus. Sequitur enim: καὶ ἐλάλουν — παῤῥησίας, *tradiderunt doctrinam Dei cum animi fiducia et robore.* Haec animi fiducia inde erat, quod ex illo aedium tremore praesentiam et auxilium Dei experti fuerant.

32. Ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία) Significatur intimus inter fideles animorum consensus et amicitia. Sic enim de Aristotele haec narrat *Diogenes Laërtius* L. V. c. 1. §. 11. ἐρωτηθεὶς τί ἐστι φίλος; ἔφη μία ψυχὴ δύο σώμασιν ἐνοικοῦσα. Καὶ οὐδὲ — κοινά) *Ac ne ullus quidem aliquid opum sibi dicebat esse proprium, verum iis erant omnia communia.* Cf. supra II, 44. sq. De Essaeorum communione bonorum, valde diversa ab ea, quae aliquamdiu Christianis Hierosolymitanis placuit, vid. D. Flatt *Magazin für christl. Dogmatik und Moral,* fasc. VII, pag. 130. sqq. *Bemerkungen über den Versuch das Christenthum aus dem Essaeismus abzuleiten.*

33. Χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς) *In gratia erant magna apud cunctos.*

34. Κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν) *Qui possidebant fundos aut domos*, vel, in quorum facultatibus erant fundi et domus. τῶν πιπρασκομένων) Nempe agrorum et domuum, ut praecedentia ostendunt.

35. Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων) *Deponebant apud Apostolos.* Quod signum erat pecunias illas subiicientium Apostolorum arbitrio. Sic *Heliodorus* IV. πάντα τὰ ἑαυτοῦ τιθέναι παρὰ τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως. *Cic.* Orat. pro Flacco, c. 28. *ante pedes Praetoris in foro expensum est auri pondo centum.* Non omnia ven-

di-

diderunt et contulerunt omnes, sed partem bonorum, qua sine magno incommodo carere poterant. Libertati cuiusque relictum erat, an aliquid contribuere vellet, nec ne. Quum autem inter Christianos Hierosolymitanos multi essent egeni, et omnes Christi cultores popularibus tanquam Apostatae essent invisi, sine divitum liberalitate in maximum discrimen venturae fuissent res Christianorum. Nec poterant melius existimationem suam tueri, quam singulari beneficentia, quae semper laudatur. Quumque praeviderent, vexationes, exilia et mortem ipsis imminere, aut se in regiones peregrinas ad praedicandum Evangelium mittendos esse; denique bellum instare, quo praedia et domus essent vastandae, nihil consultius erat, quam in tempore ea, quae inutiliter alias peritura erant, vendere, atque ita amicos sibi parare, istisque vinculis sese expedire.

36. Βαρνάβας — υἱὸς παρακλήσεως) בַּר נְבִיאָה Graeco sermone contracte Βαρνάβας, *filius prophetiae, propheta*; nam Hellenistis mos, prophetiam vocare παράκλησιν. Apostoli ei hoc nomen dederant in omen doni prophetici. Vel etiam: *filius doctrinae*, i. e. docendo idoneus; *interpres verbi divini, doctor*. Nam παράκλησις saepe est *admonitio, doctrina*. Aliis Ioses hoc cognomen accepisse videtur ob solatium, quo animos Christianorum doctrina sua et institutione, vel liberalitate repleverat. Λευίτης) Ex tribu seu familia Levitica. Κύπριος τῷ γένει) Ortus parentibus, qui in Cypro habitaverant.

37. Τὸ χρῆμα) i. e. τὴν τιμὴν, ut modo est locutus, rem partam ex agri venditione, pretium agri. De pe-

pecunia quidem Graecis usitatum est uti plurali numero, χρήματα. Licuisse Levitis agros emere in Iudaea, exemplo patet Prophetae Ieremiae, qui et ipse ex tribu Levi fuit. Vid. Ierem. XXXII, 7.

CAP. V.

1. Κτῆμα) Κτῆμα dicitur, quod in bonis est, i. e. partum seu quaesitum. Sed fuisse istum *fundum*, mox nomine χωρίκ indicatur.

2. Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς) Verbum νοσφίζεσθαι proprie est *separare*, improprie, ut hoc loco est *intervertere*, et ita praecipue adhibetur de iis, qui de pecunia publica, communi plurium usui destinata, aliquid subripiunt, et sibi vindicant. Sic apud *Plutarch.* in *Lucullo*, Lucullus ex praeda πολλὰ νενοσφισμένος, multa *intervertisse* dicitur. Παρὰ — ἔθηκεν) *Apostolis tradidit*, quasi hoc totum esset pretium venditi agri. Qui omnia bona sua vendiderant, et pretia communitati Christianorum tradiderant, ii, ut par est credere, e publico aerario erant alendi. Magnam itaque fraudem admisit Ananias diminuta pretii numerati summa, qua indigentiis Christianorum consulendum erat; nec si plures hoc exemplum secuti fuissent, res Christianorum diu consistere potuissent. Praecipue autem crimen Ananiae in eo fuisse videtur, quod vellet ψεύσασθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, (v. 3.) i. e. experiri, an Apostoli fraudem detecturi essent. Fecit igitur hoc pessimo consilio, ut ludibrio exponeret Apostolos, quasi non essent divinitus edocti, non participes donorum Spiritus sancti. Vid. *Michaelis* in h. l.

3.

3. Διατί — τοῦ χωρίου;) *Quare Satanas animum tuum replevit, ut fallere velles mendacio Spiritum sanctum, et detrahere aliquid de pretio agri?* Quod Satanas replevisse animum Ananiae dicitur, id proprie sumi non potest. Quomodo enim fieri possit, ut Spiritus qua substantiam suam in hominis animo aut corde sit, non apparet. Explicant igitur alii sic, ut dicant, Satanam excitasse in Anania eiusque uxore propositum fallendi; alii volunt Satanam eos in proposito confirmasse. Sed v. 4. dicitur, ipsum Ananiam sibi hoc apud animum suum proposuisse. Videtur igitur describi tantum consilium Satanicum, ut sensus sit: Cur plenus est animus tuus Satanico isto sensu? Nempe tam foeda est cogitatio fallere velle Deum, ut ab homine vix expectari posse videatur. ψεύδεσθαι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, *fraude fallere Spiritum sanctum*. Non differt phrasis v. 4. ψεύδεσθαι τῷ Θεῷ, nisi quod verbum ψεύδεσθαι, v. 4. ex usu graecae linguae cum Accusativo, commate 4. autem ex usu hebraizantis sermonis cum Dativo construitur, ut Ps. LXXVIII, 36. Infra v. 9. eadem haec res exprimitur phrasi πειράζειν τὸ πνεῦμα κυρίου. *Tentare* dicitur homo *Deum*, quando sic agit, ut videatur dubitare de omnipotentia, veracitate, aut alio attributo Dei. Quum autem h. l. sermo sit de fraude, quam latere voluerunt Ananias et uxor, *tentare Deum* h. l. erit, sic agere, quasi Deus non esset omnipotens et omniscius, quasi non posset detegere et punire hanc fraudem. Phrasis igitur ψεύδεσθαι τὸ πνεῦμα ἅγιον eundem habet sensum. Quoniam vero τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον v. 3. et ὁ Θεὸς v. 4. invicem permutantur, *Spiritum sanctum fallere* idem est ac fallere Deum, qua est omnipotens et omniscius. Verba acti-

va

va saepe indicare *conatum*, adeoque de voluntate et consilio fallendi h. l. sermonem esse, vix est cur moneamus. Iam vero non potuit Ananiae et uxori in mentem venire fraude fallere ipsum Deum, voluerunt potius fallere Apostolos. Ergo per se intelligitur, Petrum hoc voluisse: incidisti in Satanicam illam cogitationem, ut fraude fallere velles nos Apostolos, Spiritu sancto repletos. Voluisti experiri, an Deo omniscio et omnipotente revelante fraudem detegere et punire valeamus. Cf. v. 4.

4. Ὀυχὶ μένον, σοὶ ἔμενε) Vel ἔμεινε, *si retinuisses, possessio tua fuisset.* Licebat tibi per nos non vendere praedium et eius proprietatem retinere. Tum vero e publico communitatis christianae aerario nihil accepisset, quia ex propriis vitam potuisset sustentare. καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε;) Nempe ἡ τιμή. Etiam postquam vendideras fundum, pretium totum retinere tibi licebat, ac de eo nihil vovere. τί ὅτι — τοῦτο;) *Quid est, quod reposuisti in corde tuo?* Quid caussae fuit, cur hoc in animum tuum induceres? Indicatur consulta et deliberata fraus. ἐκ ἐψεύσω — τῷ Θεῷ) *Non tam homines, quam potius ipsum Deum fallere conatus es.* Putabas nos Apostolos facile falli posse tua fraude; sed cogitare debebas, nos frui auxilio Dei omniscii et ompotentis, cuius Spiritu afflati detegere possumus ea, quae alios latent.

5. Ἐξέψυξε) ἀπέψυξε, *animam exhalavit*; *subito expiravit*, vel obiurgatione tam severa perculsus, vel alio casu, Deo ita dirigente, extinctus. Experientia docet, haud raro fieri, ut homo repentino terrore vel e vestigio vita privetur. Magnum fuisse hoc crimen, ab Anania et Sapphira commissum. patet ex iis, quae ad comm. 2. monuf-

nuimus. Peccarunt autem eo gravius, quod id fecerunt ſcientes ac volentes, re deliberata, nullo periculo aut metu urgente. Iuſta ergo et opportuna et neceſſaria erat eorum poena, ne fraus ſuis autoribus eſſet utilis, et ut omnes intelligerent, hanc novam ſocietatem eſſe bonorum honeſtorumque hominum coetum. Alia, et multo gravior cauſſa poenae erat, ut inſigni hoc exemplo auctoritas Apoſtolorum confirmaretur. Quodſi enim fraus iſta ſucceſſiſſet Ananiae eiusque uxori, et fama huius rei ſparſa eſſet, haud dubie orta eſſet ſuſpicio, mentiri Apoſtolos, dum dicebant, ſe frui auxilio Dei, et afflari Spiritu ſancto; qua re imminuta fuiſſet eorum auctoritas. Ceterum volunt nonnulli, in eo quod hic narratur, eſſe exemplum eius promiſſionis, quam dederat Ieſus Apoſtolis Io. XX, 23. Nimirum phraſin κρατεῖν τὰς ἁμαρτίας explicant: miraculoſis modis infligere poenas peccantibus. Hoc Petrum feciſſe dicunt quum denunciaret hominibus illis ſubitam mortem. Infra v. 9. Sed Petrus uxori tantum, non ipſi Ananiae denunciavit mortem.

6. *Οἱ νεώτεροι) Iuvenes* e coetu Chriſtianorum, tum congregatorum. *συνέστειλαν αὐτὸν) Sepulturae praepararunt eum*, ut apud Ioſephum Ant. XVII, 3. 3. *θανόντα δὲ περιστείλας, ἐπὶ Ἱεροσολύμων ἀγόμενος, ταφῆς ἠξίου, mortuum quum sepulturae praeparatum Hierosolymas deportasset, sepultura dignatus est.* Συστέλλειν et περιστέλλειν, (nam utrumque promiſcue uſurpatur) Graecis adhibentur ad denotandam *omnem curam, quam pollinctores cadaveribus adhibent, ut, membra collocare, ungere, componere faciem, fasciis involvere, vestes induere*, de qua re vid. *Cuper*, in obſervatt. Lib. II, c. 9.

ἔθα-

ϑάψαν) Notum est, Iudaeis hodie in more esse positum, mortuos aut eodem die quo mortui sunt, aut quamprimum id fieri possit, terrae mandare. Id iam olim factum esse videtur, fortassis ob Deut. XX, 23. ubi *pernoctationem* cadaveris in terra lex vetat. Si funera interdum aliquot demum post mortem diebus efferebantur, factum est id propter exsequiarum apparatum, quem Ananiae funus minime suadere videbatur.

8. Ἐι τοσούτου) Tantine fundum vendidistis, commemorata scilicet pecuniae summa, quam vir ipsius attulisset.

9. Τί (sc. γέγονεν) ὅτι) *Cur?* συνεφωνήθη ἡμῖν) In hoc conspirastis. οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου) *Ii qui sepelierunt maritum tuum.* Est mos Hebraeorum, quem et Scriptores N. T. secuti sunt, homines exprimere per partes corporis, quarum qualiscumque coniunctio sit cum ea re, quae iis tribuitur idque quum faciunt, totam personam contuentur, non cogitantes de istis partibus. Vid. *Ernesti* Prolus. de vestigiis linguae ebraeae in lingua graeca. Cf. n. Rom. 10: 18.

10. Ἔπεσε — ἐξέψυξεν) In muliere terror eo maior erat, quod audiret, maritum esse mortuum, et mox ipsam elatum iri mortuam.

12. Διὰ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων) בְּיַד i. e. per Apostolos; Hebraismus frequens. De porticu Salomonis, cuius nunc fit mentio, vide annot. ad Io. X, 23. Sequentia verba: καὶ ἦσαν — γυναικῶν parenthesi sunt includenda. Cohaeret enim hic versus cum v. 15.

12. Τῶν δὲ λοιπῶν — ὁ λαός) *Reliquorum quidem nemo audebat eos assectari; sed populus eos magni fa-*

faciebat. Ὁι λοιποὶ opponuntur τῷ λαῷ, populo, plebi. Reliqui igitur videntur esse proceres, vel etiam divites moribus et ingenio similes Ananiae, ut Lucas dicat, neminem porro ausum esse lucri caussa sese adiungere Christianis. Κολλᾶσθαι τινὶ, usu hebraico est *adhaerere alicui, assectari aliquem.*

14. Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο) Multo etiam magis quam ante. Respicitur enim hic id, quod dictum est supra IV, 4.

15. Ὥστε — τινὶ αὐτῶν) *Ut adeo in plateas efferrent aegrotos, eosque ponerent in lectis et grabbatis, ut veniente Petro saltem umbra eius unum et alterum eorum obumbraret.* Connectenda haec sunt cum λαῷ πολλῷ comm. 12. Quod de umbra Petri dicitur, id non accipiendum est sic, quasi umbra Petri revera habuerit vim salutiferam ad sanandos aegrotos. Petrus enim et reliqui Apostoli non sua vi sed potentia et facultate a Iesu sibi concessa se miracula patrare falli sunt. Referenda igitur sunt haec ad meram hominum opinionem et superstitionem, nec ab Apostolis nec a Luca probatam. Simile exemplum vid. Matth. IX, 90. 21.

16. Συνήρχετο — ἀκαθάρτων) *Conveniebat etiam multitudo urbium vicinarum, afferens aegrotos et daemoniacos.* Τῶν πέριξ πόλεων, sc. κειμένων. Ὀχλεῖσθαι, *turbari, animo perturbari, dolore affici.* Sed Alexandrini saepe hebraicum חֹלֶה, *aegrotans* vertunt ὀχλούμενος, ut Gen. XLVIII. 1. Mal. I, 13. 1 Sam. XIX, 14. Ὀχλούμενοι ὑπὸ πν. ἀκαθ. sunt *Daemoniaci*, quorum in Evangeliis saepe fit mentio.

17.

17. Ἀναςὰς — ζήλȣ) *Iam vero Pontifex Maximus, et quicunque cum illo erant, coeperunt vehementer indignari.* Οἱ σὺν αὐτῷ, (*qui cum eo* (Pontifice Maximo) *erant*,) non ſunt aſſeſſores Synedrii, a quibus v. 21. clare diſtinguntur, ſed ii, qui in domum eius convenerant eius ſalutandi cauſſa. Ἀναςὰς, hebraico more redundat, et omittendum eſt in verſione. Senſus eſt: Tum coepit Pontifex M. cum omni comitatu ſuo vehementer indignari.

18. Καὶ ἔθεντο — δημοσίᾳ) *Eosque in custodiam dederunt publice.* i. e. publico iuſſu.

19. Ἄγγελος — φυλακῆς) Eichhornius (Allgem. Biblioth. Tom. III. p. 400. in Commentat. *von den Engelerscheinungen in der Apostelgesch.*) contendit, non angelum, ſed caſum quendam felicem, in quo Apoſtoli vim providentiae divinae agnoviſſent, facultatem iis e carcere elabendi dediſſe, eosque inde collegiſſe, ſe a Deo ita provocari ad novam doctrinam in poſterum etiam tradendam. Contra diſputat Storrius (diſſert. exeget. in libror. N. T. hiſtoricor. aliquot loca P. 2. pag. 87.) hanc liberationem *arti humanae* tribuendam eſſe negans.

20. Πορεύεσθε — ζωῆς ταύτης) *Itote in templum et docete populum omnem doctrinam felicitatis huius*, quam ſc. ab ipſo Chriſto iuſſi eſtis docere. Τὰ ῥήματα, *doctrinae.* Ζωὴ *felicitas.* Πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης per hypallagen dictum eſſe videtur, pro: πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα τῆς ζωῆς. Doctrinae felicitatis ſunt doctrinae quibus monſtratur via ad veram felicitatem.

21.

21. Τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερȣσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ) *Synedrium et totum Ssnatum Israëliticum.* Nam γερȣσια significat *senatum* vel consilium, cui intererant quicunque aetate et prudentia ad iudicandum idonei viderentur, nec sacerdotum, nec Levitarum classi adscripti essent, verbo presbyteri, ut monet *Seldenus* Vx. Hebr. I, 15. Sic Philo de Spec. Legg. זִקְנֵי הָעִיר Deut. XXII, 15. explica ἡ γερȣσία πᾶσα. Supra c. IV, 8. πρεσβύτεροι τȣ̃ Ἰσραήλ.

23. Τὸ μὲν — ἀσφαλείᾳ) *Carcerem quidem reperimus accurate clausum.* Ἀσφάλεια, *firmitas*, diligentia et cura, qua aliquid munitur et custoditur. Ἐν πάσῃ ἀσφαλ. igitur est *firmissime, summa cum diligentia.*

24. Ὡς δὲ — γένοιτο τȣ̃το;) Ὁ ἱερεὺς, *Pontifex Maximus*, qui h. l. κατ' ἐξοχὴν dicitur ὁ ἱερεὺς. Hoc quidem est valde rarum; reperitur tamen sic 1 Maccab. XV, 1. 2. Ioseph. Ant. VI, 12. 1. Οἱ ἀρχιερεῖς h. l. videntur esse ii, qui erant ex genere et familia summorum sacerdotum, ὅσοι ἦσαν ἐκ γένȣς ἀρχιερατικȣ̃. Διηπόρȣν — γένοιτο τȣ̃το; *dubitabant de iis* (Apostolis) *quidnam tandem hoc futurum esset?*

28. Οὐ παραγγελίᾳ — ἀνθρώπȣ τȣ́τȣ) *Nonne severe iussimus vos, ne doceretis de persona hac? Ecce vero, replevistis Hierosolyma doctrina vestra, et vultis nos onerare crimine interfecti hominis istius* Ἐπὶ τῷ ὀνόματι τȣ́τῳ, *de persona hac*, i. e. doctrinam de Iesu. Vid. supra c. IV, 17. Βȣ́λεσθε — τȣ́τȣ,) *vultis inducere in nos sanguinem huius hominis*, qui a nobis interfectus est. *Sanguinem, caedem in aliquem inducere*

per notum Hebraismum est, *poenam caedis sacrae alicui contrahere.* Quaerunt igitur Pontifex Maximus et assessores: *Vultisne nobis contrahere poenam interfecti huius hominis?* Hoc non intelligunt de poena a Deo infligenda: nam innocentem a se interfectum esse, non credebant; sed hoc dicunt: Vultisne occasione hominis huius interemti turbas dare in populo, facere ut fiant hominum concursus, et res vergat in rebellionem, adeoque nos exponere furori plebis? Metuebant igitur, ne plebs concitata adversus eos rebellaret, tanquam auctores caedis in Iesu perpetratae.

30. Ὁ θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν) Provide hoc addidit, ne quis alium Deum ab Iesu praedicatum crederet, quam eum, quem coluerant Patriarchae. ὃ ὑμεῖς διεχειρίσασθε) Verbum διαχειρίζεσθαι generatim notat, *occidere, interimere,* quocunque mortis genere, sive sua manu, sive alterius, et praesertim de iis adhibetur, *qui necem aliorum vel iubent, vel promovent.* De Herode, qui Hyrcanum *interfici iubebat*, Iosephus *Ant.* XV, 9. scribit, διεχειρίσατο τὸν ἄνδρα.

31. Τοῦτον — ἁμαρτιῶν) *Hunc Deus ut Dominum et auctorem salutis ad dextram suam (vel potentia sua) exaltavit, ut Israelitico populo viam emendationis monstraret et peccatorum veniam* (largiretur.) Ἡ δεξιὰ τοῦ Θεοῦ est *potentia* et *maiestas* Dei. Ἀρχηγὸς, *dux*, hinc Dominus, imperans. *Dare emendationem*, viam emendationis monstrare. Cf. supra cap. III, 26. Dum Israelitae agnoscunt, Iesum esse Dominum, abstrahuntur a sceleribus et contemtu Messiae.

32. Καὶ ἡμεῖς — πειθαρχοῦσιν αὐτῷ) *Nos autem sumus harum rerum testes, adiuvante nos Spiritu sancto,*

cto, quem dedit Deus his, qui ipsi obedierunt. Τὰ ῥήματα ταῦτα, refer ad res illas in facto pofitas, quarum teftes erant, veluti Iefum refurrexiffe ex mortuis, et ad doctrinas, quas proponebant, v. 31. Nam ῥήματα, דְּבָרִים, funt res geftae, et doctrinae. Nos, Petrus inquit, fumus teftes, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, i. e. *iuvante Spiritu sancto*. Id, quomodo fit intelligendum, apparet ex Io. XV, 26. 27. Τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ, i. e. nobis, Apoftolis.

33. Διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν i. e. ἐθυμοῦντο. Proprie: *diffindebantur, ringebantur*. Significatur animi irati acerba perturbatio, translatione ducta ab iis, quae ferra cum ftridore fcinduntur. *Sie hätten vor Zorn zerbersten mögen*.

34. Γαμαλιήλ) Dubitatur quis fuerit hic Gamaliel? an filius Simeonis, nepos Hillelis? an forte Gamaliel fenior, cui fucceffit filius Rabban Simeon, in cuius diebus deftructa fuit aedes. Iuch. 164. 1. ἐκέλευσεν — ποιῆσαι) *Iussit Apostolos secedere*. Eft locutio elliptica, τοῦ ἑαυτοῦ fupplenda, ut apud Iofephum Ant. X, 6. 2. οἱ ἡγεμόνες — κελεύουσιν αὐτόν τε καὶ τὸν γραμματέα Βαροῦχον ἐκποδῶν ἑαυτοὺς ποιῆσαι — *e medio secedere*. Nec Latini ab hoc loquendi more abhorrent. Terentius: *Huc te fac*, i. e. *accede*, exponente Donato. Apuleius: *Intra limen se facit*.

35. Προσέχετε — πράσσειν) *Bene perpendite, quid cum hominibus istis velitis facere*. Proprie: Cavete vobis in his hominibus, in cauffa horum hominum, *in der Angelegenheit dieser Menschen*.

36. Πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν) *Non ita pridem.* Opponitur infra XV, 7. ἀπ' ἀρχαίων ἡμερῶν. ἀνέστη) Ut et paullo post ἀνέστη Ἰούδας et cap. VII, 17. ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος, in quibus locis ἀναστῆναι significat *exoriri, existere,* ut apud Hebraeos קום. Θευδᾶς) Quum ille Theudas, de quo Iosephus Ant. XX, 5, 1. exponit quatuordecim vel quindecim annis post hanc Gamalielis orationem turbas in Iudaea excitaverit, ob quas Cuspio Fado, Procuratori, iustas poenas dedit; facile intelligitur, non potuisse hic Gamalielem ad istum homuncionem respicere. Duo igitur Theudae fuisse videntur, unus, Iosepho commemoratus, recentior; alter, cuius Gamaliel mentionem facit, antiquior. Quum frequens esset nomen *Theudae* apud Hebraeos, non est mirum, diversis temporibus plures extitisse factiosos homines eiusdem nominis. Hunc Theudam, quo Gamaliel utitur, simile vero est vixisse circa tempora nati Christi, ultimosque adeo Herodis M. annos, ut notat Casaubonus Exercitatt. II. n. 57. Alii vel Iosephum vel Lucam erroris postulant, aut ratione aetatis, quam Theudae assignant, aut nominis. Cf. *Michaelis, Krebs.* et *Wetst.* ad h. l. λέγων εἶναι τινα ἑαυτὸν) *Se esse aliquem,* i. e. *se eximium aliquid esse atque singulare.* Similiter Plutarchus *Apophth. lacon.* coniungi inter se, δοκοῦντας εἶναί τινας καὶ μεγαλοφρονοῦντας, *aliquid se esse putantes atque superbientes* Igitur hic Theudas *multa iactabat de se,* nempe se esse Messiam, se velle liberare Iudaeos iugo imperii Romani, et missum se esse a Deo in hunc finem; si modo se sequerentur et arma caperent, rem habituram esse prosperum eventum. Haec omnium Pseudo-Messiarum vox fuit. διελύθησαν, dispersi ac dissoluti sunt, Ductore e medio sublato. ἐγένοντο εἰς οὐδὲν) Op-

Opposita est haec Phrasis τῷ λέγειν εἶναί τινα, et significat, si de hominibus usurpatur, *pessumdari, dignitate et honore aut opibus exutum in miserum redigi statum.* Plutarchus de *sera Num. vind. Cleonaei, quibus eadem medela non obtigit,* εἰς τὸ μηδὲν ἥκουσι, *pessum eunt.*

37. Ἰούδας ὁ γαλιλαῖος) Qui Iudas hic vocatur Γαλιλαῖος, is Iosepho Ant. XVIII, 1, 1. dicitur Ἰούδας Γαυλανίτης ἀνὴρ, ἐν πόλεως ὄνομα Γάμαλα: *Iudas Gaulanites, ortus ex oppido Gamalis.* Sed idem Iosephus hunc ipsum Iudam non uno loco Γαλιλαῖον appellat, e. g. Ant. XVIII, 1, 6. XX, 5, 2. et de B. I. II, 9. 1. Non igitur dubium est, quin Iudas hic duplex habuerit cognomen, ab urbe natali alterum, a loco educationis aut habitationis alterum, quemadmodum ille Apollonius, Argonauticon Scriptor, qui patria *Aegyptius* erat; a loco habitationis *Rhodius* dicitur. ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς) Hanc descriptionem facultatum in populo Iudaico de illa accipiendam esse, quae Archelao Viennam relegato, illiusque ditione in provinciae Romanae formam redacta, a Quirinio peracta fuerit, gravissima nos Iosephi auctoritas docet, Ant. XVIII, 1, 1. ubi diserta mentio iniicitur huius Iudae, concitatoris turbarum et rebellionis ob censum a Quirinio agendum. Nam Sadduco, Pharisaeo sibi adiuncto, populum ad defectionem concitabat, dicens censum illum nihil minus secum afferre, quam manifestam servitutem. Itaque totam gentem ad libertatem vindicandam cohortabatur. Ἀπέστησε — ὀπίσω αὐτοῦ, *multos homines in suas partes traduxit.* Ἀποστῆναι h. l. est *ad defectionem impellere, sectatores sibi conciliare.*

38. Ἀπόστητε) *Absistite* quasi dicat, manus ab istis abstinete. ὅτι ἐὰν — καταλυθήσεται) *Nam si eorum coeptum est humanum, dissolvetur*; καταλυθήσεται, *sua sponte corruet.*

39. Μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε) Elliptice. *Ne si facere hoc conemini, inveniamini ii, qui cum Deo bellum gerant.* Ita *Camerarius*. *Pricaeus* apparens ἀνακόλουθον ita tollit, ut dicat, hoc membrum κατὰ σύνταξιν iungendum non continuo praecedentibus, sed verbis καὶ ἐάσατε αὐτοὺς, paullo altius occurrentibus. Videtur Gamaliel, dum haec pronunciaret, dubius haesisse, quid de Apostolis sit statuendum, quos non solum noverat singulari modo ex carcere liberatos, sed quos etiam summa animi fiducia de Christi doctrina perorantes audiverat. Totam igitur rem providentiae divinae permittendam esse putavit. ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ) Nempe ne Apostolos occiderent, non autem, ut intactos dimitterent, quod tamen aequum fuerat, et congruens iis, quae dixerat Gamaliel.

42. Πᾶσάν τε ἡμέραν) i. e. κατὰ πᾶσαν ἡμέραν. Nullo die intermittebant doctrinam et praeconium Evangelii Iesu Christi publice in templo, et privatim intra domos.

CAP. VI.

1. Ἐν δὲ — Ἑβραίους) *Illo autem tempore, crescente discipulorum numero, exorta est querela Hellenistarum adversus Christianos ex Hebraeis.* Μαθηταὶ sunt omnes ii, qui postea nominati sunt *Christiani*. Ἑλληνισταὶ

(a

(a verbo ἑλληνίζειν, graecissare, graeca studia, graecos mores sequi.) Graecienses sunt, qui religione quidem Iudaei, sed inter Graecos educati, et linguae et dogmatum peritiam erant consecuti, ut patet ex locis a Wetstenio allatis. Iudaei sic distinguebantur: *Iudaei Palaestini*, qui hic Hebraei vocantur, et διασπορὰ Ἑλλήνων, qui hic Hellenistae sive Graecienses. Iam vero inter Iudaeos in Palaestina viventes, et Hellenistas Iudaeos extra Palaestinam viventes magnum fuit odium, *tum* propter diversitatem sermonis, quoniam hi lingua graeca, non sancta (ut illi opinati sunt) utebantur, et versionem illam Alexandrinam adeo in Synagogis suis praelegebant, *tum* etiam, quia extra sanctam terram, inter paganos homines, ergo inter impuros vivebant, et quodammodo Graecorum mores imitabantur. His igitur de caussis Iudaei in Palaestina viventes meliores se putabant Hellenistis, qui non adeo tenaciter legis Mosaicae institutioni inhaerere videbantur. Hinc multae inter Iudaeos Palaestinenses et Hellenistas, etiam Christianos factos dissensiones. SALMASIUS in libro de lingua Hellenistica aliisque libris non nativitate Iudaeos, sed proselytos graecos, et ad Christianam religionem conversos intelligendos esse putavit; sed sine ulla necessitate. Multos Hellenistas additos fuisse coetui Christianorum, intelligimus ex Actor. II, 9. sqq. ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν. *Quod in distributione quotidiana rerum necessariarum negligentius haberetur ratio viduarum suarum.* Nam διακονία nihil aliud est, quam *cura eleemosynarum et colligendarum et distribuendarum*, qua notione saepe haec vox in epistolis Pauli. παραθεωρεῖν autem est, *negligere, spernere, rationem alicuius non habere.* Id accidebat,

quia non certis hominibus, ſed modo his, modo illis Apoſtoli ad hanc rem utebantur, et quidem Iudaeis in Iudaea natis; id correctum inſtituto Diaconorum collegio et allectis etiam Helleniſtis.

2. Ὀυκ ἀρεςόν ἐςιν) *Non placet, non est probandum.* καταλείψαντας) *Minus curantes*, quam fieret, ſi eo onere levaremur. Quia quod aliis negotiis datur, id decedit praedicationi. διακονεῖν τραπέζαις) *Inservire pecuniae et colligendae et in pauperes distribuendae.* Nam voce διακονεῖν nihil aliud indicatur, quam illa διακονία καθημερινή, de qua v. 1. Τράπεζα autem h. l. κατ' ἐξοχὴν eſt *mensa pecuniaria*, Wechſelbank. *Servire mensis* eſt impendere curam rei pecuniariae, et h. l. nominatim operam dare fiſco et diſtribuendis pecuniis. Hoc ſenſu haec vox occurrit apud Ioſephum, in Edicto Ptolomaei de Iudaeis manumittendis, Ant. XII, 2. 3. ubi ἀπὸ τῆς βασιλικῆς τραπέζης κομιζόμενοι τὰ λύτρα ſunt *de pecunia regia pretium redemtionis accipientes*. Paulo poſt βασιλικὴ κτῆσις, *facultates regis* dicuntur, et ibidem βασιλικοὶ τραπεζῖται, *qui pecuniam regiam curant, aliisque solvunt et distribuunt.*

3. Ἐπισκέψασθε — μαρτυρȣμένȣς) *Circumspicite igitur septem viros probatos*, i. e. καλὴν μαρτυρίαν ἔχοντας 1 Tim. III, 7. *Honestae et inculpatae vitae.* πλήρεις πνεύματος ἁγίȣ, καὶ σοφίας) *Plenos Spiritu sancto et sapientia*, i. e. donis eximiis et ſapientia praeditos. Πλήρης πνεύματος ἁγίȣ in genere eſt omnino dote divina quadam inſtructus, cuius variae ſunt ſpecies, ut h. l. σοφία. Vid. infra v. 8. Σοφία autem, qua ſaepe intelligitur religionis ſcientia h. l. videtur eſſe *prudentia*, nominatim

tim prudentia administrandi illius muneris, et veluti peritos rei nummariae. *ὃς καταστήσομεν — ταύτης quos huic muneri praeficiemus*, vel *huic curae.* Sic apud *Ioseph.* de B. I. II, 20, 3. *τὸν γὰρ τοῦ Σίμωνος υἱὸν Ἐλεάζαρον — οὐκ ἐπέστησαν ταῖς χρείαις, non praefecerunt muneribus.* Imitati sunt in hoc Apostoli Synagogam. Nam apud Iudaeos erant collectores cistae, ut quaestores aerarii, qui semel in septimana pridie Sabbati pecuniam distribuebant; et collectores catini, ministrantes mensis quotidie, et peregrinorum praecipue curam suscipientes. *Pea Hieros.* f. 21. 1.

4. Ἡμεῖς δὲ — προσκαρτερήσομεν) *Nos vero precibus et ministerio docendi assiduam operam dabimus.* Per προσευχήν tamen non intelligitur recitatio precum simpliciter, quae petitiones dicuntur; nam προσεύχεσθαι saepe dicitur, qui nostro more versatur in divinarum rerum meditatione. Sensus igitur est: Assidui erimus tum in meditando res divinas, tum in plebe instituenda: quod sic tamen intelligendum est, ut inspectionem in Diaconos Apostoli a se non abdicaverint. Nec ministerium illud ut humile quid aut molestum refugiebant, sed his, ut magis necessariis officiis attentius incumbere volebant.

5. Φίλιππον — νικόλαον) Nomina haec omnia sunt Graeca, quod non mirum in Alexandrinis. Sed inde non sequitur omnes hos diaconos fuisse ex Hellenistis. Nomina Iudaeorum Hebraea Lucas forsan graece extulit. Nicolaus non fuit Iudaeus natus, sed ad sacra eorum accessit. Genere fuit Antiochenus, ut statim additur. Videtur tamen maior pars fuisse ex Hellenistis. Quoniam enim tota rixa inde orta erat, quod viduae Hellenisticae ne-

negligerentur, ideo maxime Hellenistae praeficiendi erant huic muneri.

6. Ὅυς ἔστησαν — χεῖρας) *Hos exhibuerunt Apostolis, qui precibus factis manus illis imposuerunt.* Exhibuerunt electos Apostolis approbandos. Electis Apostoli imponebant manus. *Impositio manuum* iis temporibus apud Iudaeos in usu fuit, et usurpata esse ab iis videtur ad exemplum illius, quod *Moses*, Deo iubente, *Iosuae manus suas imposuerit*, eumque hoc Symbolo coram Israelitis omnibus palam in gravissimo munere regiminis et iudicii *confirmaverit*. Num. XXVII, 28. Hunc morem secuti Apostoli Presbyteris et Diaconis manus imposuerunt, quo ritu, tanquam externo Symbolo designata est tum collatio *Potestatis* actu exercendae, tum *aptitudo*, quae ad exercitium illius muneris requirebatur: Vid. VITRINGA de Synag. Vet. L. III. P. I. p. 836. sqq. Precibus igitur manuum impositio accedebat, more Iudaeorum, non quod ea vim aliquam habere crederétur, nam quis sibi serio persuadeat, hominem homini manu imponenda dotes, aut aliud quid tribuere posse? Fecerunt hoc ideo, ut demonstrarent δεικτικῶς, pro quo precarentur, cui bona apprecarentur. Hinc fluxit ille ritus, quem Graeci χειροτονίαν, Latini ordinationem vocarunt. Quod enim hic fecere Apostoli, idem episcópi postea, tum in Presbyteris, tum in Diaconis ordinandis.

7. Καὶ ὁ λόγος — τῇ πίστει) *Sic doctrina divina incrementa cepit, et numerus discipulorum Hierosolymis valde auctus est; etiam magna multitudo sacerdotum suscepit religionem* *Obedire fidei*, suscipere religionem christianam. Nam ἡ πίστις saepe est religio christiana.

ftiana. Nunc, quoniam is, qui fufcipit religionem, obedit Deo, volenti ut illa doctrina fufcipiatur, hinc orta eft haec phrafis *ὑπακούειν τῇ πίστει*, Cf. Rom. I, 5. *πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων*, i. e. multi ex familia et comitatu facerdotum. *ὄχλος* nihil nonnunquam praeter eos, qui in numero, aut turba, defignat, ut apud *Valerium* Fl. I, 101. *Bellis spectataque fama* TURBA DUCUM. Haud parum profuit rebus Chriftianorum, quod facerdotes iam iis fe adiunxerunt.

8. Στέφανος — λαῷ). *Stephanus autem plenus fide et vi, miracula insignia edebat in populo.* Pro *πίστεως* legendum effe videtur *χάριτος*, ob Codices, Verfiones et loca Patrum. Χάρις autem idem videtur effe quod *χάρισμα*, refertur enim ad vim patrandi miracula. Sic etiam *δύναμις* h. l. fignificari *vires divinitus concessas ad res mirandas efficiendas*, ut Matth. XIV, 2. et aliis locis.

9. Ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης λιβερτίνων). Multas Hierofolymis fuiffe Synagogas, non eft dubium. Sed omnem fere fidem exfuperare nonnullis videntur, quae de 480. vel fecundum alios 450. aut 394. fynagogis Hierofolymitanis Iudaei narrant. Λιβερτῖνος eft vox latina, qua proprie fignificatur, vel, *qui parente liberto ortus*, vel *qui servus natus, aut factus, sed libertate donatus* erat. Unde plurimi fufpicati funt, *libertinos*, quorum hic fit mentio, fuiffe aut fervos manumiffos, Romanae quidem originis, fed religioni Iudaicae addictos, qui Synagogam Hierofolymis exftrui curaverint, aut pofteros Iudaeorum, a Pompeio, aut Ptolomaeo I. bello captorum et a Romanis in fervitutem redactorum, fed deinde in libertatem vindicatorum, qui Apoftolorum tempore pro-

priam

priam synagogam Hierosolymis habuerint. *Philo* Legat. ad Caium refert, *plures ex Iudaeis fuisse* Ῥωμαίους ἀπελευθερωθέντας, *Romanos libertatem adeptos*, et addit: Αἰχμάλωτοι γὰρ ἀχθέντες εἰς Ἰταλίαν, ὑπὸ τῶν κτησαμένων ἠλευθερώθησαν, οὐδὲν τῶν πατρίων παραχαράξαι βιασθέντες, *nam belli iure in potestatem redacti, ab heris suis manumissi fuerant, nec quicquam patriorum rituum mutare coacti.* Vid. Vitringa de Synag. Vet. Lib. I. P. I. p. 254. Qui tamen *libertini* h. l. iunguntur *Alexandrinorum*, *Asianorum*, *Cyrenaeorum*, *Cilicum* scholis et coetibus, alii intelligunt *Iudaeos incolas et cives Liberti* oppidi, sive regionis Africae propriae, sive Carthaginiensis, quae et proconsularis dicitur. Vid. Schleusneri Lexicon, voc. λιβερτῖνος. Nonnulli unam eandemque Synagogam intelligendam esse statuunt, qua Libertini, Cyrenaei, et qui sequuntur, simul usi essent, negantque Libertinos habuisse Synagogam sibi propriam. Vid. Io. Chr. Henr Krausius in Commentat. *in historiam atque orationem Stephani Protomartyris*, Act. VI. et VII. Goettingae 1780. Κυρηναῖοι hic sunt *Iudaei*, *urbes provinciae Cyrenaicae incolentes*. Auctor est Iosephus, Iudaeos in omnibus Cyrenaicae urbibus habitasse, et eodem, quo inquilini civitatis iure fuisse usos. Locus est Antiqq. Iud. Lib. XIV, 7. 2. Cum reliquis autem inquilinis ibidem Iudaeos habuisse ἰσονομίαν, f. *idem ius civitatis*, idem testatur. XVI, 6, 1. Ἀλεξανδρεῖς sunt Iudaei *urbem Alexandrinam inhabitantes*. Ioseph. XIX, 5. 2. Ingens autem multitudo Alexandriae consederat, auctore Philone in Flacc. decies centena millia; adeo, ut ex quinque illis regionibus, in quas ea urbs descripta erat, duas tenerent, et sparsim per reliquas sua sibi domicilia haberent.

berent. Quid? quod iis ius civitatis pari cum Macedonibus conditione datum erat, auctore Iosepho, XII, 1, 1. et XIX, 5, 2. *Hieros. Megilla*, f. 73. 4. historia narratur de Eliezere, filio Zadoki, qui accepit Scholam *Alexandrinam*, quae erat Hierosolymis, eamque convertit in usus suos — *Alexandrini* exstruxerant synagogam illam propriis sumtibus. Ceterum Synagogae istae non tam precibus faciendis, quae in Synagogis proprie fieri solebant, quam literis excolendis destinatae fuisse videntur, cuiusmodi scholam Iudaei alias proprie בֵּית הַמִּדְרָשׁ, sicut Synagogam proprie sic dictam בֵּית הַכְּנֶסֶת appellare consueverunt. Qui enim cum Stephano disputarunt, eos constat fuisse Scholares, qui ex disciplina huius vel illius Academiae prodierunt, apud ipsos תַּלְמִידִים, apud Graecos μαθηταὶ, dicti. Vid. iterum *Vitringa* de Synag. Vet. Proleg. c. IV. pag. 28. συζητῦντες τῷ Στεφάνῳ) *Disputantes cum Stephano.* Nam συζητεῖν τινι est *cum aliquo disputare secundum artis regulas*, quae vis vel ex significatu vocis συζητήσεως apparet, obviae apud Philonem Libr. de mundi Opif. p. 11. D. ἐκ δὲ τῆς τῦτων συζητήσεως τὸ Φιλοσοφίας συνέςη γένος, *ex huiusmodi autem disquisitionibus philosophia nata est.*

10. Καὶ ἐκ — ἐλάλει) *Et non potuerunt resistere sapientiae et Spiritui quo loquebatur*, non potuerunt eum refutare, ob religionis peritiam qua erat instructus et vim sermonis, quo utebatur. Πνεῦμα h. l. est divina illa vis, sermonem eius dirigens, Apostolis promissa, Matth. X, 20. vel animi fortitudo, *Muth.*

11.

11. *Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας)* Ὑποβάλλειν Graecis est, quod Latinis *subornare.* Nostri dicunt, *einen heimlich anstellen.* Eodem sensu fere est ὑπόβλητος apud Iosephum. Ant. VII, 8, 4. et de B. I. V, 10. 4. *ῥήματα βλάσφημα)* *Contumeliosa verba.* Εἰς μωϋσῆν καὶ τὸν θεόν. Qui enim doctrinam Iesu Christi legi Mosis praeferebat, is Mosis auctoritati derogare, adeoque Deum ipsum contumelia afficere videbatur. Ita saltem iudicabant superstitiosi Iudaei.

12. *Ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν)* *Concursu facto corripuerunt eum.* Ἐπιστάντες, *repente adstantes.* Vis repentina facta significatur.

13. *Μάρτυρας ψευδεῖς)* Vera falsis miscentes, ut ii, qui in Christum dixerunt; volebant enim credi, ea, quae dixerat Stephanus, dicta ab eo cum abominatione templi et legis. *Κατὰ τοῦ τόπου — νόμου)* Vox τόπος hic potest *templum*, potest etiam *civitatem* denotare. Ἁγία πόλις vocatur Hierosolyma Matth. IV, 5. et aliis locis. Sed *templum* etiam hic intelligi potest ob c. XXI, 28. XXV, 8. ubi simili argumento ἱερὸν et νόμος iunguntur.

14. *Καταλύσει)* *Destruet.* Quaelibet calumnia arripit aliquid ex vero. Stephanus, iam enim maturum erat, innuerat aliquid de iis, quae eventura erant, et quae Iesus de fatis reipublicae iudaicae praedixerat. Hoc autem ita interpretantur adversarii, quasi abominaretur templum. *τὰ ἔθη)* h. l. sunt *Leges cerimoniales, mores, ritusque Iudaeorum*, quo sensu est apud Ioseph. Ant. III, 8. 12. XI, 13, 23. saepius apud Philonem. Omnino Stephanus dixisse videtur, Iesum abrogaturum esse leges Mosis rituales. Id vero iterum ita interpretantur adversarii, quasi

quasi contemtim locutus esset de lege Mosis. Ideo vocantur *falsi testes*.

15. Ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου) Locutio reverentiam notans, non sine tremore incussam, Gen. XXXIII, 10. et in Estheris historia, c. V, 2. in Graeco. 2 Sam. XIV, 17. Conscientia bona et caussae fiducia ex vultus hilaritate elucebat. Nempe *facies angeli* est facies laetissima. Tumultuantibus hostibus ex vultu Stephani elucebat mera hilaritas, et coeleste quoddam gaudium, ut si iam in coelis esset.

CAP. VII.

2. Ὁ δὲ ἔφη) Unde Lucas hanc Stephani orationem habuerit, nemo facile definire ausit. Fortassis Paulus, cuius comes fuit Lucas, inter auditores fuit, vel accepit hanc Apologiam, a scribis, iudicio assidentibus, properante calamo exceptam, vel ex actis Synedrii postmodum descriptam habuit. Quum de duabus rebus accusaretur Stephanus, quod templi excidium, et quod abrogationem rituum praedixisset, totus in eo est, ut ostendat, se non calumniandi animo haec dixisse. Quare omnem historiam veterem ad sua tempora percurrens, insinuat κατὰ κρύψιν, Dei favorem nunquam adstrictum fuisse loco ulli, ne tabernaculo quidem aut templo: deinde Iudaeos, si gentis suae et sua facta bene expenderent, nihil habere, cur se alienigenis praeferrent. Ceterum Stephanus multas orationi suae immiscere videtur res historicas, nihil ad caussam, quae disceptabatur, pertinentes, et quae vix cum historia V. T. conciliari queunt. Igitur non desunt homines eruditi, qui existimant, Stephanum lapsu memoriae

riae quaedam distinguenda confudisse. Cum hac sententia non pugnat, quod plenus Spiritu sancto fuisse dicitur; (v. 55.) nam ibi non de *inspiratione*, sed de animi fortitudine est sermo. Cf. *Michaelis* ad initium huius capitis, et D. H. Eb. Gottlob Pauli meditatio exegetica: *an secundum acta apostolorum primitivi Christiani inspirationem, quam vocant, atque infallibilitatem pro synonymis habere soliti sint*, in Sylloge Commentatt. theol. edita a D. *Dav. Jul. Pott.* Vol. III. p. 298. sqq. *ἄνδρες ἀδελφοὶ)* Hoc populo dicit. *καὶ πατέρες)* Hoc senatoribus. Sic et Romani senatores vocabant patres. *ὁ θεὸς τῆς δόξης)* אֱלֹהִים הַכָּבוֹד Deus gloria et honore dignissimus, maiestate insignis, Numen summe colendum. *ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν ἀβραὰμ)* Stephanus ergo non fuit proselytus, sed Iudaeus natus, vid. Luc. I, 37. Infra XXII, 1. et comm. 19. 38. 39. 44. 45. *ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ)* Ure Chaldaeorum Gen. XI, 31. quae ei patria erat, et *Chaldaeorum* vocatur, quia post Abrahami tempora Chaldaei potiti sunt ea regione. Mesopotamia, אֲרַם נַהֲרַיִם Hebraeis late patuit, et omnia illa continuit, quae non Euphrate tantum et Tigride, sed et eorum divergiis irrigantur. Ergo Chaldaea pars Mesopotamiae. *ἐν χαῤῥὰν)* In Charris, quae et ipsae in Mesopotamia.

3. *Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν)* In Mesopotamia, ubi tum erat Abrahamus. Contradicere videtur Stephanus Mosi. Gen. XI, 31. 32. Ibi enim nihil extat de Deo, Abrahamum, quum esset in *Mesopotamia*, migrare iubente, nec omnia Stephani verba leguntur in loco Mosis citato. Unde nonnulli interpretes duplicem vocationem Abrahami sta-

statuunt, quarum unam acceperit in Mesopotamia, alteram *Charris*. Alii existimant, Gen. XII, 1. וַיֹּאמֶר esse Plusquamperfectum, et per ἐπάνοδον ibi referri id, quod in Ure dictum fuerat, qualia ὑστερόπρωτα multa sunt et in sacris et in profanis historiis. Cf. *Grotium* ad h. l. Sed videtur potius Stephanus sequi perpetuam Iudaeorum traditionem, qui bis Abrahamum vocatum esse statuunt. *Bereschit R.* XXXIX. 8. " R. Iuda dixit: לך לך (i. e. *Lech Lech*, non *Lech lecha.*) *Abi, abi*, bis dictum est: Semel ex Mesopotamia, et semel ex Syria Nahoris." Extat etiam PHILONIS libellus de migratione Abrahami. Talia plura in hac Stephani oratione reperiuntur.

4. Κἀκεῖθεν — κατοικεῖτε) *Inde vero* (e Charrane) *post mortem patris sui transtulit eum* (Deus) *in hanc terram, in qua vos nunc habitatis*, sc. in Palaestinam. Quod Abrahamus *post patris sui mortem* Charrane in in Palaestinam migrasse dicitur, id Chronologiae aperte repugnat. *Thara* enim genuit Abrahamum, quum LXX annos natus esset, Gen. XI, 26. Abrahamus in Cananaeam migravit LXXV aetatis suae anno, Gen. XII, 4. Hos 70 et 75 annos si computamus, efficiuntur 145 anni. Ergo Thara anno 145 aetatis mortuus esset. Sed hoc falsum esse, et Tharam 205 annos vixisse, e Gen. XII, 32. apparet. Ergo Abrahamus non *post mortem patris* in Canaan migravit. Sequitur igitur Stephanus traditionem Iudaeorum, qui constanter hoc dixerunt, sed allegorice mortem explicarunt de morte Tharae allegorica; nempe Abrahamum migrasse postquam Thara pater eius factus fuisset *idololatra*, malos enim vocari mortuos in vita sua. Loca Rabbinorum nonnulla attulit *Wetstenius* ad h. l. Alii annos

Tharae 205. in textu Hebraico refingi volunt ad textum Samaritanum, ubi 145. eidem tribuuntur, qui exacte toti hiſtoriae reſpondent. Alias conciliandi rationes commemoravit *Wolfius* in curis ad h. l.

5. Καὶ οὐκ ἔδωκεν.— τέκνου) *Non autem dedit ei sedem fixam in illa* (terra,) *ne latam quidem pedem, quamvis promisisset se ei daturum esse terram hanc possidendam et eius posteris post illum, quanquam nullus ipsi erat filius.* Κληρονομία h. l. non eſt *possessio*, ſed ſedes fixa. Emit ſibi Abrahamus agrum ſepulturae cauſſa, Gen. XXIII. hunc igitur agrum *possedit*. Sed non habuit ſedem fixam; nam Nomadum more et alio loco in alium locum migravit. οὐδὲ βῆμα ποδὸς) Sic Deut. II, 5. transfertur כַּף־רָגֶל. Locutio proverbialis, qua nec tantulum, vel potius nihil ſignificari ſolet. Sic etiam Cicero in Philippicis: *Vestigium ubi imprimam non habeo.* Καὶ ἐπηγγείλατο — κατάσχεσιν αὐτὴν) *Quamvis promisisset, se ei daturum eam in possessionem.* Καὶ hic valet *quamvis.* Laudatur fides Abrahami, credentis Deo, quamvis nondum appareret, quomodo facturus eſſet Deus id, quod promiſerat. Κατάσχεσις hic eſt idem quod κατοίκησις, *habitatio*, *possessio*, qua notione ſaepe eſt non ſolum apud LXX interpretes, ſed et alios, e. g. *Ioseph.* Ant. IX, 1. 2. Apud eundem Ioſephum κατέχειν eſt pro *inhabitare* Ant, I, 11, 4. II, 7, 2. κατασχεῖν τὴν χαναναίαν, *inhabitare Cananaeam.*

6. Ὅτι — γῇ ἀλλοτρίᾳ) *Familia tua incolet terram peregrinam*, nempe Aegyptum. Καὶ — τετρακόσια) *Et* (Aegyptii) *serviliter eos tractabunt per annos* 400. Sic

in

in Hebraeo Gen. XV, 13. *Iosephus* etiam tradit Israelitas in Aegypto commoratos esse 400. vel potius 430. annos. Ant. II, 9, 1. et de B. I. V, 9, 4. Sed est alius Iosephi locus, Ant. II, 15, 2. in quo hos 430. annos ab Abrahamo numerare videtur, quem locum corruptum esse putat Koppius, Auctor Progr. Goetting. probaturus, *Israelitas non 215 sed 430 annos in Aegypto commoratos esse.* Repetitum est hoc Progr. in *Sylloge commentatt. theologicar. edita* a D. J. Pott, et G. H. Ruperti Vol. II. p. 255. sqq. Vulgaris sententia est, Israelitas nonnisi 215 annos in Aegypto commoratos esse, praecipue propter locum Gal. III, 17. ex quo apparere videtur, spatio 430. annorum non tantum tempus servitutis Aegyptiacae, sed etiam totam illam Patriarcharum, Abrahami, Isaaci et Iacobi peregrinationem in Cananaea intelligendam et comprehendendam esse. Sed consilium loci Paullini Gal. III, 17, profecto non illud erat, ut *certus* et *accuratus*, *ad rationes chronologicas exactus* annorum numerus commemoraretur, sed hoc tantum, ut *brevi tempore* post promissiones Abrahamo datas extitisse leges Mosaicas ostenderetur, ut bene monet S. V. *Koppe* ad h. l. Quod autem Stephanus Israelitas 400. annos tantum in Aegypto serviisse dicit, quum Iosephus 450. scribat, in eo nulla est difficultas; Stephanus enim numero usus est rotundo, quo nihil fere frequentius apud Historicos.

7. Κρινῶ ἐγώ) *Puniam ego*, quo sensu verbum κρίνειν saepe habuimus in his libris. ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ) *In Cananaea*, ubi tum Abrahamus erat. Extant haec verba Exod. III, 12. sed Gen. XV, 13. 14. non leguntur. Unde nonnulli existimant Stephanum hos duos locos coniun-

gere voluisse. Sed Stephanus, memoriter recitans coram tribunali, haec addidit, et potuit addere, quoniam res in se erat vera.

8 Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς) Nempe post eximia illa promissa. Διαθήκην, i. e. *mandatum*. Hoc quoque ad propositum Stephani pertinet, ne crederetur circumcisionis obedientia caussa fuisse promissionum. τὰς δώδεκα πατριάρχας) i. e. φυλάρχας, φυλάρχες, *tribuum auctores*, ut et commate sequente. Sic et Abraham πατριάρχης Hebr. VII, 4. Confunduntur voces φυλῆς et πατριάς.

9 Ζηλώσαντες τὸν Ἰωσὴφ) *Invidia et odio incitati adversus Iosephum.* Tacite reprehendit Judaeos, qui pari modo Iesum ex invidia tradiderant extraneis. ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον) *Vendunt in Aegyptum abducendum.* Ἀποδοῦναι quidem est, debitum reddere, sed ἀποδίδοσθαι quod verbum apud Alexandrinos Interpretes, loco Hebraei נָתַן Prov. XXXI, 24. legitur, *vendere* denotat, et apud optimum quemque Scriptorem eadem significatione obvium est. Philo autem eodem sensu, de ipsa venditione Iosephi utitur vit. Ioseph. p. 28. D. in quo ipso loco permutatur etiam cum πιπράσκειν. Sed ἀποδίδοσθαι εἰς Αἴγυπτον est vendere vel ea conditione ut quis avectus abducatur in Aegyptum, vel, mercatoribus Aegyptum petentibus, ut ἀποδίδοσθαι εἰς Ἰταλίαν apud Xenoph. Ephes. V. καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῦ) *Deus a partibus eius stabat ipsi favebat.* Sic c. X, 38. ut et Io. VIII, 29. Hebraismus.

10. Ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ) ***Dedit ei, ut gratiosus esset sapientia apud Pharaonem***

nem, ut *propter peritiam in somniis interpretandis regis Aegypti favorem benevolentiamque consequeretur* Haec enim hic inprimis σοφία intelligitur, quae in explicandorum somniorum facultate versatur. Hanc Iosephi σοφίαν dicitur Rex Pharao apud Iosephum Ant. II, 5. 7. admiratus esse. χάριν autem denotare *favorem*, *gratiam*, *qua apud alios floremus*, notum est. ἡγέμενον ἐπ' αἰγύπτον) ἡγεμόνα καὶ ἄρχοντα αἰγύπτου, Principem et gubernatorem Aegypti, vice Regis cuncta regentem, Gen. XLI, 43. καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ) Fecit eum etiam aulae suae magistrum.

13. Ἐν τῷ δευτέρῳ) Supple χρόνῳ, i. e. quum Iacobus altera vice eos mitteret.

14. Ἀποστείλας δὲ Ἰωσὴφ) Sc. carpenta et plaustra cum iumentis ad subvectionem, ut dicit *Philo*, de Iosepho p. 562. C. μετεκαλέσατο — ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε) *Invitavit patrem suum, omnemque ipsius familiam, 75 hominibus constantem.* Quum Moses Gen. XLVI, 26. 27. nonnisi 70 homines numeret, in 70 virali autem, et in hac Stephani oratione 75 fuisse dicantur, mire se torserunt Interpretes in conciliando hoc loco cum Mosis narratione. Modus conciliandi optimus hic esse videtur, ut dicamus, Stephanum apud Lucam de iis loqui, qui in Aegyptum invitati fuerint, qui erant 75. si uxores Iacobi, Rahel, Bilha et Silpa, ac filii Ger et Onan annumerantur; quos Iosephus cum ceteris invitaverat, quia nesciebat, eos fuisse mortuos. Moses autem loquitur de his, qui in Aegyptum venerunt, quorum nonnisi 70. fuerunt Et sic Philo distinguit, eo in loco, quo de numero septuagenario allegorice agit, in libr. de Migr. Abr. p. 419. B. Cf. inprimis *Krebsii* observ. ad h. l. Vid. aliorum

 con-

coniecturas ap. *Bowyerum* ad h. l. Notandum est etiam hoc, Iudaeos habuisse traditiones vel ore vel scriptis propagatas, quas Alexandrini, Iosephus interdum, Philo plerumque secuti sunt. Non igitur est mirum, Stephanum, Hellenistam, adsuetum versioni Alexandrinae, cum illis Alexandrinis locutum esse.

16. Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχὲμ) *Et translati sunt in Sichem.* Nempe Iacobus et Patres nostri. Sed Moses Gen. XLIX, 30. Iacobum sepultum tradit in caverna Machpela prope Hebron. Hanc difficultatem Viri docti ex loquendi more scriptorum sacrorum, e. g. Exod. XII, 5. ita sustulerunt, ut dicerent, verba Stephani capienda esse ita, ut quidam Patriarcharum, e. g. Iosephus, sepulti dicantur Sichemi, ut testatur Iosua cap. XXIV, 32. quidam vero Hebrone in sepulcro, quod Abrahamus sibi posterisque suis comparavit. In hoc sepulcro sepultus est Abrahamus cum uxore Sara, Gen. XXV, 10. et apud Ioseph. Ant. I, 17. θάπτεται ἐν Χεβρῶνι, μετὰ τῆς γυναικὸς Σάῤῥας. Porro, Isaacum, etsi Moses Gen. XXXV, 20. tantum ad patres translatum esse dicit, sepulturae loco non indicato, Iosephus tamen diserte tradit, *Chebrone* fuisse sepultum, Ant. I, 22. De *Iacobo* idem affirmat Moses Gen. XLIX, 29. sqq. et Iosephus II, 8. 7. qui eodem loco testatur, filios ipsius, in Aegypto mortuus, Chebronem deportatos esse, ibique terra conditos. Sed et Iosephi ossa, Hebraei quum ex Aegypto egrederentur in Cananaeam deportarunt, Gen. L, 25. Ioseph. l. c. Καὶ ἐτέθησαν — τοῦ συχὲμ) Sepulcrale monumentum, quod *Abrahamus* emerat, erat Hebrone, nec emtum a filiis Emmor, sed ab Ephrone, Gen. XXIII, 16. Aliud sepulcrale

crale monumentum non Abrahamus, sed *Iacobus* emit a filiis Emmor. Gen. XXXIII, 19. Videntur itaque duae narrationes esse confusae, aut a Stephano, ut a librario quodam. Certe memoriae lapsus in Stephano facile esset excusandus, nec culpandus Lucas, qui verba Stephani fideliter commemorasset. Varias eruditorum sententias de optimo difficultates removendi modo vid. ap. *Bowyerum* in coniecturis ad h. l.

17. Καθὼς — τῷ Ἀβραὰμ) *Quum iam appropinquaret tempus, quo Deus praestare voluit id, quod iureiurando promiserat.* Promiserat Deus, se daturum esse posteris Abrahami terram Canaan. Ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας igitur est tempus, quo Deus facere voluit quod promiserat.

18. Ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος) i. e. *Rex ortus ex alia familia*; id enim ἕτερος hic denotat, quod dilucide cognoscitur ex Iosepho Antiqq. Lib. II, 9, 1. Ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ, *qui Iosephum ignorabat*, i. e. qui Iosepho non favebat; nam ἰδεῖν respondere videtur hebraico יָדַע Exod. I, 8. Non est credibile, novi regis tempore memoriam Iosephi periisse.

19 Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν) Recte Vulgatus: *Hic circumveniens genus nostrum.* Nam κατασοφίζεσθαι in hoc Lucae loco est *callida fraude decipere et circumvenire*, ut apud Ioseph. A. VI, 11. 4. et apud Philonem saepius. Cf. *Loesn.* τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν) Omnino haec referenda sunt ad ipsos Israëlitas. hoc sensu: *Rex afflixit patres nostros, adeo ut infantes suos* (αὐτῶν enim legitur,) *exponerent, s. expone-*

ponere cogerentur. Sane ἔκθετα ποιεῖν τὰ βρέφη melius ipsis parentibus, infantes suos exponentibus, quam Regi, convenit. Et ἔκθετα ποιεῖν idem esse ac ἐκτιθέναι probabile reddit v. 21. Suidas: ἐκτιθέναι τὰ βρέφη, ἀντὶ τȣ̃, εἰς βορὰν θηρίοις, ἢ καὶ ἄλλως εἰς διαφθορὰν παρατιθέναι ἐπ' ἐρημίαις. εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι) *Ne in vita conservarentur*, s. *ne vivi nutrirentur*. Id de infantibus Iudaeorum accipiendum. Phrasis petita est ex Exod. I, 17. 18.

20. Ἀστεῖος τῷ θεῷ) *Venustissimus, longe formosissimus.* Locutio Hebraeis propria. Nam τῷ θεῷ hebraico more additur, ad magnitudinem et praestantiam rei describendam. Sic h. l. Moses formosus fuisse dicitur τῷ θεῷ, ipso Deo iudice, ut Deus ipse eum formosum esse agnosceret. Exprimitur sic maxima venustas. Cf. Ionae c. II, 3. Moses etiam in Epist. ad Hebr. XI, 23. ἀστεῖον παιδίον vocatur, loquendi ratione graeca. Versio neograeca: εἶχε θεῖαν εὐμορφίαν. Hesychius: ἀστεῖος, ὁ χαρίεις, ὁ ἐπίχαρις. Iosephus, praedicans formam Mosis, A. II, 9. 7. vocat παῖδα μορφῇ θεῖον, *puerum formae praestantissimum* (id enim denotat θεῖος) quam *venustatem formae* paullo ante ita expressit, ut Mosi εὐμορφίαν, θαυμαστὸν κάλλος et ἀνάστημα tribueret. Neque aliter Philo variis locis de hac Mosis forma.

21. Ἀνείλατο αὐτὸν) *Suscepit eum*, quasi naufragum. *Hesychius*, hunc locum forte respiciens: ἀναιρεῖν, κρύπτειν, τὸ τεχθὲν ἀνατρέφειν. Ἀναιρεῖσθαι dici inprimis de iis, qui liberos expositos tollunt ut educant, multis exemplis Wetstenius ad h. l. docuit.

22. Καὶ ἐπαιδεύθη — Αἰγυπτίων) Sapientia Aegyptiorum cernebatur inprimis quum in somniorum interpretatio-

tatione, et rerum naturalium, tum prodigiorum effectione. Iosephi. Ant. II, 13. 3. Singulas partes sapientiae Aegyptiorum commemorat Philo L. I, de vit. p. 606. A. Sed et Graecorum artibus, a magistris, magnis e Graecia praemiis invitatis, eruditum esse Mosen eodem loco refert. Haec quidem ficta sunt. Sed Aegyptios semper ceteris nationibus sapientiores habitos esse, satis constat. δυνατὸς ἐν λόγοις) *Eloquens*. Scilicet δυνατὸς ἐν λόγῳ, qui alias δυνατὸς s. δεινὸς λέγειν dicitur, est *vi persuadendi pollens, qui oratione animos auditorum flectere, tenere, et propemodum cogere potest.* Natura Moses erat lingua balbutiente, neque adeo ulla dicendi vi praeditus; postea quam vero Deus ei dicendi vim largitus erat, tum vero factus est πλήθει ὁμιλεῖν πιθανώτατος, *summa vi populo persuadendi pollens*, ut loquitur Iosephus Ant. III, 1. 4. II, 12. 2. Sed potest etiam id, quod de Mosis eloquentia dicitur, ad scripta eius referri, ex quibus patet, cum vi quadam singulari in dictandis legibus, et narrandis rebus gestis praeditum fuisse. Quin autem verissime dicatur a Stephano δυνατὸς ἐν ἔργοις, *rebus gerendis aptissimus*, dubitari non potest per ea, quae de rebus ab ipso praeclare et mirabiliter actis in divinis libris leguntur.

23. Τεσσαρακονταετὴς χρόνος) Haustum est hoc ex traditione, quae reperitur in *Midrasch Rabba Bereschit*. ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ) *Venit ipsi in mentem.* Ἀδελφοὶ h. l. sunt *populares.* Ἐπισκέψασθαι, *visere*, ut nempe iis opem ferret. Eodem sensu Deus visitare homines dicitur.

24. Ἠμύνατο) *Opitulatus est.* Hesychius: ἀμῦναι ἐκδικῆσαι, βοηθῆσαι, Thomas ἀμύνομαι οὐκ, ἄμυνα δέ, in-

iniuriam propulso, vim arceo, resisto, propugno pro aliquo. καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ) *Defendit*, et ab iniuria vindicavit *eum, qui opprimebatur.* πατάξας τὸν Αἰγύπτιον) Ad mortem usque, ut apparet infra v. 28. Moses ipse hoc suum factum nec approbat, nec vituperat, sed iudicium lectoribus suis relinquit. Stephanus laudat factum, et clare innuit, (v. 25.) Mosen voluisse excitare populares suos ad propulsandum a se Aegyptiorum nefandam tyrannidem.

25. Ἐνόμιζε — οὐ συνῆκαν) Ex eo Mosis animi robore, quo ausus erat ulcisci Aegyptii illius hominis facinus, obscure concludere poterant Israelitae, hunc tantum virum fortassis aliquid maius moliturum esse.

26. Ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις) αὐτοῖς, pro τισὶ, *Apparuit* i. e. *ex improviso supervenit*, quum duo eorum rixarentur, in Hebraeo נִצִּים, quod et alibi per μάχεσθαι vertitur, ut Exod. XXI, 22. Levit. XXIV, 10. Deut. XXV, 11. συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, *compulit eos ad pacem et concordiam.*

29. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ) *Propter illud dictum*, Marc. X, 22. Ἐγένετο πάροικος, *commoratus est exul.*

30. Ἄγγελος κυρίου h. l. dici videtur pro numinis praesentis symbolo s. signo, quod flamma erat, qua Moses accensum putabat dumetum; constat enim vocabulum ἄγγελος saepe de naturae effectionibus usurpari. Igitur symbolum praesentis numinis hic dicitur *angelus Domini.* Fuisse videtur meteoron, ut interdum procul stantibus circumiacentes regiones ardere videntur prae rubedine coeli, praesertim ubi copia vaporum incendi solet, ita ut ardeat

deat locus, nec tamen consumatur. Φλὸξ πυρὸς est *ignis flammans.*

31. Κατανοῆσαι) Κατανοεῖν h. l. est, quod Latinis dicitur, *contra intueri, accurate aliquid oculis perspicere.* Versio LXX. לִרְאוֹת Exod. III, 4. hac voce expressit. Eodem sensu est haec vox apud Iosephum, aliosque Scriptores. Ἐγένετο — αὐτὸν) *Vox Dei eum ita allocuta est.* Non videtur Moses auribus percepisse vocem articulatam, sed cogitationes in mente sua exortas habuisse pro voce Dei, excitantis eum, ut liberaret Israelitas.

33. Λῦσον — ἁγία ἐστὶν) *Detrahe calceos; locus enim, in quo consistis, sanctus est.* Discalceatum stare vel incedere in locis sacris haud dubie erat indicium reverentiae Deo habendae, cuius vetustissimi moris vestigium praeter nostrum locum (Exod. III, 5.) etiam Ios. V. 15. reperitur. Vid. *Wetsten.* ad h. l. *Braunius* de vestitu Sacerdot. hebr. L. I. c. 3. s. 40 et 50. et *Krause* ad h. l.

34. Κατέβην ἐξελέσθαι αὐτοὺς) Dicitur Deus descendere, ubi aut protegit suos, aut hostes ulciscitur.

35. Ὃν ἠρνήσαντο) Quem noluerunt agnoscere, ut supra c. III, 13. Ita et Iudaei Iesum Nazarenum reiecerunt. ἐν χειρὶ ἀγγέλου, *per angelum,* ex noto Hebraismo, quo בְּיַד vertitur *per.* Exod. capp. I. II. III. modo Deus ipse allocutus esse Mosen, modo angelus ad eum missus esse dicitur. Fuit etiam constans Iudaeorum opinio, per hunc angelum missum ad Mosen, Israelitas fuisse ductos per desertum, monitos et servatos.

36.

36. Ουτος ἐξήγαγεν — αὐτὰς) Late praedicat et beneficia, quae Moses populo praestitit, et honores quos a Deo accepit, ut eo turpior sit populi in eum contumacia, minusque mirum, si talibus orti parentibus, in Iesum ingrati et immanes fuerint.

37. Προφήτην — ὡς ἐμὲ) Vid. supra c. III, 22.

38. Ουτός ἐστιν — δοῦναι ἡμῖν) *Hic est, qui fuit in coetu, cum angelo, qui in monte Sinaitico loquebatur cum eo, et cum maioribus nostris, qui accepit praecepta salubria, ut vobis ea traderet.* Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, *in coetu*, sc. Israelitico; nam totus ille populus a Mose קָהָל dicitur. Krausio articulus τῇ indicare videtur, Stephanum certam quandam populi concionem in animo habuisse, scilicet concionem ad audiendam legem convocatam, quia de legislatione (Exod. XIX.) sermo fit. Μετὰ τοῦ ἀγγέλου — Σινᾶ) Qui ei legem promulgabat. Deus vocatur a Mose (Exod. XIX, 3. XX, 1.) quem Stephanus hic angelum vocat. Vide modo dicta ad v. 35. ὅς ἐδέξατο λόγια ζῶντα) Accepit oracula ad felicitatem ducentia. Lex haud raro in V. T. dicitur esse vita, i. e. caussa vitae felicis, quae eximie vita Hebraeis. λόγια omnino dicuntur *oracula et effata diuina*, Rom. III, 2. 1 Petr. IV, 1. Fieri potuit etiam, (ut Krausius suspicatur,) ut Stephanus Iudaeorum opiniones et commenta secutus sit, qui verba, quibus declarata esset lex per angelos, animata et anima praedita (λόγια ζῶντα) fuisse, fabulabantur. Cf. *Michaelis* Erklärung des Briefs an die Hebraeer. pag. 95.

39. Καὶ ἐστράφησαν — Αἴγυπτον) *Voluerunt redire in Aegyptum;* nam mente reverti, significat *reverti velle,* reverti optare.

40. Ποίησον — προπορεύσονται ἡμῶν) *Finge nobis Deos* (i. e. imagines Deorum,) *qui antecedant nobis,* qui nobis sint duces itineris. Populi parum culti, vel expeditiones vel itinera facientes, Deorum simulacra praeferre, et ab iis felicissimum eventum expectare solebant. Ubi enim Deorum simulacra conspiciebantur, ibi et ipsis praesentes esse, atque praesidio suo opitulari credebantur. ὁ γὰρ Μωσῆς — αὐτῷ) Hebraica locutio, pro: τῷ γὰρ Μωσῇ τούτῳ οὐκ οἴδαμεν τί γέγονε.

41. Ἐμοσχοποίησαν) Hanc vocem confinxit Lucas, ad exemplum multarum quas ad eum modum finxere LXX. *Fecerunt vitulum.* Quae superstitio scilicet fuit Aegyptiacae idololatriae. Apud hos enim et Apis mirificus vitulus cultum habuit divinum, et vaccarum simulacra insignia fuerunt. Selden. de Diis Syris Syntagm. 1. c. 4 Bocharius Hieroz. Tom. I. Lib. II, c. 34. edit. Lips. 1793. p. 339. sqq. Τῷ εἰδώλῳ, nempe vitulo ex auro facto, quo uti volebant pro Symbolo veri Dei. καὶ εὐφραίνοντο — αὐτῶν), *Et laetati sunt de opere manuum suarum.* Exod. XXXII. Celebrabant epula sacrificalia, edebant, bibebant, surgebant saltandi caussa. Est descriptio diei festi.

42. Ἔστρεψε — τοῦ οὐρανοῦ) *Sed Deus vicissim eos tradidit cultui siderum.* Ἔστρεψε. Subintelligunt alii ἑαυτὸν (*avertit se:*) alii τὴν γνώμην. Sed et potius hebraicus loquendi modus. Nam verbum שׁוּב saepe adverbialiter explicandum est, pro *vicissim.* Israelitae deserurant

rant cultum veri Dei; ergo Deus vicissim eos tradidit idololatriae. Quum Deus homines *tradere* dicitur peccato, sensus est, eum *permittere* ut homo peccet. *Στρατιὰ τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃,* כָּל־צְבָא הַשָּׁמַיִם Deut. XVII, 3. significat *sidera.* *Στρατιὰ* vulgo *multitudinem militum* significat. Hebraei autem, quos Hellenistae imitantur, non militum tantum, sed et rerum aliarum, interque has ipsarum quoque stellarum multitudinem צָבָא dicunt. Gen. II, 1. *καθὼς — τῶς προφητῶν*) In libro 12 prophetarum, qui olim uno volumine iungi solebant. Locus extat Amos V, 25. *μὴ σφάγια — ἐρήμῳ*) *Mihine vos in desertis locis annos totos XL rem divinam hostiis mactatis fecistis?* *Σφάγια*, *victimae*, sunt *animantia*, *θυσίαι*, alius generis oblationes, ferta. Propheta, quum negat, Israelitas per 40. annos in deserto sacrificia obtulisse Deo, contradicere videtur Mosi Exod. XXIV. Num. VII. et IX. Respondent interpretes, leges de sacrificiis eorumque ordine et modo eum in finem a Deo datas fuisse, ut non tam in deserto, quam in terra Cananaea observarentur, et propterea maximam partem in deserto fuisse neglectam. cf. Deut. XII, 8. seqq. Cui Ven. *Dathe* not. in h. l. Prophetae addit: Prophetam hoc tantum docere, Deum non tam victimis delectari, quam potius iustitiae et pietatis studio, quod v. 24. commendarat; propterea eum passum fuisse, ut ille sacrificiorum cultus omitteretur: populum vero abusum esse ista libertate ad alium cultum idololatricum exercendum. Sed optime difficultas tolli videtur, si dicamus; limitanda esse verba Prophetae sic: *Non mihi uni et soli*, non recte, non ex animi sententia sacrificia obtulistis.

43. Καὶ ἀνελάβετε — τοῦ Μολὸχ) *Imo vero sustulistis in altum* (circumportastis) *tentorium Molochi.* Est autem Moloch. מֶלֶךְ, *Rex*, ut multi existimant, *Sol.* Israelitae, Aegypto modo egressi, Aegyptiorum idololatriam inprimis imitati sunt. Illi vero Solem, Lunam et reliqua astra sub variis imaginibus coluerunt. Solem quidem Regem coeli et Lunam reginam vocarunt. Tentorium Molochi vel Regis est tentorium in quo repositum erat simulacrum Solis. Nationes enim paganae, sive in bellum proficiscerentur, sive in colonias migrarent, Deos domesticos, (lares, penates) et aediculas in quibus repositae erant imagines Deorum, secum tulerunt; et in itineribus usi sunt tentorio, quod refigere poterant. Ἀναλαμβάνειν, *in altum tollere*, et per metonymiam antecedentis pro consequente *portare, circumportare.* Amos l. c. comm. 26. habet: וּנְשָׂאתֶם *et circumportastis* tentorium Regis vestri. Vocem ῥεμφὰν, quae statim sequitur, *Drusius* existimavit corruptam esse ex hebraica כִּיּוּן, qua Amosus utitur, quam LXX. interpretes, Caph cum Resch permutantes, Rephan vertissent, ex quo deinde Remphan ortum sit. *Iablonskius* in commentatione peculiari statuit, vocem esse Aegyptiacam, quae Regem coeli significet, atque eo nomine ab Aegyptiis solem vocatum esse. Sed hanc *Iablonski* opinionem multis, gravissimisque argumentis refutavit *Michaelis* in Supplementis ad Lex. Hebr. IV, 1115. Nic. Guil. Schroederus (dissert. *de Stella Remphan et tabernaculo Molochi,* Marb. 1745.) cui Eichhornius (in emendato a se Lexico Simoniano,) aliique accedunt, statuit, *Remphan* esse *Saturni* stellam, quam Copti ΡΗΦΑΝ appellant. Vid. etiam Dey-

Deylingii obſervatt. ſacr. P. II. nro. 37. *τὰς τύπους*) *Τύποι* hic ſunt *ſimulacra Deorum*, ut apud Ioſephum A. I. 19. 11. illa ſimulacra Deorum quae Rachel patri ſuo Labano eripuerat, *τύποι* vocantur. Apud eundem XV, 9. 5. *ἀγάλματα καὶ τύποι μεταμορφούμενοι*, *statuae et simulacra* coniunguntur. De hoc Molochi et Saturni cultu nihil commemorat Moſes in Exodo. Videntur igitur Amoſus et Stephanus cultum aurei vituli, cuius Moſes mentionem facit, interpretati eſſe de cultu ſiderum. Aegyptii enim ſub imaginibus duorum vitulorum aſtra coluerunt. Fortaſſis etiam Amoſus, et ex eo Stephanus addidit hoc Moſaicae narrationi ex aliis fontibus, nempe ex traditione, ore vel ſcriptis propagata. *μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος*) *Transferam vos ultra Babylonem*, in Aſſyriam et Mediam. *Ἐπέκεινα*, ab *ἐπὶ* et *ἐκεῖνα* ſc. *μέρη*, hebr. הָלְאָה. Amoſus c. V, 27. habet: *ultra Damascum*, quod ſenſu non differt. Nam ultra Damaſcum relegati ſunt Iudaei in Aſſyriam et Mediam.

44. *Ἡ σκηνὴ — ὃν ἑωράκει*) *Tabernaculum testimonii* (conventus) *erat inter maiores vestros in deserto, uti constituerat is qui cum Mose loquebatur, ut faceret illud secundum figuram quam viderat.* *Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου*, *tentorium testimonis.* Sic Alexandrini. Sed in textu hebraico eſt אֹהֶל מוֹעֵד quod ſignificat *tentorium conventus*, ſic dictum, quod in eo conventus ſacri celebrarentur, *ein Versammlungszelt.* *Κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει*, *secundum figuram quam viderat* Moſes. Vid. Exod, XXV, 40. Quod in loco Moſis dicitur, Deum Moſi monſtraſſe exemplar tabernaculi, id intelligendum eſt ſic, obverſatam fuiſſe hanc figuram menti eius, Deo ſic dirigente.

45.

45. Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν) *Quod* (tabernaculum) *patres nostri a maioribus sibi traditum acceptumque attulerunt*, nempe in Palaestinam. Est nimirum διαδέξασθαι *aliquid ab alio traditum accipere.* Dicendum fuisset διαδεξάμενοι αὐτήν. Sed quum ista Accusativi repetitio maxime ingrata fuisset, recte neglecta est. ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν) Metonymia. *In occupatione gentium*, i. e. eius terrae quam tenuerant gentes, e conspectu patrum vestrorum divinitus expulsae. Posses etiam vertere: *In possessionem gentium*, i. e. in terram, a septem gentibus possessam, ut ἐν τῇ κατασχέσει sit pro εἰς τὴν κατάσχεσιν, ut Num. XXXII, 5. δοθήτω ἡμῖν ἡ γῆ ἐν κατασχέσει, detur nobis terra in possessionem. Ἕως τ. ἡμ. Δαβίδ, *usque ad aetatem Davidis*, mansit nempe tabernaculum illud portatile, et ex una urbe in aliam transferebatur.

46. Εὗρε χάριν) *Consecutus est favorem Dei*, ut Luc. I, 30. ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα) *Desideravit comparare permanentem sedem.* Sic שָׁאַל Deut. XIV, 26. per ἐπιθυμεῖν vertitur. Illud εὑρεῖν est sumtum ex Ps. CXXXII, 5. Σκήνωμα alias quaelibet habitatio, h. l. est templum. Historia legitur 2 Sam. VII, 1. 2.

48. Ἀλλ' οὐχ — κατοικεῖ) Depromtum ex Salomonis verbis 1 Reg. VIII, 27. ubi κατοικήσει, in Hebr. יֵשֵׁב significat *contineri poterit.* καθὼς ὁ προφήτης λέγει) Iesaias, c. LXVI, v. 2. Hunc Iesaiae locum Stephanus admonitionis caussa adiecisse videtur. Iudaei putabant se nunquam carituros esse templo. Stephanus autem monet, Deum non egere templo, et habitatione; ergo fieri posse,

ut Deus templum Hierosolymitanum sibi structum destrui patiatur, Cf. c. VI, 13. 14.

49. Ὁ ὀυρανός μοι — καταπαύσεώς μου) *Coelum* Dei thronus dicitur, quia Deus imperat coelo, et *tellus* pedibus eius quasi scabellum, quia tellus etiam subest imperio divino. Utroque igitur tropo exprimitur id: Totus mundus meo subest imperio et regimini. Κατάπαυσις h. l. est *sedes fixa*, מְנוּחָה, ut Ps. XCV, 11. ubi Palaestina quies Iudaici populi dicitur; quia populus ibi sedem fixam et patriam habebat. Quae nunc sequuntur, Stephanus dixisse videtur, postquam clamoribus plebis interpellatus fuerat; haec enim cum praecedentibus parum cohaerent.

51. Σκληροτράχηλοι) *Contumaces.* Frequens in sacris litteris est translatio ista a iumentis, significans refragantem contumaciam. ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν) i. e. Cor habentes plenum vitiosis affectibus, ne audientes quidem praecepta Dei. Mente et auribus Ethnicis similes. Acriter increpantis ista obiurgatio est, adimens illis laudem quoque circumcisionis, qua insolenter superbiebant. Crebrae sunt huiusmodi obiurgationes in V. T. ὑμεῖς ἀεὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε) i. e. Dei monitis per Prophetas transversos vos opponitis, ut patet ex statim sequentibus. *Spiritus sancti* nomine h. l. intelliguntur oracula a Prophetis instinctu Spiritus sancti promulgata. Hesychius: ἀντέπιπτεν, ἐναντιοῦτο.

52. Εἰς διαταγὰς ἀγγέλων) *Per constitutiones angelorum*: nam verbum διατάσσειν, quando sermo est de legibus, significat *constituere, ferre legem.* Posset etiam ver-

vertit *constitutos angelos*. Variae sunt interpretum de huius loci sensu sententiae. Multi his verbis commoti statuunt, legem in monte Sinaitico per *angelos* datam esse, quod potissimum e Gal. III, 19. *Elsnerus* apparere vult, ubi disertis verbis νόμος dicitur διαταγεὶς δι' ἀγγέλων, quam tamen phrasin alii ita explicant, ut lex data promulgata *praesentibus angelis* dicatur, quemadmodum διὰ cum Genit. 2 Tim. II, 2. usurpatur, quia vix possit lex dici lata esse per *angelos* et verbum διατάσσειν auctori legum tribuatur, qui Deus est, non angeli. *Krebsius* igitur sensum huius loci hunc esse vult: *Qui accepistis legem* *inter ordines angelorum*, sive *praesentibus angelis*, ita ut simul ministerium eorum, e. g. quod tonitrua, flammas, procellas excitarint, tabulas legis Mosi tradiderint, testes denique huius solemnitatis fuerint, indicetur. Prior explicatio, (*ministerio angelorum, angelis ministrantibus*,) inde firmari posset, quod διαταγὴ sit *opera*, ut Bezae visum; εἰς autem sit ἐν, vel ita dicatur ut εἰς τάχος, celeriter, εἰς ἀκρίβειαν, *diligenter*. Scholion Cod. Mosq. habet εἰς διαταγὰς, τουτέστι, τὸν ὑπ' ἀγγέλων διαταχθέντα. Vulgarem iam Christi temporibus fuisse Iudaeis sententiam de lege Dei per *angelos* data, probat locus Iosephi Ant. XV. 5, 3. et versio Alexandrina Deut. XXXIII, 2. Addi potest, quod Deus Ps. LXVIII, 18. myriadibus (sc. angelorum) cinctus in montem venisse dicitur, quemadmodum olim in monte Sinaitico maiestate plenus fuerit. Cf. *Michaelis* Erklärung des Briefs an die Hebraeer. P. I. pag. 87. sqq. et *Wetsten.* ad nostrum locum.

34. Ἀκούοντες — ἐπ' αὐτὸν) *His auditis, illi, vehementi ira commoti, frendebant dentibus.* Vide supra c. V, 33. Hesychius: διεπρίοντο, ἐθυμοῦντο, ἔτριζον τοὺς ὀδόντας, ubi pro ἔτριζον legendum esse ἔβρυχον, recte suspicatur Cel. *I. Chr. G. Ernesti*, hoc etiam addens, interpretem pro more, parallelo membro usum esse, quo verbum prius explicaret. Per haec signa irae oratio Stephani interrupta est sic ut eam ad finem perducere non posset. Nam sine dubio etiam de Messia repudiato dicturus, et se purgaturus fuisset ab ista accusatione, propter quam ad iudicium vocatus erat. Vana igitur est eorum calumnia, qui Stephanum vituperant, quasi enumerando historiam populi, quam omnes a pueris didicissent, nihil ad rem dixisset. Spectandum est nempe consilium narrationis, quod in eo erat, ut ostenderet Stephanus, quomodo Iudaei omnibus temporibus abusi sint divinis beneficiis, et etiamnum abutantur, ut adeo non sit mirum, si tandem aliquando poena in eos ingruat, si templum destruatur, et Mosis instituta mutentur. Hoc omnino fuisse Stephani consilium, tota series orationis ostendit. Vituperant etiam Stephanum, quod quaedam dixerit, quae cum historia V. T. non plane conveniant, partim ex traditione hausta, partim ex opinionibus scholae Alexandrinae repetita; quod indignum esse putant viro, qui πνεῦμα ἅγιον habuisse dicatur. Sed notandum est, illam phrasin *praeditum, plenum esse Spiritu sancto* non explicandam esse de Θεοπνευστίᾳ stricte sic dicta, sive de communicatione singularum rerum et verborum per Spiritum sanctum; variare potius huius phraseos sensum, ex contexto sermone determinandum. Sic quum Stephanus πλήρης πνεύματος ἁγίου locutus esse dicitur, sensus est, tantam ei, hanc ora-

orationem habenti, fiduciam per spiritum sanctum esse concessam, ut sine omni dubitatione et metu Senatum Iudaicum ex ipsa historia argueret, Iudaeos omnibus temporibus immorigeros, et dignos fuisse poenis divinis. Ergo hic non est cogitandum de singularum rerum et notionum inspiratione, qua etiam non opus erat Stephano narranti res ex historia Iudaica depromtas ipsique a pueritia notas. Ceterum non desunt exempla sacrorum Scriptorum, qui, etsi inspirati essent, tamen loca V. T. memoriter protulerunt, et secuti sunt traditiones, veluti 2 Tim. III, 8. Iac. V, 17. Unde apparet, Apostolos et Scriptores sacros gubernatos esse quidem a Spiritu Sancto in *doctrinae christianae capitibus* proponendis ne aliquid falsi ab iis traderetur, sed in rebus historicis, et chronologicis, aut traditionibus eos usos fuisse suo sensu, et secutos esse usitatas et receptas gentis suae sententias.

35. Ὑπάρχων — τȢ̃ ΘεȢ̃) *Sed ille, qui Spiritu sancto plenus erat, coelum intuitus, vidit Deum maiestate conspicuum, et Iesum divina maiestate conspicuum.* Πλήρης πνεύματος ἁγίȣ, i. e. divina vi confortatus, plenus animi fortitudine et tranquillitate. Δόξαν τȢ̃ ΘεȢ̃, maiestatem Dei *videre*, hoc ad merum visum et speciem magnificam oculis oblatam est referendum. Sic Ies. VI. in Ezechielis locis pluribus, et in Apocalypsi Deus in throno sedens fingitur. Vid. inprimis Apocal. IV. et V. 6. quo posteriore loco agni ad thronum stantis mentio fit. Ubi Jesus ἑςὼς ἐκ δεξιῶν τȢ̃ ΘεȢ̃ dicitur, non tam praedicatur eius dignitas et maiestas; de qua aliunde constat, quam potius auxilium praesentissimum, quo ille est adiutus. Vidit id Grotius, et probavit hanc expli-

 catio-

cationem Knappius in diss. de Christo ad dextram Dei sedente, p. 5. Hocce visum magnam habuisse vim ad animum Stephani exhilarandum, tranquillandum et roborandum, quis dubitet? *Michaelis* tamen dubius haeret, utrum haec Stephano per visum oblata, an tantum verba animi commoti, et fidei plenissimi indicia haberi debeant; q. d. de eo, quod non vidisset, tam firmiter sibi persuasum esse, ac si revera vidisset, perinde ut Christus Matth. XXVII, 64. filium hominis dextrae Dei assidentem visum iri perhibeat, ubi id proprie accipi non possit.

57. *Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ*) Haec intellige, non de senatoribus, sed de adstante plebe: facta enim haec omnia per seditionem, quam comitari solet clamor. *Συνέσχον .. ἐπ' αὐτὸν*) *Aures suas obturarunt, et unanimes impetum in eum fecerunt*, quasi ex iudicio Zeli, quod stante republica usurpare solebant, sed tantum in eos, qui Iudaeis auctores essent ad falsos cultus. Solebant autem tales lapidari. Deut. XIII, 6. sqq.

58. *Καὶ οἱ μάρτυρες*) Quanquam per seditionem haec agebantur, tamen aliquid de legitimo more retinebant; testium enim erat, primos iacere lapides, ac sic semet, si quid falsi subesset, fontes facere caedis, populum vero, qui ipsorum auctoritatem sequebatur, absolvere. Vid. Deut. XVII. *ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια αὐτῶν*) Nempe quo expeditiores essent. Ingentia enim saxa iaci a testibus solebant. *καλουμένου Σαύλου*) Qui tum scholam *Gamalielis* frequentare studiorum caussa solebat, Act. XXII, 3. sed aestu abreptus, a lenitate magistri ad atrociora multorum exemplis patiebatur se trahi, Phil. III, 6.

59.

59. Καὶ ἐλιθοβόλουν — ἐπικαλούμενον) *Et sic lapidarunt Stephanum, qui sic precabatur.* Quia iam v. 58. dictum fuerat, ἐλιθοβόλουν, *Marklandus* ad Lyſ. p. 167. ſuſpicatur, Lucam ibi ſcripſiſſe: ἐλιθολόγουν, vel ἐλιθοφόρουν, (*conati sunt lapidare, vel lapides sustulerunt*) ſed ſine neceſſitate: nam verbum ἐλιθοβόλουν hiſtoricorum more repetitum eſſe videtur, prouti in lingua vernacula dicere poſſemus: *Und so steinigten sie den Stephanus.* Ἐπικαλούμενον ſ. τὸν Θεόν, ut *Jo. Chrysostomus* exiſtimavit, vel τὸν Ἰησοῦν, quod *Grotius* praefert: δέξαι τὸ πνεῦμά μου) *Suscipe spiritum meum.* Ita appellatur hic et aliis locis *animus hominis*, conſiſtens ſua peculiari natura, et mortuum relinquens diſcedendo corpus.

60. Μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην) *Ne imputes illis peccatum hoc.* Verbum ἵστασθαι ſaepe eſt *appendere, ponderare*, quia libra erigitur et ſtat, qua ponderamus, metaphorice eſt *imputare.* Integra phraſis eſt στῆσαι ἐν ζυγῷ, quod ſupplent LXX. Dan. V, 27. Iobi XXXI, 6.

CAP. VIII.

Incipit nova hiſtoriae chriſtianae periodus. In prima Epocha, cuius hiſtoria c. I—VII. narrata eſt, coetus Chriſtianus ex meris Iudaeis conſtitit, qui hactenus in urbe Hieroſolymorum ſubſtiterat. Quanquam enim multi ex iis, qui die pentecoſtis ex variis regionibus Hieroſolyma venerant, poſt reditum in patrias terras, doctrinae Chriſtianae notitiam aliquam, licet imperfectam dediſſe aliis videntur, Apoſtoli tamen hactenus intra moenia urbis Hieroſolymitanae ſubſtiterant, nec in aliis locis et regionibus docuerant. Coetus iſte Chriſtianorum Hieroſolymi-

tanus, fuit quidem satis numerosus, sed a Iudaica civitate se non segregaverat. Nam in prima hac Epocha, cuius historiam c. I — VII. relatam legimus, Apostoli ceterique Christiani omnes suberant Senatui Iudaico, frequentabant templum certis precum horis; et in eo docebant. In una re societatis propriae species conspiciebatur, quod nempe Christiani fiscum suum habebant in pauperum emolumentum, et huius fisci administrandi caussa septem viros, quos appellabant *Diaconos*, creaverant. Iam sequitur Lucae narratio de propagatione coetus christiani et fatis religionis.

1. Σαῦλος — αὐτοῦ) *Saulus vero collaetabatur de caede Stephani.* Haec verba coniungenda sunt cum fine capitis praecedentis. Sequitur nunc alia historia. ἐγένετο — Ἱεροσολύμοις) *Exorta autem est illo tempore magna coetus Hierosolymitani vexatio.* Videtur maior pars plebis approbasse caedem Stephani. Audaciores itaque facti assessores Synedrii, alios quoque Christianos vexarunt. πάντες τε — ἀποστόλων) πάντες h. l. ut saepissime, sunt *plerique*; si enim omnes Christiani sibi fuga consuluissent, quid opus fuisset Apostolis, conquiescere Hierosolymis? et quo consilio Saulus ivisset domatim, mulieres et viros in custodiam compingendos quaesiturus? (v. 3.) Ceterum sapientissimo consilio permisit Deus hanc Christianorum Hierosolymitanorum vexationem, ut citius doctrina Christi spargeretur in vicinis locis et regionibus ab iis qui persecutionis metu fugerant. Apostoli manserunt adhuc aliquamdiu Hierosolymis, quia eorum opera ad confirmandos Christianos erat necessaria.

2.

2. Συγκομίζειν proprie est *colligere*, *simul ferre*, h. l. autem *componere et praeparare mortuum ad sepulturam*, *funus curare*, et ex adiuncto: *efferre mortuum*, *sepelire*. Vid. Schleusneri Lex. ad h. v. Καὶ ἐποίησαν — αὐτῷ) *Eumque vehementer luxerunt*. Κοπετὸς, *planctus*, significat gestum lugubrem, usitatum gentibus illis, ut indicetur, honorifice curatum fuisse Stephani funus.

3. Ἐλυμαίνετο) Verbum λυμαίνεσθαι, *vastare*, non solum de lupis, ursis, reliquisque feris rapacibus, agros depopulantibus, et pecudes interimentibus dicitur, verum etiam de hominibus. Locum Philonis habet *Loesner*. Atticis usitatius est cum hoc verbo Dativum casum coniungere. *Saulus ecclesiam labefactabat*, *sive clades inferebat ecclesiae*. κατὰ τὲς ὄικες ἐισπορευόμενος) *Irrumpens in aedes*. σύρειν, *trahere*, adhibetur de reis, qui ad iudicem, carcerem, sive poenam trahuntur. παρεδίδε ἐις φυλακὴν) *In vincula coniecit*, *in carcerem inclusit*. Saulus enim hac in re spectandus erat ut vir publica munitus auctoritate. Act. XXVI, 10.

4. Διῆλθον) *Peragrabant* varia loca, i. e. Non subsistebant in Iudaea, et Samaria, sed longius etiam ibant, ut a periculo abessent, c. XI, 19. τὸν λόγον) *Illam doctrinam*, nimirum salutis et vitae aeternae.

5. Φίλιππος) Hunc Philippum non Apostolum fuisse, sed Diaconum, (c. VI. 5.) Graeci ex eo colligunt, quod Lucas Hierosolymis mansisse scripserit Apostolos, v. 1. et postea Petrum et Ioannem in Samariam missos esse. Addunt hoc quoque: Petrum et Ioannem ablegatos esse ad Samaritanos, (v. 14. 15.) eam ipsam ob caussam, quod Phi-

Philippus adhuc esset Diaconus, nec haberet ius imponendi manus. εἰς πόλιν Σαμαρείας) Σαμαρεία eo tempore de regione saepissime dicebatur; h. l. autem urbs intelligitur, quae tum *Sebaste* vocata est, in honorem *Augusti.* Multi ex Samaritanis ipsi Christum viderant et audiverant docentem, Io. IV. Praeterea consentaneum erat, ut Samaritanis post Iudaeos primis Evangelium praedicaretur, quia et in Iudaea habitabant, et Messiam expectabant.

6. Προσεῖχόν τε — ὁμοθυμαδὸν) *Attenderunt autem homines doctrinis Philippi unanimi consensu, ideo quod audiebant et videbant miracula, quae ille patrabat.* Προσέχειν h. l. ut plerumque significat *attendere.* Saepe quidem haec vox notat *fidem habere, credere, obtemperare*, inprimis si verbis tribuitur; at h. l. vocula ὁμοθυμαδὸν hunc sensum non patitur. Quis enim credat, Samaritanos singulos unanimiter Christo fidem suam obstrinxisse? Id vero miracula Philippi facile poterant efficere, ut omnes vacivis auribus animisque verba eius exciperent.

7. Πολλῶν — ἐξήρχετο) Genetivi ad praepositionem ἐξ, in verbo ἐξήρχετο pertinent: πνεύματα ἀκάθαρτα ἐξ' αὐτὰ ἐχόντων ἤρχοντο, *abibant ex iis, in quibus erant, cum clamore vocis ingentis.* Facile apparet, id quod de *clamore* dicitur, ad *homines* daemoniacos referendum esse, qui in ultima morbi vi clamarunt. Παραλελυμένοι, qui in Evangeliis saepe παραλυτικοὶ dicuntur, sunt *enervati, languentibus et debilitatis corporis membris.*

9.

9. Ἀνὴρ — ἑαυτὸν μέγαν). *Vir autem aliquis, Simon nomine, hactenus in urbe ista magicam artem exercuerat, et universum populum captum tenebat, magnum quippe hominem se iactitans.* Verisimile est, Simonem hunc esse eundem cum illo, de quo *Iosephus* (Antiqq. Lib. XX, 7.) haec tradit: *Quum Felix procurator Iudaeae Drusillam conspexisset — mulieris desiderio tenebatur, et ex amicis suis Iudaeum, nomine Simonem, genere Cyprium, qui pro Mago se gessit, ad eam mittens, suadere nitebatur, ut, relicto marito, ei nuberet. Samaritanum*, et quidem ex vico quodam, *Gitton* nomine, fuisse hunc Simonem, *Iustinus Martyr* in Apol. maiori tradit. Sed in hoc errasse videtur Iustinus, existimans fortasse, Simonem pro Samaritano habendum esse ideo, quia in urbe Samaria commoratus hic dicatur. μαγεύων) *Magicas artes exercens.* Ad orientem eximiae sapientiae magistri Magi sunt appellati, Persico vocabulo. Vid. Matth. II, 1. Quo deinde hominum vitio et pravitate significati sunt ii, quos Plautus praestigiatores vocat, falsa specie praestinguentes hominum oculos, et miracula superstitiosa vanitate efficientes. Ad quas fraudes quum carmina adhiberent, ab incantando appellati fuerunt incantatores. Inde Lucas duxit verbum μαγεύειν, et postea ab hoc ipso verbo nomen μαγείας. Distinguunt autem Graeci μαγείαν, γοητείαν, φαρμακείαν. Ex eorum numero *Simon* fuisse videtur, qui cum peritia naturalium rerum coniungunt varii generis praestigias, atque de familiate sua cum geniis gloriantur. ἐξιστῶν) Ad tantam admirationem sui homines adducens, ut illi apud sese sive mentis compotes non essent. λέγων — μέγαν) Itaque certo quodam nomine, quis qualisve esset, aut haberi vellet, tum non-

nondum definivit. Nihil aliud quaesivisse videtur, quam ut superstitiosis et credulis hominibus persuaderet, se esse legatum summi Dei.

10. Ὧι προσεῖχον πάντες) *Cui addicti erant, quem sectabantur omnes.* ἡ δύναμις — μεγάλη) Ἡ δύναμις, abstractum pro concreto: *Homo singulari virtute et vi divina praeditus*; vel ἐν τούτῳ ἡ τοῦ θεοῦ δύναμις ἐνεργεῖται. Forsan persuadebat plebi, accepisse se a Deo facultatem malis geniis, a quibus humanum genus excruciaretur, imperandi. De haeresi Simonis consulendi sunt historiae eccl. Scriptores, inprimis vero b. *Christ. Guil. Frid. Walchius*, in hist. haeresium, Schismatum etc. theotisce scripta. Tom. I. 135. sqq.

12. Τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ) De regno illo, quod hic inchoatur, consummabitur post resurrectionem, religionis doctrinam.

13. Ἐπίστευσε) Credidit, Christum fecisse miracula, et resurrexisse a morte; non autem propositum addidit, vivendi secundum Christum; vel simpliciter: *religionem suscepit;* id enim saepe est πιστεύειν, vel potius *simulavit*, se religionem christianam suscipere velle ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ) Assiduus apud Philippum erat, sectabatur eum, eiusque institutioni iugiter attendebat.

14. Ἀπέστειλαν — Ἰωάννην) Ut comprobarent et absolverent, quod per Philippum erat coeptum.

15. Προσηύξαντο — ἅγιον) *Pro iis deprecati sunt, ut acciperent Spiritum sanctum. Spiritus sancti* nomine intelligi vim linguis peregrinis loquendi ex analogia historiae illius Apostolicae concluditur. Vid. infra c. X, 44. 46.

46. XIX, 2. 6. Nam πνεῦμα ἅγιον conspicua quaedam sui documenta dedisse, ex animadversione rei et admiratione, qua Simon Magus afficiebatur, (v. 18. f.) intelligi licet. Eichhornius (*Allgem. Biblioth. der bibl. Litterat.* Tom. III. Partic. 3. p. 408. sq. *vom Einsegnen der Apostel,*) negat per πνεῦμα ἅγιον h. l. iutelligendam esse vim peregrinis linguis loquendi, et hoc, quod conspicuum factum sit, enthusiasmum quendam et singularem affectum, per preces Apostolorum in animis Neochristianorum effectum, fuisse arbitratur. Hoc tamen improbabile videtur Storrio in diss. exeg. P. II. p. 78.

16. Οὔπω — Ἰησοῦ) Sensus est, eos nondum extraordinariis donis fuisse instructos, sed tantummodo baptismo suscepto nomen dedisse Christo; professos esse publice religionem christianam.

17. Τότε — ἅγιον) Phrases *imponere manus*, et *precari* (v. 15.) sunt synonymae. Impositioni manuum nihil tribuitur in se, sed manifeste coniungitur illa cum precibus. Vide de hoc ritu dicta supra ad c. VI, 6.

18. 19. Ex his patet, Apostolos eiusmodi aliquid effecisse, quod Simon per artes magicas et praestigias nullo modo efficere poterat. Putavit fortasse ope geniorum et daemonum talia peragi ab Apostolis; si enim credidisset, divina esse illa dona, non obtulisset pecuniam pro illis acquirendis.

20. Τὸ ἀργύριον — ἀπώλειαν) Latine diceres: *Cum pecunia tua in malam rem.* ὅτι τὴν δωρεὰν κτᾶσθαι) Sperasti comparare pecuniis id, quod donum est Dei.

21.

21. Ὀυκ ἔςι σοι — λόγῳ τέτῳ) *Non es particeps neque consors huius rei*, nihil tibi cum hac re commercii est. Locutio mere hebraica, quae illustrari potest ex 2 Sam. XX, 1. ἡ καρδία — τῦ Θεῦ) *Animus tuus non est integer ac sincerus.* Verborum ἐνώπιον τῦ Θεῦ, לִפְנֵי יְהוָה haec vis est: ut intelligamus, *esse quempiam revera et manifeste talem, qualis esse dicitur.* Cf. Luc. I, 6.

22. Δεήθητι — τῆς καρδίας σε) *Roga Deum, ut remittatur tibi prava cordis cogitatio*, s. *dolus.* Omnino εἰ ἄρα reddendum est *ut*, non, ut vulgo, *an forte, si forte*, quod ab oratione et cohortatione Petri plane alienum est. Sic εἴπως Thucydidi III, 45. et Philoni de Decal. p. 752. E. Ita KREBSIUS ad h. l. Fortassis tamen haec verba populariter intelligenda sunt, indicantia difficultatem rei, hominem talem, his fraudibus repletum difficulter ad se rediturum esse, ut hoc sibi velit Petrus: noli leviter tractare hanc rem. Vid. MORUS ad h. l. Ἐπίνοια, *cogitatio animi, consilium* h. l. in malam partem sumitur pro *dolo, malo consilio*, qua notione est apud Iosephum in sua ipsius vita §. 44. συνεὶς τὴν τῶν γεγραφότων ἐπίνοιαν, *quum scribentium fraudem dolumque intellexissem.*

23. Ἐις γὰρ χολὴν — ὁρῶ σε ὄντα) *Cerno te esse in amara acerbitate et vinculo iniustitiae*; i. e. *te execranda impietate et vinculis scelerum implicatum.* Nos diceremus: *du bist ein bitterböser Mensch* Ἐις pro ἐν. χολὴ πικρίας est fel amarissimum, id vero significat animi constitutionem perquam vitiosam, et talem, quales sunt cibi felle corrupti. Plautus in Truculento, v. 76. sqq. *In melle sunt sitae linguae vestrae atque orationes*

lacte-

lacteque; corda in felle sunt sita, atque acerbo aceto. Conferri potest locus Deut. XXIX, 17. ubi extant verba: *ne sit inter vos radix progerminans* רֹאשׁ וְלַעֲנָה, *plantam venenatam, amaram*; nam רֹאשׁ est planta venenata. Σύνδεσμος, *vinculum*, metaphorice dicitur *omnis res, qua aliquis obstrictus tenetur*, ut σύνδεσμος sit vitiositas, quae animum quasi vinculis constrictum tenet. In cod. Cantabrig. e glossemate legitur: ἐν γὰρ χολῇ πικρίας καὶ συνδέσμῳ ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα, *video te hominem esse ex omnium scelerum importunitate concretum.* Vid. SCHLEUSNERI Lex. voce σύνδεσμος. Multa vitia erant coniuncta in Simone; avaritia, superbia, hypocrisis etc.

24. Δεήθητε — εἰρήκατε) Metu potius territus, quam facti poenitentia ductus Simon haec dixit. Sed mox ad impietatem suam est reversus, si rerum christianarum scriptoribus fides est habenda.

26. Ἄγγελος — Φίλιππον) An hoc factum sit per somnium, aut visum, aut alio modo, nemo definiverit. Videtur ἄγγελος κυρίου idem esse ac τὸ πνεῦμα infra v. 29. et πνεῦμα κυρίου v. 39. nempe instinctus quidam et propositum firmum eundi ad viam, quae ab Hierosolymis Gazam ducit. Solebant enim Veteres ea consilia et coepta, quae prosperum habebant eventum, Deo adscribere. Vid. EICHHORNII *Allgem. Bibl. der bibl. Litterat.* Tom. III. p. 387. ss. et cf. STORRII *diss. exeget. in libror. N. T. hist. aliquot loca*, P. II. p. 78. ss. Ἀνάστηθι — ἔρημος) *Agedum, fac iter ad meridiem, versus viam, quae ducit Hierosolymis Gazam, ea est solitaria.* Gaza fuit una ex quinque urbibus Philistaeorum, (1 Sam. VI, 17.)

sita

sita in colle versus fines terrae Israeliticae australes, ultima tendentibus in Aegyptum, viginti stadiis a mari, et undecim milliaribus ab Hierosolymis distans. Verba αὕτη ἐστὶν ἔρημος plerique interpretes referunt ad Gazam, ut haec urbs tum deserta fuisse dicatur, vel diruta. Sed Scriptores Seculi I. docent, hanc urbem tum temporis fuisse habitatam, cultam et incolis plenam. Locos horum Scriptorum collegit WETSTENIUS ad h. l. Fuerat illa quidem ab Alexandro M. disiecta; sed instaurata est cum multis aliis a *Gabinio*, tradente Iosepho Antiqq. Lib. XIV, cap. 5. §. 3. Alii igitur ἔρημος referunt ad ὁδὸν, ad viam quae Hierosolymis Gazam deduxerit, ut via per desertum significetur, vel via non frequens hominibus. Duplex nempe via videtur fuisse Hierosolymis Gazam versus. Quare angelus iussit Philippum eam adire viam, qua obviam veniret Eunucho. Cf. *Michaelis* ad h. l. Vid. praeter alios BELLERMANNUS (im Handbuch der biblischen Litteratur. P. III. p. 459.) qui vertit: *Reise südwärts auf dem Wege, der von Ierusalem nach Gaza führt, welcher einsam* (ungangbar) *ist.* Ceterum haec verba παρενθέσεως signo includenda sunt, quum non Angeli, sed Lucae sint.

27. Ἀνὴρ αἰθίοψ εὐνοῦχος) Sc. ἦν. Ἀνὴρ est pleonasmus, ut *Aegyptius*; *vir Iudaeus*; *mulier ancilla* in Sallustio etc. Εὐνοῦχος, proprie εὐνὴν ἔχων, lectum vel cubiculum custodiens; deinde *eviratus*, quia plerumque evirati a reginis huic ministerio adhibebantur. Saepe est nomen dignitatis, ministrum regium in genere denotans, hebr. סָרִים. Talis olim Potiphar fuerat, qui εὐνοῦχος dicitur, quanquam in matrimonio vixit. Gen. XXXVII, 36.

XXXIX,

XXXIX, 1. Hoc etiam loco *δυνάςης* est *minister regius*, *Staatsbedienter*. Vid. Ioh. Frid. Fischeri Prolusf. p. 494. sqq. *δυνάςης κανδάκης, τῆς βασιλίσσης αἰθιόπων*) *Praefectus Candaces*, *reginae Aethiopiae*, i. e. Meroës, quae Aethiopiae accenſetur. Aethiopum gubernatio olim penes Reginas fuit. Nomen *Candaces* ab Augusti aevo ad Vespasiani aevum ad Meroës reginas transiit, ut discimus ex Strabone XVII. Plinio H. N. VI, 35. *ὃς ἦν — γάζης αὐτῆς*) *Gazae regiae custos*, ut loquitur Cornelius Nepos in Datame. *Servius* in Aen. I. 119. *Gaza* Persicus sermo est, et significat divitias; unde Gaza urbs in Palaestina dicitur, quod in ea Cambyses, rex Persarum, quum Aegyptiis bellum inferret, divitias suas condidit. Curtius: (L. III. c. 13.) *Pecuniam Regiam GAZAM Persae vocant. προσκυνήσων*) Tempore pentecostes. Venit autem ut proselytus, natione ethnicus; nam incircumcisorum primitiae *Cornelius*.

28. *Ἦν τε ὑποςρέφων*) Sacris confectis, redibat ad Meroën. *Legebat Prophetam Iesaiam*, sine dubio versionem Alexandrinam; nam hebraice doctus non videtur fuisse.

29. *Εἶπε — Φιλίππῳ*) Non videtur Philippus audivisse vocem articulatam. Potuit in animo Philippi haec oriri cogitatio irresistibilis, accedendum sibi esse ad hunc currum. Quum deinde ex eventu cognosceret, divinam providentiam sic esse moderatam rem, ut proposito suo firmiter inhaereret, omnino dicere potuit, Spiritu iubente, vel Deo volente se accessisse ad currum, ut virum illum ad religionem christianam adduceret. *κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ*) *Applica te, adhaereto currui*, illi nimirum

quo Eunuchus vehebatur. Tam prope accedit, ut illum in curru ſedentem alloqui poſſit.

32. Περιοχὴ) eſt idem quod περιόδος, *locus, argumentum.* *Cic.* ad Atticum XIII, 25. *At ego ne Tironi quidem dictavi, qui totas περιοχὰς perſequi ſolet.* Ieſ. LIII, 7. ſ.

33. Ἐν τῇ ταπ. — ἤρθη) In textu hebr. Ieſaiae legitur: מֵעֹצֶר וּמִמִּשְׁפָּט לֻקָּח, *afflictionibus et poenis ereptus est.* Sed LXX. legiſſe videntur: בְּעָצְרוֹ מִשְׁפָּטוֹ לֻקָּח Senſus tunc eſſet: *Postquam depressus fuit, ablata est ab eo poena;* vel ut alii malunt: *ablata est poena quam pro nobis est perpessus.* Wetſtenius περιφράζει: Quum ſponte ſe demiſiſſet, formamque ſervi induiſſet, tantum aberat, ut ipſum ſublevarent, ut potius graviſſima ipſum afficerent iniuria, nulla iuris habita ratione, non magis ac ſi omnis iuſtitia ſublata fuiſſet. τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται;) Senſus eſſe videtur: *Quis verbis nequitiam et crudelitatem hominum eius aetatis describere poterit?* ut γενεὰ denotet homines eius aetatis, eorumque perverſitatem, ſicut *seculum* ſaepe ponitur pro *moribus saeculi.* Aliis γενεὰ, hebr. דּוֹר eſt *aetas, duratio,* ut ſenſus ſit: *semper vivet.* Haec interpretatio contextui bene convenit. Sequitur enim: ὅτι αἴρεται — ζωὴ αὐτοῦ, *quia vita eius ex his terris tollitur,* quia paſſus eſt innocens, pro hominum ſalute. Haec nimirum eſt cauſſa, cur nunc in perpetuum vivat et imperet cum Deo. Secundum Graecorum explicationem in Theophylacteis ſenſus eſt: ἐπαίρεται καὶ ὑψηλοτέρα τῶν ἐπὶ γῆς ἐστὶν ἡ ζωὴ αὐτοῦ, *extollitur atque superior est vita eius terrenis rebus.* ζωὴ autem, inquiunt, eſt ἡ πολιτεία ἢ ὕπαρξις αὐτοῦ, conſtituta vitae ratio, vel id quod ipſe eſt.

35. Ἀρξάμενος — Ἰησοῦν) *Exorsus ab hoc Scripturae s. loco, exposuit illi doctrinam christianam*, nempe brevem eius summam. Videtur Philippus occasione huius loci enarrasse brevem historiae Iesu summam, et demonstrasse omnia illa quae Iesaias l. c. dixit, in Iesu evenisse. Quaesierat enim Eunuchus, an Propheta illa verba de se vel de alio intelligi voluerit? v. 34. Eckermannus (theol. Beytr. Tom. I. p. 158.) locum Iesaiae a Philippo ad Iesum tantum applicari existimat, etiamsi vaticinium proprie dictum non contineat.

36. Ἰδοὺ ὕδωρ) Fontem fuisse, in vico Βεθσορὼν (Betsur,) viginti lapidibus Hierosolymis dissito, de monte fluentem, in quo baptizatus sit Aethiops, tradit *Eusebius* de locis Hebraicis, voce Βεδσούρ. Locus hodie adhuc ostenditur peregrinantibus. Vid. *Pocoks Reisen* Tom. II. §. 58. ex vers. *Breyeri*, et cf. *Michaelem* ad h. l. τί κωλύει με βαπτισθῆναι;) Hinc intelligimus, eunuchum etiam de baptismi necessitate institutum. Sic multa praecedentium ex subsequentibus supplentur.

37. Deest hoc comma et in nonnullis codicibus et Versionibus antiquissimis; in aliis varie exhibetur. Quare probabile est, ab aliquo additum, ex eo, quod gestum credi, par erat.

39. Πνεῦμα κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον) Alii legunt: πνεῦμα ἅγιον ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον. ἄγγελος δὲ κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον. Quid autem est hoc: *Spiritus Domini rapuit Philippum?* Non est credibile, Philippum ab angelo, vel alia mirabili ratione per aërem raptum et Azotum vel in alium locum deportatum esse, quae est

 mul-

multorum opinio. Nam *Spiritus Domini* saepe in homine aliquid efficere dicitur tum, quum in hominis illius animo subito exoriuntur cogitationes, quas consiliis Dei consentaneas fuisse, ex eventu cognoscitur. Vid. supra v. 29. Verbum autem ἁρπάζειν, *rapere*, non postulat, ut de miraculoso raptu per aërem cogitemus. Nam phraseos *rapere aliquem* vis ea est, ut significet *transferre aliquem in alium locum*, quocunque demum modo id fiat. Si igitur in animo Philippi subito exorta est cogitatio, redeundum sibi esse in loca illa ad Gazam, nec faciendum iter in Aethiopiam cum Eunucho; si Philippus ex eventu cognovit, non sine providentia divina accidisse, ut ad illa loca accederet, et ibi Evangelium doceret, hebraico loquendi modo hoc recte ita exprimi poterat: *Spiritus Dei eum rapuit*, instinctu quodam divino ductus est aliorsum. ἐπορεύετο γὰρ) Caussa redditur, cur Philippum Eunuchus ultra non viderit, quia suam viam insistebat eunuchus: Philippus alio abibat. Illud autem χαίρων obiter tantum additur, significatque tranquillitatem animi, quam eunuchus ille ex evangelii notitia erat consecutus. Eunuchum post reditum in Aethiopiam aliis etiam religionem christianam persuasisse, et in se credibile est, et Eusebius tradit hist. eccl. Lib. II, c. 1. Quae autem a recentioribus de vita et fatis eius narrantur, ea merito fabulis accenseantur.

40. Εὑρέθη εἰς Ἄζωτον) *Commorabatur Azoti*, Storrio (dissert. exeget. P. II. p. 80.) *Philippus* videtur iter fecisse Asdodum, ibique degisse aliquot tempus. Εὑρεθῆναι enim idem valet, quod *esse, adesse*. 1 Par. XXIX, 17. 2 Par. XXIX, 29. Idem monet, si quis εἰς pro ἐν accipe-

cipere velit, et vertere malit: *Philippus commorabatur Asdodi*, tum praegnantem quoque constructionem sumi posse, quemadmodum κατοικεῖν εἰς τόπον utrumque dicit, quum habitare *in loco*, tum *concedere aliquo* habitatum, ut Act. XII, 19. Marc. II, 1. Luc. XI, 7. Quicquid sit, hic etiam non dicitur, Philippum per angelum miraculoso modo translatum esse Azotum, sed versatum esse eum in ista urbe, et sic alios etiam locos peragrasse propagandae religionis caussa. Azotus autem Hebraeis est Asdod, urbis Palaestinae nomen. τὰς πόλεις) Inter Gazam et Caesaream, ut erant Ioppe, Lydda etc. Hic quoque uti in urbe Samariae, apostolis auditores praeparavit, c. IX, 32. εἰς Καισάρειαν) Caesaream, ad mare mediterraneum, quae Stratonis dicitur, et non longe abest ab Azoto.

CAP. IX.

1. Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου) *Saulus vero minas caedemque adhuc spirans, s. anhelans.* Id homo *spirare* dicitur, quo is vehementiori concitatus affectu, plenus est, et veluti *turget.* Euripid. *Iphig. in Taur.* πῦρ πνέουσα καὶ φόνον, *ignem spirans et necem.* Cf. *Kypkii* observatt. *Camerario* ἀπειλῆς καὶ φόνου est ἓν διὰ δύο, sicut: Molemque et montes, i. e. molem montium; ut huius loci sit sensus: *In Saulo fuisse vehementes impetus minarum de caede discipulorum Domini.* Valde memorabilis est haec Sauli, postmodum Pauli et Apostoli historia. Legi meretur Georgii Lyttletoni, Angli, libellus, theotisce versus: *Anmerkungen über die Bekehrung und das Apostelamt Pauli* etc. Adde: *Characteristik der Bibel,* Tom. I. p. 79. sqq. Cf. D. Christ.

Fr. Ammon *opuscula theol*, Erlangae, 1793. 8. Commentat. exeget *de repentina Sauli ad doctrinam christianam conversione*. Ceterum *de vita Pauli Apostoli* inter alios bene exposuit Hermannus Witsius, in libro quem inscripsit: *Meletemata Leidensia*. Basil. 1739.

2. Ἠτήσατο — συναγωγάς) *Expetiit sibi ab eo literas ad Synagogas Damasci.* Damascus in ea Syriae parte posita fuit, quae in sacris litteris *Syria damascena*, apud Strabonem autem *Coele Syria* vocatur. Magnam ibi Iudaeorum, ob quaestuosam et copiosam, quae ibi florebat, mercaturam fuisse frequentiam, vel ex eo constat, quod non una, sed plures Synagogae in ea civitate fuerunt. ὅπως — εἰς Ἱερουσαλήμ) *Ut, si quosdam christianam religionem sectantes ibi reperisset, mares atque foeminas, vinctos deducet Hierosolyma.* Ἡ ὁδὸς hic ut saepius alibi est *religio*, quam quis sequitur. Nempe דֶּרֶךְ יְהוָה *via Domini* est via, quam praescripsit Deus, cultus quem sibi vult praestari, hinc religio. Cf. Matth. XXII. 16. Ὁ ὢν τῆς ὁδοῦ huius religionis sectator. Saulus igitur huius (christianae) religionis sectatores auctoritate Pontificis et Senatus Hierosolymitani vinctos ducere voluit Hierosolyma. Quaeritur, quid iuris vel Pontifici, vel Senatui Hierosolymitano fuerit in Damascenos, prorsus ad alterius ditionem pertinentes? Enim vero tanta erat Synedrii Hierosolymitani auctoritas, ut non solum qui in vicinia terrae Israeliticae habitabant Iudaei, sed Babylonii etiam et Alexandrini statuta eius venerarentur ac iussa capesserent, magnum illum Senatum agnoscentes pro firmissima arce totius legis oralis, praesertim quando agebatur de crimine haereseos, et iudicio capitali in falsos

falſos Prophetas; quod unice huic Senatui competiiſſe volunt. Romani autem, quorum imperio cum Arabia ſua univerſa Aretas ipſe tunc ſuberat, permittebant etiam Synedrio ius prehenſionis et verberum, non in Iudaeos Palaeſtinae tantum, ſed in alias quascunque Synagogas, quae ſponte ſua iurisdictionem in re religionis agnoſcerent. Vid. Witsii Melet. ſacra p. 16.

3. Καὶ ἐξαίφνης — οὐρανοῦ) *Repente circumfulsit eum lux coelitus delapsa.* Haec lux ſine dubio fuit fulmen repente delapſum. Inde enim omnia, quae in ſequentibus narrantur, commode intelligi poſſunt. Vitringa: (in Obſſ. Sacr. Lib. IV. p. 370.) *Primo refertur, lumen de coelo Paulum prostravisse humi; dein vero illum audivisse vocem. Per lucem, sive lumen de coelo, quis aliud hic intelligat, quam fulgur fulminis? Quod si admiseris, non negaveris, per vocem, fulmini coniunctam, vocem tonantem et gravem intelligendam esse, quia ex lege naturae fulmina comitari solent tonitrua.* Eandem ſententiam amplius ornavit *Elsnerus* ad h. l. cui *fulgur* notari videtur verbo περιέστραψεν, et *tonitru* voce Φωνὴ, v. 7. Vallem *Damasci* montibus peraltis clauſam eſſe, ex *Maundrelli* Itinerario apud D. *Paulum* (Sammlung der merkwürdigſten Reiſen in den Orient. P. I. pag. 149.) cognoſcitur. Unde fulgurum tonitruumque horror vehementior facile perſpicitur.

4. Καὶ πεσὼν — διώκεις;) *Atque ad terram prolapsus, audivit hanc ad se vocem: Saule, Saule, quid me insectaris?* Ad terram prolapſus eſt, perculſus terrore ob fulgur fulminis cum tonitru coniunctum. Plerique exiſtimant, Dominum a Paulo oculis corporeis viſum eſſe,

et vocem emisisse articulatam, qua allocutus sit Paulum. Sed hoc valde dubium est; nam potest etiam locus intelligi de cogitationibus in Pauli animo ortis. Cf. quae notavimus ad locum huic valde similem, Io. XII, 28. sqq. Recte observat AMMON (l. c. pag. 15. s.) Iudaeos aevo Apostolico in ea fuisse opinione, Iehovam, quum oracula vatum dudum obmutuissent, per fulmina et tonitrua voluntatem suam interdum significare mortalibus. Celebratissima erat ista revelationis divinae species sub nomine בַּת קוֹל, *filia vocis*, quam, licet revera haud audiretur, imaginatione tamen ita apprehendere solebant, ac si vere intellecta et audita fuisset. Vid. VITRINGA observatt. sacr. Lib. VI, 10. Facile igitur in animo Pauli, quum anxius in terram provolveretur, oriri potuit cogitatio, se nunc poenas daturum esse impiae Christianorum persecutionis, et statim sibi, ubi intravisset in urbem, ad meliorem mentem esse redeundum. Istas in animo Sauli coortas disceptationes Lucas in dialogi formam redegit.

5. Ἐγὼ — διώκεις) Post haec verba in editionibus impressis legitur longior periocha haec; *σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν. τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτόν.* Glossam hanc esse, ex parallelo c. XXVI, 13. et ex paraphrasi compositam, prodit multiplex inter paucos, periocham referentes, discrepantia. Omittuntur etiam haec verba in multis Codicibus, in antiqua Latina versione, a Chrysostomo et aliis Patribus hunc locum tractantibus; unde etiam in nonnullis editionibus, veluti Griesbachiana, Bengeliana, et Complutensi recte sunt omissa. Explicationem vid. infra ad c. XXVI, 14.

6.

6. Ἀλλ' ἀνάστηθι — ποιεῖν) *Surge et adi urbem, ubi tibi, quid faciendum sit, declarabitur.* Εἰς τὴν πόλιν, sc. Damascum. Iam igitur Saulus sperare incipit, aliquem Christianorum Damascenorum sibi declaraturum esse, quid sit faciendum.

7. Οἱ δὲ — θεωροῦντες) *Comites autem itineris adstabant attoniti, sonum* (tonitru) *quidem audientes, sed neminem videntes.* Ἐνεοὸς graeci scriptores satis frequenter usurpant de eo, qui vel mentis imbecillitate stupidus est, vel obstupefactus terrore, admiratione, et qui sive ob illam naturalis stuporis caussam, nec loqui facile, nec audire possit. *Ganz betäubt.* Φωνὴ hic nihil aliud est, nisi *tonitru*, v. 4. Hoc audiverunt quidem Pauli comites, sed quid sibi vellet, non intellexerunt; nam articulata verba ne Paulus ipse quidem audivisse videtur. Quomodo hic locus conciliandus sit cum c. XXII, 9. infra ad illum locum dicetur.

8. Ἀνεῳγμένων — οὐδένα ἔβλεπε) Pro οὐδένα habent οὐδὲν Syr. Erp. Vulg. Laud. Sensus est: *Quanquam oculis erat apertis, nihil* (neminem) *tamen conspiciebat,* et is sensus clare exprimitur infra XXII, 11. ubi eadem historia refertur. Coecus ergo factus fuerat. Nempe vis fulminis praestrinxerat aciem oculorum ita, ut nihil videre posset. Hoc phaenomeno naturali fulminis ac tonitru Deus, quum vellet Paulum monere, praesentiam suam declaravit. Sic Iosephus, Antiqq, L. III, 5. 2. fulgura et tonitrua in monte Sinai (Exod. XIX, 16.) indicia praesentiae divinae fuisse dicit. Atque eodem modo profanos quoque Deorum suorum adventum describere solitos, patet ex Aeneid. VIII. v. 524. et *Ovid.* Fastor. III, 367.

Memorabile sane documentum singularis providentiae divinae continet haec Pauli historia. Nisi enim in itinere Damascum ei contigisset id, quod hic narratur, fortassis nunquam ad se rediturus, sed in pristina sua superstitione Iudaica et odio erga Christianos perseveraturus fuisset. χειραγωγοῦντες δὲ αὐτον) *Manibus deducentes*, ut coecis fieri solet.

9. Καὶ ἦν — ἔπιεν) *Et per tres dies permansit coecus nihilque cibi vel potus sumsit.* Quod indicio est, hoc triduum meditationibus precibusque ad Deum (infra comm. 11.) ab eo transactum esse.

10. Ἀνανίας) Graeci perhibent; fuisse unum ex septuaginta discipulis, et in ordine Diaconorum; quod verisimilitudine non caret. Cetera vero, quae de eo eiusque morte narrantur, partim maxime incerta, partim aperte fabulosa sunt. Vid. b. Walchii Ienensis antiquitates Damascenas. §. 20. Ananiae cuiusdam meminit etiam *Iosephus*, Antiqq. Lib. XX, c. 2. Sed eundem esse, de quo Lucas haec narrat, non est verisimile. Vid. *Michaelis* ad h. l. ἐν ὁράματι, *in visione*. Macrobius Somn. Scip. I, 3. *Visio est, quum quis id videt, quod eodem modo quo apparuerat, eveniet.* Suetonius in Augusti vita de Q. Catulo: *Ac die proximo obvium sibi Augustum quum incognitum alias habere, non sine admiratione contuitus, simillimum dixit puero de quo somniasset.* Credibile est ita Paulum Ananiae visum ac si eum oculis usurpasset: nimirum vultum, staturam, totamque reliquam habitudinem Pauli animo eius obversata fuisse; eaque singula ab eodem paullo post, quum Paulum adiisset, secundum ὁράματος veritatem fuisse agnita. Vid. *Pricaeum* ad h. l.

In

In somnio hanc visionem contigisse Ananiae, totus narrandi modus ostendit. ἰδὲ, ἐγὼ κύριε) i. e. Paratus sum iussa accipere et facere. AMMONIO l. c. pag. 24. verisimile videtur, Ananiam Saulo vel Hierosolyma Tarso petenti vel in festis diebus Hierosolymis obvio, iam antea fuisse familiarem.

11. Τὴν ῥύμην — εὐθεῖαν) *Ad viam* vel plateam urbis *quae recta vocatur.* Ῥύμη non est *vicus*, sed *via.* Urbes olim in vicos, vici in vias, viae in domos dividebantur. Recta vocata est haec via, quia eius aedes aequaliter a se invicem distabant. ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα) Cum quo vetus hospitium Saulo videtur fuisse. ταρσέα) Patrio etiam nomine indicatur Saulus, qui esset Tarsensis. Fuit autem Tarsus Ciliciae urbs vicina Anchialae.

12. Καὶ εἶδεν — ἀναβλέψῃ) *Viditque* (is Saulus) *per visum* (in somnio divinitus sibi oblatum) *virum, Ananiam nomine, ad se venientem, sibique manus imponentem, ut oculorum usum recipiat.* Syrus recte accepit ut continuata Dei verba. Et Saulus vidit Ananiam, et Ananias Saulum in visione; quod indicio erat, non fortuito, sed procurante Deo haec ita evenisse.

13. Ἀπὸ πολλῶν) i. e. ἐκ πολλῶν, ex, sive de multis, sc. ἀνθρώπων, non ἐτῶν vel χρόνων, ut alii volunt. Insignis persecutor fuerat Saulus. τοῖς ἁγίοις σου) Sancti sunt *Christiani* iam nunc. Quum homines dicuntur ἅγιοι τοῦ θεοῦ, indicatur eos esse sacratos Deo, vel cultores Dei, vel dilectos Deo, ut ex multis V. T. locis constat. Ergo non est haerendum in sanctitatis notione, quasi vitae et morum sanctitas intelligatur.

14. Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν) Oſtendit Ananias, quam non tutum ſibi ſit, eum accedere, qui poteſtatem acceperat in ipſa urbe Damaſco capiendi homines eius profesſionis, cuius erat Ananias. Fortaſſis Ananias literis Chriſtianorum Hieroſolymitanorum edoctus fuerat, quo conſilio Saulus Damaſcum ſit profectus. παρὰ τῶν ἀρχιερέων) Eſt Synecdoche. Ex parte enim nobiliſſima deſignatur totum ſynedrium. ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου) *Qui tibi nomen dederunt*. Deſcriptio Chriſtianorum, v. 12. 1 Cor. I, 2. Hac phraſi LXX ut plurimum illam hebraeam קָרָא בְשֵׁם exprimunt.

15. Σκεῦος ἐκλογῆς) Pro σκεῦος ἐκλεκτὸν, *instrumentum exquisitissimum*. Hebraismus. Σκεῦος h. l. eſt *homo*, cuius miniſterio aliquid effici poteſt, ὄργανον, hebr. כְּלִי. τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου) *Ut nomen meum celebrando perferat* ad gentes etc. Βαστάζειν h. l. metaphorice eſt: *tradere, divulgare*, et ὄνομα τοῦ Χριστοῦ *doctrina Christi*. Senſus eſt: *ut me et doctrinam meam annunciet* etc.

16. Ἐγὼ γὰρ — παθεῖν) *Ego vero illi ostendam, quam multa debeat mei caussa perpeti mala*. Γὰρ h. l. non eſt *nam*; non enim eſt nexus horum verborum cum v. 15. Verte igitur: *vero, insuper, atque etiam*, vel ſimili modo. Senſus eſt, Saulum paullo poſt multa ob religionem Chriſtianam experturum eſſe mala, et tamen fore conſtantem. Hoc eo pertinebat, ut Ananias deſineret metuere virum, qui mox ipſe ſua ſponte maxima mala toleraturus ſit propter religionem.

17. Ἐις τὴν οἰκίαν) Illius Iudae, de quo fupra v. 11. εἶπε — ἁγίῳ) Brevem fummam colloquii Ananiae cum Saulo indicat Lucas; nam plura ab utroque dicta effe, non eft dubitandum.

18. Ὡσεὶ λεπίδες) *Veluti squamae,* humore in oculis arefacto. Cf. Tob. XI, 13.

19. Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν) *Et cibo capto vires recepit.* Ἐνισχύειν hic neutraliter ufurpatum notat, *invalescere, confirmari, vires capere,* f. *recipere.* LXX. interpretes Gen. XLVIII, 2. id de viribus corporis ponunt, pro וַיִּתְחַזֵּק *et confirmavit se.*

20. Ἐν ταῖς συναγωγαῖς) Semper enim Apoftoli primum Iudaeos affati funt, ut aut eos converterent, aut omnem eis excufationem adimerent. ἐκήρυσσε τὸν χριστὸν) Lege Ἰησοῦν, ut habent nonnulli Codd. et Verff. Nam quaeftio erat, an Iefus Nazarenus effet ille Chriftus, five Dei filius. Meffiam effe Dei filium, hoc per fe omnibus Iudaeis notum erat. Cf. infra v. 22.

21. Ὁ πορθήσας) Verbum πορθεῖν, fi de hominibus aut animalibus ufurpatur, verti poteft: *perdere, opprimere,* quae generalis notio tres continet fpeciales, nimirum *hostiliter tractare, captivos abducere, occidere,* ut patet ex locis a Kypkio laudatis.

22. Ἐνεδυναμοῦτο) *Confirmabatur,* five corroborabatur; fortior fiebat in dies, fc. *fide,* et firma perfuafione, Iefum effe Meffiam. συνέχυνε) Pudefaciebat, confufos reddidit argumentis. συμβιβάζων) *Docens, ostendens.* Haec verbi notio, quae 1 Cor. II, 16. et aliquoties apud

LXX.

LXX. Interpretes occurrit, rara est profanis. Occurrit tamen in Ocello Lucano de *universo*, c. III. ἔιπερ ἀληθῶς ὁ λόγος συμβιβάζει, *siquidem revera ratio docet.*

23. Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναί) *Completis satis multis diebus*, i. e. post tempus longius. Profectus est nempe Paulus in Arabiam, et post aliquot annos reversus est Damascum, ut ipse narrat Gal. I, 15—18. Auctor huius historiae multa exponit compendiose, et temporum multa momenta coniungit.

24. 25. Cf. 2 Cor. XI, 32. 33. ex quo loco discimus, Iudaeorum eorumque *Ethnarchae* precibus factum esse, ut magistratus Damascenus, ab Areta urbi fine dubio etiam impositus, ad portas eius custodiam collocaret, adscitis forte nonnullis Iudaeis, qui indicarent, si Paulus accederet et fuga se incolumen extrahere vellet.

26. Παραγενόμενος — Ἱερουσαλὴμ) Monuimus iam ad v. 23. Paulum non statim ex urbe Damasco Hierosolyma profectum esse, sed contulisse se in Arabiam. Ex loco citato Gal. I, 18. discimus, eum post triennium demum, quum rediisset Damascum, profectum esse Hierosolyma. Ergo Lucas triennii historiam omisit. Omnino credibile est, Paulum per hoc triennium non fuisse otiosum in Arabia, sed religionem christianam iis etiam in locis ab eo esse propagatam. ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς) Familiariter conversari cum illis, ut infra c. X, 28.

27. Πρὸς τοὺς Ἀποστόλους) Sc. Petrum et Iacobum, Gal. I, 18. 19. καὶ διηγήσατο αὐτοῖς) Haec Graeci ad *Barnabam* referunt, et recte, propter illa quae sequuntur de Damasco. Conveniebat enim id potius narrari ab aliis, qui

qui id ſcirent, quam ab ipſo Saulo praedicari. *καὶ πῶς — Ἰησοῦ)* *Et quanta cum libertate ac fiducia Damasci doctrinam Iesu sit professus.*

28. Καὶ ἦν — Ἱερουσαλὴμ) *Itaque assidue cum illis versatus est Hierosolymis.* Vid. ſupra c. I, 21.

29. Πρὸς τοὺς Ἑλληνιστὰς) Etiam cum Iudaeis, graeco ſermone utentibus, ut hic Syrus.

30. Εἰς Καισάρειαν) Eam nempe, quae erat ad mare mediterraneum, ubi ſedes Procuratoris Romani. Τάρσος eſt patria Pauli. Sine dubio in Cilicia etiam docuit.

31. Εἶχον εἰρήνη) Multis in exilium egreſſis deflagraverat vexatio; id eſt quod Chriſtiani pacem vocabant. Accedit, quod Paulus deſierat vexare Chriſtianos, iam ipſe Chriſtianus et Apoſtolus, et Iudaei ipſi magnas calamitates experti ſunt, quod ſtatuam Imperatoris Caii recipere nollent. Vid. *Ioseph.* Antiqq. Iud. Lib. XVIII, c. 8. et de B. Iud. L. II, cap. 10. *οἰκοδομήμεναι*, et numero membrorum et incrementis in cognitione religionis ac virtute proficiebant coetus. Comparatur ſocietas Chriſtiana cum aedificio, quod diligenti opera in maiorem molem excreſcit. *Πορευόμεναι — κυρίου,)* *proficientes in religione.* Πορέυεσθαι, ut hebr. הָלַךְ interdum ſignificat *proficere.* *ὁ Φόβος τοῦ κυρίου*, *religio*, ut ſaepe. *τῇ παρακλήσει — πνεύματος*, refero ad *πορευόμεναι.* Proficiebant tranquillitate et ſpe, quam operatur Spiritus ſanctus per doctrinam Chriſti. Ἐπληθύνοντο *augebantur*, creſcebat numerus Chriſtianorum in ſingulis coetibus. Redit Lucas ad narrationem eorum, quae in *Iudaea* acta ſunt. Quae ſequuntur eo tempore accidiſſe videntur, quo Paulus Damaſci et in Arabia commoratus eſt.

32.

32. Διὰ πάντων, sc. τόπων, quum omnes illas regiones, quarum v. 31. mentio facta est, peragraret. Visitabant Apostoli coetus Christianorum, ut eos in fide confirmarent. Λύδδαν) Lydda urbs fuit Palaestinae olim celebris, et perhibetur postea appellata esse Diospolis.

34. Στρῶσον σεαυτῷ) Sc. τὴν κλίνην, sive τὸν κράββατον. Lectum, quem antehac straverunt tibi alii, tute tibi sterne, in signum restitutae valetudinis.

35. Τὸν Σαρωνᾶν) *Sarona* satis constat, regionem fuisse campestrem et locum pascuum inter Caesaream Palaestinae et Taborem montem, lacumque Gennesarem, tractu longo ultra Ioppen se extendentem.

36. Ἐν Ἰόππῃ) *Ioppe* olim celebris urbs fuit maritima Palaestina. Hodie *Iaffa* dicitur, ubi appellunt, qui iter religiosum in terram sanctam suscipiunt. ταβιθὰ) Syrum טביתא est ex Hebraeo צְבִי *caprea*, vel *dama*, et quidem sylvestris, (quam arabico nomine Gazellam vocare solent, quae ab eximia pulchritudine laudatur,) mutatione τῦ צ ut fit, in ט. Occurrit aliquoties apud interpretes Chaldaeos. Δορκὰς) Sic vocabatur inter Graecos, quomodo *Thomas* Δίδυμος, *Cephas* Πέτρος. Sine dubio haec mulier Tabitha appellata est ob formae venustatem. Hoc autem nomen tum familiare fuisse Iudaeis, docuit *Lightfootus* in Cent. Chorographica Matthaeo praemissa, c. 18. et *Bochartus* in Hieroz. Tom. II, pag. 305. sqq. edit. Lips. Αὕτη — ἐποίει) *Haec erat plena liberalitatis et beneficiorum, quae exhibebat.* Ἔργα ἀγαθὰ hic non sunt in universum recte facta, sed κατ' ἐξοχὴν beneficia aliis exhibita, quod series orationis indicat. *Gutthätigkeit.*

38.

38. Μὴ ὀκνῆσαι) Notat ὀκνεῖν *dubitare, recusare* et *cunctari, moras nectere, tergiversari.*

39. Ἐπιδεικνύμεναι — ἱμάτια) Vestimenta confecisse videtur pia matrona eo consilio, ut distribueret egenis. μετ᾽ αὐτῶν οὖσα, *dum viveret.*

40. Θεὶς τὰ γόνατα) *Positis genubus*, i. e. quum in genua procubuisset, qui gestus est praecantium. Ἀνεκάθισε, *erecta sedit.*

CAP. X.

Hactenus Iudaeis tantum et Proselytis circumcisis operam dederant Apostoli, quia in ea erant opinione, beneficia Messiae nonnisi ad Israelitas pertinere; ethnicos autem si vellent participes fieri Messiae, debere prius circumcisione sociari Israelitis, quam fierent cives regni divini. Nunc autem providentia Dei factum est, ut ad ethnicos etiam accederent Apostoli, cuius rei initium fecit *Petrus*, ex promissione Christi Matth. XVI, 19. coll. Act. XV, 7.

1. Ἀνὴρ — Ἰταλικῆς) *Caesarea*, prius dicta turris Stratonis, florentissima erat, Palaestinae civitas, et sedes Procuratoris Romani. Ἑκατοντάρχης, *centurio.* Ut enim Latini a centenario numero militum, quibus aliquis praefectus esset, nominarunt Centurionem, sic interpretando fecere Graeci ἑκατοντάρχην, et ἑκατόνταρχον, qui est vetustioribus ταξιάρχης. σπεῖρα, *cohors*, ut recte Vulgatus. Erat haec cohors Caesareae in praesidiis, ubi etiam erant Syri milites, a quibus Romani sive Itali hic distinguuntur.

2. Εὐσεβὴς, *pius*, qui vitam et mores ſuos inſtituebat ad normam legis naturae. *Φοβούμενος τὸν Θεὸν*, cultor veri Dei, ſed non circumciſus, (Act. XV.) *gentilis*: cf. infra v. 45. 28. Cap. XI, 3. 18. *σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ*, *Cum tota familia sua*, id enim hic οἶκος eſt, ut ſaepe apud Ioſephum, aliosque. *ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ*) Iudaeis, quos ideo amabat, quod unum Deum colerent. *καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντὸς*) Aſſiduus in precibus fundendis ad unum et verum Deum. Talis quum eſſet Cornelius, dignus eſt habitus qui primus ex gentibus Chriſtianae ſocietati adiungeretur.

3. Εἶδεν — πρὸς αὐτὸν) *Conspexit manifeste per visum, hora diei nona angelum ad se venientem.* Ὅραμα eſt *visum quodcunque, sive vigilanti, sive per quietem somni oblatum fuerit*, *eine jede ausserordentliche und wunderbare Erscheinung.* Utrum Cornelio vigilanti, an vero ſomnianti hoc viſum oblatum fuerit, Lucas non commemorat. Eichhornius (*in der allgemeinen Biblioth. der bibl. Litteratur*, T. III. p. 391. ff.) ſuſpicatur, deſcribi hic ſingularem Cornelii fidentiam, firmamque confiſionem animi, qua poſt multas dubitationes, et preces ad Deum factas confirmatus fuerit in propoſito Petrum ad ſe accerſendi. Lucam enim pro more ſuo brevitatis ſtudioſum, (c. IX, 23.) praeteriiſſe momentum, quod, ſi additum fuiſſet, narrationi lucem afferre potuiſſet. Arbitratur nempe Vir doctus, Cornelium antea de Petro audiviſſe, eiusque res, et nominatim diverſorium eius, (v. 5. ſ.) ex cive Ioppenſi, qui Caeſaream forte veniſſet, cognoviſſe, tandem vero, Petri accerſendi propoſito inter preces confirmato, hanc animi ſui ſententiam et internam quaſi vocem

cem sic arripuisse, quasi vox angeli esset, fortassis etiam, dum praecationis ardore concitatus esset animus, temere pro angeli voce habuisse. STORRIUS vero (diss. exeget. in libror. N. T. historic. aliquot loca, P. II. p. 81. ss.) vulgarem sententiam et interpretationem adversus *Eichhornium* defendit. Fortassis tamen Cornelio species angeli, eum alloquentis per somnium oblata est. Sic Petro infra v. 17. ὅραμα obtigisse dicitur ἐν ἐκστάσει. v. 10.

4. Αἱ προσευχαὶ — τοῦ θεοῦ) *Preces tuae et eleemosynae ascenderunt ad commonefaciendum Deum.* Haec formula manifeste ducta est a sacrificiis, quae vel dicuntur ascendere, vel esse μνημόσυνον. Dum flamma, fumus coelum versus se elevabat, totum sacrificium veluti in flamma et fumo ad coelum scandere videbatur. Μνημόσυνον per se est id, quod admonet. Ubi igitur sacrificia dicuntur μνημόσυνα, sensus est, ea commonefacere, admonere Deum, ne obliviscatur hominis, qui illud sacrificium offert. Hinc *suffitus* legalis dicebatur אַזְכָּרָה Levit. II, 16. Videtur etiam aperte respici ad opinionem Iudaeorum, quod hominum preces Deo ab angelis offerantur, (Tob. XII, 12.) et de pretio eleemosynarum. Quae commenta Iudaica vix pro oraculis divinis haberi possunt. Videntur igitur istae cogitationes potius in mente Cornelii somniantis, quam a legato divino profectae esse. EICHHORNIO omne angeli cum Cornelio colloquium nihil aliud nisi declaratio laetitiae secundum Iudaicas opiniones expressae, qua permotus Petrum ad se arcessisset, fuisse videtur.

6. Οὗτος — βυρσεῖ) Ipsum vocabulum βυρσεὺς, et aliae rationes, quas b. *Walchius* sen. filius affert, (diss.

 de

de Simone coriario) ostendunt, Simonem ex eorum coriariorum genere fuisse, quos Graeci *βυρσοδέψας*, Latini *coriarios subactarios* nuncuparunt, qui ex caesorum animalium detractis pellibus coria praeparaverunt. *ᾧ ἐστιν — θάλασσαν)* Apud veteres coriarii plerumque extra urbes, prope flumina, officinas et domos suas habuerunt, tum ob foetidos in eorum officinis et aedibus odores et sordes, tum vero, quod aqua hi, coria praeparantes, nullo fere pacto carere poterant. Vid. Walch. l. c.

7. Τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ) Qui apparebant ei, i. e. ad iussa eius exsequenda pro foribus assistebant. Verbum *προσκαρτερεῖν* Dativo personae iunctum notat, *adhaerere alicui*, *constanter alicui praesto esse*, et quum de servis et ministris sermo est, *famulari*, *ministrare.* Sic Demosthenes in *Neaeram*, *τὰς θεραπαίνας τὰς Νεαίρᾳ τότε προσκαρτερούσας*, *ancillas, quae tunc Neaerae famulatae sunt.* In verbis Lucae igitur Genitivus *τῶν προσκαρτερούντων*, ante quem *ἐκ* subaudiendum est, tam ad *δύο οἰκέτας*, quam ad *στρατιώτην* referendus est.

9. Ἀνέβη — δῶμα) *Ascenderat in tectum.* Τὸ δῶμα, *tectum domus*, quo sensu haec vox haud raro est apud Iosephum, e. g. Ant. VI, 4, 1. VII, 2, 1. Tectorum usus uti multiplex erat, sic et ibi, utpote ab omni perturbatione remoti, piis meditationibus dare se, precesque ad Deum fundere solebant veteres Hebraei. Cf. supra c. I, 13.

10. Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος) *Valde autem esuriit.* Particula *πρὸς* auget significationem. *ἤθελε γεύσασθαι) Cupiebat cibum capere, comedere,* absque Hebraismo, quum haec huius verbi notio sit satis frequens Graecis. Hesychius:

chius: γεύσασθαι, πειράσαι, ἅψασθαι. Ubi bene monet Cel Ernesti, πειράσαι forte ita dictum esse, uti apud nos *versuchen*, de cibis. παρασκευαζόντων) *Parantibus autem illis cibos*, sc. iis, quorum erat *parare*. Παρασκευάζειν h. l. de parandis cibis est intelligendum. ἐπέπεσεν — ἔκστασις) ἐξίσασθαι h. l. est, (ut in Apologia Apuleius) *ad oblivionem praesentium externari*. Victorinus de Contempl. Lib. V. *Mentis alienatio est quando praesentium memoria menti excidit*. In ecstasi itaque esse dicitur, qui alicuius rei profunda cogitatione ita est mersus et defixus, ut rerum externarum sibi non sit conscius, et sensuum externorum usus aliquamdiu cesset. In Petro caussa huius ἐκστάσεως erat in precando. Mersus divinarum rerum profunda cogitatione ita quasi descenderat in se, ut nesciret quid extra se gereretur. Vid. 2 Cor. XII, 2.

11. Καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον) Haec coelorum apertura cum reliquis consequentibus in Petri imaginatione tantummodo extitisse videtur, ut fieri solet in somniis, et visionibus ecstaticis, in quibus non res ipsae sensibus, sed rerum emblemata phantasiae obiiciuntur. Vid. *Witsii* Meletemata Leidensia, p. 211. Eichhornio in Biblioth. univers. litterat. bibl. P. III. pag. 420 — 424. (*Ueber das Gesicht des Apostels Petrus*) visum, quod Petro obtigit, cum fame gravissima ita coniunctum fuisse videtur, ut ea fessus, dum cibi apparabantur, inter preces, corpus amplius fatigantes, deliquium animi passus fuerit; humi igitur prostratum, oculis clausis, vel etiam apertis, sui vix compotem iacuisse. Durante hoc deliquio, phantasiam ipsi illusisse, et obtulisse phantasma, ut audire vocem: *macta et vescere* coelitus sibi videretur.

Quum autem caussas huius animi status ignorans, deliberaret secum, quid sibi hoc visum vellet: providentia Dei moderante factum esse, ut e tecto aedium duos peregrinos advenientes conspiceret; et quia eorum missio rem christianam concerneret, eum hoc omne phaenomenon postea ad πνεῦμα ἅγιον retulisse. καταβαῖνον σκεῦος — τῆς γῆς) *Utensile, tanquam linteum magnum, alligatum extremis partibus quatuor, vidit descendere*, i. e. *demitti ad sese usque, et deferri supra terram.* Σκεῦος hebraeum כְּלִי, significat omne id, quod in usu est domestico, etiam e lino aut lana. Ἀρχὰς *cuiusvis rei extremitates* satis graece dicas. Sic in Glossario ἀρχὴ ξίφους, *mucro.*

12. Πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς) *Varii generis seu conditionis animantes quadrupedes.* καὶ τὰ θηρία — οὐρανοῦ) *ferae, reptilia et volucres*, sc. varii generis animantia, munda et immunda.

13. Θῦσον καὶ φάγε) i. e. Macta omnia ista, et de omnibus ede. His symbolis non solum significatum est, licere Petro omnibus gentium cibis vesci, sed, ipsos gentiles, quos antea denotarant animalia immunda, iam esse mundos, v. 28. i. e. licere homini Iudaeo consuetudine eorum uti; annunciandum iis esse Evangelium sicuti Israelitis.

14. Μηδαμῶς) Nequaquam scilicet faciam hoc, ut de istis comedam. πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον) *Aliquid profani et impuri.* Alterum per alterum explicat. Sic *cibos profanos ac nefarios* dixit Apuleius. טָמֵא, κοινὸν *commune* est, quo vulgo utuntur gentes, non etiam populus

lus Deo ſanctificatus, ſ. *omnis res per leges rituales Mosaicas interdicta et prohibita;* hic autem intelliguntur animalia, quae victui inepta putabantur. Levit. XI. De rationibus harum legum vid. SPENCERUM de *Legibus Hebraeor. Ritual.* Lib. I. cap. 5. Sect. 1. MICHAELIS ad h. l. obſervat: quando Petrus impuros et communes cibos prohibitos exiſtimet, eſſe hanc vocem ſomnolenti. Nam diu ante, Matth. XV, 10—18. et Marc. VII, 14—23. contrarium erat edoctus. Fortaſſe igitur Petrum innuere voluiſſe, ſe eiusmodi cibos, quos nunquam deguſtaſſet, averſari.

15. Πάλιν ἐκ δευτέρου) Per pleonaſmum. Repetendum vero eſt verbum ἐγένετο ex v. 13. ut ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ἃ ὁ θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου) *Quae Deus tanquam munda commendat, tu ne pollue,* i. e. ne polluta dixeris aut exiſtimes. *Rem facere* dicuntur, inprimis apud Poetas, qui eam talem eſſe ſcribunt, qui modus loquendi etiam apud Philonem reperitur. Scopus huius viſi huc redit: quorum hominum conſortium Deus cenſet licitum, horum hominum conſortium non eſſe vitandum. Cf. 17. ſeqq.

16. Ἐπὶ τρὶς) Iterum vocula ἐπὶ abundat. Simili pleonaſmo ἐς ſive εἰς ponunt Profani. *Polyb.* III, 28. ἐπὶ τρίς. Theocritus *Idyll.* 17, v. 71. ἔκλαγε φωνῇ ἐς τρίς, *ter voce insonuit.* Solent viſa et oracula, quae penitus animo infigi Deus vult, repeti.

17. Τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε) *Quid sibi vellet,* ſ. *quid significaret visio illa, quam viderat.* Palaephatus de incredib. c. 32. ἐθαύμαζον τί ἂν εἴη τὸ γεγονὸς, *mirabantur quid sibi vellet id quod acciderat.*

διε-

διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν σίμωνος) *Interrogando s. percunctando quaerebant aedes Simonis*, nempe coriarii, ut ſupra v. 6.

18. Φωνήσαντες) *Vocantes* portae curatorem.

20. Ἀλλὰ ἀναςὰς κατάβηθι) Eleganter particula ἀλλὰ adhibetur in *adhortando*, et verti debet *agedum* ut ap. Xenoph. Cyrop. I, 3. ἀλλὰ κρέαγε ἐυωχȣ̃. μηδὲν διακρινόμενος) *Nihil haesitans*, nempe ideo, quod illi ad quos arceſſeris, Iudaei non ſunt. ἐγὼ ἀπέςαλκα ἀυτȣ̀ς) Activum pro duplici Activo, i. e. *feci, ut mitterentur.*

22. Μαρτυρȣ́μενος — Ἰȣδάιων) Non unius et alterius, ſed *totius gentis laudibus ornatus.* Eſt ergo illud ὅλȣ acute pronunciandum. ῥήματα) Sc. τῆς ζωῆς, ut ſupra V, 20. vel πάντα σοι ὑπὸ τȣ̃ Θεȣ̃ προστεταγμένα. inf. comm. 33.

23. Ἐξένισε) *Recepit hospitio*; participes fecit hoſpitii ſui, volente Simone coriario. Τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόπης) *Ioppensium.* Sic ap. Herodot. οἱ ἀπὸ τῆς σπάρτης, *Spartani.*

24. Καὶ τῇ ἐπαύριον) ſc. ἡμέρα. Eadem phraſis v. 23. Senſus eſt: Poſt adventum nuntiorum Cornelii altera die Petrum iter eſſe ingreſſum, et poſt hanc altera, i. e. tertia die, poſtquam Ioppa exiviſſet, Caeſaream perveniſſe. τȣ̀ς ἀναγκαίȣς φίλȣς) *Amicos necessarios*, ſc. *intimos. Necessarii* interdum etiam ſunt *consanguinei*, vel *affinitate iuncti.* Sed h. l. nonniſi *familiares* intelligendi eſſe videntur; nam improbabile eſt, centurionem, hominem Italum, multos *consanguineos* Caeſarea habuiſſe; nec opus erat conſanguineos et affines iam voce συγγενεῖς notatos, ite-

iterum commemorari; *familiarium* vero, improbabile est, mentionem non fieri, quos tamen a centurione advocatos fuisse vix est, quod dubites.

25. Ὡς δὲ ἐγένετο (τοῦ) εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον) *Quum in eo esset, ut fores intraret Petrus.* προσεκύνησεν) *Adorare voluit.* Iudaei quidem, et aliae gentes Orientis eum honorem exhibebant, non regibus tantum, sed et aliis in dignitate positis. At apud Graecos et Romanos is mos Deorum honori reservatus erat.

27. Συνομιλῶν αὐτῷ) *Cum eo verba faciens*, sc. a loco quo ei obviam factus est ad introitum domus eius. Cf. Luc. XXIV, 14. Hoc solent una ambulantes.

28. Ὑμεῖς ἐπίστασθε — ἀλλοφύλῳ) *Vos scitis nefas esse Iudaeo familiariter uti externae s. alienae gentis homine, imo etiam adire eum*, sc. extra necessarios usus. Κολλᾶσθαι τινὶ est: *associare se alicui*, familiaritatem nectere cum aliquo; προσέρχεσθαι, accedere, vel intrare eius domum. Ἀλλόφυλοι apud Iosephum duplici sensu occurrunt. Primo enim, et quidem κατ' ἐξοχὴν ita dicuntur *Palaestini* s. *Philistaei*, ut Ant. IX, 5. 3. deinde in universum omnes, qui neque ortu, neque religione Iudaei sunt, ut Lib. eodem c. 6. §. 6. Hoc loco ἀλλόφυλος intelligitur quicunque Gentilis, neque religione Iudaeus, saltim non circumcisus. καὶ ἐμοὶ — ἄνθρωπον) *Sed Deus me edocuit neminem hominem censere impurum.* Sic igitur Petrus eventu et facto intellexit, non amplius fore discrimen populi sancti et populorum ex opinione Iudaica impurorum, paganos potius aeque recipiendos in coetum Dei ac Iudaeos. Nam κοινὸς, ἀκάθαρτος est,

 qui

qui ex opinione Iudaica exclusus est e communione populi Dei. Ceterum apparet ex hoc exemplo, quantam vim habuerint visa ad edocendos Apostolos de rebus magni momenti ad religionem pertinentibus, veluti hic edoctus est Petrus, Paganos recipiendos esse in coetum christianum. Quam utilis, quam scitu necessaria Apostolis fuerit haec veritas, non est cur multis moneamus. Habemus hic etiam exemplum eius rei, quam promiserat Christus Io. XIV, 26. Nam disertis quidem verbis praeceperat Christus Apostolis, ut omnes gentes docerent, Marc. XVI, 15. 16. Quoniam vero obliti erant huius mandati, per Spiritum sanctum iterum erant monendi.

29. (Ἐπὶ) τίνι λόγῳ) *Quam ob caussam.* Perinde est sive inter Hebraismos, sive inter locutiones bene graecas referas hanc Phrasin. Polybius: πρός τινα λόγον.

30. Ἀπὸ τετάρτης — ὥρας) *Ante quatuor dies ad hanc horam ieiunavi.* Sic recte vertit THALEMANNUS. Nam ἀπὸ h. l. significat *ante*, ut Matth. XXV, 34. ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, *ante mundum conditum.* Cf. 2 Thess. II, 13. Apoc. XIII, 8. Alii per quatriduum integrum Cornelium ieiunasse volunt.

32. Ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι) *Qui ubi advenerit loquetur tecum*, sive dicet cetera, nimirum pertinentia ad salutem tuam et tuorum.

33. Ἐνώπιον τοῦ θεοῦ) *Inspectante Deo*, qui corda nostra novit, et scit nos sincero animo cupere audire et discere voluntatem divinam. Vetustior videtur esse lectio Syri et Latini ἐνώπιόν σου.

34.

34. Ἀνοίξας — τὸ στόμα) Exorfus eft Petrus. Cf. Matth, V, 2. ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι) *Reipsa deprehendo.* Petro perfuafum fuerat, *nefas Iudaeo esse cum gentibus versari.* Hanc opinionem vifione ea, cuius mentio v. 11. et deinceps, eripere ei Dominus conatus erat. Quum autem adhuc fubdubitaret, edoctus iam eft amplius Cornelii exemplo, verum effe, quod fignificatum ei aenigmatice κατ' ὄψιν fuerat; unde ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνεσθαι fe ait, i. e. ipfa veritate ad mutandam fententiam fe cogi. ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ θεὸς) *Deum non habere rationem dignitatis s. externae conditionis hominum.* Nam *Personarum acceptor* eft, qui perfonarum habet rationem, et inter eas difcrimen aliquod ftatuit. Vox hebraeo-graeca, apud alios Auctores non occurrens, praeter facros.

35. Ἐν παντὶ ἔθνει) Non indifferentismus religionum, fed *nationum* hic afferitur. Deus non tantum Iudaeos fed et ex omnibus aliis nationibus homines beneficiorum Chrifti participes fieri vult. ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην) *Colens eum, et exercens virtutem*, pro modulo cognitionis primae, ex lumine naturae hauftae. Etiam inter paganos fuerunt, qui recte de Deo, eiusque providentia et regimine ftatuerent. Ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, *recte agens*, fecundum legem naturae Rom. II, 14. 26. δεκτὸς αὐτῷ ἐστι) *Gratus et acceptus ei est*, et maiora accipit, quamvis fit non circumcifus.

36. Τὸν λόγον — κύριος) Locum hunc vexatum *Thalemannus* in verfione Latina ita interpretatus eft, ut fub-

a1-

audito κατὰ ante τὸν λόγον, verba huius commatis iunxerit verbis comm. 35. (*qui eum ex quacunque gente colit, et recte agit, is ei acceptus est,*) ita: *secundum eam doctrinam, quam Deus tradi iussit Israelitis, per quam denuntiat pacem* (inter Iudaeos et Gentiles,) *per Iesum Christum,* qui *est omnium Dominus.* Alii novam hic periodum inchoari existimant, et vertunt: *Quod attinet ad doctrinam quam* (Deus) *tradidit Israelitis, promittens illis felicitatem per Iesum Christum, hic* (Iesus) *est omnium Dominus,* i. e. huius doctrinae summa est haec, Iesum esse omnium Dominum. Ἀποστέλλειν τὸν λόγον, *tradere doctrinam.* Alias interpretum de huius loci sensu sententias collegit *Wolfius* in curis ad h. l. quas omnes recensere, instituti ratio non permittit. Haud contemnenda est sententia ea, qua verba ὑμεῖς οἴδατε a comm. 37. avelluntur; τὸν λόγον vero et comma 37. τὸ γενόμενον ῥῆμα, uti per appositionem iuncta censentur; ut sensus fit: *Verbum quod misit Israelitis, annuncians pacem per Iesum Christum,* (hic est omnium Dominus,) *ipsi nostis, verbum inquam, quod factum est per totam Iudaeam.* Ita fere Erasmus. Alii denique λόγον construunt cum εὐαγγελιζόμενος, et hoc Participium non referunt ad Deum, sed ad Petrum. Mihi nunc *Thalemanni* interpretatio verior esse videtur.

37. Ὑμεῖς οἴδατε — Ἰωάννης) *Vos audivistis, quid acciderit primum in Galilaea, et deinde in universa Iudaea, inde a baptismate, a Ioanne instituto.* Τὸ γενόμενον ῥῆμα significat *rem gestam, negotium gestum:* nam ῥῆμα, sicuti hebr. דָּבָר saepe *res, negotium,* et intelligenda sunt miracula Christi, ut patet ex sequentibus,

non

non tamen exclusa eius doctrina. ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς γαλιλαίας) *Cuius rei factum initium in Galilaea.*

38. Ἰησοῦν — δυνάμει) *Ut nempe Deus Iesum Nazarenum largissime donaverit spiritus sancti donis* etc. Vocula ὡς hic omnino transposita est, et αὐτὸν abundat, uti τούτων supra c. I, 22. quod exemplis similibus illustrat *Kypke* ad h. l. Δύναμις, *vis miracula edendi. Ungere,* tropice sumtum, in universum est *tribuere aliquid, inaugurare.* Ratio huius tropicae significationis quaerenda est in ritu Symbolico Iudaeorum, qui ungere solebant reges, Sacerdotes, et alios; qua actione Symbolica significabant, hominibus illis, qui oleo illinerentur, tribui certa iura, certam dignitatem. Ergo phrasis: *Deus unxit Iesum Spiritu,* sine tropo recte exprimitur: Deus fecit ut Iesus esset doctor, et legatus divinus, dum eum dotibus eximiis instruxit. Πνεῦμα καὶ δύναμις, *divina vis.* Hac divina vi instructus esse dicitur is, qui vel facit, vel habet, quae ipse nec facere, nec habere potest, sed Deus per eum agit, eique dat. Nominatim Prophetae instructi esse dicuntur πνεύματι καὶ δυνάμει, (ut Elias et Ioannes Baptista, Luc. I, 17.) i e. idonei redditi a Deo vel ad docendum vel ad patranda miracula. Quum igitur Iesus dicitur instructus fuisse πνεύματι καὶ δυνάμει, tum spectatur qua est legatus divinus. Cf. Io. III, 34. Hac divina vi non tantum docendi, sed etiam miracula patrandi instructus Iesus διῆλθεν — διαβόλου, *peragravit,* (Palaestinam) *benefaciens, et sanans omnes in potestatem diaboli redactos,* i. e. omnes daemoniacos, omnis generis aegrotos, nam phrasis *in potestatem diaboli redactum esse* est periphrasis hominis daemoniaci. Alias καταδυναστευόμενοι dicun-

dicuntur, *qui oppressi sub iugo crudelissimae servitutis ingemiscunt*, uti apud Ioseph. XII, 2. 3. Ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτῦ, *Deus eum adiuvit.*

40. Ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι) Fecit eum cognoſci, viſu, auditu, tactu, 1 Io. I, 1. vel ita inſtituit, ut ille conſpicuus fieret. Δῦναι, ex hebr. נָתַן, *disponere, constituere.*

41. Ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις) *Declaratis prius a Deo testibus.* χειροτονεῖν, proprie *sublata manu eligere*, ut in Graecia manibus ſublatis fiebant electiones magiſtratuum, deinde *eligere, creare, declarare quocunque modo.* οἵτινες — αὐτῷ) i. e. conſuetudine eius uſi ſumus, et familiaritate. Haec addidit Petrus, ut maiorem fidem ſuis dictis adſtrueret.

42. Ὅτι αὐτὸς — νεκρῶν) i. e. quod a Deo ſit conſtitutus omnium hominum, nunc viventium, et eorum qui olim in terris vixerunt, iudex et dominus, praemia et poenas olim diſtributurus. Nomen κριτής h. l. omnem gloriam Chriſti ſynecdochice exprimit, fideliumque reſpectu coronidem denotat beneficiorum Chriſti, 2 Tim. IV, 8. coll. Hebr. XII, 23.

43. Τῦτῳ — μαρτυρῦσιν) *De hoc omnes Prophetae docent, per eum omnes in eum credentes, peccatorum veniam consecuturos esse. Omnes*, i. e. plurimi Prophetarum de eo teſtantur. Sic enim πάντες ſaepe ex re ipſa eſt ſumendum. Pertinent huc omnes loci V. T. ubi Prophetae loquuntur de foedere novo, in quo ἄφεσιν ἁμαρτιῶν futuram eſſe dicunt. Prophetas N. T. nonnulli intelligunt, i. e. Apoſtolos et alios doctores chriſtianos; ſine ur-

urgente necessitate, ut mihi quidem videtur. Ἄφεσις ἁμαρτιῶν hic ponitur pro omnibus Christi beneficiis, quorum haec est caput quasi et summa. Ergo sensus est, Prophetas praedixisse, Messiam redditurum esse felices omnes eos, qui eius religionem suscepturi essent. *Eckermannus* (Theolog. Beytr. Partic. II. pag. 139. f.) eam significationem verbi μαρτυρεῖν, cum Dativo constructi, praefert, qua idem est ac *laudare et commendare, probare*, ut Luc. IV, 22. Io. III, 26. Luc. XI, 48, ut sensus sit: doctrinam de remissione peccatorum, per Iesum adipiscenda, consentire cum doctrina veterum Prophetarum, atque ab iis dudum fuisse probatam et commendatam. Ps. XL, 7—9. L, 8—15. Ies. I, 16. 17. Ezech. XVIII, 21. 22.

54. Ἐπέπεσε — τὸν λόγον) *Acceperunt Spiritus sancti dona omnes audientes sermonem.* Ἐπιπίπτειν, ut latinum *illabi*. Aen. III. 89. *animis illabere nostris.* Cf. notata ad cap. VIII, 15. Erat autem haec dispensatio plane necessaria, ut disceret Petrus, et per Petrum Apostoli, non negandum illis aquae baptismum, quibus etiam Spiritus baptismum Deus impertiret.

55. Ἐξέστησαν — πιστοὶ) Obstupuerunt Christiani ex Iudaeis. Nam περιτομὴ per transnominationem *homines circumcisi*, Rom. IV, 9. Gal. II, 7. 8. 9. ἐκκέχυται) Eadem vox, quae supra II, 17. 33. respondet hebraeo שָׁפַךְ Ioel II, 28. et copiam ingentem donorum significat. Mirati sunt Iudaeo-christiani, quod gentiles dona Spiritus sancti accepissent, quia putabant, neminem gentilium sine circumcisione et transitu ad Iudaismum iura civitatis christianae adipisci posse.

46. Λαλούντων γλώσσαις) Sc. διαφόροις vel ἑτέραις, Variis linguis, ut Apostoli et alii in primo coetu, c. II, 6. 11. qui locus omnino hic est conferendus.

47. Ὕδωρ κωλῦσαι) Id sic dicitur, sicut *prohibetis aquas* apud Ovidium. Prohibet aquas Deus, quum imbrem negat; prohibet aquam, qui non finit bibi, et qui non finit lavari. Hoc loco sensus est, neminem posse prohibere, vel nihil omnino obstare, quo minus baptizentur ii, qui pariter atque ipsi Spiritum sanctum accepissent.

CAP. XI.

2. Διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς) *Altercati sunt cum eo fideles e Iudaismo.* Οἱ ἐκ περιτομῆς, *circumcisi, Iudaei,* et hic quidem Christiani ex Iudaeis, ut c. X, 45. Verbum διακρίνεσθαι significat in sacris litteris *disceptare, ambigere, dubitare, litigare, altercari.* In sermone graeco significat et *decernere.* Putabant Christiani ex Iudaeis, derogari nobilitati gentis iudaicae, si Iudaeus familiariter uteretur homine ethnico.

3. Ὅτι — συνέφαγες αὐτοῖς) *Quare adiisti Gentiles, atque cum iis epulatus es?* commercium cum iis habuisti? Ὅτι hoc loco interrogandi vim habet, et notat *quare? quamob rem?* pro τί γέγονεν, ὅτι, vel τί ἐστιν, ὅτι; Sic Marc. IX, 12. 20. coll. Matth. XVII, 19. Reprehendebant Petrum, quod non tantum commercium habuisset cum Gentilibus, sed eos etiam in coetum Christianorum per initiationem baptismi recepisset.

4. Ἐξετίθετο) *Narravit;* nam ἐκτίθεσθαι in N. T. saepe est *narrare, exponere, explicare.* Sic e. g. infra c. XVIII.

XVIII, 16. XXVIII, 23. Hanc ſignificationem accepit ad imitationem hebraici לבדח, ut Iobi XXXVI, 16. Eſt tamen hoc ſenſu quoque apud Ioſephum A. I, 12, 2. Καθεξῆς, *ſingillatim*; a capite ad finem. Nuda rei geſtae narratio ſufficere poterat ad Petrum excuſandum.

12. Οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι) Qui teſtari poterant, a Deo dona Spiritus ſancti in *Cornelium* et domeſticos eius effuſa.

15. Ἐν δὲ — ἐν ἀρχῇ) *Quum ego vero coepiſſem verba facere, tributa ſunt hominibus illis dona Spiritus ſancti, uti et nobis ab initio*, nempe die pentecoſtali. Ἐν τῷ ἄρξασθαί με, paullo laxius accipiendum eſt, ut non vertatur *quum inciperem*, ſed *quum coepiſſem*, quod fieri potuit in media illa oratione. Cf. c. X, 44.

16. Ἐμνήσθην — ἁγίῳ) Supra c. I, 5. Hanc Chriſti promiſſionem Petrus non tantum ad Apoſtolos, ſed ad omnes Chriſtianos referri vult.

17. Ἐγὼ δὲ — τὸν Θεόν;) Pro: ἵνα δυνατὸς ὦ. Quis ego eram, ut Deo poſſim obſiſtere? Deus eos tales vocavit ad ſalutem, non ego.

18. Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα, ἡσύχασαν) *His auditis ſiluerunt*, ſive, ut vertit Vulgatus: *tacuerunt*. Verbum ἡσυχάσαι hac notione aliquoties eſt apud Philonem, veluti Lib. I. Alleg. εὐθὺς ἡσύχασεν, *quum dixiſſet — mox tacuit*. ἄραγε — ζωήν) *Ergo etiam Paganis Deus concedit, ut emendentur* (ad chriſtianam religionem perducantur) *ſuae felicitatis cauſſa*. Μετάνοια h. l. eſt tranſitus a falſa religione ad veram, et nominatim a gentili ſuperſtitione ad chriſtianam religionem. Senſu theologico

hic non sumi vocem μετάνοιας inde apparet, quod Cornelius cum familia sua vir εὐσεβὴς fuisse dicitur. c. X, 2. Sic etiam quum de *Iudaeis* sermo est, μετάνοια haud raro est transitus a contemtu Messiae ad venerationem eius, ad religionem christianam.

19. Οἱ μὲν οὖν — Ἀντιοχείας.) *Qui ergo dispersi fuerant inde a tempore calamitatis, quae Stephano acciderat, hi itinera fecerunt usque Phoenicen, Cyprum et Antiochiam.* Per reliquam huius capitis partem describitur propagatio doctrinae christianae extra Palaestinam. Ἡ θλῖψις ἡ γενομένη ἐπὶ Στεφάνῳ, *calamitas quae acciderat Stephano*, vel ob Stephanum. Alii: *post* Stephani mortem, ut ἐπὶ denotet: *post*, et sensus sit, *post Stephani* tempus vel caedem exortam esse hanc, quae memoratur, calamitatem, cuius fit mentio c. VIII, 1. In hac significatione ἐπὶ occurrit apud *Aelian.* Var. Hist. XII, 1. ἐπὶ πολλοῖς ἐβιάσθη, *post multa coacta est.* De dispersis illis vid. supra c. VIII, 1. sq. *Antiochia*, cuius hic fit mentio, est Antiochia Syriae, qua haec Ciliciam spectat. Fuit haec urbs, Strabone teste, metropolis Syriae, sedes regia illorum, qui huic regioni imperitarunt, et postea legatorum Romanorum, ad Orontem fluvium. Cicero orat. pro Archia c. 3. eam vocat locum nobilem, celebrem quondam urbem, atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis adfluentem. Habitabant in ea Graeci, sed et Iudaei habebant ibi splendidissimam Synagogam, teste Iosepho, de B. I. Lib. VII, 3, 3. Ad hanc urbem exules Christiani, qui Hierosolymis secesserant, velut ad tutum aliquem portum confugerunt.

20.

20. Ἑλλάλων πρὸς τοὺς ἑλληνιστὰς) Legendum potius ἕλληνας, *docuerunt Graecos*, i. e. *Gentiles*. Si enim Christiani illi Cyprii et Cyrenaei Hellenistas docuissent, nihil fecissent aliud nisi quod etiam fecerant illi, de quibus v. 19. dictum est. Nam Hellenistae etiam fuerunt Iudaei, qui tantummodo alia lingua utebantur quam Iudaei Palaestinenses. Legendum est igitur ἕλληνας, *Graecos*, i. e. *Paganos*. Hanc lectionem habent versio syriaca, et latina vulgata cum aliis nonnullis, Codex Alexandrinus, Chrysostomus et Eusebius.

21. Χεὶρ κυρίου) *Auxilium divinum*, sc. per Evangelium se exserens.

22. Ἠκούσθη εἰς τὰ ὦτα) i. e. ἠκούσθη τοῖς ὠσιν, *auribus auditus est sermo ille*, vel *res illa*. Pleonasmo emphatico, ut: Vocemque his auribus hausi. Λόγος h. l. est *fama*, *rumor*.

23. Τὴν χάριν τοῦ θεοῦ) *Beneficium divinum*, i. e. incrementum ecclesiae. τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ κυρίῳ) *Ut firmo et constanti animo adhaererent domino*, i. e. religioni christianae, quam amplexi erant. Πρόθεσις τῆς καρδίας h. l. est *firmus et constans animus*, ut 2 Tim. III, 10. προσμένειν, *adhaerere*, ut apud Ioseph. Ant. XIV, 2, 1. μόνων τῶν ἱερέων Ἀριστοβούλῳ προσμενόντων, *quum soli sacerdotes Aristobulo fide constante adhaererent*.

25. Σαῦλον) Prae ceteris Paulus erat idoneus ad hoc negotium, quia a Christo ipso delectus, adhaec etiam linguae graecae peritia erat instructus. Paulus in patriam, Tarsum confugerat, propter insidias sibi a Iudaeis structas. c. IX, 30.

26. Ἐγένετο — Χριστιανούς) *Versati sunt autem cum illo coetu per integrum annum, imbuentes doctrina Evangelica permultos; ac primum Antiochiae fideles Christianorum nomine insigniti sunt.* Ἐκκλησία h. l. est coetus fidelium, συνάγεσθαι *confluere, convenire*, interdum etiam significat *hospitio excipere, benevole et humaniter aliquem suscipere*, ut Matth. XXV, 35. hebraico loquendi modo. Sic 2 Sam. XI, 27. συνήγαγεν αὐτὴν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. Cf. Iudd. XIX, 15. in quibus locis in hebraico legitur אָסַף. Vertere igitur licet, *benevole excepti sunt.* Vox χρηματίσαι fat crebro neutraliter notat, *denominari, nomine accipere.* Vid. *Kypke* in h. l. χριστιανός) Antea *discipuli* Christi, πιστοὶ tantum vocabantur, vel fortasse Nazareni et Galilaei. Quaerunt eruditi, an hoc nomen sibi ipsi imposuerint discipuli, an ab aliis illud ipsis sit impositum? Non videntur sibi ipsis imposuisse; potuissent enim graviorem invidiam sibi conciliare, si voluissent adeo novo nomine distingui a Iudaeis. Quamdiu pro Secta Iudaeorum habebantur, iisdem iuribus et privilegiis cum his fruebantur, et facilius odium Romanorum evitare poterant. Igitur credibile est, hoc nomen ipsis ab aliis esse impositum. Nam Antiocheni ad iocos et dicteria erant proni, *Zosimo, Iuliano, Procopio,* aliisque testibus. Quum igitur, qui partes Anticaesaris alicuius sequebantur, solerent nomine ita desinente a Latinis appellari, e. g. Caesariani, Pompeiani, Mariani, Herodiani; morte principis autem illae partes extinguerentur; Antiochenis mirum videbatur, discipulos Christo Regi, quem ignominiosa morte sublatum ipsi fatebantur, adhuc adhaerere; unde illis per ludibrium illud nomen imposuerant.

Chri-

Christiani igitur sunt asseclae Christi. Hoc nomen adeo non aversati sunt qui Christo nomen dederant, ut potius honori sibi duxerint. Si discipuli sibi ipsis imposuissent, multo frequentius et promiscue eo uterentur, quum tamen nonnisi tribus locis reperiatur, hic, et infra XXVI, 28. et 1 Petr. IV, 16. Antiochiae primus erat coetus Christianorum, ex Iudaeis et gentilibus mixtus. Nam hactenus Iudaeo-christiani nondum in unam societatem coierant cum iis, qui ex gentilibus ad Christum accesserant.

27. Προφῆται) De Prophetis N. T. consulenda sunt inprimis loca in Epist. ad Roman. XII. et 1 Cor. XIII. XIV. Fuerunt, ut patet ex his aliisque locis, viri tales, qui subito quodam et inopinato saepe Spiritus Sancti afflatu ad publice dicendum in ecclesia impellebantur, et nunc docebant nunc Deum carminibus celebrabant, nunc preces recitabant, vel etiam vaticinia proferebant. Dignitate inferiores erant Apostolis, superiores vero ceteris doctoribus omnibus. Eph. II, 20. III, 5.

28. *Λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι)* Constat, auctoribus *Dione Cassio* Lib. LX. *Suetonio* in Claudio c. 28. et *Tacito* Annal. XII, 43. sub Claudio non semel, sed aliquoties, nec in Iudaea solum, sed Romae etiam, praecipue tamen in Iudaea, famem esse grassatam. *Krebsius*, qui omnino hic conferendus, illam famem, ab Agabo praedictam, pertinere existimat ad Claudii annum quartum, quo fames exorta est, quae anno sexto adhuc duravit. *ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην)* Intellige aut *magnam Romani imperii partem*, aut *terram Judaicam*, ut Luc. II, 1, quod posterius probabilius, quum v. 29. discipuli Antiochiae habitantes (ibi igitur fames non saeviit,)

dicantur pecuniam misisse Christianis in Iudaea degentibus. Confirmat hanc sententiam Iosephi locus Antiq. XX, c. 5. §. 2. ubi de fame loquitur, quae *Fado* et *Tiberio Alexandro* Procuratoribus, κατὰ τὴν Ἰϐδαίαν fuerit. Idem c. 2, 5. commemorat, Helenam, reginam Adiabenorum tum temporis venisse Hierosolyma, atque fame urbem premente, multisque alimentorum inopia pereuntibus, misisse alios Alexandriam, qui vim magnam tritici coëmerent, alios vero in Cyprum, qui caricarum sarcinas advehi curarent.

29. Καθὼς εὐπορεῖτό τις) *Prout cuique suppetebat.* Elliptica est locutio, in qua Genitivus χρημάτων, aut simile quid supplendum est: *uti cuique opes suppetebant.* Plane *Strabo* Lib. III. Celtiberos vocat χρημάτων εὐπορῦντας, *divites.* ὥρισαν) Descripserunt, definierunt pecuniae certam summam. εἰς διακονίαν) *Ad levamentum pauperum.* Cf. supra c. VI, 1. τοῖς κατοικ. — ἀδελφοῖς) Qui pauperes ferme erant; nam sua iam erogaverant, a Iudaeis autem quod sperarent, non erat.

30. Πρὸς τὰς πρεσβυτέρϐς) Haec prima est Presbyterorum in ecclesia mentio. Iudaeis זְקֵנִים dicti, non solum qui iudiciis publicis, sed et qui synagogis singulis praeerant. Totum autem regimen ecclesiarum Christi conformatum fuit ad synagogarum exemplar. Ex epistolis Apostolorum utcunque colligi potest, hos Christianorum Presbyteros partim docuisse, partim rerum externarum curam in coetu christiano habuisse. διὰ χειρὸς) *Per*, hebr. more, בְּיַד.

CAP.

CAP. XII.

1. Κατ' ἐκεῖνον — τῆς ἐκκλησίας) *Circa illud tempus*, nempe regnante *Claudio*, Romanorum Imperatore. Redit hic Lucas in tempus praeteritum. Nam fames, de qua c. XI, 27. ſqq. poſt mortem demum Herodis Aggrippae fuerat. *Herodes* iſte, de quo hic ſermo eſt, apud ſcriptores profanos vulgo *Agrippa* et quidem *Maior*, dicitur. Hic *Herodes* ſ. *Agrippa* nepos fuit Herodis illius Magni, cuius mentio Matth. II. filius Ariſtobuli, Herodis M. iuſſu interfecti, et patruus Philippi Tetrarchae. Titulum *Regis*, et Tetrarchiam, quae Philippi fuerat, debuit munificentiae liberalitatique Imperatoris *Caii*, Ioſeph. A. XVIII, 6, 10. qui non multo poſt addidit tetrarchiam Herodis, fratris ipſius, Lugdunum in exilium eiecti. Neque minus eum auxit et ornavit *Claudius* Imperator, qui, teſte Ioſepho Ant. XIX, 5, 1. imperio Agrippae adiecit, quicquid Iudaeae et Samariae olim ad eius avi Herodis regnum pertinebat. De familia Herodis copioſius expoſuit Io. Fr. Fischer de Vitiis Lexicor. N. T. Prolus. XVIII. p. 423. ſqq. *Herodes Agrippa*, valde ſtudioſus iudaicae legis. ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας — τῆς ἐκκλησίας, *manus admovit*, i. e. *coepit affligere, nonnullos Christianos*. Hebraeum eſt שָׁלַח יָד, quod ſaepe vertitur ἐπιβάλλειν, ſive ἐκτείνειν χεῖρα. Τινὰς τῶν ἀπὸ τ. ἐκκ. h. l. ſynecdochice ſunt *praesides ecclesiae*, ſicuti τὶς ἀπὸ τῆς στοᾶς eſt Stoicus Philoſophus.

2. Ἀνεῖλε — μαχαίρᾳ) Filium Zebedaei, Matth. XX, 23. qui etiam vocatur Maior, diſtinguendus a Iacobo minore, Alphaei filio, et Iudae fratre. Haec Hieroſoly-

 mis

mis acta sunt. Alter Iacobus, cuius postea quoque mentio fit, ab Anania Pontifice fuit interfectus, regnante Nerone.

3. Προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον) *Amplius comprehendit Petrum.* Solent N. T. Scriptores verbum προστίθημι aliis verbis addere, ita, ut partim adverbialiter ponatur pro *deinde*, *amplius*, *porro*, *praeterea*, partim vero plane abundet. Imitati sunt hac in re Scriptores hebraicos, qui eadem ratione suum יָסַף aliis verbis addere solent, e. g. Gen. VIII, 10. Deut. III, 26. Vid. Schleusneri Lex. ad h. v.

4. Τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν) *Quatuor quaternionibus militum*, i. e. sedecim militibus. Milites, quibus custodia captivorum vel carcerum, aliorumque locorum committebatur, quatuor apud Romanos simul esse solebant, qui excubitum noctis ita faciebant, ut vigiliis in quatuor partes ad clepsydram distributis, singuli deinceps ternis horis vigilarent. Quia igitur Herodes Petrum custodiri voluit a quatuor militibus, quorum duo ei alligati, (v. 6.) eum in ipso carcere observarent, totidem ante fores excubarent: facile intelligitur, necesse fuisse, ut quatuor militum quaterniones deligerentur, qui custodiae hominis praeficerentur. Vid. Walchii *diss. de vinculis Petri* etc. Fischer de vitiis Lexicor. pag. 452. ἀναγαγεῖν, et mox προάγειν est *producere* aliquem tanquam reum, partim ut ad crimina respondeat, partim ut poenas luat.

5. Προσευχὴ — ἐκκλησίας) *Assiduae preces fusae sunt a coetu Christiano.* Ἐκτενής, *extensus*, *intensus*.

sus. Προσευχὴ ἐκτενὴς significat *intensas, ardentes, vehementes preces.*

6. Τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ) Quum producturus scilicet esset postridie Herodes Petrum. Somnus autem Petri indicat bonae conscientiae et confidentis Deo animi securitatem. μεταξὺ — δυσὶ) Militibus adligatus et quidem duabus catenis. Utraque nempe manus, ut eo tutior esset custodia, singulari catena fuit onerata; ita, ut dextra ad alterius militis sinistram, sinistra ad alterius dextram esset alligata, ope nempe manicarum, quarum formam et usum *Walchius* l. c. descripsit.

7. Καὶ ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου ἐπέστη) *Tum improviso angelus Dei superstitit.* EICHHORNIUS (Allgem. Bibl. d. bibl. Litterat. Tom. III. p. 396. sqq.) totius huius narrationis summam hanc esse arbitratur, ut Petrus *modum* liberationis ipse ignoraverit, ideoque beneficium acceptum singulari providentiae Dei *universe* assignaverit, quod ipsum solum exprimat angeli mentio. Fieri potuisse putat, ut Petrus ab ipso praefecto, qui ei faveret, vel ab alio quovis homine ereptus sit. Sed lege quae contra disputavit STORRIUS in differt. exeget. in libror. N. T. historic. aliquot loca. P. II. pag. 84. sqq. Alii statuunt, fulgur nocturno tempore carcerem penetrasse, et foribus perruptis liquasse catenas Petri, qui tamen illaesus manserit; hunc vero, quum expergefactus custodes carceris ictu fulminis prostratos vidisset, fulminis quasi ductu sine mora per eos transiisse foras in plateam, antequam sensisset, se Dei potentia e carcere liberatum esse. Huiusmodi coniecturas aliis diiudicandas relinquimus. Interim hoc est verum, saepe ministerio angelorum adscribi operationes divinas, ex caus-

 sis

fis naturalibus ortas. Exemplum habemus in ipso hoc capite v. 23. ubi angelus Herodem percussisse dicitur. *ἐν τῷ οἰκήματι*) Οἴκημα idem est quod *δεσμωτήριον*, *carcer*, apud Atticos praesertim. Vid. *Kypke* et *Wetsten*. *πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν*) *Percussit latus.* Ut solent, qui aliquem volunt excitare.

8. Περίζωσαι, *praecinge te.* Vestes Orientalium ad imos usque pedes demissae erant, quas succingere, et circa lumbos subligaculo arcte ac firmiter constringere moris erat, ne currentibus, laborantibus, aut etiam pugnantibus impedimento essent. Ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου, *indue calceamenta tua.* Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, *circumda tibi vestimentum tuum.*

10. Διελθόντες — τὴν πόλιν) Non contemnenda est *Lightfooti* sententia, coniicientis, carcerem hunc fuisse extra civitatem intra duos extimos muros. Si enim fides habenda scriptoribus iudaicis, triplex murus urbem Hierosolymam cinxit; quorum interior et antiquissimus sexaginta, exterior nonaginta, medius 14 turres habuit. In una harum turrium detentus fuisse Petrus videtur. Per *primam custodiam* Lucas intelligit *primos excubantes vigiles*, metonymice, ut: *Noctem custodia ducit insomnem ludo.* Vero simillimum est, gravem soporem, Deo ita providente, artus militum occupasse, ut nec liberationi Petri obsistere, nec eius rationem edisserere voluerint. Ἦλθον ἐπὶ — τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν) *E carcere in ipsam urbem Hierosolymorum.* Sine dubio turres interioris muri duplicem habuere portam, quarum altera ad civitatem, altera ad pomoerium, sive illud spatium, quod inter interiorem et medium murum fuit,

du-

duxit. *αὐτομάτη*) Αὐτομάτως fieri dicitur, quod fit sine labore humano.

11. Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ) *Petrus vero quum ad se rediisset*; i. e. quum somno penitus dissipato, et animo ex stupore ob rem inopinatam iterum collecto, satis sibi conscius esset, et quid secum ageretur rectius intelligeret et perpenderet. De his, qui ex stupore aliquo et perturbatione ad se redeunt, Polyb. 1, 49. ταχὺ δ' ἐν αὐτῷ γενόμενος. *Horatius* Epist. II. 2. 138. ubi — redit ad se se. Καὶ πάσης — Ἰουδαίων) *Ex omni expectatione populi Iudaici*, i. e. ut falleretur expectatio populi Iudaici, ut frustra esset omnis illa expectatio.

12. Συνιδών τε) *Considerato, ubi locorum esset*, quaesivit proximam domum fidorum sibi. *Considerans*; vel *desiderans*, quid videlicet agendum esset, ut saepe apud Profanos. τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου) Graeci hunc Ioannem cognomento Marcum, Evangelistam Marcum fuisse perhibent, consobrinum Barnabae, cuius Petrus ad Evangelii praeconium opera sit usus.

13. Τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος) *Ianuam vestibuli*, s. *aediculae portam continentis*. Per πυλῶνα *conclave*, s. *conclavia* intelliguntur, quae portae adiacent, s. superstructa sunt. Sic Polybius L. XV, c. 29. τὸν χρηματιστικὸν πυλῶνα τῶν βασιλείων vocat portam regiae et vestibulum, in quo reges soliti de negotiis conveniri. ὑπακοῦσαι) Hoc loco denotat *audire* pulsantem ostium, et sciscitando cognoscere quis adsit. *Demosthenes* in *Everg.* ἐκέλευσα δὲ τὴν ἄνθρωπον τὴν ὑπακούσασαν μετελθεῖν αὐτὸν, Iussi ancillam, quae, *quum audiisset pulsantem*, praesto fuerat,

rat accerſere ipſum. 'Ῥόδη) *Menander* Antiſtita ap. *Stob.* bis 'Ῥόδη, mulieris nomen. Quemadmodum *Susanna* nomen habet a liliis, *Hadassa* a myrto, ita *Rhode* a Roſis.

15. 'Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν) De angelo tutelari hoc nonnulli intelligunt. Si hoc eſt, ancilla loquitur ex opinione vulgi; nam Iudaei et ethnici angelos tutelares dari crediderunt. Durior eſt eorum ſententia, qui de angelo mortis cogitant. Potuit etiam ancilla in ea fuiſſe opinione, *nuncium* a Petro e carcere miſſum adeſſe cum mandatis. Hoc ſenſu vox ἄγγελος occurrit Luc. VII, 24. et alias ſaepe.

17. Κατασείσας — σιγᾷν) Κατασείειν) in univerſum eſt, *alicui manu, vel alio quocunque modo, signum dare.* Sic eſt apud Ioſephum A. XVII, 16, 2. Deinde inprimis Oratores κατασείειν τῇ χειρὶ dicuntur, quum, orationem habituri, manu ſilentium indicunt; ap. eundem A. VIII, 11, 2. Ἰακώβῳ) Fuit is Iacobus minor, Alphaei, auctor epiſtolae, Epiſcopus Hieroſolymorum. καὶ τοῖς ἀδελφοῖς) Iis, qui in eo loco tunc non aderant. Multis enim in locis coetus habebant, ne nimia multitudo in unum conglobata ſuſpectiores eos faceret. εἰς ἕτερον τόπον) Ne forte ibi, quo multi convenerant, quaereretur. Pontificii nonnulli ſine idoneis rationibus ſtatuunt, Petrum conceſſiſſe Romam, ibique epiſcopatum ſuſcepiſſe. Mox eum rediiſſe Hieroſolyma patet ex c. XV. huius libri.

18. Τί ἄρα ὁ πέτρος ἐγένετο) *Quid factum esset Petro?* ut Io. XXI, 21. et ſaepe apud Profanos.

19. 'Ανακρίνας — ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι) *Caussae cognitione de iis instituta, poena eos affici iussit.* 'Απαχ-

Ἀπαχθῆναι usurpatur a Graecis aeque ac Latinis de *deductione ad mortem*, interdum tamen de abductione vel in carcerem, vel ad poenam qualemcunque etiam non capitalem. Hesychius : ἀπάγεσθαι, εἰς θάνατον ἀγεσθαι. Custodes quorum culpa vinctus e custodia effugerat, gravissima poena, ea ipsa plerumque, quae elapso inferenda fuisset, apud veteres solebant affici. καὶ κατελθὼν — διέτριβεν) *Et descendens e Iudaea, Caesaream profectus est, ut ibi aliquamdiu commoraretur*, s. et ibi aliquamdiu commoratus est. Διέτριβεν, sc. ἐκεῖ. Vel interpunctione ad vocem Ἰουδαίας apposita, εἰς τὴν Καισάρειαν valet ἐν τῇ Καισαρείᾳ.

20. Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις) *Infestus erat his urbibus Herodes*, nocebat illis quantum poterat. Θυμομαχεῖν proprie est, *infenso animo bellum meditari, vel gerere*. Sed bellum meditari adversus Tyrios et Sidonios vix poterat Herodes: erant enim subiecti imperio Romanorum, quibus ipse etiam regnum suum debebat. Est igitur θυμομαχεῖν h. l. *infenso in aliquem esse animo*. Prohibuit fortan Herodes annonae aliorumque terrae proventuum in has urbes transportationem, quod easdem maxime vexabat. Hoc sensu de *Hannibale* dicit *Corn. Nepos* c. 1. quod, quamvis patria pulsus esset, *nunquam destiterit animo bellare cum Romanis*, i. e. quod nocere Romanis omni ope annisus sit. Similia loca sunt ap. Polyb. et Plutarch. ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν) Legati ex communi utriusque civitatis decreto. καὶ πείσαντες) Πείθειν est, *sibi conciliare*. Xenophon de republ. Athen. ἐὰν μὴ πείσῃ τὸν ἄρχοντα τῆς θαλάσσης, *nisi maris dominatorem sibi conciliaverit*.

τὸν

τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος) *Cubicularium.* Supplere potes ὄντα, s. γενόμενον, s. τεταγμένον. Sic Plutarchus in Othone: ἐπὶ τῶν ἐπιστολῶν γενόμενος τοῦ Ὄθωνος, *qui Othoni fuerat ab epistolis.* ᾐτοῦντο εἰρήνην) i. e. Rogabant hae urbes, *ne ipsarum turbaret tranquillitatem et ne ipsas,* commeatuum transvectione aliove commercio impedito, aliisve modis, quos facile suppeditat vicinitas, *premeret atque infestaret.* *Pax* enim non tantum *bello,* sed et ἀκαταστασίαις 1 Cor. XIV, 33. et τῷ *μάχεσθαι, rixis privatis,* et τῷ ἀδικεῖν Act. VII, 26. opponitur, et εἰρήνην ἔχουσι, *qui quiete et tranquille vivunt,* Act. IX, 31. *διὰ τὸ — βασιλικῆς*) Sc. χώρας. *Quia regio eorum ex regis territoriis alebatur.*

Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ) *Statuto die.* Fuit dies secundus ludorum, pro salute Imperatoris Romani celebrari Caesareae solitorum, de quo Iosephus A. XIX, 8, omnino hic conferendus. Reges Iudaeorum hoc dederunt adulationi, ut *Caesareae,* quae splendide erat aedificata, ludos scenicos in honorem Caesaris agerent, atque in eo mores Paganorum imitarentur. Hoc fieri Hierosolymis, ubi veri DEI templum erat, non potuit. *ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν*) Ex argento rara arte textam, quae, solis radiis in eam incidentibus, splendorem de se edebat admirabilem, teste eod. Ioseph. l. c. *καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος*) *sedens in edito loco.* Per *βῆμα* h. l. intelligendus est suggestus, in theatro Caesareensi ab Herode M. exstructus, unde et spectaret ludos, et, si luberet, concionaretur; quod intelligitur ex Iosepho l. c. *παρῆλθεν εἰς τὸ θέατρον, processit in theatrum.* ἐδημηγόρει πρὸς αὐτοὺς) *Concionem ad eos habuit.* Iosephus l. c. tradit, ludos

ab

ab Herode esse celebratos. Sed nulla hic pugna est, quum utrumque sit factum. Videtur nempe haec Herodis oratio spectasse ad compositionem pacis cum Tyriis Sidoniisque factae. Fuit autem hoc in Graecorum institutis, ut, quas res in quamplurimorum notitiam volebant pervenire, eas in celebritate ludorum proponerent.

22. Ὁ δὲ δῆμος — ἀνθρώπου) *Dei oratio est haec, non hominis.* Iosephus l. c. huius acclamationis caussam ab admiratione vestimentorum magnificorum Herodis repetere videtur, Lucas ab admiratione orationis ab eo habitae. Sed utrumque esse potest, et illa verba, στολὴν βασιλικὴν, nullam aliam ob caussam adiecta videntur, quam ut indicaret Lucas, vestis illius regiae magnificentiam in clamore illo adulatorio commovendo, valuisse. *Adulatores,* Iosephus inquit, *Deum appellabant* (Herodem) *dicebantque, propitius nobis esto; et, licet hactenus te veluti hominem reveriti sumus, in posterum mortali sorte maiorem habebimus.*

23. Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος κυρίου) Vox ἐπάταξε indicat poenam a Deo repente, et immediate immissam. Iosephus in eadem re l. c. tradit haec: *Paullo post autem, oculis in altum sublatis, supra caput bubonem funiculo cuidam insidentem conspexit* (Herodes) *et statim hunc malorum nuncium esse intellexit.* Addit, Herodem subito fuisse ventris cruciatibus correptum, et auferri se iussisse. Iosephus igitur ea, quae in sensus oculosque hominum ceciderunt prodidit, Lucas autem loquendi et cogitandi rationem Iudaeorum secutus est. Saepe enim immediate operationes divinae, vel etiam ex caussis naturalibus ortae, ministerio Angelorum adscribuntur.

tur. Cf. Io. V, 4. ἀνδ' ὧν — θεῷ) Iosephus: Rex neque illos (adulatores) obiurgavit, neque impiam eorum adulationem reiecit. Hoc Lucas his verbis expressit: Non exhibuit Deo honorem, non professus est, nihil ad se pertinere talia, quae proprie uni Deo conveniunt. γενόμενος σκωληκόβρωτος) Quum eroderetur a vermibus: Iosephus l. c. scripsit, τῷ τῆς γαστρὸς ἀλγήματι illum confectum, quinto die esse mortuum. Ex hac igitur Lucae narratione patet, huius cruciatus caussam dedisse rodentes alvum vermes. Putredinis vermicularis vi plures homines, etiam dum viverent, vexatos, et deinde consumtos esse, docet RICHARDUS MEAD in tractatu de morbis biblicis, in vernaculam verso, Lips. 1787. ἐξέψυξεν) Hoc non eo valet, ut Herodes statim in ipso theatro post has hominum acclamationes mortuus esse dicatur; sed illo tempore coepit dolores sentire, et domum deportatus paucis diebus post inter magnos cruciatus diem obiit supremum. Tanta est brevitas Lucae in narranda hac historia, ut multa de modo quo res accidit, vix intelligi possent, nisi Iosephus eandem historiam tradidisset.

24. Ὁ δὲ λόγος — ἐπληθύνετο) Multa hominum fruge. Doctrina enim Evangelica germini comparatur. Ergo sensus est: Doctrina divina, (religio christiana) indies latius propagata est.

25. Ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλήμ) Al. leg. ἀπὸ, al. εἰς Ἱερουσαλὴμ, al. εἰς Ἀντιόχειαν, al. ἐξ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἀντιόχειαν. Et ex Hierosolymis reversos esse Antiochiam, verum est. Verbum ὑπέστρεψαν fortassis in Plusquamperfecto est exponendum, ut dicere velit Lucas, haec quae modo de Herode narrata sunt, ante quam Barnabas et Pau-

Paulus Hierosolymis Antiochiam reversi fuissent, evenisse. πληρωσαντες την διακονιαν) Confecto negotio, quum venissent pauperibus Iudaeae, ex pecunia Antiochiae collecta. Supra c. XI, 29. 30.

CAP. XIII.

Incipit tertia huius historiae Apostolicae epocha, usque ad finem libri pertinens, quae historiam de Pauli Apostoli meritis et itineribus comprehendit.

1. Ησαν — Σαυλος) De *Prophetis* vid. notata ad c. XI, 27. In magnis urbibus, qualis Antiochia, sicut multae erant Iudaeorum synagogae, quia omnes in unum locum coire non poterant, tantis spatiis divisi, ita plures Christianorum conventus. Singulis suus magister, qui et κατ' ἐξοχην dictus ὁ ἐπισκοπος. In rebus magnis magistri ex omnibus urbis regionibus coibant, ut hic. Ἡρωδε — συντροφος) *Una educatus cum Herode tetrarcha*, eius sodalis. Herodem Antipam hic intelligendum esse, multis probat b. *Io. Ern. Imman. Walchius*, qui totum hunc locum illustravit binis dissertatt. una *de συντρόφοις Veterum*, altera *de συντρόφῳ Herodis*. Hunc Herodem Antipam cum fratre Archelao Romae a privato quodam educatum esse, *Iosephus* tradit de B. Iud. Lib. I. c. 28. §. 4. *Menachemus* autem, quisque ille fuerit, cum Herode Antipa unam nutricem habuisse, ac simul Herodis filiorum socius in puerili aetate, eorumdemque convictor, condiscipulus ac collusor fuisse videtur, usque dum eos Pater Romam, ut ibi educarentur, misit. Principum filii suos habebant sodales, s. huiusmodi pueros,

qui cum ipsis educarentur; qui mos etiam apud gentiles obtinuit. Varia exempla attulit *Raphelius* in Notis Polybian. ad h. l.

2. Λειτεργέντων δὲ αὐτῶν τῷ κυρίῳ) *Quum autem illi ministrarent Domino*, i. e. munere suo fungerentur, et preces funderent ad Deum. De verbo λειτεργεῖν vide Schol. ad Luc. I, 23. Quoniam additur eos eodem die ieiunium egisse, verisimile est, fuisse illum diem solemnem, inter Sacra communia et preces ab omnibus Christianis Antiochenis celebratum; profecto enim ieiunium non egerunt quotidie. Dum igitur hunc diem celebrant, εἶπε — προσκέκλημαι αὐτὲς, *Spiritus sanctus dicit: Seiungite mihi Barnabam et Saulum ad negotium, ad quod ego eos vocavi. Spiritus sanctus dixit*, nimirum per aliquem istorum virorum, qui ad publica sacra facienda congregati erant. Contigit igitur uni ex iis revelatio, quod saepius factum esse, apparet ex 1 Cor. XIV, 26. εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτὲς) Accusativus ὃ pendet a praepositione in προσκέκλημαι pro: πρὸς ὃ κέκλημαι αὐτὲς. Vocare hic est destinare. Ἔργον, *negotium* h. l. est praedicatio Evangelii inter gentes.

3. Τότε — προσευξάμενοι) *Postquam illud ieiunium egerant, et preces fecerant*, i. e. postquam dies ille solemnis, quo congregati fuerant, praeterlapsus erat. ἐπιθέντες χεῖρας αὐτοῖς) Invocantes Dei opem ad impositum ipsis ministerium. ἀπέλυσαν) i. e. *Vale illis dixerunt*. Primum hoc iter Pauli ad gentes incidit in an. Chr. 43. vel 44.

4. Οὗτοι — τῦ ἁγίε) A Spiritu sancto missi esse dicuntur Barnabas et Saulus, quia monente et revelante Spi-

Spiritu missi erant. εἰς τὴν Σελεύκειαν) *Seleucia*, urbs Ciliciae, nomen habuit a novo conditore Seleuco, uno ex iis, qui imperium in orbis terrarum diversis partibus occupaverunt, mortuo Alexandro Magno. Alii rectius intelligunt Seleuciam Syriae ad Orontem fluvium. Strabo Lib. XIV. Κύπρον) Barnabae patriam, in mari Cilicio.

5. Σαλαμῖνι) *Salamis*, urbs Cypri in regione orientali. εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην) *Ioannem*, Marcum cognomine, de quo supra c. XII, 25. habebant ministrum, sc. obeuntem munera minora, ut in ecclesia Diaconi.

6. Τὴν νῆσον) Addunt ὅλην Codd. Verss. et Patres nonnulli, quia ab oriente ad Occidentem usque venerant. Ἄχρι Πάφου) *Paphus*, urbs occidentalis, sacra olim Veneri; unde Venus Paphia; regina Paphi. Τινὰ μάγον) Hesychius: τὸν ἀπατεῶνα, *impostorem*, magicas artes exercentem. Vocatur etiam Magus ille ψευδοπροφήτης, i. e. *fraudator*. Etenim in N. T. Pseudoprophetae non semper sunt ii, qui falsas res praedicunt, aut falsam doctrinam tradunt, sed omnino fraudatores, in quacunque demum re fuerit fraus, e. c. Pseudo Messiae. Βαριησοῦ) Filius Iesu sive Iosuae alicuius. Talia nomina sunt *Barionae*, *Bartholomaei*, aliaque facta πατρωνυμικῶς.

7. Ὃς ἦν — Παύλῳ) *Qui erat apud Proconsulem, Sergium Paulum.* Duplicis generis magistratus eo tempore in provincias mittebantur. Nonnullae enim provinciae erant Caesareae; atque in has mittebantur Propraetores, qui iis praeessent. Aliae erant provinciae Senatus, populique Romani; et in eas mittebantur Proconsules. Cyprus antea quidem fuerat provincia Caesarea, sed Au-

gustus eam donaverat populo, unde fiebat, ut per Proconsulem administraretur. Vid. Dio Cassius hist. Rom. L. IV. p. 503. ed. Leuncl.

8. Ἐλύμας ὁ μάγος) Elymas non est nomen proprium huius viri, sed aequipollet voci sequenti ὁ μάγος. עֲלִימָא sapiens. Est idem, qui v. 6. dictus fuerat Bar Iesus. In lingua arabica et persica Elymon non solum sapientem, qui res divinas et humanas scrutatur, sed etiam *Magum*, *magicas artes exercentem* significat. Vid. SCHLEUSNERI Lexicon.

9. Σαῦλος δὲ ὁ καὶ Παῦλος) i. e. Qui, ex quo cum Romanis conversari coepit, hoc nomine a suo non abludente, coepit a Romanis appellari. Maior pars Iudaeorum binomines erant, altero nomine Iudaico et altero Graeco, Ianneus, Alexander; Onias, Menelaus etc. Apud Romanos *Silas*, *Silvanus*, ut notavit Hieronymus. Falsum est, Paulum a Proconsule Sergio Paulo accepisse nomen. πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου, i. e. *fervore divino incensus*, *et auxilio divino fretus*. Ideo enim h. l. Paulus dicitur repletus fuisse Spiritu sancto, tum quod ausus est hominem ex comitatu Proconsulis, et quidem coram Proconsule increpare, et poena afficere religionis caussa, tum quod confidenti animo praedixit homini illi secuturam poenam.

10. Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας) *O qui refertus es omni fraude et scelere*. Ῥᾳδιουργία Atticis significat levitatem et otium. Alii tamen ut h. l. Lucas nomen usurparunt de singulari audacia, et improbitate atque scelere. Polybius L. IV. τὸ τῶν ῥᾳδιουργῶν καὶ

καὶ κλεπτῶν φῦλον, *catervam improborum seu sceleratorum atque furum* dixit. υἱὲ διαβόλε) Soboles diabolica, Diaboli ingenium referens. διαςρέφων — εὐθείας) *Nonne desinis pervertere veras religionis christianae doctrinas?* Viam, quae recta et plana est, dicis esse confragosam et obliquam, i. e. doctrinam rectam et planam dicis esse falsam et perversam. Ὁδὸς, *religio*, doctrina religionis, hominibus viam ad veram felicitatem monstrans. Ὁδοὶ Θεῦ vocantur etiam *consilia Dei*, quae sunt recta et irreprehensa (εὐθεῖαι). Consilium Dei erat Sergium Paulum deducere ad christianam religionem; huic autem consilio obsistebat Magus.

11. Χεὶρ κυρίε ἐπί σε) *Manus Domini contra te*, i. e. Deus ipse tuis conatibus resistet, vel *te puniet*; manu enim plagam infligimus. Παραχρῆμα — χειραγωγὲς) *Protinus autem eum corripuit tanta coecitas et nox oculorum, ut oberrans quaereret, qui se manu duceret.* Per ἀχλὺν, si de oculis adhibetur, peculiaris oculorum morbus intelligendus est, quo oculus pellicula superinducta excoecatur. Morbus est temporarius, non is, quem nostri *den Stahr* appellare solent. Vid. *Michaelis* ad h. l. Loquitur de hoc et similibus Hippocrates *praedictor.* L. II. Sect. 2. Hesychius; ἀχλὺς ἡ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς λεπτὴ ὕλη. ὀμίχλη. σκοτία. ἀμβλυωπία.

12. Ἐκπλησσόμενος — κυρίε) *Obstupefactus de hac doctrina Domini.* Διδαχὴ h. l. non de doctrinae ipsius argumento, sed de rebus huic doctrinae annexis, de miraculis dicitur.

13. Οἱ περὶ τὸν Παῦλον) *Paulus et qui cum eo erant.* Iam Pauli potior, quam Barnabae ratio habetur.

εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας) Celebrem Dianae templo, ut *Mela* nos docet. *Cic.* Verr. I, 20. *Pergae fanum antiquissimum et sanctissimum scimus esse.* Hodie vocatur *Pirgi.* Ἰωάννης — ἱεροσόλυμα) Fortassis propter molestiam itineris.

14. Εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας) Non illam Syriae, de qua supra. Cilicia autem et Pamphylia et Pisidia vicinae regiones sunt. εἰσελθόντες — σαββάτων) Quanquam Paulus praecipue ethnicorum caussa hoc iter instituerat, Iudaeos tamen minime neglexit, sed in singulis urbibus Synagogas primum adiit, ut praerogativa gentis servaretur. Τὰ σάββατα autem hic est pro τὸ σάββατον, ut saepe in Evangeliis.

15. Μετὰ — προφητῶν) *Post lectam Pericopam ex Mose (* Parascham) *et ex Prophetis,* (Haphtaram.) Moses enim anno vertente perlegebatur per sabbata, et lectiones Mosaicis congruentes in Prophetis prioribus et posterioribus adiungebantur. *Elias* in *Thisbi*, in voce פטר prophetarum lectionem post Antiochi demum Epiphanis tempora, quum legis lectio palam et severe esset interdicta, ortam docet; retentam vero deinceps. ἀπέστειλαν — λέγετε) *Miserunt praefecti Synagogae ad eos, qui dicerent: Carissimi populares, si qua vobis parata est cohortatio ad populum, dicite.* Praefectorum erat praelegere pensum Codicis sacri, et curare ut in Synagoga omnia fierent ordine. Praelectum pensum erat explicandum. Igitur honoris caussa ad Paulum mittunt praefecti, et quaerunt, an vellet hodie explicare pensum praelectum. Vid. Campeg. Vitringa de Synag. Vet. Lib. II, c. 2.

16. Ἄνδρες — τὸν Θεὸν) Οἱ φοβέμενοι, aut σεβόμενοι τὸν Θεὸν, quum Ἰσραηλῖται ab iis distinguuntur, in N. T. dicuntur ii, *qui etsi natione non sunt Iudaei, eorum tamen religionem amplexi, verum Deum colunt; proselyti portae.* Eadem loquendi ratione utitur quoque Iosephus A. XIV, 7, 2. Demonstrat Paulus in sequenti oratione, Iesum Nazarenum esse Messiam, a Deo ad salutem non tantum Iudaeorum, sed et totius humani generis missum. Id vero efficit non rhetoricis artibus, sed simplici narratione historiae Iesu, et maxime memorabilium fatorum populi Dei, ad eum spectantium.

17. Ἐξελέξατο τὰς πατέρας ἡμῶν) *Magnis beneficiis affecit maiores nostros.* Saepe enim ἐκλέξασθαι sicut hebr. בָּחַר notat *amare, beneficiis ornare.* Deut. IV, 37. καὶ τὸν λαὸν — Αἰγύπτῳ) *Et populum evexit durante incolatu ipsorum in Aegypto.* Notat ὑψόειν in genere in *statum eminentiorem conditionemque meliorem evehere,* et dicitur de iis qui in honore et dignitate constituuntur, qui opibus abundant, et quorum ingens fit numerus, quod locis Profanorum Scriptorum confirmat Kypke. μετὰ βραχίονος ὑψηλᾶ) *Cum potentia eximia,* hebraica phrasi בִּזְרוֹעַ רָמָה. Haec separatio gentis Abrahamiticae eo consilio facta erat, ut notitia et cultus veri Dei in ea conservaretur. Adde, Messiam ex ea gente nasci debuisse.

18. Ἐτροποφόρησεν αὐτὰς) *Indulgenter tractavit eos.* Nam τροποφορεῖν est *mores alicuius ferre, seu tolerare,* indulgenter tractare, ex τρόπος, mos, et φέρειν Deut. I, 31. Alii legunt: ἐτροφοφόρησεν αὐτὰς, i. e. ἔθρεψεν αὐτὰς, ut Hesychius interpretatur. Significat nempe

hoc verbum *ulnis aliquem ferre, uti nutrix*; deinde summam curam et amorem indicat. Haec notio optime convenit contextui orationis. Non enim apparet, (ut verbis utar cel. *Ernesti* in not. ad gloss. s. Hesychii p. 137.) quare h. l. demonstretur, quomodo Deus Iudaeorum *pravos mores tulerit* in deserto: quae Dei cura in nutriendo populo conspicua saepius celebratur in sacris litteris. Accedit, quod hanc lectionem exhibent bonae notae codices vetusti, versio Syra antiqua cum nonnullis aliis versionibus, et Patres nonnulli.

19. Καὶ καθελὼν — γῆν αὐτῶν) *Quum septem nationes in Cananaea exstirpasset, dedit iis possidendam eorum terram.* Καθαιρεῖν h. l. est *expellere sedibus*: De septem illis nationibus vid. Deut. VII, 1. Κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς) i. e. κατακληρονομεῖν ἐποίησεν, vel κατεκτήσατο αὐτοῖς, ut αὐτοῖς sit Dativus, ut vocant, *commodi*. Sic habes κατακληρονομεῖν, 1 Reg. II, 8. Deut. III, 28. Quae loca debeo cel. *Matthaei* not. ad h. l. Alii legunt κατεκληροδότησεν, non male.

20. Καὶ μετὰ — προφήτε) Contradicere videtur Paulus loco 1 Reg. VI, 1. ubi ab exitu Israelitarum ex Aegypto ad aedificationem templi nonnisi 480. anni numerantur. Unde nonnulli hoc nostro loco legendum esse putant: ὡς τριακοσίοις πεντήκοντα ἔτεσι. *Vossius* autem et *Perizonius* numerum 1 Reg. VI, 1. corruptum esse, suspicati sunt. *Iosephus* Ant. VIII, 3, 1. τῆς δ' οἰκοδομίας τῆ ναῦ Σολομὼν ἤρξατο — μετὰ ἔτη ΦΣΒ (592) τῆς ἀπ' Αἰγύπτε τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξόδε. Quibus 592 annis, si demas annos 40 quos in deserto degerunt, 17 Iosuae, 40 Samuelis et Saulis, 40 Davidis, 4 Salomonis, residui erunt

461. Hanc Iosephi lectionem probat Michaelis ad h. l. Alias interpretum de h. l. sententias collegit Wolfius ad h. l. Ex Koppii sententia verba ὡς ἔτεσι τετρακ. κ. πεντήκ. non de tempore ab occupata Palaestina ad Samuelem usque praeterlapso, sed vel ab Abrahami aetate, vel a Iacobi in Aegyptum discessu ad Iudicum tempora sunt interpretanda. Vid. Koppii Progr. cit. supra ad Act. VII, 6. Κριταὶ non tam iudices fuerunt, quam potius principes populi, qui cum suffetibus Carthaginiensium quodammodo conferri possunt.

21. Κἀκεῖθεν) Ab illius temporibus. Glossar. ἐκεῖθεν, dein, exinde. ἔτη τεσσαράκοντα.) Hic Samuelis prophetae, et Sauli regis anni in unam summam conferuntur; nam inter unctionem Sauli regis et mortem eius non erant 20. nedum 40 anni. Alio modo nodum solvit Michaelis ad h. l. omnino hic conferendus.

22. Καὶ μεταστήσας αὐτὸν) Postquam illum amovisset, s. sustulisset, quod h. l. tam de remotione e vita, quam de remotione e regia dignitate intelligendum esse videtur; et μεθιστάναι et ab officio removere, et e medio tollere significat. Μεταστῆσαι τοῦ ζῆν pro e vivis tollere dicitur 3 Maccab. II, 28. et c. III, 1. ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας) Quem etiam praedicans, dixit, i. e. in cuius etiam laudem dixit Μαρτυρεῖν saepe est approbare, laudibus extollere. εὗρον Δαβὶδ — καρδίαν μου) Deprehendi Davidem, filium Iesse, tanquam virum secundum mentem meum. Εὑρίσκειν h. l. comperire, deprehendere, ut Rom. VII, 21. Verba haec non leguntur in uno V. T. loco, sed desumta sunt ex Ps. LXXXIX, 21. et 1 Sam. XIII, 14. In priori loco extant verba: Inveni Davidem ministrum meum; in altero Samuel Saulo dicit,

eit, Deum quaesiturum esse virum, qualem opret. Solent Scriptores Iudaici, quos Paulus hic imitatur, haud raro recitare locum, qui totidem syllabis in V. T. non extat, sed ex pluribus aliis locis compositus est. ὃς — μου) Nempe in regendo populo. Propius ad propositum accedit Paulus, et ostendit, ex *Davidis* stirpe nasci debuisse Messiam, quod omnes Iudaei concedebant. Iam vero Iesum Nazarenum esse hunc promissum Messiam, docet in sequenti oratione.

23. Τούτου — Ἰησοῦν) *Ex huius gente Deus, secundum promissa sua dedit Israelitis servatorem, Iesum.* Pro ἤγειρεν optimi Codd. habent ἤγαγε, quomodo הֵבִיא LXX. ἄγειν, Ies. XLVIII, 15. Dan. IX, 24. *Venire fecit, misit.* De resurrectione Christi hic non est sermo. σωτῆρα Ἰησοῦν) Alii legunt σωτηρίαν, eodem sensu.

24. Προκηρύξαντος — Ἰσραήλ) *Ita ut Ioannes antequam* (Iesus) *adiret munus suum, primum ad baptismum atque emendationem prioris vitae invitaret totum populum Israeliticum.* πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ.) Hebraismus: Antequam Iesus munus suum auspicaretur. Sic *ingredi consulatum* dicunt et Iurisperiti. πρὸ προσώπου autem, hebr. לִפְנֵי significat *ante.* Magna erat Ioannis Baptistae auctoritas apud populum. Quare testimonium eius plurimum valuit ad probandum, Iesum esse Messiam.

25. Ὡς δὲ — δρόμον) *Quum in cursu suo pergeret.* Sic implere post aliquem in Hebraismo est, aliquem sequi. Id enim, de quo in sequentibus sermo est, non est factum in fine muneris Ioannis. Verba quae sequuntur extant I, 20. Marc. I, 7. Luc. III, 16.

26. Ἄνδρες — ἀπεστάλη) *O Fratres, ex Abrahami gente oriundi, et qui sunt inter vos cultores Dei,* (Pro-

selyti)

felyti) ad vos haec doctrina salutaris defertur. Non alienum hic negotium agitur. Nuntius is, quem adferimus, tam ad vestram, o Iudaei, quam ad vestram, Proselyti, salutem pertinet. Hac ipsa hora, qua ego in Synagoga verba facio ad vos, curat Deus tradi vobis doctrinam de illa salute. Ἀποστέλλω, ut hebr. שָׁלַח h. l. est *tradi iubeo.* Ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης, *doctrina de hac salute,* vel doctrina haec salutaris. Σωτηρία, יֶשַׁע hic, ut saepius, beneficia Messiae significat.

27. Τοῦτον — ἐπλήρωσαν) *Quum non agnoscerent hunc et oracula prophetarum, quae singulis Sabbatis praeleguntur, condemnando eum, eventum attulerunt istis vaticiniis.* Ἀγνοήσαντες et ad Iesum, et ad propheticas voces sive lectiones refertur. κρίναντες ἐπλήρωσαν) Postquam condemnassent eum, implerunt illas, sc. voces Prophetarum. Est hic ellipsis duplex: κρίναντες, nempe αὐτὸν: et ἐπλήρωσαν, nempe τὰς φωνάς. Κρίνειν pro κατακρίνειν, ut saepe. Quasi aliud agentes impleverunt maxime memorabilia vaticinia Prophetarum.

29. Καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου) Deest articulus, ut saepe. Vult enim dicere: οἱ καθελόντες α. τ. ξ. qui eum de cruce detulerunt, Iosephus Arimathensis, et comites eius.

32. 33. Καὶ ἡμεῖς — ἀναστήσας Ἰησοῦν) *Et nos quoque vobis nunciamus, Deum, quod maioribus nostris promiserat, nobis, eorum posteris praestitisse, misso Iesu,* (eoque Messia constituto.) Ἐπαγγελία h. l. ut saepius, est ipsa res promissa, beneficium promissum. τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν) ἐξηγητικῶς, *posteritati ipsorum, nimirum nobis.* ἀναστήσας Ἰησοῦν) i. e. *Exhibens Iesum,* ut supra c. II, 30. III, 26. Τὸ ἀναστήσας hic respondet ver-

bo

be ἤγειρε, quod fupra v. 23. extat. Alii de *refuscitatione ex mortuis* accipiunt. Sed prior interpretatio, (de exhibitione et miffione Chrifti) *contextui* melius convenit. Nam thefis a Paulo probanda proponitur v. 23. quam v. 24 et fequentibus probat et confirmat, et v. 34 demum docet eundem Meffiam, a Deo miffum poft mortem in vitam rediiffe. ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται) i. e. De Iefu, maximo omnium Rege intelligendum eft id, quod praedictum eft Pf. II. Vetus lectio fuit: ἐν τῷ πρώτῳ ψαλμῷ, nam olim in hebraeis codicibus Pfalmi, qui nunc primus et fecundus dicuntur, cohaerebant, quod uberius docet *Michaelis* ad h. l. υἱός μου — γεγέννηκά σε) Senfus eft: *Tu es filius meus*, (adeoque verus Meffias,) *hodie declaro, te esse natum meum.* Saepe res tum dicitur fieri, quum ea aut facta aut futura repraefentatur. Multa exempla collegit *Glassius* Lib. III. tr. 3. can. 15. Loquitur vates de certo quodam die, quo Deus fit declaraturus dignitatem regis a fe conftituti. Id nunc, Paulus inquit, impletum eft; nam Deus et miraculis multis et refufcitatione Iefu ex mortuis eundem Iefum, quem vobis praedicamus, declaravit Meffiam. Cf. Rom. 1. 4.

34. Ὅτι — εἴρηκεν) *Quod autem eum ex mortuis excitarit, non denuo moriturum, ita significavit.* Ὑποστρέφειν εἰς διαφθορὰν, *reverti ad corruptionem, ad putredinem,* eft *denuo mori.* Hoc additur, quia demonftrandum erat, Jefum effe filium Dei. Nam alii etiam homines in vitam revocati, fed rurfus mortui funt. Ὅτι δώσω — πιστά) *Praestabo vobis beneficia Davidi sancte et firmiter promissa*, ex Ief. LV, 3. Τὰ ὅσια Δαβὶδ, hebr. חַסְדֵי דָוִד funt beneficia Davidi fancte promiffa.

missa. τὰ ὅσια, hebr. חֶסֶד, proprie *benignitas* h. l. per metonymiam est ipsum *beneficium*. Τὰ πιστὰ, הַנֶּאֱמָנִים, certa. firma, solida. Δοῦναι, implere, praestare. Intelliguntur beneficia Davidi promissa de rege ex eo nasciturο et regno eius aeterno. 2 Sam. VII, 12. sqq. Ps. LXXXIX, 1. sqq. De *resurrectione* Messiae locus Iesaiae proprie non agit, sed de rege aeternum regnaturo, qui non alius est, nisi Messias. Si autem regnum Messiae aeternum est, non potuit cum morte eius finiri. Debuit potius resurgere ex mortuis, ut regnaret in aeternum. Vid. ECKERMANNUM *in den theologischen Beyträgen*. Partic. II. p. 175. sqq.

35. Ἐν ἑτέρῳ) Alibi dicit, David scilicet, quod ex remotiore loco repetitur, ut saepe. *οὐ δώσεις — διαφθοράν*) Est idem locus, qui supra II, 27. ex Ps. XVI, 10.

36. Δαβὶδ — βουλῇ) *Quum sua aetate*, i. e. tempore vitae suae *inserviisset* Dei *consiliis*, nempe in populo regendo. *ἐκοιμήθη — διαφθοράν*) *Obdormivit, sepultusque cum maioribus corruptionem passus est*. Occurritur exceptioni, Psalmum agere de Davide, quod Paulus refutat ab eventu. Saltim sensu eminenti et maxime proprio haec verba de Davide intelligi non possunt. Vid. *Eckermannum* l. c. p. 181.

38. 39. Ὅτι διὰ τούτου — δικαιοῦται) Post καταγγέλλεται pone comma. Ἀπὸ πάντων, i. e. ὧν, ἀφ' ὧν. *Per Iesum vobis annuntiari remissionem peccatorum, et ab omnibus, a quibus non poteratis liberari, vel absolvi per legem Mosis, per eum absolvi, quicunque crediderit.* הִצְדִּיק, LXX *δικαιοῦν* saepe est *a poenis libera-*

berare, Exod. XXIII, 7. Pſ. LXXX, 3. Prov. XVII, 15. Ὁ πιστεύων, qui religionem chriſtianam ſuſcipit. Huic doctrinae opponitur ὁ νόμος Μωσέως, univerſa oeconomia Moſaica. Ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, *iuxta legem*. Senſus igitur eſt: Doctrinam Chriſti ſuſcipiens abſolvitur ab omnibus illis peccatis, a quibus iuxta legem Moſis abſolvi non poteramus. Cauſſae vero, cur Iudaei non ab omnibus peccatis abſolvi poſſent per legem Moſis, erant in ipſa huius legis natura. Ritibus enim et cerimoniis, quas lex iſta praecipiebat, e. c. ſacrificiis, lotionibus, non efficiebatur omnium peccatorum remiſſio. Omnia illa inſtituta externa pertinebant tantum ad puritatem externam, ut ne quis excluderetur e gente Iudaica. Hoc argumentum in epiſtolis Paullinis, praeſertim in epiſtola ad Galatas et ad Hebraeos uberius tractatur. Vid. inprimis Hebr. X.

40. Βλέπετε — προφήταις) Videte, ne idem vobis eveniat, quod olim maioribus veſtris urbe et templo exciſo, ipſis deportatis ob contemtum beneficiorum Dei. Locus extat Habac. I, 5.

41. Ἴδετε, οἱ καταφρονηταί) *Videbitis vos, qui tot monita contemnitis, quid sim facturus*. De lectione hebraici textus: רְאוּ בַגּוֹיִם vid. *Dathe* not. crit. ad hunc Habacuci locum. Ex plurimorum ſententia LXX ſenes pro בַגּוֹיִם legiſſe videntur בֹּגְדִים. Etiam Syrus interpres *transgressores*. *Pocockius* autem (in not. miſcell. ad portam Moſis p. 29.) exiſtimat, Beth in בַגּוֹיִם eſſe radicale ab arabico verbo בגא *iniustus, iniurius fuit*; hinc nomen בָּגִיא, cuius pluralis igitur בְּגִים idem significet, quod graecae verſionis καταφρονηταί, *insolentes*, *super-*

superbos, καὶ ἀφανίσθητε.) *Et obstupescite.* Ἀφανίζεσθαι proprie est *evanescere*, *deformari*, *vastari*, h. l. autem ad imitationem hebraici שָׁמֵם, quod non tantum *vastari*, sed etiam *attonitum esse*, *stupere* notat, idem est ac *obstupescere*. Dan. VIII, 27. Ies. LIX, 16. ἔργον — ὑμῶν) Prophetam vaticinari de Chaldaeorum irruptione in Palaestinam, contextus docet. Sed Paulus apte poterat uti his verbis, quia calamitates, quas Iudaei post tempora Habacuci passi sunt, similes erant iis, quae illis a Romanis imminebant, praecipue in Palaestina viventibus, et rebellantibus, ex parte tamen etiam omnibus in dispersione Iudaeis.

42. Vulgaris lectio huius commatis est: ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα. Sed magnus est dissensus codicum, versionum et Patrum. Ven. D. *Griesbachius*, omnino hic conferendus, legendum putat: ἐξιόντων δὲ παρεκάλουν εἰς τὸ μεταξὺ — ταῦτα. Tum supplendum τινὲς τῶν ante ἐξιόντων, et sensus esset: *Exeuntium nonnulli rogarunt, ut* etc. Si lectio haec vera est, *Iudaei* nonnulli rogarunt Apostolos, ut sibi porro praedicarent verbum. Ex vulgari lectione autem Ethnici rogarunt. Verba εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον varie explicantur. Nonnulli (εἰς pro ἐν posito) de *insequenti Sabbato* accipiunt. Sed τὸ μεταξὺ σάββατον, sicuti ὁ μεταξὺ χρόνος, potius esset *Sabbatum intermedium*. Itaque σάββατον h. l. significat *septimanam*, et sensus loci est: *diebus septimanae*, vel etiam *diebus inter Sabbata interiectis*. Sic *Philo* de Victim. off. p. 852. C. τὸν μεταξὺ χρόνον γενέσεως καὶ θανάτου παρὰ τοῦ θεοῦ χρῆσιν λαβών, *accepta usura temporis quod inter nativitatem*

tem et mortem interpositum est. Item a Alleg. extr. τὴν μεταξὺ τȣ͂ βίȣ τρίψας ὁδὸν, *peracta interim vitae via.* Et sic semper apud Demosthenem. Optimum esse videtur, τὸ μεταξὺ σάββατον interpretari de *Sabbato proxime sequenti*, *quod post insecuturum erat*, quo sensu paullo insolentiori τὸ μεταξὺ apud Iosephum occurrit. Vid. Krebsius ad h. l. Plura de hoc loco vide in *Bowyeri* conject.

43. Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς) *Soluto vero conventu.* Sic Diodor. Sic. Lib. XIX, c. 25. τότε μὲν ἔλυσε τὴν ἐκκλησίαν. ἠκολȣ́θησαν — τῷ Βαρνάβᾳ) secuti sunt Paulum et Barnabam, nempe domum, ut porro ab iis edocerentur. οἵτινες) Paulus et Barnabas. ἐπιμένειν (al. προσμένειν) τῇ χάριτι τȣ͂ Θεȣ͂) *Ut perseverarent in doctrina evangelica*, quae h. l. per Metonymiam vocatur gratia Dei, quia summo Dei beneficio nobis contigit. Nam χάρις generatim est *beneficium.*

44. Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ) *Proximo Sabbato.* Codd. quidam legunt ἐχομένῳ pro ἐρχομένῳ. Quamcunque lectionem praetuleris, sensus erit idem. Nam ἔρχεσθαι et ἔχεσθαι in hac re promiscue, sensuque non diverso usurpari, usus loquendi docet. σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις, non tantum Iudaei et Proselyti, sed gentiles etiam, ut patet ex com. 48.

46. Τὰς ὄχλȣς) Etiam ex *gentibus*, quibus se aequari ferre non poterant. ἐπλήσθησαν ζήλȣ) *Ira, odio impleti sunt*, indignati sunt, non circumcisos in Synagoga permixtos esse circumcisis et filiis Abrahae, iisque fere aequales ab Apostolis haberi.

46. Παῤῥησιασάμενοι) *Usi oratione libera et aperta, atque confidente*, nihil territi ipsorum contumeliis. ἦν ἀναγκαῖον) i. e. Oportebat ex Christi praecepto et exemplo. Matth. X, 6. Luc. XXIV, 47. ἀπωθεῖσθε αὐτὸν) *Fastiditis*, מְאַסְתֶּם. Plurimis in locis V. T. מָאַס vertitur ἀπωθεῖν, interdum ἐξουθενεῖν, φαυλίζειν, aliisque verbis. καὶ οὐκ ἀξίους — ζωῆς) *Indignos vos iudicatis aeternae felicitate.* Est locutio figurata, referenda ad troporum id genus, quod Metonymiae nomine indicatur. Non enim certe Iudaei in ea fuere opinione, quod essent indigni aeterna felicitate, sed designarunt ea, quae solerent ea indigni. Tale et Rom. II, 1. στρεφόμεθα, sensu reciproco: *convertimus nos.* Fecerunt hoc, ut credi fas est, in ipsa Synagoga, ubi haec gesta sunt. Errant, qui existimant, Apostolos ab eo tempore Iudaeis non amplius operam dedisse. Contrarium patet statim ex cap. XIV.

47. Οὕτω — τῆς γῆς) *Sic enim mandata nobis dedit Dominus: Constitui te doctorem gentium, ut tu sis salutifer usque ad fines orbis terrarum.* Verba haec sunt Iesaiae c. XLIX, 6. Illud φῶς ἐθνῶν, si de homine dicitur, significat *doctorem nationum.* Io. I, 4. Τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν, *ut sis salutifer*, salutem afferas, eo nempe sensu, quo doctor salutem afferre potest. Ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, cuiusvis gentis hominibus in omni terrarum orbe. In verbis Iesaiae non est vaticinium de Paulo, aut de N. T. doctoribus, sed Propheta proprie de se ipso loquitur. Dicit nempe Deus Iesaiae: A puero te mihi selegi non doctorem Iudaeorum tantum, sed aliarum etiam nationum, ita ut, quae tu vaticinaris, ea quoque ad alias gentes pertineant. Illa Prophetae verba Paulus trans-

fert ad se. De me, inquit, idem valet quod Iesaias de se dixit. Vero Paulum ita dixisse, apparet e cap. IX, 15. Cf. Eckermannus in Symb. Fasc. II. p. 185.

48. *Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη, quum audirent gentiles*, qui tum forte in Synagoga Antiochiae aderant, lucem sibi obtingere. *ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ κυρίου) Laudarunt, celebrarunt evangelium*, i. e. Dei bonitatem in Evangelio apparentem. *καὶ ἐπίστευσαν — ζωὴν αἰώνιον) Et susceperunt religionem christianam quotquot ordinati erant ad aeternam felicitatem.* Varie explicantur verba: *ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.* Nonnulli vertunt: *Quotquot studiosi erant felicitatis aeternae, appetebant aeternam salutem.* Usitatum enim est Graecis Perfecta Passiva saepius reciproca et media significatione ponere, quum multa verba Perfectum Medii non habeant. Quin etiam Latini Passivis pro Mediis seu Activis reciprocis utuntur. *Τάττειν ἑαυτὸν εἴς τι* Graecis est: *appetere aliquid, studiosum esse rei alicuius.* Sic apud *Xenoph* Memorab. Socr. II. 1. 11. *τάττω ἐμαυτὸν εἰς δουλείαν*, significat: *Servus esse volo.* Alii vertunt: *Et crediderunt, quicunque ordinarunt se ipsos*, (i. e. in ordinem salutis tradiderunt se,) *ad vitam aeternam.* Dicunt nempe, *τεταγμένους εἰς ζωὴν αἰώνιον* opponi iis qui vita aeterna se ipsos indignos reddiderunt v. 46. nempe *τῷ ἀπωθεῖσθαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ* ex lege igitur oppositionis *τοὺς τεταγμένους*, esse, *τοὺς ἑαυτοὺς τάξαντας*, nempe admittendo et sequendo illam *τάξιν* divinam vitae aeternae consequendae, verbum Dei audiendo, et Spiritui Sancto, per illud operari volenti, non resistendo. Cf. v. 42. Si retinetur significatio verbi *τάττειν, destinare*, non est laborandum

dum in formula per se; et notione destinationis, sed respiciendum est ad ipsam rem de qua agitur, ex ea enim intelligitur caussa, cur iis, de quibus hic est sermo, parata fuerit aeterna felicitas. Susceperant nempe religionem, ideoque iis destinata, certa et parata erat felicitas futura. Sic etiam in Iudaeorum libris modo simpliciter dicitur aliquis felicitati aut miseriae destinatus, modo *probus* felicitati, *improbus* miseriae destinatus esse dicitur. Loca collegit Wetstenius ad h. l. Utitur Paulus verbis vitae communis; his autem non substituendae sunt notiones philosophicae et metaphysicae. Sic nos etiam dicere solemus in vita communi: *Es ist mir einmahl so beschieden; es kann nicht anders seyn.* De absoluto decreto hic non est cogitandum.

49. *Διεφέρετο*) Διῆλθε λόγος. *Chrysostomus* τέτεσι, *διεκομίζετο.* *Divulgabatur autem doctrina Domini per totam istam regionem*, nempe per Pisidiam.

50. Παρώτρυναν) *Concitarunt, exacerbarunt τὰς σεβομένας γυναῖκας, proselytas*; nam erant et proselyti in ea urbe v. 43. *τὰς εὐσχήμονας*) Τὰς πλουσίας inquiunt Graeci, *τὰς παρὰ Ῥωμαίοις ματρώνας.*

51. Ἐκτιναξάμενοι — *αὐτοὺς*) Non rem tantum, sed et rei symbolum observarunt, iuxta Domini verba Matth. X, 14. ubi dicta vide. Declarabant hoc Symbolo, hos Iudaeos non esse meliores Ethnicis. *εἰς Ἰκόνιον*) Oppidum Lycaoniae non magnum, sed munitum, ut Strabo scripsit L. XII. Hodie *Coni* vocatur.

52. Οἱ *δὲ — ἁγίου*) ***Discipuli autem repleti sunt gaudio et Spiritu sancto***, i. e. confirmati sunt in proposito propagandi religionem. Nam πνεῦμα ἅγιον h. l.

est animi fortitudo, magnus animus ad aliquid agendum, ut saepe.

CAP. XIV.

1. Κατὰ τὸ αὐτὸ) *Una, simul*, ut saepe apud Profanos. Supra c. III, 1. ἐπὶ τὸ αὐτό. Vid. Kypke. Sunt tamen, qui supplent ἔθος, ut sit idem quod κατὰ τὸ εἰωθὸς, ut infra c. XVII, 2. καὶ λαλῆσαι, οὕτως) Ut docerent *eo modo* et successu. Λαλεῖν elliptice usurpatur de praedicatione Evangelii. ὥστε — πλῆθος, *ut Iudaeorum et Paganorum magna multitudo susciperet religionem christianam.* Πιστεύειν hic, ut saepissime est religionem suscipere.

2. Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες — τῶν ἀδελφῶν) *Infideles autem Iudaei concitarunt et irritarunt animos Gentilium contra fides.* Κακοῦν hic est *aliquem exacerbare, contra alterum excitare et irritare, einen wider den andern aufhezen.* Sic est apud Ioseph. XVI, 1. 2. Videtur quidem constructio κακοῦν τινα κατά τινος, aliquid insolentis difficultatisque habere. Sed voces, τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν non pendent a verbo ἐκάκωσαν, sed ab ἐπήγειραν. Est enim is Scriptorum quum Graecorum, tum Latinorum mos, ut praemissis pluribus, ea interdum subiiciant, quae constructione non proximis iungenda, sed ad remotius, et nonnunquam ordine primum, referri debeant.

3. Παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ κυρίῳ) *Libere, aperte docentes, freti Domino.* Proprie: *Libere docentes propter Dominum.* Nam ἐπὶ cum Dativo et potestatis ac iuris

iuris habet significationem, et caussae atque indicii, ut Herodoto in Polymnia: πυθόμενοι ἐπ' ὅ,τι ἦλθον, *sciscitati qua de caussa advenissent.* τῷ μαρτυροῦντι τῷ λ. τ. χαρ. α.) *Qui confirmabat Evangelium suum gratiosum.* Ὁ λόγος τῆς χάριτος vocatur Evangelium, quia ex summa Dei bonitate processit. Confirmavit autem veritatem Evangelii, ut statim sequitur, signis et miraculis, quae ipso largiente, Apostolorum administratione edebantur.

4. Ἐσχίσθη) *In diversas partes abiit.* Ut Aen. II. 39. Scinditur incertum studia in contraria vulgus. οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις) *Quidam stabant a partibus Iudaeorum.* *Xenoph.* Hell. III. σὺν τοῖς ἄλλοις μᾶλλον, ἢ σὺν τῷ βαρβάρῳ εἶναι.

5. Ὡς δὲ — λιθοβολῆσαι αὐτοὺς) *Quum vero Gentiles et Iudaei eum primoribus suis consilium cepissent de iis violandis et lapidandis.* Ὁρμή, *impetus animi, consilium. Herodian.* VIII. 8. 6. ὁρμῇ δὲ ἀλόγῳ χρησάμενοι, ἀνῆλθον ὁμοθυμαδὸν εἰς τὰ βασίλεια, *Vesano quodam motu unanimiter ad regiam concurrentes.*

6. Συνιδόντες) *His compertis etc.* λύστραν καὶ δέρβην) Derbe ad latus Isauriae. Vicinam fuisse Lystram intelligi potest ex iis, quae hoc loco commemorantur. Dicitur ἡ λύστρα, et τὰ λύστρα, quemadmodum insula ἡ ψύρα et τὰ ψύρα.

8. Ἀδύνατος τοῖς ποσὶν) *Debilis, unvermöglich.*

9. Καὶ ἰδὼν — σωθῆναι) *Et vidit, eum habere fidem convalescendi.* Σώζεσθαι h. l. esse *sanari*, inde apparet, quoniam sermo est de aegroto. Πίστις *fiducia* aegroti, qua certe sperabat, fore, ut sanaretur. Fiduciam

concepit inde, quod viderat miracula a Paullo et Barnaba in urbibus illis patrata. v. 3.

11. Λυκαονιστὶ) Ipſa Lucae narratio oſtendit, Paulum non intellexiſſe, quae tum Lycaonice dicebantur; ſi enim intellexiſſet, ſtatim, tanquam re inopinata audita ſcidiſſet veſtes, non vero expectaſſet, donec ſacerdos accerſitus cum tauris et coronis accederet, quod nonniſi poſt aliquam temporis moram fieri poterat. Ergo Apoſtoli non omnes linguas intellexerunt. *Paulus Ernestus Iablonskius* in diſſert. de lingua Lycaonica, eam ſtatuit non fuiſſe dialectum graecam, ſed Aſſyriacae proximam, atque hinc deductam. *οἱ θεοὶ — ἡμᾶς*) Putarunt eos eſſe Deos, ſub humana imagine terras inviſentes. Id interdum factum credebant gentes. *Iupiter* apud Ovidium Metamorph. I. *Et Deus humana lustro sub imagine terras. Arrianus Epictet.* III, 1.

12. Ἐκάλουν — τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν) Solebat enim Iupiter Mercurium ſecum ducere. *Hyginus* poët. Aſtron. *Hunc autem* (Ilyrica) *quum Iovem et Mercurium hospitio excepisset. Eurip.* Ion. 4. Ἑρμῆν μεγίστου Ζηνὶ δαιμόνων λάτριν. *ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου*) *Quia ille verba praeibat*, i. e, *Plurimum loquebatur.* Alluſum videri poteſt ad cognomen Mercurii ἡγεμών. *Iamblichus* de Myſter. init. θεὸς ὁ τῶν λόγων ἡγεμὼν ὁ ἑρμῆς. MACROB. Sat. I. 8. *Scimus Mercurium vocis et sermonis potentem.* Tanto autem facilius Lyſtrenſes ad hanc de Paullo perſuaſionem pervenire poterant, quanto maior in eo dicendi fuit vis. *Mercurius* enim eloquentiae praeſes, et omnis quaſi facundiae antiſtes credebatur.

13.

13. Τῦ Διὸς τῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως) i. e. Iovis προπυλαίυ, qui idem ac Iupiter custos et conservator fuit. Addit Lucas hoc ἐπίθετον, quia in una urbe unum saepe numen pro diversis epithetis singularia beneficia designantibus, in diversis templis cultum est, diversaque sacra et diversos sacerdotes habuit. ταύρυς καὶ στέμματα) i. e. ταύρυς ἐστεμμένυς, *tauros cum corollis et vittis*, secundum sacrificiorum veterum ritum. De consuetudine victimas floribus ornandi vid. Wetst. ad h. l. ἐπὶ τὺς πυλῶνας) Vel, ad loca circum portas urbis; vel ante fores aedium, in quibus Paulus et Barnabas diversabantur. Posterior sententia est verisimilior. Solemnia enim haec Apostolis fuisse destinata, evincit eorum sermo, quo hos honores a se amoliuntur. Videtur igitur Sacerdos solenni pompa, una cum turba ad ipsum Iovem praesentem in civitate, esse ingressum, ibique ante fores aedium, quas intraverant Apostoli, sacrificare voluisse.

15. Ὁμοιοπαθεῖς) *Similis conditionis et naturae*, i. e. cibi et potus indigi, morbis mortique obnoxii. Sic etiam Iac. V, 17. Ἀπὸ τύτων τῶν ματαίων) *Ab his idolis et falsis Diis*, in genere masculino, veluti si digito designasset statuas Deorum. Hebr. אֱלִילִים, הֲבָלִים, כְּזָבִים, quibus nominibus Hebraei Deos gentium vocant, quippe inania hominum commenta, Deos sine re. ἐπιστρέφειν — ζῶντα) *Vos convertere ad cultum Dei aeterni*, qui non moritur, ut Reges illi in Deos consecrati, sed semper vivit agitque. ὃς ἐποίησε — ἐν αὐτοῖς) Paulus in hac oratione Lystrenses ad veri Dei cognitionem ita studet perducere, ut simul falsam eorum de Iove et Mercurio persuasionem tacite quasi refellat. Postquam nimirum Deum ge-

generatim omnium rerum auctorem esse v. 15. dixerat, *bonorum speciatim fortunae* mentionem fecit. v. 1. Constat enim, Iovem quidem omnium bonorum auctorem et quasi effectorem habitum esse, sed ita, ut ceterorum deorum quasi ministerio in bonis illis rite dispensandis, sapientissime uteretur. Sic *bona mentis* Minervae, *corporis* Aesculapio, *bona* denique *fortunae* Mercurio tulerunt accepta. Paulus contra docet, uni Deo Israelis nos omnia fortunae bona accepta ferre debere, eundemque tanquam unicum verum Deum beneficum esse colendum.

16. Ὃς ἐν ταῖς — ὁδοῖς αὐτῶν) *Qui superioribus sive praeteritis aetatibus sivit omnes nationes pergere secundum ipsorum sententiam*, i. e. passus est Deus nationes omnes sequi suum sensum, suas opiniones in cultu divino; non abduxit eas revelatione peculiari a suis religionibus. Πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶ est *vivere suo arbitratu*, atque pro sua opinione. Hoc autem loco sermo est de religione, quam deserere monentur ii, ad quos Paulus loquitur. Ergo omnino sensus est: Deus passus est nationes omnes sequi suas opiniones de colendo numine. Nec legem illis dedit, quibus pravos cultus compesceret, nec prophetas.

17. Καί τοιγε — ἀγαθοποιῶν) *Quanquam dedit documenta providentiae suae et existentiae beneficiis generi humano exhibitis.* Hic horum verborum est sensus. Nam ἀμάρτυρος est is, de quo nulla extant documenta. Ergo Deus οὐκ ἀμάρτυρος est, cuius revera extant documenta. Deus nempe benefaciendo demonstravit, se esse verum et summum Deum. Vox ἀγαθοποιῶν optime connectitur cum superioribus. Satis memoriam sui insculpsit

ſculpſit eorum animis, qui non ceſſet perpetuo illis benefacere. *καιρὺς καρποφόρυς*) *Tempestates frugiferas*, ſoles, ventos, ver, aeſtatem, autumnum. Ἐμπιπλῶν — ἡμῶν) *Satians nos alimentis et laetitia*, vel ut *Thalemannus* vertit: *explendo nos cibo abundanti ad laetitiam*. Τὰς καρδίας ἡμῶν, i. e. nos. Alii cum *Grotio* εὐφροσύνην hic pro vino, tanquam effectum pro cauſſa poni putant; καρδίαν autem de *ventriculo* interpretantur. Sic veteres Medici ſtomachum olim καρδίαν vocarunt, quando καρδιαλγίαν, καρδιωγμὸν etc. ventriculi affectus vocant. Vid. *Wolfii* curas ad h. l. Quicquid ſit, hoc vult Apoſtolus: Deus non tantum neceſſaria, ſed et copiam bonorum ad laetitiam ſuppeditat nobis. Ex his igitur omnibus, ut documentis certiſſimis, concludi poteſt, eſſe Deum et providentiam.

18. Τῦ μὴ θύειν) i. e. ἀπο τῦ μὴ θύειν. Repreſſerunt aegre conatum ſacrificandi.

19. Ἐπῆλθον — τὺς ὄχλυς,) *Venerunt autem Iudaei Antiochia et Iconio, qui multitudini persuaserunt*, i. e. multitudinem perſuadendo irritarunt. Iudaei, qui iam Antiochiae et Iconii tumultus contra Paulum et Barnabam excitaverant, venerunt in urbem, in quam Apoſtoli profecti erant, ibique in conatu ſuo perrexerunt. Horum Iudaeorum perſuaſionibus tantopere res converſa eſt, ut incolae urbis quem modo Deum eſſe putarant, eum nunc lapidibus obruerent. λιθάσαντες — τεθνάναι) Coniectis lapidibus in Paulum, extra urbem protraxerunt eum, rati eſſe mortuum. Non in Barnabam, ſed in Paulum coniecerunt lapides, ut qui λόγυ ἡγύμενος multitudini magis erat inviſus.

20. Κυκλωσάντων — πόλιν) *Quum vero Christiani eum cingerent*, (et defenderent a multitudine tumultuante,) *surrexit ille et rediit in urbem*, reversus nempe ad praesentium sensum post animi exsternationem ex tot lapidum vulneribus illatam. *Pricaeus* suspicatur, Paulum se mortuum finxisse. Salva pietate sancti viri hoc statui posset. Nam vitam conservare voluisset, Christum diutius praedicandi, pluresque agones subeundi cupedine.

21. Εὐαγγελισάμενοι — ἱκανοὺς) *In ea urbe quum Evangelium tradidissent, et collegissent discipulos satis multos.* Μαθητεύειν interdum simpliciter significat *docere*; hoc autem loco, quia praecessit εὐαγγελίζεσθαι, *docere Evangelium*, significat illud verbum *aliquem facere discipulum*, adducere ad numerum discipulorum.

22. Παρακαλοῦντες — τοῦ θεοῦ) Ex τῷ παρακαλοῦντες repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ est λέγοντες, cuius notio in τῷ παρακαλοῦντες inclusa latet. Expone igitur, ac si scriptum esset, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει καὶ λέγοντες ὅτι δεῖ. Sic apud Ioseph. Ant. V, 1, 18. Sensus est, *per multiplices calamitates intrandum esse in regnum Dei*, i. e. eos, qui velint Christiani fieri, oportere perpeti multas calamitates, sc. religionis caussa. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ h. l. ut saepissime est *coetus cultorum Dei in his terris*, coetus christianus. Intrat in hunc coetum, qui fit Christianus. Calamitates autem intelliguntur, quae suscipiantur religionis caussa. Ab his enim calamitatibus occasionem sumserunt Apostoli monendi Christianos recentes, perferendas esse calamitates religionis caussa, ut eos adhortarentur ad constantiam. De aliis miseriis

feriis vitae, quae non pertinent ad religionem, h. l. non est sermo.

23. Χειροτονήσαντες) *Quum constituissent.* Nam χειροτονεῖν h. l. simpliciter est: *constituere*, quum alias sit *protensis manibus eligere, per suffragia aliquem muneri alicui praeficere.* Vid. SCHLEUSNERI Novum Lexicon Graeco-latinum in N. T. sub voce χειροτονέω, et cf. WOLFII curas in nostrum locum. Caeterum habemus hic novum exemplum antistitum, ex ipsis recens conversis sumtorum. προσευξάμενοι — πεπιστεύκεισαν) *Quumque preces fecissent cum ieiuniis*, (quum egissent solemnem diem in singulis ecclesiis, quem transigerent inter preces et ieiunia,) *tradebant illos curae Domini eius, cuius religionem susceperant.* Bonis votis eos commendabant Deo. Παρέθεντο, *commendabant.* Sic saepe apud Iosephum, ut Kypke ostendit.

25. Εἰς Ἀττάλειαν) Attaliam *Ptolomaeus* in ora maritima Pamphyliae ponit post Lyciam. Sic et *Strabo.* Alii Lyciae attribuunt. Sed provinciarum fines a Romanis saepe mutati. Hodie: *Satalia Vecchia.*

26. Εἰς Ἀντιόχειαν) Nempe Syriae, ut sequentia ostendunt. ὅθεν — ἐπλήρωσαν) *Ubi Dei beneficio praefecti fuerant huic negotio, quod expleverant.* Παραδεδομένοι εἰς τὸ ἔργον, *traditi ad negotium*, i. e. praefecti negotio, quibus demandatum est negotium. Intelligi autem hic negotium docendi, per se clarum est. Respicitur ad cap. XIII, 1—5. Τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, *beneficio Dei.* Illud beneficium Dei erat, quod revelatione singulari praefecti fuerant huic negotio.

27.

27. Ἀνήγγειλαν — αὐτῶν) *Exposuerunt omnia, quae Deus iis exhibuisset beneficia.* Est locutio hebraica. Nam verbum עָשָׂה cum particula עִם saepe ita usurpatur, ut sit *alicui boni aliquid exhibere.* Ἤνοιξε θύραν) i. e. *Occasionem dedit,* ut 1 Cor. XVI, 9, aliisque locis.

CAP. XV.

Καί τινες — Ἰουδαίας) *Quidam ex Iudaeis fidem amplexis, qui ex Iudaea venerant,* sc. Antiochiam. ὅτι ἐὰν — σωθῆναι) *Nisi circumcidamini more Mosaico, non potestis fieri felices.* Σωθῆναι h. l. non simpliciter de aeterna salute est intelligendum, sed de ea salute, vel felicitate, quam Iudaei a sua circumcisione repetebant. Haec autem felicitas in eo erat, ut circumcisi reciperentur in foedus cum Deo, et fierent membra populi Dei. Dicebant igitur illi Iudaeo-christiani Antiochenis: Nisi fueritis circumcisi, non potestis frui beneficiis, quae Deus populo suo promisit. Sub circumcisione vero reliquorum etiam rituum Mosaicorum observatio comprehenditur, ut patet ex comm. 5. Plerique bona fide credidisse videntur, circumcisionem, et legem Mosaicam, utpote a Deo mandatam, etiam a Christianis esse retinendam. Alii vero tenaces veterum rituum fuisse videntur ex arrogantia, vel metu, ne a Iudaeis reliquis vexarentur. Cf. Galat. II, 4.

2. Γενομένης — πρὸς αὐτοὺς) *Igitur orto tunc dissidio haud parvo, et commota disputatione inter Paulum Barnabamque et illos.* Nam Paulo et Barnabae imposita necessitas, cum illis hominibus disputandi. Στάσις, dis-

dissidium, contentio. *ἔταξαν ἀναβαίνειν*) *Ordinarunt ut ascenderent*, i. e. proficiscerentur. Καὶ τινας — ἀυτῶν) e. c. Titum, Graecum, quem Paulus tum circumcidi non est passus, ne Iudaizantibus cedere videretur. Cf. Gal. II, 1—5. πρὸς — ἱερυσαλὴμ) Maior enim Apostolorum et ecclesiae Hierosolymitanae apud Christianos erat auctoritas, quam Pauli et Barnabae.

3. Προπεμφθέντες) *Officiose deducti*. Significatur enim hoc verbo officium, quod ab amicis atque notis praestatur discedentibus, tam verbis et oratione, quam factis et opera; et inde sunt λόγοι προπεμπτικοί. τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν) *Conversionem Gentilium*, sc. ad Deum, nempe Cornelii, Antiochensium, Cypriorum, Pisidarum, Pamphiliorum, Lycaoniorum, Lyciorum.

4. Τῶν ἀποςόλων) Quorum praecipui erant Ioannes, Petrus et Iacobus, Gal. II, 9.

5. Ἐξανέςησαν — πεπιςευκότες) Sicut Antiochiae quidam e Iudaeis facti Christiani, ita et Hierosolymis quidam duriorem illam defendebant sententiam, praecipue autem ex illis, qui Pharisaei fuerant.

6. Ἰδεῖν περὶ τῦ λόγυ τύτυ) *Ut cognoscerent ista de re*, vel de hac disputatione, s. quaestione. An hic conventus pro concilio possit haberi, nec ne, disputatur a doctis. De qua re consulendi sunt auctores, qui de rebus ad historiam ecclesiasticam pertinentibus scripserunt.

7. Πολλῆς — γενομένης) *Quum diu disputatum esset*; Paulo et Barnaba libertatem Christianorum ex gentibus conversorum defendentibus, Iudaizantibus autem observationem auctoritatemque rituum Mosaicorum urgentibus.

bus. ὑμεῖς ἐπίςαςθε — πιςεῦσαι) *Nostis, Deum iam dudum me sibi elegisse, ut per me Pagani audirent doctrinam Evangelii et fide illam susciperent.* Constructio: ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο est tota hebraica, ut בָּחַר בְּצִיּוֹן ἐξελέξατο ἐν Σιὼν, *elegit Sionem. Deus elegit nos*, i. e. me Petrum, ut per me Evangelium traderetur gentibus. Ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων, *ab antiquissimis inde temporibus, iam dudum, iam olim*, ut Ps. XLIV, 2. בִּימֵי קֶדֶם. Quum autem addit Petrus: *Deus me elegit, ut Pagani per me audirent doctrinam Evangelicam*, respicit ad historiam, quae narratur Act. X.

8. Ὁ καρδιογνώςης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς) *Cui perspectae et notae sunt animi cogitationes, Deus, adprobavit eos*, i. e. declaravit eos haud indignos, quibus Evangelium annunciaretur. Nam μαρτυρεῖν τινὶ, *approbare, laudare aliquem.* καθὼς καὶ ἡμῖν) Qui circumcisi sumus, et Mosis instituta observamus.

9. Καὶ ὐδὲν — καὶ αὐτῶν) *Nihil discrevit*, i. e. *discrimen fecit nullum inter nos et illos*, quod quidem attineat ad gratuiti favoris beneficium, conferendum credentibus. τῇ πίςει — αὐτῶν) *Fide puras efficiens mentes ipsorum.* Ἡ πίςις, doctrina christiana in universum, ut saepe. Per hanc Deus mentes Paganorum purgavit, dum eos a perniciosis erroribus liberavit, et flagitiis eripuit eorum mentes. Perducti enim sunt religione christiana ab idolorum cultu ad cultum veri Dei, atque ad cognitionem viae salutis, quae ipsis antea incognita fuerat. Hoc igitur vult Petrus: Ipsemet olim credideram, gentiles nonnisi circumcisione et observatione rituum puros

ros

ros effici, et dignos societate populi Dei reddi posse. Sed Deus nunc satis declarat, omnes illos recipiendos esse in societatem populi Dei, quorum mentes religione Christi ab erroribus et a vitiorum impuritate sunt purgati. Quum igitur mundati sint, non debent amplius immundis accenseri.

10. Τί πειράζετε τὸν Θεὸν;) *Cur Deum tentatis?* Tentare Deum dicitur is, qui agit ita ut velit experiri, an Deus aliquid facere possit vel velit; qui nova desiderat potentiae et divinae voluntatis documenta, ubi iam extant documenta certissima. Sic igitur ii, qui iugum legis Mosaicae imponere volebant Christianis, tentabant Deum. Dederat enim Deus certissimum documentum, se Paganos etiam felices fieri velle, dum Cornelio eiusque familiae largitus fuerat Spiritum sanctum. De certo hoc facto dubitabant illi Iudaismi defensores, et experiri volebant, an res ita sit? Veteres quidam omittunt τὸν Θεὸν, ut sensus sit: Cur tentatis, i. e. conamini imponere iugum illis etc. ἐπιθεῖναι — μαθητῶν) Metaphorice: *Alligare gravando fratres, ad sustinendum ea, quae neque nostri maiores neque nos perferre potuimus. Iugum*, de quo Petrus loquitur, sine dubio est lex Mosaica cum suis ritibus. Dicimur non posse, quod perdifficile est. Valde molesta fuit observatio legis Mosaicae ob ingentem illum numerum praeceptorum ritualium, quem videre potes apud Mosen de Kotzi. Et Petrus ostendit, quam durum sit, onus tam molestum iis imponi, quos Deus velit ab eo esse liberos.

11. Ἀλλὰ — κἀκεῖνοι) *Sed et nos credimus*, (non observatione legis Mosaicae, sed) *favore et benignitate*

Do-

Domini Iesu *fore ut salus nobis contingat, quomodo et illis,* sc. Paganis, qui non servantur per legem Mosis, quam nunquam habuerunt, sed beneficio Christi. Nonnulli haec verba καθ᾽ ὃν τρόπον κἀκεῖνοι non retulerunt ad τῶν μαθητῶν, sed ad οἱ πατέρες, et Petrum dixisse arbitrati sunt: Nos uti illi maiores nostri per Messiam se servari crediderunt. Sed adversarii hoc non concessuri fuissent Petro. Pharisaei enim, adversus quos Petrus disputabat, omnino in ea erant opinione, Iudaeos per legem Mosaicam salute potiri, (v. 1.) non solo Messiae beneficio. Necesse est igitur, ut in conclusione orationis Petrinae sit illud: Nos Iudaei, uti illi Pagani mero beneficio Messiae, χωρὶς ἔργων νόμε speramus felicitatem.

12. Καὶ ἤκουον — δι᾽ αὐτῶν) Haec eo consilio commemorarunt Paulus et Barnabas, ut confirmaretur pluribus exemplis, quod Petrus dixerat supra v. 7—9. Nisi enim Deus voluisset, ut doctrina Christi propagaretur inter gentes, non comprobasset Pauli legationem per miracula.

13. Ἀπεκρίθη Ἰάκωβος) *Loqui coepit Iacobus*, ut supra III, 15. et alibi. *Iacobus minor, Alphaei* filius hic intelligitur, qui post Petrum maxima auctoritate pollebat apud Christianos.

14. Καθὼς πρῶτον — ὀνόματι αὐτῦ) *Quemadmodum primum Deo placuerit recipere ex gentibus ingentem multitudinem inter cultores numinis sui.* Λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτῦ, proprie: *gentem de nomine suo vocatam*, i. e. sibi propriam, cultu et obsequio sibi deditam. Verba illa: ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτῦ desunt in Codd. Verss. et Patr. haud paucis. Ἐπεσκέψατο λαβεῖν, *Libenter recipere*

pere voluit, vel placuit ipsi recipere. Similis huic est locutio Ierem. XXXII, 41. καὶ ἐπισκέψομαι τοῦ ἀγαθῶσαι αὐτούς. Cf. textum hebr. Sensus igitur est: Deus inter gentes sibi collegit populum, qui dicitur populus Dei, sicut olim Iudaei dicebantur populus Dei.

15. Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν) *Huic rei consonant.* Petrus experientiam, et eam quidem, quae ipsi obtigerat, produxit; Iacobus Scripturam propheticam superaddit.

16. Ἀναστρέψω — πεπτωκυῖαν) *Rursum aedificabo domum Davidis collapsam.* Ἀναστρέψω, אָשׁוּב, verbum pro adverbio. Et Hebraeis omne habitaculum σκηνὴ dicitur, quia ea habitatio vetustissima. καὶ τὰ κατεσκαμμένα — αὐτὴν) *Et ea quae diruta sunt in ea reficiam, eamque restituam.* Τὰ κατεσκαμμένα, sc. μέρη, *suffossas,* s. *dirutas partes.* Κατασκάπτειν, *effodere,* pro *evertere penitus,* in qua significatione hoc verbum apud Profanos etiam occurrit, ut *Kypkius* docuit. Ἀνορθοῦν, *iterum aedificare, instaurare, reficere.* Desumta sunt haec et sequentia verba ex Amos. IX, 11. 12. *Domum Davidis,* quam reaedificandam esse Propheta dixit, non esse domum proprie dictam, sed effigiem regni Davidici, facile apparet. Ita etiam *mons Sion,* ubi palatium Davidis fuit, omnem omnino civitatem Israeliticam indicat. Sensus igitur huius commatis est: *civitatem Israeliticam felicitati suae esse restituendam.*

17. Ὅπως ἂν — ταῦτα πάντα) *Ut reliqui homines Deum quaerant, et omnes nationes, quae ab eo nomen acceperunt; haec ita dicit Dominus.* Haec sunt e versione graeca, a qua hebraicus textus h. l. valde differt. In hoc enim haec extant verba: *Ut* (Israelitae) *possideant reliquias Edomi, et omnes gentes quae abs*

me nomen acceperunt etc. Alexandrini autem interpretes, quos Iacobus ſequitur, pro יִירַשׁוּ legerunt יִדְרְשׁוּ, transpoſita porro particula אֶת, et addito יהוה, pro אֱדוֹם legerunt אָדָם. Senſus huius loci e textu hebraico eſt, Deum poſt clades Palaeſtinae publicas effecturum eſſe, ut floreat iterum civitas afflicta, ut Iſraelitae accipiant imperium in Idumaeos, et in omnes nationes, quae ad cultum veri Dei eſſent tranſiturae. Hunc locum Iacobus, Alexandrinos ſecutus, memoriter profert, et ſimul ad alia flexit. Sicuti nempe reditus ex Babylonico exilio ſaepe eſt imago recuperatae per Meſſiam felicitatis: ita hic etiam reaedificatio civitatis Iudaicae repraeſentat futura ſimul tempora, quibus civitati Iudaicae per Meſſiam alia contigit ſalus. Porro quum in Pſalmis et paſſim in Prophetis Iſraelitis promittitur, eos habituros eſſe imperium in gentes omnes, hoc minime accipiendum eſt hiſtorice; huiusmodi enim imperium Iudaei nunquam habuerunt; ſed prophetice innuitur, omnes, i. e. plurimas nationes acceſſuras eſſe ad colendum Deum verum, quem Iſraelitae colebant. Quare ſaepe additur, ceteras nationes venturas eſſe Hieroſolyma Dei colendi cauſſa; Iudaeam fore quaſi matrem omnium gentium etc. Ergo prophetico more hiſtorica cum Symbolis per illam hiſtoriam adumbratis coniuncta ſunt.

18. Γνωστὰ — ἔργα αὐτοῦ) *Nota enim sunt Deo omnia opera sua.* Ἔργα θεοῦ, *quicquid Deus facit, vel facere decrevit.* Senſus eſſet: *Non nunc demum hoc consilium cepit, aperuitque Deus: sed apud se statuit olim, et per Prophetas significat;* illud ergo ſtabit, et ratum erit, et quicunque contra illud faciunt, Deo reſiſtunt. *Thalemannus* vertit: *Etenim cara sunt Deo* *sem-*

semper omnia opera eius, i. e. amat omnes homines, nón modo Iudaeos, ſed etiam Gentiles. Hanc interpretationem probat *Schleusnerus* in Lexico ſub voce γνωστὸς, hac adductus ratione, quod verbum γινώσκειν ut hebr. יָדַע ſaepe ſignificat *amare*. Dubia tamen ſunt verba: ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ, quia a multis codicibus vel plane abſunt, vel variant, ut conſtructio ſit talis: λέγει κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα, γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος, *dicit Dominus*, (nunc) *efficiens quae iam olim nota erant*, ſc. ex Scriptis Prophetarum. Ἀπ' αἰῶνος, מֵעוֹלָם, *olim*, *antiquis temporibus*. Non ſine ratione ſuſpicatur cel. *Matthaei*, totum hunc verſum, ſuppoſitum eſſe ab aliquo, qui, ut ipſe opinabatur, lenius iungere volebat verba prophetae et Iacobi, ut argumenti vis luculentius appareret.

19. Παρενοχλεῖν) *Facere negotium*, ſ. obiicere moleſtiam gentibus, ſ. conturbare gentes; ne ſcilicet ſic multis aditus ad Chriſtianiſmum praecluderetur.

20. Ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς) *Scribere*, uti apud Latinos interdum *mittere* ſimpliciter eſt ſcribere, *epistolam mittere*; vel etiam *praecipere*, qua notione hoc verbum ſaepe apud Ioſephum, Ant. I, 1, 1. II, 2. 1. aliisque locis. Τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων) *Ut abstineant se a pollutis idolorum cibis*, ſive a pollutionibus ciborum; cuius generis ſunt ea quae idolis conſecrata ſunt. Ἀλισγήματα, *cibi vetiti*, de quibus lex agebat, quales ante omnes εἰδωλόθυτα, quae non eſſe impura non poterant. Sic ἄρτους ἠλισγημένους Malach. c. I, 6. 7. vocat *panes pollutos*. Ipſe Lucas infra c. XXI, 25. εἰδωλόθυτον vocat, quod h. l. ἀλισγήματα τῶν εἰδώλων. Mos erat gentilibus, ut ſacrificiis peractis, pars victimae

 Diis

Diis consecratae daretur Sacerdotibus, pars cederet offerentibus, qui epulas sacras vel in templis, vel in privatis aedibus instituebant, ad quas invitare solebant amicos. Ovid. Metam. XII, v. 154. *Sacra tulere suam: pars est data cetera mensis* Iudaei nefas esse putabant his epulis interesse. Quare Christianis iniungendum esse censuit conventus, ut abstinerent a talibus conviviis invitati. Nec sine ratione. Periculum enim erat, ne Christianis, qui his epulis interessent, persuaderent Pagani ut redirent ad idololatriam. Deinde etiam epulae sacrificales habebantur in honorem idolorum. Qui igitur iis intererant, ii participes fiebant cultus, qui idolis illis praestabatur, ut taceam scandalum quod datum fuisset aliis Christianis, si vidissent fratres christiana libertate sic abuti, ut interesse epulis sacrificalibus Paganorum non dubitarent. Cf. 1 Cor. VIII. totum et 1 Cor. X, 14. sq. *καὶ τῆς πορνείας*. Iacobus, ut facile apparet, de iis monet, quae disputationem recipere videbantur, et quae Iudaeos poterant offendere, et impedire, quo minus pii ex gentibus cum piis Hebraeis in unam ecclesiam coalescerent. Est igitur sermo de adiaphoris per se, quibusque ex charitatis tantum lege abstinendum esset. Quomodo autem inter adiaphora, per se videlicet, *scortatio* poterat reponi? Probabilis igitur est *Heinsii* sententia, qui statuit esse hoc loco *ἀλίσγημα πορνείας*, ut *ἀλίσγημα εἰδωλοθύτων*, ut vetetur, ne gentes cibis, qui idolis essent a meretricibus oblati, vel mercede emti meretricia fuerant, se polluant. Hic lenistae aliqui haud dubie *πορνείαν*, i. e. *πορνικὴν θυσίαν*, *ἀτελῶς* dixerunt, ut si, *πορνεῖον μίσθωμα*, *πορνείαν σάρκα*, dicas. Nihil vero usitatius erat apud gentes, quam ut meretrices, quae sufficientem corpore quaestum

stum fecissent, luculentas Veneri Divisque victimas, eadem hac foedissima mercede pretioque emtas partasque offerrent, quod Dei lege vetitum. Deut. XXIII, 19. Probabilior tamen videtur esse eorum sententia, qui scortationem intelligunt non in se, ut morale quid, ut flagitium quoddam, sed quoad cum idololatria et cultu Deorum erat coniuncta. Constat enim, fuisse quaedam sacra publica, in quibus scortatio propemodum licita, et tanquam in parte sacrorum illorum haberetur, veluti Romanorum Lupercalia et sacra Bonae Deae, Graecorumque Dionysiaca. Iam Mosis tempore coniunctam fuisse illam veneream nequitiam cum idolorum cultu, patet ex Num. XXV, 1. XXXI, 16. Non igitur mirum, si Apostoli, ubi prohibent epulas sacrificales, simul etiam prohibent πορνείαν, cum epulis illis coniunctam. Cf. Bengelii Gnomon, et Wetstenius ad h. l. Alii, quibus *Schleusnerus* in Lexico ad vocem πορνεία accedit, de metaphorica vocis πορνεία significatione cogitarunt, ita ut significet *idololatriam*, non quidem crassam illam, sed subtiliorem, et illa aetate receptam, quae ad accubitum in εἰδωλείῳ et esum τῶν εἰδωλοθύτων spectat, ut docuit *Io. Seldenus* in uxore hebraea, p. 493. Alii Henckii *Magazin für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengesch.*, qui insuper ἀλισγ. τ. εἰδ. sensu angustiori, et πορνείαν latiori accipit, et totum locum sic vertit: *Die aus den Heiden bekehrte Christen sollen sich enthalten der heidnischen Opfermahle, und überhaupt alles dessen, was zum Götzendienste gehört, so wie auch des Essens vom Erstickten und vom Blut.* Nec contemnenda est *D. Guil. Abrahami Telleri* sententia (Wörterbuch des N. T. sub voce Hurerey) hanc vocem

explicantis de matrimonio cum ethnicis. Exod. XXXIV, 15. 16. Num. XXV, 1. 2. Hebr. XII, 16. *Michaelis* intelligit *carnem in macello venalem*, a verbo περάω, *emo*, quam significationem huius voc s illustrare et confirmare vult ex *Iulio Polluce*, L. IX. §. 34. ubi ἐμπόριον dividitur in καπηλεῖα, καὶ πορνεῖα, ἃ καὶ οἰκήματα ἄν τις εἴποι. Vid. Michaelis *Einleitung* etc. edit. 4. p. 202. Porro abstinere debebant Christiani τῦ πνικτῦ καὶ αἵματος) *Suffocato et sanguine*. Vide Levit. XVII, 10. sqq. Suffocatum animal est vel sponte mortuum, vel venatione captum. Huiusmodi animalis esu abstinendum erat Iudaeis, quoniam sanguis omnis in eius venis et arteriis remansisset. Licitus tamen erat animalis capti esus, postquam sanguis ab omnibus venis erat secretus. *Sanguinem* porro occisarum victimarum Iudaei ex lege Mosis ad aram adspergere, sive in terram fundere solebant; sed ab eius esu iis omnino erat abstinendum. Ethnicis contra sanguis et suffocatum in deliciis erat. Quoniam autem esus eius Christianis ex Iudaeis erat abominabilis, profecto non poterat expectari, ut cum Christianis ex Paganis una ederent, atque cum iis se coniungerent, nisi isti in hac re sese iis accommodarent. Haec videtur fuisse huius interdicti caussa. Alias de hac re sententias vid. in Wolfii curis philologicis et Deylingii observatt. sacr. P. II. Veteres Christiani praeceptum de non edendo sanguine perpetuo observandum esse duxerunt, quod ex *Tertulliano, Minucio*, *Canonibus Apostolicis*, aliisque locis Veterum *Grotius* ad h. l. probat. Sed ea una ex caussa, ut Iudaeorum offensa vitaretur, datam esse hanc legem, res ipsa docet. Prolixe de hac re disputat, atque dubitationes removet *Michaelis* ad h. l.

21.

21. Difficile eſt dictu, quomodo hoc comma cohaereat cum antecedenti. Ratio reddi videtur, cur Chriſtiani ex Ethnicis abſtinere debeant ab eſu ciborum, quorum v. 20. fit mentio. Revocatur nimirum Iudaeis in memoriam interdictum huius rei, quoties Moſes legitur; quare cavendum, ne animi eorum eſu iſtiusmodi ciborum irritentur. *Wetstenius* hunc eſſe ſenſum ſtatuit: Nihil hic innovamus, neque Moſis legem abolemus. Vigeat auctoritas legum Moſaicarum apud Iudaeos natos, legantur porro eius libri ab omnibus, dummodo ne iſti legi ſubiiciantur, quos ipſe ſubiectos non voluit, aut plura a gentibus requirantur, quam Moſes requiſivit Act. VI, 11. 14. Omnium optime Scholion cod. Mosq. apud *Matthaei* nodum ſolvere videtur. Habet nempe haec: Μωυσῆς γὰρ) ὥςε περιττὸν τοῖς Ἰȣδαίοις ταῦτα ἐπιςέλλειν, ἀπὸ τȣ̃ νόμȣ ταῦτα μανθάνȣσιν. ἀπὸ τȣ̃ νόμȣ γὰρ ταῦτα εἴλιπται. ἡ γὰρ καινὴ (διαθήκη) ȣ̉δὲν τοιȣ̃τον διατάττεται, ȣ̉δαμȣ̃ τȣ̃ χριςȣ̃ περὶ τȣ́των διαλεγομένȣ.

22. Τότε ἔδοξε — αὐτῶν. πέμψαι) In verbis: ἐκλεξαμένȣς πέμψαι, *ut eligentes mitterent*, Accuſ. ponitur ut apud Latinos pro ἵνα ἐκλεξάμενοι πέμψωσι. Sic Xenoph. *Cyrop.* L. VII. ἔξεςι δὲ σοι ἰδόντι ταῦτα, ἐλθόντα ἔτι καὶ περὶ τῆς ἁρπαγῆς βȣλεύσασθαι, *licet tibi, ut haec videns etiam veniens de rapina consultes*. Alii ἐκλεξαμένȣς paſſive explicant: *delectos ex ſese viros*. Ita ſumitur infra comm. 25. ἄνδρας ἡγȣμένȣς) *Viros primarios, facile principes*. Nam ἡγȣμένοι h. l. ſunt, qui praecipua aliqua auctoritate et dignitate inter ſuos florent, ob ſingularia, quibus a Deo exornati erant, dona. Hoc ſenſu apud Ioſephum A. XI, 4, 4.

23. Γράψαντες) Pro γράψαντες, ex Grammatices regulis, ordinarie fcribendum fuiffe γράψασι, ut τοῖς ἀποςόλοις, tanquam fuo fubiecto, refponderet. Sed hoc ἀνακόλουθον grammaticum a loquendi more Graecorum non abhorret, et in Scriptoribus Atticis etiam faepe invenitur. Cf. etiam *Kypkii* obferv. ad h. l. χαίρειν) *Salutem.* Eft formula initialis epiftolarum, Graecis confueta, fubaudita voce εὔχομαι, *opto te valere.*

24. Ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες) *Egressi ex nobis,* i. e. ex noftra congregatione. Aliqui hoc funt interpretati de difceffione quorundam atque defectione ab Apoftolis. Ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, *turbarunt vos doctrinis,* vel fermonibus. Ταράττειν eft, in pace et tranquillitate ambulantes fcrupulis turbare. ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν) *Avertentes animos vestros,* a recto tramite nempe. Oppofitum huius verbi eft κατασκευάζειν, ut vel ex ἀνασκευῇ et κατασκευῇ Rhetorum notum eft: iam quum κατασκευάζειν in facris litteris fit, *vera religionis christianae cognitione imbuere et instruere,* facile intelligi poteft, vi vocis oppofitae ἀνασκευάζειν denotare, *animos falsa doctrina imbuere et corrumpere, atque adeo a vera salutis aeternae consequendae via abducere conari.* λέγοντες περιτέμνεσθαι) *Dicentes circumcidendos esse,* nempe fideles. Infinitivus pro Gerundio. οἷς οὐ διεστειλάμεθα) *Quibus mandata talia non dedimus.* Auctoritatem Apoftolorum falfo illi fuis dogmatibus praefcribebant.

25. Γενομένοις ὁμοθυμαδὸν) *In unum sensum ingressis,* unanimi confenfu.

26. Παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν) *Qui ultimo discrimini et extremis periculis exposuerunt vitam suam.*

suam. Efficaciter commendant *Paulum* et *Barnabam*, ut qui nihil exiſtimandi ſint facere ſui cauſſa, quum propter Chriſtum et eccleſiam tot pericula ſubierint, et ſubeant quotidie.

27. Καὶ αὐτὺς — τὰ αὐτὰ) Ut verbis eadem vobis dicant, quae continet epiſtola, et certos vos faciant, epiſtolam hanc non eſſe ſuppoſitam. Ἀπαγγέλλοντας, Praeſ. pro Fut. ἀπαγγελῦντας.

28. Τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν) *Nobis per Spiritum sanctum;* ἓν διὰ δυοῖν, vel: *Spiritui sancto per nos loquenti;* et conſilia noſtra dirigenti, Io. XVI, 13. et ſupra XIII, 2. Spiritus ſanctus revelavit, quid in ea re ſtatuendum eſſet. πλὴν τῶν ἐπάναγκες, τύτων) *Praeter haec necessaria.* Ἐπάναγκες, *necessario*, eſt adverbium, et phraſis noſtra elliptica, quam plene enunciaveris: πλὴν τῶν ἐπάναγκες ὄντων τύτων. Si adverbia nominibus iunguntur, participium verbi εἰμὶ ſupplendum eſſe, vulgare eſt. Quod hic de *necessitate* de talibus abſtinendi dicitur, id non ita intelligendum eſt, quaſi in natura ſanguinis et ſuffocati aliquid ſit, cur chriſtianis non liceat iis veſci. Neceſſaria erat haec abſtinentia non in ſe, ſed relate et certo modo. Adſtringitur nempe haec neceſſitas ad illius temporis conditionem, ut aliarum gentium cum Iudaeis eſſet conſuetudo magis apta, et minus diſſentanea vitae ratio.

29. Ἐξ ὧν διατηρῦντες ἑαυτῦς) *A quibus, si vobis caveritis.* Conſtructio paullo inſolentior, ut Pſ. XI, 8. Apud Hebraeos litera מ proprie valet ἐξ, nonnunquam ἀπό. εὖ πράξετε) Verti poteſt: *recte agetis*, vel *felices* ſ. *beati eritis.* Significatus *recte faciendi* hic praeferen-

 dus

dus eſſe videtur. Formula: *hoc si facietis, recte facietis*, ſolemnis eſt Graecis in clauſulis orationum et epiſtolarum. ἔῤῥωσθε) *Valete.* Uſitata Graecis clauſula litterarum, ſicut exordium χαίρειν. Pertinent huc, quae Paulus commemorat Gal. II, 7—9.

31. Ἀναγνόντες δὲ) Chriſtiani Antiochenſes. ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει) *Illa consolatione*, vel nuncio laeto *gavisi sunt*, ut intelligatur, fuiſſe eos antea dolore affectos turbidis aliorum ſermonibus. Multum ipſis placebat, quod viderent, libertatem, qua utebantur, ab Apoſtolis probari.

32. Καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες) *Qui et ipsi doctores erant*, nempe ut Paulus et Barnabas, quibuscum miſſi erant Antiochiam. Προφήτης, נָבִיא ſaepe in univerſum eſt doctor, ut ſatis conſtat. διὰ λόγȣ — ἐπεστήριξαν) *Cum copiosa oratione cohortati sunt et confirmarunt fratres.* Eſt enim παρακαλέσαι et cohortari et conſolari. Τȣ̀ς ἀδελφȣ̀ς, praecipue illos e Iudaeis Chriſtianos, quibus ſcrupulos adimere non adeo facile erat.

33. Ποιήσαντες δὲ χρόνον) *Quum vero per aliquod tempus ibi commorati essent*; Iudas nempe et Silas. Ποιεῖν pro διατρίβειν alii etiam Scriptores habent. ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν) *A fidelibus dimissi sunt bonis omnibus votisque.* Similes phraſes ſunt apud Ioſephum et Philonem. πρὸς τȣ̀ς ἀποστόλȣς) Legendum videtur: πρὸς τȣ̀ς ἀποστείλαντας αὐτȣ́ς. Sic enim praeter optimos codd. habent Copt. Aeth. Vulg. cant. Euthal. Caſſiod. Beda.

34.

34. Deest hoc comma in multis Codd. et Patribus. Alii addunt: μόνος δὲ Ἰέδας ἐπορεύθη. Recte nonnulli censent, temere haec esse illata, ab iis fortasse, qui comm. 22. 32. 33. et 40. inter se pugnare crediderunt. Sed potuerunt Silas et Iudas aliquamdiu Antiochiae remanere, quamvis peractis negotiis dimissi essent ab Antiochenis.

36. Hoc secundum Petri iter ad gentes incidere videtur in a. Chr. 51. vel 52.

37. Τὸν Ἰωάννην τὸν καλέμενον Μάρκον) Ioannes, cognomine Marcus est is, cuius mentio facta est supra c. XII, 25. qui c. XIII, 5. dicitur minister Pauli et Barnabae, comes itinerum. Quum autem venissent in Pamphiliam Paulus et Barnabas, Ioannes eos deseruit, et Hierosolyma rediit.

38. Παῦλος δὲ ἠξίε — μὴ συμπαραλαβεῖν τῦτον) *Paulus nolebat hunc secum ducere, s. comitem itineris habere.* Ἀξιόω enim, adiuncto τῷ μὴ, saepe est *nolo*, ut apud Ioseph. A. I, 1, 4. VII, 7, 3 μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, *qui non profectus fuerat cum iis ad hoc opus.* Τὸ ἔργον esse munus et occupationem tradendae religionis christianae, facile apparet.

39. Παροξυσμὸς) *Animorum incitatio, vel commotio.* Sensus est, vehementer et acriter commotos fuisse eorum animos. ὁ Παῦλος, ut Graeci hic non male notant, ἐζήτει τὸ δικαιον, ὁ Βαρνάβας τὰ φιλάνθρωπον. Ceterum amoris et amicitiae vinculum non esse disruptum inter Paulum, Barnabam et Marcum, patet ex 1 Cor. IX, 6. Col. IV, 10. 2 Tim. IV, 11. Phil. v. 24. *Hieronymus* vocat *aedificatorium Ecclesiae iurgium*, quia seorsim plura loca adire poterant eodem tempore, quam iunctim.

CAP.

CAP. XVI.

1. Κατήντησε) *Pervenit,* f. *perrexit.* Proprie *occurendi* significationem habet hoc verbum. Ἐκεῖ, nempe Lystris. γυναικός (τινος) Ἰουδαίας πιστῆς) Feminae ex illis, quae in Iudaea primae in Christum crediderant. Nomen ei *Eunice,* 2 Tim. I, 5. πατρὸς δὲ Ἕλληνος) Lex vetabat Iudaeis ducere extraneas legi non subiectas: feminis autem Iudaeis non vetabat nubere extraneo pio, sicut *Esther* nupsit Ahassvero.

3. Τοῦτον — ἐξελθεῖν) *Hunc volebat Paulus secum proficisci*, nempe in Macedoniam, ubi Timotheus et Silas propinquos quosdam habebant Iudaeos gente, fide Christianos, ex illis post Stephanum longe lateque dispersis. περιέτεμεν αὐτὸν) Non fuerat circumcisus, quia, ut Thalmudici tradunt, non erat ius matri filium circumcidere, patre invito; patris enim potestas praevalebat. διὰ τοὺς — ἐκείνοις) In Macedonia, quo ire volebat. Sperabat ipsius opera multos ex Iudaeis nondum conversos, ad Christum posse converti, quorum nonnulli rigidioribus illis sententiis occupati, consuetudinem sermonemque eius declinaturi fuerant, si scissent incircumcisum. Paulus circumcisionis et usum et omissionem ex temporum locorumque utilitate metiri noverat. Illis, qui necessitatem circumcisionis ad salutem aeternam consequendam defendebant, fortiter restitit; ceterum facilem se praebuit infirmis, si qua eos lucrandi spes esset. ᾔδεισαν — ὑπῆρχεν) i. e. *Noverant omnes,* ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἕλλην ὑπῆρχεν, *patrem eius graecum fuisse.* Similis constructio apud Demosth. aliosque occurrit. Quum Graecum scirent parentem

tem eius fuisse, non admissuri fuissent eius doctrinam et institutionem. Nefas enim putassent docere ab homine, qui haberet a patre aliquid impuritatis. Ea igitur indulgentia usus est Paulus in Iudaeos, ut Timotheum circumcideret, quoniam in ea erant opinione, hominem ex patre impurum, circumcisione factum esse puriorem et sanctum.

4. Τὰ δόγματα — Ἱερουσαλὴμ) *Decreta facta ab Apostolis et Presbyteris Hierosolymitanis.* Δόγματα h. l. non sunt doctrinae quae vulgo dogmata dicuntur, sed decreta de quatuor rebus fugiendis. c. XV, 20. 29. Graecis Senatusconsulta, leges, edicta dicuntur τὰ δόγματα, a verbo δοκεῖν, ut τὸ δόγμα sit id, quod visum est hominibus. Nostro loco additur κεκριμένα, *facta, stabilita, sancita* ab Apostolis. Ceterum ex hoc loco intelligitur, in singulis nunc oppidis commendatum esse Christianis hoc edictum, Antiochenis scriptum.

6. Κωλυθέντες — τὸν λόγον) *Vetiti afflatu Spiritus sancti docere Evangelium;* nam λόγος h. l. κατ' ἐξοχὴν est doctrina Evangelii. Vetiti sunt per quoddam dictamen internum, cuius auctor Spiritus sanctus, animos et concilia eorum dirigens. Certe tamen non potest dici, utrum per revelationem peculiarem, an per visum aliquod, an alio modo hoc factum sit? Visi expressa fit mentio infra v. 9.

7. Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν) *Quum venissent ad fines Mysiae.* οὐκ εἴασεν) Per alios poterat Evangelium ibi praedicari, quod et factum est, infra XIX, 10. 1 Petr. I, 1. et fieri debuit, Matth. XXVIII, 19.

8. Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν) *Praeterita Mysia,* praetergressi Mysiam.

9.

9. Μακεδὼν) *Macedonem* esse in somnii viso sibi conspectum, cognoscebat ex verbis: διαβὰς εἰς Μακεδονίαν. βοήθησον ἡμῖν) *Fer opem nobis.* Hoc Paulus recte de praedicatione Evangelii intellexit; nec aliter intelligere poterat.

10. Ἐζητήσαμεν) His indicatur, Lucam, huius libri auctorem fuisse et ipsum in illo comitatu, eo quod suam personam commemoratione comprehendit. συμβιβάζοντες) *Argumentum inde trahentes*, nempe ex illo viso nocturno. Συμβιβάζειν in se est *coniungere, copulare.* Iam animus συμβιβάζων est plura invicem coniungens et comparans, ut videat quid inde sequatur. Hic igitur omnes περιστάσεις comparantes concluserunt, Macedoniam esse adeundam.

11. Ἀναχθέντες) *Provecti* a Troade. Est enim ἀνάγεσθαι verbum nauticum. εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθράκην) *Secundo vento navigavimus in Samothraciam.* Prospera navigatio fidem fecit, bene eos coniecisse et rem non sine numine geri. Graeci etiam dicunt ὀρθοπλοεῖν. *Samothracia*, insula vicina Thraciae; olim Dardania a Dardano, hodie *Samandrachi.* Νεάπολιν) *Plinius* H. N. IV, 18. A meridie Aegeum mare, cuius in ora a Strymone Apollonia, Oesima, *Neapolis*, Datos. Intus Philippi colonia.

12. Ἥτις ἐστὶ — πόλις) Nec ordine nec dignitate prima fuit urbs Macedoniae Philippi. Quare nonnulli πρώτης legendum putant pro πρώτη, alii τῆς μερίδος omittunt, ut πρώτης Μακεδονίας πόλις κολώνια sit colonia in *Macedonia prima.* Vid. *Bowyeri* coniect. in h. l. Sed ni-

nihil mutandum videtur: nam πρώτη πόλις non idem significat semper quod μητρόπολις. Interdum etiam urbes Graeciae nomen πρώτη πόλις in nummis usurpabant. Vid. Illustr. *Michaelis* introductio in libros N. T. §. 187. Alii difficultatem sic tollunt, ut dicant, Macedoniam tum in duas partes fuisse divisam; alteram Proconsularem, quod a Proconsule regeretur; alteram Augustalem, quod esset pars Augusti; et in hac parte Philippos fuisse urbem primariam. Κολώνια est nomen latinum, significans urbem, quam occupatam incolerent cives Romani. Paulus colonias maxime sequebatur, quod ibi et plus essent hominum et gentes variae.

13. Ἐξήλθομεν — προσευχὴ εἶναι) *Ubi ex more erat Proseucha.* Νομίζεσθαι saepe est, *in more esse*, unde νενομισμένα apud Ioseph. Ant. V, 4, 1. sunt *solemnia, quae ex more peragenda sunt.* Fuit moris apud Iudaeos, ut Proseuchas quam proxime ad fluvios exstruerent, quo commodius ipsis suppeteret aqua ad manus lavandas, antequam preces facerent. Insignis in hanc rem est Iosephi locus A. XIV, 10. 23. Philo synagogas vocat προσευχὰς, quia in illis et legebatur lex, et orabatur. Sed etiam quibus in locis synagogae non erant, puta ob exiguum Iudaeorum numerum, aut quod magistratus non permitterent, habebant Iudaei loca, orationibus destinata. Proseuchae s. Oratoria non semper fuerunt aedificia, sed interdum loci subdiales et solitarii, silvulae, ubi praecandi caussa convenirent. Vid. Vitringa de Synagoga vetere p. 119. 217. 1109.

14. Πόλεως Θυατείρων) Θυάτειρα est urbis nomen in Lydia, extrema Mysorum, unde verisimile est, illam purpura-

purariam gentili nomine Lydiam fuiſſe nominatam. ἧς ὁ κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν) *Cuius animum convincebat Dominus,* nimirum per doctrinam Evangelii, quam attenta mente perceperat. *Aperitur animus,* ſi antea non intellecta intelligit. *Themist.* Orat. II. de Conſtantio Imp. διανοίγεταί μοι τὸ στῆθος καὶ ἡ καρδία, καὶ διαυγεστέρα *cf. Eph. 1:18. γίνεται ἡ ψυχὴ, καὶ τὰ ὄμματα ὀξύτερα τῆς διανοίας,* ὁρῶ γοῦν, ὦ μακάριοι, ἃ πρότερον οὐχ οἷός τε ἦν. *Pectus mihi et cor aperitur; et pellucidior fit animus, oculique mentis perspicaciores; video igitur, o beati, quae antea non poteram.* Ex aliarum etiam linguarum conſuetudine pectus dicitur apertum alicui rei, quod ad eam eſt paratum et promtum, e. c. pectus apertum virtuti, amicitiae, vitiis. Ergo *animum aperire* ſimul includit hoc: reddere eum promptum et proclivem. Tota igitur vis Phraſeos, *Deus aperuit Lydiae cor* ſ. animum eſt haec: Deus eam reddidit intelligentiorem et procliviorem. Deo autem hoc tribuitur, quoniam hoc totum eſt opus et beneficium Dei, quando hominem impertit hac doctrina. Unde intelligitur non immediata ratione, ſed per doctrinam apertum eſſe Lydiae animum. προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου) *Ut fidem haberet Pauli dictis.* Aequipollet enim προσέχειν cum verbis πιστὴν τῷ κυρίῳ εἶναι, v. 15. *Demosth.* ad Leochar. ποτέρῳ προσέχειν ὑμῶν ὡς ἀληθῆ λέγοντι; *cuinam vestrum ut vera dicenti fides habenda est?* Hinc ſaepe opponuntur ἀπιστεῖν et προσέχειν, quod multis exemplis probat Kypke.

15. Εἰ κεκρίκατε — εἶναι) *Siquidem* me putatis ex animo credere quod profiteor. Εἰ h. l. vertendum eſt, *siquidem,* vel *quandoquidem,* ut Gal. V, 25. 1 Petr. I, 17. Ita

Ita haud raro Latini etiam sumunt particulam *si*; quod nonnullis locis probat *Pricaeus* ad h. l. παρεβιάσατο ἡμᾶς) *Quodammodo vim nobis attulit*, nimirum vehementibus precibus; ut Mitio Terentianus, *vis haec quidem est*, inquit, quum non fieret orandi finis.

16. Ἐις προσευχὴν) Προσευχῇ hic quoque, ut supra v. 13. de loco faciendis precibus destinato, accipi debet. Ἔχουσαν πνεῦμα πύθωνος) *Fatidico spiritu praeditam.* Πυθὼν omnium veterum consensu significat *hominem ventriloquium*, hominem qui clausis labiis loqui solet, ita ut in gutture, pectore et ventre loqui videatur. Ipsi Veteres hos homines, quos vocant etiam ἐγγαστριμύθους, et στερνομάντεις, asserunt fraudatores fuisse, qui lucri caussa futura praedicerent, quasi revelata sibi a Deo, intus in pectore verba efformante. Appellantur autem isti homines *Pythones* (ab Apolline, quia Apollo Pythius credebatur esse vaticinandi Deus,) quasi homines orti e familia Pythii Apollinis, et ab eo ornati hoc beneficio. Fingunt nempe Veteres monstrum horrendum, quod *draco* δελφύνης, ὄφις μέγας, κινὸς ὄφις vocatur. Hunc serpentem terrae filium fuisse et πύθωνος nomen habuisse tradunt. Addunt hoc monstrum praefuisse oraculo cuidam in monte Parnasso: Apollinem autem, *Pythone* interemto, oraculo hoc potitum esse et successisse, velut alterum praesidem, in locum interemti *Pythonis*. *Plutarchus* de defectu oraculorum: τοὺς ἐγγαστριμύθους εὐρυκλέας πάλαι, νυνὶ Πύθωνας προσαγορευμένους. *Galenus* glossar. Hyppocr. ἐγγαστρίμυθοι, οἱ κεκλεισμένου τοῦ στόματος φθεγγόμενοι, διὰ τὸ δοκεῖν ἐκ τῆς γαστρὸς φθέγγεσθαι, *clauso ore loquentes, ut videantur ex ventre loqui.* Schol. ad

Ariſtoph. Veſp. 1014. ἔτος, ὡς ἐγγαϛρίμυθος λέγεται Ἀθήνησι τ' ἀληθῆ μαντευόμενος διὰ ἐνυπάρχοντος αὐτῷ δαίμονος. Qui plura deſiderat, adeat b. *Walchii* commentat. *de servis Veterum fatidicis.* Porro haec femina, de qua h. l. eſt ſermo, habuiſſe dicitur πνεῦμα Πύθωνος *spiritum* Pythonis, i. e. Spiritum talem, qualem habent ventriloqui; omnes enim ſe cum Deo habere commercium dicebant. A diabolo hanc mulierem fuiſſe gubernatam nec Lucas dicit, nec ex re ipſa intelligi poteſt. Sequitur Scriptor uſum loquendi illo tempore receptum, quod ita vocati ſunt homines fraudatores ventriloqui. ἥτις ἐργασίαν — μαντευομένη) *Quae magnum quaestum conciliabat Dominis suis vaticinando.* Eſt enim ἐργασία h. l. quaeſtus, ſeu lucrum; μαντέυεται autem et is, qui oraculum conſulit, et ipſum oraculum reſponſum dans.

17. Αὕτη — σωτηρίας) Paulum et eius comites eſſe legatos divinos, intelligere potuit haec mulier ex Pauli rebus geſtis. Docuerant enim per plures dies in hac urbe, et inter alia dixerant etiam hoc, ſe σωτηρίαν tradere hominibus. Hoc igitur repetit mulier, et dicit: hi homines vobis ὁδὸν σωτηρίας monſtrant. Quod autem laudavit Paulum et comites, in eo callide egit. Voluit nempe ſibi conciliare maiorem auctoritatem, quaſi ipſa cum his legatis divinis haberet communionem.

18. Διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος) *Molestia autem affectus,* ſollicitus de ea re *Paulus.* Ideo vero aegre tulit Paulus, quod nollet ſibi auctoritatem parari per illam mulierem, quam fraudatricem omnes cognoſcebant, quam tantum lucri cauſſa ita agere conſtabat. καὶ ἐπιϛρέψας — τῇ ὥρᾳ) *Et retro conversus, Spiritui dixit: Iubeo te*

in

in nomine Iesu Christi discedere ab illa muliere; et exiit Spiritus hoc ipso momento. Dum Paulus Spiritum diſcedere iubet, accommodat ſe loquendi uſui recepto, quo omnes dicebant, Spiritum quendam fuiſſe in illa muliere. Quod autem exiiſſe dicitur Spiritus, id intelligendum eſt ita, mulierem ab illo horae momento deſiiſſe vaticinari et loqui per ventrem. Igitur res, quam Paulus fecit nihil amittit ſuae dignitatis; erat enim permagna, ad quam efficiendam requirebatur facultas nemini hominum in ſe conceſſa.

19. Ἰδόντες — τῆς ἐργασίας αὐτῶν) *Quum viderent domini puellae, evanuisse spem lucri sui.* Ita indicatur fuiſſe plures participes lucri iſtius, et huius quaeſtus ſocietatem quandam. Nam plures eam emerant, et poſſidebant. ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας) *Ad magistratus.* Ad duumviros coloniae, quos iam dicet στρατηγοὺς, *praetores*, honoratiori vocabulo, ſicut Capuae duumviri praetores ſe dici volebant.

20. Ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν) i. e. pacem et tranquillitatem civitatis, ſtabilitas leges turbant.

21. Ἔθη — ῥωμαίοις οὖσι) ἔθη h. l. ſunt *ritus, vel cultus religiosi*, ut ſupra VI, 14. *Servius* ad Aen. VIII. 187. *Cautum fuerat et apud Athenienses et apud Romanos, ne quis novas introduceret religiones: unde et Socrates damnatus est, et Chaldaei vel Iudaei urbe depulsi. Cicero* de legibus Lib. II. 8. Separatim nemo habeſſit Deos, neve novos; ſed nec advenas, niſi publice adſcitos, *privatim* colunto. *Iul. Paulus* Sentent. V, 21, 2. qui novas et uſu vel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moveantur, *honestio-*

res deportantur, humiliores capite puniuntur. Eadem vero lex etiam et clarius contra hariolos erat lata. Fortassis etiam hoc arripuerunt seditiosi isti homines, quod Paulus et Silas Iesum regem et dominum dicerent, et multa loquerentur de regno Dei, ad quod invitabant homines. Haec res eam speciem habere poterat apud imperitos, quasi novam civitatis formam introducere voluissent. Quare dicunt: Non licet nobis suscipere et observare haec instituta, quia cives Romani sumus.

22. Οἱ στρατηγοὶ — ῥαβδίζειν) Sic *A. Gellius*, I, 13. vestimenta detrahi imperavit, virgisque multum cecidit. *Diodor. S.* XVII, 35. οἱ δὲ τὰς ἐσθῆτας περιῤῥηγνύντες. *Seneca* in controversiis, ut verba legirima refert: *summove lictor, dispolia, verbera.*

23. Παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι) *Praecipientes carceris custodi.* Hunc custodem carceris nomen habuisse *Stephanae* Graeci perhibent, et eum esse, cuius mentio fiat, 1 Cor. I, 16. XVI, 15. 17.

24. Καὶ τοὺς πόδας — ξύλον) *Pedes eorum inclusit in lignum,* i. e. *alligavit compedibus ligneis.* Τὸ ξύλον fuit instrumentum ligneum, quinis hinc et inde foraminibus certo invicem spatio divisis excavatum. In haec foramina tanquam in ocreas quasdam, pedes inserebantur noxiorum et vinculis seu nervis adstringebantur. Vid. *Henr. Valesii* annot. in *Euseb.* Hist. eccles. p. 83. edit. Mogunt. *Lucianus* Toxari 29. οὐδὲ ἀποτείνειν τὰ σκέλη δυνάμενον, ἐν τῷ ξύλῳ κατακεκλεισμένα, *qui neque extendere crura posset, ligneis compedibus devincta.* Hesychius ποδοκάκη. ὁ ἐν ξύλῳ δεσμὸς, ἐν ᾧ οἱ κα-

κοῦρ-

κᾶργοι δεσμεύοντας. Fuit tamen discriminis aliquid inter ξύλον et ποδοκάκην. Cf. *Grot.* Κλοιὸν autem vocarunt id, quo collum vinciretur. Plauto est collare.

25. Ὕμνεν τὸν Θεὸν) *Laudes Deo canebant*, et gratias agebant pro honore sibi habito, in eo, quod pro Christo pati possent; supra V, 41. Hoc erat *gaudium in spiritu sancto*, in carcere, ubi nec genua flectere, nec manus tollere poterant.

26. Καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη) Non uni, ut supra XII, 7. sed vinctis omnibus, ut scirent, Apostolos et sibi, et aliis esse utiles.

27. Ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν) Metu gravioris supplicii. Solebant enim commentarienses, si effugissent vincti, eandem pati poenam, quam vincti passuri fuerant. L. IX, 4. 4. C. *de custodia reorum*.

30. Προαγαγὼν αὐτὰς ἔξω) In locum aliquem carceris sub dio positum, ut liberius respirarent. κύριοι) Dominos vocare eos, quos honorare velimus, receptum tum erat, et apud Graecos et apud Romanos. Testis *Martialis* et alii. *Seneca* epist. 3. *Obvios, si nomen non succurrit, Dominos salutamus.* τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;) *Quid faciendum mihi est, ut saluti meae consulam?* Non credibile est, hominem paganum de aeterna salute cogitasse. Erit igitur σώζεσθαι, ut in quavis alia lingua, *saluti suae consulere.* Metuit nempe carceri praefectus, ne puniretur a Diis, quod viros tam venerabiles, Deoque gratos duriter tractasset. Quaesivit igitur, quid sibi esset agendum, ne puniretur a Deo. An vero carceris custos spem aliquam vitae melioris ex antiqua traditione,

 aut

aut ex Philosophorum doctrina acceperit, vel etiam antea iam Paulum docentem audiverit, id est incertum.

31. Πίςευσον) *In Dominum Iesum Christum credere* h. l. est religionem universam Christi amplecti, eiusque praeceptis obtemperare. Quare Apostoli nunc accurate et prolixe carceris custodi doctrinam Evangelii annunciant et commendant, ut patet ex com. 32. καὶ σωθήσῃ — οἶκος σε). *Sic consules saluti tuae et familiae tuae.* De vera hac salute edocuit Paulus carceris custodem, dum eum in doctrina christiana instituit.

33. Καὶ παραλαβὼν αὐτὲς) Adductos ad κολυμβήθραν aliquam, quae erat intra moenia carceris. ἔλεσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν) Abluit sanguinem virgis excitatum. παραχρῆμα) Similia exempla dati sine mora baptismi, habemus supra VIII, 38. X, 47. XVI, 15. Non multa scitu sunt necessaria ad salutem, sed praecipua illa dogmata altae menti debent esse infixa, vertique in succum et sanguinem.

34. Παρέθηκε τράπεζαν) Παρατιθέναι proprie dicitur de convivatore Luc. X, 8. aliisque locis. πανοικὶ) *Cum universa domo*, s. familia. Cod. Cantabrig. habet σὺν τῷ οἴκῳ αὐτῦ, e glossemate. πεπιςευκὼς τῷ θεῷ) Participium hic caussam reddit. Ideo gravisus est, quod non ipse tantum, sed et tota eius familia tanta luce perfusa esset.

35. Οἱ ςρατηγοὶ) Qui supra v. 19. οἱ ἄρχοντες. Vulgatus bene utrobique *magistratus* vertit. τὰς ῥαβδέχες) *Lictores viatores.* Non intelligendi hic sunt lictores cum fascibus, qui Romae erant, sed lictores cum ba-

cil-

cillis, qui apparebant, ac praesto erant magistratibus colonicis. λέγοντες — ἐκείνες) Illud ἐκείνες h. l. contemtum indicat, ut Luc. XIV, 24. XIX, 27. Io. VIII, 10. Subierat duumviros poenitentia, quod in plebis commotae gratiam, *indicta caussa*, caedi iussissent homines advenas contra morem. Romanos autem eos esse, nondum videntur scisse.

37. Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ) Sc. χώρᾳ. *Publico loco.* Dicuntur Duumuiri fecisse, quod fieri iusserant. Et multum auget iniuriam, quod facta erat in publico. ἀκατακρίτες) *indicta caussa.* Contra ius gentium, et Romanorum. Cicero: *Caussa cognita possunt multi absolvi, incognita nemo condemnari potest.* Ῥωμαίες. *Cic.* Verr. V, 57. *Illa vox et imploratio: Civis Romanus sum, quae saepe multis in ultimis terris opem inter barbaros et salutem tulit.* Civem Romanum omnino virgis caedere non licebat per leges Porcias et Sempronias: quanto minus caussa indicta? *Cic.* pro Rabirio c. IV. *Lex Porcia virgas ab omnium civium Romanorum corpore amovit.* Ceterum Synecdoche est in his Pauli verbis; nam ius civitatis Romanae solus habebat Paulus, infra XXII, 25. ἐ γὰρ) *Non sane, minime vero.* Sibi ipsi Paulus debuit, ut postularet honestam deductionem ex urbe. Si enim clam abiisset, paullo post rumor fuisset sparsus, effracto carcere ipsum aufugisse, quae res famae et auctoritati Apostolicae apud Philippenses et alios multum nocuisset. Porro etiam iure civili et naturali tenebatur immunitatem suam et civitatem Romanam afferere: quid enim sunt immunitates et iura, si quis ea negligat, et sibi eripi patiatur? Boni civis est, facere, ne sua negligentia alii,

quibus cum vivit cives, et praecipue liberi nepotesque, deterioris fiant conditionis, quam fuiſſent absque eo.

38. Ἐφοβήθησαν) Metuebant maieſtatis crimen, quod *Verri* minatur *Cicero* circa finem Verrinae ultimae. Ita enim conſtituerant leges, ut in cive Romano laeſa, ipſa populi Romani maieſtas laeſa crederetur.

40. Εισῆλθον εἰς τὴν λυδίαν) Al. leg. πρὸς τ. λ. *Ingressi sunt ad Lydiam, s. domum Lydiae, adierunt Lydiam.* Ut; *Eamus ad me.* παρεκάλεσαν αὐτοὺς) *Hortati eos sunt*, ut in fide conſtantes manerent, quanquam ſe abeuntibus. καὶ ἐξῆλθον) *Ex urbe*; nempe, tum ne periculis ſe ingererent non neceſſariis, tum quia Macedonia, quam ipſis Deus commendaverat, latius patebat. quam Lucas in tertia perſona ſcribit: ἐξῆλθον. Non igitur cum ceteris profectus, ſed Philippis manſiſſe videtur, fortaſſis ad confirmandos Chriſtianos in fide.

CAP. XVII.

1. Διοδεύσαντες — εἰς Θεσσαλονίκην) *Per Amphipolin et Apolloniam facto itinere, venerunt Thessalonicam. Amphipolis* in Macedonia haud procul a Philippis ſita erat. Quatuor ad minimum in Macedonia erant urbes, quae Apollonia dicebantur, una mari Ionio adiacens; alia ſita erat in monte Atho; tertia intra Strymonem et Neſtum; quarta denique inter Amphipolim et Theſſalonicam interiacebat, quam Ptolemaeus in *Geograph.* L. III, Ἀπολλωνίαν Μυγδονίας vocat. Vocabulum διοδεύσαντες innuit, Paulum cum ſociis Amphipolim et Appolloniam nonniſi in tranſitu peragraſſe, veluti urbes in via ſitas, quas non propter peragenda negotia petebant, ſed per quas Theſſalo-

ſolo-

solonicam petentibus brevissimum patebat iter. Apollonia igitur a Luca memorata, est illa Mygdoniae, quae medio fere itinere inter Amphipolim et Thessalonicam sita erat. *Thessalonica* autem est urbs praeclara Macedoniae ad sinum Thermaicum. ἡ συναγωγὴ) Articulus habet emphasin. In aliis Macedoniae urbibus non erant synagogae, sed proseuchae, supra c. XVI, 13.

2. 3. Διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν) Alii rectius distinguunt: διελέγετο αὐτοῖς, ἀπὸ τῶν γραφῶν διανοίγων καὶ παρατιθέμενος, *multa cum illis disserebat, ex Scripturis apertum faciens, et locis prolatis affirmans.* Nam διανοίγειν h. l. notat, *aperire, indicare, revelare,* παρατιθέναι autem, *docere, promere, auctoritatem Scriptoris citare.* Sic saepe Athenaeus V. e. g. ὡς Νίκανδρός φησι, παρατιθέμενος τὸ ἐκ νεφελῶν Ἀριστοφάνης ὥς φησι πάμφιλος, παρατιθέμενος Ἐπιχάρμου. ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν) Transitio ab oratione obliqua ad directam, frequens et aliis, et nostris maxime Scriptoribus.

4. Καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ) *Et adiunxerunt se Paulo et Silae.* Προσκληροῦσθαι apud Philonem persaepe notat *se adiungere, coniunctum esse, adhaerere,* ut pluribus locis allatis docet *Loesner* in h. l. τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων) Hic σεβόμενοι Ἕλληνες sunt pii ex gentibus, qui legem quidem Mosis non susceperant, sed, idololatria et pravis moribus relictis, unum colebant Deum, et nemini faciebant iniuriam; qui gradus erat ad Christianismum.

5. Ζηλώσαντες — πονηροὺς) *Iudaei autem qui illis fidem non habebant, ita incensi assumserunt circum-*

 fora-

foraneos quosdam homines improbos. Magna hic est lectionis varietas; unde *Griesbachius* legendum esse putat: Προσλαβόμενοι δὲ οἱ Ἰȣδαῖοι κ. τ. λ. τῶν ἀγοραίων) Hesychius: ἀγοραῖοι, οἱ ἐν ἀγορᾷ ἀναςρεφόμενοι. *Philo* de princ. creat: ἔμποροι καὶ κάπηλοι καὶ ἀγοραῖοι. Vox frequens profanis ut Wetstenius docet, denotans homines, qui omne fere tempus in foro, inepta curiositate ducti consumunt, concionibusque adfixi haerent: Latinis *circumforanei, subrostranei* dicuntur. *Cicero* orat. pro Flacco: *Opifices, tabernarios, atque omnem illam civitatis faecem, quid est negotii concitare?* καὶ ὀχλοποιήσαντες, ἐθορύβȣν τὴν πόλιν) *Commota turba tumultum excitarunt civitatis.* Ἐπιςάντες τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος) *Adorti aedes Iasonis.* Κατὰ τὸ σιωπώμενον indicatur, apud Iasonem quendam hospitio acceptos tunc fuisse Apostolos.

6. Οἱ τὴν οἰκȣμένην ἀναςατώσαντες) *Isti, ubique locorum et gentium seditionum auctores.* Ἀναςατȣ̃ν, i. e. ταράσσειν, *perturbare.*

7. Ἀπέναντι τῶν δογμάτων κ. τρ.) Ἀπέναντι, i. e. ἐναντία, seu κατά. *Contra edicta Caesaris faciunt.* Neque enim aut olim populus Romanus, aut postea Caesarea permisere in regionibus devictis, quemquam regem dici, nisi suo permissu. βασιλέα — Ἰησȣ̃ν) i. e. alium a Caesare, qui se κόσμȣ κύριον dicebat. Nam Christiani Iesum vocabant κύριον, non Iudaeae tantum, de quo apud Pilatum accusatus Iesus fuerat, sed totius humani generis.

6. Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν) *Accepta satisfactione.* Latina phrasis. Sensus esse videtur: Quum esset eis satisfactum defensione Iasonis et ceterorum. Alii interpretan-

tantur de *satisdatione iudicio sisti.* Fortaſſis etiam promittere coactus eſt Iaſon, ſe hos homines non amplius hoſpitio excipere velle, et, ſi forte redituri eſſent, eos deferre apud magiſtratum. Vid. *Michaelis* ad h. l.

10. Ἐις Βέροιαν) Eſt urba Macedonia non procul a Polla.

11. *Οὗτοι δὲ ἦσαν ἐυγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ*) *Hi autem erant generosiores* (magis ingenui) *quam Thessalonicenses.* Ἐυγενὴς et ἐυγένεια, quae proprie eſt eorum, quos natalium ſplendore illuſtres eſſe fortuna voluit, etiam de iis dicitur, qui animo et moribus ſunt bene conſtituti, quales h. l. intelliguntur. *Philo* de Nobilitate: *μόνυς χρὴ λέγειν ἐυγενεῖς τὺς σώφρονας καὶ δικαίυς* Quos et Latini nobiles dicunt. Seneca Ep. 44. *Bona mens omnibus patet. Omnes ad hoc sumus nobiles.* Nos: *edelgesinnet.* Oſtendebant autem nobiliorem ſentiendi rationem eo, quod Apoſtolis non facerent iniuriam, ſed omnia ab iis dicta examinarent, doctrinamque exciperent. ὅιτινες — προθυμίας) *Qui,* (Iudaei Beroenſes) *crediderunt verbo,* (ut Graeci explicant,) i. e. *susceperunt religionem alacri animo.* ἀνακρίνοντες — ὅυτως) Ἀνακρίνειν h. l. eſt ἀνερευνᾷν, ut *Chrysostomus* explicat. *Scrutati sunt scripturas,* non quod dubitarent de veracitate Pauli et Silae, ſed ut, prophetica ſcripta cum illorum verbis conferendo, magis magisque in veritate confirmarentur, et haberent, unde alios convincerent.

14. Ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν) *Ad mare.* Ὡς ἐπὶ, *versus ad,* illo ὡς h. l. cum ἐπὶ ut alias in ὡς ἐις vel ὡς πρὸς, fere pleonaſtice poſito, ut *Aelian.* N. A. καὶ ὡς ἐπὶ

ἐπὶ τὴν γῆν προάγει τὸ σκάφος. Diodor. Sic. XIV, 49. κελεύσας κατὰ τάχος πλεῖν ὡς ἐπὶ Συρακουσίους. Secundum *Grotii* sententiam deductus quidem Paulus est ad oram maris, tanquam navigaturus, et fama ita sparsa, ceterum reipsa properavit terrestri itinere Athenas.

15. Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον) *Qui comitabantur Paulum.* Καθιστάω est, *aliquo deduco, comitor, dux itineris sum*, idem quod προπέμπω, c. XX, 38. Moris erat Christianis, ut Apostolos ad urbes alias comitarentur, partim honoris caussa, partim ut viae duces essent, partim ut iis de hospitio in locis, ad quos deducebantur, providerent; cf. c. XXI, 16. *Comitari* aut *viae ducem esse* saepe hoc verbum significat, e. g. apud Plutarch. in Pericle: *Iussit uni e servis, accenso lumine* παραπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον, *hominem comitari et domum deducere.* ἕως Ἀθηνῶν) *Athenas* Cic. de oratore L. I, c. 4. vocat *omnium doctrinarum inventrices.* λαβόντες ἐντολὴν) A Paulo.

16. Ἐκδεχομένου) i. e. προσδεχομένου. *Expectante*, sive opperiente Paulo, eos scilicet, quos iusserat accersi, Silam et Timotheum. παρωξύνετο — αὐτῷ) *Commotus ei fuit animus.* κατείδωλον) *Idolis refertam*, ex analogia adiectivorum cum praepositione κατὰ iunctorum, ut κατάδενδρος, κατάμπελος, κατάκαρπος etc. *Pausanias* in Attic. 24. Ἀθηναίοις περισσότερόν τι ἢ τοῖς ἄλλοις ἐς τὰ θεῖα ἐστι σπουδῆς. Livius XLV, 27. *Athenas inde plenas quidem et ipsas vetustate famae, multa tamen visenda habentes — simulacra Deorum hominumque, omni genere et materiae et artium insignia.*

17.

17. Τοῖς σεβομένοις) Nempe τῶν Ἑλλήνων. *Proselytis.* ἐν τῇ ἀγορᾷ) Quo maxime populus coibat. Sed et Philosophi forum frequentabant, et cum obviis disputabant. *Dio Chrys.* de Socrate: περὶ τὴν ἀγορὰν τὰ πολλὰ διατρίβων.

18. Τινὲς δὲ τῶν ἐπικουρείων καὶ τῶν στωϊκῶν) Duo genera Philosophorum nominat, maxime alienorum a christiana religione. Nam Epicuraei neque mundum creatum a Deo credebant, neque Deo curam esse rerum humanarum, neque ulla praemia aut poenas post mortem, neque bonum aliud, quam quod sensibus perciperetur. *Stoici* vero negabant Sapientem suum quicquam Iovi cedere; nihil eum Deo debere ob id, quod saperet; Iovem plus non posse, quam bonum virum etc. *Senec.* Epist. LXXIII. συνέβαλλον αὐτῷ) *Congressi sunt*, disputarunt *cum illo*. Adhibetur vox praesertim de familiaribus congressibus et colloquiis Philosophorum. Supplere potes vocem λόγους, sic enim plene Euripides *Iphig. in Aul.* v. 830. αἰσχρὸν δέ μοι γυναιξὶ συμβάλλειν λόγους, *turpe vero mihi est, loqui cum mulieribus.* Commune fere omnium Stoicorum fuisse fertur vitium, ut in disputando erga dissentientes admodum difficiles se praeberent. Vid. in totum hunc locum b. Walchii diss. cui titulus: *Stoicorum cum Paulo disputatio.* σπερμολόγος) *Nugator.* Dicunt Athenienses, de quibus hic sermo: *Quid dignum tanto feret hic promissor hiatu?* Sunt haec dicta ex loci genio. Anacharsis apud Lucianum: τοῦτο ἐκεῖνο ἦν ἄρα ὅ ἐγὼ περὶ ὑμῶν ἤκουον τῶν Ἀθηναίων, ὅτι εἴητε εἴρωνες ἐν τοῖς λόγοις. Est autem σπερμολόγος, ut diximus, Suida et Hesychio interprete, ipsoque Glossario N. T. *garrulus, nugator.* Nimi-

mirum σπερμολόγος dicitur, ὁ σπέρματα λέγων. Primario ſic vocantur aviculae vel animalia, quae ſeminibus collectis vitam tolerant; hic improprie σπερμολόγοι ſunt homines de alieno viventes, quos *parasitos* vocant veteres, quale hominum genus *scurrilitate, garrulitate et adulationibus* ſibi victum quaerere aliisque placere ſtudet. Plutarchus *discr. adul. et am.* adulatoribus duo vitia cognata tribuit, βωμολοχίαν καὶ σπερμολογίαν, *parasiticam vivendi rationem. Verba inconsiderata*, quae ab iratis evomuntur, idem de ira σπερμολόγα ῥήματα vocat. Eſt etiam σπερμολόγος idem ac *graculus*, (*Kraehe, Aelster,*) quae avis in omnibus linguis eſt imago loquacitatis. ξένων δαιμονίων — εἶναι) *Novos Deos annuntiare videtur.* Δαιμόνιον pro δαίμων, vel δαιμόνια adiective ſunt *divina, res ad caput de daemonibus pertinentes.* Non rarum quidem Athenis publico ſcito extranea numina admittere, ſed privatim id non licebat. *Valerius Max.* L. I. extr. *Athenienses — Socratem damnaverunt, quod novam religionem introducere videbatur.* Vid. ſupra c. XVI, 21. ὅτι τὸν Ἰησοῦν — εὐηγγελίζετο) Putabant gentiles, illuſtrium virorum animos a corporibus ſeparatos fieri Deos minores, ſervatores humani generis. Vid. Chalcidius, commentar. in Platonis Timaeum §. 135. Diogenes Laërt. L. VIII. ſegm. 32. Paulum ſimile quid docere putabant Athenienſes, quum reſurrectionis Ieſu mentionem facere audirent. Sub reſurrectione intellige etiam omnem poteſtatem in coelo et in terra. et iudicandi mortuos et vivos, quam Paulus Ieſu tribuebat, infra v. 31.

19. Ἐπὶ τὸν ἄρειον πάγον) *Areopagus*, q. d. Martis collis, vel ſimpliciter de loco, vel de collegio iudicum

Athe-

Athenienſium, quod ibi erat, accipi poteſt. H. l. ipſe collis Martius intelligitur, locus, in quo Mars, qui Halirrhotium, filium Neptuni interemerat, cauſſam capitis dixit, audientibus duodecim diis. Ducebant vero Paulum non ad iudicium, ſed ut explicaret doctrinam ſuam, quod ibi multi eſſe ſolerent homines eruditi, ſenatores, oratores et alii. Cf. v. 34, δυνάμεθα γνῶναι) Licetne nobis per te diſcere, quod ſit tuum Dogma, cuius ſis in Philoſophia ſectae? Scoptice et haec ſunt dicta, ſicuti praecedentia.

20. ξενίζοντα — ἡμῶν) *Peregrina* (non audita nobis prius) *affers ad aures nostras.* Sunt nempe ξενίζοντα, quae vulgari linguae, vel moribus et opinionibus non conveniunt.

21. Ὁι ἐπιδημοῦντες ξένοι) *Peregrini,* Athenis fixam ſedem non habentes, et ad tempus ibi commorantes. Sic Theophraſtus *charactt. eth.* c. 4. garrulum dicit ſaepe narrare ſolere: ὡς πολλοὶ ἐπιδημοῦσι ξένοι, *multos hospites in urbe adesse.* εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν) *Nulli rei tantopere vacabant*, vel *studebant.* Utuntur hoc verbo Polybius, Philo, aliique. Ἐις οὐδὲν autem h. l. eſt *fere nihil.* καινότερον) *Novi aliquid.* Comparat. pro Poſitivo, quod frequens in hac phraſi, e. g. apud Platonem: τί καινότερον, ὦ Σώκρατες. Athenienſes fuiſſe hoc ingenio, loca Profanorum apud Wetſtenium demonſtrant.

22. Κατὰ πάντα — δεισιδαιμονεστέρους) ***Religionis in Deos maxime studiosos*** (nimis religioſos) ***vos video,*** zu religiös. Δεισιδαίμων eſt vox media, et ***superstitiosum*** denotans, qui Deos eſſe metu adactus credit, et cultus divi-

ni

ni ſtudioſum. Non dubium eſt, quin Paulus h. l. vocem δεισιδαιμονεςέρυς ſenſu bono acceperit, ut ſub initium orationis benevolentiam Athenienſium captaret. Neque enim credibile, aut prudentiae Pauli conveniens videtur, in ipſo limine orationis eum tam odioſo, et ad animos Athenienſium irritandos apto vocis ſignificatu uſum eſſe.

23. Διερχόμενος (*Transiens*, ſc. per urbem. τὰ σεβάσματα ὑμῶν) *Simulacra quae veneramini*: nam σεβάσματα ſunt ea, per quae Dii coluntur, unde culturas non male vertit Latinus. ἀγνώςῳ Θεῷ) *Ignoto Deo*. Ἄγνωςος h. l. eſt Ἀνώνυμος, quaſi *Deo certo* dicas, cuius nomen non exprimitur, aut ignoratur. *Lucianus* Philopatr. 9. νὴ τὸν ἄγνωςον τὸν ἐν Ἀθήναις, 29. ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωςον ἐφευρόντες, καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς ἐρανὸν ἐκτείναντες, τέτῳ εὐχαριςήσομεν. De aris *Deorum ignotorum* in plur. ſaepe loquitur Pauſanias Attic. Eliac. I, 14. in Olympo; Philoſtratus VI. 2. *Diogenes Laert*. L. I. originem huius rei narrans, dicit peſte Athenis graſſante, ab *Epimenide* monitos Athenienſes ut ſacra facerent τῷ προσήκοντι θεῷ, i. e. ei Deo, ad quem pertineret avertere peſtem, non addito nomine. Putarunt igitur Athenienſes ſicuti alii etiam Pagani, per multas regiones eſſe alios multos Deos, qui, quoniam facile iraſcerentur, ſacrificiis eſſent colendi, ne punirent ſui contemtores. τῦτον — ὑμῖν) Illum, qui peſtem, aliaque omnia mala avertere poteſt, ſolum omnipotentem, vobis annuncio.

24. Ὁυτος — κατοικεῖ) Minucius in Octavio: *Templum quod ei* (Deo) *exstruam, quum totus mundus, eius opere fabricatus, eam capere non possit? et*

quum

quum homo laxius maneam, intra unam aediculam vim tantae maiestatis includam?

25. Οὐδὲ — προσδεόμενός τινος) *Nec humanis manibus et ministerium praestatur, quasi indigeat aliqua re.* Θεραπεύειν h. l. est *ministrare.* Putabant autem Ethnici se manibus suis ministerium praebere Diis, quando illis victimas, tanquam cibos offerebant, quasi ad convivia essent venturi, iraturi nisi illis tales mensae apparaventur. Talibus ministeriis Deum verum non indigere Paulus dicit. Προσδεόμενος, qui habet quidem aliquid, sed non satis, qui insuper eget. Paulus summa arte orationem suam ita temperat, ut modo cum vulgo contra Philosophos, modo cum Philosophis contra plebem, modo contra utrosque pugnet. Unum esse Deum credebant *Stoici*; plebs vero existimans, ab uno non omnia posse regi, imperium in plures dividebat. *Stoici* originem Iunani generis ad Deum referebant: plebs vero Athenienses ab aeterno extitisse putabat, *Epicuraeis* casui fortuito originem hominum attribuentibus. Stoici se esse optimos, quibus ad virtutis culmen nihil deesset, credebant: Paulus docet, magna conversione et in melius mutatione ipsis opus esse. Iidem Stoici omnia fatali necessitati adstricta esse docebant: Paulus contra actiones hominibus iuste imputari, ita ut praemio vel poena affici possint, quod ea fecissent, quae in ipsorum potestate erant, non facere. καὶ πνοὴν) *Spirandi facultatem,* tanquam certissimum vitae indicium, quum absque ea, quam Graeci vocant ἀναπνοὴν, animalis vita ne momento quidem temporis durare possit. καὶ τὰ πάντα) Sc. ad Spiritum eum, quem infudit, sustentandum, necessaria. Non ergo ex nostro proveniunt, quae offerimus ei.

26. Ἐποίησε—τῆς γῆς) *Instituit sic, ut ex uno parente nationes omnes ortae per terras habitarent.* Ποιεῖν h. l. esse *instituere et disponere rem*, in promptu est; κατοικεῖν, *ut habitarent*: ἐξ ἑνὸς αἵματος) *Ex uno genere. semine*, nimirum unius Adami. Ioseph. A. II, 6. 3. XX, 10, 1. Athenienses se aborigines esse iactabant. *Aristophanes* Vesp. 1071. ἐσμὲν ἡμεῖς — Ἀττικοὶ μόνοι δικαίως εὐγενεῖς αὐτόχθονες. *Lucianus* Philopseud. 3. Ἀθηναῖοι φασὶ τὲς πρώτες ἀνθρώπες ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀναφῦναι, καθάπερ τὰ λάχανα. *Iustin.* II, 16. Plura habet Wetstenius. Paulus contra docet, ab uno parente totum humanum genus ducere originem. Id non sine caussa a Deo ita esse institutum, Rabbini animadverterunt. *Sanhedrin* IV. 5. Homo *unus* creatus est — ob pacem hominum, ne quis se praestantiore patre genitum gloriaretur; adhaec ne quis Epicuraeus ansam multorum Deorum asserendorum haberet; denique ad indicandam Dei eminentiam. Nam homo quidem uno ab annulo, licet multa, nonnisi consimilia signa exprimit, at ille Rex regum Sanctus B. omnium hominum formas a primi typo expressit, ita tamen ut nemo unus alteri consimilis reperiatur. ὁρίσας προστεταγμένες—αὐτῶν) *Constituens certa temporum et locorum spatia commorationis eorum*, i. e. quamdiu quisque vivat, quando una aetas alteram excipere debeat etc. Προστεταγμένες, pro quo editiones habent προτεταγμένες, omnino vera est lectio; hanc enim exhibent optimi codices, versiones etiam antiquae et Patres nonnulli, hanc etiam linguae usus postulat. Nam προτάσσειν est *ante alios ponere*, sed προστάσσειν est *iubere, decernere, constituere.* Sunt igitur προστεταγμένοι καιροὶ *tempore constituta, decreta*; et ὁρίζειν προστ. κ. est, *definire, constitu-*

stituere certa tempora. Ὁροθεσία, proprie sunt *terminorum positiones*. Sensus est: quod homines existant, et quod vivere desinant, id esse a Deo; neminem tam diu vivere, quamdiu vivere velit, sed in ea re pendere a Deo.

27. Ζητεῖν τὸν κύριον) vel potius θεὸν, quam lectionem multi Codices, versiones et Patres exhibent. *Ut quaerant Deum*. Quaerere Deum h. l. est: attendere ad naturam rerum, et inde concludere esse Deum, creatorem et Dominum omnium rerum. εἰ ἄραγε — εὕροιεν) *Si fortasse manu palpent eum et inveniant*; i. e. si fortasse veluti manibus prehensum inveniant eum. Fecit haec omnia, *ut occasionem illis daret se inveniendi velut palpando*. Nam ex operibus creationis facillime existentia creatoris et omnium gubernatoris cognosci potest. καίτοιγε — ὑπάρχοντα) *Quamvis intime nobis praesentem*, nempe vi potentiae suae; neque enim ad subtiles disputationes de praesentia essentiali Dei Athenienses vocat Paulus; sed ad ea, quae rebus sentiebantur. Particula καίτοιγε h. l. non tam concessivam vim habet, quam ἐπιτατικήν, ut augeatur inveniendi facilitas. Non necesse est hoc universum pernosci: quilibet ex se uno potest argumentum capere. οὐ μακρὰν, Litotes, i. e. *plane prope intime*.

28. Ἐν αὐτῷ — ἐσμὲν) Hebraismus. *Per ipsum*, i. e. eius beneficio *vivimus, et movemur et sumus*. κινούμεθα,) Arnobius: *Non, quod incedimus, ab eo ad nos venit?* καὶ ἐσμὲν) Idem Arnobius: *Nonne huic omnes debemus hoc ipsum quod esse homines dicimur?* ὡς καί τινες — γένος ἐσμὲν) *Quare et nonnulli poëtae vestri dixerunt: Nos ab eo genus ducimus.* Γένος, pro-

genies, familia. τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν, pro τινὲς τῶν ποιητῶν ὑμῶν, ut cap. XVIII, 15. Legitur hoc hemistichium in phaenomenis Arati, in *Cleanthis* Hymno v. 4. et aliis, e. g. *Pindar.* Nem. Od. 6. ἓν ἀνδρῶν, ἓν θεῶν γένος. *Lucretius* II. 990. *Denique coelesti sumus omnes semine oriundi; omnibus ille idem pater est.* Quod de Iove dixerant Poëtae, id vero Deo aptat Paulus, quia et sapientiores Graeci nonnulli per Iovem Deum summum intelligebant. Docet igitur, quo sensu pro veris haberi possint illa Poetarum dicta, eo sensu nempe, quod vitam, et omnia nostra Deo, creatori debemus. Innuere tamen videtur etiam quandam inter Deum et homines similitudinem propter rationis et mentis praestantiam, quam Horatius appellat *divinam particulam aurae.*

29. Χρυσῷ — ὅμοιον) *Formae effictae ex auro, argento, lapide ab arte et cogitatione humana Numen divinum esse simile.* χάραγμα, (a χαράσσειν, sculpere, polire, fabricare rem,) quod fabricatum est ab opificibus et artificibus, nominatim *effigies, statua.* χάραγμα τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, *effigies artis et cogitationis humanae.* Ἐνθύμησις, ingenium artificis, rem cogitans. Argumentatio Apostoli est talis: Si nos sumus proles Dei, Deus parens noster non potest similis esse lapideae statuae. Qualis enim proles, talis etiam parens. Quum igitur nos simus naturae viventes et intelligentes, necesse est illum etiam vivere, cogitare, intelligentem esse. Debet esse multo praestantius quod pro Deo colitur, eo qui colit. Iam quum homo multis nominibus sit praestantior simulacro, et impium sit hominem pro Deo colere, quanto longius abest a pietate, colere signum artificis arbitrio ex materia confectum? Vid. *Erasmi Rot.* paraphrasis in h. l.

30.

30. Τὰς μὲν — ὁ Θεὸς) *Tempora igitur ignorantiae connivendo dissimulans (vel ut alii volunt: aegre ferens) Deus.* Dissimulavit hactenus Deus, non ultus est ignorantiam hominum. *Tempus* pro eo, quod in tempore fit. *Ignorantia* h. l. est ignoratio veri Dei, rectae sententiae de vero Deo. Vocem ὑπεριδεῖν interpretantur *dissimulare*, alii *despicere et cum indignatione contemnere*, alii denique *condonare, remittere*, ut comparetur cum hebraico הִתְעַלֵּם quod Seniores Deut. XII, 1. ὑπεριδεῖν reddiderunt. *Ioseph.* A. II, 6, 9. Frequens est hoc verbum apud LXX, de re quae non curatur, et sine ope propitia vel sine animadversione severa relinquitur, Gen. XLII, 21. Lev. XX, 4. XXVI, 44. coll. v. 43. Deut. III, 26. Itaque Paulus hoc dicit: Deus transmisit tempora ignorantiae, ut si ipse non animadverteret, nec valde displiceret ei tantus error humani generis. Passus est Deus effluere tempora, quibus ipse ignoratus est a nationibus. Cf. supra c. XIV, 16. ubi idem aliis verbis exprimitur. τὰ νῦν — μετανοεῖν) *Nunc hortatur omnes ubique homines mutare sententiam*, nempe de Diis et cultu divino. Πανταχοῦ, *ubique*, etiam extra Palaestinam, ubi hactenus fuit veri Dei cognitio. Verbum μετανοεῖν h. l. explicandum est ex usu linguae, quo significat *aliter sentire, mutare sententiam.* Hactenus, inquit, homines coluerunt idola, et ignorarunt verum Deum; nunc debent mutare sententiam, recedere ab idololatria, et in posterum colere verum Deum, rerum omnium creatorem.

31. Διότι ἔστησεν ἡμέραν) *Siquidem diem (apud se) constituit.* Homines certos fecit aliquam diem iudicii fore, etsi, quando ea futura esset, etiam amicissimos celave-

 rit.

rit ἐν δικαιοσύνῃ) *Iuste, uti par est.* Ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, *per virum, quem ad id negotium delegit, quem designavit.* Attice ᾧ pro ὃν. πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν) *Argumento eo confirmans, vel probans*, sc. se per Iesum iudicaturum totum humanum genus, *quod interfectum revocavit in vitam.* Nam πίστιν παρέχειν significat, *argumentis rem confirmare, probare, fidem facere*, quo sensu haec loquendi ratio saepissime apud optimum quemque Scriptorem occurrit, e. g. Ioseph. A. II, 9, 4. Adducitur igitur Christi resurrectio hic ut argumentum, quod Iesus et omni fide dignissimus, et a Deo Iudex sit constitutus. Nam Deus Iesum resuscitando e mortuis, maximum, quod potuit, doctrinae eius testimonium praebuit. In ea autem doctrina et hoc erat, se fore iudicem humani generis, Matth. XXV, 31. seq. Ioan. V, 25.

32. Οἱ μὲν ἐχλεύαζον) *Irridebant*; Epicuraei, ut videtur, negantes immortalem vitam post mortem. Cic. Nat. II, 17. *Plutarchus* de oracul. def. Ἐπικουρείων δὲ χλευασμοὺς καὶ γέλωτας οὔτε φοβητέον. Apud Minucium Paganus, Christianos deridens, de resurrectione corporum doctrinam inter aniles fabulas refert. οἱ δὲ εἶπον — τούτου) Nempe Stoici, qui hominis mortui restitutionem non putabant impossibilem. De Stoica mundi deflagratione vid. *Origenes* c. Cels. Lib. V, p. 244. edit. Spenc. et quae annotata sunt a Spencero. Iidem Stoici, omnia quae nunc fiunt, iterum futura esse dicebant, reversurum e. c. Socratem Athenienfem, qualis superiore periodo fuerat, rursumque Phaenaretem e Sophronisci coniugio illum progeniturum. Ibid.

34. Κολληθέντες αὐτῷ) *Quum in propiorem se eius familiaritatem insinuassent*, ut iam aliquoties habuimus. Διονύσιος) Non ille, qui in Gallia martyrium passus est; id enim *Decio* imperante contigit. ὁ Ἀρεοπαγίτης) Quam doctrinam scurrae reiecerunt, Areopagita vir gravis recipit. *A. Gellius* XII, 7. *Dolabella eam rem ad Areopagitas, ut ad iudices graviores reiecit. Seneca* de tranquill. III. *Areopagus, religiosissimum iudicium. Valerius M. II. 6. Isocrat. Areopagit.* Δάμαρις) Alias vocatur Δάμαλις, solent autem permutari litterae λ. et ρ. *Varinus*. Δάμαρ, γυνὴ γαμετὴ, λέγεται καὶ Δάμαρις.

CAP. XVIII.

1. Χωρισθεὶς — Κόρινθον) *Paulus relictis Athenis*, vel, quum Athenis discessisset, *venit Corinthum*, tunc florentem civitatem novam, post veteris a *Mummio* excisae instaurationem. *Totius Graeciae lumen* vocat *Cicero* pro lege Manil. c. 5.

2. Ποντικὸν τῷ γένει) *Ortem parentibus Ponticis*; nam in Ponto multi Iudaei. 1 Petr. I, 1. προσφάτως) *Recens, nuper*, Polybio familiaris est, et saepe ut h. l. cum praeterito iungitur. διὰ τὸ διατεταχέναι — Ῥώμης) Meminit *Sueton.* Claud. 25. *Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit.* Iosephus non meminit: unde apparet, non diu Romae observatum illud edictum, quod et ex fine huius libri colligere est. Christianos pro secta Iudaeorum habitos esse illis temporibus, satis constat.

3. Εἰργάζετο) *victum sibi parabat*; nam ἐργάζομαι h. l. est operor mihi, laboro, ut me alam. Σκηνοποιοὶ *Tentoriorum, tabernaculorum opifices.* Conficiebant tentoria minora portatilia, ex corio, aut ex alia materia, quibus utebantur viatores in terris orientalibus, solis aestui maxime expositis, ob raritatem diversoriorum. Vid. *Schleusneri* Lexicon N. T. in h. l. Hanc artem Paulus prius exercuerat apud Arabes. Gal. I, 17. Mos erat etiam doctissimis Iudaeorum opificium aliquod discere, unde, ubi res ferret, se sustentarent. R. Iochanan *pellio*; R. Nahum, *librarius*; R. Iochanan *Sandalarius*; R. Iuda *pistor.*

5. Ὡς δὲ κατῆλθον — Τιμόθεος) Quos Paulus sequi se iusserat, c. XVII, 15. Significaverat autem illis Paulus per eos, qui se Athenas deduxerant, quo porro iter dirigeret. συνείχετο τῷ πνεύματι) *Plenus divino spiritu agitabatur*; omnes animi vires in id intendebat; *non potuit continere se.* Sed συνέχεσθαι significat etiam *angi, misere vexari*, ut Luc. VIII, 37. XII, 50. Itaque sensus esse potest: *Paulus angebatur animo* διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χρ. Ἰησοῦν, *dum docebat, Iesum esse Messiam.* Nempe Iudaei se opposuerunt, v. 6. Pro τῷ πνεύματι habent τῷ λόγῳ multi codices cum versione Vulgata et Syriaca; (vid. *Griesbachius* ad h. l.) ut sensus sit: *angebatur propter doctrinam*; sein Unterricht machte ihm *viel Angst und Sorge*, ut MORUS explicat. MICHAELIS, cui lectio τῷ λόγῳ verisimilior esse videtur, hoc ita intelligendum esse putat, ut Paulus in disputando inferior, neque tamen victus et refutatus fuerit; er sey beym Disputiren ins Gedränge gekommen.

6. Ἀντιτασσομένων — πρὸς αὐτούς) *Quum illi autem repugnarent, et convitiarentur, excussis vestimentis dixit.* Ἀντιτάσσεσθαι proprie est: *in acie stare contra hostem*, deinde in universum: *se opponere, resistere.* De phrasi *pulverem vestimentorum excutere* vid. notata ad Matth. X, 14. Τὸ αἷμα — ὑμῶν) *Vos ipsi vobis estis auctores exitii.* Sic 2 Sam. I, 16. in Graeco: τὸ αἷμα σου ἐπὶ τὴν κεφαλήν σου, i. e. *luis poenam debitam homicidio;* proprie enim de homicidio dicitur, ut et Matth. XXVII, 25. improprie de peccatis aliis. Καθαρὸς, *insons.*

7. Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν) *Inde transeundo* s. *migrando*, nimirum ex priore hospitio. συνομοροῦσα) *Contigua, vicina*, ut ii, qui synagogam frequentabant, tamen porro possent audire doctrinam de Jesu Christo.

9. Μὴ φοβοῦ — σιωπήσῃς) λαλεῖν, h. l. ut saepe, est *docere.* Valde necessaria Paulo tum fuit haec fiduciae confirmatio. 1 Cor. II, 3.

10. Ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ) *Sum tibi auxilio.* καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε) *Nemo tibi violentas manus inferet, ut tibi noceat.* Ἐπιτίθεσθαι, sc. χεῖρας, significat *adoriri, hostiliter aliquem aggredi, eique violentas manus inferre, insidias struere.* Immunitas vero a quibusvis hostium insultibus Paulo promissa, de eo tantum tempore intelligenda est, quo is Corinthi commorabatur. διότι — ταύτῃ) *Multos enim in hac urbe novi, qui nomen mihi dabunt.* Eos Dominus populum suum dicit, quos populo suo se adiuncturos esse sciebat.

11. Ἐκάθισε) *Moram fecit;* nam ita sumitur hebraeum ישב, cui respondet καθίζω, quod et alibi verti-

tur διατρίβω, μένω. Sed et Latini ita loquuntur. Cic. Famil. XVI, 2. ad Tyronem: *Iis ventis isthinc navigatur, qui si essent, nos Corcyrae non sederemus.*

12. Γαλλίωνος — Ἀχαΐας) *Quum proconsul in Achaia esset Gallio.* Fuit frater Senecae. *Statius* Sylv. II, 7. 32. *hoc plus quam Senecam dedisse mundo, aut dulcem generasse Gallionem. Tacitus* A. XVI, 17. *Annaeus Mella — quibus Gallio et Seneca parentibus natus.* Comitatem, incompositam suavitatem et aequitatem Gallionis laudat *Seneca* Praef. ad nat. Quaest. 4. ubi inter alia: *Nemo mortalium*, inquit, *uni tam dulcis est, quam hic omnibus.* Achaia erat provincia proconsularis sub Augusto. Tiberius Macedoniae adiunxit, et Caesarianam fecit. Sed *Claudius* has provincias senatui reddidit, i. e. rursus fecit proconsulares, teste *Suetonio* in vita Claudii 25. et *Dione* LX. ἐπὶ τὸ βῆμα) Ad tribunal proconsulare, ut gravis criminis reum.

13. Παρὰ τὸν νόμον) *Contra legem* sc. nostram, Mosaicam. Ἀναπείθειν vero est primam persuasionem novis rationibus labefactatam evellere. Hoc volunt: Iudaeis concessum est a Romanis etiam in Graecia vivere secundum legem Mosis: hic vero neque vobis Romanis in religione se addit, neque legem Mosis sequitur, sed turbat Iudaeos. Haec accusatio inde obtentum sumebat, quod Apostoli, qui Iudaei erant, incircumcisos ad suum coetum admittebant.

14. Εἰ μὲν — πονηρὸν) *Si magnum et capitale crimen admisisset;* ex eorum genere, de quibus iudices cognoscere solent, e. g. homicidium, furtum. κατὰ λόγον ἂν

ἀνεσχόμην ὑμῶν.) *Iure meritoque tolerarem vos, aures vobis praeberem.* Κατὰ λόγον, cum ratione, iure merito. Sic saepe apud Platonem aliosque. Ἀνέχεσθαι notat *aures praebere, dicenti patienter auscultare,* e. g. *Aeschines* epist. 7. ἀνθρώπων ἀνέχεσθαι πολὺ μᾶλλον τῶν λοιδορȣ́ντων ἡμᾶς.

15. Περὶ λόγȣ) *De doctrina.* καὶ ὀνομάτων—ὑμᾶς) *et personis et lege vestra.* Quae mei non sunt auditorii, quaeque nugalia nobis Romanis. *De nominibus* s. *personis* puta an Iesus dicendus sit Christus. κριτὴς γὰρ ἐγὼ τȣ́των ȣ̓ βȣ́λομαι εἶναι) Bene responsum, ut ab homine dulci, quasi dicat: Romani quidem libertatem religionis Iudaeis etiam in Graecia concessere, sed si quae inter ipsos de religione oriuntur controversiae, aut eas componant inter se, aut disputent, quantum libet.

17. Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες.) Deest οἱ Ἕλληνες in quibusdam. Sic Iudaei fecisse dicerentur, quod nunc narratur. Sed vulgaris lectio vera esse videtur. Corinthii homines, qui tribunali adstabant, quum viderent, Iudaeos ideo a tribunali cum contemtu abigi, quod suae legis quaestiunculis obstrepuissent proconsuli, aliis rebus occupato, ipsi quoque velut proconsuli gratum facturi, verbera ingessere Iudaeis, quo abirent celerius. Σωσθένην) *Sosthenes,* ipse postea ad Christum conversus, 1 Cor. I, 1, aut successerat in locum Crispi v. 8. aut fuit princeps synagogae alterius ab ea, cui praeerat *Crispus,* nam in magnis urbibus plures erant synagogae, et singulis sui archisynagogi. καὶ οὐδὲν—ἔμελεν). *Negligebat, insuper habebat.* Solebant Praesides (verbis utor *Pricaei* ad h. l.) petulantias huiusmodi, quae Romani nominis maiestatem

dire-

directe non imminuerent, libentes praetervidere, ut Provincialium collo mollius jugum federet. Nec deerat quae prae aliarum regionum Praesidibus caussa Gallionem moveret: praeesse nempe Achaiae se, illi verae et merae Graeciae, eoque libertatis simulacra umbrasque usquequaque captanti.

18. Κειράμενος—εὐχήν) *Postquam caput totonderat* (vel tondendum curaverat,) *Cenchreis; votum enim susceperat.* *Cenchreae* est portus Corinthiorum, ut *Piraeus* Atheniensium. Est autem is portus ad sinum Saronicum. Apparet ibi ecclesiam fuisse Christianorum, Rom. XVI, 1. Tonsionem ad *Aquilam*, non ad Paulum referunt nonnulli, ideo inprimis, quod Πρίσκιλλα primum, deinde vero Ἀκύλας, ut scilicet eo commodius hoc de ipso referri posset, appelletur. Sed rectius ad Paulum hoc refertur; nam de eo esse sermonem patet ex sequentibus, (v. 19.) quae non ad Aquilam pertinent. εἶχε γὰρ εὐχήν) κατ' ἐξοχήν, votum quo Iudaei ob liberationem, inprimis a morbo quodam graviore, aut alio periculo, se obstringebant per aliquod tempus vino abstinere, comam alere, nec accedere ad cadaver, et quamplurimas alias observare cerimonias, a Mose (Num. VI.) praescriptas, antequam victimas solemnes Deo offerent. Hoc votum in Iudaea degentibus Hierosolymis persolvendum erat, (Ioseph. de B. I. II. 15. Num. VI, 18.) ubi vota persolvi, et sacrificia omnia offerri debebant, quia ibi erat templum. Igitur legi non videtur consonum, ut Paulus in Graeca urbe tonderetur. Sed Nasiraei variis pollutionibus obnoxii erant; (Num. VI, 9.) tunc autem, ubicunque illa pollutio contigisset, radere comam, tenebantur; quod voti

com-

complementum non erat, sed contra, quaecunque praecesserant, irrita erant, et ab illa tonsura rursus debebant dies voti numerari. Paulus itaque voti reus inceptum votum Cenchreis aliqua legali impuritate abrumpere coactus est et illico redintegrare, Num. VI, 12. ut absolutum tandem Hierosolymis solveret. Nonnulli non esse verisimile existimant, Paulum legi ceremoniali se adeo obstrinxisse, a qua ipse alios diligenter avocare consueverat. Sed fecit hoc sine dubio ideo, ut per *συγκατάβασιν* quandam Iudaeorum animos, alioquin alieniores, sibi conciliaret. Cf. infra c. XXI, 24. 1 Cor. IX, 19. 20. Christianos *ex Gentilibus* non esse obstrictos his legibus, constanter docuit, atque adversus Iudaizantes defendit, inprimis in Epistola ad Galatas. De iis interpretibus, qui civile quoddam voti genus Paulo hic tribui arbitrantur, consulendus est Wolfius *in curis* ad h. l.

21. *Δεῖ με — Ἱεροσόλυμα*) *Oportet me omnino festum diem, qui instat, agere Hierosolymis.* Τὴν *ἑορτὴν ποιεῖν* est *transigere festum tempus*, ut *χρόνον ποιεῖν*, v. 23. Ἐις pro *ἐν*, ut saepe. *Ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου*, *solvit*, profectus est Epheso.

22. Καὶ *κατελθὼν — Ἀντιόχειαν*) *Quum vero venisset Caesaream, et adscendisset* (Hierosolyma), *et salutasset ecclesiam, progressus est Antiochiam.* *Ἀναβὰς*) Nempe Hierosolyma, quod semper intelligitur, quoties de itinere per Iudaeam Hebraei loquuntur. Non intelligi *Caesaream* h. l. ut nonnulli putant, patet ex v. 21. et toto sermonis nexu. *καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν*) Apostolos et fideles, qui erant Hierosolymis. *εἰς Ἀντιόχειαν*) Syriae ad Orontem. Finis itineris secundi ad Gentiles.

24.

24. Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει) Patria Alexandrinus. De origine Iudaeorum Alexandrinorum est insignis locus Iosephi Ant. XII, 1, 1: ut et XIX, 5, 2. Abundasse Alexandriam hominibus doctis, Iudaeis et Ethnicis, inter omnes constat. ἀνὴρ λόγιος) *Facundia dicendique ubertate et vi pollens.* Nam λόγος et ratio, oratio, *dicendi copia.* Sic apud Iosephum Lib. I. de B. I. prooem. §. 5. οἱ Ἑλλήνων λόγιοι sunt Graecorum *Historici, dicendi ubertate copiaque florentes*, quibus mox tribuit τὸ τῶν ἄλλων τῷ λόγῳ πλεονεκτεῖν, *ut alios historicos dicendi copia et vi superent.* Cf. Ant. XVII, 6, 2. δυνατὸς — γραφαῖς) i. e. *exercitatus in scripturis interpretandis: Stark in der Schrift.*

25. Οὗτος ἦν κατηχημένος τ. ὁδ. τ. κ.) *Institutus erat in doctrina Christi:* nam ἡ ὁδὸς τοῦ κυρίου hebraica phrasi est religio, doctrina Christi. καὶ ζέων τῷ πνεύματι) *Et magno animi fervore praeditus.* Indicatur ardor divinus in veritatis propagandae studio; quamvis spiritus sancti manifesta efficacitas ei nondum contigisset in mirabilibus donis. Ἐλάλει — κυρίου) *Disserebat et docebat diligenter de Domino*, ἐπιστάμενος — Ἰωάννου, *quanquam scientiam habebat baptismatis Ioannis solum;* quae essent scilicet initia doctrinae christianae. Ergo de baptismo, posthaec instituto a Christo, nihil audiverat; sed aliquam notitiam Christi et christianae religionis omnino habebat; nam praecipuum in doctrina Ioannis erat, adesse regnum Messiae. An in Aegypto, an in Iudaea Apollos acceperit baptismum et doctrinam Ioannis, ignoramus. Patet autem ex hoc loco, in multis locis, etiam extra Iudaeam, fuisse discipulos Ioannis.

26.

26. Ὁυτος — συναγωγῇ) Liberius quam ante etiam in publicis conventibus loquebatur, vel libere profitebatur doctrinam Christi, pro ea, qua ipse pollebat, facultate.

27. Εἰς τὴν Ἀχαΐαν) Praecipue *Corinthum* c. XIX, 1. προτρεψάμενοι — αὐτὸν) *Fratres scripserunt Christianis litteras hortatorias; ut eum exciperent benevole.* Προτρεψάμενοι ἔγραψαν, *cohortantes scripserunt*, i. e. litteras cohortatorias scripserunt. σύνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι) *Multum adiumenti attulit iis qui fidem recepissent.* Nam συμβάλλεσθαι h. l. notat *conducere, prodesse. Diodor. S.* XVI, 68. καὶ πολλὰ συνεβάλετο πρὸς τὴν σωτηρίαν αὐτοῖς. διὰ τῆς χάριτος) Construunt nonnulli cum συνεβάλετο, non proxime antecedentibus. *Profuit illis donis gratiae et favoris divini sibi tributis;* per eloquentiam suam. Rom. XII, 3. XV, 15. Cf. 1 Cor. I, 12. Alii vero construunt cum τοῖς πεπιστευκόσι, ut sensus sit: *qui religionem susceperant gratia divina.*

28 Εὐτόνως — Ἰησοῦν) *Nam acriter ei cum Iudaeis disputandum erat in publico loco, quum demonstraret, Iesum esse Messiam.* Εὐτόνως, *intente, cum contentione multa.* Διακατηλέγχετο, in passivo; est *refutabatur*. Quomodo autem multum emolumenti attulit religioni christianae, si a Iudaeis refutatus est? Quo magis Apollos refutabatur, et illis respondebat, tanto magis convinci poterant homines, quum argumenta in utramque partem oppugnantia et defendentia audirent. Sic Morus locum interpretatus est. Alii vertunt: *refutabat*, vel convincebat Iudaeos.

CAP.

CAP. XIX.

1. Τὸν Ἀπολλὼ) Accusativus antiquus quartae apud Graecos declinationis. Sic Theocritus ἡ Ἄθω ἢ Ῥοδόπην. τὰ ἀνωτερικὰ μέρη) *Regiones superiores*, nempe Asiae minoris. Intellige Galatiam et Phrygiam; nam respicit haec phrasis ad c. XVIII, 23. Littus maris Aegei et urbes regionesque huic vicinae adeoque et Ephesus κάτω, infra iacere a Graecis dicuntur; (an der Seeküste) hinc regiones quaelibet ulterius orientem versus excurrentes, (mitten im Lande) ἄνω, superius sitae erant; proinde ἀνωτερικὰ μέρη h. l. sunt regiones, quae respectu Ephesi ad orientem iacent. ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον) Metropolin Asiae minoris, et sedem Romani Proconsulis, a templo Dianae celebrem. In hac urbe erat magna Iudaeorum multitudo, quibus, Romanorum Proconsulum liberalitate, magna privilegia aedium sacrarum, synagogarum, aliorumque commodorum concessa erant. Ioseph. XIV, 10. 13. Percommoda igitur erat haec urbs Paulo, ad propagandam doctrinam Christi.

2. Εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε) *Spiritus sanctus* hic et in sequentibus, ita ut Io. VII, 39. sunt *dona illa miraculosa et extraordinaria, ecclesiae christianae reservata,* quae Paulus haud dubium, quin pluribus verbis scripserit. πιστεύσαντες) *Quum fidem suscepistis.* Hi duodecim (v. 7.) qui Ioannis baptismum acceperant, (v. 3.) professi sunt, se expectare Messiam, et lubenter omnia praecepta et instituta eius observaturos esse, si apparuerit, (haec erat eorum πίστις); sed interea manserant Iudaei, horumque ritus observaverant, nec copiosior do-

ctrina

ctrina Christi iis exposita fuerat; nunc autem, baptismo in nomen Iesu suscepto, profitentur, *Iesum esse Messiam illum*, in quem Ioannes baptizaverat. ἀλλ' ὐδὲ — ἠκούσαμεν) Ne audivimus quidem, nunc dari talia dona. Itaque nefando quidem audierant de beneficio illo, quo ornati erant Apostoli et alii Christiani prima Pentecostes die.

3. Ἐις τι ὖν ἐβαπτίσθητε;) *Quale nam baptisma accepistis?* In nomen Domini Iesu eos non fuisse baptizatos, exinde concludebat Paulus, quod dona spiritus non accepissent. Ἐις τί pro ἐν τίνι, ut mox ἐις τὸ Ἰωάννυ βάπτισμα pro ἐν τῷ Ἰωάννυ βαπτίσματι, baptismate Ioannis. Baptizaverat autem Ioannes in Messiam venturum; nec poterat largiri Spiritus sancti dona, sicut Apostoli. Cf. v. 4.

4. Ἰωάννης — μετανοίας.) Non cohaeret particula μὲν cum eo quod sequitur ἀκύσαντες δὲ, ut multi putarunt: sed positum est κατ' ἀποσιώπησιν, ut supra III, 21. Sensus est: *Baptizavit ille quidem in poenitentiam*, i. e. hortatus est eos, quos baptizavit, ut se emendarent, et sic mala imminentia evaderent, *sed non in promissum spiritus sancti*; quae distinctio inter utrumque baptisma innuitur et Matth. III, 11. τῷ λαῷ — Ἰησῦν) *Praecipiens populo, ut crederet in eum, qui post se suscepturus esset munus docendi*, i. e. *in Messiam Iesum.* Noluit ipse Ioannes haberi pro Messia, sed Iesu Nazareno hanc dignitatem vindicavit.

5. Ἀκύσαντες δὲ) Nempe illi, ad quos Paulus loquebatur; sunt enim haec Lucae verba, non Pauli, ut nonnulli existimant, quod res ipsa et totus sermonis ne-

xus ostendit. *εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ*) *A Paulo* nempe nunc baptizati sunt ad cultum Domini Iesu. Nesciebant hactenus baptismo poenitentiae obligatos se fuisse, ad fidem in *Iesum Christum*, quia, suscepto baptismo Ioannis, *Messiae venturo* nomen dederant indeterminate, nescientes Iesum Nazarenum esse illum Messiam. Aliter se res habebat cum Apostolis. His nimirum iterato baptismate non erat opus, quia statim ab initio edocti erant, Iesum esse Messiam.

6. Καὶ *ἐπιθέντος — ἐπ' αὐτοὺς*) Hoc plerumque ita factum est. Deus ad commendandum munus Apostolicum, baptizatis non nisi precibus Apostolorum communicare voluit. Gravissimo hoc argumento, et in oculos incurrente miraculo convicti sunt de veritate religionis Christianae quotquot haec talia spectabant. *ἐλάλουν — προεφήτευον*) i. e. Linguis peregrinis de religione locuti sunt, et quidem afflatu divino. Cf. supra c. II. X, 44. sq.

8. Καὶ *πείθων — τοῦ θεοῦ*) *Fidem faciens doctrinae de regno Dei*, persuadendo afferens pertinentia ad eam doctrinam.

9. *Ὡς δὲ — τοῦ πλήθους*) *Quum autem nonnulli se obdurarent, et doctrinae christianae denegarent fidem, atque etiam convitiis proscinderent religionem coram multitudine.* Ἐσκληρύνεσθαι dicitur, qui durus est, qui se non sinit moveri, contumax, pertinax. Ἀπειθεῖν, *non admittere doctrinam.* Iidem convitiis petebant *τὴν ὁδὸν*, religionem, דֶּרֶךְ. *ἀποστὰς — μαθητὰς*) Et ipse e synagoga exiit, et eos qui crediderant, abduxit eo, quod in synagoga tuti non erant futuri. *ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου τινός*)

So-

Sophiftae, five declamatoris, cui nomen *Tyranno.* Ita Suidas. *Pricaeus* non proprium, fed appellativum nomen putat hominis, ita dicti forfan, quod vi eloquentiae auditores ageret ferretque, ut *Sophista Princeps* apud Suetonium in Libro de Grammaticis. Equidem huius affertionis rationes non perfpicio. Eorum autem opinioni, qui hunc *Tyrannum* Iudaeum, eiusque fcholam *Beth Midrasch* fuiffe putant, obftare videtur id, quod in proxime antecedentibus commemoratur, Paulum nempe propter *Iudaeos* e fynagoga exiiffe. Segregavit igitur difcipulos (Chriftianos) fuos a Synagoga Iudaica; non amplius in Synagogam eos duxit, fed in peculiari loco folos docuit.

10. Πάντας τὺς κατοικᾶντας τὴν Ἀσίαν) Qui Sacrorum cauffa Ephefum venire folebant. Erat enim templum illud commune Afiae, unde et nomen Ἀσιαρχῶν. Iudaei quoque ex aliis Afiae urbibus faepe eo veniebant mercatus cauffa aut iudiciorum.

11. Δυνάμεις ὐ τὰς τυχέσας) *Virtutes non vulgares,* i. e. miracula eximia. Litotes, ut: haud incerta cano, i. e. explorata et omnino eventura.

12. Ὥςε — ἐξέρχεσθαι) *Ita ut ad aegrotantes sudaria et semicinctia ex eius corpore afferrentur, atque ad horum contactum morbis liberarentur, etiam mali spiritus egrederentur.* χρὼς, exterior pars corporis, fpecies externa, *corpus.* σεδάρια ἢ σιμικίνθια) Significantur ambabus his vocibus linteola et fafciolae, quibus et praecingerentur, et detergerent fudorem. In fpecie autem σιμικίνθιον *semicinctium, succinctorium* habet duplicem fignificatum, nimirum *Orarii, eines Schnupftu-*

 ches,

ches, et fuccinctorii, quod partes anteriores opificum cingit. *Petronius* 94. ego fufpendio vitam finire conftitui, et iam *semicinctio* ftantem ad parietem fpondam vinxeram, cervicesque nodo condebam. καὶ ἀπαλλάσσεσθαι — ἐξέρχεσθαι) vel ut alii legunt ἐκπορεύεσθαι. Ἀπαλλάσσεσθαι, *mutare se*, i. e. *discedere*. Hoc non intelligendum eft ita, ac fi linteola et fafciolae vim depellendi morbos habuiffent; fed vi ac potentia Chrifti fanati funt aegroti, cui fidebant, qui linteola et fafciolas admovebant corporibus.

13. Τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν) Tales Exorciftas, qui quarundam formularum incantationumque ope daemonia eiecerunt, inter Iudaeos fuiffe, illuftris Iofephi locus docet, ubi huius rei auctorem ipfum Salomonem, edit. Ant. VIII, 2, 5. περιερχομένους autem eos vocat Lucas, quod non uno in loco fubfifterent, fed huc illuc curfitarent, quaeftui aucupando, quales apud Latinos circulatores. Radicibus autem fimul ufos effe illos Exorciftas, ex citato Iofephi loco patet.

14. Ἦσαν — ποιοῦντες) Recte *Pricaeus* haec ita intelligenda effe putat, ac fi fcriptum effet: ἦσαν δὲ καί τινες etc. Neque enim praeter hos Scevae filios nullos circumforaneos exorciftas fuiffe dicit Lucas, fed in numero praeftigiatorum eiusmodi etiam hos feptem fuiffe.

15. Ἀποκριθὲν — τίνες ἐστέ;) Non recte concluditur ex his verbis, malum quendam Spiritum per homines locutum effe. Paulus enim per biennium Ephefi docuerat et miracula patraverat; homines igitur daemoniaci multa iam audiverant de eo eiusque miraculis. Dicebant:

bant: Scimus quidem, Paulum esse in hac urbe, et nomine Iesu talia miracula patrare; sed vos non videmini esse tales, qualis est Paulus.

16. Καὶ ἐφαλλόμενος — οἴκου ἐκείνου) *Tum homo, malo daemoni obnoxius, insiliit in eos, atque subigens, tam male tractavit, ut nudi sauciique profugerent ex aedibus illis.* Κατακυριεύειν, *in potestatem redigere.* Ἴσχυσε κατ' αὐτῶν, *valuit contra illos, praevaluit iis, subiugavit eos, er übermannte sie.* Hoc non parum fecit ad confirmandam auctoritatem Pauli, cui, sananti daemoniacos nunquam tale quid accidit.

17. Καὶ ἐπέπεσε — Ἰησοῦ) *Et obstupuerant omnes ea de re, et celebratum est nomen Iesu.* Φόβος h. l. hebraico more potius est admiratio quam timor. Celebratum est autem nomen Iesu ideo, quia per eum vera fiebant miracula, non talia, qualia edebant exorcistae illorum, de quibus sermo v. 13. sqq.

18. Ἤρχοντο. ἐξομολογούμενοι) Venerunt ad Apostolos, confitentes, quam male vitam hactenus traduxissent, commemoratis etiam criminibus gravioribus, ut illi, qui ad Ioannem Baptistam venerant, Matth. III, 6. Multi etiam magicas artes, quibus dediti fuerant, detestati sunt, quod patet ex v. 19.

19. Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων) Περίεργα, *curioso* h. l. omnino *artes magicas* significant. Sic Dio Cassius excerpt. Vales. de Imperatore Adriano dicit: ὁ Ἀδριανὸς περιεργότατος ἦν καὶ μαντείαις καὶ μαγγανείαις παντοδαπαῖς ἐχρῆτο, *Adrianus admodum curiosus erat, et divinationibus magicisque artibus utebatur.*

Herodian. IV, 12. 6. Ephesus ante alias civitates his pravis studiis dedita. Συνενέγκαντες τὰς βίβλες, *congerentes libros*, in unum acervum. Videntur fuisse libri tales, qui formulas magicas, et modum exercendi fraudes magicas continebant, *Zauberbücher*. Nota sunt inter veteres ἐφέσια γράμματα, Ephesiae scripturae, vel schedulae, quae magicis vocabulis inscriptae, deinde ut amuleta corpori alligari solebant, ad averruncandos morbos, daemones, et alia mala tollenda. Magorum, qui erant Ephesi, meminit *Plutarchus* Alexandro. *Menander* in puero apud Suidam: Ἐφέσια τοῖς γαμοῦσιν οὗτος περιπατεῖ λέγων ἀλεξιφάρμακα. *Etymol.* ἐφέσια ἀλεξιφάρμακα ἢ γράμματα, ὀνόματα ἅτινα καὶ φωναὶ ἀντιπάθειαν φυσικὴν ἔχουσαι. Plura habes ap. Wetsten. et Grotium. κατέκαιον) Comburserunt fideles isti libros illos, non vendiderunt, ut pretium ad Apostolos afferrent; ne aliis occasionem peccandi, hisque libris utendi darent. καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε) Est usitata ellipsis vocis δραχμή, in pecuniae summa indicanda. Sunt igitur μυριάδες πέντε, sc. δραχμῶν. *Quinquagies mille denarios.* Denario proxime accedit moneta Argentinensis, quae valet 12 Kreutzer, 3 Heller, ut 5 drachmae sint 1 fl. et paullo plus; 50000 drachmae plus 10000 fl.

20. Οὕτω κατὰ κράτος — ηὔξανε) *Sic magna vi religio incrementa cepit.* *Hesychius* κατὰ κράτος, ἰσχυρῶς, τελείως. Magorum fraudibus detectis, miracula Pauli eo maiorem fidem invenerunt; sicque multi Christo dederunt nomen.

21. Ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι) *In animum induxit Paulus*, s. consilium cepit. Ponitur vero ἐν τῷ πνεύματι pro εἰς τὸ πνεῦμα. Sic Luc. XXI, 14. et *Plutarch.* in Ag. et Cleom. εὐθὺς μὲν εἰς νοῦν ἔθετο τὰ παρόντα

ρόντα μεθιστάναι, in animum protinus induxit res novare. Vel ἔθετο pro προέθετο.

22. Αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν) Substitit ad tempus in Asia. Ἐπέσχε, sc. ἑαυτὸν inhibuit se, i. e. moratus est, remansit. Herodot. VII, 123. ἐπισχὼν χρόνον. 112. ἐπισχόντες ὀλίγας ἡμέρας. Εἰς τὴν Ἀσίαν, pro: ἐν τῇ Ἀσίᾳ quae mutatio frequens.

23. Τάραχος οὐκ ὀλίγος) Non levis tumultus. περὶ τῆς ὁδοῦ) Occasione Evangelii, de religione christiana, ut supra c. IX, 2. XVIII, 26.

24. Ἀργυροκόπος) Faber argentarius, ut recte vertitur in Glossario. ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος) Aediculas argenteas, (kleine Tempelchen) Dianae. Templum Dianae Ephesiae septem miraculis mundi est annumeratum. Demetrius autem confecit aediculas argenteas, imaginem illius templi referentes. Sic in monte Albano aedicula Iunonis fuisse dicitur. Dio Cassius XXXIX. νεὼς Ἥρας βραχὺς ἐπὶ τραπέζης τινὸς πρὸς ἀνατολῶν ἱδρυμένος. Petronius 29. Praeterea grande armarium in angulo vidi in cuius aedicula erant lares argentei positi. Diana Ephesia in nummis repraesentatur ornamento capitis alto, multis mammis, pedibus involutis, cum duobus cervis a dextra et sinistra. Minutius Felix Octav. Diana — Ephesia mammis multis et uberibus multis exstructa. ἐργασίαν) Quaestum; nam ἐργασία non solum opificium, artificium, sed et quaestum significat.

25. Οὓς — ἐργάτας) Quos quum convocasset, caeterosque opifices, operarios huiusmodi rerum, qui fortassis imagunculas numinis fabricabant, in aediculis ponendas.

das. Ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστὶ) *Quod ex huius operis quaestu copia nobis contingit facultatum.* Nam εὐπορία h. l. non quaestum, sed *copias, opes, facultates* indicat. Simillime voces has coniungit *Demosthenes* in Neaer. ὡς αὐτῇ ἡ ἀπὸ τοῦ σώματος ἐργασία οὐχ ἱκανὴν εὐπορίαν παρεῖχεν, ὥστε διοικεῖν τὴν οἰκίαν, *quum illi quaestus corporis non satis magnas ad alendam familiam copias suppeditaret.* Scitis, o socii, Demetrius inquit, hoc quaestu non tantum victum suppetere nobis, sed et vitam nostram abundanter instrui. Procul dubio vel omnia, vel magnam partem hic proventus evanescet, si exitialem doctrinam istam latius evagari patimur. Ergo pro lucro pugnemus fortiter.

26. Πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον) *Multos homines pervertit, ad alias cogitationes traduxit.* λέγων — γινόμενοι) Multi inter Gentiles simulacra ipsa non habebant pro Diis, sed ea tantum praesentia Numinis referta esse putabant. Plerique tamen credebant ipsa simulacra esse Deos: unde, qui illa fingebant, θεοποιοί et θεοπλάσται, *factores* Deorum et fictores appellabantur, ut constat ex *Pollucis* Onomastico, L. I, 1, 13.

27. Οὐ μόνον — ἐλθεῖν) *Nam non solum periculum est, ne haec res in contemtum veniat.* Τοῦτο τὸ μέρος verte: *haec res, hoc negotium*, aut si placet, μέρος in versione plane omitti potest. Εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, *in contemtum venire.* Ἀπελεγμὸς proprie est confutatio. Sap. IX, 6. deinde *contemtus.* ἀλλὰ καὶ — λογισθῆναι) Quasi dicat: Parum est de nostro quaestu; tota religio hic periclitatur. τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς) Bene Latinus: *Maiestatem.* Posses et Numen vertere. ἣν ὅλη —

σέβεται) Non falſo hoc dicit. Apuleius lib. II. de eadem illa Diana: *Cuius numen unicum multiformi specie, ritu vario, nomine multiiugo totus veneratur orbis.* inter paucos Deos, qui a Romanis teſtatoribus haeredes inſtitui poterant, erat haec *Diana* Epheſia, ut nos docet *Ulpianus* Inſtitutionum tit. XXII.

28. Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων) *Xenophon* Epheſ. I. ὀμνύω τε τὴν πάτριον ἡμῖν θεὸν, τὴν μεγάλην Ἐφεσίων Ἄρτεμιν.

29. Καὶ ἐπλήσθη — συγχύσεως) *Sic urbs tota hoc tumultu repleta est,* (per totam urbem ortus eſt tumultus, a concitatione unius profligati nebulonis.) ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον) *Concurrerunt coniunctim, confertim in Theatrum.* In inſtitutis Graecarum civitatum fuit hoc, ut de rebus gravioribus, ad rempublicam ſpectantibus, in theatris ageretur, concionesque ibi haberentur, ut adeo prope fori loco fuiſſe videantur. *Tacitus* Hiſt. II, 80. de Veſpaſiano dicit: *Antiochensium theatrum ingressus, ubi illis cousultare mos est, concurrentes et in adulationem effusos alloquitur.* Cic. ad Fam. VIII. 2. pro Flacco 7. *Cornelius Nep.* Timol. 4. 2. *veniebat in Theatrum, quum ibi concilium plebis haberetur.* Valer. Max. II. 2. Situs ipſe locorum huic tumultui augendo ac fovendo non parum conducebat; ut enim perhibent, qui iſta loca oculis perluſtrarunt, *Sponius* et *Wheelerus*, Dianae templum in conſpectu theatri erat ſitum. συνεκδήμους) *Varinus:* συνοδοιπόρους. *Comites.*

30. Τινὲς δὲ τῶν Ἀσιαρχῶν) *Asiarchae* erant praefecti certaminum, ludorumque ſacrorum, vel ſummi Sa-

cerdotes. Ita Ciliciarcha, Syriarcha, Phoeniciarcha, Helladarcha, Bithyniarcha, Cappadociarcha. *Strabo* XIV. Asiarchas πρωτεύοντας κατὰ τὴν ἐπαρχίαν vocat, qui et hoc nos docet, lectos ex praecipuis Asiae civitatibus, inter quas fuisse et *Tralles*. Potestas eorum erat annua in Asia minori, ut praesiderent in ludis, et sumtus in eos facerent. D. *de vacat. et excus. muner.* L. 5. 8. *In Asia sacerdotium provinciae suscipere non coguntur numero liberorum V. subnixi. Modestinus* VI, 14. Ἀσιαρχία, Βιθυνιαρχία, Καππαδοκαρχία, ἔθνους ἱερωσύναι. Plures Asiarchae hic commemorantur, quia a consociatis Asiae provinciis, quae Commune Asiae dicebantur, decem viri Proconsuli Romano proponi solebant, ut unum ex his ad anni tempus eligeret. Μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον) *Ne in theatrum se conferret, s. coniiceret.* Latet in phrasi, quod periculum Paulo in theatro immineat, cui se non debeat imprudens committere.

32. Ἦν — συγκεχυμένη) *Erat enim coetus confusus.* Ἐκκλησία, קָהָל, *coetus*, non *concio*, sive a magistratu secundum leges convocata multitudo.

33. Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου — τῶν Ἰουδαίων) *De turba autem protruserunt Alexandrum obiicientibus seu promoventibus eum Iudaeis.* Morus vertit: *E multitudine prodire iusserunt Alexandrum, nominantibus eum Iudaeis.* Προβιβάζω, *prodire facio*; προβάλλειν, *nominare, commendare, vorschlagen.* Sed quis iste Alexander fuerit, quove animo aut consilio a Iudaeis promotus ad dicendum, incertum est. Videtur a Iudaeis, qui et ipsi ob contemtum cultus Dianae invisi erant, ut vir dicendi peritus, *designatus esse*, ad caussam eorum tuendam,

dam, et culpam averfionis tot hominum a Sacris Dianae in Chriftianos transferendam. κατασείσας τὴν χεῖρα) *Manum extensam deorsum movens*; qui geftus eorum erat, qui loqui incipientes, tumultuantes ad filentium hortabantur. ἀπολογεῖσθαι) *Caussam dicere*, pro Iudaeis, contra Chriftianos.

34. Φωνὴ — κραζόντων) *Clamor ortus est communis ab omnibus, circiter per duas horas vociferantibus*. Dionyf. Hal. A. IV, 87. κραυγῆς δὲ καὶ ἀγανακτήσεως ἐξ ἁπάντων ἐπὶ τούτῳ γενομένης. Nolebant audire Iudaeum, quia facile videbant, eum pro Diana non esse dicturum. Sic periculum Chriftianis depulfum.

35. Καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον) *Quum autem Scriba populum composuisset, vel repressisset*. Καταστέλλειν dicuntur, qui *animos tumultuantium concitatos sedant et componunt*. Iofeph. A. I, 1, 2. τοῦ δὲ θορύβου καταστάλεντος. XVI, 3, 1. τῶν μειρακίων καταςαλέντων, *repressa iuvenum audacia*. Γραμματεὺς hic eft fcriba civitatis, non minifter magiftratuum maiorum, fed ipfe magiftratus nobilior. Scribis enim in graecis civitatibus Archivorum cura erat demandata. Praelegebant etiam quae praelegenda effent in Senatu aut concione. Fuit igitur honorificum munus. Schol. Thucyd. VII, 10. γραμματέα λέγει τὸν εἰωθότα ἐν τῷ κοινῷ τὰ τοῦ δήμου γράμματα ἀναγινώσκειν. τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος) Saepe γὰρ in interrogatione, quae vel indignatione, vel admiratione commoto paullo vehementius animo fit, adhibetur, neque opus eft referre ad aliquam enunciationem, quae fuppreffa intelligi debeat. Sic apud Iofephum de B. J. III, 8. 5. ipfe Iofephus, confternatus, et veritus, ne

Iu-

Iudaei, in ipsum impetum facerent, eos ab isto consilio avocare conatur, orationemque incipit his verbis: τί γὰρ τοσοῦτον σφῶν αὐτῶν, ἑταῖροι, φονῶμεν; *Quorsum enim, o socii, propriae caedis adeo avidi sumus?* νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης Ἀρτέμιδος) *Cultricem esse magnae Dianae*, peculiari quasi ministerio servire cultui illius, et templum curare. Sunt enim νεωκόροι et ζακόροι aeditimi, quod sacra et aedes sacras curent. Κορεῖν est κοσμεῖν, et καλλύνειν, i. e. ornare, instruere, et addere speciem pulcritudinis. *Suidas*: νεωκόρος, ὁ τὸν ναὸν κοσμῶν καὶ εὐτρεπίζων, ἀλλ' οὐχ ὁ σαρῶν. *Aristoph.* Nub. 44. κορεῖν γὰρ καλλωπίζειν, ὅθεν καὶ νεωκόρος. καὶ τοῦ Διοπετοῦς) *Simulacri de coelo delapsi.* Διοπετὲς sc. ἄγαλμα, *simulacrum Dianae a Iove, de coelo delapsum.* Erat id ex vite factum, ut *Muciano* auctore, tradidit *Plinius* H. N. XVI. 79. *Euripides* Iphig. in Taur. 86. *Herodian.* I. xi. 2. Scilicet si ignorarentur artifices simulacri alicuius, fingebant sacerdotes, ut vulgi augerent superstitionem, e coelo delapsum esse huiusmodi simulacrum.

36. Ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων) *Quum igitur haec extra controversiam*, s. *indubia sint*, sc. hoc simulacrum non χειροποίητον, sed διοπετὲς esse. De imaginibus Demetrii, non de ipso templo, nec de simulacro Dianae [illegible] fuerat. δέον — ὑπάρχειν) *Vos modestos*, s. *sedatos esse oportet*; quia nimirum nihil laedunt hoc simulacrum, qui περὶ τῶν χειροποιήτων loquuntur. καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν) Latinus: *et nihil temere agere.* In Glossario: προπετὴς, *temerarius.*

38.

38. Ἔχουσι πρός τινα λόγον) *Habent litem* f. controverfiam *cum aliquo.* Nam λόγος h. l. *litem, controversiam, caussam, coram iudice agendam* denotat. Demofth. adv. *Lacrit.* ἐμοὶ μὲν οὖν ἐστιν ὦ ἄνδρες δικασταί, πρὸς τούτους ὁ λόγος, *mihi quidem, o iudices, cum his lis est.* ἀγόραιοι ἄγονται) Ἀγόραιοι fc. ἡμέραι. *Conventus aguntur,* vel dies funt, quibus lege agitur, quos faftos Romani vocant. Omnino h. l. fcribendum ἀγόραιοι, non, ut vulgo, ἀγοραῖοι. Nam ἀγοραῖος dicitur de hominibus, *qui omne fere tempus in foro, inepta curiositate ducti consumunt*; ἀγόραιος contra dicitur *de rebus, quae in foro aguntur*; unde ἀγόραιοι κρίσεις, *iudicia, quae in foro exercentur.* Igitur ἀγόραιοι fc. ἡμέραι funt *dies iudiciis in foro habendis constituti.* Sic Iofeph. A. XIV, 10, 21. καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν) *Et adsunt praesides* Ἀνθύπατοι h. l. funt generaliter praefides, qui in provincias mittebantur.

39. Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε) *Si vero de aliis rebus vobis quaestio est*; fi quidquam defideratis eorum, quae ad civitatis regimen pertinent, fub quo et templi cura comprehendebatur. ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ) In legitimo coetu, convocato a magiftratu civitatis; in concione, ἐπιλυθήσεται, *dirimetur.*

40. Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν — συστροφῆς ταύτης) *Periculum enim est, ne crimen intendatur nobis de hodierna seditione, commota nulla de caussa, qua demonstrata rationem reddere possimus istius turbulenti concursus.* Περὶ τῆς σήμερον, fc. ἡμέρας; *propter id quod hodierno die factum est.* Erant exceptiones quaedam, ut in adventu hoftium, incendio, et rebus fimilibus. Ideo dicit, nullam concurfus huius cauffam poffe reddi.

CAP.

CAP. XX.

1. Καὶ ἀσπασάμενος) Ἀσπάσασθαι significationem habet complexus in compellendo et salutando, cui mori etiam osculum alicubi adiunctum fuit. Non solum salutabant osculo advenientes, verum etiam discessuri. *Xenophon* Histor. Graec. IV, init. ἐπεὶ δὲ καίρος ἔμελλεν ἀπιέναι, ἦλθε πρὸς τὸν Ἀγησίλαον ἀσπασόμενος.

2. Εἰς τὴν Ἑλλάδα) Graecia h. l. intelligenda est veteri et proprio sensu, de regionibus inter Thessaliam et Peloponnesum interiectis, vel de tota Achaia provincia, quo sensu *Graecia* est apud *Sueton.* in Claud. cap. 16. Ptolem. τῆς Ἀχαΐας — ἣν Ἑλλάδα καλοῦσι.

3. Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς) *Posteaquam vero tres menses exegisset.* Nominativus hic absolute ponitur pro ποιήσαντος, genitivo consequentiae. Sic. Marc. IX, 20. et *Eurip.* in Phoeniss. v. 290. μέλλων δὲ πέμπειν μ' Οἰδίπου κλεινὸς γόνος, *quum me vero missurus esset, Oedipi filius inclytus.* ἐγένετο γνώμη) *Consilium initum*, i. e. decretum est.

4. Σώπατρος Βεροιαῖος) Idem nomen est Σώπατρος et Σωσίπατρος. In multis Codd. ut et Verss. nonnullis post Σώπατρος additur Πύῤῥου, i. e. *filius Pyrrhi. Pyrrhus* nomen est frequens in Thessalia et vicinis regionibus. καὶ Γάϊος Δερβαῖος) Qui origine Derbaeus, natus in Macedonia. καὶ Τιμόθεος) Hic accensetur Thessalonicensibus, quia maiores eius ex Iudaeis erant, qui Thessalonicae quondam vixerant.

5.

5. Ἔμενον ἡμᾶς) *Exspectarunt nos.* Hic obiter significat *Lucas*, quod non exprimit, se Paulo comitem fuisse huius itineris et sequentium, Romam usque. ἐν Τρωάδι) Τρωὰς et regionis nomen et urbis cuius modo meminit, quae et Antigonia et Alexandria dicta fuit, in Asia minore.

6. Ἄχρις ἡμερῶν πέντε) *Die quinto*, s. post dies quinque; ut intelligatur illo in itinere eos fuisse diebus quinque.

7. Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων) *Primo hebdomadis die*, (cf. Matth. XXVIII, 1.) qui dies conventus Christianis proprius, 1 Cor. XVI, 2. dies κυριακή, Apoc. I, 10. συνηγμένων ἡμῶν) *Quum congregati essemus.* Ut jam tum solebant *die dominico*, praecipue in memoriam resurrectionis Christi. *Ignatius* epist. ad Magnes. diem dominicam vocat, τὴν κυριακήν, τὴν ἀναστάσιμον etc. Itaque credibile est, *fractione panis* hic denotari convivium discipulorum cum eucharistia coniunctum, praesertim quum esset tam solennis valedictio. *Eucharistiam* etiam *Syrus* intelligit. Ex hoc loco tamen non potest concludi, primos Christianos solo die solis habuisse conventus, et administrasse sacram coenam; constat enim eos hoc fecisse quotidie. παρέτεινέ τε τὸν λόγον) *Extendit*, s. *produxit sermonem.* Plutarch. in *Catone min.* Contenta et aspera voce ἀπέτεινε πορρωτάτω τὸν λόγον, *in longum produxit sermonem.*

9. Εὔτυχος) Videtur hic iuvenis fuisse e famulitio cuiuspiam. In corpore Inscriptionum vett. et apud Artemidorum inter servilia nomina occurrit etiam Εὔτυχος, ut *Pricaeus* ad h. l. observat. Θυρὶς, est diminutivum vo-

ca-

cabuli θύρα, et significat *fenestram*, vel quamvis minorem aperturam in muro. καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ) *Alto sopitus somno.* Καταφέρεσθαι in se notat, *deiici, prosterni*, idque de hominibus somno profundiori obrutis vel unde adhibetur, vel additur εἰς ὕπνον. *Plutarchus* discr. adul. et am. εἰ τοσαῦτα κοπιῶν καὶ ἀγρυπνῶν κατηνέχθης—*somno obrutus es.* Idem consol. ad Apoll. *Diogenes Cynicus* κατενεχθεὶς εἰς ὕπνον, *ad somnum prostratus.* Διαλεγομένου—πλεῖον) *Quum Paulus dissereret diutius.* Κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, *delatus a somno*, vi somni. ἀπὸ τοῦ τριστέγου) *De superiore tertia contignatione. Iuvenal.* III. 199. Tabulata tibi iam tertia fumant. Schol. Superiora tecta et tristega. καὶ ἤρθη νεκρὸς) *quasi mortuus sublatus est.* Sic enim vertendum esse videtur ob comma 10.

10. Καταβὰς—θορυβεῖσθε) *Paulus autem, quum descendisset, prolapsus in eum et complexus, dixit: ne perturbemini.* Amplexus est eum, huc illuc eum movit, ut experiretur, an fortasse signa vitae in eo supersint. Dum autem palpat et movet corpus, sentit spirare adhuc hominem. Ἡ γὰρ—ἐστιν) *Vita in eo adhuc est.* Ergo iuvenis non vere mortuus, sed pro mortuo habitus erat.

11. Κλάσας—γευσάμενος) i. e. *Quum cibum sumsisset,* iter facturus. ἐφ' ἱκανὸν ὁμιλήσας) *Satis diu locutus.* Ἐφ' ἱκανὸν, sc. χρόνον. Ὁμιλεῖν intelligendum est de familiariore sermone, post sermonem graviorem, de quo sermo v. 9. Αὐγή, sc. ἡλίου vel ἡμέρας h. l. est *diluculum matutinum.* οὕτως ἐξῆλθεν) οὕτως h. l. est particula *illativa*, s. *consecutiva*, respondens Germanorum *So* in eadem re, ut Io. IV, 6.

13.

13. Ἡμεῖς — εἰς τὴν Ἄσσον) *Nos autem antegressi, Assum navigavimus.* De se et aliis Pauli comitibus loquitur hic Lucas. Paulus pedestri itinere profectus est Assum. Fuit autem *Assus* urbs Troadis. *Pausan.* Eliac. II, 4. *Plin.* H. N. XXXVI. 27. οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος) *Sic enim constituerat,* vel ordinaverat. Significatio media. πεζεύειν) *Pedestre iter facere* maluit, quamvis Assus oppidum erat difficili et periculoso aditu, ut notat *Eustathius* in Iliad. ζ.

14. Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον) *Quum autem congressus esset* (Paulus) *nobiscum ad Assum,* sive *Assi.* Latinus interpres: *Quum autem convenissemus in Assum.* Συμβάλλειν τινὶ est, *pervenire ad aliquem,* occurrere alicui. *Homer.* Odyss. ω. v. 259. οὗτος ἀνὴρ νῦν δὴ ξυμβλήμενος ἐνθάδ' ἰόντι, *hic vir, nunc primum obviam factus est, huc venienti.* εἰς Μιτυλήνην) Lesbi insulae urbem praecipuam.

15. Κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου) *Devenimus recta in Chium.* Ἀντικρὺ inter alia et *penitus,* et *prorsus,* et *directe* significat. Chios nota est insula inter Lesbum et Samum. παρεβάλομεν εἰς Σάμον) *Appulimus ad Samum. Herodot.* VII, 179. Thucyd. III, 32. etc. καὶ μείναντες — εἰς Μίλητον) *Quum in Trogylio mansissemus, sequenti die venimus Miletum;* vel ut alii malunt: *Quamvis Trogylii diversati essemus, postridie tamen quam a Samo solveramus, Miletum appulimus.* Trogylium Ioniae est promontorium, non longe a Samo. *Miletus,* urbs Ioniae, unde *Thales, Anaximander* et alii.

17. Τοὺς πρεσβυτέρους τ. ἐκ. Vocantur iidem et Episcopi, v. 28. nempe quia inspectores erant gregis. Notant

tant Graeci, quod consuetudine N. T. iidem vocentur Episcopi et Presbyteri, quum contra Romanae ecclesiae doctores, et Episcopales Angliae discrimen inter Episcopos et Presbyteros iam Apostolico aevo locum habuisse statuant.

18. Πῶς — ἐγενόμην) *Quomodo me erga vos gesserim.* Confer cum hoc et tribus proxime sequentibus versiculis 1 Thess. II, 1 — 12.

19. Δουλεύων — Ἰουδαίων) *Colens Dominum cum summa humilitate, et multis lacrymis et calamitatibus, quae mihi evenerant per insidias a Iudaeis structas.* Verbum δουλεύων h. l. haud dubie de functione muneris Apostolici intelligendum est. Ταπεινοφροσύνη h. l. videtur esse promtitudo molestias suscipiendi; nam addit Paulus se functum esse munere suo *μετὰ δακρύων πολλῶν, καὶ πειρασμῶν, multis lacrymis*, propter pertinaciam et malitiam Iudaeorum fusis, *et inter persecutiones.* Πειρασμοὶ, *persecutiones*, *calamitates*, quibus vires hominis, virtus et constantia tentantur.

20. Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην — ὑμᾶς) *quod nihil celaverim vel dissimulaverim*, eorum nempe, quae ad salutem vestram conducere arbitrabar, *quo minus exponerem vobis doceremque.* Nam ὑποστέλλεσθαι hic est *dissimulare*, *celare*, ut apud Ioseph. de B. I. I, 20. 1. μηδὲν τῆς ἀληθείας ὑποστειλάμενος, ἀντικρὺς εἶπεν, *nihil de veritate subducenda*, *libere dicebat.* Et 26. 2. μηδὲν ὑποστελλόμενος. In verbis τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι vocula μὴ abundat, quod solenne est post verba *negandi.*

21.

21. Διαμαρτυρόμενος — χριςὸν) *Docens Iudaeos et Graecos, quomodo convertendo se ad Deum mores mentemque emendare, et religionem Christianam amplecti deberent.* Διαμαρτύρεσθαι, *docere.* Πίςις ἡ ἐις τ. κ. ἡ. I. X. *religio christiana.*

22. Ἐγὼ — Ἱερουσαλὴμ) *Ego vehementem animi impetum sentiens, Hierosolyma proficiscor; ich fühle mich gedrungen (fühle einen unwiderstehlichen Trieb,) nach Ierusalem zu reisen.* Πνεῦμα h. l. est *animus.* Δέειν interdum eleganter ponitur pro *cogere, impellere, constringere,* ut apud *Pind.* Pyth. γ. v. 96. ἀλλὰ κέρδει καὶ σοφία δέδεται, *at lucro etiam sapientia impelli solet.* Vid. *Kypkius* ad h. l. Sic et *Camerarius, Beza* et *Pricaeus,* qui conferre iubet Matth. IV, 1. Luc. II, 27. *Grotius* πνεύματι δεσμένεσθαι exponit, *spiritu vincula praesentire.* Sed hanc explicationem contextus non admittere videtur. Paulus magno desiderio flagrabat Hierosolyma proficiscendi, haud dubie eam ob caussam, quia sperabat, se in diebus festis, ob multitudinem hominum ibi confluentium, multo cum fructu traditurum esse Evangelium.

23. Πλὴν — μένουσιν) *Nisi quod spiritus sanctus in omnibus urbibus monet, vincula et calamitates manere me.* Τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, *homines spiritu divino afflati,* qui futura praesentiendi facultate se praeditos esse profitebantur. Μένειν, ut Latinorum *manere* est *exspectare.* Noverat igitur Paulus vincula sibi esse parata Hierosolymis, quum tamen v. 22. dixisset se nescire, quae sibi essent eventura. Sed utrumque dicere poterat Paulus. Quanquam enim per illos homines monitus erat de calamitatibus sibi imminentibus, tamen non norat, *per quem,*

 quo-

quomodo illae essent aventurae, et quem habiturae essent exitum. Putavit autem sui muneris esse, propter Evangelium quaevis, etiam vitae pericula adire, ut in sequentibus verbis declaravit.

24. Ἀλλ' ὐδενὸς λόγον ποιῦμαι) *Sed nullius rei* (adversae) *rationem habeo.* Nam λόγον ποιεῖσθαι est, *rationem habere, curare, aestimare.* Demosth. Or. 2. in Philipp. ἀλλὰ καὶ τῦ δικαίυ λόγον ποιῦμενοι. ὐδὲ ἔχω — μετὰ χαρᾶς) *nec ego vitam meam tanti aestimo, ut absolvam cursum meum laeto animo.* Ὡς pro ὥστε. Δρόμος metaphorice est *munus, quod alicui obeundum et perficiendum demandatur.* Quare explicationis caussa additur: καὶ τὴν διακονίαν etc. Διαμαρτύρεσθαι — τῦ Θεῦ, *docendi* Evangelium de benignitate divina, s. quod debemus benignitati divinae.

25. Ὑμεῖς πάντες — τῦ Θεῦ) *Vos omnes, inter quos itineribus faciendis versatus sum, doctrinae de regno Dei tradendae caussa.* Ἡ βασιλεία τῦ Θεῦ est *doctrina de regno Dei,* quae v. 24. dicitur τὸ ἐυαγγέλιον τῆς χάριτος τῦ Θεῦ et v. 27. ἡ βυλὴ τῦ Θεῦ.

26. Ὅτι — πάντων) *Me insontem esse a pernicie omnium.* Τὸ αἷμα per metaphoram *quamvis miseriam et perniciem* significat, ut Ezech. III, 18. aliisque locis. Καθαρὸς, *innocens, expers culpae.* Est formula profitendi innocentiam suam, Matth. XXVII, 24.

27. Ὀυ γὰρ — βυλὴν τῦ Θεῦ) *Non enim destiti vobis tradere omnem doctrinam de benigna Dei voluntate.* Ὀυκ ὑπεστειλάμην, *non destiti* aut *tergiversatus sum,* aut impediri me passus sum, quo sensu occurrit

apud

apud Ioſeph. Ant. II. 5, 5. VI. 5, 6. Ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ *benigna voluntas*, conſilium Dei de ſalute hominum, doctrina chriſtiana. Cf. v. 24. 25.

28. Προσέχετε — αἵματος) *Proſpicite igitur vobis, atque toti gregi, cui Deus vos conſtituit curatores ut doceatis coetum Dei* (Domini), *quem morte ſua ſibi acquiſivit.* Προσέχετε ἑαυτοῖς *proſpicite vobis*, ſalutis veſtrae curam habete, ne ſcilicet vita et moribus alios offendatis. Τὸ ποίμνιον eſſe *coetum chriſtianum*, facile patet. Non poteſt ſalutem curare aliorum, qui ſui ipſius curam non gerit. Ποιμαίνειν, metaphorice eſt *cuſtodire, inſtituere, et regere.* Ἐπίσκοποι h. l. ſunt praefecti coetui chriſtiano, qui v. 17. πρεσβύτεροι nominantur. Munus eorum erat docere coetum; aut alia negotia ad externa commoda ſocietatis pertinentia adminiſtrare. Dicuntur h. l. conſtituti eſſe a Spiritu ſancto, quia conſtituti erant ab Apoſtolis, Spiritu ſancto plenis, quanquam approbante plebe. Pro ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ alii legunt vel ἐκκλησίαν τοῦ κυρίου. vel τοῦ Θεοῦ καὶ κυρίου. Vera lectio videtur eſſe τοῦ κυρίου. Hanc enim lectionem exhibent codices omnium antiquiſſimi, praeſtantiſſimi, e diverſis recenſionibus oriundi; verſio latina antiquior apud *Sabatierum*, cum aliis verſionibus non paucis; tum etiam Patres graeci et latini plures, qui hunc locum laudant. In controverſia etiam Neſtoriana multi monuerunt, nusquam in Sacra Scriptura legi αἵματος τοῦ Θεοῦ. Lectio Θεοῦ nititur potiſſimum teſtimonio latinae vulgatae. Auctor verſionis Syriacae antiquae legit τοῦ Χριστοῦ. Codices, in quibus reperitur lectio Θεοῦ καὶ κυρίου ſunt recentes, et exigui admodum pretii. Videtur lectio utraque ſucceſſu temporis

conflata esse in unam, et ne quidem pro lectione variante haberi potest. Vid. omnino GRIESBACHIUS ad h. l. περιεποιήσατο — αἵματος) *Quam acquisivit sanguine suo.* i. morte cruenta. Nam per mortem cruentam Christus illam potestatem colligendae sibi ecclesiae adeptus est; et ecclesia ei subest.

29. Μετὰ τὴν ἄφιξίν μου) *Post discessum meum. Glossar.* profectio, ἄφιξις. Dionysius Hal. Ant. L. V. *Ut multi his beneficiis devincti*, μηκέτι τῆς οἴκαδε ἀφίξεως πόθον ἔχειν, *domum abeundi desiderio non amplius tenerentur* Herodotus IX, 76. μετὰ δὲ [τὴν ἀπιξιν] [τὸν ἄφιξιν] τῆς γυναικὸς. λύκοι βαρεῖς) *Lupi saevi atque infesti*, i. e. lupis saevis similes. Sic Doctores perversi hic vocantur. Apud Polybium L. I. c. 10. veriti dicuntur Romani, ne Poeni, occupata Sicilia λίαν βαρεῖς καὶ φοβεροὶ γείτονες, *valde molesti et formidabiles vicini ipsis fierent*, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου) Μείωσις, i. e. *perniciosissimi gregi.* Quales isti fuerint, docet nos Ioannes in epistola prima. Conf. etiam 1 Tim. IV, 1—3.

30. Λαλοῦντες διεστραμμένα) *Docentes perversa, falsa*, i. e. *errores*, qui, ut eo facilius animis se insinuent, veritatibus immiscentur, et *intorquentur*. Proprie διεστραμμένον est aliquid *incurvatum*, στρεβλὸν, σκολιὸν; veritatem enim Graeci ut *viam rectam*, *errores* ut *curvum* aliquid sibi fingunt. τοῦ ἀποσπᾷν) Subauditur ἕνεκα. Ideo docent carni placentia, ut discipulos ab ecclesia abductos sibi faciant sectatores. Ἀποσπᾷν, *abstrahere, persuasionibus avellere.*

31. Διὸ γρηγορεῖτε) Cavete vobis, et facite, ut et alii eos caveant. νύκτα καὶ ἡμέραν) i. e. quavis occa-

sione

sione, etiam cum molestia mea. 'Ουκ — ἔπαυσα) *Non desii cum lacrymis hortari unum quemlibet*, sc. ne pereat laborum meorum fructus.

32. Παρατίθεμαι — χάριτος αὐτοῦ) *Commendo vos Deo et doctrinae de gratia eius* Commendo vos Deo, i. e. providentiae divinae. Τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, *doctrinae de eius favore.* Inusitata est phrasis, commendare aliquem doctrinae christianae. Videntur igitur haec coniungenda esse cum sequentibus, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι, ut sensus sit: *Commendo vos Deo, qui per doctrinam potest vos aedificare.* ἐποικοδομῆσαι) *Aedificare*, i. e. efficere ut in scientia, fide et bonis operibus crescatis, sicut domus, quae paullatim surgit. Eph. II, 20. Col. II, 7. 'Οικοδομεῖν, *facere ut res melior et perfectior evadat.* κληρονομίαν) Beneficia Messiae et *vitam aeternam*, quia firma est eorum possessio. Est nimirum נַחֲלָה proprie *occupatio Palaestinae et felicitas, qua in hac terra sua fruebantur Iudaei*, deinde vero transfertur *ad omnis generis felicitatem, maxime eam, quam Iudaei in regno Messiae olim expectabant.* Ps. XXXVII, 18. Eph. I, 14. ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν) *Inter omnes vere Christianos.* 'Εν ut hebr. בְּ, *inter*, cum. In societate omnium, *qui* per fidem *consecrati sunt Domino;* nam hi sunt ἡγιασμένοι.

34. Ταῖς χρείαις — αἱ χ. α.) *Usibus meis, et eorum qui erant mecum, ministrarunt hae manus*, i. e. ipse mihi necessaria ad victum et amictum subministravi. Sic *Xenoph.* Socr. II. ἃ δὲ αἱ χεῖρες ἑκάστῳ ὑπηρετοῦσι. Paravit nempe sibi victum opera manuaria, ne a Christianis victum flagitare cogeretur, atque tantum sibi acquisivit, ut adeo collegas interdum adiuvare posset.

35. πάντα — λαμβάνειν) Omnino vobis demonstravi, sic laborando, oportere nos iuvare infirmos; et memores esse dicti Christi: beatiorem esse qui det, quam qui accipiat. Ante πάντα subintelligendum est κατὰ, omni ex parte. Ἀντιλαμβάνεσθαι proprie est apprehendere, tropice suscipere in se curam alicuius rei vel personae, opitulari homini. Οἱ ἀσθενοῦντες h. l. possunt esse afflicti pauperes, possunt etiam esse homines rudioris ingenii, qui facile offensionem capiunt. Ambigue igitur haec verba: ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων exprimenda sunt, oportere nos opitulari infirmis, inopibus, quales erant Collegae Apostoli; et se accommodare ad imbecillitatem rudiorum, (Rom. XV, 1.) qui suspicari poterant, Paulum commodi sui et lucri caussa comminisci doctrinam Evangelii, si mercedem pro institutione postulasset. Dictum Christi, quod Paulus hic laudat, his ipsis verbis conceptum in Evangeliis non legitur. Nonnulli Paulum respexisse putant ad Luc. VI, 30. sqq. XI, 41. Sed constat, Christum plura fecisse et dixisse, quae in quatuor Evangeliis non sunt perscripta; itaque non est absimile vero, tale eius dictum, his verbis expressum, posteris traditum esse. Plura huius generis dicta in Patrum libris occurrunt. Vid. FABRICII Cod. Apocr. N. T. P. I. p. 321. KOERNERI Progr. de dictis ἀγράφοις. *Aristot.* Nicomach. IV, 1. μᾶλλον ἐστιν τοῦ ἐλευθερίου τὸ διδόναι, οἷς δεῖ, ἢ λαμβάνειν, ὅθεν δεῖ, καὶ μὴ λαμβάνειν, ὅθεν οὐ δεῖ. Plura his similia notat Wetstenius ex Profanis.

CAP.

CAP. XXI.

1. Ὡς δὲ — ἀπ' αὐτῶν) *Postquam autem solvimus, eo eorum amplexibus divulsi.* Verbum ἀποσπᾶσθαι significanter exprimit affectus mutuos. εὐθυδρομήσαντες) *Vento secundo.* Proprium verbum de navigatione, qua curtius tenetur. Κῶ) Hoc pro Κῶν, Attice dici, scribit Gaza, *Schol. parv.* in Il. β. 255. εἰς τὸν Κῶν νῆσον, γράφεται δὲ σὺν τῷ ν. κατ' ἀττικήν. *Pausan.* Lacon. 23. πλέοντες δὲ εἰς Κῶν. *Cos*, insula maris Aegei, et quidem una ex Sporadibus. εἰς Πάταρα) *Patara* una ex praecipuis sex urbibus Lyciae, inter quas et Myra. *Strabo* XIV.

3. Ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον) *Quum Cyprus nobis ostenderetur, et appareret; quum Cyprum aperuissemus.* Est vox nautica. *Theophanes:* ἀναφανέντων δὲ αὐτῶν τὴν γῆν. Sicut ἀποτμηθέντες τὴν κεφαλὴν, pro οἷς ἀπετμήθη ἡ κεφαλή: ita οἱ ἀναφανέντες τὴν Κύπρον pro: οἷς ἀνεφάνη ἡ Κύπρος. ἐκεῖσε — τὸν γόμον) *Ibi navis exponere debebat onus,* sc. Ephesi receptum. Ἀποφορτίζεσθαι, Verbo medio est *onere se levare, onus suum deponere.* Philo de exsecrat. p. 933. D. ubi terra incolis orbanda dicitur ἀποφορτισαμένη τὸ τῶν ἀσεβῶν οἰκητόρων ἄχθος, *exonerans se impiorum incolarum mole.* Ἀποφορτιζόμενον, praes. pro fut.

4. Οἵτινες — Ἱερουσαλήμ) *Qui monitu Spiritus dissuadebant Paulo, ne Hierosolyma proficisceretur;* subintellige: *nisi vinciri vellet.* Quum ingenium Iudaeorum eorumque odium in Paulum nossent, facile praevidere poterant, eum Hierosolymis tutum non fore. Hanc suam

animi persuasionem afflatui Spiritus sancti tribuebant. Futurum esse, quod hi et alii Prophetae praedixerant, ipse Paulus probe sciebat; sed ducebat muneris sui esse, etiam cum vitae dispendio facere quod decreverat. Vid. supra c. XX, 22—24.

5. Ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας) *Postquam evenit, ut illos dies compleremus*, quos sc statutos habueramus. Ἐξαρτίσαι, ad *finem perducere, peragere*; sed ἐξαρτίζειν *tempus* raro occurrit.

6. Καὶ ἀσπασάμενοι — ἴδια) *Et quum nobis invicem vale dixissemus; nos navem conscendimus, illi domum sunt reversi.* Verbum ἀσπάσασθαι non tantum de salutatione in adventu, sed etiam de valedictione adhibetur. Εἰς τὰ ἴδια, sc. οἰκήματα, *domum suam*; ex usu LXX. interpretum; nam graece sic non dicitur.

7. Τὸν πλοῦν διανύσαντες) *Quum perfecissemus navigationem*, sc. totam navigationem ex Macedonia, c. XX, 6. εἰς Πτολεμαΐδα) *Urbem* Galilaeae, et quidem eius partis, quae Galilaea gentium dicitur, cuius nomen antiquum Ἄκη. *Suidas* sub voce Ἄκη. *Strabo* XVI.

8. Οἱ περὶ τὸν Παῦλον) *Comites Pauli.* Desunt haec verba in optimis Codicibus et versionibus antiquis, omnino omittenda. εἰς Καισάρειαν) Stratonis, quae in Iudaea, s. Syria Palaestina. Φιλίππου — ἑπτά) i. e. Qui quum olim de numero septem Diaconorum fuisset, factus erat presbyter περιοδευτής, nulli certae ecclesiae affixus, quales Evangelistae vocabantur, Eph. IV, 11.

9. Προφητεύουσαι) *Quae interdum* divino afflatu loquebantur. Cf. notata ad v. 4. cap. II, 17.

10.

10. Ἄγαβος) Is, de quo supra c. XI, 28.

11. Καὶ ἄρας — εἶπε.) *Quum sustulisset cingulum Pauli, et constrinxisset sibi manus atque pedes, dixit.* Non Pauli sed sui ipsius (αὐτοῦ) manus et pedes constrinxit Agabus. Notus est prophetarum mos, ipsis etiam rebus conspicuis futura praesignandi. Sic Zonam suam iussus defodere *Ieremias* c. XIII. Erat igitur haec actio Symbolica, in qua erat illud: Quam certum est, quod nunc me cingo, tam certum est, Paulum vinctum iri Hierosolymis.

12. Οἱ Ἐντόπιοι) *Incolae, indigenae.* Innuuntur Christiani Caesareenses, qui Paulo et sociis eius h. l. opponuntur. *Arrianus* peripl. mar. Eryth. saepe hac voce utitur, e. g. βασιλικοὶ ἁλιεῖς ἐντόπιοι, piscatores regii indigenae.

13. Συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν;) *Animi mei robur frangentes; cor meum molle reddentes.* Συνθρύπτειν, *frangere, emollire, effoeminare.* ἑτοίμως ἔχω) *Paratus sum.* Demades de *duodecenn.* ἑτοίμως ἔχω τελευτᾶν.

15. Ἀποσκευασάμενοι) Alii legunt ἐπισκευασάμενοι, et fane difficile videtur, secundum alteruttam lectionem pronunciare. Ἀποσκευάζεσθαι est, *aliquid ex loco amovere, auferre.* Ioseph. Ant. XIV, 16. 2. II, 6. 2. Ex hoc vocis usu, ἀποσκευασάμενοι vertendum esset: *Sarcinis,* impedimentis quippe itineris, *depositis.* Secundum alteram lectionem ἐπισκευασάμενοι, sensus esset: *Quum accepissemus res ad iter necessarias.* Propter rem haec lectio omnino est praeferenda. Qui enim proficiscuntur, non deponunt sarcinas, sed instruunt se necessariis ad iter.

16.

16. Τῶν μαθητῶν.) Nempe τινες. ἄγοντος παρ' ᾧ ξενισθῶμεν) Brevis locutio, pro: ἄγοντες ἡμᾶς πρός τινα παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, *ducentes* (i. e. ducturi, praes. pro fut.) *nos ad eum, ad quem diverteremur.* Nam Mnason ille ex Cypro videtur habitatum concessisse Hierosolyma. Hebraico more verbum ἄγειν construitur cum dativo, cuius index esse solet hebraica praepositio ל, graece πρὸς, (ut Gen. XXIV, 54.) et multo etiam frequentibus graecae εἰς respondens, quae ipsa etiam nomini personae, non solum loci, quo quis ducitur, iungi potest. Alias explicationes huius loci proposuit *Wolfius* in curis ad h. l.

17. Ἀσμένως — οἱ ἀδελφοί.) Ἀσμένως, *lubenti animo*, ut Act. II, 41. *Fratres* autem h. l. intellige Apostolos et Presbyteros Hierosolymitanos. Ceteri enim Christiani non favebant Paulo, ut patet v. 20. sqq.

18. Τῇ δὲ — πρεσβύτεροι.) Videtur Iacobus convocasse Collegium Presbyterorum, quia deliberandum erat de rebus magni momenti, Paulum spectantibus. Noverant enim animos plurimorum Christianorum Hierosolymitanorum alienos esse a Paulo, v. 20. sqq.

20. Καὶ πάντες — ὑπάρχουσι) Magno studio tenentur servandae legis, etiam de circumcisione, de sacrificiis, de cibis vetitis, aliisque rebus eiusmodi. Nec id mirum: nam decretum, quod fecerant Apostoli, tantum ex gentibus vocatos tangebat, non autem natos Iudaeos. Neque tum Paulus quicquam Iudaeos ea de re docere coeperat, quod fecit aliquanto serius, et quidem extra Iudaeam.

21. Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ) De te hoc intellexerunt, nempe sermone et litteris illorum in Asia Iudaeorum, qui

qui tot molestias Paulo exhibuerant; nam κατηχεῖσθαι h. l. non est *edoceri*, sed per famam aliquid accipere. μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν) *Neque praecepta ritualia observent.* Ἔθη hic sunt חקות, *praecepta ritualia.* Falsa erat haec criminatio. Paulus enim nuspiam Iudaeos a lege Mosis avertere studuerat, sed ex decreto Hierosolymitano c. XV. Proselytorum tantum et Ethnicorum libertatem vindicaverat. Cf. Rom. XIV. integrum, et 1 Cor. IX, 20.

22. Τί οὖν ἐστι; *Quid igitur factu opus est?* Respondet enim partim sequenti δεῖ, partim v. 23. verbis τοῦτο οὖν ποίησον· πάντως — συνελθεῖν) *Utique debet multitudo convenire.* Quia ante πλῆθος articulus deest, non male coniicit *Pricaeus*, *concursum* potius quam *convocationem* denotari; incertum vero, an ad consultandum, an vero, ut fieri amat, ad quid novum et insolitum.

23. Εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν) *Qui votum in se susceptum habent. Votum*, intellige magnum, i. e. Nasiraeatus. Vid. Num. VI. 13—21. Illis Nasiraeis lege Mosis praescriptum erat, ut durante tempore voti abstinerent vino omnique potu inebriante; ut caverent sibi, nec corpus mortuum tangerent, utque per illos dies precibus et rerum divinarum cogitationi operam darent. Hoc erat ἁγνίζεσθαι, *purificari.* Durante hoc tempore non licebat iis radere caput; licebat autem illo tempore finito. Denique finiebatur ἁγνισμὸς sacrificio oblato in templo. His peractis, liberati erant voto, et liberius vivere poterant.

24. Ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς) *Purifica te*, gere te purum *cum illis.* Nempe Paulus ipse in se susceperat votum, cap.

XVIII,

XVIII, 18. Corinthi rasit quidem caput; sed ibi non poterat offerre sacrificium; necesse enim erat id fieri in templo Hierosolymitano. Nunc igitur, quum venisset Hierosolyma, addidit quod deerat. Ἁγνίζεσθαι h. l. significat abstinere a vino rebusque aliis, quae interdictae sunt Nasiraeis, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς) *Et sumptus illis impende.* More apud Iudaeos receptum erat, et pro insigni pietatis officio habebatur, ut in pauperum Nasiraeorum gratiam ditiores erogarent sumtus ad sacrificia, quae, dum illi tonderentur, offerre necesse erat. Insignis de hac re est locus Iosephi Ant. L. XIX, 6, 1. de Agrippa Hierosolymam redeunte, *qui multos Nasiraeos tonderi mandavit.* ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλήν) i. e. *ut voti liberentur eo facilius.* Est metonymia signi pro signato. Nam sicut obligatio votiva exprimebatur demisso capillo, ita liberatio coma abrasa. Num. VI, 18. ὅτι ὧν — οὐδέν ἐστι) Supplendum: ἀληθές. Eorum, quae de te rumor sparsit, nihil verum esse; falsam esse famam, quae de te sparsa est, quasi Iudaeos legis observatione avertere. στοιχεῖς — φυλάσσων) i. e. στοιχεῖς κατὰ νόμον. *Te vivere convenienter legibus Mosaicis.* Hac igitur ratione voluerunt cavere tumultum, qni metuendus erat, si Pauli caussa concursus hominum fieret.

25. Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν) *Quod ad fideles e gentibus attinet.* Quasi diceret Iacobus: alia est ratio vocatorum ex gentibus; illos enim a legis onere liberos communi decreto pronunciavimus. κρίναντες — αὐτοὺς) *Nihil tale servandum ipsis*, nempe eorum, quae Moses praescripsit. Cf. supra c. XV, 20. 29.

26. Διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ) *Professus, se expleturum esse dies purificationis.* Suscepit nempe castimonium in dies septem, (cf. v. 27.) ita ut dies ipsius pariter exirent cum diebus aliorum, qui aliquanto ante, ac in maius tempus se obligaverant. Licebat enim cuique, eum, quem vellet, votivae obligationi praestituere terminum. Num. VI, 5. Sic Paulus in dierum hebdomada se obligavit; illi alii in duas, tres, aut quatuor hebdomadas. ἕως οὗ — ἡ προσφορά) Aoristus hic significat rem, quae fieri debebat; *Utque dum offerenda esset pro unoquoque* (eorum, qui se obligaverant) *oblatio;* i. e. ita tempus sumsit, ut pariter cum illorum tempore desineret. Paulus igitur omnibus his ritibus se subiecit, et sacrificium quoque consuetum obtulit. Tota haec res pertinebat ad ritus, *Iudaeis* praescriptos, qui salva fide in Christum propter infirmos observari poterant.

27. Οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι) Nempe doctrinae Christi adversarii, qui nunc ad celebrandum festum Hierosolyma forte venerant. Συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, *totam turbam concurrere fecerunt.* Συγχέειν, quod proprie est *confundere,* metaphorice est *perturbare, efficere, ut turba tumultuose confluat.* Quum semper hominum frequentia in templo esset, precandi caussa, non est mirum, concursum fieri potuisse.

28. Βοηθεῖτε) *Ferte opem.* Βοηθεῖν est ad clamorem oppressorum accurrere, opis ferendae caussa, quasi πρὸς τὴν βοὴν θέειν. *Demosthenes* Mid. extr. ἐάν τις ὑμῶν ἀδικούμενος ἀνακράγῃ, προσδραμοῦνται καὶ παρέσονται βοηθοῦντες. Οὗτός ἐστιν — διδάσκων) *Hic est ille, qui contra hunc populum, et legem et hoc templum omnes*

ubi-

ubique docet. Docendo violat *populum*; si quis enim legem publicam violat, ipsam violat civitatem; *legem*, et *locum hunc*, nempe templum; quo sensu? id statim indicatur. Ἔτι δὲ — τοῦτον) *Insuper etiam Graecos* (gentiles) *in templum introduxit, atque adeo profanavit hunc locum sacrum.* Erat quidem in templo atrium gentilium; sed hic sermo est de atrio Israelitarum. Non licebat Ethnicis intrare septum illud lapideum, quod in tres cubitos attollebatur, inscriptumque columnis habebat: μὴ δεῖν ἀλλόφυλον ἐντὸς τοῦ ἁγίου παριέναι. *Ioseph.* de B. I. V, 14. Si quis alienigena, etiam Romanus, id septum transgrederetur, is occidi poterat, teste eodem Iosepho, L. VI. Sed Paulus non introduxerat Graecos in templum, ut patet ex v. seq.

30. Καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι) Nempe a ianitoribus templi, metuentibus, ne qua in templo seditio oriretur, aliis Paulum male tractare, aliis tueri volentibus.

31. Ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης) *Pervenit indicium ad tribunum.* Φάσις idem est quod φήμη καὶ μήνυσις. *Gerichtliche Anzeige. Pollux* VIII, 47. κοινῶς δὲ φάσεις ἐκαλοῦντο αἱ μηνύσεις τῶν λανθανόντων ἀδικημάτων. Chiliarchus h. l. est praefectus eius cohortis, quae temporibus festis, ac proinde etiam in Pentecoste, praesidium habebat in porticibus templi ad prohibendos tumultus, si qui orirentur. Nomen huius Chiliarchi, de quo hic sermo, fuit *Claudius Lysias*, ut docemur infra c. XXIII, 26. Hoc praesidium militum Romanorum fuit in arce, prope templum Hierosolymitanum, *Antonia* dicta. Cf. Matth. XXVII, 28.

34. Ἐις τὴν παρεμβολὴν) *In praesidia*, i. e. in aedificia, in quibus praesidium militare habitabat. Nos dicimus *Casernen*. Hoc praesidium erat in arce Antonia. Non intelligenda esse castra, vel tentoria, qualia in campis strui solent, ex eo etiam patet, quoniam in sequentibus *gradus* (Treppen) commemorantur.

35. Ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς) *In gradibus*, ascensurus ex porticu in Antoniam. *Ioseph.* de B. I. V, 5, 8. Καθὰ δὲ συνῆπτο (ὁ ἐπὶ τῇ μεσεμβρινῇ καὶ κατ' ἀνατολὴν γωνίᾳ κείμενος πύργος τῆς Ἀντωνίας) ταῖς τοῦ ἱεροῦ στοαῖς, εἰς ἀμφοτέρας εἶχε καταβάσεις. συνέβη — τοῦ ὄχλου) *Accidit, ut portaretur ipse a militibus, propter vim irruentis plebis.*

37. Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;) *An graece nosti?* Latina loquendi formula. Lingua graeca tunc temporis utebantur omnes homines liberaliter educati; nec haec lingua Hierosolymitanis plane erat ignota; Iudaei autem dialectum hebraeo-chaldaicam s. syriacam praeferebant.

38. Ὁ Ἀιγύπτιος) De hoc Pseudopropheta, populique Iudaici concitatore narrat *Iosephus* A. XX, 8, 6. et de B. I. II, 13, 5. Nempe vatem se esse simulans, persuasit plebeiae turbae, ut secum montem Olivarum ascenderet, inde enim suis sectatoribus se monstrare velle dicebat, quomodo suo iussu corruerent Hierosolymorum muri, per quos ipsis aditum se patefacturum esse promittebat. Procurator Felix autem eruptione facta Hierosolymis, aggressus est Aegyptium eiusque factionem; ac quadringentos quidem occidit, ducentos vivos cepit; Aegyptius autem ipse e pugna elapsus, statim e conspectu evanuit. Lu-

cas tradit, *τετρακισχιλίους*, *quatuor millia hominum* fuisse, quae hunc impostorem sint secuta; Iosephus autem loco posteriori, *τρισμυρίους*, *triginta millia.* Aut igitur cum *Valesio* dicendum est, numerum promiscuae multitudinis pervenisse quidem ad *triginta millia* hominum, ex illis autem tantum fuisse *quatuor millia* sicariorum, quorum hic meminit Lucas; aut cum *Grotio* statuendum, horum nebulonum fuisse in initio nonnisi *quatuor millia*, postea vero eorum multitudinem crevisse ad *triginta millia. Sicarii* nomen acceperunt a sica, i. e. a cultro curvo, qui similis est acinaci, s. gladio breviori, quem vestimentis tectum gestabant, ut nemo videret, neque sentiret, eos armatos esse.

39. Ταρσεὺς — πολίτης) i. e. Κύλιξ, Τάρσε ἐκ ἀσήμε πόλεως πολίτης. *Tarsensis, non ignobilis Ciliciae urbis civis.* Erat *Tarsus* Ciliciae totius caput, teste Strabone. *Plinius* (H. N. V, 22.) Tarsum vocat liberam urbem.

40. Ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν) *In gradibus* Antoniae, de quibus supra com. 35. κατέσεισε — τῷ λαῷ, *manu significavit, se loqui velle populo.* τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ) i. e. lingua Hierosolymitana, magna ex parta Syriaca, qua tum Iudaei utebantur.

CAP. XXII.

1. Τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας) *Meam iam ad vos defensionem* audite. Defensio est etiam, ubi factum negatur. Purgatio eius est species, ubi, facto concesso, culpa removetur.

2. Μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν) *Eo magis se quietos praebuerunt.* Significatur, non ſolum a mutuis colloquiis, ſed et ab alio quocunque ſtrepitu illos abſtinuiſſe. Placuit populo, quod Paulus ſermone hebraico, qui ſanctus habebatur in Palaeſtina, mallet uti, quam Graeco. Paulus captandae benevolentiae cauſſa hac lingua uſus eſt.

3. Ἀνατεθραμμένος) *Educatus.* Πεπαιδευμένος vero de *institutione* accipiendum eſt. Simillimus eſt locus *Appiani bell. Civ.* L. IV. ubi Caſſius in Rhodo enutritus de Rhodiis conquerens, auxilium ſibi dicit denegatum eſſe, ὑπὸ τῶν παιδευσάντων καὶ θρεψάντων, *ab eruditoribus et educatoribus suis*, ab iisdem vero praelatum ſibi dolet Dolabellam, ὃν οὐκ ἐπαίδευσαν οὐδὲ ἀνέθρεψαν, *quem neque erudiverint, neque educaverint.* παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιὴλ) Non eſt quod ex hoc loco antiquitas fingetur diſcipulorum, ad magiſtrorum pedes ſedentium; ſed commode reddi poteſt, *apud Gamalielem,* vel *in schola Gamalielis*, ex Hebraismo, cuius veſtigia etiam in Graecis antiquis Atticisque ſcriptoribus reperiuntur, quale eſt, quum *Plato* in Theag. dicit: ἐκ τῶν ποδῶν ἀποχωρήσομεν, aut *Xenoph.* Symp. 4. §. 51. ἐκ ποδῶν ἀπέρχονται. 3. Macc. IV, 8. *Themist.* Or. 27. παρὰ πόδας ἐστὶ καὶ πλησίον, *ante pedes id semper et prope est.* Docet antiquitas Iudaica, ad mortem Gamalielis usque, ſtantes coram magiſtris diſcipulos inſtitutos eſſe; qua de re omnium optime egit *Vitringa* de Synag. vet. L. I. P. 1. cap. 7. πεπαιδευμένος — νόμου) *Institutus diligenter in patria lege;* nam cura et diligentia, de qua hic ſermo, non dubium eſt, quin ſpectet ad ceremonias et inſtituta maiorum, in quibus exponendis, aliisque commendandis, Pha-

risaeorum studium versatum esse constat. Confirmat *Iosephus* A. XVII, 3, 4. et de B. I. II, 8, 14. ζηλωτὴς — Θεῦ) *Acris defensor cultus divini.* Sic Gal. I, 14. de se ipso: ζηλωτὴς τῶν πατρικῶν παραδόσεων ὑπάρχων.

4. Ταύτην τὴν ὁδὸν) i. e. *Homines huius sectae vel religionis.* Vid. supra c. IX. ἄχρι θανάτε, *ad necem usque.* Id statim explicat: quum vinctos traderem etc.

5. Ὡς — μαρτυρεῖ μοι) Vertendum est: *Ut mihi testari potest Pontifex.* Sensus est, Sacerdotem Summum, a quo scilicet literas acceperat Paulus, instituto suo provehendo idoneas, testimonium hoc, si requiratur, daturum esse. Cf. *Michaelis* ad h. l. πρὸς τὲς ἀδελφὲς) Ita hic vocat Iudaeos, ob communem ex Iacobo originem. Sequentibus versiculis Paulus narrat historiam suam supra c. IX. commemoratam.

9. Τὴν δὲ φωνὴν ἐκ ἤκεσαν) *Vocem non intellexerunt.* Cf. supra IX, 7. Ibi comites Pauli audivisse vocem dicuntur. Tolli potest haec difficultas hoc modo. Vox φωνὴ nunc significat *sonum*, nunc *sermonem*, sive verba distincta. Loco c. IX. dicitur, illos audivisse *sonum*; quum enim fulmen illud circumfulgeret Paulum, sine dubio etiam tonitrua audita sunt. Hunc sonum audiverunt comites. In nostro autem loco dicitur: *Non intellexerunt sermonem* loquentis mecum, et dicentis: Saule, cur me persequeris. Nam ἀκέειν, ut hebr. שָׁמַע saepe etiam esse *intelligere*, satis constat.

10. Κακεῖ — ποιῆσαι) *Et ibi de singulis mandabitur, quid faciendum tibi sit.* Τάσσειν, h. l. est decernere.

re. Ergo τέτακταί μοι ποιῆσαι, decretum est mihi facere. Dicetur tibi de omnibus, quae fieri abs te volo.

11. Ἀπὸ τῆς δόξης τȣ̃ φωτὸς ἐκείνȣ) *Prae gloriosa, splendida illa luce.* Δόξα. כָּבוֹד, eximium quendam fulgorem h. l. significat.

12. Ἐυσεβὴς κατὰ τὸν νόμον) *Pius*, non quovis modo, sed etiam secundum legis nostrae praescripta, ut Zacharias et Elisabet. Hoc multum pertinet ad rem, de qua agebatur.

14. Προεχειρίσατό σε) *Elegit te.* Nonnulli vertunt: *Expedivit, praeparavit te.* At προχειρίζεσθαι frequentius notat *eligere*, et Ananiae procul dubio in animo adhuc versabantur verba Dei cap. IX, 15. quibus Apostolum σκεύος ἐκλογῆς vocaverat. Sic *Polyb.* L. V, c. 72. ὁ δὲ Ἀχαιὸς προχειρισάμενος Γαρσύηριν, *Achaeus Garszerim* ducem *eligens.* τὸν δίκαιον) Iesum, illum summe innocentem et bonum.

16. Τί μέλλεις;) *Quid moraris?* Etymol. μέλλω, τὸ βραδύνω, *Aristoph.* Nub. 1301. ὕπαγε· τί μέλλεις. βάπτισαι — ἁμαρτίας σȣ) *Suscipe baptismum, et patere ablui peccata tua.* Ἀπόλȣσαι, in Medio. Suscepto baptismo cura, ut certus fias remissionis peccatorum. Ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τȣ̃ κυρίȣ, *esto in posterum cultor Domini Iesu.* Hoc enim est invocare nomen Domini Iesu.

19. Αὐτοὶ ἐπίςανται) Ostendit Paulus, sibi nonnihil esse spei, quod Hierosolymitae, qui se pridem novissent, tantam mutationem non possent nisi magnae veraeque caussae attribuere.

21. Ἐις ἔθνη μακρὰν) *Intra gentes procul*, extra Palaestinam, ubi homines in remotissimis regionibus viventes, qui nihil norunt de odio illo, quo persecutus es Christianos.

22. Ἄχρι τούτου τοῦ λόγου) Ut qui pati non possent, gentes fieri participes communis salutis.

23. Ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια) *Iactantibus vestes*. Qui longius aberant; his signis testabantur, se cum illis facere, qui propius adstantes clamabant. Prodebant etiam valde concitatum offensumque animum. *Xiphilinus* Nerone: πάντες χεῖρας καὶ τὰ ἱμάτια ἀνέσειον. *Lucianus* de saltat. 83. τὸ θέατρον ἅπαν συνεμεμήνει, καὶ ἐπήδων, καὶ ἐβόων. καὶ τὰς ἐσθῆτας ἀπεῤῥίπτον. *Ovidius* Am. III. 274. *et data iactatis undique signa togis — at ne turbet toga mota capillos.* κονιορτὸν βαλλόντων) *Ennius* Annal. VIII. *Iamque fere pulvis ad coelum vasta videtur.*

24. Μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτὸν) *Flagellis ex eo quaeri.* Mos Romanus quaestionem habendi per flagra. ἵνα ἐπιγνῷ) Ex ipsius confessione.

25. Ὡς δὲ προέτειναν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν) *Quum eum traderent loris*, i. e. scuticis, flagellis. Π ρ ο τ ε ί ν ε ι ν *tradere, porrigere. Philo* de vit. Mos. δελεασθεὶς τοῖς ἤδη π ρ ο τ ε ι ν ο μ έ ν ο ι ς, *delectatus donis quae sibi iam tradita essent.* Alii aliter. Ad sequentia cf. not. ad c. XVI, 37.

28. Πολλοῦ κεφαλαίου) *Magna pecuniae summa.* Κεφάλαιον pro *pecuniae summa* saepe occurrit. *Demosthenes* in Everg. *Accipiens a me in mensa* 1313. *drachmas et duos obolos*, τό σύμπαν κ ε φ ά λ α ι ο ν, *integram summam.* Sic etiam ap. Ioseph. A. XII. 2, 2. et cap. 4.

4, §. 1. eiusdem libri. *ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι*) Atqui Tarſus non colonia erat, ſed libera urbs, *Plinio* teſte, V, 27. Potuit autem fieri, ut aliquis maiorum Pauli bellis civilibus, quae inter Caeſarem Auguſtum, et Brutum, Caſſiumque, aut etiam inter eundem Caeſarem et Antonium intercesſere, ius illud ſibi comparaverit. Unde colligas, ex opulenta familia fuiſſe Paulum.

30. Καὶ *ἐκέλευσεν — αὐτῶν*) Quia intellexerat, de religione controverſiam eſſe; explorare voluit Synedrii ſententiam, cuius erat de religione cognitio.

CAP. XXIII.

1. Ἀ*τενίσας — τῷ συνεδρίῳ*) *Intuitus Synedrium*, oculis ad Synedrium converſis. Ut decebat hominem bonae cauſſae et optimae conſcientiae innitentem. Ἐγὼ *πάσῃ — θεῷ*) *Ego cum optima conscientia* Dei voluntati *convenienter vixi*. Verbum *πολιτεύεσθαι*, Medium, dicitur proprie de iis, *qui rempublicam gerunt*, deinde pro: *institutis quibusdam uti*, ut *πολιτεύεσθαι νόμῳ πατρίῳ* apud Ioſephum de Maccab. §. 4. *patriis legibus*, i. e. Moſaicis, *convenienter vivere*, et 2 Macc. XI, 25. *πολιτεύεσθαι κατὰ τὰ ἐπὶ τῶν προγόνων ἔθη*. Ita fit, ut *πολιτεύεσθαι* ſignificat *vivere*, *vitae tenorem gubernare vel dirigere*. Τῷ *θεῷ*, i. e. *κατὰ τὸ θεὸν*, *voluntati Dei convenienter*.

2. Ὁ *δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας*) Intelligendus eſſe videtur *Ananias* ille, qui Pontificatu M. functus eſt, *Quadrato*, anteceſſore Felicis, Syriae praeſidente, auctore *Ioſepho*, A. XX, 6, 2. neque dubium eſt, quin eam dignitatem etiam tempus quoddam retinuerit tum, quum Felix Prae-

ſes in Syriam miſſus eſſet, ſub cuius Praeſidio *Ionathas* Ananiae ſucceſſit in Pontificatu; Ioſeph. XX, 8, 5. Hic *Ananias*, Pontifex M. miſſus fuit Romam vinctus a Quadrato, rationem Caeſari Claudio redditurus una cum *Anano*, Praefecto Templi, ob contentionem inter Samaritanos et Iudaeos, et ob quorundam Iudaeorum, res novas moliendi, ſtudium, Ioſeph. XX, 6, 2. Dubium vero non eſt, quin Romae, innocentia ipſius cognita, abſolutus, Hieroſolymam redierit, et ſe pro Summo Sacerdote geſſerit. Cf. *Ioseph.* Ant. XX, 9, 2. Fuſius de hac re *Krebsius* in h. l. diſſerit. ἐπέταξε — ϛόμα) *Iussit adstantes sibi os Pauli ferire.* Offenſus forſan vultus eius conſtantia, quod vox ἀτενίσας innuit; vel quod liberiore quam hominis faſtus ferret, exordio uſus eſt. Παρεϛῶτας, intellige ὑπηρέτας, non quosvis ex adſtantibus.

3. Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς) *Percutiet*, i. e. *puniet te Deus.* Graviſſime peccavit Pontifex, qui, quum ipſe captivitatis incommoda ſenſiſſet, ſenſu miſericordiae erga captivum non tactus, inſuper civi Romano alapas impingi iuſſerat, quod nec tribunus fuerat auſus. Quo genere mortis ipſe tandem perierit, docet nos Iosephus, de B. Iud. L. II, c. 17, §. 9. Quum nempe Sicarii duce Menachemo urbis Hieroſolymorum potirentur, Ananias in regiae domus aquae-ductu latitans captus eſt, et a latronibus cum fratre Ezechia interfectus. τοῖχε κεκονιαμένε) *Paries dealbate*, hypocrita. Sic hominem exteriore apparatu tumentem et vere et eleganter appellavit, ut in Matthaeo Chriſtus Phariſaeos ſimiles eſſe dixit ſepulcris κεκονιαμένοις. Egregia ſimilitudo, ad exprimendos homines impios qui honoris aut commodi cauſſa pios ſe ſimulant,

lant. παρανομῶν) Contra legem agens; *wider Recht und Billigkeit.*

5. Οὐκ ᾔδειν — ἀρχιερεὺς) *Camerarius*: Ironiae manifeſtum eſt indicium. In eadem ſententia fuit etiam *Phil. Marnixius*; nec alienus ab ea erat *Pricaeus*, addens, οὐκ ᾔδειν, ſignificare, *oblitus eram, minus animo recolebam meo.* Alii verba excuſantis lapſum ſuum eſſe putant. *Wetstenius*: οὐκ ᾔδειν, i. e. *non cogitavi, non satis attente consideravi.* Quaſi dixiſſet: parcite, quaeſo, fratres, iuſtae meae indignationi, ſi aeſtuantis animi impetu abreptus liberius aliquid elocutus fuerim, quam oportuit, immemor illius et perſonae, et officii mei. Agnoſco errorem; non debui maledicere Pontifici, quantumvis fecerit non digna ſuo honore: ſed impediit animi ardor, ne iſta, ut par erat, attentius cogitarem. Alii putant, revera neſciiſſe Paulum, hunc eſſe ſummum Pontificem, quia diu abfuerit Hieroſolymis, nec ordinis ratio habita fuerit in tumultuario iſto conſeſſu. ἄρχοντα — κακῶς) *Principi populi tui ne maledicas.* Exod. XXII, 27. ubi in Hebraeo eſt נָשִׂיא, quomodo vocari ſolebat princeps ſenatus, quem locum iſtis temporibus plerumque occupabat ſacerdos ſummus.

6. Γνοὺς — Φαρισαίων) Non deerat Paulo humana etiam prudentia, qua in bonum Evangelii utens, columbae ſerpentem utiliter miſcebat, et inimicorum diſſidiis fruebatur. ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱός Φαρισαίου) *Pharisaeus sum*, ex diſciplina priſtina; et etiamnum, quod attinet ad fidem reſurrectionis. Pro υἱός Φαρισαίου alii legunt υἱὸς Φαρισαίων, *discipulus Pharisaeorum*, quod vel praeceptores, vel parentes, patrem et avum aut proavos Phariſaeos

habuisset. *περὶ ἐλπίδος — κρίνομαι)* Est ἓν διὰ δυοῖν. Rectum fuerat περὶ ἐλπίδος ἀναστάσεως, *ob spem de resurrectione.* Κρίνομαι, *vocor in ius,* vel potius: *contendo cum adversariis,* nemo enim eum in ius vocaverat, vel accusaverat. Controversia de spe resurrectionis Paulo erat cum Sadducaeis. Non mentitus est Paulus, Pharisaeorum discipulum se dicens; recte tamen notat ad h. l. *Chrysostomus:* πάλιν ἀνθρωπίνως διαλέγεται (Paulus) καὶ ὁ πανταχοῦ τῆς χάριτος ἀπολαύει, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑαυτοῦ τι συγχωρεῖται εἰσφέρειν. Voluit nempe in rem suam uti dissidio Pharisaeorum et Sadducaeorum; nec id sine successu fecit, ut patet ex v. 7. sqq.

8. Σαδδουκαῖοι — μηδὲ πνεῦμα) Deum esse credebant, sed praeter eum nihil, quod non sensibus perciperetur, non angelos existere, non superesse corporibus animos, ideoque nec fore resurrectionem. τὰ ἀμφότερα) Coniunxit hic opinionem de angelis et de Spiritu, tanquam unam. Quod de Sadducaeis et Pharisaeis h. l. refert Lucas, confirmat Iosephus de B. I. II, 8, 14.

9. Γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων) *Legisperiti factionis Pharisaeorum.* Quaelibet secta habet *literatos* et idiotas; illi solent esse os partis suae. Μέρος h. l. ut saepe, *factionem, partem* significat. Διεμάχοντο, *acriter pugnabant,* contentiose agebant, vehementissime contendebant. οὐδὲν — τούτῳ) *Nihil mali reperimus in hoc homine.* Οὐδὲν κακὸν, *nullum facinus, malefactum.* Tota quaestio, inquiunt, est dogmatica. Εἰ δὲ πνεῦμα — ἄγγελος) Dixerat Paulus (c. XXII, 6. sqq.) apparuisse sibi in itinere aliquem, qui cum eo sit collocutus. Fortassis negarunt Sadducaei hoc factum esse vel fieri potuisse;

tuisse; Pharisaei autem affirmarunt. Cf. Io. XII, 28. 29. μὴ θεομαχῶμεν θεομαχεῖν, *cum Deo pugnare est*, aliquid voluntati divinae adversum moliri. Sed desunt haec verba in libris nonnullis antiquis, Versionibus et Patribus Vulg. et Aeth. praecedens εἰ δὲ vertunt: *quid si*, aut: *quis novit an non?*

10. Εὐλαβηθεὶς — ὑπ' αὐτῶν) *Veritus tribunus, ne Paulus discerperetur ab illis.* Sensus horum verborum, quae irae fervidissimae descriptionem continent, est: *veritum esse tribunum, ne Paulo manus violentae inferrentur.* Διασπᾶν enim, *discerpere, dilaniare*, notat excruciare verberibus aut vulneribus et mutilationibus, vel etiam *occidere*. τὸ στράτευμα) *Totam militum manum* deduxit ab Antonia in conclave illud apud templum, in quo senatus habebatur, εἰς τὴν παρεμβολὴν) in Antoniam ut supra.

12. Συστροφὴν) *Coniurationem*, sicut mox explicatur. Sic συστρέφεσθαι est *coniurare* 2 Sam. XV, 31. 1 Reg. XVI, 9. 16. 2 Reg. IX, 14. aliisque locis. ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς) *Execrando seu devovendo se promiserunt.* Voto addiderunt diras, i. e. pessima sibi imprecati sunt, ni id implerent. Recte existimat *Michaelis* ad h. l. fuisse hos ex numero Sicariorum, aemulatorum legis.

13. Οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες) *Qui conspirationem hanc fecerant:* Phrasin hanc habet *Polybius* L. IV, c. 2. de Apelle dicens: ποιεῖται συνωμοσίαν πρὸς τοὺς περὶ Λεόντιον καὶ Μεγαλέαν, *cum Leontio et Megalea coniurationem facit.*

15. Ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ) *Significate et declarate tribuno.* *Suidas:* ἐμφανίζωσι, φανερῶσιν

συν

σὺν τῷ συνεδρίῳ) i. e. Non vos soli, sed una cum collegis vestris, quo maior significationi sit auctoritas. πρὸς ὑμᾶς) Nempe ex Antonia in conclave, in quo senatus habebatur, ἀκριβέστερον) Exactius, quam in prima cognitione. Solent enim rei per intervalla temporum saepius audiri, sive quod novi aliquid iudici innotuerit, sive ut exploretur, an sibi constent. πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν) *Antequam ad vos veniat.* Sed amplius significatur, velle se caedem perpetrare in via, satis longe ab eo loco, in quo senatus habebatur, ne senatus eo nomine argui posset.

16. Ἀκούσας) Rem minus occulte gerebant, non putantes fore, qui rem Paulo aut tribuno deferret.

17. Ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον) Prudenter Paulus ipsum iuvenem tribuno mittit, ut aetas eius et simplicitas pleniorem fidem faceret.

19. Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ) *Manu prehensum*, ut iis solemus facere quos ex turba abducimus.

20. Συνέθεντο) *Constituerunt*, i. e. convenit inter Iudaeos, s. Iudaei consenserunt. Et sunt Graecis συνθῆκαι, et Attica mutatione ξυνθῆκαι, quae a Latinis vocantur pacta, conventa.

21. Ἐπαγγελίαν) *Mandatum*, i. e. si iubeas Paulum produci. *Hesychius*: ἐπαγγέλλωσιν, κελεύσωσιν.

22. Παραγγείλας — πρὸς με) Transitio ab indirecta oratione ad directam, frequens Hebraeis, sed et aliis Scriptoribus.

23. Ἕως καισαρείας) *Caesaream* ad Procuratorem, ad cuius forum iam tota haec res pertinere videbatur. καὶ ἱπ-

ἱππεῖς ἑβδομήκοντα) Solent peditibus equites attribui qui eis praesidio sint. δεξιολάβυς διακοσίυς) *Satellites, stipatores ducentos,* Sive δεξιολάβυς legas, sive ex uno codice vetustissimo δεξιοβόλυς, non satis certum est, quale militum genus fuerit. Omnes de hac voce sententias et coniecturas *Schleusnerus* in Lexico ita conciliari posse putat, ut dicat, δεξιολάβυς fuisse satellites regis, aut tribuni militum, dextra lanceam gestantes, quorum munus fuerit, non solum custodiam corporis regis et tribuni militum agere, (παρὰ τὸ λαβεῖν τὴν τῦ βασιλέως καὶ Χιλιάρχυ δεξιὰν) sed etiam custodire captivos, quorum dextrae catena alligabantur. (παρὰ τὸ λαβεῖν τὴν τῦ δεσμίυ δεξιὰν.) ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτὸς) Frequens est in Syria noctibus iter facere ob calores diurnos. Verum hic consilium hoc eo pertinebat, ne in ipso itinere insidiae fierent, ante deducto Paulo, quam ad coniuratos eius rei notitia perveniret.

24. Κτήνη τε παραστῆσαι) *Et iumenta praestare.* Transit oratio a directa ad indirectam, contra quam modo. ἵνα ἐπιβιβάσαντες — τὸν ἡγεμόνα) *Ut imponentes Paulum* (iumento) *incolumem ad Felicem perducerent.* Sic Iosephus A. II, 6. 9. οἷσγε πρὸς τὸν πατέρα μὴ ἔξεστιν ἀνασωθῆναι μόνοις, *nobis solis non licet redire ad patrem incolumes.* Quum hic Felix *Procurator* tantum Iudaeae fuerit, ne quis nomine ἡγεμόνος ductus, suspicetur, *Praesidem* fuisse, tenendum est ἡγεμόνα dici h. l. qui proprie nominetur ἐπίτροπος. Nam Iosephus tribuit et propria voce τὸ ἐπιτροπεύειν, et de B. I. II, 13. hunc Felicem vocat Ἰυδαίας ἐπίτροπον. *Felix* hic fuit libertus *Claudii,* frater *Pallantis*, qui apud *Claudium* omnia

omnia potuit. Tacitus Hist. V, 9. *e libertis Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regium servili ingenio exercuit.* Fuit trium reginarum maritus teste *Suetonio* in *Claudii* vita, c. 28. quod intellige non eodem tempore; sed alia mortua duxit aliam: et reginas intellige regum filias et neptes, quomodo *Antigone* et Electra ἄνασσαι apud Tragicos. Harum reginarum una fuit *Drusilla*, infra nominata, c. XXIV, 22. *Agrippae* regis soror.

35. Γράψας — τύπον τοῦτον) *Scribens epistolam, quae hanc continebat*, s. *habebat formam*; aut brevius: *scribens epistolam in hanc formam*, hoc tenore, ut loquitur Cicero. Τύπος, omnino *integram formam*, s. ut vulgo dicunt, *extensum epistolae* significat. Sic 3 Macc. III. 30. de epistola Ptolomaei, quae integra ibi praemissa est, dicitur; καὶ ὁ μὲν τῆς ἐπιστολῆς τύπος οὕτως ἐγέγραπτο, *et ita forma epistolae*, s. *epistola ipsa conscripta erat.* Περιέχειν τύπον idem valet, ac ἔχειν τύπον.

27. Καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν) i. e. *quum iam prope esset, ut ab eis interficeretur.*

29. Μηδὲν δὲ — ἔχοντα) Nullum criminis reum, quod Romanae leges morte puniant, aut vinculis coërceant: non signiferum rebellionis, non homicidam, non seditiosum. Ἄξια θανάτου dicuntur, *quae mortem merentur*, Ἔγκλημα ἔχειν h. l. idem est quod ἐγκαλεῖσθαι, *accusari.* Sic Appian. de bello Annib. Claudiam Quintiam μοιχείας ἔγκλημα ἔχουσαν ἔτι ἄκριτον, *adulterii accusatam, nondum cognita caussa.*

30. Μηνυθείσης — ἔσεσθαι) Sermonem ita incepit, quasi dicturus esset μελλούσης: dixit autem μέλλειν, quasi prae-

praecessisset: μηνυθέντος δέ μοι ἐπιβυλὴν. Ita saepe constructio fit ad sensum magis, quam ad verba.

31. Εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα) *Obadias de Bartenora* notat, esse locum ultimum in finibus Iudaeae. *Hieronymus* Epitaph. Paulae: *Deinde* (a Caesarea) *Antipatrida, semirutum oppidulum, quod de patris nomine Herodes vocaverat et Lyddam versam in Diospolim.* Saepe huius urbis meminit *Iosephus* e. g. Ant. XVII, 15, 1. XVI, 5, 2. de B. I. II, 19. 1. IV, 8, 1.

32. Ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολὴν) Reversi sunt in Antoniam, sc. pedites. Neque enim opus tam multis erat, quum iam longius abitum esset ab Hierosolymis, ubi erant coniurati. Adversus vulgaria itinerum pericula sufficiebat equestre praesidium.

33. Οἵτινες) Hoc ad remotius, i. e. ad equites referendum.

34. Ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ) *Ex quanam provincia esset?* Ἐπαρχία est *provincia* tiam infra XXV, 1. Plutarch. Catone: ἔλαχε τῶν ἐπαρχιῶν ἣν ἐντὸς ἰσπανίαν καλῦσιν οἱ ῥωμαῖοι.

35. Διακούσομαί σε) *Attente te audiam, et caussam tuam cognoscam.* Plutarch. Cic. Ἀντιόχυ τῦ Ἀσκαλωνίτυ διήκυσεν. Pericl. διήκυσε — Ζήνωνος. ἐν τῷ πραιτωρίῳ τῦ Ἡρώδυ) Ita dicto, quod ab Herode exstructum esset. *Praetorium* a praetore Romano, i. e. imperatore nomen habet; sed, ut fieri solet, coepit proferri latius eius vocis usus ad omnes domos virorum illustrium.

CAP.

CAP. XXIV.

1. Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας) Hi quinque dies numerandi sunt a captivitate Pauli Hierosolymis, ut patet ex v. 11. huius capitis. Venit igitur Ananias cum ceteris accusatoribus Caesaream statim sequenti die post Pauli adventum, sine dubio certior factus per Chiliarchum Lysiam. Καὶ ῥήτορος Τερτύλλε τινὸς) Homine Romano, qui et linguam Romanam, et actionum formulas melius nosset. Graecis ῥήτωρ est orator, et caussae patronus. Latini eam vocem graecam magis de dicendi magistris usurpant, quos Graeci σοφιςὰς vocant. ἐνεφάνισαν — Παύλε) *Detulerunt, accusarunt Paulum apud Procuratorem.* Ἐμφανίζειν saepe apud Iosephum aliosque est pro *indicare aliquid ita, ut cum ulterius accusatione sit coniunctum*; e. c. Ant. XIV, 10, 8. eodem cap. §. 12. et cap. XI, §. 4. Ἐμφανίζειν autem κατά τινος, eadem constructione dictum est, qua Rom, VIII, 33. τίς ἐγκαλέσει κατ' ἐκλεκτῶν τε̃ Θεε̃.

2. Κληθέντος δὲ αὐτε̃) i. e. *adducti iusso*; nam sub militari custodia servabatur.

3. Πολλῆς — προνοίας) *Quod multa pace per te fruimur, quodque per tuam curam huius nationis res sint bene institutae*, id agnoscimus etc. Captat Rhetor benevolentiam Procuratoris, *cuius providentia et pax ipsis contingeret, et praeclare administraretur provincia.* Εἰρήνην intellige de tranquillitate illarum regionum procurata a Felice. Verbum κατορθῶσαι significationem habet perfectionis, et *rei bene ac praeclare gestae. Polybius* L. I. ὡς δἰ αὐτὸν καὶ διὰ τὴν ἰδίαν πρόνοιαν κατορθωκὼς, *quasi ipse per se et sua providen-*

dentia rem bene gessisset. Cicero de fin. III, 7. *quae autem nos aut recta, aut recte facta dicamus, si placet, illi autem appellant κατορθώματα, omnes numeros virtutum continent — rectum factum est κατόρθωμα ad mentem Stoicorum.* Τῷ ἔθνει τούτῳ *est genti Iudaeorum.* Laudem, quam hic Tertullus tribuit Felici, eandem et Iosephi narrationes ei tribuunt. Sic v. c. Iudaeam latronibus impostoribusque repletam et infestatam cura sua virtuteque liberavit, teste Iosepho XX, 8, 5. Aegyptium illum Pseudoprophetam, res novas molientem, eiusque asseclas vi armisque repressit, l. c. §. 6. seditionem, quae inter Iudaeos Caesareenses et Syros gravissime exarserat, restinxit, multaque alia facinora egregia, commodo Iudaeorum, perpetravit. Cf. eundem de B. I. II, 13, 2. Sed idem *Felix* multa iniuste et crudeliter egit, testibus *Iosepho*, (Ant. XX, 8, 5.) *Tacito*, (Histor. L. V, c. 9.) *Suetonio*, (in Vita Claudii c. 28.) et aliis. πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα) *Semper et ubique agnoscimus,* vel laudamus. Haec enim elegantissima est τοῦ ἀποδέχεσθαι notio. *Iosephus* A. VI, 14, 4. Δίκαιον δὲ ἀποδέξασθαι τῆς φιλοτιμίας τὴν γυναῖκα, *convenit autem, laudare mulierem ob prolixam liberalitatem.* Unde ἐπαινεῖν et ἀποδέχεσθαι apud eundem tanquam Synonyma iunguntur, A. VII, 1, 2. ibid. 2, 2. aliisque locis. Πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ, *semper et ubique.* Quod nunc facimus praesenti tibi, inquit Tertullus, id etiam de absente praedicamus. Non in os solum laudamus.

4. Ἵνα δὲ — ἐγκόπτω) *Ne te pluribus morer;* aut, *ne pluribus tibi molestus sim.* Est et hoc inter rhetorica artificia, polliceri se brevem fore, praesertim apud occu-

pato. *συντόμως*, sc. *λεξόντων*, *quae paucis dicturus sum.* Loquitur ita Tertullus ut ad hominem multis negotiis districtum, et ut meliorem iniquae caussae eolorem superduceret. *τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ*) *Ea humanitate, qua soles.* Solent coniungi *ἐπιείκεια* et *πρᾳότης*. Intelligitur hic facilitas et patientia in audiendo.

5. *Εὑρόντες — λοιμὸν*) *Deprehendimus scilicet hunc virum pestilentem, noxium.* Particula *γὰρ* in orationis initio eleganter adhibetur, et reddenda est *scilicet, nempe.* Participium vero *εὑρόντες* pro *εὕρομεν* positum est; qui Participiorum usus, etsi Hebraeis est familiarissimus, non ita tamen proprius, quin apud Graecos etiam inveniatur. Homines *noxios λοιμοὺς*, *pestes* s. *pestilentes* vocant Graeci. Sic etiam Cicero dixit: *pestem civitatis*, pro Rabirio; *pestem patriae*, pro Sestio; *pestes imperii*, pro Deiotaro. *πρωτοστάτην*) *Principem et antesignanum.* In Glossario: *πρωτοστάτης*, *princeps.* Sic vocantur, qui in arte, qui in convivio, qui in iudicio aut re quavis alia primarium locum obtinent. *τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως*) *Nazaraeorum sectae.* Ita in Iudaea vocabantur, qui extra Iudaeam Christiani, nempe a Domino ipsorum, Iesu Nazareno. Et sic hodie quoque Iudaei et Muhamedani Christianos appellant.

6. *Ὃς καὶ — βεβηλῶσαι*) Introductis alienigenis. Falsum crimen. *Κρίνειν*, *punire.* Tota particula: *καὶ κατὰ — ἐπί σε* (v. 8.) a plerisque codd. graecis penitus abest; in aliis est multa lectionis varietas. Si locus omittitur, sensus non est integer. Quum haec particula in versione Syriaca et latina vulgata legatur, videtur aliquid excidisse ex hoc loco, quod deinde lectores satis antiqui sup-

supplerent. A Lucae manu haec verba non esse videntur. Vid. Morus ad h. l.

7. Μετὰ — ἀπήγαγε) Elliptice, pro: ἐκ χ. ἡ. ἁρπάζων, ἀπήγαγε, quem sensum respexit Latinus, dum vertebat: *eripuit eum.*

8. Παρ' ἧ) *A quo*, nempe Paulo. ἀνακρίνας) Quaestione habita per tormenta. Ita recte hic accepit Syrus.

9. Συνέθεντο) *Assenserunt* s. *confirmarunt.* Sic plerique vertunt hanc vocem. Sed συντιθέναι, *componere*, in Medio est *pactum inire, convenire de aliqua re.* Igitur praeferenda esse videtur συνεπέθεντο, quam lectionem plerique Codd. habent. Verbum autem συνεπιτίθημι, et in Medio συνεπιτίθεμαι significat: *aggredior alterum, hostiliter aggredior.* Sensus est: Simul Iudaei eum aggressi sunt, (accusando.)

10. Νεύσαντος αὐτῷ τῦ ἡγεμόνος λέγειν) *Quum Procurator signum nutu dedisset ut ipse responderet.* ἐκ πολλῶν ἐτῶν) Si Iosepho credimus, *Cumano* successor datus est, anno Iul. 97. et nunc annum agebat sextum in provincia. A. XX, 6, 3. Notandum est autem, uno tempore *Cumanum* et *Felicem* administrasse regnum Iudaeae, quod antea Agrippa pater obtinuerat, adeo, ut *Cumanus* Iudaeae et Galilaeae, *Felix* autem Galilaeae Transamnanae, quae, teste Iosepho, Iordane et Coelesyriae Philadelphiaeque montibus includeretur, Procurator esset. Sed *Cumano* damnato, Felix Iudaeae et Galilaeae quoque administrationem accepit, adeo, ut ex eo inde tempore non solum Galilaea Transamnana, quam antea iam Procurator obtinuerat, sed Iudaea etiam ipsius ditioni subiecta

U 2 pare-

pareret. Iof. A. XX, 7. de B. I. II, 12, 8. Κριτὴς h. l. non tam fenfu graeco eft *iudex*, quam potius fignificatione hebraizante (שֹׁפֵט) *rector, magistratus populi*, nominatim Procurator. Εὐθυμότερον — ἀπολογοῦμαι) *Alacrius*, vel ut Vulgatus reddit, *bono animo pro meipso caussam dico.* Non ut Tertullus, mercede conductus, quamcunque cauffam, etiam deteriorem defendo: fed, quod aequiffimum eft, pro me ipfo verba facio. Noverat Felix tum experientia propria, tum hiftoria gentis eiusque Procuratorum edoctus, quam proni ad feditionem effent Iudaei.

11. Δυναμένου — ἐν Ἱερουσαλὴμ) *Quum intelligere possit, non esse nisi duodecim dies, ex quo ad sacra facienda veni Hierosolyma.* Vid. notata ad v. 1. Paulum diutius quam feptem dies egiffe Hierofolymis patet ex cap. XXI, 15. 16. 17. 18—35. 26. 27. 30. XXIII, 11. 12. 32. 33. Si igitur accufatores Pauli poft quintum diem veniffent Caefaream, computatio fibi non conftaret.

12. Καὶ οὔτε — διαλεγόμενον) Nempe de rebus ad religionem pertinentibus; multo minus fermones ad feditionem fpectantes habui. Ἐπισύστασις, proprie *congregatio multorum hominum eodem loco, concursus*, deinde etiam, ut hic concurfus feditiofus. Ποιεῖν ἐπισύστασιν, *concursum facere, ad seditionem concitare.*

13. Οὔτε — κατηγοροῦσί μου) *Neque demonstrare possunt, de quibus me accusant.* Eorum quae obiiciunt mihi nihil probare poffunt, Supple: τὰ f. ταῦτα, περὶ ὧν κατηγοροῦσι. Παραστῆσαι, *clare et liquido demonstrare et ob oculos ponere.* Sic apud Iofeph. A. IV, 3, 2. VIII, 2, 5.

14.

14. Κατὰ τὴν ὁδὸν, ἣν λέγουσιν αἵρεσιν) *Secundum religionem eam, quam vocant sectam.* Sectae appellationem Paulus corrigit, non quod tum esset odiosa, sed quod non satis digna. τῷ πατρῴῳ Θεῷ) Magna erat gentilium erga θεοὺς πατρῴους, *Deos patrios*, religio, per quos etiam praecipue iurare solebant. Sic Demosthenes de *corona* iurat per τὸν Ἀπόλλω τὸν Πύθιον, ὃς πατρῷός ἐστι τῇ πόλει, *Apollinem Pythium, qui urbi* (Athenis sc.) *patrius est.* Sapienti vero Apostolus agebat consilio, dum contra obiectam sibi haeresin v. 5. se Dei patrii cultu, et legis atque prophetarum obsequio tuebatur. Invisum quippe erat gentilibus, si quis se peregrinis aut Diis aut Deorum cultibus addiceret. Praeterea Iudaeis per multa Imperatorum inferiorumque magistratuum decreta et senatus consulta sancita erat potestas, *Deum patrium* colendi. Brevissima igitur via, qua Christiani Romanos magistratus sibi conciliare, et cultus sui libertatem consequi poterant, haec erat, ut se eundem cum Iudaeis Deum colere, et iisdem libris sacris fidem praestare et obsequium assererent.

15. Ἐλπίδα — ἀδίκων) *Habens spem in Deum, quam et ipsi habent, futuram esse resurrectionem piorum et impiorum.* Etiam hoc erat verum de plerisque Iudaeis, nisi quod multi Pharisaeorum resurrectionem impiorum negarent.

16. Ἐν τούτῳ — διαπαντός) *Propter hoc*, i. e. propter hanc fiduciam, *exerceo me, ut inoffensam habeam conscientiam respectu Dei et omnium omnino hominum*, i. e. ut perpetuo habeam animum, nullius male facti erga Deum vel homines sibi conscium. Ἀπρόσκοπος est is, qui ita vivit, ut nemo eius vita possit offendi.

 Quum

Quum autem conscientia nostra sit iudicium de nostra vita, quo homines alii offendi non possunt, erit hoc loco intelligenda notio adiuncta probitatis, ut conscientia ἀπρόσκοπος sit conscientia bona, conscientia recte factorum. Ἀσκῶ, *exerceo*, nempe memet ipsum, quod apud Hellenistas saepe subauditur, quia Hebraei saepe pro reciprocis usurpant modo activa, modo passiva.

17. Δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων) *Post aliquot annos.* Sic διὰ habemus Gal. II, 1. et alibi. Postquam multi anni elapsi erant, ex quo tempore non fueram Hierosolymis, rursus eo veni. παρεγενόμην) *Veni Hierosolyma* Eleemosynarum perferendarum caussa profectus erat Hierosolyma. 1 Cor. XVI, 1—14. 2 Cor. VIII. IX. Rom. XV, 25—27. 31. Non igitur nocere, sed prodesse voluit. Quod obtulerit victimas, commemorat ideo, quod haec res occasio tumultus fuit.

18. 19. Ἐν οἷς—Ἰουδαῖοι) *In quibus dum occuper, offenderunt me in templo in castu viventem, nulla cum turba, nullo cum tumultu, Iudaei quidam Asiatici.* Ἐν οἷς) *In quibus*, sc. rebus, studiis. In quibus dum occupor. ἡγνισμένον) Abstinentem a vino aliisque rebus, a quibus Nazaraei abstinent. Supra XXI, 24. 26. Τὲ multi codd. recte omittunt. Verba: τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι, coniungenda sunt cum antecedentibus, nempe cum verbo εὗρον, v. 18.

20. Ἢ αὐτοὶ οὗτοι) *Aut hi ipsi*, nimirum accusatores mei, de quibus comm. 1. Illud autem εἰπάτωσαν est ex illa caussae fiducia, quam reis solet sufficere bona conscientia.

21.

21. Ἢ περὶ — ὑμῶν) Nisi hoc crimen esse volunt, quod palam professus sum, credere me, mortuos a Deo posse resuscitari. Ipse Pontifex M. Ananias Sadducaeorum sectae addictus fuisse videtur. Vid. supra XXIII, 6. sqq.

22. Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ, ἀνεβάλετο αὐτοὺς) Meliores codices habent: ἀνεβάλετο δὲ αὐτοὺς ὁ Φῆλιξ, eodem sensu. *Ampliavit eos Felix*, i. e. distulit in aliud tempus caussae huius cognitionem. Loquitur sic Cicero pro *Caecina* et tertia *Verrina*. Solemnis vox iudicis differentis ulteriorem caussae cognitionem erat: *Amplius*, sc. cognoscendum. ἀκριβέστερον εἰδὼς — καθ' ὑμᾶς) Interponitur hic εἰπών inter media verba hoc sensu: *Ubi exactius didicero, quid sit de hac secta, et ubi Lysias venerit, caussam istam terminabo.* Nempe διαγινώσκειν est *definire caussam*: διὰ enim in compositione saepe consummationem significat. Statum huius controversiae videbat Felix, partim esse legalem, partim inficialem. Legalis erat an secta Nazaraena esset contra legem Iudaeorum: inficialis, an Paulus concursum, aut tumultum concitasset. De priori audiendi erant complures viri eruditi, praeter accusatores; at de altero testis certus erat ipse *Lysias*. Quare merito interlocutus est Felix.

23. Τηρεῖσθαι — προσέρχεσθαι αὐτῷ) Iussit *asservari eum, sed liberaliter et laxe asservari, nec quemquam suorum prohiberi, ipsi ministrare, eumque adire.* Vox ἄνεσις *relaxio, remissio,* non vinculis tantum, sed et rigidiori custodiae opponitur. Sic Ioseph. Antiqq. XVIII, 6, 10. de Agrippa post Tiberii excessum non amplius in carcere, sed suis aedibus custodito: φυλακὴ μὲν γὰρ καὶ τήρησις ἦν, μετὰ μέντοι ἀνέσεως τῆς εἰς τὴν δίαιταν

Ἴδιοι h. l. funt *populares, Pauli doctrinae addicti, familiares.* Ὑπηρετεῖν, *necessaria ad victum suppeditare.*

24. Σὺν Δρουσίλλῃ — Ἰουδαίᾳ) Duas Drufillas Felix uxores habuit; alteram Iudaeam, de qua hic fermo Agrippae maioris filiam; alteram Romanam, Antonii et Cleopatrae neptem; de qua Tacitus, Hift. Lib. V, c. 9. Quam autem prius fecum habuerit, adhuc dubitatur. *Graevius* ad Sueton. Claud. c. 28, fufpicatur, Drufillam Antonii neptem diem obiiffe antequam Felix venerit in Iudaeam, ibi vero duxiffe Drufillam Agrippae. Hanc ipfam, Herodis Agrippae maioris filiam, Azizo, Emeforum regi nuptam, nefariis artibus a marito abduxit, fibi uxorem adfcivit; de qua re Iofephus XX, 7, 2. περί τῆς εἰς χριστὸν πίστεως) *Ut* priorem partem fui in hac re officii exfequeretur,

25. Ἔμφοβος γενόμενος) *Expavefactus*; metuens fibi, fi res fic fe haberet; confcius fibi vitae flagitiofae. Non erat *iusti* hominis, fervili ingenio, i. e. *per omnem saevitiam ac libidinem exercere ius regium*, quod de *Felice* dicit *Tacitus* Hift. Lib. V, c. 9. nec erat *continentis*; a marito nolente uxorem abducere τὸ νῦν ἔχον πορεύου) *In praesentia* ut nunc fe res habet, *abi.* Sic Maximus Tyrius *Dissert.* 8. *Rectene an contra haec fecerit Socrates, inquirere* ἀναθησόμεθα σμικρὸν ὅσον τὸ νῦν ἔχον, *paululum in praesentia differemus*, *Aristeas* de 70. interpret. καταλήξω τὸ νῦν ἔχον, *in praesenti finem faciam.* Sic et alii. καιρὸν δὲ μεταλαβὼν) *Opportunitatem* f. *tempus opportunum autem nactus.* Sic Polybius L. II, c. 16. μεταλαβόντες δὲ καιρὸν ἁρμόττοντα, *opportunum vero nacti tempus.*

26.

26. Ἅμα καὶ — λύσῃ αὐτὸν) Nempe et quia civem Romanum esse intellexerat, et principem sectae multorum millium. Ὁμιλεῖν, *cum aliquo versari*, sermones habere.

27. Διετίας δὲ πληρωθείσης) *Biennio autem peracto*, nempe ex quo Paulus Caesareae in custodiam traditus erat. Durante hac captivitate plerasque epistolas scripsit, in quibus se religionis christianae caussa in vinculis esse dicit. Ἔλαβε — Φῆστον) Ioseph. A. XX, 8, 9. et de B. I. II, 14, 1. idem tradit. θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις) *Quum vellet gratiam a Iudaeis inire.* Paulo accuratius tamen κατατιθέναι χάριν explicatur: *gratificari alicui, ut mutuum ab eo beneficium expectes, beneficium depositi vice apud aliquem collocare.* Xenoph. *Cyrop.* L. VIII. *Regnum equidem minime admitterem*, χάριν δ' ἀνδρὶ ἀγαθῷ καταθέσθαι δεξαίμην ἄν, *gratiam vero locare apud virum bonum admitterem.* Moris erat magistratibus, ut discedentes e provinciis Incolas beneficiis sibi devincire studerent. Referre volebant eam ab incolis gratiam, ne accusationibus suis et querelis eos Romam sequerentur; quod nihilominus evitare non potuit Felix. *Iosephus* Ant. XX, 8. 9. Πορκίου δὲ Φήστου διαδόχου Φήλικι πεμφθέντος ὑπὸ Νέρωνος, οἱ πρωτεύοντες τῶν τὴν Καισαρείαν κατοικούντων Ἰουδαίων εἰς τὴν Ῥώμην ἀναβαίνουσιν Φήλικος κατηγοροῦντες. καὶ πάντως ἂν ἐδεδώκει τιμωρίαν τῶν εἰς Ἰουδαίους ἀδικημάτων, εἰ μὴ πολλὰ αὐτὸν ὁ Νέρων τ' ἀδελφῷ Πάλλαντι παρακαλέσαντι συνεχώρησεν, μάλιστα δὲ τότε διὰ τιμῆς ἔχων ἐκεῖνον.

CAP.

CAP. XXV.

1. Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ) *Quum igitur Festus in provinciam pervenisset.* Quum Iudaea ex eo provinciarum genere fuerit, quae a *Procuratoribus* tantum administrarentur, ei non tam vox ἐπαρχίας, quippe quae amplioris provinciae appellatio est, quam potius ἐπιτροπῆς, convenire videtur. Sane Iosephus XX, 11. 1. Praefecturam administrationemque Iudaeae ἐπιτροπὴν, vocat; accurate sane, et voce maxime propria. Sed, uti apud Latinos vox *Praesidis* de omnibus in universum provinciarum Gubernatoribus interdum sumitur; sic apud Graecos ἔπαρχοι et ἐπαρχία de cuiuscunque provinciae Praesidibus et administratione adhibetur. Sic Iosephus hunc ipsum Festum, quem probe sciebat proprie ἐπίτροπον nominandum esse, tamen ἔπαρχον dicit XX, 8, 11. Notandum est porro, hos Procuratores in Iudaeam fuisse missos post mortem Agrippae Magni, de quo supra c. XII. Quum enim hic esset mortuus, et filium vix septendecim annorum, Agrippam minorem, reliquisset; Claudius, quum, amicorum et libertorum consiliis edoctus, periculosum iudicaret, adolescentulo, qui nondum ex ephebis excessisset, tantae magnitudinis regnum committere, Fadum misit, qui Iudaeae, totiusque regni praeses esset, de qua re Iosephus XIX, 9, 2. de B. I. II, 11, 6. Et quanquam postea Agrippa minor, quum ad imperii maturitatem pervenisset, a Claudio tetrarchiam Philippi, et Batanaeam, una cum Trachonitide et Abila accepisset; tamen Iudaea eius ditioni potestatique non subiecta est, sed a Procuratoribus administrata. Ioseph. XX, 7, 1.

2. Ἐνεφάνισαν — Παύλου) Hic quoque ἐμφανίζειν deferendi accusandi notionem habet, ut supra c. XXIV, 1. Commate 5. κατηγορεῖν dicitur, quod h. l. ἐμφανίζειν. παρεκάλουν) In Glossario: παρακαλῶ, oro, obsecro, rogo.

3. Αἰτούμενοι — Ἱερουσαλὴμ) Petentes, ut in hoc ipsis gratificaretur, et Paulum accenseret Hierosolyma. ἐνέδραν — ὁδὸν) Clandestina sicariorum usuri opera.

4. Ἀπεκρίθη — Καισαρείᾳ) i. e. Bene eum ibi servari, nec quicquam caussae esse, cur transferretur, quum ibi non minus, quam Hierosolymis accusari possit. Romani Praesides non semper in una urbe ius dicebant, sed ubicunque erant. ἐκπορεύεσθαι) Hierosolymis nempe Caesaream.

5. Οἱ δυνατοὶ οὖν ἐν ὑμῖν) Qui inter vos auctoritate, dignitateque praestant. Hac notione haec vox quum apud alios Auctores, tum apud Iosephum frequentissime occurrit, e. g. A. XII, 4. 3. κατ᾽ ἔτος δὲ ταῦτα (τέλη) τοῖς δυνατοῖς τῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει ἐπιπράσκεν ὁ βασιλεύς. Rex cuiusque urbis potentissimis vectigalia vendebat, ubi δυνατοὶ iidem sunt, qui cap. eodem §. 1. dicuntur οἱ ἐπίσημοι, principes in patria. Paulo post §. 4. iidem δυνατοὶ dicuntur οἱ τοῖς ἀξιώμασι ἐν ταῖς πατρίσι διαφέροντες, qui in patriis suis dignitate ceteris praestant. Possumus et δυνατοὺς simpliciter exponere τοὺς δυναμένους, sc. κατηγορῆσαι, qui possunt accusare; vel οἱ δυνατοὶ sunt, οἱ ἄριστα κατηγορῆσαι δοκοῦντες, quasi dicat: Turbae confusae voces nil significant; tollit faciem et formam iudiciorum incondita multitudo: seligantur ergo ceteris instructiores ad accusandi munus obeundum. Συγκαταβάντες, mecum abeuntes.

6.

6. Ἐν αὐτοῖς) Sc. Ἱεροσολύμοις. ἡμέρας πλείας ἢ δέκα. Legendum esse videtur: ἡμέρας ȣ πλείȣς ὀκτὼ ἢ δέκα. Solemus sic loqui, ubi numerum exacte definiendum notitia aut memoria non suppetit.

7. Ἀιτιάματα) *Accusationes, criminationes.* Verbum est rarissimum. Hesychius: αἰτιάματα, ἐγκλήματα.

9. Θέλεις — ἐπ' ἐμȣ̃) *Visne, profectus Hierosolymam a synedrio iudicari, me praesente?* Sic ἐπὶ et infra sumitur c. XXVI, 2. Habebat Synedrium iurisdictionem quandam in Iudaeos; sed civitatis Romanae ius validius erat iure synedrii; itaque Paulus, utpote civis Romanus, invitus cogi non poterat illos agnoscere iudices.

10. Ἐπὶ τȣ̃ βήμ. καίσ. ἑςὼς εἰμι) *Ad tribunal Caesaris constitutus sum.* Recte tribunal Caesaris vocat id, quod Procurator habebat nomine ac mandato Caesaris. ȣ̃ με δεῖ κρίνεσθαι) Nam de cive Romano praesidum Romanorum erat cognoscere. Ἰȣδαίȣς ȣ̓δὲν ἠδίκησα) Ideo iudicium tuum non reformido, quia certus sum, nihil a me laesos Iudaeos, inique eos de me queri. ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις) Melius nosti scilicet, quam ut opus sit, me ea de re te docere. Scis id ex *Felice*, et ex iis qui Felici in cognitione adfuerunt.

11. Ὀυ παραιτȣ̃μαι τὸ ἀποθανεῖν, *non recuso mori*, haec enim huius vocabuli h. l. vis est. Ὀυδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι) i. e. Nemo me potest Iudaeorum lubidini condonare; in eorumque gratiam condemnare. Δύναται hic ad facultatem legitimam refertur. Donat reum inimicis, qui eum ipsorum iudicio tradit. καίσαρα ἐπικαλȣ̃μαι) *Casarem apello,* s. *ad Caesarem provoco,* si nimi-

nimirum me vis synedrio iudicandum tradere, quod videbatur agere *Festus*. Licebat hoc Romanis legibus in tali casu. Nam erat contra leges Romanos civem Romanum provincialibus hominibus iudicandum tradere, et id nolentem.

12. Μετὰ τῦ συμβȣλίȣ) *Consultabat cum consilio* quod constabat ex iis, qui cum praetore erant, an scilicet deferendum esset in ea re. καίσαρα — πορεύσῃ) *Caesarem appellasti*, i. e. quandoquidem ad Caesarem provocasti, *ad Caesarem ibis*. Provocatio non erat simpliciter facta, sed sub conditione; verum Festus libenter arripiebat occasionem, qua se ab hac molestia et invidia liberaret.

13. Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς) Agrippa minor, de quo vide annot. ad comma 1. huius capitis. Βερνίκη) Est nomen Macedonicum pro Φερενίκη. Nam Macedones φ in β mutabant. Sic et βρύγας dicebant pro Φρύγας. Fuit autem haec Berenice huius Agrippae soror. Nupta erat patruo suo, Herodi Agrippae, et post mortem eius *Polemoni*, Ciliciae Regi; sed infamis fuit ob incestum cum fratre Agrippa. *Ioseph*, Ant. XX, 7, 3. Βερνίκη δὲ μετὰ τὴν Ἡρώδȣ τελευτὴν, ὃς αὐτῆς ἀνὴρ καὶ θεῖος (patruus) ἐγεγόνει, πολὺν χρόνον ἐπιχηρεύσασα, φήμης ἐπισχούσης, ὅτι τ᾽ ἀδελφῷ συνήει, πείθει Πολέμωνα, Κιλικίας δὲ ἦν ἔτος βασιλεὺς, περιτεμνόμενον ἄγεσθαι πρὸς γάμον αὐτὴν, ἔτος γὰρ ἐλέγξειν ᾤετο ψευδεῖς τὰς διαβολάς. καὶ ὁ Πολέμων ἐπείσθη μάλιςα διὰ τὸν πλῦτον αὐτῆς. ȣ̓ μὲν ἐπὶ πολὺ συνέμεινεν ὁ γάμος, ἀλλὰ Βερνίκη δι᾽ ἀκολασίαν, ὡς ἔφασαν, καταλείπει τὸν πολέμωνα. *Iuvenalis* VI, 155. *Adamas notissimus et Berenices in* di-

digito factus pretiosior, hunc dedit olim Barbarus, incestae dedit hunc Agrippa sorori etc. Tacitus Hist. II. 81. *Regina Berenice — florens aetate formaque, et seni quoque Vespasiano magnificentia munerum grata.* Suetonius in Tito 7. *Suspecta in eo* (Tito) *etiam luxuria erat — nec minus libido propter insignem reginae Berenices amorem, cui etiam nuptias pollicitus ferebatur — Berenicem statim ab urbe dimisit, invitus invitam.* Iosephus in libris quidem de bello Iudaico, quos vivo et vidente Agrippa scripsit, honorificam semper Agrippae mentionem facit eiusque pietatem in Deum et patriam, et studium legis laudat; in libris vero antiquitatum, qui eodem iam mortuo scripti editique fuerunt, tanquam luxuriosum, incestum, impium in legem et templum lacerare non est veritus. A. XX, 8. 11.

14. Τῷ βασιλεῖ — τὸν Παῦλον) *Retulit ad Regem ea quae ad Paulum spectabant.* Ἀνατίθεσθαι non solum notat *referre, enarrare,* (ut apud Plutarch. in narrat. amator. τὴν πρᾶξιν ἀνέθετο τῶν ἑταίρων τισὶν, *rem nonnullis e sociis suis exposuit,*) sed etiam *imponere, committere, tradere.* Sic Aristoph. in nubib. act. 5. scen. 2. *O nubes, haec ego vestri caussa fero mala,* ὑμῖν ἀναθεὶς ἅπαντα τὰ μὰ πράγματα, *dum vobis omnia mea commisi negotia.* Festus igitur hanc litem Agrippae non solum enarravit, sed et in eius veluti iudicis competentis humeros quodammodo transtulit, ut nimirum suis consiliis in re ipsi, tanquam Iudaeo, notiore, et magis ad ipsum pertinente, Festum iuvaret. v. 26. 27.

15. Αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην) *Postulantes, ut adversus illum pronunciarem sententiam,* vel: poscentes

tes eum ad supplicium. Δίκην, i. e. ἐκδίκησιν, *supplicium, iuris executionem.* Alii legunt καταδίκην, damnationem, sententiam mortis.

16. Ὀυκ ἔςιν ἔθος Ῥωμαίοις) Romanae (inquit) civilitatis non est, sed barbaricae feritatis. χαρίζεσθαι — ἀπώλειαν) *condonare aliquem in perniciem*, i. e. condemnare aliquem in alterius favorem. τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος) Ex latino sermone formata locutio: *Antequam locum respondendi*, i. e. *facultatem, potestatem acceperit*, vel: *antequam* copia ei data fuerit, caussae pro se dicendae, vel defendendi illatum crimen. *Nec enim prohibendus reus quominus cuncta proferat, quibus innocentia eius sublevari possit*, ut apud Tacit. Annal. II. Rescript. Severi et Antonini XLVIII. 17. I. 1. *D. de requis. vel obs. Damn.* et hoc iure utimur, ne absentes damnentur, neque enim inaudita caussa quemquam damnari aequitatis ratio patitur. *Dionysius Hal.* VII, 53.

17. Ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος) *Nullam moram interponens.* Sic Thucyd. II, 42. ἀναβολὴν τοῦ δείνου ἐποιήσατο. *Plutarch.* Camill. ἔγνω μὴ ποιεῖσθαι τῆς τιμωρίας ἀναβολήν. ἐκέλευσα — ἄνδρα) Vulg: *adduci hominem*, i. e. *induci.* Ἀχθῆναι pro εἰσαχθῆναι.

18. Ὀυδεμιαν αἰτίαν ἐπέφερον, ὧν ὑπενόουν ἐγὼ) *Nullum crimen detulerunt ex eorum genere, de quibus ipse suspicabar*, nimirum delicti capitalis aut maleficii. Phrasis αἰτίαν ἐπιφέρειν, *accusationem afferre, crimen deferre, criminari*, satis frequens est. Sic Demosthenes in *Neaeram* ἐπενέγκας αὐτῷ αἰτίαν ψευδῆ,

cri-

crimen fictum contra illum afferens. Paulo post: ψευδῆ αἰτίαν ἐπιφέρων. Sic et alii.

19. Ζητήματα — πρὸς αὐτὸν) *Quaestiones de sua religione adversus eum movebant.* Δεισιδαιμονία, vocabulum μέσον, in bonam partem, sed saepius in malam adhibetur. Sic apud *Ioseph.* in Decretis Asiaticis pro Iudaeis, a *Iac. Gronovio* collectis: δεισιδαιμονίας ἕνεκα στρατείας ἀπέλυσα, *religionis caussa Iudaeis veniam militiae concessi.* Cf. Ant. X, 3. 2. Quia Agrippa ipse erat Iudaeus, sine offensione non potuisset religionem Iudaicam vocare *superstitionem* Festus.

20. Ἀπορούμενος — ζήτησιν) *Quum ego in rei istius inquisitione haererem,* ignarus scilicet disputationum, quae sunt inter Iudaeos, et ex quibus normis eae sint diiudicandae. Ἀπορεῖσθαι significationem habet inopiae consilii, et omnium rerum, in Or. Demosth. in Timoth. πανταχόθεν ἀπορούμενος.

21. Τοῦ δὲ Παύλου — διάγνωσιν) *Quum autem Paulus in hoc appellaret, ut Caesaris cognitioni servaretur.* Est Ellipsis: τηρηθῆναι, pro: εἰς τὸ τηρηθῆναι, Ὁ Σεβαστὸς, proprie *Venerandus*, adorandus, est cognomen Imperatoris Romani: *Augustus.* Inde ab Augusto, qui primus assumsit, sequentes Imperatores hoc cognomen retinuerunt.

22. Ἐβουλόμην — ἀκοῦσαι) Curiositate ducebatur, quali olim Herodes, Luc. XXIII, 8.

23. Μετὰ πολλῆς φαντασίας) *Cum magna magnificentia splendorisque ostentatione.* Φαντασία h. l. est *pompa insignis,* splendidissimus apparatus, quo solent uti ho-

hominis potentiores et ditiores, in vestitu, pedissequis etc. Diodor. Sic. XII, 88. οἱ μὲν Ἀιγεσαῖοι χρημάτων πλῆθος ἐπεδείξαν, τὰ μὲν οἰκόθεν, τὰ δὲ παρὰ τῶν ἀστυγειτόνων χρησάμενοι, φαντασίας ἕνεκεν. Suidas, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι μετὰ μεγάλης φαντασίας καὶ συμπαθείας τοῦ δήμου προῆγον ἐπὶ τὰς πράξεις. Sopater: πομπικῶς καὶ μετὰ πολλῆς φαντασίας. Sic apparent Agrippas et Berenice in eadem urbe, in qua pater ipsorum a vermibus corrosus ob superbiam perierat. ἀκροατήριον) Graeca vox facta ad exemplum Latinae. Est enim in iure Romano frequens hoc sensu vox auditorii. *Audienzzimmer.* καὶ ἀνδράσι — πόλεως) *Caesareensium primis.* Τοῖς κατ' ἐξοχὴν ἐσι, iis, *qui in excellentia erant*, i. e. praestantibus dignitate.

24. Οἱ συμπαρόντες ὑμεῖς ἄνδρες) *Vos qui una hic adestis.* ἐνέτυχόν μοι) *Mecum egerunt, interpellarunt me.* Sic Philo I. de vita Mosis. *Moses* ἐνετύγχανεν ἀφανῶς τῷ θεῷ ἵνα ἐξ ἀμηχάνων ῥύσηται συμφορῶν, *supplex clam Deum adibat, ut eos a desperatis rebus eriperet.* Hesychius: ἔντευξις, ἀπάντησις κατὰ τῶν πλημμελησάντων. δέησις εἰς ἐκδίκησιν.

26. Περὶ οὗ — οὐκ ἔχω) *De quo quidem certum, quod Domino scribam, non habeo.* Domini nomen, tanquam Deo proprium, ab *Augusto* et *Tiberio* recusatum, posteriores Imperatores recepere. *Plinius* in Epist. Traianum octuagies Dominum appellat. *Suetonii* August. 53. *Domini appellationem ut maledictum et opprobrium semper exhorruit.* Tiber. 27. *Dominus appellatus a quodam denunciavit, ne se amplius contumeliae caussa nominaret.* De litteris ab eo, a quo appella-

 tum

tum est, iudice dandis locus est in Digestis, Lib. XLIX. 6. *D. de libellis Dimissoriis: Post appellationem interpositam litterae dandae sunt ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appellatione cogniturus est, sive principem, sive quem alium, quas litteras dimissorias sive Apostolos appellant.* *Sensus autem litterarum talis est, appellasse puta L. Titium a sententia illius, quae inter illos dicta est* ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης) *ut de rei inquisitione facta etc.* Ἀνάκρισις hic est praevia quaedam inquisitio, non iudicandi, sed iudicis edocendi caussa. Sumitur eodem sensu a *Marciano* L. Divus Adrianus *De custodia et exhibitione reorum*; c. 4. *Novella de his, qui Eunuchos faciunt.*

27. Ἄλογον) *Absurdum*, carens ratione, sicut εὔλογον consentaneum et aptum. μὴ καὶ τὰς — σημᾶναι) *Et non significare litteris crimina ipsi obiecta.* Ut aliquid certi exploratique possit scribere, vult praesente rege Agrippa, Iudaicarum legum ac quaestionum non ignaro, audire, quid illud esset, de Iesu Nazareno, quod ei pro crimine obiiciebatur.

CAP. XXVI.

1. Ἐκτείνας τὴν χεῖρα) Ut solent dicturi. *Polyaenus* IV. ἐκτείνων τὴν δεξιὰν ὡς δημηγορήσων. *Apuleius* Met. II. *Porrigit dextram, et instar Oratorum conformat articulum: duobusque infimis conclusis digitis ceteros eminentes porrigit.*

2. Ἐπὶ σοῦ) *Te presente.* Non enim iudex erat Agrippa. Supra XXV, 9.

3.

3. Μάλιστα — ζητημάτων) *Quum tu inprimis cognita habeas instituta et dogmata Iudaeorum.* Γνώστης, *qui aliquid bene cognitum et perspectum habet, gnarus.* Accusativus γνώστην ὄντα σε, qui cum praecedenti genitivo ἐπὶ σοῦ male cohaerere videtur, absolute ponitur pro genitivo consequentiae, γνώστου ὄντος σου. Fit hoc inprimis vocula ὡς praemissa imo et alias. Sic Pausanias in *Messen.* s. L. IV. Διαβάντα δὲ τούτους, πεδίον ἐστιν ὀνομαζόμενον Στενυκληρικὸν, *si quis amnes illos transierit. campi se ostendunt, qui Stenyclerici vocantur;* ubi διαβάντα ponitur pro διαβάντος δέ τινος.

4. Τὴν μὲν οὖν — Ἱεροσολύμοις) *Vitam igitur meam, ab adolescentia, quae ab initio acta est Hierosolymis inter populares meos.* Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου, i. e. (ut ille apud Lucianum in Cataplo,) οἷόν τινα τρόπον ἐβίωσα, *Vitae victusque consuetudinem* Cicero in Familiaribus vocat. Οὖν facit accessum ad tractationem: μὲν, non sequente δέ, mollit sermonem.

5. Ἄνωθεν) *Iam dudum* vel *a superiore aetatis ineuntis tempore,* vel *ab origine et serie generis mei.* κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην — Φαρισαῖος) *Secundum exquisitissimam sectam nostrae religionis* etc. Θρησκεία significat religionem, cultum divinum et ceremonias. Iosephus de B. I. II. 8. 14. Φαρισαῖοι μὲν οἱ δοκοῦντες μετὰ ἀκριβείας ἐξηγεῖσθαι τὰ νόμιμα. Vit. 38. τῆς τῶν Φαρισαίων αἱρέσεως, οἱ περὶ τὰ πάτρια νόμιμα δοκοῦσι τῶν ἄλλων ἀκριβείᾳ διαφέρειν.

6. Ἐπ' ἐλπίδι — γενομένης) *Propter spem felicitatis, maioribus nostris a Deo promissae.* Ἐπαγγελία,

pro-

promissa felicitas. Intelligit promissionem Messiae, quem omnes Iudaei expectabant. Resurrectionem mortuorum negabant Sadducaei; sperabant autem cum omnibus reliquis Iudaeis felicitatem, cuius auctor futurus sit Messias. Hunc promissum Messiam iam venisse Paulus docebat. Ἕστηκα κρινόμενος, *sto in ius vocatus*, i. e. accusor.

7. Εἰς ἣν — καταντῆσαι.) *Quum felicitatem tota gens nostra, perpetuo et indefesso studio Deum colens, se consecuturam esse sperat.* Εἰς ἣν, sc. ἐπαγγελίαν. Δωδεκάφυλον, *duodecim tribuum populus*, Iudaicus nimirum. Graeca libertate novam vocem finxit Lucas, concinne admodum. Ἐν ἐκτενείᾳ; *indefesso studio.* Addit: *diu noctuque*; nam indesinenter fiebant sacrificia in templo, et per cultum illum indesinentem Iudaei assequi volebant bona Messiae. Καταντῆσαι εἴς τι, *ad aliquid pervenire; consequi aliquid.* Historice tantum Paulus haec commemorat, bene gnarus, Iudaeos sacrificiis et rituum observatione non posse consequi felicitatem a Deo per Messiam promissam.

8. Τί — ἐγείρει;) *Quid? num incredibile apud vos iudicatur, mortuos a Deo excitari?* Paulus nunc transit ad demonstrationem, Iesum Nazarenum esse illum promissum Messiam, a Deo vitae restitutum.

9. Ἐγὼ μὲν οὖν — πρᾶξαι) *Putavi equidem mihi necesse esse, ut nomini* (vel religioni) *Iesu Nazareni in multis adversarer, s. multa adversa agerem.* Sic phrasin usurpat Demosthenes de *fals. legat.* καὶ παρὰ ταύτην ἀποδημίαν πάντα τἀναντία ἔπραττον τούτοις, *et in hac profectione illis per omnia fui adversatus.* Ὄνομα h. l. est cultus, religio.

10.

10. Κατήνεγκα ψῆφον) *Sententiam dixi*, s. *suffragium tuli*, calculum meum adieci, i. e. approbavi assentiendo caedes illorum.

11. Τιμωρῶν αὐτὰς) i. e. κολάζων, *puniens*, *afficiens supplicio*. Nam τιμωρῶν et τιμωρέμενος, cum accusativo casu, poenae et supplicii significationem habet, ut in Oreste Euripidis: παλαμήδες σε τιμωρῶν φόνε poenas exigens abs te ob caedem Palamedis. Cum Dativo eadem verba habent auxilii et ultionis significationem, Hippocrates: τιμωρήσας τῷ παθήματι, *subvenientes et opitulantes malo*. ἠνάγκαζον βλασφημεῖν) *Cogebam maledicere*, nempe Iesu Christo. His verbis Paulus ait, se suppliciorum atrocitate coëgisse pios, ut veritatem negando, oratione uterentur contumeliosa in Christum atque turpi; id quod postea quoque crudelitas inimicorum Christiani nominis facere consuevit. *Plinius* Ep. X, 97. *Quum praeeunte me Deos appellarent, et imagini tuae thure ac vino supplicarent; praeterea maledicerent Christo, quorum nihil cogi posse dicuntur, qui sunt re vera Christiani.* περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς) *Supra modum in eos velut furore accensus*; nam de furioso admodum impetu haec recte accipi possunt, quia de eiusmodi consiliis et actionibus commotionis inconsideratae et impotentis et effrenatae, Graeci verbo μαίνεσθαι, et Latini *insanire*, usi sunt, e. g. *insanire libet quoniam tibi*. Ἐδίωκον — πόλεις) *Ad exteras usque civitates insectatus sum*, ad oppida extra Palaestinam sita, e. g Damascum, Syriae urbem, Cap. IX.

12. Ἐν οἷς, sc. ἔργοις, πράγμασι. *Dum haec ita fiunt*.

14. Σκληρόν σοι — λακτίζειν) *Difficile tibi erit, adversus stimulos calcitrare*; i. e. magno tuo damno fiet,

ſi mihi diutius repugnaveris. Male tibi ceſſura eſt tua pertinacia. Proverbium deſumtum a bobus adverſus ſtimulos, quibus aguntur, calcitrantibus, atque ita ſe ipſos magis laedentibus. Fuit autem κέντρον nihil aliud, quam pertica, cum cuſpide acuta. Proverbium hoc *de his*, *qui res sibi male cessuras moliuntur*, ad Iudaeos a Graecis venerat. *Aeschylus* Agamemn. 1633. πρὸς κέντρα μὴ λάκτιζε, μὴ πήσας μογῇς. Idem in Prometheo: οὔκουν ἔμοιγε χρώμενος διδασκάλῳ πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτενεῖς. Schol. πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτείνει ὁ βοῦς, λακτίζει δὲ κεντούμενος ὑπὸ κέντρου, ὥστε λακτίζει πρὸς κέντρον, καὶ τὸ κῶλον αἱμάσσει. ὁ γὰρ πρὸς κέντρα λακτίζων τοὺς ἰδίους πόδας αἱμάσσει. Φησὶν οὖν ἐὰν μοι μὴ πεισθῇς, βλάψεις σεαυτόν. *Terent*. Phorm, I, 2. 28. *Nam quae inscitia est, adversum stimulum calces?*

16. Προχειρίσασθαι — ὀφθήσομαί σοι) *Ut te eligerem vel designarem ministrum atque doctorem eorum quae vidisti, et quae tibi manifestabo.* Προχειρίσασθαί σε, i. e. ἵνα σε προχειρίσω. De ſignificatione huius verbi cf. ſupra XXII, 14. Uſitata Graecis forma orationis eſt in verbis: ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι, poſtpoſitivo articulo congruente cum prioribus: *Eorum quae vidisti, et de quibus sive ad quae tibi apparebo*, ſive exhibebo me conſpiciendum, vel quae tibi manifeſtabo. Ὀπτεσθαι hic videtur eſſe: *revelare*, pro hebraica voce נִגְלָה, qua Alexandrini uſi ſunt Ieſ. XL, 5. XXXIII, 17, Commode Morus vertit: Quae tibi revelavi (in itinere) *et porro revelabo*. Senſus eſt: Eligo atque deſigno te Apoſtolum.

17. Ἐξαιρούμενος — ἀποστέλλω) *Exemturus te manibus populi huius et gentium, ad quas te nunc mitto.*

to. Λαὸς *populus Iudaicus.* Ἐξαιρεῖσθαι nonnulli explicant ἐκλέγειν. Sed Hesychius recte: ἐξαιρούμενος. ἀποχωριζόμενος, ῥυόμενος. Subinde enim hoc verbum permutatur cum ῥύεσθαι, e. g. Ps. CXLIII, 8. Hanc significationem contextus hic postulat.

18. Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν) i. e. ut ad cognitionem veritatis salutaris eos perducas. Oculi mentis aperiuntur, quum id, quod rectum, verum, et nobis salutare est, cognoscimus. Τοῦ ἐπιστρέψαι — τὸν Θεὸν) *Ut ab ignorantia* (rerum divinarum) *transeant ad scientiam* (cognitionem Dei et religionis verae), *et e regno Satanae ad Deum.* Σκότος metaphorice est ignorantia quacum coniuncta esse solet flagitiosa vita, et miseria; τὸ φῶς, scientia, cognitio veri Dei et virtutis studium. Ἡ ἐξουσία i. e. *regnum*, at regnum Satanae est omnis multitudo eorum hominum, qui Deum nec cognoscunt, nec colunt. Ἐπὶ τὸν Θεὸν, pro ἐπὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Θεοῦ, *ad regnum Dei*, quo intelligitur omnis multitudo eorum, qui Deum cognoscunt et colunt. τοῦ λαβεῖν — ἁμαρτιῶν, *ut accipiant peccatorum remissionem*, idolorum cultores pariter ac Iudaei pristinae perversitatis et impietatis. κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις) Aeternam felicitatem cum omnibus vere piis. Ἐν pro *inter*, ut saepe. Κλῆρος eodem sensu accipitur, quo κληρονομία c. XX, 32. Ἡγιασμένοι, *Deo consecrati*, Christiani.

19. Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ) *Divino igitur adiutus auxilio.* Polybius L. I. c. 10. μὴ τυχόντων ἐπικουρίας τῶν Μαμερτίνων, *nisi Mamertinis auxilium feratur.* Ammonius: ἐπίκουροί εἰσιν οἱ τοῖς πολεμουμένοις βοηθοῦντες, καὶ συλλαμβανόμενοι. Ἕστηκα) Sum in-

incolumis, in statu permansi pristino. Vox haec h. l. respicit ad τὸ διαχειρίσασθαι v. 21. cui Apostolus opponit, se ope divina adhuc in *vivis esse*, imo se etiam *prorsus illaesum esse.* Opponitur ἵστασθαι, *in statu suo conservari* τῷ πίπτειν, *e statu pristino deturbari.* μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ) *Instituens omnis generis et ordinis homines.* Genus loquendi hebraicum.

23. Εἰ παθητὸς ὁ χριστὸς) *Christum debuisse pati.* Εἰ pro ὅτι, sicut supra v. 8. et παθητὸς pro eo, qui debebat pati, ut apparet ex Luc. XXIV, 26. Alibi haec vox non reperitur hac forma Adiectivi; sed ex re concluditur, hanc h. l. veram esse significationem; Nam Paullus tradit eventum vaticiniorum; unde patet, παθητὸν esse eum, qui revera passus sit. εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι) *Et primum fuisse, qui post resurrectionem, vel ab eo tempore, quo ex mortuis resurrexit, annuntiaturus esset doctrinam ad salutem populo suo et ceteris gentibus,* nimirum per Apostolos. Ἐκ, a. Temporis, ut Matth. XIX, 12. Rom. I, 4. Luc. VIII, 27. Paulus vero eam ob caussam praecipue invisus fuit Iudaeis, quod gentibus etiam Evangelium secundum Christi voluntatem praedicaret. Quare is omnino mihi sensus verus esse videtur. Possunt tamen verba πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν etiam sic verti: *Primus inter hos, qui ex mortuis in vitam redeunt,* primus scilicet ordine et tempore; nemo enim ante Christum tam solenni et singulari modo in vitam rediit; deinde etiam primus dignitate; nam per reditum in vitam declaratus est dominus generis humani, et fecit nobis spem, nos quoque in vitam esse redituros. Hic ergo post reditum in vitam Iudaeis et Paganis misit nuncios felicitatis. *Lux* est doctrina ad salutem Ies. XLII, 6. *felicitas.*

24. Μαίνῃ Παῦλε) Plebis et illiteratorum hominum vulgaris apud veteres erat opinio, eos qui ſapientiae et litteris nimiam impenderent induſtriam, mente motos inſanire. Serio ita cenſebant Abderitani, qui, quum Democritum ſuum ad ſingula ridentem, ob ſapientiam nimiam mente captum eſſe crederent, Hippocratis opem implorabant, ut patet ex epiſtola ad Hippocratem, in huius Operibus Sect. 8. Ibidem in epiſtola quadam refert Hippocrates de civibus ſuis dixiſſe Democritum: δυσαρεστέονται γὰρ ὅτι ἀρχαίης ἅπασι, καὶ μανίην τὴν σοφίην νομίζουσιν. τὰ πολλὰ — περιτρέπει) Multae literae te ad insaniam impellunt, tibi ſanam mentem eripiunt.

25. Ἀλλ' ἀληθείας — ἀποφθέγγομαι) Proloquor ea, quae ſunt vera, ſana, ſalutaria, ſobria. Vel: profero haec vere et modeſte. σωφροσύνη, de animi ſanitate.

26. Ἐπίσταται — ὁ βασιλεὺς) *Hoc enim sic se habere, novit rex*; audiverat nempe Ieſum paſſum eſſe, in vitam rediiſſe, iuſſiſſe Evangelium eſſe nunciandum. λανθάνειν — οὐδὲν) *Habeo persuasum, nihil horum ipsum ignorare quicquam.* Nihil enim *in angulo*, i. e. occulte et clam geſtum eſt horum. Significat ea quae deſignarint Iudaei, non tantum ad Ieſum Chriſtum, ſed etiam ad ſeſe pertinentia. Quum in nomine σωφροσύνης ſanae mentis ſignificatio ſit, refutatur ſcilicet obiectae veſaniae vitium.

28. Ἐν ὀλίγῳ — γενέσθαι) *Parum abest, quin mihi persuadeas ut fiam Christianus.* Locutio bene graeca. Nam et Plato dixit in Apologet. ἔγνων οὖν καὶ περὶ τῶν ποιητῶν ἐν ὀλίγῳ τοῦτο, *prope idem de poëtis cognovi.* Ironice ita locutum eſſe Agrippam, *Pricaeus* putat, q. d.

 Chri-

Christianum me fieri nimis cito vis; tantilli spatii non est opus, a patrio me ad tuum cultum transire. Sed Pauli responsio suadet, ut serio haec ab Agrippa dicta esse credamus.

29. Ἐυξαίμην ἂν τῷ Θεῷ) *Deum precor.* Ἐύχεσθαι Θεῷ primario significat *vota Deo facere s. nuncupare.* Quum vero cum factis votis preces ad Deos emissae iunctae esse solerent, hinc factum est, ut ἐύχεσθαι Θεῷ s. Θεοῖς simul significet: *precibus a Deo aliquid expetere.* Occurrit cum Dativo et sequenti infinit. apud Demosthenem adv. *Leptin.* ἐύχομαι τοῖς Θεοῖς, μάλιςα μὲν ἡμῖν χρήματα πολλὰ γενέσθαι, *Deos precor, ut inprimis aerarium habeamus locuples.* ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ) i. e. *non propemodum tantum, sed plane.* Ideo addit ἐν πολλῷ, quia alter ἐν ὀλίγῳ dixerat. Servat enim idem dicendi genus. ὁποίους — τούτων) Omnia illis opto, quae in me sunt, praeter incommoda. Vincula autem vocat, custodias sibi circumdatas.

30. Καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς,) *et assessores eorum*, nempe Chiliarchi et praestantes dignitate viri, cap. XXV, 23.

31. Ἀναχωρήσαντες) In suas domos se recipientes, vel potius in cubiculum aliquod tribunali adiunctum. πράσσει) *Agit*, de vitae instituto.

32. Ἐι μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα) Nam appellatione potestas iudicis, a quo appellatum est, cessare incipit ad absolvendum non minus, quam ad condemnandum. Crimina enim integra servanda sunt cognitioni superioris.

CAP.

CAP. XXVII.

1. Παρεδίδεν τόν τε Παῦλον) Nempe Festus, et qui ab eo id mandatum acceperant. Frequens est apud Hebraeos subaudire Nominativum verbo congruentem. σπείρης Σεβαςῆς) *Cohortis Augustae.* Supra c. X, 1. *Claudianus* de Bello Gild. *Dictaque ab Augusto Legio.* Tacit. Annal. XIV, 13. ad annum. Iul. 104. *Tumque primum conscripti sunt equites Romani, cognomento Augustanorum, aetate ac robore conspicui, et pars ingenio procaces, alii in spe potentiae. Sueton.* Ner. 20.

2. Πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ) Multae sunt urbes dictae Ἀδράμυττος, Ἀδράμυττα, Ἀτράμυττος. Celeberrima omnium est urbs Africae maritima, quam hic indicari censet *Hieronymus.* Navis haec videtur Africanas merces in Syriam, deinde Syriacas in Lyciam deportasse. μέλλοντες πλεῖν τὲς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπες) *Iuxta Asiae oras navigaturi*, f. Asiae oras navigando obituri. Pro μέλλοντες alii Codices habent μέλλοντι. Ab Africa veniebat navis, legebat oram Asiae, et urbes quasdam maritimas negotiorum suorum caussa adibat. Πλεῖν τόπες, quomodo Virgilius: *Tyrrhenum navigat aequor.* ὄντος — Θεσσαλονικέως) *Comitante nos Aristarcho, Thessalonica Macedone.* Hic *Aristarchus*, Christianus factus, Paulum ex Macedonia in Iudaeam usque comitatus fuerat; supra XIX, 29. XX, 4. Idem Paulum iam custodiae datum ex amore in ipsum et veritatem comitari sponte voluit, Romaeque primum adiutor eius, Philem. 24. deinde vinculorum particeps fuit, Col. IV, 10.

3. Ἐπέτρεψε — τυχεῖν) i. e. πορεύεσθαι ἵνα ἐπιμελείας τύχῃ. *Permisit ei, ut ad amicos accedens frueretur eorum cura* et benevolentia. Quamquam Paulus captivus erat, tamen Iulius ea humanitate in eum usus est, ut ei permitteret in urbem abire, et invisere amicos, quorum hospitio exciperetur et benevolentia frueretur.

4. Ὑπεπλεύσαμεν τὸν Κύπρον) *Praetervecti sumus Cyprum.* Si ventus favisset, alto se commisissent, et Cyprum ad dextram partem reliquissent, ut Actor. XXI, 3. nunc autem coguntur legere littus Ciliciae, inter Cyprum et Asiam, v. 7. Ubi navis vento contrario cogitur a recto cursu recedere, ita ut tunc insula sit interposita inter ventum et navem, dicitur *ferre infra insulam.*

5. Πέλαγος) *Altum mare*, quod procul a terra est.

6. Πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον) Multae naves ex Alexandria Italiam petebant, advehebantque frumentum ab Aegypto, et Persicas Indicasque merces. Appellabant autem plerumque Puteolos; *Seneca* Epist. 72. *Sueton.* Aug. 98. Ner. 45. Naves Alexandrinae solebant alto se committentes recto cursu in Italiam tendere: sed si per tempestatem navigatio minus erat tuta, nonnunquam ad Syriae oram traiiciebant, et superata Cypro, praetervectisque Cilicia et Pamphylia, per mare Graecum Italiam petebant. *Socrates* H. E. II, 24. *Sozom.* VI, 25. Athanasius a. 349. Roma Alexandriam repetens, appellit Antiochiae in Syria, inde per Laodiceam, Hierosolymam, et Pelusium Aegyptum intrat. ἐνεβίβασεν) *Imposuit.* Thucyd. I, 53. ἔδοξεν ἐν αὐτοῖς, ἄνδρας ἐς κελήτιον ἐμβιβάσαντας — προπέμψαι τοῖς Ἀθηναίοις.

7.

7. Βραδυπλοοῦντες) non ob oneris magnitudinem, ut accepit Syrus; ſed ob ventos adverſos, (v. 4.) et ſpatium tantillum maris tot diebus emenſum. τὸν Κνίδον) Cariae obiectam, et Veneris ſimulacro ac cultu nobilem. μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου) *Non sinente vento*, nempe nos tenere rectum curſum. Κατὰ Σαλμώνην) *Prope Salmonem*, promontorium. *Mela*: Ingens et C. quondam urbibus habitata Crete, ad orientem promontorium Salmonium. Hodie: *capo Salomon.*

8. Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν) *Quum difficulter eum locum praeternavigassemus.* Μόλις difficultatem ſaepe ſignificat; παραλέγεσθαι, vox nautica, hic et infra v. 13. eſt *praetervehi.* Εἰς τόπον — Λασαία) *In locum quem vocabant bellos portus, cui vicina erat urbs Lasaea*, vel quemadmodum alibi ſcribitur, Lacaea, Stephanus: καλὴ ἀκτὴ, πόλις κρητῶν. Locus adhuc hodie in Creta nomen retinet *calos limenas.*

9. Ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοός) *Quum periculosa iam esset navigatio.* διὰ τὸ — παρεληλυθέναι) *Praeterlapso iam magno ieiunio.* Per τὴν νηστείαν intelligendum eſt *ieiunium magnum s. publicum*, quod agebatur die magno expiationis qui in X. Tiſri incidebat. Poſt illud tempus, menſe nimirum Octobri, navigatio incerta eſt, et diſcrimini proprior. *Vegetius* de re milit. V, 9. Hoc ieiunium νηστεία ſimpliciter dicitur etiam apud Philonem L. II. de vita Moſ. p. 657. C.

10. Θεωρῶ — τὸν πλοῦν) *Prospicio inter saevarum procellarum vim et cum iactura non solum mercium et navis, sed vitae quoque omnium futurum esse navigationem.* Nam ὕβρις hîc eſt vis atque ſaevitia procel-

cellarum atque tempestatis. *Horat.* Carm. I. 4. *Ventis debes ludibrium.*

11. Τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ) Κυβερνήτης est, qui navem gubernaculo regit. Ναύκληρος vero in *Glossario* recte vertitur *navicularius,* dominus navis. *Plutarch.* praec. Polit. ναύτας μὲν ἐκλέγεται κυβερνήτης, καὶ κυβερνήτην ναύκληρος. *Artemidor.* I, 37. ἄρχει δὲ — πρωρέως ὁ κυβερνήτης, κυβερνήτου δὲ ὁ ναύκληρος. His, ut in arte sua versantibus, Centurio hic auscultandum censuit: Pauli tanquam inepta suggerentis verba, surda aure praeterivit.

12. Ἀνευθέτου — παραχειμασίαν) *Quum portus ille haud satis idoneus esset ad hiemationem.* Sicut εὔθετος est *idoneus,* ita ἀνεύθετος, *non idoneus, incommodus.* Hesych. ἀνευθέτου, ἀχρήστου. ἔθεντο βουλὴν) *Consultarunt, ad deliberandum proposuerunt,* vel facta consulatione decreverunt. *Plutarch.* in Caesare: βουλὴν δὲ θέμενοι διεχωρίσθησαν, *capto vero consilio discessernnt.* εἴπως — χῶρον) *Si forte possent in Phoenice hybernare, qui portus est Cretae, spectans ad Africum et Caurum.* λὶψ, latine Africus, flat ab occasu brumali. χῶρος nomen habet ἀπὸ τοῦ χωρεῖν, quod cum impetu ac vehementia eat, et semper procellosus sit. Latine *Caurus* dicitur. Flat ab occasu aestivo, aut, ut alii volunt, solstitiali. Nordwestwind. Locum hunc (v. 12—16.) obscurum sane nova tutione illustrare tentavit *Michaelis* in annotatt. ad h. l.

13. Ὑποπνεύσαντος) Ὑπὸ saepe in compositione rem imminuit. Itaque ὑποπνεῖν est *leniter flare,* δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι) *Rati, se propositum assecutos,* nau-

nautae scilicet. Κρατεῖν προθέσεως est voto potiri. Id ideo existimabant, quia Australe Cretae littus legere volentibus Auster obtigerat. ἄραντες) *Quum solvissent*, sc. navim. Αἴρειν et ἐπαίρειν dicuntur *tam qui mari navigant, quam qui terra iter faciunt*. Ioseph. A. III, 1, 3. XI, 11, 1. et apud Philonem saepe. ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην) *Propius praeternavigabant Cretam*. Ἆσσον nec nomen proprium est, nec vox poëtica. Ioseph. A. I, 20, 1. de Iacobo: τοὺς μὲν προύπεμπε, τοὺς δὲ λειπομένους ἆσσον ἐκέλευσεν ἀκολουθεῖν, *proxime sequi se iubet.*

14. Ἔβαλε — τυφωνικὸς) *Invasit eam* (navem) *ventus procellosus*, Ἔβαλε, *immisit se*, κατ' αὐτῆς, *in illam navem*. *Pollux:* ἄνεμος βίαιος, σκληρὸς τυφῶν. Est autem τυφῶν et τυφῶς, ut Grammaticis placet περισπωμένος, habetque significationem *incendii*; et κατ' ἀλληγορίαν ingentem quendam atque coelestibus quoque infestum daemonem hunc Poëtae fecerunt, qui et τυφάων et τυφωεύς. *Etymol.* Τυφὼν παρὰ τὸ τύφω, τὸ καίω, τυφὼν γάρ ἐστιν ἡ τοῦ ἀνέμου σφοδρὰ πνοή, ὃς καὶ εὐροκλύδων καλεῖται. PLINIUS de repentinis flatibus Hist. Nat. II, 49. *Sin vero depressi sinu auctius rotati effregerint, sine igne, hoc est sine fulmine verticem faciunt, qui* TYPHON *vocatur, i. e. vibratus ecnephias. Defert hic secum aliquid abruptum e nube gelida convolvens, versansque, et ruinam suo illo pondere aggravans, et locum ex loco mutans rapida vertigine: praecipua navigantium pestis, non antennas modo, verum ipsa navigia contorta frangens.* εὐροκλύδων) Videtur haec vox indicare *eurum, fluctus vehementissimos excitantem*, et composita esse ex εὖρος, *eurus*, ventus

tus ab oriente flans, et κλύδων *fluctus*. Alii e coniectura legunt εὐρυκλύδων, *ventus late fluctuans, longe lateque fluctus ciens*. Vid. Schleusneri Lex. sub hac voce.

15. Συναρπασθέντος — ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ) *Quum autem correpta*, i. e. circumacta vel circumtorta *esset navis* procellae vi, *nec posset resistere vento*. Artemidorus, II, 2. χειμῶνι βιαίῳ τῆς νεὼς συσχεθείσης dixit. Ἀντοφθαλμεῖν proprie notat *audacter adspicere, contra tueri*; per metaphoram autem *obniti, resistere*. Iosephus pro eo habet ἀντιβλέπειν, A. VI, 6. 2. οἷς παθήμασιν οὐκέτι ἦν ἀντιβλέψαι, *quibus malis resistere non poterat*. ἐπιδόντες ἐφερόμεθα) *Permittentes nos* sc. vento (suppl. ἑαυτοὺς) *ferebamur*. Vel secundum alios: *Ventis navem concedentes*. Plutarchus de malignit. Herod. τῷ φέροντι προσωτάτω τῆς Ἀττικῆς ἀνέμῳ παραδόντες αὐτοὺς, *vento se permittentes, qui ipsos quam longissime ab Attica proveheret*. Φέρεσθαι, proprium in hac re verbum. Graeci dicunt φέρεσθαι κατὰ κῦμα καὶ ἄνεμον.

16. Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες) *Quum prope insulam venissemus*. Κλαύδην) *Hierocles* Synecd. ἐπαρχία Κρήτης — νῆσος Κλαῦδος. *Ptolomaeus* III. 7. νῆσοι δὲ παράκεινται τῇ Κρήτῃ ἥτε Κλαύδος, ἐν ᾗ πόλις. Mela II, 7. hanc Insulam vocat *Gaudos*.

17. Ἣν ἄραντες) *Quam* (scapham) *subducentes*, s. ut alii volunt, *in navem recipientes*, ne scilicet procellis opprimeretur. Βοηθείαις ἐχρῶντο) *Adiumentis utebantur*. Adiumenta hic vocantur adminicula illa, quibus navi periclitanti succurritur, qualia h. l. sunt *cinctura navis et dimissio* τοῦ σκεύους. ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον) *Na-*

Navis latera firmarunt. Naves funibus utrinque ſub fundum adductis et utraque earum latera adſtringentibus contra ventorum et fluctuum vim munire voluerunt Veteres. *Polybius* Leg. 64. μ. ναῦς συμβελεύσας τοῖς Ῥοδίοις ὑποζωννύειν. *Hesychius:* ζωνεῦματα, ὑποζώματα, σχοινία κατὰ μέσον, τὴν ναῦν δεσμευόμενα. *Theognis* 513. Νηός τοι πλευρῇσιν ὑπὸ ζυγὰ θήσομεν ἡμεῖς κλεαριοθ' οἷ ἔχομεν. μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι) *Ne navis una cum ipsis impingeretur in Syrtim.* Sic vocantur omnia loca vadoſa a duobus in Africa arenoſis ſinibus dictis hoc nomine. Sallustius: *inter duas Syrtes, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proximae terrae praealta sunt, cetera, uti fors tulit, alta, alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse et saevire ventis coepit limum arenamque et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur.* Ioſ. de B. I. II, 16, 4. αἱ Φοβεραὶ καὶ τοῖς ἀκούσι Σύρτες. χαλάσαντες τὸ σκεῦος) Quid hic ſit τὸ σκεῦος, non ſatis certum eſt. Grotius: *demisso malo*; nam malus hic κατ' ἐξοχὴν dicitur σκεῦος, ſicut et Syrus accepit. Kypke: *demittentes ancoram*, ſ. *ancoras.* Sane v. 29. ſimilis metus in loca aſpera incidendi faciebat, ut ancoras projicerent. Quod ad τὰ σκεύη etiam ancorae pertinuerint, docet *Iulius Pollux* L. I, c. 9. Plutarch. praec. reip. ger. ὥσπερ ἐν πλοίῳ σκεῦος ἱερὸν, ſicut ſacra ancora in navi. χαλάσω τὴν ἱερὰν ἄγκυραν, *sacram ancoram demittam.* Suidas dicit in hac voce. Aliis τὸ σκεῦος h. l. eſt *velum.* Michaelis ſuſpicatur, intelligendam eſſe machinam, quam enſem (*Schwerd*) appellare ſolent. Sed ipſe etiam dubitat.

18. Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν) *Quum vehementi tempestate fluctibusque maris huc illuc iactaremur.* Sic χειμάζεσθαι apud optimum quemque, Iosephum etiam A. XII, 8, 3. ἐκβολὴν ἐποιῦντο) *Iactum fecere,* nautae scilicet. Ἐκβολὴ, *iactus,* in Glossario. Fit id levandae navis gratia. Solet autem hic ordo servari, quem et in hac historia habemus. Primum iaciuntur merces, ut hoc loco; deinde utensilia ut statim sequitur, postremo et cibaria, ut infra v. 38.

19. Αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τῦ πλοίυ ἐῤῥίψαμεν) *Ipsimet sarcinas nostras e navi proiecimus.* Τῦ πλοίυ pro ἐκ s. ἀπὸ τῦ πλοίυ. Per σκευὴν intellige *vasa, utensilia,* omnemque *apparatum*, qui viatorum erat, in hac navi proficiscentium. *Eustachius* in Od. β. ὅρα, ὅτι ὅπλα κἀνταῦθα λέγει τὴν σκευὴν τῆς νεὼς — ἰςὸν — βαθμῦς.

20. Χειμῶνος τε ὐκ ὀλίγυ ἐπικειμένυ) *Quum tempestas haud exigua incumberet, s. nos urgeret.* Plut. Symp. VI. ἐν τοῖς μεγάλοις χειμῶσι. λοιπὸν — ἡμᾶς) *Iam spes omnis salutis nobis erat demta, vel amputata.* Λοιπὸν h. l. ponitur pro ἤδη: *iam*; quod non infrequens auctoribus. *Aelian.* V. H. III, 14. προφάσεως αὐτοῖς περιῃρημένης.

21. Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχύσης) *Quum autem esset multa a cibo abstinentia.* Non quod alimenta deessent, ut mox videbimus, sed quod ingens illa iactatio adimat omnem appetitum, ac contra cibi fastidium pariat. κερδῆσαί τε — ζημίαν) *Evitare hanc tempestatem atque damnum,* supra v. 10. Κερδεῖν hic est *lucrifacere,* s. *evitare.* Themistius orat. 8. quinquen. *Non quem pas-*

te-

torem constituisti, eum si pro pastore se lupum ostendat κερδαίνειν τὴν προσήκουσαν δίκην ἐᾷς, *poenam promeritam effugere pateris.* Sic etiam Ioſeph. A. II, 3. 2. Ζημία hic eſt mercium et rerum precioſarum damnum. Ὕβρις autem tempeſtatis incommoda et iniurias hic notat.

22. Ἀποβολὴ — τοῦ πλοίου) *Nullius vitae iactura fiet, s. nemo vestrum amittet vitam, sed navis tantum amittetur;* i. e. μόνου τοῦ πλοίου ἔσται ἀποβολή. Nempe, ſi me audietis, quae conditio ex ſuperiori oratione ſatis intelligitur. Ἀποβολὴ autem ψυχῆς eleganter hic pro *iactura s. omissione vitae* dictum. Sic Ioſeph. A. II, 6, 9. παίδων ἀποβολή, *liberorum iactura.* XIV, 14, 3. φορτίων ἀποβολή, *iactura oneris.*

23. Παρέστη — λατρεύω) *Adstitit enim mihi hac nocte angelus Dei, cuius ego sum minister et cultor.* Τοῦ θεοῦ, οὗ εἰμι) Poſt verba οὗ εἰμι ſubaudi κτῆμα ſ. δοῦλος, *cuius peculium, s. servus sum.* Eadem ellipſi utitur Demoſthenes pro Phormion. ἔδωκε Σατύρῳ τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτοῦ ποτὲ γενομένῳ *dedisse uxorem suam Satyro, qui quondam servus illius fuerat.* Differt tamen οὗ εἰμι a ſequenti ᾧ λατρεύω. Per hoc enim indicat Paulus, ſe etiam ſervi officio ſtrenue ac graviter defungi, et non eſſe ἀχρεῖον δοῦλον. Eichhornius (in Biblioth. univerſali literat. bibl. Tom. III. p. 407.) opinatur, Paulum ſomniaſſe, ſe cum ſociis ſuis terram continentem appulſurum eſſe, atque hoc ſomnium, diſpenſante ita rem providentia, eventum habuiſſe, ut multa ſomnia, quibus interdum eventus reſpondeat. Huiusmodi ſomnia ab angelis offerri Iudaei credebant. Storrius autem (in diſſert. exeget. in N. T. Parte II. p. 95.) evincere ſtudet, hanc no-

nocturnam angeli visionem non naturale somnium, sed divinum, quod Paulum fallere non potuerit, fuisse.

24. Κεχάρισαι — μετὰ σοῦ) *Condonavit tibi Deus, i. e. tui gratia in vita conservabit singulos itineris tui socios.* Sic Dionisius Hal. Ant. L. V. quum consul Brutus in filios capitalem sententiam protulisset, ab omnibus dicit reclamatum esse, addens: *Indignum quippe iudicabant, talem virum mulctari filiis,* καὶ χαρίζεσθαι τὰς ψυχὰς τῶν μειρακίων ἐβούλοντο τῷ πατρί, *et vitam adolescentum donare patri volebant.*

26. Ἐκπεσεῖν) *impingere,* ut v. 17. Herodotus VIII, 13. Φερόμενοι τῷ πνεύματι, καὶ οὐκ εἰδότες τῇ ἐφέροντο, ἐξέπιπτον πρὸς τὰς πέτρας.

27. Διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ) *Quum iactaremur in mari Adriatico.* Διαφέρεσθαι est *iactari, agitari, incerto cursu huc illuc ferri.* Plutarchus in Arato: ὥσπερ ἐπὶ ναυαγίῳ τῆς πατρίδος ἐν τοσούτῳ σάλῳ καὶ κινδύνῳ διαφερόμενος, *veluti in patriae naufragio in tantis undis et periculo iactabatur.* Ceterum hic non intelligitur *sinus* Adriaticus, sed potius *mare* Adriaticum, quod etiam *Ionium* dicitur. *Hesychius;* Ἰόνιον πέλαγος ὁ νῦν Ἀδρίας. ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν) *Suspicabantur nautae appropinquare sibi regionem aliquam.* Lucas optice loquitur nautarum more. Sic *Achilles Tatius* L. II. dicit: *Portus relinquebatur* γῆν γὰρ ἑωρῶμεν ἀπὸ τῆς νηὸς κατὰ μικρὸν ἀναχωροῦσαν ὡς αὐτὴν πλέουσαν. Aen. III. 72. *Provehimur portu, terraeque urbesque recedunt.* Lucretius IV, 300. *et fugere ad puppim colles campique videntur.*

28.

28. Βολίσαντες) *Demissa bolide.* Βολὶς est funis cum plumbo, quo deiecto, nautae maris altitudinem explorant. *Senckbley.* ὀργυιὰς) *Passus.* Ὀργυιὰ est, quantum patent passae manus, unde passui nomen, s. mensura inter ambas manus expansas contenta, *eine Klafter.* *Etymol.* ὀργυια σημαίνει τὴν ἔκτασιν τῶν χειρῶν, σὺν τῷ πλάτει τοῦ στήθους. *Eustathius:* ὀργυιὰ, τρίπηχυ μέτρον.

29. Εἰς τραχεῖς τόπους) Aspera loca vocantur *saxosa,* ut hic recte explicat Syrus, qualia multa esse circa insulas solent. ἐκ πρύμνης — τέσσαρας) *Iactis de puppi quatuor ancoris.* Sic Virgilius: *Ancora de prora iacitur.* Pluribus autem opus ancoris, ubi saevit mare.

30. Χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν) *Dimitterentque scapham in mare.* Nimirum ut in eam delapsi, derelicta navi, saluti suae consulerent. Ad *Herenn.* I. Magnitudine tempestatis omnes perterriti navim reliquerunt, et in scapham conscenderunt. προφάσει — ἐκτείνειν) *Sub specie, quasi ex prora ancoras vellent extendere.* Μελλόντων est genitivus consequentiae, post quem supplendum est αὐτῶν ut Luc. XII, 36. αὐτοῦ subauditur. Non insolens post voculam ὡς haec constructio. Sic Arian. Differt. Epict. L. IV, c. 8. *Nunc quum ipse sobrius es, propter ea, quae male facere tibi videtur, dicis: ecce philosophum:* ὡς πρέποντος λέγειν τὸν ταῦτα ποιοῦντα φιλόσοφον, *quasi illum, qui haec facit, philosophum vocare deceret.*

32. Εἴασαν) *Siverunt* scapham in undas dilabi.

33. Ἄχρι) *Priusquam, antequam.* Sic Appianus bell. Parth. *Et quum ductores urgerent, ut pergeret:*

ἄχρι ἂν σελήνη παραλλάξῃ τὸν σκόρπιον, *priusquam luna transeat scorpium.* *τεσσαρεσκαιδεκάτην — προσλαβόμενοι*) *Dies hic decimus quartus est, quod expectando ieiuni mansistis, neque cibo iusto usi estis.* Verba haec non ad vivum resecanda, ſed ita capienda ſunt, ut hi homines per illos dies non ordinario modo, et ad ſatietatem usque cibum potumque ſumſiſſe dicantur; more loquendi omnibus fere Scriptoribus communi. Ioſeph. Ant. VI, 14, 8. VII, 7, 4.

34. *Παρακαλῶ — τροφῆς*) Nempe ut firmiores eſſent ad perferendos labores, quibus erat opus. *Πρός* cum Genitivo ſignificat *ad.* *οὐδενὸς — ἀπολεῖται*) Proverbialis locutio, ſicut latine dici poſſet: Ne hilum quidem vobis nocebitur. Intellige hoc rurſus ſub conditione, ſi conſilia mea ſequamini.

38. *Ἐκούφιζον τὸ πλοῖον*) *Levarunt navem*, iactando nimirum cibaria, ut ſtatim ſequitur, *ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον.*

39. *Τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον*) *Terram non agnoscebant*; nempe nec quae eſſet, nec quo nomine appellaretur. Cf. c. XXVIII, 1. *κόλπον δέ τινα κατενόουν*) i. e. *conspexere. Sinum* vocant Latini quoque mare intra terras, ut Adriaticum, Perſicum, Arabicum. *ἐξῶσαι τὸ πλοῖον*) *Appellere navem.* Sic etiam Latini loquuntur. Caeſar B. C. III, 28. *gubernatorem navem in terram eiicere cogunt*, Livius XLIV, 28. *velis datis ad Chium naves eiecere.* Alias milites et nautae dicuntur *ἐξωθεῖν* non navem, qua ipſi vehuntur, ſed hoſtilem, quam perſequuntur. Thucydides VII, 52. *τὰς πάσας ναῦς ἤδη τῶν Ἀθηναίων κατεδίωκόν τε καὶ ἐξεώθουν ἐς τὴν γῆν.*

40.

40. Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες) *Ancoris undique sublatis,* Abſciderunt nimirum funes, ancoris in mari reiectis. Volebant vento uti, quod non poterant niſi ſublatis ancoris. εἴων εἰς τὴν θάλασσαν) Eſt brevis locutio: pro: εἴων τὸ πλοῖον ἰέναι εἰς τὴν θάλασσαν. *Siverunt navem ire in mare,* illud ſcilicet, quod inter locum, in quo defixa fuerat navis, et littus intererat. ἅμα — πηδαλίων) *Laxantes vincula gubernaculorum.* Naves Veterum, maiores praecipue, duo habebant gubernacula, unum in prora, alterum in puppi. Apuleius de Aſino II. *Navis ipsa qua vehebamur, utroque regimine amisso,* praecipitio demerſa eſt. Ea gubernacula vinculis quibusdam annectebantur navi, quas hic graece Lucas ζευκτηρίας vocat, Latinus *iuncturas.* Quum laxantur ea vincula, tunc gubernacula, multum in aquas deſcendunt, et pondere ſuo navem retinent, quo minus a ventis evertatur. καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ) *Et oblato* (vel *expanso*) *artemone flanti aurae,* i. e. quum direxiſſent artemonem ſecundum ventum ſpirantem. Τῇ πνεούσῃ, ſc. αὔρῃ ſc. πνοῇ. Papias: *Artemo velum navis breve. Velum artemonis hodienum ita vocatur, sive velum Latinum, forma triangulari, suspensum de malo artemonis, qui est in puppe.* Eo uti ſolent nautae, ubi metuunt, ne vela maiora plus ſatis venti concipiant, navemque nimis urgeant. κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλὸν) *Tendebant ad littus.* Sic Antipho de caede Herodis: ὑφ' οὗ (χειμῶνος) ἠναγκάσθημεν κατασχεῖν εἰς Μηθυμναίας τι χωρίον, *per quam* (*tempestatem*) *ad locum quendam Methymnaeae tendere coacti sumus*, ubi κατέχειν ab ὁρμεῖν, *appellere* diſtinguitur.

41. Ἐις τόπον διθάλασσον) Codices Latini: *in locum vadosum ubi duo maria conveniebant.* Vel est solum eminens, quod utrinque mari alluitur. ἐπώκειλαν τὴν ναῦν) *Appulerunt*, vel *impegerunt navem.* Significat autem verbum hoc appulsionem vehementem. Polybius I. ἢ τοῖς βράχεσι περιπίπτων ἐκάθιζε κατὰ πρῶραν, ἢ πρὸς γῇ Φερόμενον ἐπώκελλε, (navigium) *aut incidens in brevia subsidebat ad puppim, aut quum deferebatur terram versus appulsum haerebat.* Verbum est ὀκέλλω, quod Grammatici ducunt a verbo altero κέλλω, cuius significatio accedit ad eam, quae est latini verbi *cello*, unde *percello.* Hesychius: ἐποκεῖλαι, ἐπὶ τὸ ξηρὸν ἐλθεῖν, *allidere*, ἡ πρῶρα — ἀσάλευτος) *Prora haerens mansit inconcussa.* Aen. V, 206. *illisaque prora pependit. Pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis.* ἡ δὲ πρύμνα — κυμάτων) *Dissoluta est puppis a fluctibus*, quia in terram subvehi non potuerit. Sic verbo solvi utitur *Virgilius*: *Solvitur* (navis) *atque viros mediis exponit in undis.*

42, Μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγῃ) *Ne quis enatando evaderet.* Ἐκκολυμβᾶν est *enat*[illegible], *natando evadere et in tutum pervenire.*

41. Ἀποῤῥίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι) *Ubi sese proiecissent primos, evadere in terram.* Post ἀποῤῥίψαντας subaudiendum est ἑαυτούς. Plene Lucianus in Toxari dicit: ῥίψαι ἑαυτὸν ἐις τὴν θάλασσαν, *eum sese in mare coniecisse.* Iis qui natare non poterant fragmina et reliquiae navis praesidio erant.

44. Καὶ τοὺς λοιποὺς — τοῦ πλοίου) *Ceteros autem supra tabulas, aut aliquo fragmento navis*, sc. evadere in terram; posito verbo ἐξιέναι, ἀπὸ κοινοῦ.

CAP.

CAP. XXVIII.

1. Μελίτη) Hodie *Malta*, Siciliam inter et Africam. Est alia etiam insula, quae Meleta nuncupatur, ubi hodie est *Bornia* et *Dalmatia*; sed in hanc ne potuerunt quidem venire.

2. Βάρβαροι) Sic vocantur hi Insulani, ob barbaram linguam, qua utebantur, africanam nempe et arabicam. Ovid. Trist. V, 10. 37. *Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.* Διὰ — ἐφεστῶτα) *Propter pluviam ingruentem.* Ἐφίστασθαι hic est quod supra XXVII, 20. ἐπικεῖσθαι. Polybius: ὥστε διὰ τὸν ἐφεστῶτα ζόφον μηδὲ τοὺς ἐν ποσὶ δύνασθαι βλέπειν.

3. Συστρέψαντος — πλῆθος) *Quum autem Paulus sicca virgulta in fasciculum contorsisset, constrinxisset.* Φρύγανα *Hieronymo* in Hos. II. sunt aridae herbae, siccaque virgulta, quae camino et incendio praeparantur. ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα) *Vipera quae perrependo prodierat, eliciente calore.* Ἐκ h. l. propter. Fuit nimirum vipera cum festucis a Paulo comprehensa, et quum sarmenta ab ipso imponerentur in rogum, effugere volebat vipera, ignis calorem ut senserat. καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ) *Adhaesit ad manum ipsius*, vel afflixit manum. Glossar. καθῆψε, *haeret.*

4. Τὸ θηρίον) Sic solent vocari bestiae, quae veneno nocent, in quibus excellunt viperae, unde θηριακὴ ἀντίδοτος nomen habet. πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος) Putabant per id ipsum, quod modo evenerat, Paulum esse convictum insignis cuiusdam sceleris. διασωθέντα — εἴασεν)

Naufragium, inquiunt, mortis genus bonis iuxta et malis commune, evasit, ut rariore et insigniore exemplo eius scelera puniantur. Ἡ δίκη, *divina ultio*, vel κατ' εἰδωλοποιΐαν *iustitiae numen. Hesiodus* ἔργ. 254. ἡ δὲ τε παρθένος ἐςι Δίκη, Διὸς ἐκγεγαυῖα. Δίκη *est virgo Iove prognata.* Anthol. III. 6. 8. κῆν με κατακρύπτῃς, ὦ ξεῖνος ἀνδρὸς ὁρῶντος, ὄμμα δίκης καθορᾷ πάντα τὰ γιγνόμενα.

6. Οἱ δὲ — πίμπρασθαι) *Exspectabant autem dum eveniret, ut inflammaretur,* veneno sc. ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρὸν, *aut concideret statim mortuus;* venenum enim viperae quibusdam in locis valde rapidum est. ἐπὶ πολὺ) *Diu.* Epictetus in Enchirid. c. 63. signum hebetis ingenii esse dicit, ἐπὶ πολὺ γυμνάζεσθαι, ἐπὶ πολὺ ἐσθίειν, ἐπὶ πολὺ πίνειν, ἐπὶ πολὺ ἀποπατεῖν, *exerceri diu, edere diu, potare diu, cacare diu.* μηδὲν ἄτοπον) *Nihil noxium, nihil incommodi, mali, damni.* Ioseph. Ant. VIII, 14, 4. καταφιλήσας θαῤῥεῖν ἐκέλευσε, καὶ μηδὲν τῶν ἀτόπων προσδοκῶν. μεταβαλλόμενοι) *Mutati,* i. e. mutata sententia, ut mos vulgi: *Sequitur fortunam, ut semper, et odit damnatos.* θεὸν αὐτὸν εἶναι) Comparabant vel Herculi, qui in ulnis adhuc iacens angues superavit, vel Aesculapio, qui cum serpente pingitur. Marc. XVI, 18.

7. Ἐν δὲ — τῆς νήσου) *In illis autem locis habebat praedia primarius insulae.* Χωρία, *regio,* κατ' ἐξοχὴν dicitur de fundis, agris, praediis, villis, quas quis possidet. Πρῶτος h. l. est nomen magistratus, quod patet ex inscriptione in insula Melite reperta: Λ. κ. υἱὸς κύρ. Προύδης ἱππεὺς ῥωμ. πρῶτος Μελιταίων καὶ πάτρων, ἄρξας καὶ ἀμφιπολεύσας θεῷ Αὐγούςῳ. ὃς ἀναδεξάμενος —

ἐξέ-

ἐξένισεν) *Qui nos exceptos tribus diebus hospitaliter tractavit.* Illud *φιλοφρόνως*, *hospitaliter*, *amice, benigne*, virtutem designat, quam in hospitum exceptione inprimis laudant auctores. *Aelianus* V. H. IV, 9. *ὑπεδέξατο αὐτὰς ἐν μάλα φιλοφρόνος.* Diod. Sic. XIII, 4. *δεξαμένων δ' αὐτὰς τῶν ἐν τῇ πόλει φιλοφρόνως.*

8. Πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ) *Febribus et intestinorum torminibus.* *Δυσεντερίαν* tormina vertit *Celsus* IV, 15. Is morbus si duret, plerumque et febres affert.

10. Οἱ καὶ — ἡμᾶς) *Qui propterea multis praemiis nos affecerunt.* Τιμή, *praemium.* Καὶ ἀναγομένοις — χρείαν) Sensus est: Non solum Publius, verum etiam isti certatim nos iam profecturos rebus necessariis onerarunt, quas cumulate ingesserunt, et nec petentibus imposuerunt. Ἀναγεσθαι, *solvere*, proficisci.

11. Παρασήμῳ Διοσκέροις) Latinus vertit: *Cui erat insigne Castorum.* Nam Διόσκεροι, vel rectius *διόσκοροι* appellantur fratres gemini, Iovis et Ledae filii. In prora navis erat effigies illius Dei, in cuius tutela erat navis: in puppi autem erat insigne illius Dei, vel vicissim. Procopius ad Ies. XI, 14. *ταῖς πρόραις τὰς θεῶν εἰκόνας ἐνέγραφον; ὡς καὶ νῦν ἁγίων μαρτύρων.* *Aen.* X. Servius: *Solent naves nomen accipere a pictura Tutelarum.* Hinc est: *hunc vehit immanis Triton.* 170. *et aurato fulgebat Apolline puppis* 156. *Aeneia puppis Prima tenet rostro Phrygios subvecta leones* etc.

13. Ὅθεν — Ῥήγιον) *Inde circumlegentes devenimus Rhegium. Etymol.* *ῥήγιον*, *πόλις πλησίον Σικελίας*, *ἐπειδὴ σεισμῦ γενομένυ ἀπετελέσθη τὰ ἐκεῖ ῥαγέντος τῦ τόπυ ἐκείνυ.* Iustinus IV, 1, 7. *Rhegium dicitur ideo, quia graece* **abrupta** *hoc nomine pronunciantur.*

antur. Festus: Rhegium appellatur id municipium, quod in freto e regione Siciliae est, quoniam id dictum est a rumpendo. δευτεραῖοι) *Die secunda*, *biduani*, si ita loqui liceret. Io. XI, 39. *Arrianus* Exp. Al. II. δευτεραῖος ὑπερβαλὼν τὰς πύλας. εἰς Ποτιόλους) Puteolos enim appellere solebant naves Alexandrinae, ut docet nos Seneca epist. 77. Festus: *Minorem Delum Puteolos esse dixerunt, quod Delos aliquando maximum emporium fuerit totius orbis terrarum, cui successit postea Puteolanum, quod municipium graecum antea Dicaearchia vocatum est, unde Lucilius: Inde Dicaearchum populos, Delumque minorem.*

14. Παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι) Al. leg. παρ' αὐτοῖς. *Rogati sumus ut apud eos permaneremus.* ἤλθομεν.) Vertendum est: *ivimus*, non *venimus*, ut Io. VI, 17. et aliis locis.

15. Ἀππίου Φόρου καὶ τριῶν ταβερνῶν) In via Appia, strata militari opere ab Appio Coeco, longa atque lata, excurrente mare versus, fuerunt quum alia loca, tum civitates, quibus nomen *Fori Appii*, tum etiam *trium tabernarum.* Tres Tabernae propiores *Romae*, ut patet ex epist. Cic. ad Attic. II, 10. *Ab Appii Foro hora quarta dederam aliam paulo ante Tribus Tabernis. Horat.* Serm. I, 5. 3. *Forum Appii, differtum nautis, cauponibus atque malignis.* ἔλαβε θάρσος) *Animum cepit.* Θάρσος λαμβάνειν *fiduciam capere, animum capere.* Dionys. Hal. Ant. L. IV. τὸ αὐτὸ λαβοῦσι θάρσος, καὶ μιᾷ γνώμῃ χρησαμένοις.

16. Τῷ στρατοπεδάρχῃ) *Praefecto Praetorio.* Nam Imperatorum temporibus mos obtinuit, ut ex provinciis Romam ad Caesarem missi vincti, *Praefecto Praetorio* cu-

custodiendi committerentur; cuius rei illustrissimum exemplum est Agrippae Regis apud Ioseph. XVIII, 6, 6. καθ' ἑαυτὸν.) *Solum, sine aliis, seorsim ab aliis captivis.* Aelian. H. A. XV, 3. *οἱ μὲν αὐτῶν εἰσι μονίαι — καὶ καθ' ἑαυτὰς ἔχονται.* σὺν τῷ Φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ) Factum hoc est ex more quodam Romano, tunc temporis recepto, quo reus coram Caesare sistendus, alligatus militi Praetoriano catena; quae copulabat ei reum et militem, diligentius observabatur et custodiebatur. *Seneca* Epist. V. *eadem catena et custodiam et militem copulat.* Ioseph. XVIII, 6, 7. ubi Agrippa, iussu Tiberii, a Praefecto Praetorio, Macrone, vinctus, catena alligatus dicitur cuidam militi Praetoriano, ἠξίωσε τὸν συνδεδεμένον αὐτῷ στρατιώτην, *rogavit militem, qui ei una eodemque catena alligatus erat.*

17. Τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους) i, e. *Principes primores*, qui prae ceteris inter Iudaeos dignitate auctoritateque florebant, Ioseph. Ant. VII, 9, 8. δέχονται δ' αὐτὸν (τὸν Δαυίδην) ἀσμενέστατα πάντες οἱ πρῶτοι τῆς χώρας.

18. Ἀνακρίναντές με) *Habita quaestione de me.* Ἐβούλοντο ἀπολῦσαι) Voluerunt me dimittere, nempe nisi appellassem.

19. Οὐχ' ὡς — κατηγορῆσαι.) Ellips. *Non adsum ut accusem meum populum.* Accusor, non accuso, nec contra totam gentem ulla lis mihi est.

20. Παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι) *Accersivi, rogavi ut accederetis, ut viderem vos et alloquerer.* Ἕνεκεν — τοῦ Ἰσραὴλ) *Propter Messiam.* Nam ἐλπὶς h. l. est *persona quae exspectatur*, nempe Messias. τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι) *Catena hac circumdatus*

tus sum. Verbum περίκειμαι construitur hic more passivorum et neutrorum, adeoque perinde est, ac si dicas: ἡ ἅλυσις αὐτὴ περίκειταί μοι. *Ioseph.* de Maccab. c. 12. sub init. ὁρῶν ἤδη τὰ δεσμὰ περικείμενον.

22. Ἀξιοῦμεν — φρονεῖς) *Cupimus a te audire, quae sentias.* Plat. de fortun. Rom. προτιμᾶσθαι τοῦ Θεμιστοκλέους ἀξιοῦντων, *qui Themistocli praeferri cupiebant.* πανταχοῦ) *Ubique*, i. e. plerisque in locis, sive a plerisque omnibus.

23. Εἰς τὴν ξενίαν) Domum in qua divertebat. οἷς ἐξετίθετο — Θεοῦ) *Quibus exposuit docendo regnum Dei*, i. e. explicavit illis, quaenam sit natura et ratio regni Dei, et Messiae. Πείθων — Ἰησοῦ, *persuasit iis, quae ad Iesum pertinent*, i. e. exposuit illis totam rationem doctrinae christianae, et quidem *e libris Mosis et Prophetarum* i. e. illustravit illis vaticinia V. Testamenti de Messia.

25. Ἀπελύοντο) *Discedebant.* Polybius: αὖθις ἀπολύεσθαι. Ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἀπελύθη. εἰπόντος — ῥῆμα ἕν) i. e. Abeuntibus hoc unum dixit, nempe ad notandam eorum incredulitatem, post tot monita eius reiecta. Sic dici solet de iis, qui praecedentem sermonem suum insigni aliquo dicto claudere et quasi signare volunt.

26. 27. De sensu horum verborum vide notata ad Matth. XIII, 14. 15.

28. Τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ) Σωτήριον, substantive, refertur interdum ad personam, ut Luc. II, 30. modo ad rem, ut hic ad sermonem Evangelii. Potuerat Deus ad gentes eum sermonem mittere, etiamsi nihil peccassent Iudaei. Sed non fecit hoc, nisi postquam Iudaei plurimi id beneficium sibi oblatum contemserant. Supra XIII. 46. 47. αὐτοὶ καὶ

ἀκ-

ἀκέσονται) Non audient tantum, sed et obedient. Nam ἀκέειν hic est quod Matth. XIII, 32. ἀκέειν καὶ συνιέναι.

29. Πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν) Ἐν ἑαυτοῖς, *inter se*; συζήτησιν, *disputationem*, alio defendente, quod alius accusabat.

30. Ἐν ἰδίῳ μισθώματι) *In suo conducto*, sc. domicilio. Suum dicitur ratione usus. Philo: ἐν μισθώματι οἰκεῖν. Seneca de Benef. VII, 5. *Nec conductum meum, quamquam sis Dominus, intrabis.*

31. Τὰ περὶ τῦ κυρίυ Ἰησῦ χρισῦ) Codd. lat. *Quoniam hic est Christus filius Dei, per quem omnis mundus iudicabitur.* ἀκωλύτως) In Glossario: ἀκωλύτως, *improhibito*. Herodian. VIII, 2, 1. διέβησαν ἀκωλύτως, μηδενὸς ἐμποδὼν γενομένε, *posteaquam sine ullo impedimento descenderent.* Credibile est per illud biennium, quo Paulus Romae fuit, propagatam esse religionem christianam non tantum in multis Italiae locis, sed etiam in vicinis regionibus. Non igitur mirum est, iam Seculo II. in Gallia extitisse ecclesias, quae suos haberent episcopos. Ceterum Paulus bis fuit Romae. 2 Tim. IV, 16. Nempe ex prima hac captivitate liberatus est. Sed multis annis post denuo missus est Romam, ut coram Caesare caussam diceret. In illa secunda captivitate iussu Neronis capite truncatus est, ut Scriptores veteres magno consensu tradunt. Ex his facile intelligitur, non omnes res gestas Pauli in his Actis enarrari. Reliqua ad eius historiam pertinentia ex Patrum, quos vocant, libris repetenda sunt, quorum vero non semper tuta est fides.

SCHO-

SCHOLIA
IN
EPISTOLAM PAULI AD ROMANOS.

Paulus, *Tarsi*, Ciliciae urbe, parentibus quidem Iudaeis, civibus autem Romanis natus, iuvenis Hierosolyma petiit, ut ex ore R. Gamalielis arcanos legis sensus et traditiones Pharisaeorum doceretur, eosque fecit profectus, ut amore Iudaismi et odio doctrinae Christi supra alios celebraretur. Mirabili postea providentiae divinae ductu ad Christum conversus id omni opere egit, ut et Gentes et Iudaeos ad Christum adduceret, et utrosque aequo iure frui debere contenderet. Quae res quum ipsum multis magnisque molestiis obiiceret, tandem ultimis Neronis temporibus Romae capite plexus est, anno Chr. LXVIII. vel ut *Hämbergero* in Z. N. Vol. III. pag. 77. videtur, intra an. Chr. 64—68. In pueritia litteras humaniores; et litteraturam graecam degustavit, ut multis videtur, cuius studii vestigia deprehendi putant Act. XVII, 28. 1 Cor. XV, 33. Tit. I, 12. Quod tamen alii rectius negant. Nam quod ex poetis graecis aliquot loca excitavit, et Tarsi, quae urbs litteris bonis abundavit, educatus est, id nondum valet ad cognitionem atque intelligentiam litteraturae graecae demonstrandam. Vid. Christ. Guil. *Thalemann de eruditione Pauli Apostoli iudaica, non graeca,* Lips.

Lipſ. 1769. Multa de eruditione et ſtilo Pauli habet *Io. Dav. Michaelis* Einleitung in die göttl. Schriften des N. B. Tom. I. pag. 148. ſqq. ed. tert.

Epiſtolae huius Apoſtoli ad varios Chriſtianorum coetus ſcriptae reperiuntur quatuordecim, ſi Epiſtolam ad Hebraeos annumeres, de cuius auctoritate tamen dubitatur. Licet autem auctoritas Pauli, eiusque de aequis iuribus Iudaeorum et Gentium ſententia iam ab omnibus, qui Chriſto nomen dant, rata habeatur, inventi tamen ſunt olim pauci quidam Iudaizantes, qui Chriſti quidem doctrinam ſe accipere profitentes, Paulum reiecerunt, e. g. *Ebionitae* (*Irenaeus* Haer. I, 26. *Orig.* c. Celſ. V. *Euseb.* H. E. III, 27.) (*Encratitae* (*Euseb.* H. E. IV, 29.) *Helcesaitae* (*Orig.* Hom. in Pſ. 82. apud Euſeb. H. E. VI, 38. (*Theodoret.* haer. fab. II, 7.) et *Cerinthiani* (Philaſtr. haer. 36. *Epiphan.* de Cerinthianis Haer. XXVIII, 5.) Alii epiſtolas Paulinas nec integras, nec ab interpolationibus immunes receperunt, velut *Cerdoniani* (Tertull. de praeſcript. adv. haeret.) et *Marcionitae*, qui nonniſi decem Epiſtolas probabant (*Irenaeus* Haer. I, 27. III, 12. *Tertullian.* in libris adv. Marc. praecipue L. V. *Epiphan.* Haer. XLII.) Sed infirmis, vel potius nullis argumentis uſi ſunt iſti haeretici ad infringendam Pauli auctoritatem. Nempe vel reiecerunt vel interpolarunt epiſtolas eius, non hiſtoricis, ſed dogmaticis rationibus ducti, quod ſuis opinionibus vel philoſophicis hypotheſibus non ſatis conveniret Apoſtoli doctrina. Αὐθεντίαν epiſtolarum Paulinarum ex internis argumentis egregie demonſtravit GUILIELMUS PALEY, in libro, cui titulum fecit: *Horae Paulinae. Beweis der Glaubwür-*

digkeit der Geschichte und der Schriften des Apostels Paulus etc. Aus dem Englischen. Mit einigen Anmerkungen von D. HEINR. PHIL. CONR. HENKE. Helmst. 1797. 8.

Quod ad originem *ecclesiae Romanae* attinet, reiiciendae sunt narrationes eorum, qui vel Petrum solum, vel eundem cum Paulo simul, eam condidisse tradunt. Si enim *Petrus* Romanos instituisset, ante quam ad eos *Paulus* scriberet, sane hic, qui fundamento ab aliis posito superstruere nolebat, (Rom. XV, 20—23.) tanta eos videndi et instituendi cupiditate haud fuisset flagraturus, quantum in Epistola ipsa passim significat, Rom. I, 10—13. 15. XV, 23. Narrant quidem Veteres, *Irenaeus* (Haeres. III, 1.) *Eusebius* (in Chronico ad a. 2. Claudii) venisse Petrum Romam; ibique ecclesiae fundamenta iecisse. Quum autem traditionis huius origo ex vano veterum ecclesiarum desiderio apostolicae originis laudem sibi tribuendi facile explicari possit; praetereaque consuetudinis Romanorum cum Petro nullum appareat vestigium in hac Pauli epistola, parum probabilis est illa narratio. Paulum vero, ante quam hanc epistolam scriberet, non venisse Romam, patet ex c. I, 8. sqq. Vid. D. Io. FRID. FLATT *de tempore, quo Pauli ad Romanos epistola scripta sit*; quae commentatio repetita legitur in *Sylloge Commentationum theolog. edita a. D. I. Pott, et G. A. Ruperti*. Vol. II. p. 54. sqq. Certo quidem non constat, quinam fuerint ii, per quos christianae religionis notitia ad Romanos pervenerit; valde tamen credibile est, factum hoc esse per quosdam eorum, quorum fit mentio Act. II, 16. Nimirum inter pios spectatores eorum, quae Hierosolymis primo et so-

solemni illo Pentecostes festo evenerunt, etiam *οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι* commemorantur. Horum nonnulli rei miraculo correpti in apostolorum disciplinam se tradidisse, et Romam reversi, religionem Christi Iudaeis ibi habitantibus commendasse videntur. Primos autem illos Christianos Romanos fuisse ex Iudaeis, hisque alios, natalibus non Iudaeos, paulatim demum esse iunctos, tum ex modo dictis, tum ex ratione illis temporibus consueta religionem Christi per Iudaeos ad gentes demum transferendi, facile patet. Multos Iudaeos Romae habitasse, multosque eorum tum Caesarum favore, tum multorum ex populo amicitia usos esse, satis constat. Vid. quae ad Act. VI, 9. de *libertinis* dicta sunt.

De *consilio* Pauli in scribenda hac ad Romanos epistola pauca dicenda sunt. Id vero ex ipso epistolae argumento quodammodo cognosci potest. Videtur nempe Paulus per *Aquilam* et *Priscillam* (vid. c. XVI, 3.) et plures alios Claudii imperatoris edicto Roma expulsos, quibus Corinthi et Ephesi familiariter usus fuerat, (Act. XVIII, 1. sqq.) certus factus esse de rebus Christianorum Romanorum, Paulus vero per eundem *Aquilam*, aliquanto post Romam redeuntem, fortassis etiam per Christianos in Macedonia, Achaia, Asia ipsi familiares factos, et Romam proficiscentes, atque insignia eius in religionem merita narrantes ac praedicantes, Romanis innotuit. Praecipua caussa, cur Apostolus hanc ad eos scriberet epistolam, fuisse videtur haec, quod in eorum coetu, qui mixtus erat ex hominibus, ante susceptionem Christianae religionis partim Iudaeorum sacris, partim cultui superstitioso idolorum addictis, lites ortae essent, quas componere studuit.

Caussae dissidiorum, quibus jam tum corrumpi ecclesia coepit, hae fere fuerunt: *Iudaeo-christiani* opiniones iudaicas, inprimis pharisaicas cum doctrina christiana coniungere, nec nisi difficillime dimittere solebant, et existimabant, felicitatem aeternam, atque beneficia Messiae maiori iure ad suum populum, quam ad exteras gentes pertinere, Rom. IV, 17. II, 17. III, 2. 29. X, 12. etc. Quin etiam de *lege Mosaica* ipsis sibi, non gentilibus, a Deo concessa, valde gloriabantur, censebantque propter huius legis et rituum sacrorum observationem, ut et propter merita maiorum, Abrahami, Isaaci, Iacobi etc. Deum ipsis fore propitium; Gentiles contra, utpote lege destitutos, nec ab Abrahamo genus ducentes, nec ritibus sacris initiatos, tanquam homines profanos et scelestos esse contemnendos et detestandos, nisi et ipsi circumciderentur, et iugum legis Mosaicae sibi imponi paterentur. *Ethnicochristiani* vero Christianos ex Iudaeis, tanquam homines superstitiosos, et nunc omnino abiiciendos, omnique Dei misericordia indignos valde contemnebant. Inde vero altercationes et scandala enata erant, quae a Paulo in hac epistola passim carpuntur. Denique praeter istam doctrinae et opinionum varietatem, etiam vita plurimorum Christianorum variis vitiis, vel iam corrupta erat, vel certe perfectas, quae tunc iam obtinebant, facile corrumpi poterat. Itaque Paulus partim iudaicas opiniones refutat, partim odia et rixas inter Christianos ex Iudaeis et Gentibus ad Christum conversos, pellere studet.

Sunt autem totius epistolae partes tres: I.) Praefatio, c. I, 1—17. II.) *Tractatio*, cuius iterum duae sunt sectiones, *dogmatica* et *paraenetica*. Et in *dogmatica* quidem

dem parte, primis XI. capitibus procurrente, totus in eo est, ut ostendat, *non ex observatione Iudaismi, sed ex observatione Christianismi, et quidem solius Christianismi salutem aeternam homini sperandam esse*; ita ut Iudaismo amplius non sit opus; religione veteri Mosaica impietatem humanam, inter Iudaeos Ethnicosque prorsus eandem, non potuisse tolli, nec felicitatem veram restitui; itaque novam ad felicitatem huius et futurae vitae perveniendi viam atque rationem propositam esse a Deo in doctrina Iesu Christi; ab hac sola certam salutis spem omnibus, Iudaeis gentibusque esse repetendam, nec in hac re tribuendum esse quicquam maiorum meritis, aut legis Mosaicae observationi. sed soli benevolentiae Dei per Iesum Christum luculenta quadam ratione hominibus declaratae. Altera huius epistolae parte, *paraenetica*, universa vitae christianae pietas commendatur. c. XII, 1. — XV, 14. III.) Peroratio, seu epilogus, quo continentur scriptionis excusatio, apostolatus commendatio, adventus promissio, intercessionis petitio, ad finem c. XV. Caput XVI. aliorsum pertinere videtur. Vid. infra notanda ad c. XIV, 25. Cf. *Michaelis* Einleit. in die g. Sch. etc. p. 1062. sqq. *D. Christiani Frider. Schmidii* Prolegom. in Annotatt. in Epist. Pauli ad Rom. pag. XX. sqq.

Videtur haec epistola scripta esse circa finem anni Dionysiani 58. aut, ut alii malunt, 52. qui est Iulianus 99. quum Paulus *Corinthi* commoraretur, Rom. XVI, 23. cf. 1 Cor. I, 14. Rom. XVI, 1. coll. 2 Tim. IV, 20. In qua opinione etiam fuerunt scriptores ecclesiastici. cf. b. Schmidii Proleg. §. II. Ceterum Apostolus in conscribenda epistola hac usus est *Tertii* scribae ministerio, c. XVI.

22. eamque per *Phoeben* Cenchreensis Corinthiorum coetus ministram Romanis reddendam curavit, c. XVI, 1. 2.

Apostolicam huius epistolae auctoritatem inde ab antiquissimo tempore ab orthodoxis esse agnitam, docent *Versiones latinae et syriaca*, nec non *primae ecclesiae Patres, Barnabas*, c. XII. XIII. *Clemens Romanus*, Ep. I, 1. 30. 32. 35. 46. *Ignatius* Ephes. 20. Smyrn. 1. Trall. 8. *Polycarpus*, Philipp. 3. 6. et qui post istos scripserunt omnino omnes.

Semper haec epistola inter Paulinas primum tenuit locum apud orthodoxos. Non autem ut in Evangeliis, ita etiam in epistolis ordo temporum servatus est; verum collegerunt primo Epistolas integris coetibus scriptas, primum locum concedentes Epistolae longissimae, postremum brevissimae, medium prout quaeque longior aut brevior erat. His iunxerunt Epistolas ad Timotheum, Titum et Philemonem, eadem longitudinis et brevitatis habita ratione. Epistolam denique ad Hebraeos, quia diu de ea dubitatum fuit, in ultimum locum reiecerunt.

Graece scripsit Paulus ad Romanos, non latine: tum quod facilius ipse graece scriberet; tum quod peregrinis multis Romae morantibus haec lingua notior esset et familiarior; tum denique quod Romani eo tempore graeco sermone magis delectarentur, quam latino. Cic. pro Arch. 10. *Graeca leguntur in omnibus fere gentibus: Latina suis finibus, exiguis sane continentur.* Tacitus Orator. 29. *Nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae.* Iuvenal VI, 185. *Se non putat ulla formosam, nisi quae de Thusca Graecula facta est* etc.

Io-

Ioannes Adrian Bolten (in praefat. ad versionem suam germanicam Evangelii Marci p. XX. *) nec non in praefat. ad versionem epistolarum Novi Testamenti, Tom. I. p. XXI. sqq.) contendit, omnes Novi Test. libros ab Apostolis, quippe linguae graecae imperitis, in dialecto Aramaea scriptos, deinde vero ab Hermenevtis, s. interpretibus, quos in itineribus suis comites habuerint, in linguam graecam translatos esse; adeoque etiam Paulum omnes suas epistolas in Aramea lingua consignasse, deinde vero per alios in graecam transferri curasse, ut hanc ad Romanos epistolam per *Tertium*, priorem ad Corinthios per *Sosthenem*, posteriorem per *Timotheum*, quos omnes non scribas, sed Hermeneutas Pauli fuisse existimat. Contra hanc sententiam docte, ut solet, disputavit Griesbachius in *Augusti neuen theologischen Blättern*, Tom. I. partic. 3. p. 6. ss. Quod nominatim *Paulum* attinet, in Ciliciae urbe natum, et primis aetatis annis educatum, qui etiam Claudium Lysiam, Chiliarchum graece allocutus est (Act. XXI, 37.) quis igitur eum graecae linguae imperitum fuisse credat? Nemo tamen facile negaverit, Paulum, artis pingendi literas graecas non satis peritum, non tamen plane imperitum, (2 Thess. III. 17.) epistolas suas aliis in calamum dictasse. In hac ad Romanos conscribenda epistola usus est ministerio *Tertii*, cap. XVI, 22. (Ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολήν. Vocabulum γράφειν autem significare transferre ex una lingua in aliam, Boltenius nemini facile persuaserit.)

In Epistolis interpretandis multo maiorem difficultatem reperimus, quam in Evangeliis, quod ex ipsa rei natura oritur. Qui enim historiam scribit, iis scribit, qui-

 bus

bus ignota est; adeoque omnia clare et simpliciter narrare debet: epistola vero est quasi colloquium cum amico absente, qui etiam partes suas agit, et ad cuius quaesita vel cogitata nobis praecognita respondemus; quando ergo epistola est paulo longior, ita ut plura in ea capita tractentur, fieri vix potest, quin saepe haereamus, non percipientes, quomodo scriptor ab uno ad alterum transeat, aut quis loquatur, an is qui scribit, an is cui scribitur. Praeter hanc est et alia obscuritatis caussa, ipsi Paulo peculiaris, 2 Petr. III, 15. 16. nimirum fervidum eius ingenium, multa eruditione Iudaica excultum, quo fiebat, ut plura ipsi simul inciderent, et mente calamum praecurrente, sermo eius non raro fieret abruptus.

CAP. I.

Prima huius capitis pars a v. 1—17. continet exordium huius epistolae, inscriptionem nempe, salutationem, et quandam benevolentiae captationem, qua sibi viam sternit Apostolus ad ipsam tractationem. Profitetur se doctorem doctrinae, per antiqua iam vaticinia promissae, de Christo, qui inde a reditu in vitam, clarissimis documentis ut verus Messias sit exhibitus et declaratus, eo consilio ubique terrarum divulgandae, ut omnes, sine discrimine, homines ipsi adstipulentur, emendent animum ac fiant felices.

1. Παῦλος — Θεοῦ) *Paulus, minister Iesu Christi, constitutus Apostolus, selectus ad promulgandam Evangelii doctrinam a Deo revelatam.* Utitur Apostolus non iudaico nomine *Saulis*, sed *Pauli*, idque ex more Iudaeorum,

rum, qui inter Graecos Romanosque versantes nominibus Iudaicis vel prorsus abstinere, vel ea paululum immutare solebant. Cf. Act. XIII, 9. Est autem Hyperbaton huc usque, πᾶσι τοῖς οὖσιν etc. comm. 7. et dictio elliptica Epistolis usitata; subintelligendum enim est: *haec significat, haec scribit*, aut simile quippiam. Apud Herodotum est oratio plena: Ἄμασις Πολυκράτει ὧδε λέγει, hoc significat. Et *Thucydides*: ὧδε λέγει βασιλεὺς Ξέρξης Παυσανίᾳ. Potest etiam subintelligi verbum χαίρειν, ante πᾶσι v. 7. supplendum. (Act. XV, 23. Iac. I, 1.) Sic etiam Latini in initiis epistolarum interdum omittunt vocem: salutem, e. g. *Cicero Varroni, Dolabellae* etc. δοῦλος Ἰησοῦ χριστοῦ) *Minister Iesu Messiae*. Sicut autem servus, sive minister regis, est nomen dignitatis, ita et hic: *minister Messiae*. Sic Prophetae V. T. עַבְדֵי יְהוָה appellare se solebant. Cf. Ios. I, 1. Iud. II, 8. Ps. CXXXII, 10. κλητὸς ἀπόστολος) *Vocatus*, constitutus *Apostolus*, i. e. cui munus Apostoli est demandatum; vocatus ab ipso Christo, non ut alii, honorem istum mentitus, 1 Cor. I, 1. De voce ἀπόστολος vide dicta ad Matth. X, 2. ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον θεοῦ) i. e. ἀφωρ. εἰς τὸ εὐαγγελίσασθαι τὴν διδαχὴν, τὸν λόγον θεοῦ, *selectus, destinatus ad promulgandam a Deo revelatam doctrinam de vera hominis felicitate.* Hesychius: ἀφωρισμένος ἐκλελεγμένος, διακεκριμένος. Hebraice הִבְדִּיל *segregare*, quod de populo Israelitico dicitur Lev. XX, 26. Non autem differunt fere κλητὸς et ἀφωρισμένος. Εὐαγγέλιον, (de qua voce diximus ad inscriptionem Evangelii Matthaei,) est institutio Apostolorum de Messia, de beneficiis ab eo exspectandis, et de via adipiscendi felicita-

tem et salutem aeternam, quam Deus per Christum promisit.

2. Ὃ προεπηγγείλατο — ἁγίαις.) *Quam* (felicitatis doctrinam) *Deus promiserat per Prophetas suos in scripturis sacris.* In verbo προεπηγγείλατο est emphasis. Significatur nempe, aliud esse ipsum Evangelium (felicitatis doctrinam) aliud autem *promissionem* de Evangelio, f. de ea doctrina, quae viam ad veram felicitatem monstrat. Ipsum Evangelium Christus demum annunciare coepit; sed Prophetae, i. e. Scriptores divini V. T. promiserunt regem, Davidica stirpe oriundum, populi sui vindicem et servatorem; multa etiam praedixerunt de propagatione verae cognitionis Dei inter omnes gentes. Dum autem Deus per Prophetas *praedixit* ita eventurum, *promisit* quoque; nam id quod praedixerat, erat beneficium. Nonne vero Iesus Christus fuit is, per quem melior haec doctrina propagata, et deinceps per Apostolos longe lateque sparsa est? Cf. intra cap. XVI, 25. inprimis vero Hebr. VIII, 8—13. ubi locus Ieremiae citatur, in quo melior et perfectior religionis forma promittitur. Hoc addit Apostolus propter Iudaizantes, qui calumniabantur, Mosen et Prophetas ab Apostolo contemni, suaque privari auctoritate. Monet igitur, se minime contradicere Mosi et Prophetis. Infra cap. III, 21. XVI, 26. Luc. XXIV, 44—47. Act. XXVI, 22. 23. XV, 8. 13—18.

3. Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ) Hoc refertur ad illud, quod praecessit, εὐαγγέλιον. Explicatur enim, de quo agat illud Evangelium. Cum his verbis connectitur in fine commatis 4. illud; Ἰησοῦ — ἡμῶν. Interiecta v. 3. 4. parenthesi includenda sunt. De significatione υἱὸς θεοῦ vide statim

tim comm. 4. τῦ γενομένυ — σάρκα) *Qui est natus e gente Davidis, quoad humanam sortem et conditionem.* Γενόμενος, *natus*, ut Gal. IV, 4. [Io. I, 14] Σάρξ, hebr. בָּשָׂר habet significationes *primarias* sequentes: *ipsa caro*; *totum corpus animale*, carne et ossibus constans, Levit: XIX, 28. Act. II, 31, Rom. II, 28. etc, *totum animans*, corpore et anima constans, Ps. LXV, 3. Iob. XXXIV, 13. *homines ipsi*, Ps. CXLV, 21. Matth. XXIV, 22. Rom. III, 20. Ex his significationibus primariis ortae sunt multae aliae *secundariae*, per quendam orationis tropum. Huc referenda est notio ea, qua σάρξ denotat *externam hominis conditionem*, corpore inprimis conspicuam, internae hominis dignitati oppositam, statum viliorem et tenuiorem. Σπέρμα, hebr. זֶרַע, pro graeco γενεά, γένος.

4. Τῦ ὁρισθέντος — νεκρῶν) *Qui tamen efficaciter declaratus est filius Dei, per vim divinam ab eo tempore, quo in vitam rediit.* Voce ὁ υἱὸς τῦ Θεῦ plerumque significatur promissus ille Ps. II. rex et dominus, nomine Filii Dei ibi insignitus. Io. I, 50. XI, 27. Unde Iudaei Messiam, quem expectabant, filium Dei nominabant. Alibi *filius Dei* est is, qui locum Dei tenet inter homines, Io. X. 34—37. sensu fere eodem. Videtur igitur hoc etiam loco ὁ υἱὸς τῦ Θεῦ Synonymum esse τῦ Χριςῦ. Potest tamen simul etiam respici ad *divinum illud*, quod in Iesu est, et quo inprimis ab omnibus aliis hominibus discernitur; nam opponitur τῷ γενομένῳ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, v. 3. Τῦ ὁρισθέντος, i. e, δειχθέντος, ἀποφανθέντος, κριθέντος, ut *Chrysostomus* explicat. Ὁρίζειν nempe est *definire plane declarare.* Act.

XVII,

XVII. 31. Ἐν δυνάμει, pro adverbo δυνατῶς, *potenter*, i. e. *efficaciter*, *nachdrücklich*, *auf eine überzeugende Art*; nam potens argumentum est efficax argumentum ad faciendam fidem. Κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, est idem quod πνεῦμα ἅγιον, abstracto ἁγιωσύνης posito pro concreto, ut alias est σῶμα τῆς ταπεινώσεως Phil. II, 21. pro σώματι ταπεινῷ, aut υἱὸς τῆς ἀγάπης Col. I, 13. pro ἀγαπητῷ et in sexcentis aliis. Sed πνεῦμα ἅγιον h. l. nec est *divina natura* Christi, ut *Heumannus* aliique voluerunt, nec *conditio Christi excelsior*, quod probare voluit Anonymus in Eichhornii *Repertorio*, *für bibl. und morgenl. Litteratur*, P. II. p. 1. sqq. Istas interpretationes nec usui loquendi, nec contextui esse consentaneas egregie demonstravit Ven. Io. Aug. Noesselt in disput. qua illustratur τὸ πνεῦμα τῆς ἁγιωσύνης Rom. I, 4. Vid. eius exercitationes ad Sacrarum scripturarum interpretationem, Halae, 1803. p. 119. sqq. Ipse per πν. ἁγιως. intelligit vim illam divinam, qua Iesus factus est Sanctus, i. e. Filius Dei. Luc. I, 35. Luc. IV, 18. 34. Io. X, 36. 1 Tim. III, 16. Ex mea sententia intelligi potest vis et divina potestas, cuius documenta Christus dedit post resurrectionem, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Apostolis tribuens vim patrandi miracula, et dona ad tradendam et propagandam religionem necessaria. *Chrysostomus*, *Theodoretus*, aliique Veteres per *Spiritum Sanctum* intelligunt effusionem spiritus sancti, vel *dona eximia* post resurrectionem Christi per operationes spiritus sancti in Apostolos aliosque discipulos collata; quod eodem recidit. Κατὰ *per*, ut 1 Cor. XII, 8. aliisque locis. Quum nimirum Christus ex mortuis in vitam revocatus, et in coelum evectus, Spiritum sanctum largissime super Iudaeos et gentes effudisset, tum

tum manifestatum, ac tanquam de coelo pronuntiatum est, ipsum esse Dei filium, summa potestate praeditum, et a toto humano genere agnoscendum atque colendum. Cf. Act. II, 33. 36.

5. Δι' ὃ — ἀποστολὴν) *Cuius beneficio accepi munus Apostolicum.* Ἓν διὰ δυοῖν, i. e. χάριν ἀποστολῆς, *beneficium muneris Apostolici.* Gal. II, 8. 9. Eph. III, 2. 7. 8. χάρις, beneficium. Ἀποστολὴ, *munus Apostolicum.* Ἐλάβομεν ad solum Paulum referri potest, de se ipso saepius numero multitudinis scribentem. Aliis χάρις est *gratia divina*, ut sit sensus: *gratia divina atque adeo* (καὶ) *ipsa muneris Apostolici dignitas mihi contigit.* Εἰς ὑπακοὴν — ἔθνεσιν) *Ut suadeam omnibus gentibus obsequium doctrinae eius praestandum*, quasi esset: ὥστε πείθειν ἡμᾶς πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὴν ὑπακοὴν τῆς πίστεως, i. e. ἵνα ὑπακούσωσι τῇ πίστει. Ὑπακοὴ, *obsequium.* Πίστις, אמונה, *religionis doctrina*, ut Ps. LXXXVI, 11. Gal. I, 23. 1 Tim. IV, 6. Sic caussam affert, cur ad *Romanos* scripserit, quos nondum viderat. Universe enim munus Apostoli ad *Iudaeos* et *gentiles* spectabat. Ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ vulgo referunt ad ὑπακοὴν πίστεως pro εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. *Koppe* coniungit cum χάριν κ. ἀποστολὴν *Apostelamt, die Ehre sein Apostel zu seyn.* Vertenda esse videntur haec verba: *propter nomen ipsius propter ipsum*, i. e. *in ipsius* (*Christi*) *honorem*, ut Christus agnoscatur et colatur inter omnes gentes. Ὑπὲρ *propter*, τὸ ὄνομα αὐτοῦ, i. e. αὐτὸς, שׁם.

6. Ἐν οἷς — Χριστοῦ) *Quorum in numero vos quoque estis, quippe a Iesu Christo vocati, per institutionem adducti ad religionem Christianam.* Κλητὸς proprie

est

est is, cui destinatum et oblatum est aliquod beneficium, nominatim is, cui destinatum est beneficium religionis christianae. Cf. infra c. VIII, 9.

7. Πᾶσι — κλητοῖς ἁγίοις) *Omnibus Romae Deo dilectis, qui Christo nomen dederunt.* Post Ῥώμῃ delendum est comma. Ἅγιοι dicuntur Christiani, quemadmodum Iudaei in V. T. קדושים, עם קדוש, *Deo consecrati, Deo cari,* inter quos verior cognitio Dei et verior cultus est. χάρις — χριστοῦ) *Favor Dei patris nostri et Iesu Christi, et prospera omnia vobis (contingant).* χάρις, *favor divinus,* vel tota phrasis χαρ. ὑμῖν ponitur pro: χαίρειν, εὐπράττειν. Εἰρήνη, שלום *prospera omnia,* ut saepe. Verbum πληθυνθείη in eadem formula additur, 1 Petr. I, 2. et 2 Petr. I, 2.

8. Quae nunc sequuntur ad v. 17. pertinent ad praefationem, et continent captationem benevolentiae. Laudat Apostolus Romanorum Christianorum in religione constantiam, ac testatus suum erga ipsos studium, eosque videndi desiderium. Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου) *Ante omnia, inprimis gratias ago Deo meo;* vel concinnius pro πρῶτον μὲν θέλω εἰδέναι ὑμᾶς, ὅτι εὐχαριστῶ τ. Θ. μ. *Ante omnia sciatis velim, me gratias agere* etc. Πρῶτον enim h. l. non est ordinis particula, respiciens *secundum,* sed intensionis, significans *inprimis,* ut apud Joseph. Ant. X, 10, 5: Εὐχαριστεῖν τινι, *gratias agere,* hoc sensu apud bonos Scriptores occurrere, *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. probant. Scriptores Attici χάριν εἰδέναι usurpant. διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ) i. e. *tanquam Iesu Christi discipulus v. legatus.* Similis phrasis extat c. II, 27. ubi διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτης νόμου est is, qui tanquam

quum Iudaeus, i. quum scriptam legem habeat, et circumcisus sit, tamen violat illam legem. Ergo non opus est, ut haec verba διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ referamus ad τῷ θεῷ μου, et explicemus *quem per et propter Christum ut Deum mihi propitium veneror.* Ὑπὲρ, i. e. ἕνεκα ὑμῶν, ἡ πίστις ὑμῶν) *Obsequium vestrum erga Iesu doctrinam.* Nam πιστεύειν τινι, i. εἰς τινὰ, saepe exprimit *obsequium erga doctorem quemvis, qui divinitus missum se profitetur*, inprimis vero obsequium erga doctrinam Christi. Matth. XXI, 25. 32. Io. II, 11. καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ) *Praedicatur* (laudatur) *in toto mundo*, ubicunque nempe sunt Christiani, in toto orbe Romano. Cf. notata ad Luc. II, 1.

9. Μάρτυς — ποιοῦμαι) *Testem enim habeo Deum, quem toto animo colo, in tradendo Evangelio filii eius, me indesinenter mentionem vestri facere.* Ὧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου) *Cui servio* (quem colo) *ex toto animo.* Λατρεύειν τῷ Θεῷ hebr. עבד את יהוה, *colere, venerari Deum*, amore et obsequio, Exod. IV, 23. Deut. VI, 13. X. 12. et aliis locis. Ἐν τῷ πνεύματί μου, non in speciem, non tantum inter Iudaeos, sed etiam in gentibus, sine studio partium aut commodi. Sic τὸ πνεῦμα ἡμῶν est *animus noster*, Rom. VIII, 16. ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ) *In tradendo Evangelio filii eius.* Εὐαγγέλιον, *praedicatio Evangelii* Τοῦ υἱοῦ, pro: περὶ τ. υ. Alii ἐν τῷ εὐαγγ. dictum esse volunt pro: κατὰ τὸ εὐαγγ. *secundum doctrinae Iesu Christi praecepta*, vel διὰ τοῦ εὐαγγ. *vi promissorum divinorum, quae continet doctrina Iesu Christi.*

10. Πάντοτε — πρὸς ὑμᾶς.) *Ita ut semper in precibus meis orem, ut tandem aliquando mihi contingat felicitas veniendi ad vos.* Verba: πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου a nonnullis iunguntur antecedentibus. Tum vero redundaret πάντοτε, quia ἀδιαλείπτως praecessit. Εὐοδοῦσθαι vi etymologiae notat *fortunatum iter habere*, imo et generatim *prosperos habere successus.* Posterior haec notio multo est frequentior, et 3 Io. 2. bis occurrit. Sic saepe apud LXX. interpr. et apocryphos V. T. In testam. 12. Patriarch. ἐάν τις ὑπὲρ ὑμᾶς εὐοδοῦται, μὴ λυπεῖσθε. *Si quis vobis fortunatior est, ne lugeatis.* Et tautologicum fere esset, si per εὐοδοῦσθαι *iter* exprimeretur, quod iam per vocem ἐλθεῖν satis significatur.

11. Ἐπιποθῶ — στηριχθῆναι ὑμᾶς.) *Cupio enim vos videre, ut tribuam vobis aliquod beneficium ad animum vestrum pertinens, ut vos confirmemini* (in fide). Χάρισμα πνευματικὸν est quodvis beneficium, quod ad animum hominis (πνεῦμα) pertinet, seu quod *Christiano homini per doctrinam christianam contingit;* nam πνεῦμα interdum etiam sublimiorem doctrinam, christianam nempe, significat.

12. Τοῦτο — καὶ ἐμοῦ.) *Hoc autem ita interpretor, ut mutuum inter nos gaudium percipiamus, per mutuam scilicet fidem, vestram simul et meam.* συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν) *Ut communis vobiscum gaudii particeps fiam.* Παρακαλεῖσθαι est *gaudere, gaudiis frui,* ut Luc. XVI, 25. Mitigat et mollit, quod prius dixerat, ne suspicarentur, se a Paulo tanquam infirmos contemni. Ego vicissim a vobis fructum, gaudium, et solamen percipiam, ut in amicorum congressibus fieri solet.

13.

13. Ὀυ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν) *Sciendum autem est.* Nam habet haec phrafis eandem vim, quam ὐκ ἀγνοητέον, vel ὐ δεῖ δὲ ἀγνοεῖν, apud Philonem. ἵνα καρπόν τινα σχῶ) *Ut fructum aliquem consequar.* Nam ἔχειν faepe notat, *consequi*, *obtinere.* Dionyf. Ant. L. VI. τὰ μέγιςα ἕξοντες ἀγαθὰ, *maxima consecuturi bona.* Poffet etiam verti: *Ut fructum aliquem exhibeam.* Quanquam enim oppido rarum eft, ut ἔχειν ponatur pro παρέχειν, fat frequens vero ut notet: *obtinere*; contextus tamen (v. 14. 15.) huic explicationi favet.

14. Ἕλλησί τε — ὀφειλήτης εἰμί) *Graecis aeque ac barbaris, cultis aeque ac incultis debeo* (officium docendi.) Βάρβαροι funt populi omnes, qui non Graeci. Βαρβαρόν ἐςιν ὄνομα τό ὐχ ἑλληνικὸν, docente Ammonio. Plato Polit. Ἀνθρώπινον γένος ὁι πολλοὶ διανέμουσιν, τὸ μὲν ἑλληνικὸν ὡς ἓν ἀπὸ πάντων ἀφαιρῦντες χωρίς, σύμπασι δὲ τοῖς ἄλλοις γένεσιν, ἀπείροις ὖσιν — βάρβαρον μιᾷ κλήσει προσειπόντες ἀυτὸ, διὰ ταύτην τὴν κλῆσιν καὶ γένος ἓν ἀυτὸ ἔιναι προσδοκῶσιν. Strabo I. ὐκ ἐπαινέσας τὺς δίχα διαιρῦντας ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων πλῆθος, εἰς τε Ἕλληνας καὶ βαρβάρυς. Per βαρβάρυς itaque *Romani* etiam intelliguntur. Nec ulla convicii notio voci βαρβάρυ apud Veteres adhaefit, quae recentioribus demum temporibus ei acceffit. Nolim tamen operofe difputare, utro nomine h. l. comprehendantur ab Apoftolo Romani, an Ἕλλησι annumerentur an βαρβάροις? Ufus videtur effe hac formula, ad exprimendam univerfalitatem. Ἀνόητος, *amens, demens*, h. l. eft *incultus*, *rudis*; σοφὸς autem *cultus*; nam praeceffera: Graeci et barbari. Conftat autem *Graecos* effe cultos, *barbaros* incultos. Hefychius: Ἕλλη-

λῆνες, φρόνιμοι, ἤτοι σοφοί. Βάρβαροι οἱ ἀπαίδευτοι. ὀφειλέτης εἰμί) Debeo, officia nempe muneris Apoſtolici, quod mihi mandatum eſt. *Miror, Koppium* potius vertere: *Multis enim diversissimisque hominum generibus ipse quam plurimum gaudii et solaminis debeo.* Repugnat enim contextus, v. 15. Vulgari interpretationi favet etiam inf. c. XIII, 8.

15. Οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον) I. e. τὸ πρόθυμόν μου ἐστί. *Adeoque paratus sum.* Πρόθυμον ſubſtantive adhibetur, ita ut idem quod, προθυμία, *promtitudinem, voluntatem, desiderium* ſignificet. *Euripid.* Iphig. in Taur. etiam uti noſtro loco infinit. habet ſequentem. Dicit ibi Iphigenia v. 989. τὸ μὲν πρόθυμον πρίν σε δεῦρ' ἐλθεῖν ἔχω. Ἄργει γενέσθαι, *voluntatem equidem habui, priusquam huc venires, Argos proficisci.* Coniungi poſſunt verba τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον, et verti: *propositum meum est.* Nam κατὰ c. Accuſ. ſaepe ponitur pro Genitivo, ut εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον, pro Ματθαίου, Sic Act. XXVII. 2. τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, *loca Asiae.* Thucydides L. I. τὰ κατὰ Παυσανίαν — καὶ Θεμιστοκλέα, *facta Pausaniae — et Themistoclis.* Alii poſt ἐμὲ poſito commate vertunt: *Quantum quidem in me est, vehementer cupio etc.*

16. Οὐ γὰρ — χριστοῦ) *Nam honori mihi duco munus tradendi religionem christianam.* Verſiones antiquiſſimae, ut et codices optimi et Patres in omittenda voce χριστοῦ conſentiunt. οὐκ ἐπαισχύνομαι, per μείωσιν pro: *honori mihi duco* Evangelium praedicare. Iudaei, inquit Apoſtolus, convitiis me proſcindunt, vocantes Apoſtatam; gentes me vexant; omnes ad mortem ignominioſam me depoſcunt. Sed pudorem et contumelias contemno, ut

Do-

Dominus meus, Hebr. XII, 2. imo haec honorifica mihi esse existimo. Aperte omnia doceo.* Contumeliae me nec terrent, nec ad silentium redigunt. Εὐαγγέλιον h. l. est *annunciatio Evangelii, institutio in religione christiana.* δύναμις — πιστεύοντι) *Etenim inest ei vis summa conferendae salutis in omnes, qui crediderint;* vel δύναμις abstr. pro concreto: *insigniter potens vel efficax,* vel etiam pro διδαχὴ θεία δυναμένη σώζειν. Hanc vim et efficaciam ducendi nos ad σωτηρίαν, i. e. ad scientiam, tranquillitatem mentis, et vitae emendationem, atque ad sempiternam felicitatem, habet doctrina per ipsum argumentum suum, (Innhalt.) Nunquam potentius Deus id egit, ut hominum animos sanaret, iisque salutem aeternam conferret, quam nunc per Evangelium. Sicut vero medicamentum non prodest, nisi haustum, ita nec Evangelium nisi fides ei habeatur. Quare addit Apostolus: παντὶ τῷ πιστεύοντι. πιστεύειν autem h. l. est *religionem christianam suscipere,* assensum ei praebere, eaque recte uti tanquam medio salutis efficacissimo. Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι) Post Alexandri M. expeditionem gentiles omnes a Iudaeis *Graeci* appellari coeperunt, quia Graecos magis noverant Iudaei. Quare *Syrus* h. l. τοὺς ἕλληνας statim *gentiles* interpretatus est. *Iudaeis* πρῶτον profuit Evangelii doctrina, quia a Iesu ipso, et deinde ab Apostolis primum Iudaeis annunciandum fuit Evangelium. Act. III, 25. 96. XIII, 46. Iudaeis primo loco tradi debebat doctrina Christi. Hoc et sequenti commate 17. continetur primaria thesis, quam in dogmatica huius epistolae parte tractat Apostolus, quae est haec: *religionem christianam esse medium efficacissimum perducendi quosvis homines qui eam suscipiant, sive sint Iudaei sive Pagani, ad*

 veram

veram felicitatem et aeternam salutem, nec ad eam rem opus esse amplius Iudaismo.

17. Δικαιοσύνη — ζήσεται) *Nam per eam* (religionem christianam, εὐαγγέλιον, v. 16. *manifestur beneficium divinum, quod tribuitur propter fidem* (fiduciam in Deo repositam) *credentibus*, fiduciam hanc habentibus,) *ut in hac etiam re valeat illud, quoc scriptum est: Pius per fiduciam servabitur.* Eſt in his verbis aetiologia prioris commatis 16. Cauſſa nempe indicatur, cur religio chriſtiana agnoſcenda ſit pro efficaciſſimo medio ſalutis. Δικαιοσύνη ut hebraicum צְדָקָה ſaepe ſignificat *favorem, beneficium.* Pſ. CXLII, 1. Intelligitur illud beneficium quo Deus credentibus peccata remittit gratis, propter Chriſtum, non ob legis Moſaicae obſervationem. Huius beneficii participes felicitate fruuntur. Unde in eadem re Paulus promiſcue utitur verbis δικαιοῦν τὰ ἔθνη, et εὐλογεῖν τὰ ἔθνη, Gal. III, 8. 9. 14. Genitivus Θεοῦ indicat eum, a quo proficiſcatur et tribuatur illud beneficium. Vide uberiorem vocabulorum δικαιοῦσθαι et δικαιοσύνη explicationem infra c. III, 20—22. Ἀποκαλύπτεσθαι *revelari, manifestari* dicitur, quod antea ignotum erat. Ἐν αὐτῷ, ſc. εὐαγγελίῳ, *per religionem christianam*, Πίστιν autem, quae ex parte hominis requiritur, eſſe fiduciam in promiſſionibus divinis reponendam, patet ex loco Habacuci, qui ſtatim additur, et ex uberiore Apoſtoli tractatione c. III, 20. ſqq. Opponitur perſuaſioni Iudaeorum, qui ſe propter ſua merita et Iudaismi obſervationem conſequi poſſe δικαιοσύνην Θεοῦ, putabant, quae opinio in ſequentibus refellitur. Ἐκ πίστεως, *propter fidem*, ut hebr. מִן. Ita ſtatim in ſequentibus ſumitur. Εἰς πίστιν, cre-

credentibus f. *in credentes.* Sic etiam Gal. III, 25. ἡ πίστις fumitur pro πιστεύοντες, ad fimilitudinem vocum ἀκροβυστίας et περιτομῆς. *Koppe* verba ἐκ πίστεως εἰς πίστιν refert ad δικαιοσύνη, et εἰς πίστιν pro ἐπὶ πίστει accipiendum fupplendumque δοθεῖσα exiftimat, ut fit popularis loquendi modus; quo folemus appetere ea, in quibus infignem quandam vim ineffe fignificare volumus, ut Rom. VI, 19, 2 Cor. II, 16. Io. I, 10. Senfus: *Nulli alii rei nisi fidei* tribuenda eft felicitas a Deo hominibus conftituta. Aliis δικαιοσύνη Θεοῦ h. l. eft iuftitia et aequitas Dei, rectoris et gubernatoris mundi, quae ante promulgationem Evangelii nondum in clara luce pofita erat. Iudaeis enim impofitum erat onus durum; gentes vero videbantur plane negligi: tantum inter Iudaeos et Gentes difcrimen erat, ut non eiusdem regis fubditi, nec eiusdem patris filii effe viderentur. Doctrina demum Chrifti Deum abfolvit, quia ex ea intelligitur, Deum effe aequum, iuftum et bonum erga omnes. *Origenes*: Iuftitia enim Dei in Evangelio revelatur per id, quod a falute nemo excipitur, five Iudaeus, five Graecus, five barbarus veniat. Cf. c. II, 11. III, 4. 21. 22. 26. 29. 30. Sed priorem explicationem praefero. καθὼς γέγραπται, *ut hic etiam valeat, et recte applicari possit illud, quod scriptum est.* ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται) *Pius per fidem* (et fiduciam in Deo repofitam) *felix erit*, et beatus. Nam ζῆν ex hebraismo faepe notat *felicem esse.* Locus eft Habac, II, 4. Quod ibi Propheta de liberatione Iudaeorum Deo confiforum ab invafione Babylonica fcripfit, id potiori iure de falute aeterna, quam Deus omnibus Chrifto credentibus collaturus eft, dici poteft. Ponit ergo Apoftolus praeftantiam religionis chriftianae in eo, quod ea no-

nobis viam monstret consequendi favorem Dei et veram felicitatem, et quidem nullo habito respectu ad propria hominis merita, sive legis observationem, qua gloriabantur Iudaei.

18. Incipit ipsa tractatio. Et primo quidem Apostolus describit totius fere generis humani contagionem moralem, seu prolapsionem in vitae morumque depravationem pessimam. Itaque scelerum et flagitiorum accusantur atque convincuntur 1) pagani inde a v. 18. usque ad finem capitis I. 2) Iudaei c. II. quos illis nihil meliores esse docetur c. III, 1—19. 3) utrique c. III, 20. 22. 23. Argumentatur Apostolus *enthymemate rhetorico* illius formae, quae est ex consequentibus, ita: Neque Pagani religione *naturali*, neque Iudaei ea, quam Moses instituerat, ad ineundam vitae rectitudinem et perfruendam salutem, flecti animo potuerunt: ideo δικαιοσύνη θεοῦ, melior illa, et consilio divino, procurandae conferendaeque generi humano salutis accommodatior ratio, perquam optabilis, et quam omnes ingrediantur, dignissima est. Exornat autem ita argumentationem, ut *primo* generaliter, apertum esse moneat, Deum connectere mala cum sui contemtu eorum hominum, qui, quam edoceri potuissent, veritatem, per laevem mentem reprimant atque infirment; *deinde* doceat quoque, dedisse Deum paganis certa adminicula quum *cognitionis*, tum *actionis*; proxime admovisse ipsis et sui cognoscendi pieque reverendi, et rectum a pravo discernendi facultatem atque occasionem, c. I, 19. 20. 22. c. II, 34. 15. 26. 27. *tandem* vero ostendat, eos nihilo tamen magis ab idololatria et vita turpissima coerceri aut avocari potuisse. Sic nexum egregie constituit *Frid. Sam. Winterberg* in Periculo exeget. II. in cap. VII. ad Rom. pag. 92.

22. ſ. Ἀποκαλύπτεται — κατεχόντων) *Declaratur autem indignatio Dei maiestate pleni in quaevis peccata et scelera hominum, qui vim veritatis improbe impediunt.* Ὀργὴ Θεοῦ, *indignatio divina.* Deus nempe diſcrimen boni malique ſanxit, annexis bono commodis, malo incommodis, ut homines illud diſcrimen experirentur. Hoc ita eſſe exemplis et Profanorum et Iudaeorum oſtendit Apoſtolus in ſequentibus. Ἀπ' οὐρανοῦ, iunge cum Θεοῦ. Pſ. XIV, 2. Pſ. II, 4. 5. Ἀποκαλύπτεται, *manifeſtatur, declaratur.* Ἀσέβεια, peccata, quae directe in Deum feruntur. Ἀδικία, peccata adverſus homines. Aliis ſunt ſynonyma, quibus exprimuntur flagitia omnia, ſive illa cultu idolorum, ſive aliis vitiis et ſceleribus contineantur. τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων) *Qui veritatem improbe impediunt*, i. e. improbis moribus ſuis impediunt vim religionis, ne ſe exſerere queat. *Die das Gefühl des Wahren boshafter Weise unterdrücken.* Nam omnis ſenſus honeſti et boni malis moribus ſenſim opprimitur. Κατέχειν h. l. eſt *impedire.* Heſychius, κατέχειν, κρατεῖν, κωλύειν, συνέχειν. Ἀλήθεια, אֱמֶת. *omne verum*, vel potius ſenſus veri et honeſti, ſive illud natura, ſive revelatione homini innoteſcat. Ἐν ἀδικίᾳ, verte adverbialiter: *improbe, malitiose.* Quomodo malitioſe oppreſſerint ſenſum veri et honeſti gentiles et Iudaei, ſtatim oſtendit Apoſtolus. Quonam vero modo Deus manifeſtaverit ὀργὴν, et caſtigaverit hanc improbitatem, id docet v. 24. ſqq.

19. Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς) *Siquidem notitia Dei manifeste est inter eos;* i. e. facile poſſent cognoſcere Deum, ſi vellent. Γνωστὸν τοῦ Θεοῦ idem

 eſſe

esse videtur ac γνῶσις Θεῦ, *cognitio Dei.* Amat Paulus adiectiva neutrius generis loco substantivorum. Sic τὸ χρηστὸν τῦ Θεῦ, Rom. II, 4. Cf. etiam cap. VIII, 3. IX, 22. 1 Cor. I, 25. Alii vertunt: *cognoscibile Dei. Arrian* Lib. II, c. 20. γινώσκε, ὅτι ὐδέν ἐςι γνωςὸν, ἀλλὰ πάντα ἀτέκμαρτα; *scito, quod nihil sciri* sive cognosci et certo percipi *possit, sed quod omnia sint obscura.* Sic τὸ αἰσθητὸν, *sensibile,* τὸ νοητὸν *intelligibile,* τὸ ὁρατὸν *visibile.* Quid de Deo ex natura cognosci *possit,* Apostolus ipse explicat in sequentibus, v. 20. Ἐν αὐτοῖς sc. ἔθνεσι. Ἐν vel redundat, ut saepe hebr. ב, vel vertendum *inter,* ut 1 Cor. XI, 19. Phil. I, 13. Θεὸς γὰρ αὐτοῖς ἐφανέρωσε, *Deus enim occasionem iis praebuit adipiscendi hanc notitiam.* Φανερῦν, *manifestare, docere,* ad omnium notitiam perducere.

20. Τὰ γὰρ ἀόρατα — Θειότης) Sensus est: *Quae enim* (in se) *conspici non potest aeterna ipsius vis et divinitas, conspicitur tamen inde a mundo condito, et rebus creatis intellecta.* Manifestum est enim verbis: ἥτε ἀΐδιος etc. explicari, quaenam sint τὰ ἀόρατα τῦ Θεῦ. Aristoteles de Mundo, VI. πάσῃ θνητῇ φύσει γενόμενος ἀθεώρητος, ἀπ' αὐτῶν τῶν ἔργων θεωρεῖται ὁ Θεὸς. Cic. Tuscul. I, 29. *Deum non vides, tamen — Deum agnoscis ex operibus eius.* Ἀπὸ κτίσεως κόσμυ, i. e. ἐξ ῦ ἐκτίσθη ὁ κόσμος, Io. XV, 27. Matth. XIII, 35. τα ποιήματα, i. e. ἔργα, universa rerum natura, gubernatio gentium singulorumque hominum etc. Νοέμενα καθορᾶται, *mente animoque cernuntur.* Δῦναμις καὶ Θειότης, sunt synonyma עז וכבוד, *divina eius maiestas.* Vid. Kopp. in h. l.

21. Etiamsi vero Deus paganis magna et sui documenta et incitamenta ad honestatem proposuerat, ruerunt

tamen

tamen in deterius. γνόντες τὸν θεὸν) *Quum potuissent cognoscere Deum.* Verbum, quod actionem notat, de facultate s. potestate agendi saepe est intelligendum, e. g. Matth. VII, 16. XII, 31. Deinde etiam Pagani nonnulli cognoverunt quidem existentiam Dei creatoris, sed non coluerunt eum ut Deum, ut statim dicitur. *Chrysippus* apud *Ciceronem* de natura Deorum: (Lib. II. c. 6.) *Sic est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. Id autem quid potius dixeris, quam Deum?* Ibid. c. 2. *Quid potest esse tam apertum, tamque perspicuum, quum coelum suspeximus, coelestiaque contemplati sumus, quam esse aliquod numen praestantissimae mentis, quo haec regantur?* Adde insignem locum Lib. II, c. 37. *Si essent, qui sub terra semper habitavissent* etc. οὐχ' ὡς — εὐχαρίστησαν) *Non tanquam Deum pie coluerunt, sive adorarunt.* Δοξάζειν, *colere propter ipsas numinis virtutes,* hebr. כִּבֵּד Ies. XLIII. 23. Ἐυχαριστεῖν, *colere propter beneficia in nos collata*; quare ut hebr. בָּרַךְ ad ipsam *pietatem* universe spectatam transfertur. Ipse Deus κατ' ἐξοχὴν dicitur בָּרוּךְ, ὁ εὐλογητὸς, i. e. *numen adorandum.* ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν) *Sed in idololatriam prolapsi sunt, opiniones suas perversas secuti.* Ματαιοῦσθαι conferri potest vel cum hebr. הִתְהַבֵּל *decipi re vana,* vel cum חִסְכִּיל *stulte egit.* Utrumque saepe a Prophetis refertur ad idolatriae vanitatem. Sicut μάταια, hebr. הֲבָלִים saepe sunt *idola,* quippe vana, ita etiam ματαιοῦσθαι dicitur de idolorum

 rum

rum cultu et cultoribus, e. g. 2 Reg. XVII, 15. Ierem. II, 5. *Διαλογισμοὶ*, vocabulum *μέσον*, h. l. in malam partem dicitur de cogitationibus et opinionibus pravis, et perversis. *ἐσκοτίσθη — καρδία*) *Crassis* (ignorantiae) *tenebris circumfusa est stupida mens eorum.* Vere dictum Prov. XIX, 3. *Stultitia hominis pervertit viam eius.* i. e. mores corrumpit. Hoc praecipue valet de idololatriae stultitia, quae impietatem et mores pessimos attulit.

22. *Φάσκοντες — ἐμωράνθησαν*) *Quum sapientes se esse existimarent, fatuos se esse declararunt.* *Φάσκειν* *haberi velle.* Aristoph. in Ran. Act. III. Scen. 1. sub init. *ὅτι δοῦλος ὢν ἄφασκες εἶναι δεσπότης*, *quod quum servus esses, herum te venditares.*

23. *Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν κ. τ. λ.*) *Nam commutarunt maiestatem Dei immortalis cum simulacris mortalium hominum etc. Pro Deo immortali coluerunt simulacra hominum* etc. *Καὶ*, ut saepe hebr. ו h. l. valet *nam.* Ratio enim redditur, cur pro fatuis habendi sint illi sapientes, v. 21. Ceterum similes his locutiones vide Ps. CVI, 20. Ierem. II, 11. *Ἀλλάσσειν*, *commutare, vertauschen.* *Δόξα Θεοῦ*, gloriosus Deus. *Ἄφθαρτος*, immortalis, 1 Cor. XV, 12. *Ἐν*, sicut hebr. ב denotat *cum.* *Ὁμοίωμα εἰκόνος* idem est ac *ὁμοίωμα καὶ εἰκὼν* vel genitiv. *εἰκόνος* pro adiectiv. *εἰκόνικον*, *simulacrum iconicum*, Sueton. effigies ad vivum factae. *Aegyptii Graeci* et *Romani*, quo magis sapientiam suam iactitabant, eo stultiorem omnis generis idololatriam sectati sunt. E genere *τῶν ἑρπετῶν* inprimis notandus est cultus *crocodilorum*, apud Aegyptios usitatus de quo *Philo*, legat. ad Cai. p. 566. Apud Philosophos atque politiores homines, i. e. Romanos videtur praecipue veritas et virtus

in-

inveniri debuisse; at illi ab utraque aberrarunt,] et turpiter officium erga Deum, erga semet ipsos, et erga alios neglexerunt.

24. Διὸ καὶ — ἀκαθαρσίαν) *Quapropter permisit Deus, ut turpibus cupiditatibus (obsequentes) in vitam impuram prolaberentur.* Παραδιδόναι sicut hebr. נָתַן, interdum est *permittere.* Act. VII, 42. Ostendit nunc Apostolus, quomodo Deus animadverterit in impietatem illorum hominum, declaraverit ὀργὴν, v. 18. Erat nempe vulgaris Hebraeorum, ut omnium gentium et hominum subtiliori philosophiae haud adsuetorum opinio, quicquid fit, sive bonum id fuerit sive malum, tribuendum esse Deo. Recte ita statuitur, quatenus natura hominis, quae Deum habet auctorem, ita est comparata, ut ex uno peccato plura consequi soleant; ut unum peccatum plura post se trahat. Ἀκαθαρσία, *vita impura*, saepe cum πορνείᾳ et ἀσελγείᾳ coniungitur, 2 Cor. XII, 21. Gal. V, 19. Eph. IV, 19. Ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις *sive* pro κατὰ τὰς ἐπιθ. ut verba παρέδωκεν εἰς ἀκαθ. iungantur, *sive*, ἐν pro εἰς, hebr. more, pro: εἰς τὰς ἐπιθυμίας τὰς μάλιστα ἀκαθαρτάς. Historia teste scimus, gentes profanas plerasque in innumera scelera esse prolapsas, hisque flagitiis per idololatriam datam esse occasionem. Non negat tamen Apostolus, vitiorum origines ex aliis etiam caussis esse repetendas. τοῦ ἀτιμάζεσθαι — ἑαυτοῖς) *Ut ipsi corporibus suis dedecus inferrent.* Ἐν ἑαυτοῖς, per sese, sua sponte, cogente nemine. 1 Cor. VI, 18. Contumelia afficit corpus, qui eo abutitur contra naturam.

25. Οἵτινες — ψεύδει) *Qui Deum verum,* i. e. *cultum Dei veri commutarunt cum mendaciis,* i. e. cum ido-

idolis eorumque cultu. Ἀλήθεια τῦ Θεῦ, pro Θεὸς ἀληθινὸς, et ψεῦδος, שֶׁקֶר ut Ierem. XIII, 25. Ies. XXVIII, 15. et aliis locis, est Deus falsus, eiusque cultus religiosus, καὶ ἐσεβάσθησαν — κτίσαντα) *Et venerati sunt et coluerunt creaturam magis quam creatorem.* Hoc sensu παρὰ aliquoties apud Iosephum, e. g. Ant. VII, 10, 6. de Simone quodam, Herodis servo: ὗτος εἶναι ἄξιος ἐλπίσας παρ' ὁντινῦν, se *magis* dignum, *quam* alios existimaret. Ant. XVIII, I, 5. XIX, 2. 5. Scilicet loquitur Apostolus de iis Gentilibus, qui non in aeque magna coecitate et εἰδωλομανίᾳ, uti ceteri fere, versarentur, sed una cum idolis suis verum etiam Deum colerent, ita tamen, ut iis cultus plus venerationisque, quam huic praestarent. Σεβάζεσθαι, pro vulgari σέβεσθαι, *religiose colere.* ὅς ἐστιν — αἰῶνας) *Qui est laudandus in aeternum,* Δοξολογία, frequens Hebraeis, sed praecipue usurpari solita, ubi aliquid narratur, quod factum dictumve sit contra maiestatem Dei. In medio sermone Paulus testatur, quantopere idololatriam aversetur.

26. Διὰ τῦτο — ἀτιμίας) *Quapropter Deus permisit eos foedis cupiditatibus,* vel amoribus. Πάθος, *affectus* h. l. est nefarius amor venereus, ut sequentia docent. Unde *Pathici* sunt *foedae libidini dediti.* Carm. Priap. *Cui mens est pathicae memor puellae.* Ἀτιμία pro adiectivo ἄτιμον. αἵ τε γὰρ θήλειαι — παρὰ φύσιν) *Foeminae eorum commutarunt usum naturalem* (corporum suorum) *cum eo qui est contra naturam,* Μετήλλαξαν cum particula εἰς eodem sensu, quo id verbum fequente ἐν bis habuimus, quia Hebraei ב ponunt, quod et per εἰς et per ἐν vertitur. Vocem χρῆσις, *usus,* in

in eodem argumento usurpat Ocellus Lucanus de *univers.* c. 4. ubi utile esse dicit, si sero discat iuvenis, τὴν τῶν ἀφροδισίων χρῆσιν. *Aeschines* in Timarch. τὶς ἐκ ἀπαίδευτος εἶναι δόξῃ, τῇ μὲν γυναικὶ κατὰ φύσιν ἁμαρτανέσῃ χαλεπαίνων, τῷ δὲ παρὰ φύσιν ἑαυτὸν ὑβρίσαντι συμβέλῳ χρώμενος; Ovid. Metam. IX, v. 724. Ardetque in virgine virgo etc. *Lucianus* Dial. Meretric. V. τοιαύτας γάρ ἐν Λέσβῳ λέγεσι γυναῖκας, ὑπὸ ἀνδρῶν μὲν ἐκ ἐθελέσας αὐτὸ πάσχειν, γυναιξὶ δὲ αὐτὰς πλησιαζέσας, ὥσπερ ἄνδρας. *Mulieres frictrices* commemorat *Tertullianus* de Pallio.

27. Οἱ ἄρσενες — ἀλλήλες) *Mares, relinquentes naturalem usum sexus foeminini, exarserunt pro sua cupiditate erga se invicem.* Ἐξεκαύθησαν, *exarserunt* aestu foedae libidinis correpti. *Virgil.* Ecl. II. 1. Formosum pastor Corydon *ardebat* Alexin. *Servius*: impatienter diligebat. Ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν, *vehementissima cupiditate agitati.* Ὄρεξιν vocat, quo paulo ante ἐπιθυμίας. Non enim amoris nomen meretur talis cupido. Ἄρσενες — ἀπολαμβάνοντες, *ita ut mares cum maribus turpia patrarent, atque sic mercedem dignam erroris sui, in semet ipsis acciperent.* *Heraclides* de Politiis, dicit de Cretensibus: ταῖς δὲ πρὸς τὲς ἄῤῥενας ἐρωτικαῖς ὁμιλίαις πρῶτοι κεχρῆσθαι, καὶ ἐκ αἰσχρὸν παρ' αὐτοῖς τῦτο. Quantopere puerorum amoribus insanierint Romani non Imperatores solum, verum etiam cives, docere possunt *Suetonius, Tacitus, Horatius, Iuvenalis* et *Artemidorus.* *Sueton.* Ner. 28. *Puerum Sporum exsectis testibus etiam in muliebrem naturam transfigurare conatus, cum dote et flameo persolenni celeberrimo officio deductum ad se pro uxore habuit. Extatque cuiusdam non inficetus iocus, bene agi potuisse cum rebus hu-*

manis, si Domitius pater talem habuisset uxorem. Τῆς πλάνης αὐτῶν, *sui erroris*, illius erroris de vero Deo. Ista flagitiositas fuit merces debita, consequens, (die natürliche Folge) *illius erroris*, ergo Deus non est auctor et effector illius flagitiositatis. Ἐν ἑαυτοῖς, i. e. *in suis corporibus.* Nam dehonestarunt ac debilitarunt sua corpora. Libido Romanos steriles reddidit, ita ut *ius trium liberorum* lege Papia sancitum fuerit.

28. Καὶ καθὼς — ἐπιγνώσει) *Et quemadmodum noluerunt Deum accuratius cognoscere.* Δοκιμάζειν, adiuncto τῷ οὐκ, Graecis eleganter est *nolle.* Iosephus A. II, 7, 4. τὰ μὲν οὖν ὀνόματα δηλῶσαι τούτων οὐκ ἐδοκίμαζον, *nomina illorum nolui recensere.* Potest tamen propter ea quae sequuntur: εἰς ἀδόκιμον νοῦν, phrasis οὐκ ἐδοκίμασαν verti *non dignum iudicarunt*, ut in vertendo servetur paronomasia. Vid. *Koppe* ad h. l. Θεὸν ἐν ἐπιγνώσει ἔχειν idem est quod θεὸν ἐπιγινώσκειν. Nam verbum ἔχω, cum quadam Praepositione constructum, reddendum est cum suo casu per illud Verbum, ad cuius significationem expressum nomen proxime accedit. Sic v. c. ἔχειν τινα ἐν ὀργῇ eleganter dicitur pro ὀργίζεσθαί τινι, *alicui irasci*, ἔχειν ἐν αἰτίαις τινά, pro αἰτιᾶσθαι τινα, *accusare aliquem.* παρέδωκεν — νοῦν) *Ita Deus tradidit eos in mentem reprobam*, i. e. permisit, ut ad mentis perversitatem delaberentur. De verbo παρέδωκεν vide supra ad v. 24. *Hesychius:* Ἀδόκιμον, πονηρὸν, ἀπόβλητον, ἄχρηστον. Dicitur proprie de metallis, s. nummis haud probis, νόμισμα ἀδόκιμον. Unde translate ἀδόκιμος *ineptum et perversum* denotat. τὰ μὴ καθήκοντα) *Indigna quaevis facinora.* 2 Macc. VI. 4. Ποιεῖν, quod antecedit, pro: εἰς τὸ ποιεῖν.

29. Πεπληρωμένυς πάσῃ ἀδικίᾳ — κακίᾳ) *Plenos omnis generis iniustitia, scortatione, nocendi cupiditate, inhonesto lucri studio, malignitate.* Πορνείᾳ, quod editiones post ἀδικία exhibent, recte omittitur a recentioribus Criticis; deest enim in nonnullis codicibus, et a contextu huius loci est alienum. Recensentur vitia, quibus iniuria infertur aliis, eaque exprimuntur tribus vocibus: ἀδικίᾳ, πονηρίᾳ, κακίᾳ, interiecta voce πλεονεξίας, quae caussam simul omnis ἀδικίας continere solet. Aucta sunt synonyma; ut omnis flagitiorum ambitus exhauriretur: *iniustitia, astutia, cuiusvis generis malitia.* Πλεονεξία, *habendi cupiditas*, Habsucht. Κακοήθεια, *malignitas, malevolentia*, q. d. κακὸν ἐν τῷ ἤθει, *malum* aliquid in ipsa hominis indole. Innuit studium aliis astu, occulte et sub amicitiae specie nocendi. Praesertim haec *malignitas* studium involvit et habitum dicta et facta aliorum sinistre interpretandi. Ioseph. Ant. XVI, 3. 1.

30. Ψιθυριστὰς) *Susurrones*, i. e. homines, qui crimina et vitia aliorum vel vera vel ficta in clandestinis colloquiis divulgant, et aliis quasi in aures *insusurrant.* Sic Themistius orat. 21. explorat. de Carione dicit, illum nonnisi eo consilio in domos ingressum esse, ἵνα λαλήσῃ καὶ ψιθυρίσῃ, καὶ διαβάλλῃ, *ut loquatur, ut insusurret, ut calumnietur.* καταλάλυς) *Calumniatores*, qui absentes perstringunt. *Cic.* pro Flacco. 3, *in maledicentissima civitate.* θεοστυγεῖς, ὑβριστὰς) *Impios*, vel potius: *Deo infestos, in homines iniurios.* Sic apud Iosephum A. I, 11. 1. Sodomitae describuntur ut tales: εἰς τε ἀνθρώπυς ὑβρισταὶ, καὶ πρὸς τὸ θεῖον ἀσεβεῖς, *in homines erant contumeliosi, et in numen divinum impii.*

pii. ὑπερηφάνους ἀλαζόνας) *Superbos, gloriosos,* iactatores. *Theophr*, Ch. 34. ἐστι δὲ ὑπερηφανία καταφρόνησίς της πλὴν αὐτοῦ τῶν ἄλλων, *Aristophanes* Equit. 269. ἀλαζών. Schol. ὁ μείζονα τῆς ἑαυτοῦ ἀξίας κομπάζον καὶ φρονῶν. Plautus II, 19. *Alazon* graece huic nomen est Comoediae— Id nos latine gloriosum dicimus. ἐφευρετὰς κακῶν) *Scelerum inventores*, i. e. explicante Theodoreto, qui non solum mala vulgo usitata patrant, sed etiam alia excogitant. 2 Macc. VII, 31. Tacitus A. IV, 11. *Seianus facinorum omnium repertor habebatur.* Aen. II. 161. *Scelerumque inventor Ulixes.*

31. Ἀσυνέτους. *expertes sensus honesti.* Ἀσύνετος proprie est *qui non intelligit, et capit, quae dicuntur,* et hoc quidem loco, ubi de neglectis officiis sermo est, *qui vix intelligit id, quod sensus honesti dictitare solet.* ἀσυνθέτους) *Perfidos,* qui foedera violant. *Hesychius* et *Suidas*: ἀσυνθέτους, μὴ ἐμμένοντας ταῖς συνθήκαις, μὴ συντεθειμένους. ἀστόργους) *Amoris expertes,* etiam erga liberos. Hesychius: ἀστόργους, μὴ ἀγαπῶντας τινα. Atheneus XIV. οἱ καλούμενοι ὄρνιθες μελεαγρίδες—ἐστι δὲ ἄστοργον πρὸς τὰ ἔκγονα τὸ ὄρνεον, καὶ ὀλιγωρεῖ τῶν νεωτέρων. Romani liberos, si numerus gravis videretur, aut tolli vetabant, aut iubebant exponi, idque impune; nam et ideo in *lege Pompeia de parricidis* pater, filium enecans, non comprehenditur. *Petronius* 116. In hac urbe nemo liberos tollit, quia quisquis suos haeredes habet, nec ad coenas nec ad spectacula admittitur. ἀσπόνδους) *Implacabiles,* qui non tantum inita foedera frangunt, sed etiam implacabili adversus alios odio fervent. *Hesychius:* ἄσπονδοι, ἄγριοι, ἐχθροί, καὶ μὴ μνημονεύοντες

τες φιλίας ἢ διαθέσεως, ἀδιάλλακτοι. Glossar. ἀσπόνδους, παραβαίνοντας τὴν μεθ' ὁρκομωσίας ἀσφάλειαν. Foedera temere et nulla de caussa rumpunt: et bella aeterna gerunt

32. Οἵτινες — πράσσουσι) *Qui etsi legem Dei norunt, (scilicet talia facientes poena esse dignos,) non solum ipsi isthaec faciunt, sed etiam probant talia facientes.* Δικαίωμα, *lex,* quicquid per legem est constitutum et sancitum. In versione Alexandrina hebraico חק et חֻקָּה respondet Exod. XV, 25. 26. Levit. XXV, 18. H. l. intelligitur lex naturalis, gentilibus etiam cognita, quae tandem a Deo derivatur. Τοιαῦτα, tum ante enumerata, tum istis similia. ἄξιοι θανάτου) *Digni poena;* digni qui misere pereant. C. II, 9. Gen. II, 17. Ezech. III, 17. sqq. Συνευδοκεῖν τοῖς ἄλλοις proprie est *cum aliis velle, cum aliis delectari aliqua re,* deinde vero socium esse eorum, quae alii faciunt, eaque probare. Cf. Luc. XI, 48. Hactenus descripserat Apostolus mores Ethnicorum, quales isto tempore maxima ex parte erant. Progreditur nunc c. II. ad Iudaeos, et ostendit plerosque eorum non meliores illis fuisse.

CAP. II.

1. Διὸ — κρίνων) *Quapropter tu etiam inexcusabilis es, o homo, qui damnas,* sc. paganos. Perstringit nunc Paulus *Iudaeos,* per apostrophen allocutus unum aliquem eorum, quem coram adesse fingit, et auditis paganorum flagitiosis moribus, condemnare eos, quum tamen ipse culpa non minore teneatur, et condemnandis paganis semet ipse condemnet, eorundem illorum reus, quae poenis digna con-

censeat. Διὸ, nectitur cum c. I, 32. vel est particula transitiva: pro ἀλλὰ δὲ αὐτὸ τοῦτο. ὦ ἄνθρωπε πᾶς ὁ κρίνων) Sc. τὰ ἔθνη. *Homo Iudaee, qui damnas gentiles.* Per *hominem* Paulus intelligit *Iudaeos*, quod non minus diserte com. 17. 27. quam res ipsa docet; apud ipsos enim adversus omnes alios hostile odium erat, teste *Tacito* Hist. V. 5. ex quo profluebat, ut gentes omnes Deo exosas et ab eo tandem perdendas crederent; quod nec Philosophi, nec gentes aliae, nec eorum magistratus fecerunt. ἐν ᾧ γὰρ — κατακρίνεις) *Dum enim iudicium fers de alio, temetipsum condemnas.* Ἐν ᾧ, *dum.* Cf. infra c. XIV, 4. 10. Κρίνειν est idem quod κατακρίνειν, *reum poenisque divinis dignum declarare.*

2. Οἴδαμεν — πράσσοντας) *Scimus enim* (nempe nos Iudaei,) *iuste puniri a Deo haec talia facientes.* Τὸ κρίμα, מִשְׁפָּט, *poena.* Τὸ κρίμα τοῦ θεοῦ ἐστι ἐπὶ etc. more hebr. pro κριθήσονται παρὰ θεοῦ etc. Κατὰ τὴν ἀλήθειαν, i. e. ἀληθινὸν *veritati consentaneum*, ab omni partium studio alienum.

3. Ὅτι σὺ — τοῦ θεοῦ) *Te effugere posse poenam divinam,* propterea, quod Iudaeus sis. Vetus est Iudaeorum error, quem etiamnum retinere solent, ut praecipuam populi sui dignitatem comminiscantur, propter quam fieri non possit, ut Israelita aeque ac gentilis homo a Deo damnetur, dummodo scilicet *ritus legis* studiose coluerit. Matth. III, 9. Io. VIII, 33. Gal. IV, 21. etc.

4. Ἢ τοῦ πλούτου — σε ἄγει;) *An tu summam eius clementiam, lenitatem et longanimitatem parvi facis, non considerans, eam te ad mentem saniorem reducere*

cere velle? Ὁ πλῦτος τῆς χρηστότητος, *ingens, summa benignitas et clementia.* Sic רוֹב חַסְדְּךָ Pſ. V, 8. CVI, 7. et רַב רַחֲמִים Pſ. LXIX, 17. In ſequentibus ἀνοχὴ eſt *lenitas divina*, qua Iudaeis in tot tantisque peccatis indulſit, et μακροθυμία eſt *lentitudo quasi animi*, qua Deus poenas diſtulit. ἀγνοῶν) *Non considerans*; nam יָדַע hebraeum ſaepe eſt attendere. ὅτι τὸ χρηστὸν — ἄγει) *Quod benignitas Dei te ad saniorem mentem reducere vult.* Τὸ χρηστὸν, adiectivum neutr. pro Subſtantivo, ut c. I, 19. Μετάνοια ſenſu latiſſimo eſt *immutatio sensuum et vitae.* Ioſephus Ant. IV. ἐπειρᾶτο τοὺς νέους ἐπανορθοῦν, καὶ εἰς μετάνοιαν ἄγειν, ὧν ἔπραττον, *ad saniorem mentem reducere.* Tu alios omnes crudeliter damnas, dum Deus omnes benignitatis ſuae divitias in te effudit, nec tantum peccanti breves inducias concedit, ſed longa patientia ad ſe invitat.

5. Κατὰ δὲ — Θεοῦ) *Tu autem per tuam pertinaciam et mentem insanabilem auges tibi poenam in id tempus, quo iustitiae suae severitatem demonstrabit Deus.* Σκληρότης, proprie *durities*, metaphorice eſt *pertinacia*, inopia ſenſus veri et falſi, turpis ac honeſti. Κατὰ σκληρότητα, pro σκληρότητι, vel διὰ σκληρότητος. Καρδία ἀμετανόητος, *mens inemendabilis, insanabilis.* Θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν) *Auges tibi poenam*, ſc. infligendam. *Philo* II. Alleg. p. 80. D. εἰσὶ ὥσπερ ἀγαθῶν, οὕτω καὶ κακῶν παρὰ τῷ Θεῷ θησαυροί. Deut. XXXII, 33. 35. Ὀργὴ h. l. *poenam* deſignat, quam Deus ut iuſtus iudex infligit. C. III, 5, XII, 19, XIII, 5. Similiter et Profani. Demoſthenes adv. *Midian*: τῷ δράσαντι δ' οὐκ

 ἴσην

ἴσην τὴν ὀργὴν, ἀνθ' ἑκων, ἀντ ἀκων, ἔταξεν ὁ νόμος, *sonti antem lex non eandem poenam statuit, sive volens, sive invitus fecerit,* ἐν ἡμέρᾳ — Θεοῦ) *Tempore, quo Deus in conspectu omnium iustas exiget poenas.* Καὶ ἀποκαλύψεως, pro: ἐν ᾗ ἀποκαλυφθήσεται ἡ δικαιοκρισία τοῦ Θεοῦ. De poenis poſt mortem corporis eſſe ſermonem, dubio caret.

6, Ὃς ἀποδώσει — αὐτοῦ) *Qui rependet unicuique, uti meruit factis suis.* Nihil planius: Bonis factis bona, malis factis mala Deus reddet. Hoc intereſt, quod poena non poteſt per iuſtitiam excedere menſuram criminis, praemium autem, ſi accedat dantis liberalitas, poteſt eſſe maius, quam quantum facta per ſe valeant.

7. Τοῖς μὲν — ζητοῦσι) *Illis quidem, qui perpetuo virtutis studio gloriam et honorem et immortalitatem* (vel ſempiternam felicitatem) *appetunt.* Κατ' ὑπομονὴν h. l. eſt idem quod δι' ὑπομονὴν, et iungendum cum ἔργου ἀγαθοῦ. Tum vero ὑπομονὴ, quod proprie exſpectationem ſignificat, ponitur hic pro *constantia,* quemadmodum ὑπομένειν eſt *perseverare,* Matth. X, 22. Ἔργου ἀγαθου, pro ἔργων ἀγαθῶν, quod admodum frequens eſt, ubi rerum aliquarum univerſitas ſignificatur. Eſt igitur ὑπομονὴ ἔργου ἀγαθοῦ, *constans virtutis studium.* Δόξα καὶ τιμὴ κ. ἀφθαρσία, eſt periphraſis felicitatis aeternae, quae ob honorem favoris divini, quo pii fruentur, et perpetuam durationem erit maxima. ζωὴν αἰώνιον) Sc. ἀποδώσει. *Felicitatem aeternam dabit.* Huius rei nos certos plane fecit Evangelium, vel eo ſolo nomine faciendum maximi.

8. Τοῖς δὲ — ὀργὴ) *Sed renitentibus, et immorigeris probitati, morigeris autem improbitati, poena gra-*

gravissima (imminet.) Apostolus hic excidit constructione, quod saepe facere solet; immemor non ἀποδοθήσεται, sed ἀποδώσει praecessisse. Οἱ ἐξ ἐριθείας, sc. ὄντες, sunt *renitentes*, qui repugnant Deo, eiusque institutis atque praeceptis, ex hebr. מָרָה, quod LXX. haud raro vertunt: ἐρεθίζειν τῷ θεῷ, ἐρεθίζειν τ. θεόν. 1 Sam. XII, 24. 15. Deut. XXI, 20. Quando de qualitate morali sermo est, more hebraico ii dicuntur ex hac qualitate esse, qui eam habent, ei dediti sunt, e. g. Io. XVIII, 37. Ἀλήθεια h. l. est *probitas*; nam opponitur τῇ ἀδικίᾳ, *improbitati*. Θυμὸς καὶ ὀργὴ) *Ira saeva*, i. e. per metonymiam, *poena gravissima*, sc. ἀποδοθήσεται, *imminet* *Ammonius*: θυμὸς μέν ἐστι πρόσκαιρος, ὀργὴ δὲ πολυχρόνιος μνησικακία.

9. Θλίψις καὶ στενοχωρία) *Miseria summa.* Inverso ordine Deut. XXVIII; 53. 55. 57. מָצוֹר וּמָצוֹק, ubi LXX. vertunt: στενοχωρία καὶ θλίψις. Θλίβειν, *premere*, hinc θλίψις, *pressio*, metaphorice *oppressio*, *calamitas*, *omnis generis miseria*, poena peccati. Στενοχωρία est proprie *angustia loci difficilis permeatu.* Deinde vero ut hebr. צָרָה, et lat. *angustia* transfertur ad animum: et quemlibet summae miseriae sensum. Cf. Ies. XXX, 6. ἐπὶ πᾶσαν — Ἕλληνος) *Homini cuique, qui mala patrarit, inprimis Iudaeo, sed etiam Gentili.* Πᾶσα ψυχὴ ἀνθρώπου, hebraice כָּל־נֶפֶשׁ אָדָם, idem est quod v. 10. πᾶς simpliciter, *unusquisque*. Κατεργάζεσθαι τὸ κακὸν, *vitiis deditum esse, sceleste vivere.* Ἰουδαίου τε πρῶτον) Sicut Iudaeum in privilegiis praeposuerat Apostolus, I, 16. sic et eundem praeponit in poenis: id enim

exigit ratio, ut qui plus accipit, eo plus crucietur, si beneficio non responderit. Luc. XII, 47.

10. Δόξα — Ἕλληνι) *Felicitas vero omnigena cuivis qui virtuti studet* (destinata est), *Iudaeo praecipue tum vero etiam Ethnico.* Δόξα καὶ τιμὴ, *honor summus*, vid. comm. 7. Εἰρήνη) *Felicitas*, omnia bona. שלום. Ἐργάζεσθαι τὸ ἀγαθὸν, *virtuti studere, honeste vivere.* Ἰουδαίῳ τε πρῶτον) Quod tamen non ita capi vult Apostolus, ut vulgo intelligi solebat, quasi *Iudaei omnes* propter genus ab Abrahamo ductum, dummodo ritus lege praeceptos diligenter coluerint, felicitatis aeternae participes futuri sint; sed quod Iudaei, quibus revelata erat voluntas Dei, facile superare poterant gentiles in virtutis et honesti studio. Quare addit, quae v. 11. sequuntur.

11. Ου γὰρ — Θεῷ) *Etenim Deus ab omni partium studio est alienus.* Cf. Act X, 34. 35. Personam respicere dicitur, qui in iudicio aliud respicit, quam quod in iudicium venit, e. g. externam quandam dignitatem, amicitiam etc. Hebraica phrasis, quam Hellenistae imitati sunt, est נשׂא פנים. Deus, quum iudicat, non originem respicit, non natales, aut externam hominis conditionem, sed vitam.

12. Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον) *Quicunque enim legem* (a Deo revelatam) *non habentes vitiose vixerunt.* Poterant obiicere Iudaei: Paganos nec virtuti studere, nec salutem consequi posse, utpote qui non haberent legem scriptam. Quibus respondet Apostolus v. 14. omnino etiam Paganos habere notitiam recti et boni. Ἁμαρτάνειν hic ut saepe alias de habitu est intelligendum; *vitiis*

tiis indulgere, scelestam vitam agere. Ἀνόμως hic valet בְּאֵין תּוֹרָה, *qui non habet legem*, eam nempe, quae a Deo voce, aut ſcripto publicata eſt. Id culpam non tollit quidem, ſed minuit. Luc. XII, 43. 48. ἀνόμως καὶ ἀπολῦνται) *Etiam absque lege peribunt*, i. e. quamvis legem ſcriptam non habuerint, tamen peribunt, ut, qui per legem et iuxta eandem damnantur Iudaei. Luc. XII, 47. 48. Minorem poenam ſentient. Sed peribunt tamen condemnati ſecundum aliam normam quam quae in religione revelata continetur. Qualis vero illa norma ſit, ſtatim declarat Apoſtolus. καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρτον) *Quicunque legem* (a Deo revelatam) *habentes, vitiose vixerunt*, Iudaei. Ita ב ſaepe ponitur Hebraeis, Ideo, quod hic et III, 19. dicitur ἐν νόμῳ, infra v. 14. explicatur ἔθνη νόμον ἔχοντα. διὰ νόμου κριθήσονται) *Per illam legem iudicabuntur*. Διὰ νόμου, ſecundum normam illius legis. Gravibus ſuppliciis addicentur, lege eos convincente, quam non obſervarunt etiam in potiſſimis et facillimis obſervatu. Moſes eos accuſabit, Io. V, 45. Sequitur longa parentheſis (comm. 13. 14. 15.); nam cohaeret hoc comma cum v. 16.

13. Οὐ γὰρ — δικαιωθήσονται) *Non enim ii, qui legem* (tantum) *sciunt, Deo probantur*, ſ. probi a Deo reputantur, *sed qui eam observant.* De ſignificatione verbi δικαιοῦν infra plura dicemus. Hoc loco ſignificat *probum declarare.* Refellitur hic peſtilens Rabbinorum ſententia docens, omnem, qui Iudaismum profitetur, quomodo cunque vixerit, partem habiturum in futuro ſeculo, Ceterum ἀκροαταὶ τοῦ νόμου ſunt non ſolum *auditores*, ſed et *lectores* legis, ut apud Ioſeph. Ant. V, 1. 26. *legum*

 divi-

divinarum periti. Ob librorum manuſcriptorum raritatem, plerique audiendo ſibi familiares reddere debebant libros ſacros.

14. Oſtendit Apoſtolus, iuſte puniri gentiles, qui, legem revelatam non habentes, flagitioſe vivunt. Ratio eſt, quia facultatem habent rerum a pravo diſcernendi. Ὅταν γὰρ — εἰσι νόμος) Senſus eſt; *Quum enim ethnici, legem scriptum* (quam poſitivam vulgo nominant,) *non habentes, a natura informati legis postulata faciant; sequitur ut ratio recta ipsa eos edoceat, quid iustum iniustumve sit,* Φύσει τὰ τῦ νόμυ ποιῇ) *Natura duce faciunt ea, quae praecipit lex* (ſc. Iudaeis.) Quum φύσις hic opponitur νόμῳ, non ſignificat ingenium prava educatione corruptum, ſed uſum rectum rationis, cuius facultas homini agnata eſt. Sic τὸ δίκαιον φύσει, et τὸ δίκαιον θέσει diſtinguit Ariſtoteles, ac Iurisperiti ius naturale ac civile. ὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες) Repetitum maioris evidentiae cauſſa, ex eo, quod praeceſſerat. Et neutro nomini additur maſculinum, conſtructione ea, quae dicitur κατὰ τὸ σημαινόμενον. ἑαυτοῖς εἰσι νόμος) i. e. ſibi id praeſtant, vel ſibi ipſi imperant, quod lex Iudaeis. Eſt hic πλοκὴ, ſimul et ὀξύμωρον. Eſt et μετάληψις, quia cauſſa nominatur pro effectu, quamvis ex alia cauſſa procedente.

15. Ὅιτινες — ἀπολογυμένων) *Quippe qui declarant, legis praecepta inscripta esse animis eorum, confirmante hoc etiam conscientia, et cogitatis eorum mutuo se accusantibus et defendentibus.* Τὸ ἔργον τῦ νόμυ eſt cognitio liciti et illiciti, vel ipſa lex, quae opera poſtulat. Hanc *legem,* vel cognitionem recti *animis inscriptam esse,* ſignificat, tam firmam atque con-

ſtan-

ſtantem ineſſe gentilibus legis naturae cognitionem, ut non poſſint eandem ex animis ſuis evellere et ſupprimere. Opponit hoc modo Apoſtolus legem hanc animis inſcriptam, legi divinae revelatae, quae tabulis inſcripta erat. Similis non eſt profanorum, ut veri rectique ſcientiam animis inſculptam, opponant legibus civilibus. Plutarchus ad princip. indoct. *Quis ergo imperabit principi?* (ὁ νόμος, ὁ πάντων βασιλεὺς θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, (ὥς φησὶ Πίνδαρος) οὐκ ἐν βιβλίοις ἔξω γεγραμμένος, (ſic enim legendum pro γεγραμμένοις) οὐδὲ τισι ξύλοις. ἀλλ' ἔμψυχος ἐν ἑαυτῷ λόγος, *viva in ipsius corde ratio* Ἐνδείκνυνται, *declarant*, (legis praecepta inſcripta eſſe animis eorum,) vita et factis, item publica civitatum diſciplina, legibus latis, introductis multis inſtitutis, honeſtatem iuvantibus. Συμμαρτυρούσης — συνειδήσεως) *Confirmante hoc ipsorum conscientia*, vel, ſi reſolvas Genitivos conſequentiae: συμμαρτυρεῖ γὰρ τοῦτο αὐτοῖς ἡ συνείδησις αὐτῶν. Συνείδησις, interior ſenſus recti pravique, moralis ſenſus. Igitur gentiles poſſe officia, id declarant *extrinsecus* factis, inſtitutis, legibus; *intrinsecus* vero idem illud confirmat ſenſus honeſti et pravi. De vi conſcientiae *Polybius* (Exc.) inquit: οὐδεὶς γὰρ οὕτως οὔτε μάρτυς ἐστι φοβερὸς, οὔτε κατηγορὸς δεινὸς, ὡς ἡ σύνεσις ἐγκατοικοῦσα ταῖς ἑκάστων ψυχαῖς. *Iuvenalis* XIII, 192. *Cur tamen hos tu evasisse putas, quos diri conscia facti mens habet attonitos? — Nocte dieque suum gestant in pectore testem.* καὶ μεταξὺ — ἀπολογουμένων) *Koppius* commate poſt μεταξύ poſito, hoc ipſum μεταξὺ adverbialiter accipit, pro μετέπειτα, *postea aliquando*, et iungit cum ἐν τῇ ἡμέρᾳ, (v. 16.) ut parentheſis evitetur; ſed duriuſcule. Nam μεταξὺ nimis remotum eſt a verbis

(v. 16.) ἐν ἡμέρᾳ, et vis conſcientiae iam in hac vita ſe exſerit in homine. Probanda igitur videtur eſſe vulgaris conſtructio, ut ſenſus ſit: *Quo fit, ut ipsi seipsos alternantibus cogitationibus vel accusent,* ſi quid male geſtum eſt, *vel excusent,* ſi bene ſibi conſcii ſunt. Ipſa conſcientia inquit Apoſtolus, edocet gentiles de officiis. Nam conſcientia actionum bonarum dulcis eſt et iucunda; malarum acerba et moleſta. Unde patet, vitioſitatem eſſe contra naturam; virtutem exercere eſſe naturae et rationi convenienter vivere.

16. Ἐν ἡμέρᾳ — χριστοῦ) *Tum, quum Deus iudicabit cogitata hominum, quemadmodum hoc in Evangelio meo docetur, per Iesum Christum.* Τὰ κρυπτὰ, *latentia peccata,* et ipſos hominum interiores ſenſus. Διὰ Ι. Χ. iunge cum κρινεῖ. Deus iudicabit per Ieſum Chriſtum. Κατὰ τὸ εὐαγγ. μου, *sicuti ego doceo.* Τὸ εὐαγγέλιον, *doctrina, institutio.*

17. Acriter nunc Paulus caſtigat Iudaeos, vana rerum inanium et externarum ſpecie tumidos atque inflatos; increpat arrogantiam et ſuperbiloquentiam eorum, qui de accurata legis cognitione, Deique veri veneratione nimis gloriabundi, enormia tamen ſcelera committere nulli vereantur. Ἴδε — ἐν Θεῷ) *Vidè modo, tu nomen Iudaei tibi tribuis, et acquiescis lege, et gloriaris de Deo.* Pro ἴδε legendum eſſe videtur εἰ δὲ, quae lectio et teſtimoniis codd., verſſ. et Patrum nonnullorum nititur. Si haec lectio praefertur, apodoſis, quae tamen non exprimitur, ſed permittitur arbitrio lectorum eſt v. 21. et ſuppleri poſſet ſic: Quum tu talia ſis, cogita, quanto graviores poenae tibi ſint metuendae, etc. In verſione expreſſi vulgarem lectionem, ut nexus ſit facilior. Ἰουδαῖος, origine ſua no-

nomen patronymicum, quod significat hominem e tribu Iuda oriundum, interdum usurpatur ita, ut aliquid dignitatis et religionis simul exprimat. Semper nomen Iudaeum crepabant, et iam eam ob caussam se omnibus aliis hominibus meliores at nobiliores esse existimabant, quod essent de gente Iudaei. Ostendit Apostolus, etiam Iudaeis, si deliquerint, poenas divinas, easque multo graviores, quam ipsis gentilibus, esse metuendas. καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ) *Inniteris, solaris te lege.* Hebr. נִשְׁעַן a LXX modo ἐπαναπαύεσθαι, ut Ezech. XXIX, 7. 2 Reg. V, 18. modo πεποιθέναι vertitur, 2 Chron. XVI. 7. 8. Sensus est: Multum praesidii in eo ponis, quod legem habeas a Deo datam. καὶ καυχᾶσαι ἐν θεῷ) *Gloriaris, quod unum verum Deum cognoscas*; Deum putas Iudaeorum tantum Deum esse. Cf. C. III, 29.

18. Καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα) Sc. τοῦ θεοῦ, *voluntatem Dei*, i. e. quod Deo placet. καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα) i. e. τὰ κρείττονα, *probas meliora.* Scis, quaenam praecepta sint maxima et prima. Versio Vulgata: *Utiliora:* Glossar. N. T. τὰ διαφέροντα, τὰ κρείττονα. Κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου, *institutus e lege.*

19. Πέποιθας — σκότει) *Persuasum tibi habes, te esse ducem coecorum, lumen ignorantium.* Una eademque res hoc et sequenti commate saepe ac variis verbis exprimitur. τυφλὸς, et ὁ ἐν σκότει ὢν, *coecus esse, et in tenebris versari* dicitur is, qui non cognoscit verum. Φῶς, *doctor*, ut Io. I, 4. 5. 7. 8. 9. Confidenter existimas, te esse, a quo omnes gentes doceri possent. Iudaeis adscribuntur, ex ipsorum indicio, tituli magnificentissimi, gentibus vilissima nomina.

20.

20. Παιδευτὴν ἀφρόνων) *Praeceptorem stolidorum*, i. e. eorum, qui disciplinam nondum experti sunt, vel מורה נבכים, quo titulo librum inscripsit *Maimonides*. Ἄφρονες etiam *scelesti* esse possunt; tum παιδευτὴς esset, *qui corrigat et ad meliorem mentem reducat*. νηπίων) Νήπιος h. l. est *rudis, indoctus* ἔχοντα —νόμῳ) *Qui rectam doctrinae formam libris sacris traditam habeat*. Phil. III, 5. *Hesychius* et *Suidas*: Μόρφωσιν, σχηματισμὸν, εἰκόνα. Abriss. Ἡ γνῶσις, *cognitio quaevis*, saepe autem *subtilior quaedam et sublimior a vulgo hominum recondita sapientia*.

21. Ὁ οὖν — διδάσκεις) Est πλοκή. Nam *docere* secundo loco significat *semet ad faciendum excitare*. Dicebant et non faciebant. Matth. XXIII, 3. Interrogative haec omnia pleraeque editiones efferunt, simpliciter autem, at sine interrogatione *Erasmus* et *Lutherus*. Utrinque sensus est idem. Efficacior tamen est reprehensio, si interrogative pronuncietur. ὁ κηρύσσων — κλέπτεις) Κηρύσσειν est *palam aliquid docere*, ut Matth. III, 1. IV, 17. Recens erat Romae memoria furti a quatuor Iudaeis commissi, qui praetextu institutionis legum Mosaicarum, Fulviae proselytae dona, templo Hierosolymitano consecrata, in suos usus converterunt.

22. Μοιχεύεις) Thalmudici libri ostendunt, plurimos Rabbinos huic et affinibus vitiis deditos fuisse, *Anibam, Meirum, Chaninam, Eleazarum*. Hi fructus fuerunt fiduciae in solis caeremoniis collocatae. τὰ εἴδωλα) Εἴδωλον Graecis est simulacrum viribus et corpore destitutum; figura umbratica. Animas defunctorum, quas Latini umbras, Graeci appellant εἴδωλα, et εἰδωλοποιεῖν vanam cogita-

gitationis figuram animo concipere. Sed eam vocem usurpant Iudaei Hellenistae, quum de Diis gentium agunt, quia imagines tantum eorum existunt, ἱεροσυλεῖς) Syrus: *Sanctuarium spolias.* Hoc faciebant sacerdotes, non offerendo ex proventibus ea, quae lex Dei ipsis praecipiebat, aut certe non qualia oportebat. Malach. I, 8. 12. 13. 14. III, 10. Aliud genus sacrilegii commemorat *Iosephus*, Antiqq. XVIII, 5, 3. XVII, 6. §. 2—4 De B. Iud. I, 33. §. 2—4. Praeferenda tamen videtur *Clerici* sententia, qui ἱεροσυλεῖν interpretatur: *idolorum templa spoliare.*

23. Ὃς ἐν — ἀτιμάζεις) *Nonne tu, qui de lege gloriaris, hanc legem violando, Deum contumelia afficis?* Ἀτιμάζειν ὄνομα τοῦ θεοῦ vel θεὸν est: *efficere ut homines alii contumeliose iudicent de Deo.* Vere haec Apostolus dixit. Nam gentiles sibi persuadebant, Deum Iudais melius nihil praecepisse, quam quod ab iis patrari viderent; quod quum parum bonum esse intelligerent. Deum ipsum, eiusque legem contemnendum putabant. Tali igitur modo, religionem, volente ac gubernante Deo institutam, paganorum ludibriis et contumeliis exponebant.

24. Τὸ γὰρ ὄνομα — γέγραπται) *Nam Dei gloriae propter vos detrahitur inter gentes, sicut scriptum est,* sc. Ies. LII, 5. Ezech. XXXVI, 20. 23. etc. Nam iam olim talia exempla extiterant.

25. Περιτομὴ — γέγονεν) *Prodest enim circumcisio* (professio Iudaismi), *si legem observes; si vero legem violas, perinde est, ac si circumcisus non esses,* (ac si non esses Iudaeus). Occurrit Apostolus falsae Iudaeorum persuasioni, qua putabant, se vel propter solam circumcisio-

sionem vel propter professionem religionis suae Deo esse gratos et acceptos. Περιτομὴ, pro ὁ, Ἰουδαϊσμὸς, quia Iudaei circumcisione potissimum gloriabantur. Ex iis, quae praecessere, comm. 14. apparet, per *legem* hic intelligi quidem universam legem Mosaicam, inprimis tamen illa praecepta, quae perpetuam ac naturalem in se honestatem continent. Ἀκροβυστία γέγονεν, emphatice, pro ἀντὶ ἀκροβυστίας, *perinde est, ac si circumcisus non esses;* inter te et gentilem nullum discrimen intercedit. Παραβάτης, nempe in gravioribus illis, quorum exempla iam posuerat.

26. Ἐὰν οὖν — λογισθήσεται) *Quodsi igitur vice versa gentilis praecepta legis secutus fuerit, nonne eodem loco habendus erit cum Iudaeo?* Ἀκροβυστία priori loco per metonymiam denotat *gentilem,* ἀκροβυστόν. Τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου, quae suapte natura honesta sunt, *praecepta legis.*

27. Καὶ κρινεῖ — νόμου,) *Et* (nonne) *natione gentilis, legem observans, iudicabit* (condemnabit) *te, qui, quum habeas legem scriptam et circumcisionem, violator es legis?* Post καὶ repete ex comm. 26. οὐχί. *Nonne potius?* Ἐκ φύσεως cum plerisque interpretibus refero ad ἀκροβυστία, ut intelligatur *Gentilis genere;* nam ἀκροβυστία et h. l. est praeputiatus, non circumcisus. Aliam explicationem vid. apud *Koppe.* Natus Ethnicus opponitur nato Iudaeo. Κρινεῖ, pro κατακρινεῖ, *damnabit te; sententiam dicet contra te;* i. e. comparatione sui tuam culpam evincet, ut Ninivitae, Matth. XII, 41. Διά, *cum,* ut infra IV, 11. XIV, 20. Γράμμα in talibus formulis, ut סֵפֶר denotat *membranam,* s. *codicem* vel *librum, scripturam,* nominatim legem iudaicam scriptam.

28.

28. Ὀυ γὰρ — Ἰȣδαῖός ἐςιν) i. e. ȣ̓ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ Ἰȣδαῖος, ὄντως Ἰȣδαῖός ἐςιν. *Non qui* (tantum) *externe Iudaeus est, hoc nomine est dignus.* Τὸ φανερὸν h. l. complectitur res illas externas omnes, quibus *Iudaei* ab *exteris* secreti erant, quasque Pharisaei vulgo maxime iactabant, e. c. natales, habitus, lingua. ȣ̓δὲ — περιτομὴ) i. e. ȣ̓δὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ, ἐν σαρκὶ γινομένη περιτομὴ, ὄντως περιτομή ἐςίν. *Nec circumcisio in corpore peracta est ea, quam Deus praecipue aut necessario probat,* Ἐν σαρκὶ exponit illud ἐν φανερῷ, i. e. quae, si inquisitio fiat, in carne adspici potest.

29. Ἀλλ' — τȣ̃ Θεȣ̃) *Sed internus Iudaeus* (est veri nominis Iudaeus); *et circumcisio animi, quae fit in animo, non ex lege,* (est veri nominis circumcisio). *Quam non homines* (soli) *probant, se ipse Deus.* Ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰȣδαῖος, *occultus*, i. e. *internus*, *interior Iudaeus*, (i. e. animus eius probus,) supplendum est: veri nominis Iudaeus est. *Circumcisio animi*, sc. est veri nominis circumcisio. πνεῦμα h. l. est *animus*, nam refertur ad v. 28. ubi erat ἐν σαρκί. *Animum circumcidere* est animum purgare a vitiosis cupiditatibus, et pravis affectibus. Deut. X. 16. ȣ̓ γράμματι, *non ex lege scripta*, non legalis. Ὁυ — Θεȣ̃, *qui non* (tam) *ab hominibus*, (quam potius) *a Deo laudatur. Laudari* duplici sensu h. l. dicitur: *proprie*: laudatur ab hominibus; *improprie*: praemiis ornatur a Deo.

CAP. III.

Τί ȣ̓̃ν τὸ περισσὸν τȣ̃ Ἰȣδαίȣ) *Quodnam igitur est emolumentum, quo Iudaeus* (prae gentibus) *fruitur?*

Per-

Pergit Apostolus in reprehensione Iudaeorum, atque ad obiectiones, quas ei opponere poterant, respondet. Τὸ περισσόν non vertendum est *praerogativa*, quasi quaeratur an Iudaei meliores in ulla re fuerint gentibus, sed idem est cum eo quod statim sequitur ὠφέλεια. Sic Ecclef. VI, 11. τί περισσὸν ἀνθρώπῳ; *quid prodest homini?* ἢ τίς — περιτομῆς;) *Aut quodnam commodum circumcisis?* In voce περιτομῆς est synecdoche partis, ut supra c. II, 25. Intelligitur nempe externa professio religionis Iudaicae. Obiectio interrogative proponitur. Si ita se res habet, ut Deus sine ortus discrimine munditiem cordis solam approbet, quid ergo praecipuum habet populus ille, quem Deus toties suum peculiariter populum vocat? Quid prodest esse professione Iudaeum? Arcte cohaerent commata 8. priora huius capitis cum c. II. extremo; nec hic novi capitis initium erat constituendum.

2. Πολὺ, κατὰ πάντα τρόπον) Πολὺ proprie respondet isti περισσὸν, at κατὰ σύλληψιν etiam membro secundo interrogationis. *Multis omnino commodi fruuntur Iudaei*, quamquam in se non meliores sunt ceteris. Πρῶτον — τοῦ θεοῦ) *Et hoc quidem praecipuum est commodum, quod divina oracula ipsis concredita sunt.* Πρῶτον, ut supra I, 8. excellentissimum quoddam commodum designat, quasi dicat, hoc est praecipuum περισσὸν Iudaeorum. Ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ θεοῦ) *Oracula divina concredita sunt iis.* Ex Graecismo perquam eleganti, pro: τοῖς Ἰουδαίοις τὰ λόγια ἐπιστεύθη. Tale illud Matth. XI, 5. πτωχοὶ εὐαγγελίζονται. Saepe nimirum in hac loquendi formula Accusativus iungitur Passivo, atque adeo vox λόγια eodem casu hic est sumenda. Simili phrasi

phrasi Ioseph. Ant. II, 9. 5. de Mariamne, Mosis matre: *πισεύεται τὴν τροφὴν τῦ παιδὸς πρὸς τὸ πᾶν, mulieri omnis educatio infantis committitur.* Sic apud eundem Ant. X, 10, 3. XII, 10, 2. Τὰ λόγια autem sunt *oracula quaevis divina*, promissa divina, et hoc quidem loco plerique interpretes intelligunt *libros sacros*, in quibus oracula, et praesertim vaticinia de adventu Messiae et vocatione gentium continentur, quae illorum animos praeparare debebant. Ven. *Koppe* intelligit sola promissa divina, ob. v. 3. Omnino ad haec inprimis respicitur ab Apostolo; sed ex usu linguae sunt λόγια τῦ θεῦ in universum omnis generis oracula divina, sive sint promissa, sive vaticinia, sive praecepta et leges. Vid. Bielii Lexic. edit. Mutzenbech. sub voce λόγιον. Iste autem λόγια in libris sacris V. T. contineri, satis constat. Hoc permultum prodest Iudaeis, quod Deus iis voluntatem suam revelavit.

3. Τί γὰρ — καταργήσει;) *Quid enim* (inde sequitur,) *si quidam non habuerunt fidem* (oraculis divinis?) *Num istorum perfidia fidelitatem Dei* (in servandis promissis) *sustulerit?* Ἀπιστεῖν *non credere, non habere fidem.* Fateor, inquit Apostolus, non digni erant Iudaei hoc beneficio; nam maior eorum pars semper fuit et nunc est perfida, denegans Deo fidem et obsequium. Sed hoc non impedivit, quo minus Deus staret promissis. Misit Messiam e gente Israelitica oriundum, et nunc etiam Iudaei fruuntur hoc commodo, ut ex vaticiniis V. T. facilius discere possint quam Pagani, qualis sit Messias, et qualis vera religio. Cf. etiam Matth. XV, 24. Act. XIII, 46. et infra c. IX. huius epistolae. Πίστις θεῦ, veritas, seu fidelitas Dei in servandis promissis; אֱמֶת Exod. XXXIV, 6.

4. Μὴ γένοιτο) *Absit*, ut hoc credamus. γινέσθω — ψεύστης) *Fidem datam servabit Deus, etiamsi vel omnes homines fidem fallant.* Γινέσθω h. l. dicitur pro ἔστω, vel: πιστευτέον δὲ εἶναι αὐτὸν ἀληθῆ, vel: *maneat hoc*. Posterior sententia desumta est e Ps. CXVI, 11. Ἀληθὴς pro eo, qui sit bonae fidei; ψεύστης pro eo, qui sit malae; *perfidus, fidem in promissis non servans*. ὅπως — λόγοις σου) *Ut iustus appareas in dictis tuis*. Ps. LI, 6. Δικαιωθῆς, hic est pro hebraeo הִצְדִּיק in Kal. Λόγοι h. l. sunt *promissa*; nam de veracitate Dei sermo est. Καθὼς γέγραπται. Scilicet, et in hac re verum est illud, quod Ps. LI, 6. dicitur. καὶ νικήσῃς — σε) *Et caussam vincas, si iudiceris*, i. e. si homines de te iudicare velint. Νικᾶν Graecis eleganter dicitur, *qui in iudicio caussam vincit, superiorque discedit*. Haec interpretatio LXX. Seniorum, quam presse hic Paulus secutus est, a verbis hebraicis recedit, sensu eodem manente. Κρίνεσθαι h. l. passivum est; non enim dicitur vincere iudex, qui sententiam fert, sed accusatus, cuius caussa diiudicatur. Deum stare promissis, inquit Paulus, et semper recte agere, in hac etiam caussa, de qua disputamus, valet. Praestat quod Abrahamo et posteris eius promisit, (Gen. XXII, 18.) quamvis posteri eius hoc beneficio non sint digni. Ex qua re veracitas et benignitas Dei quammaxime elucet.

5. Εἰ δὲ — συνίστησι) *Quodsi vero improbitas nostra benignitatem Dei illustrat*. Ἀδικία, i. e. ἀπιστία v. 4. Δικαιοσύνην *Chrysostomus* et *Theodoretus* ad h. l. recte interpretantur *divinam erga homines benignitatem*. *Hesych*. συνιστάνειν, φανερῶν, βεβαιῶν, παρατιθέναι. Est hic μίμησις, nam ipsa verba Iudaeorum, qui

Ro-

Romae erant, repetit Paulus. Sensus est: Si igitur, ut tu ipse dicis, Deus stat promissis, non obstante infidelitate et improbitate nostra, (v. 3. 4.) et quod magis est, benignitas eius nostra improbitate sit illustrior, non potest nos punire. μὴ ἄδικος — τὴν ὀργήν) *Nonne iniustus esset Deus infligens poenas?* Solenne est ἐπιφέρειν de poenis. Iosephus Ant. VI. Deum vocat τοῖς πονηροῖς ἀξίαν ἐπιφέροντα τὴν ποινήν, *sceleratis promeritas infligentem poenas*. Mirabilis est integrae huius locutionis notio apud Thucydidem, VIII, 83. *Horum omnium Astyochum esse auctorem, ἐπιφέροντα ὀργάς Τισσαφέρνει διὰ ἴδια κέρδη, qui privati emolumenti caussa iniurias Tissapherni condonet.* κατὰ ἄνθρωπον) Loquor, ut solent homines, qui insito quasi vitio culpam omnem a se amoliri, et in alium coniicere conantur.

6. Μὴ γένοιτο) *Absit ut hoc statuamus.* Absit, ut ex eo quod improbitate nostra benignitas Dei illustretur, eliciamus tam impium consectarium, Deum non iuste infligere poenas malis. ἐπεὶ — κόσμον;) *Alioquin* (si ita esset ut tu dicis v. 5,) *quomodo Deus iudicare humanum genus posset?* Ὁ κόσμος, עולם, *universum genus humanum.* Gen. XVIII, 25. vel etiam Pagani. Si obiectio haec (v. 5. proposita) valeret, Deus nullum hominem punire posset, nec Iudaeum nec Ethnicum. Iuste autem puniri paganos a Deo, ipsi Iudaei concedebant. Ergo per instantiam respondet, et Iudaeos ipsorum gladio iugulat Paulus.

7. Εἰ γὰρ — κρίνομαι;) *Si enim veri Dei gloria per meam idololatriam illustrior sit, cur adhuc ego etiam tanquam idolorum cultor puniar?* Sic vertendum esse puto. Ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ, *verus Deus* l. c. I, 25. ψεῦσμα: idem quod ψεῦδος (eodem loco,) *Idolum*,

quod colitur, vel etiam idolorum cultus. Ἐπερίσσευσεν εἰς δόξαν, i. e. περισσοτέρως ἔνδοξος ἐγένετο. Ἁμαρτωλός, *idolorum cultor*. Gal. II, 13. Κρίνεσθαι, *puniri*, ut saepe. Paulus in persona pagani hominis loquitur. Si tu Iudaeus, (inquit,) impunitatem speras, ego Paganus eadem ratione impunitatem sperare possum. Nam per idololatriam occasio datur vero Deo ostendendi se solum esse verum Deum, gentium autem Deos nihil esse. Alii priora huius commatis verba vertunt: *Si enim benignitas Dei mea improbitate illustrior redditur*. Ἀλήθειαν esse dicunt δικαιοσύνην, v. 5. et ψεῦδος, *omnem improbitatem*, ἀδικίαν, v. 5. ut Apocal. XXI, 27. Sed nostra interpretatio et usui loquendi et seriei orationis convenientior esse videtur.

8. Καὶ μὴ — τὰ ἀγαθά;) *Et cur non (ut sane quidam nobis obtrectantes dicere nos affirmant,) mala faciamus, ut inde bona eveniant?* Si verum esset, inquit Paulus, id quod vos statuere videmini, non puniri a Deo homines eos, qui peccatis suis occasionem dant illustrandae benignitatis et potentiae divinae, sequeretur licere mala facere, si bona inde eveniant. καὶ μὴ, est oratio elliptica, quasi dicat: καὶ τί μὴ λέγομεν; vel ut alii volunt, μὴ ὅτι pro ὅτι μὴ, *cur?* Nam ὅτι pro *cur* habuimus etiam Marc. IX, 11. Verba: καθὼς βλασφημούμεθα — λέγειν: per parenthesin legenda sunt. Videmus ex hoc loco, Iudaeos per calumniam dixisse, Apostolos facere mala, ut inde bona eveniant. Hoc obscurum est. Videtur autem innui hoc: Apostoli paganos a superstitione gentili traducebant ad veri Dei cultum. Hoc bonum esse Iudaei concedebant. Sed iidem Apostoli *nomine Iesu Nazareni* docebant,

bant et doctrinam Iesu religione Iudaica praestantiorem esse affirmabant. Hoc ita interpretati sunt fortassis Iudaei, quasi malis mediis uterentur Apostoli ad consequendum bonum finem. Iam negat quidem Paulus se aliosque Apostolos mala facere, ut bona inde eveniant, sed non adeo improbandum fore, inquit, si ita faciant, si obiectio v. 5. valeret. Addit vero: ὧν τὸ κρίμα ἔνδικόν ἐστι) *Quorum poena est iusta*, qui digni sunt, quos Deus perdat. *Hesychius*: ἔνδικον, δίκαιον, ἄξιον. Non tanti facit hoc dictum Iudaeorum Apostolus, ut operose solvat, satis habens id detestari, et calumniam dicere, et quidem poena dignissimam. Iam ad institutum revertitur Paulus et ostendit Iudaeos nihil meliores esse gentilibus. c. II, 25. sqq.

9. Τί οὖν; προεχόμεθα;) Τί οὖν, sc. ἐστι, quod additur Act. XXI, 22. Προεχόμεθα; *numquid prae gentibus habemus?* nos Iudaei. Nihil meliores ceteris gentibus sunt Iudaei. Iungi etiam possunt verba τί οὖν προεχόμεθα; eodem sensu. *Theodoretus*: τί οὖν κατέχομεν περισσόν; *Cod. Claromont.* a prima manu, *Boerner*, et *Covelli secundus*, nec non *Ruffinus*: τί οὖν προκατέχομεν περισσόν. Quae lectionis vulgatae magis explicatio quam varietas dicenda est; indeque patet, quomodo veteres istud προεχόμεθα exposuerint, sc. textui convenienter sic, ut e persona Iudaeorum dicta sint. οὐ πάντως) i. e. οὐδαμῶς, nullo modo. Nec haec pugnant cum v. 1. Ibi enim de commodis et utilitatibus externis sermo fuerat, hic autem loquitur Apostolus de praestantia ex interna quadam dignitate repetenda, de morali praestantia. προῃτιασάμεθα γὰρ) *Evicimus enim*, supra c. I. II. Ἰουδαίους — εἶναι) i. e. non minus Iudaeos quam gentes, quum Christus ad-

 venit,

venit, flagitiofiſſimae fuiſſe vitae. Nam ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι) h. l. ut ex ſequentibus apparet, ſignificat, gravibus vitiis addictos eſſe, unde porro ſequitur, illud πάντας hic intelligendum non plane de ſingulis, ſed de plerisque. Ariſtoteles Poëticorum c. 20. τὸ γὰρ πάντες ἀντὶ τῦ πολλοὶ κατὰ μεταφορὰν εἴρηται. Erant enim inter Iudaeos quidam boni, quales *Zacharias*, *Simeon*, *Hanna*; et inter gentes, quales duo centuriones, alter in Evangelio, alter in Actis memoratus; ſed hi nihil niſi gutta in mari. Non eſſe ſermonem de labe naturali, ſed de vitioſitate hominum adultorum, vix eſt, ut moneamus.

10. Καθὼς γέγραπται) Utitur hic Paulus diverſis ſententiis, tum ex *Pſalmis*. tum ex *Ieſaia*, nec utique verba ſemper adnumerans, ſed ſenſum, qualem memoria ſuggerebat, bene exprimens. Tempora, inquit, ſunt talia, qualia olim a Davide et aliis deſcripta ſunt! Sic et Chriſtus prophetarum verba uſurpat, de aliis temporibus dicta, ſed ſuis non minus convenientia ut Matth. XIII, 14. Io. XII, 40. ὅτι ἐκ — εἷς) *Non est probus*, *ne unus quidam*. Pſ. XIV, 1. L. III, 1. Δίκαιος, *probus*, *rechtschaffen*. Deſcribitur hoc et ſequentibus locis non naturalis quaedam hominum ad peccandum proclivitas, ſed ex morum perverſitas, quae illo potiſſimum reipublicae Iudaicae tempore inter Iudaeos regnabat.

11. Οὐκ ἔστιν — Θεόν) *Nemo est qui sapiat, et Deum studiose colat*. Pſ. XIV, 2. 4. מַשְׂכִּיל, *intelligens* h. l. dicitur, qui intellectu recte utitur, ſicut impius eodem Pſalmo vocatur inſipiens.

12.

12. Πάντες ἐξέκλιναν) *Omnes declinarunt*, (a recto tramite), i. e. aberrarunt a cultu veri Dei, et via virtutis. ἅμα ἠχρειώθησαν) *Omnes vitiis laborant*. Pf. XIV, 3. יַחְדָּו נֶאֱלָחוּ, *una putridi facti sunt*, i. e. *inutiles et perversi*. Quae enim putrida sunt, esui sunt inidonea; sic illi nulli bono usui. Οὐκ ἔςι — ἑνὸς) *Non est, qui recte agat, ne unus quidem*. χρηςότητα, i. e. ἀγαθόν, טוב in Pf. I. c. ἕως ἑνὸς, hebr. more, pro οὐδὲ εἷς, עַד אֶחָד, pro אֶחָד. Exod. XIV, 28.

13. Τάφος — αὐτῶν) Pf. V, 10. *Guttur eorum est (veluti) sepulcrum patens*, omnia in mortem rapiens et absorbens. Designantur calumniatores, qui loquuntur eas res, quibus perniciem struant aliis. *Hesychius*: Φάρυγξ, λάρυγξ. βρόχος, ςόμα. *Guttur*, f. *os*, i. e. vox ab ore procedens. Sepulcrum apertum est, quod expectat mortuum. ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν) Pf. V, 10. *Verbis fallunt*. Hebr. חֵלֶק proprie de *butyro* Pf. LV, 22. oleoque Prov. V, 2. usitatum, tropice *ad blanditias laeves et adulatorias* transfertur, ut Prov. VII, 21. A δόλιος fit δολιόω, *Etymol.* Καὶ ὤφειλεν εἶναι ἐδολίεον, ἐδολιοῦν, ὥσπερ ἐποίεον, ἐποίουν, ἀλλ' οἱ Βοιωτοὶ ἐπὶ τῶν μὴ ἐχόντων τὴν μετοχὴν εἰς σ. ὀξύτονον, ποιοῦσι τὸ τρίτον τῷ πρώτῳ ἰσοσύλλαβον, οἷον ἐμάθομεν, ἐμάθοσαν, εἴδομεν, εἴδοσαν etc. ἰὸς — αὐτῶν) *Venenum viperarum sub labiis eorum est*. Pf. CXL, 4. Sensus est: Ita est perniciosa impiorum et letifera oratio, ut veneno viperae oblita labra videantur; afflatur enim exitium et mors, mendaciis, maledictis, calumniis, obtrectationibus et vociferatione illorum. Pessimum autem venenum est aspi-

 dum,

dum, quod *ἀνίατον* esse tradit *Aristoteles* de Historia Animalium XIII, 29. *Aelian.* H. A. II, 24.

14. Ὧν — γέμει) *Quorum verba diris dicteriisque plena sunt.* Ps. X, 7. Ἀρᾶ exprimit hebraicum אָלָה, i. e. *diras.* Πικρία hebr. מִרְמוֹת *mordacitatem exprimit* et *dicteria acerba.* Plin. Epist. VI, 8. *ne in bilem et amaritudinem vertat iniuria.* IV, 11. *Cui sententiae tantum bilis, tantum amaritudinis est.*

15. Ὀξεῖς — αἷμα) Ies. LIX, 7. Ὀξεῖς, *acuti,* i. e. *ταχινοὶ celeres;* acuta enim facile penetrant, unde et de periculorum momentis hac voce utuntur, quum vocant morbos aliquos ὀξεῖς, contra hebetes et obtusi appellantur, qui tardi sunt. Ellipsis est, pro: *Ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ὥστε δραμεῖν πρὸς τὸ ἐκχέαι αἷμα.* Expeditus et festinatus cursus eorum est ad profundendum sanguinem, i. e. iugulandum innocentes. Est enim impietas semper crudelis et sanguinaria.

16. Σύντριμμα — αὐτῶν) ex Ies. LIX. 8. *Clades et pernicies est in eorum ratione agendi. Σύντριμμα,* proprie *contritio, contusio,* metaphorice est *aerumna,* hebr. שֹׁד, devastatio. Sensus: *Nihil agunt isti homines, quam ut aliis miserias et aerumnas creent.* Ὁδοί, *vitae instituta,* דְּרָכִים.

17. Καὶ — ἔγνωσαν) *Viam, quae ad felicitatem ducit, nec sciunt, nec curant.* Hebraeis nescire aliquis dicitur, quod non curat. Ierem. IV, 22.

18. Οὐκ ἔστι — αὐτῶν) ex Ps. XXXVI, 2. *Reverentiam Deo debitam nunquam sibi ob oculos ponunt.*

19.

19. Οἴδαμεν — λαλεῖ) *Iam vero scimus, quaecunque libri sacri dicunt, haec dicere iis, qui illos habent.* Νόμε vox, ut hebr. תּוֹרָה omnis doctrina Iudaeis nota, in *libris sacris* V. T. contenta, ipsi libri sacri Iudaeorum. In locis igitur adductis *Iudaei* reprehenduntur. ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ) *Sic igitur omnibus silentium imponitur.* Ἵνα h. l. non τελικῶς, sed ἐκβατικῶς explicandum esse, *Theodoretus* docuit. *Plutarch.* de util. ex inim. p. 88. C. ἐμφράττει τὸ στόμα, ἄγχει, σιωπᾷν ποιεῖ. Hoc ideo attulit Paulus, ut nihil habeant Iudaei, quo se tueantur, quum haec omnia iis conveniant, quae veteribus Hebraeis Deus exprobravit, neque id negare possint. καὶ ὑπόδικος — τῷ Θεῷ) *Et omne genus humanum coram Deo reum esse cognoscitur.* Ὑπόδικος est *is, qui potest accusari, meruitque delicti poenam*, qui iam est ὑπὸ τὴν δίκην, sub poena, *sons.* τῷ Θεῷ, respectu Dei, iudice Deo. Πᾶς ὁ κόσμος, *omne genus humanum.* Hoc urget Paulus adversus Iudaeos, qui tales peccati descriptiones (v. 10 — 18.) plane concedebant, sed ab se magnam partem amolientes, ad paganas nationes transferebant, externosque ἁμαρτωλὲς, se vero δικαίες iudicabant.

20. Διότι — ἐνώπιον αὐτῦ) *Proinde propter obsequium legi praestitum nemo Deo iudice insons censebitur.* Οὐ πᾶσα σάρξ, *nemo hominum*, ne Iudaeus quidem; de Iudaeis enim in antecedentibus sermo fuerat. Τὰ ἔργα τῦ νόμε, *actiones legi congruae.* Ὁ νόμος nunc strictiori sensu est *lex de agendo*, et ἔργα νόμε sunt *facta, quae praescribuntur lege.* Nominatim autem *lex Mosaica* hic intelligitur; nam Paulus cum Iudaeis disputat, et horum legi vim detrahere vult. Δικαιῦν, הִצְדִּיק est

 reum

rerum declarare insontem, absolvere reum Ex, XXIII, 7. Deut. XXV, 1. Prov, XVII, 15. Hanc significationem postulat contextus, nam v. 19. dictum fuerat: omnes homines esse sontes; hinc concluditur, neminem δικαιοῦσθαι, *insontem declarari*, ἐνώπιον θεοῦ, iudice Deo. Interdum vero δικαιοῦσθαι et δικαιοῦν in V. et N. T. ita late dicuntur, ut *omnem omnino Numinis favorem*, quo et poenae homini remittuntur, et beneficia, omnisque felicitas conferuntur, simul complectatur, Ies. XLV, 25. et in hac epistola passim. Hinc Gal. III, 8. 9. δικαιοῦσθαι, et εὐλογεῖσθαι, (*felicitatem adipisci*) permutantur, quae εὐλογία ibidem v. 14. describitur. Sensus igitur est, neminem hominum probari Deo et felicem reddi respectu ad observatam legem Dei Iudaeis cognitam, ut ad caussam et fundamentum, quasi satisfecerit universae legi in moralibus. Disputat Paulus contra Iudaeos, eosque dedocere vult, ne se solos, exclusis paganis, censeant δικαιοῦσθαι propter legis observationem, ne δικαιοσύνην vel felicitatem promissam expectarent tanquam praemium obsequii legi divinae praestiti. Ergo horum securitatem et fastum compescere vult. Nunc etiam caussam affert, cur nemo expers culpae censeri possit, si ad ἔργα νόμου respicere velit: διὰ γὰρ — ἁμαρτίας) *Lege enim peccatum agnoscitur. Agnoscere peccatum* est non tantum agnoscere aberrationem a norma, sed etiam concludere id, quod inde sequitur, turpem et noxiam esse discessionem a norma; non modo agnoscere, legem esse violatam, sed et culpam poenamque violando contractam. Unde concludit Apostolus, quemlibet intuenda lege huc duci, ut venia sibi opus esse sentiat, et fateri cogatur, caussam veniae et felicitatis non quaerendam esse in manca legis observatione, sed potius relinqui caussam culpae.

Non

Non repugnat hoc illis, quae dicta sunt supra cap. II, 7. Nostro enim loco Paulus disputat adversus eos, qui favorem Dei et felicitatem aeternam tanquam mercedem propter observationem legis sibi debitam expectabant. Horum fastum compescere vult Paulus, ostendens omnes, optimos etiam homines laborare imperfectione morali, et egere venia.

21. Hactenus descripserat Apostolus totius generis humani depravationem, atque ostenderat, neque paganos religione naturali, neque Iudaeos lege Mosaica emendari potuisse. Vid. notata ad c. I, 18.) Redit iam ad argumentum, quod c. I, 17, leviter tantum attigerat, nempe religione christiana monstrari viam ad veram felicitatem, favoremque Dei consequendum, et uberius docet v. 21—30. huius capitis, a sola fide promissis divinis gratiosis praestita, omnibus hominibus Iudaeis ac Gentibus repetendam esse spem immunitatis a poenis et salutis aeternae. νυνὶ δὲ — προφητῶν) *Nunc autem nullo respectu ad legem via ad consequendam peccatorum veniam et felicitatem, monstratur, promissa in lege et Prophetis.* Ἡ δικαιοσύνη τοῦ θεοῦ, *favor, beneficium Dei, felicitas, quam Deus largitur*, v. 20. inprimis autem absolutio a peccatis, quae fit a Deo, quae est fundamentum huius felicitatis. χωρὶς νόμου, nullo respectu ad legem Dei Iudaeis notam. Monstratur nunc, inquit Paulus, via ad veram felicitatem, et peccatorum veniam consequendam, quam adipisci potest unusquisque hominum, sive nota ei fuerit lex divina in libris sacris Iudaeorum contenta, sive non fuerit. Hoc dicit contra Iudaeos, qui propter observationem legis Mosaicae se Deo gratos esse putabant. Μαρτυρεῖν, laudare, docere vel hebr. עוד praedicere, promitte-

mittere. Misericordiam et benignitatem Dei omnino laudant Moses et Prophetae, e. g. Ex. XXXIV, 6. 7. Ps. CIII, 8.

22. Δικαιοσύνη — διαστολή) *Ad felicitatem* (inquam,) *quae contingit propter fidem in Iesum Christum omnibus omnino credentibus; nullum enim hic est discrimen*, inter Iudaeos et paganos. Uberius explicatur, qua ratione Deus nunc a peccatorum poenis liberare et praemiis afficere velit homines, sive Iudaei sint, sive gentiles, διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ) i. e. διὰ πίστεως εἰς Ἰησοῦν Χριστόν, *propter fiduciam in Iesu Messia collocandam*. Phrasis πιστεύειν τινι, vel εἴς τινα, interdum in generaliori significatu accipienda est, ut denotet *obsequium erga doctorem quemvis, qui divinitus missum se profitetur*, Matth. XXI, 25. 32. Io. II, 11. et quum de Iesu est sermo, *esse*, vel *fieri eiusdem sectatorem et discipulum* Io. VI, 69. 1 Cor. III, 5. Deinde vero in Epistolis, locis inprimis iis, quibus meritis hominum et in specie diligenti observationi legis Mosaicae denegatur vis conciliandi nobis divinum favorem, denotat: *Iesum Messiam felicitatis suae auctorem agnoscere, credere, sibi propter Christum remitti peccata, et beneficia propter eundem promissa contingere.* Hunc angustiorem vocabuli πίστις significatum h. l. inprimis esse respiciendum, apparet e v. 25. ubi haec fides definitur, ut sit πίστις ἐν τῷ αἵματι Χριστοῦ. εἰς πάντας — πιστεύοντας) Suppl. ἐυχομένη, γενομένη. Sensus est: Huius divini favoris propter fiduciam in Iesu Messia collocandam participes fiunt credentes, et quidem omnes omnino credentes, ita ut nihil aliud respiciatur. Εἰς et ἐπὶ exprimunt Hebraeorum ל et עַל, nec est in his

par-

particulis argutandum. Vehementiore orationis modo utitur Apostolus, propter Iudaeos, qui opinabantur, sibi solis aditum ad felicitatem regni Messiae patere. Formula ἐπὶ πάντας in codicibus latinis, nec non in perpaucis graecis libris deest, non omittenda, propter emphasin. οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ) *Nullum est discrimen*, sc. inter Iudaeos et gentiles. Omnibus, qui haec beneficia consequi volunt, necessaria est fides, et pia in Messia fiducia. Nullus in hac re locus est meritis, vel propriis, vel maiorum, ut Iudaei volunt.

23. Πάντες γὰρ ἥμαρτον) Non mirum est, Deum hac in re Iudaeos a gentibus non discernere, quum omnes gravissimis peccatis tenerentur. καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ) *Et carent approbatione Dei.* Non probantur Deo ut pii. Ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ, honor quo Deus homines dignos habet, vel etiam approbatio divina. Sic etiam explicari potest locus Io. XII, 43. ubi ἡ δόξα τῶν ἀνθρώπων et ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ sibi invicem opponuntur. Sensus est: *Neminem coram Deo gloriari posse de suis meritis*, quod tamen faciebant Iudaei, qui sua, et maiorum suorum, Abrahami, Isaaci, Iacobi etc. iactitabant, et se meliores gentibus esse existimabant. *Morus* intelligit *felicitatem a Deo ortam vel donatam*, ut cap. V, 2. ubi nostra spes τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ est spes felicitatis, quam Deus largitur, spes salutis aeternae. Alii τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ de *divina imagine* h. l. explicant, *Chrysostomus* de felicitate aeterna; *Theodoretus* de benignitate et misericordia Dei erga homines.

24. Δικαιούμενοι δωρεὰν) *Dum consequuntur immunitatem a poenis et beneficia divina gratis*, non ceu debitam mercedem observatae legis Mosaicae, sive

etiam

etiam naturae. *τῇ αὐτοῦ χάριτι)* *Ipsius favore et gratia.* Felicitatem a Deo promiſſam. Paulus inquit, et nominatim veniam peccati eſſe ſimpliciter habendam pro beneficio omnibus ſine diſcrimine peccatoribus ſponte oblato; non habendam eſſe pro praemio, quod certis certarum rerum obſervationibus praegreſſis acquiri demum et conciliari debeat. *διὰ τῆς — Ἰησοῦ)* *Propter redemtionem, quae per Iesum Christum praestita est.* Ἀπολύτρωσις in genere eſt redemtio, liberatio a quovis malo vel periculo, interdum autem, ut hic, liberatio a poenis peccatorum, eorumque imperio. Cf. annot. ad Matth. XX, 28. Comprehendit haec Chriſti ἀπολύτρωσις, quicquid is docuit, fecit et paſſus eſt, eo conſilio, ut homines malis liberati, praecipue peccato, malorum fonte immunes, veram felicitatem adipiſcerentur.

25. Ὃν προέθετο — ἀνοχῇ τοῦ θεοῦ) *Quem Deus proposuit expiatorem, per fiduciam in eius morte collocandam, ut declararet benignitatem suam, eo quod remittuntur peccata olim commissa, pro lenitate sua.* Ἱλαστήριον, ſc. θῦμα, vel ἱερεῖον, pro *dono propitiatorio* uſurpat Dio Chryſoſtomus, Orat. XI. ἱλαστήριον Ἀχαιοὶ τῇ Ἀθηνᾷ τῇ Ἰλιάδι, *propitiatorium hoc donum dederunt Achivi Minervae Iliensi.* De *victima propitiatoria* uſurpat Ioſephus de *Macc.* §. 17. de honeſta morte pro religione Maccabaeorum: διὰ τοῦ αἵματος τῶν εὐσεβῶν ἐκείνων, καὶ τοῦ ἱλαστηρίου τοῦ θανάτου αὐτῶν (mortis propitiatione) ἡ θεία πρόνοια τὸν Ἰσραὴλ προκακωθέντα διέσωσε. Aliis ἱλαστήριον, ſubintellecto ἐπίθεμα eſt *operculum arcae foederis*, כַּפֹּרֶת Exod. XXV, 17. aliisque locis. Ioſeph. Ant. III, 6, 5. Supra hoc *operculum aureum arcae foederis* duo Cherubini aurei emine-

nebant, unde Deus oracula edebat Exod. XXV, 23. Num. VII, 89. ubi nubes, symbolum gratiosae Dei praesentiae, apparebat; ubi etiam Pontifex quotannis semel die expiationis suffitum faciebat, et sanguinem bovis et hirci adspergebat, qui ritus pertinebat ad expiandum. Levit. XVI, 23. 13. 17. Volunt igitur Iesum h. l. comparari *cum operculo arcae foederis*. Sed tertium comparationis vix reperiri poterit. Nam summus quidem Sacerdos adfudit sanguinem arcae foederis ad expiandum; num vero Christi sanguis dici potest adfusus esse ipsi Christo; quasi ipse similis esset arcae aut operculo foederis? Igitur ἱλαστήριον vertendum esse puto: *expiatorem*, eum qui habeat vim expiandi. Nam vocabula a verbis derivata, quae desinunt in ηριον, indicare solent id, quod habet vim aliquid efficiendi, ut σωτήριον, quod habet vim servandi, καυτήριον, quod habet vim urendi etc. *Expiator* est, qui conciliat invicem inimicos. Ita vero Christus appellatur, quia morte sua effecit, ut homines scirent, Deum velle ignoscere resipiscentibus et credentibus, et vicissim homines, quorum animi alienati erant a Deo, cum eo in gratiam redirent. Deus eum προέθετο, omnium conspectui exposuit, i. e. effecit, ut omnes scire possent, eum esse expiatorem, partim *facto*, dum Christus pertulit mortem in omnium conspectu; partim *institutione*, dum curavit, ut homines edocerentur, mortem eius esse salutarem. Αἷμα, *sanguis*, mors cum sanguinis effusione coniuncta; et quia Christus praecipue sua morte nobis gratiam Dei promeruit, hinc αἷμα frequenter pro toto illius merito adhibetur. In mortem Christi credit, qui confidit, eam mortem sibi esse salutarem, quae ob illam mortem promittuntur, ea etiam accipi, ita ut non amplius sit opus sacrificiis, expiationi-

bus

bus et satisfactionibus aliis. Huius rei consilia et effectus exprimuntur sic: εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ.) *Ut declararet benignitatem suam.* Sic Gen. XIX, 19. LXX. hebr. חַסְדְּךָ vertunt δικαιοσύνην σου. Cf. 2 Pet. I, 1. et in Prophetis saepissime. *Benignitatem* Dei intelligi, docet contextus; nam remissio peccatorum et receptio in gratiam est beneficium, ex bonitate Dei profluens. Πάρεσις *remissio*, condonatio peccatorum. Discrimen inter πάρεσιν et ἄφεσιν, quod nonnulli statuunt, ex scriptoribus bonis probari nequit. De iis, qui in litibus *Coccejanis* de hac re disputarunt, vid. *Wolfius* in curis ad h. l. Τὰ προγεγονότα ἁμαρτήματα non sunt peccata tempore V. T. ante manifestationem Messiae commissa, ut nonnulli existimant, sed peccata commissa a credentibus antequam per religionem christianam emendarentur, et fide remissionem peccatorum adipiscerentur. Ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ, i. e. αὐτοῦ, more hebraeo, nomen pro relativo: *pro lenitate sua.* Cf. c. II, 4. Sensus est: Nunc Deus benignitatem et bonitatem suam in eo ostendit, quod credentibus remittit peccata olim ab ipsis commissa, pro sua lenitate.

26. Πρὸς ἔνδειξιν — καιρῷ). Repetit quod dixerat, ut saepe solet, ubi quid altius vult infigere animis. Ἐν τῷ νῦν καιρῷ, hoc ipso tempore, quo nos Apostoli vobis hanc benignam Dei voluntatem significamus. εἰς τὸ εἶναι — Ἰησοῦ) *Ut appareat, eum esse benignum, et absolvere quemlibet credentem in Iesum.* Cf. v. 25. Ὁ ἐκ πίστεως, *credens.* Constructio est similis ei, quae est supra II, 8. ἐξ ἐριθείας. Ergo praestantia religionis christianae praecipue in eo cernitur, quod per eam monstratur via perveniendi

niendi ad eam felicitatem, quae est in venia peccatorum, vacuitate a metu poenarum, animi tranquillitate, et spe felicitatis aeternae. Talem felicitatem lex Mosaica non docuit. Non enim promittendo animum peccatoris tranquillavit, sed poenas minando terruit, v. 20.

27. Ex iam dictis concludit Apostolus, non habere Iudaeum amplius, quo glorietur, et se meliorem gentilibus esse existimet. Ποῦ οὖν ἡ καύχησις;) *Quaenam igitur caussa gloriandi superest* Iudaeo? Quid habet Iudaeus amplius, quo glorietur, et se meliorem esse paganis existimet? Respicitur ad c. II, 17. *Theodoretus*: καύχησιν δὲ καλεῖ τὸ ὑψηλὸν τῶν Ἰουδαίων φρόνημα. Nam ii propriae virtutis praestantiam iactare solebant. ἐξεκλείσθη) *Non amplius locum habet*, (gloriatio Iudaei,) Theodoretus: οὐκ εἶπε, κατελύθη, ἀλλ' ἐξεκλείσθη ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἔτι χώραν ἔχει. Nimirum, ademta est tibi, Iudaee, gloriatio tua, posteaquam divina voluntas omnes orbis nationes aequat in negotio Evangelii. Defertur et gentibus salus. διὰ ποίου νόμου; τῶν ἔργων; οὐχί) *Per quam doctrinam* (ademta est gloriatio?) Num per eam, quae opera praescribit, qualia nimirum exigit lex Mosis? Minime vero. Nam antea evicerat Apostolus. omnes homines propter peccata esse poenis obnoxios. Igitur nec Iudaei de sua virtute gloriari poterant. ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως) *Sed per doctrinam, quae fidem praecipit.* תורה h. l. *doctrinam* significat, et Paulus hoc vocabulo eo libentius utitur, quia voci התורה Iudaei erant adsueti. Haec igitur doctrina fidei omnes homines aequat, eosque beneficia divina expectare iubet.

28. Λογιζόμεθα — νόμε) *Censemus enim, fide hominem absolvi, nullo respectu habito ad facta lege Mosaica praescripta.* Pro οὖν legunt γὰρ nonnulli codices antiqui, quibuscum et Versiones quaedam et Patres consentiunt. *Censemus enim.* Respiciunt haec verba ad v. 27. διὰ νόμε πίςεως. Cf. v. 22. Sensus est, quemvis hominem adipisci veniam peccatorum et gratiam divinam, dummodo Christo fidem habeat; nec opus esse ut gentiles circumcidantur, et legem Mosaicam observent; non suspensum esse hoc beneficium ex lege Mosaica et oeconomia uni genti propria; non excludi paganos, neque praecludi ulli homini, qui peccavit, aditum et spem; sed legem et oeconomiam hanc potius cessare, et introduci aliam conditionem; πίςιν, quae apud omnes nationes locum habeat. Νόμον h. l. esse legem Mosaicam patet ex iis, quae statim v. 29. sequuntur.

29. Ἢ Ἰεδαίων — καὶ ἐθνῶν) *Utrum enim Deus solis Iudaeis favet? an et reliquis gentibus? sane et reliquis.* Vocabulum Θεὸς, semel positum, sed in explicatione bis sumendum. *An Deus ille verus, huiusmundi et humani generis opifex, vult tantum Deus, i. e. sospitator atque εὐεργέτης esse Iudaeorum?* Sic Iudaei existimabant. Quia enim Deus ab insignibus beneficiis, quae patriarchis pollicitus erat, Deus Abrahami, Isaaci et Iacobi dici voluit Exod. III. 6. Pharisaei id ita interpretari solebant, ut gentiles a divina benignitate fere prorsus excluderent. Docet ergo Apostolus, Deum universo generi humano per Christum bene cupere.

30. Ἐπείπερ — διὰ τῆς πίςεως) *Siquidem unus idemque Deus est, qui absolvet et Iudaeos propter* fidem,

fidem, et gentiles propter fidem. Ἐκ, *propter.* Fut. pro praes. et praeterito. Frequentissimum id, ubi notantur actus continui. Διὰ τῆς πίστεως, *propter fidem*, non differt a phrasi ἐκ πίστεως. Deus omnium hominum Pater et ἐυεργέτης omnibus bene cupit, omnibus unam eandemque rationem veniae et salutis per Christum eiusque religionem patefecit.

31. Νόμον — ἱστῶμεν) *An igitur doctrinam veteris Testamenti tollimus per doctrinam de fide? Minime, sed doctrinam veterem confirmamus.* Ostendit Paulus ab hoc comm. 31. usque ad c. IV, 25. doctrinam Apostolicam de fide non repugnare doctrinae V. T. sed potius cum ea optime consentire. Νόμος h. l. non potest referri ad legem ritualem Mosaicam; hanc enim abrogatam esse Apostolus saepenumero dixit; nec etiam leges de moribus regendis intelligi possunt, quum non possit reddi ratio perspicua modi, quo lex ista per doctrinam de fide sit confirmata. Intelligitur ergo doctrina quae in sacris libris V. T. continetur. Nempe haec ipsa scripta V. T. necessitatem fidei commendaverant; quamobrem Paulus clare dixerat v. 21. δικαιοσύνην Θεοῦ, quae non proficiscatur ab observatione legis, esse μαρτυρουμένην ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Hanc rem statim amplificat Paulus universa disputatione c. IV. quae e V. T. scriptis demonstrat, Abrahamum *fide sua* placuisse Deo, et hactenus δίκαιον declaratum fuisse. Πίστις h. l. est *doctrina de fide.* Καταργεῖν proprie est *inutilem reddere;* per μετάληψιν autem *dicere, rem aliquam esse inutilem; falsam declarare doctrinam aliquam; contra eam disputare.* Νόμον ἱστῶμεν, Scripturis suum honorem vindicamus,

ea-

earumque auctoritatem ſequimur. *Ἵϛημι*, *sisto*, *colloco*, *stare facio*, i. e. *stabilio*. *confirmo*. Connectendus igitur hic verſus cum capite ſequenti, in quo prolixius ad obiectionem hoc commate propoſitam, reſpondetur.

CAP. IV.

1. Dixerat Apoſtolus c. III, 28. hominem *δικαιῦσθαι* a) *πίϛει*, b) *χωρὶς ἔργων νόμυ*, nec hanc doctrinam pugnare cum doctrina in libris ſacris V. T. tradita, v. 21. Hoc nunc confirmat et probat, et quidem *πίϛει* hominem *δικαιῦσθαι* v. 1—9. et *χωρὶς ἔργων νόμυ* v. 10. usque ad finem capitis. Τι ἦν — *κατὰ σάρκα*;) *Quid e. g Abrahamum dicemus consecutum esse externis rebus?* ἦν, particula tranſeundi, h. l. verti poteſt: *exempli causa*. Κατὰ *σάρκα* referri debet ad *ἑυρηκέναι*, et eſt pro *διὰ τῆς ἐν σαρκὶ περιτομῆς*, vel ut Theodoretus explicat: *ἐν ἔργοις*. *Significantur res externae, quibus Iudaei gloriari solebant*, e. g. circumciſio, oblatio decimarum, ſacrificia etc. Poſt *ἐρῦμεν* non eſt ponenda interrogationis nota. Ἑυρίσκειν מצא, *consequi, habere*, Gen. VI, 8. XVIII, 3. Sic Strabo L. XVI. de filiis Herodis dicit: *θεραπείᾳ πολλῇ μόλις ἕυροντο κάθοδον*, *multis obsequiis potestatem redeundi vix impetrarunt*. Interrogationis vis eſt, ut neget. *Nulla laus vel felicitas contigit Abrahamo ex circumcisione*, Alii *κατὰ σάρκα* referunt ad *πατέρα*, ut ſenſus ſit: *Quid igitur dicimus, nos Abrahamum nactos esse patrem?* Sed hanc explicationem Grammaticae leges vix ferunt. Deeſt enim *ἡμᾶς* poſt *ἑυρηκέναι*, et redundat tum *ἡμῶν* poſt *πατέρα*, tum articulus ante *πατέρα*. Doctrinam de fide non eſſe contra-

riam

riam Iudaeorum libris facris, primum oftendit Paulus exemplo Abrahami, quem, *quum nondum circumcisus esset*, propter fidem Deo gratum fuiffe diferte docent Iudaeorum libri facri.

2. Εἰ γὰρ — Θεὸν) *Profecto si Abrahamus propter bene facta laudem probi hominis consecutus est, habuit quo gloriaretur*, (nempe apud homines,) *sed non respectu Dei*; i. e. propter externa opera pietatis non confecutus eft favorem divinum, fed (ut docet v. 3.) propter fidem Deo habitam. Refpondet Apoftolus ad quaeftionem comm. 1. prolatam. Τὸ γὰρ non femper rationem praecedentis propofitionis reddit, fed habet etiam alias fignificationes, e. g. *sane, profecto*, ut Io. IX. 30. Ἐδικαιώθη h. l. idem eft, quod δίκαιος ἦν, vel, ἐγένετο, ut fupra III, 4. Alia eft SEMLERI interpretatio, qua interpunctione paullulum mutata, fervataque verbi δικαιῶσθαι fignificatione apud Paulum folemni, locus fic conftituitur: εἰ γὰρ — καύχημα. ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν. *Si enim Abrahamus suo ipsius merito nactus esset favorem divinum, haberet unde gloriaretur. Minime vero hoc: per Deum immortalem!*

3. Τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει;) Gen. XV. 6. poftquam narrata fuit Dei promiffio facta Abrahamo de fobole, re ipfi infperata. ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ) *Fidem habuit Abrahamus Deo*, qui innumeram fobolem ei promiferat. In verbo ἐπίστευσε eft nervus probandi. καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην) *Et* (hoc) *fuit ipsi laudi*, vel: *et hoc ei imputatum est pro pietate*, i. e. Deus hoc ita in bonam partem accepit, ut Abrahamum praemiis afficiendum exiftimaret: haec enim eft fignificatio Phrafeos, λογίζεσθαι εἰς δικαιοσύνην. Hebraei veteres femper co-

 gitan-

gitando coniungebant facta egregia et praemia; hinc צְדָקָה nunc est factum egregium; nunc id, quod praemio est dignum. Nihil Deo magis placet, quam pia in eum fiducia, quae est plurimarum virtutum altrix et mater. Supple: Exinde consequitur, Abrahamum non operibus suis consecutum esse favorem divinum. Accepit hoc praemium non tanquam mercedem sibi debitam, sed tanquam beneficium gratuitum. Magnam vim habuit hoc Abrahami exemplum ad convincendos Iudaeos, et quidem ex ipsis eorum Scriptis sacris. Conveniunt πίστις Abrahami et Christianorum in eo, quod utraque nititur Dei benignitate et in promissis servandis fide. Quomodo autem utraque differat patet ex v. 24. 25.

5. Τῷ δὲ – ὀφείλημα) *Iam vero mercenario merces non tribuitur tanquam beneficium, sed ex debito confertur.* Ὁ ἐργαζόμενος in vita communi est *manu sua quaestum faciens, operarius, mercenarius.* Tales mercenarii quasi erant Iudaei sine fine gloriantes: Nos legem Mosaicam observamus; ergo non possumus a Deo puniri; digni sumus praemiis. Est igitur hoc illustrandi caussa, e media vitae humanae experientia depromtum. Nunc haec illustratio applicatur ad rem praesentem.

5. Τῷ δὲ μὴ—δικαιοσύνην) *Ei contra, qui non ob facta mercedem sibi deberi statuit, fiduciam autem reponit in eo, qui impios etiam absolvit, fiducia eius pro pie facto imputatur.* Μὴ ἐργαζόμενος. Talis fuerat Abrahamus, qui aliquamdiu astrorum cultor fuerat; proinde non potuerat statuere, sibi ob facta mercedem deberi. Δικαιοῦν, *absolvere.* Τὸν ἀσεβῆ, non intellige eum, qui iam adhuc impius sit, sed qui aliquando

fue-

fuerit nunc autem resipiscit. Ei λογίζεται ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην, *ei fiducia sua pro pie facto imputatur*; is praemio afficitur propter hanc fiduciam, ut Abrahamus (v. 3.) probatur Deo ut pius, et nanciscitur id beneficium, quod Deus ei promisit.

6. Καθάπερ — ἔργων) *Quemadmodum Davides etiam eum hominem felicem praedicat, cui Deus peccata remittit sine suo merito.* Ps. XXXII. quem Davidis esse, docet inscriptio. λέγειν τὸν μακαρισμὸν, i. e. μακαρίζειν. Μακαρισμὸς etiam *Aristoteli* et *Ammonio* est gratulatio et praedicatio felicitatis alienae. Δικαιοσύνην λογίζεσθαι τινὶ est nova loquendi formula, quae posita esse videtur pro δικαιοῦν τινὰ, *absolvere aliquem*; nam in Psalmo de remissione peccatorum sermo est. Χωρὶς ἔργων. Nam in Psalmo describitur homo, qui peccavit, non fecit, quae facere debuit.

7. Μακάριοι — αἱ ἁμαρτίαι) Felices eos (inquit,) *quorum scelera condonata, quorum peccata deleta sunt*, proprie *tecta*, i. e. omnino remissa, et oblivioni quasi tradita. Indicatur totalis ἀμνηστεία ἁμαρτιῶν, Hebr. VIII, 12. X, 17. Sic apud *Ciceronem* pro Coelio c. 18. *vitia multis virtutibus obiecta* commemorantur.

8. Ὧ — ἁμαρτίαν) λογίζεσθαί τινι ἁμαρτίαν, imputare alicui peccatum, *einem eine Sünde denken*, nimirum ut poenas det aliquando. Qui autem beatum et felicem esse putat, quod Deus ei peccata remiserit, is confitetur, se non posse gloriari suis meritis. Ex his igitur Davidis verbis aperte constat, eum demum hominem vere esse beatum, qui firma fiducia a Deo expectat promissa beneficia, etsi non exacte fecit, quae debuit.

9. Ὁ μακαρισμὸς — δικαιοσύνην) *Haec autem felicitatis praedicatio utrum circumcisis* (tantum), *an vero etiam non circumcisis* (convenit)? *Abrahamum quidem fiduciae suae caussa Deo probatum fuisse diximus.* Ἐπὶ τὴν περιτομὴν) *An circumcisis?* supple *tantum*, quod hic recte ad sensum addidit Latinus; figura, qualis supra III, 30. ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν;) *An vero etiam non circumcisis?* Hebraeum עַל, quod ἐπὶ vertitur, saepe subiectum significat, cui aliquid convenit, ut apparet Gen. XXVII, 12. et alibi. Subauditur verbum γίνεται. Non directe respondet Apostolus ad hanc quaestionem, sed illustrat rem Abrahami exemplo, ex quo luculentissime apparet, hanc descriptionem viri beati etiam non circumcisis convenire. Λέγομεν γὰρ, *imo vero, ut redeam ad ea, quae modo dixi.* Atqui Abrahamus tum, quum hac fiducia praeditus esset, fuit incircumcisus, et lege Iudaica haud initiatus; quod argumento est, δικαίωσιν etiam ad gentiles pertinere, nulloque modo propter observatam legem Iudaicam statui.

10. Πῶς οὖν ἐλογίσθη;) *Quomodo igitur* (quonam tempore) *ei haec imputatio contigit?* Ἐν — ἀκροβυστίᾳ *An tum, quum iam circumcisus esset, an tum, quum nondum circumcisus esset?* Egregie caedit Iudaeos, ut dici solet, in suis ipsorum castris. Abrahamus XIV. ut minimum ante annis, dicitur credidisse Deo, priusquam fuit circumcisus. Nam Gen. XV, 6. iam dicitur Abrahamus δικαιωθῆναι διὰ τῆς πίστεως, circumcisionis autem suscipiendae praeceptum capite demum XVII, 23. accepisse legitur.

11.

11. Καὶ σημεῖον — τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ) *Et circumcisionem externam accepit tanquam sigillum, se nondum circumcisum, propter piam fiduciam in gratia apud Deum fuisse.* Circumcisio a Iudaeis saepe vocatur *signum*, e. g. *Ialkult Rubeni f. 176. Og fuit circumcisus, et Moses timuit propter signum foederis eius.* Δικαιοσύνη τῆς πίστεως vi contextus est divina in Abrahamum benevolentia, qua propter piam eius fiduciam eum erat complexus. Huius divinae benevolentiae *sigillum* fuit circumcisio. Deus enim promisit Abrahamo stirpem in multas gentes exituram, addidit se daturum posteritati ipsius terram Cananaeam, ac praeterea, se futurum Deum, i. e. εὐεργέτην, tum ipsi, tum posteris eius; et in testimonium datae huius promissionis voluit, notam illam corporibus imponi. Gen. XVII. Itaque circumcisione *confirmatum* est tantum, Abrahamum apud Deum esse in favore, cuius favoris divini autem iam antea fuerat particeps. Εἰς τὸ εἶναι — δικαιοσύνην) *Adeo ut sit exemplar omnium eorum, qui credunt non circumcisi, (ut et his tribuatur (hoc) beneficium.)* Εἰς τὸ εἶναι adeo ut *sit*, ut appareat eum esse etc. Πατὴρ h. l. tropice est *exemplar*; hanc enim metaphoram postulat u. 12. et loquendi usus. Cf. Io. VIII, 39. Abrahamus est exemplar non circumcisorum pariter ac circumcisorum (gentilium et Iudaeorum,) duplici respectu: 1) Agere debent, sic, ut ille egit: ille ἐπίστευσε, hi etiam debent πιστεύειν. 2) Ut ille accepit, quod credidit se accepturum esse; sic hi etiam accipient, quod credunt se accepturos esse.

12. Καὶ πατέρα — Ἀβραάμ) *Et* (ut esset) *exemplar circumcisorum* (Iudaeorum,) *et quidem eorum, qui non tantum sunt circumcisi, sed etiam imitantur*

 patris

patris nostri Abrahami fidem, quam habuit nondum circumcisus. Repetendum ex superiore εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν, et ad proxime praecedentia referendum. *Iudaei* etiam μὴ πιστεύοντες, sensu vulgari Abrahami soboles dici poterant. Quia vero pro dignis Abrahami filiis haberi non poterant, ideo addit quae statim sequuntur. τοῖς ἐκ — ἡμῶν Ἀβραάμ) *eorum nempe, qui non tantum circumcisi sunt, sed etiam vestigia fidei* (et fiduciae) *premunt, quam Abrahamus nondum circumcisus Deo probaverat.* Τοῖς ἐκ περιτομῆς, pro: τῶν, ut אֶת cum ל apud Hebraeos construi solet, e. g. 2 Sam. VII, 14. Οἱ ἐκ περιτομῆς *circumcisi.* II, 26. 30. Στοιχεῖν τοῖς ἴχνεσι, ἴχνεσι βαίνειν, εἰς ἴχνος ἰέναι, κατ' ἴχνος ἀκολουθεῖν, sunt locutiones metaphoricae, pro *imitari,* etiam apud elegantiores Graecos. Ut pro vero Abrahami filio habearis, non sufficit ut sis circumcisus, sed praecipue exemplum fidei eius imitari debes. Alias huius loci explicationes vid. ap. *Koppium.*

13. Οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ) Supple: ἐγένετο. *Neque vero sub conditione legem aliquam observandi promissio illa facta est Abrahamo.* Alio argumento sententiam confirmat Apostolus. Ostendit nempe ex historia Gen. XII. promissum esse Abrahamo ingens quoddam beneficium non sub conditione legem aliquam, positivam nempe, observandi, sed tantum sub πίστεως conditione. Οὐ διὰ νόμου, *non cum lege aliqua,* i. e. non cum ea conditione ut legem quandam observaret. Νόμος sine articulo, indicat certam quandam legem, quaecunque demum sit. Hoc nempe vult Apostolus, nonnisi ex peculiari quodam Dei favore, nulla legis alicuius, vel ritualis vel politicae observandae conditione adiecta, promissam esse

esse Abrahamo et posteris eius terram. Οὐ γὰρ, *neque vero.* Ostenderat Apostolus, *circumcisionem* non profuisse Abrahamo ad consequendam felicitatem; nunc vero ostendit, nec ob legis cuiusdam observationem hanc ei felicitatem contigisse. ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) Σπέρμα, זֶרַע, *posteritas.* Si non ipsi Abrahamo sub conditione observandi legem data est promissio; (de qua statim plura) ergo nec posteritati eius; nam eadem est promissio. τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου) *Fore, ut terram possideat.* Τοῦ est pleonasmus Atticus. Κόσμος formula Iudaica hic nihil aliud esse videtur, quam γῆ, אֶרֶץ; Gen. XII, 7. et in specie terra Canaan; nam Palaestina apud Hebraeos κατ' ἐξοχὴν אֶרֶץ dicta est. Facile tamen phrasis הָאָרֶץ הַזּורת cit. et aliis Geneseos locis de orbe terrarum universo intelligi potuit a Iudaeis, praesertim quum Prophetae saepius populo Israelitico imperium in omnem terrarum orbem promiserint, e. c. Ies. LIV, 3. Κληρονόμος, non est haeres, sed *possessor,* s. *dominus,* et proprie quidem, *qui portionem terrae Cananaeorum sorte accepit;* a νέμω *distribuo,* et κλῆρος, *calculus,* quo Hebraei, ut videtur, usi sunt in sortibus dandis, v. Ios. XI, 23. XIV, 2. Videtur autem h. l. *possessione mundi* intelligi omnis generis felicitas Abrahami posteris promissa. Cf. comm. 16. ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως) *Sed per favorem, in quo propter fidem apud Deum erat.* Mechilta in Exod. XIV, 31. *non haereditate possedit Abrahamus pater noster mundum hunc et futurum, nisi per fidem.* Possis etiam vertere: *Propter probitatem, quam per fidem (fiduciam erga Deum) demonstravit.*

14.

14. Εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου, κληρονόμοι) *Si enim ii (tantum) qui legem observant, consequi possint felicitatem* — Abrahami nempe posteris promissam. Οἱ ἐκ νόμου sc. ὑπάρχοντες, s. ὄντες, sicuti οἱ πάλαι, *antiqui*; οἱ πάνυ, *praestantes*. Κληρονόμοι, sc. γένωνται. κεκένωται ἡ πίστις) *Fides*, fiducia, *vi sua careret*, fidei Abrahami et posterorum eius nihil tribui posset. Κενόω, tollo, 1 Cor. IX, 15. 2 Cor. IX, 3. καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία) *Et promissum praestaret nullum usum*, inutile esset. Sensus est: Si Abrahamus et posteri eius propter observatam legem accepissent bona promissa, non amplius fidei ex parte hominum, et *gratiae* ex parte Dei suus honor et sua vis constare potuisset, sed merito quodammodo fuisset locus.

16. Ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται) *Quin potius lex* (qualis est mosaica,) *poenam parit*, tantum abest, ut per eam praemia contingant. Hanc τοῦ γὰρ significationem contextus requirere videtur. Novam sc. rationem affert Apostolus, cur propter legis observationem felicitas a Deo exspectari haud possit. Leges nempe occasionem dant delictis et poenis. Κατεργάζεται, *parit*, ut Rom. V, 3. 2 Cor. IV, 17. De voce ὀργὴ bene *Theodoretus*: ὀργὴν γὰρ τὴν τιμωρίαν ἐκάλεσεν. οὗ γὰρ — παράβασις) *Ubi contra lex nulla urgetur, ibi transgressio non habet locum*, proinde *nec culpa statuitur*. Hanc particulae γὰρ significationem in animo habuerunt, qui pro γὰρ legerunt δὲ. Valuit quidem ante Mosen lex naturae, sed ea caruit multis praeceptis et interdictis, quae in lege Mosis erant, et graviores poenas inferebant. In tota hac disputatione de lege morali aeterna et immutabili vix sermo esse potest. Nam sine huius observatione

salus

salus nulla contingere homini potest. Loquitur potius Apostolus de lege quadam arbitraria, certis tantum temporibus accommodata, qualis erat lex Mosis.

16. Διὰ τῦτο ἐκ πίςεως) Nempe ἡ ἐπαγγελία ἐγένετο, vel etiam; κληρονόμοι γινόμεθα, *felicitatem consequimur.* Concludit Apostolus, quum nec in circumcisione nec in legibus Mosaicis observandis caussa felicitatis Abrahamo promissae, quaerenda sit, *soli fidei* eam esse tribuendam. ἵνα κατὰ χάριν) Sc. γένηται. *Ut pro beneficio agnoscatur.* Inde nimirum apparet, promissum esse ingens, quippe procedens ex summa Dei benevolentia. Εἰς τὸ εἶναι — Ἀβραάμ) *Ut felicitas promissa contingere possit omnibus Abrahami posteris, non tantum legem* (Mosaicam) *observantibus, sed etiam fidem Abrahami habentibus.* Παντὶ τῷ σπέρματι, posteritati proprie et tropice sic dictae. Altera ratio, cur Deus fidem et piam fiduciam respexerit, ut paria sperare possent ii, quibus a Deo lex non erat data. Ἡ ἐπαγγελία, vel *promissio,* vel *felicitas ipsa promissa.* Τὸ σπέρμα τὸ ἐκ τῦ νόμυ sunt *posteri circumcisi,* quos v. 12. περιτομὴν vocarat, i. e. *Iudaei, qui propter circumcisionem posteri Abrahami habebantur.* Τὸ ἐκ πίςεως σπέρμα, i. e. τὸ σπέρμα Αβ. τὸ πίςιν ἔχον. ὅς ἐςι πατὴρ πάντων ἡμῶν) Caput et pater omnium, qui unquam vere in Deum crediderunt et credunt, ante et post Christi tempora. Ergo beneficia Abrahamo a Deo promissa, non tantum ad Iudaeos, sed etiam ad Ethnicos, qui Christo nomen dant, pari iure pertinent.

17. Καθὼς — ὡς ὄντα) (*Sicut scriptum est: multarum nationum auctorem te constitui;*) *iudice Deo, cui fidem habuit, qui mortuis vitam restituit, et efficit*

ficit ea quae non sunt, ac si iam essent. Verba καθὼς — τέθεικά σε, legenda sunt in parenthesi. Desumta sunt ex Gen. XVII, 5. Τέθεικά σε, נְתַתִּיךָ, *constitui te.* Locus ille apud Mosen sine dubio habet sensum nonnisi historicum, ideoque proprium; et revera multae gentes ab Abrahamo eiusque familia traxerunt originem. Gen. XXV. Paulus vero cum sensu hoc historico alium coniungit allegoricum: nam in his verbis hoc simul intelligi vult: Abrahamum multis nationibus fore exemplar, ut agant sic, uti ille egit, et accipiant similiter aliquid, uti ille aliquid accepit. Κατέναντι οὗ ἐπίστευσε Θεοῦ) Haec proxime construenda sunt cum verbis comm. 16. ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν, (qui est caput et pater omnium nostrorum) *coram Deo* (iudicio Dei, vel, ut alii malunt: *vi atque potestate divina,*) *cui pia fiducia addictus fuit.* Const. κατέναντι Θεοῦ, οὗ ἐπίστευσε, et hoc pro: κατέναντι Θεοῦ ἐκείνου, ᾧ ἐπίστευσε. Ζωοποιεῖν τοὺς νεκροὺς est exemplum omnipotentiae divinae. Alii existimant νεκροὺς per translationem hic dici *homines decrepitos, et per naturam inutiles ad gignendum*; nam Abraham fuit senex et decrepitus, quum ei promissio de copiosa sobole fieret. Sed u. 19. est applicatio eorum, quae hic de omnipotentia divina dicuntur. Καλεῖν τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα, est *efficere ea, quae non sunt, ac si iam essent.* Philo de creat. Princip. p. 728. B. τὰ γὰρ μὴ ὄντα ἐκάλεσεν εἰς τὸ εἶναι, *namque quae non essent, fecit ut essent.* Sensus igitur est: Abrahamus credidit in omnipotentem.

18. Ὃς παρ' — ἐπίστευσεν) *Qui, quum nulla sperandi materia esse videretur, confidenter speravit.* Παρ' ἐλπίδα Vulgatus vertit: *contra spem,* i. e. quum nihil sperandum esse videretur, nempe secundum naturae

leges.

leges. Ἐπ' ἐλπίδι, *cum spe, confidenter*, לָבֶטַח, ut Ps. XVI, 9. IV, 9. Abrahamus, quamvis senex, nihilominus confidenter speravit, fore, ut quae Deus ipsi pollicitus esset, eveniant. Gen. XV, 5. XVII, 10. 11. Hoc erat *singulare* et *inauditum* in Abrahami fide. εἰς τὸ — ἐθνῶν) Εἰς τὸ γενέσθαι, i. e. καὶ οὕτως ἐγένετο, *ita ut* (praemii loco) *fieret pater multarum gentium*. Vel, quod praefero, jungi possunt haec verba τῷ ἐπίστευσεν: εἰς τὸ (ὥστε) γενήσεσθαι αὐτὸν (vel potius αὑτὸν) *credidit se fore patrem gentium multarum*. οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου) *Talis erit posteritas tua*. Nempe ut *stellarum immensa multitudo*, quod ex loco Gen. XV, 5. hic subauditur.

19. Καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει) *Haud infirmus*, i. e. firmissimus *fiducia*. οὐ κατενόησε — νενεκρωμένον) *Non consideravit corpus suum emortuum*, i. e. *effoetum et ad generandum inhabile*. Κατενόησε hic significat actum permanentem, ut aliquoties hebraeum הִבִּיט. *Non mansit respiciens*, vel considerans; nam consideravit hoc quidem, ut videmus Gen. XVII, 17. sed hanc cogitationem expulit animo, fretus Deo promittente. ἑκατονταέτης που ὑπάρχων) Abrahamus tunc 99 annos erat natus, ideoque hic additur που, *fere circiter*. Sic Plutarch. in vitis; *vita Andoc: aetate major fuit Lysia*, ἔτεσι που εἴκοσι, *viginti circiter annis*. καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάῤῥας) *Uterum non ultra conceptui aptum Sarae*, utpote anus nonagenaria.

20. Εἰς δὲ — τῇ ἀπιστίᾳ) *Nempe qua promissionem divinam non haesitavit diffidentia*. Διακρίνεσθαι, *haesitare*. Vulgatus: *non haesitavit diffidentia. Theodoretus:* οὐ γὰρ ἀπεῖδεν εἰς τὴν ἀσθένειαν

τῆς

τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῇ ταύτης ἀναμφιβόλως ἀπίστωσε τυχῇ. ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει) *Sed firmavit sese fide.* Non Passivum hic valet, quod hebraeum *Hitphaël*, pro quo et ipsi Hebraei saepe ponunt *Kal* aut *Niphal*. Sic Ps. LII, 9. est in Kal. יָעֹז graece in Passivo ἐνεδυναμώθη, utrumque pro *firmavit sese*. δοὺς δόξαν τῷ θεῷ) *Dei reverentia ductus.* Sic Ios. VII, 19. Dare gloriam Deo dicitur, qui aut facit, aut dicit, aut ut hic Abrahamus, cogitat, quod Deo honorificum est.

21. Καὶ πληροφορηθεὶς) *Et plane persuasum habens.* Πληροφορεῖσθαι est, *persuasum sibi habere.* Nam graece πλήρης φορὰ est *plena mensura*, πληροφορεῖν, *plenam mensuram afferre*, ut nihil desit; relate ad animum: *plenam mensuram argumentorum afferre alteri.* Ergo in Passivo πληροφοροῦμαι, est: *affertur mihi plena mensura, copia argumentorum*, i. e. *persuasissimum mihi habeo.* ὅτι ὃ — ποιῆσαι) Nempe Deus; quod nomen praecessit. Promissa pro rebus certis habentur, si nec de voluntate, nec de potentia promittentis dubitatur.

22. Διὸ — δικαιοσύνην) Sc. ἡ πίστις. *Qua propter fiducia eius pro pie facto ei imputata est.* Redit Apostolus ad propositum. Cf. v. 3.

23. Οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον) *Non tantum in ipsius laudem.* ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ) Sc. ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.

24. Ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς) Eo simul consilio scripta est historia δικαιώσεως Abrahami, ut eius exemplo posteri omnes piae fiduciae necessitatem atque dignitatem apud Deum intelligerent. οἷς μέλλει λογίζεσθαι) Supple ite-

rum.

rum: ἡ πίςις εἰς δικαιοσύνην. τοῖς πιςεύουσιν — ἐκ νεκρῶν) Argumentum, quo utitur Apoſtolus ad probandam fiduciae in Deo poſitae dignitatem, deſumtum eſt a ſimili. Abrahamus Deo probatus fuit ideo, quod fidem habuit promiſſis divinis; ſic et nos favore divino et beneficiis divinis fruemur, ſi Dei promiſſionibus credimus. Si Abrahamus, qui promiſſioni divinae de numeroſa ſobole fidem habuit, Deo probatus fuit, nos multo magis Deo erimus grati et accepti, qui certiſſime expectemus beneficia, qua nobis propter Chriſtum promiſit. Addit Apoſtolus: τοῖς πιςεύουσιν — ἐκ νεκρῶν, *qui fiduciam collocamus in eum, qui suscitavit Iesum, Dominum nostrum ex mortuis,* i. e. in Deum omnipotentem. Nam ſuſcitatio Ieſu ex mortuis fuit inſigne potentiae divinae opus. Ex hac igitur reſuſcitatione Ieſu firmiter concludere poſſumus, Deum id, quod nobis per Chriſtum promiſit, praeſtare poſſe et velle. Promiſit autem nobis mortalibus vitae immortalitatem, eamque in coelis agendam, proinde vere ac perfecte beatam, et etiamſi interea moriamur, ex morte reſuſcitationem. Huic igitur promiſſioni divinae, ſi fidem habeamus, haec fiducia nobis imputatur εἰς δικαιοσύνην, probemur Deo, eiusque favore fruimur.

25. Ὃς παρεδόθη — δικαίωσιν ἡμῶν) *Qui (morti) traditus est propter delicta nostra, et in vitam rediit propter nostram felicitatem.* Παρεδόθη, ſc. εἰς θάνατον. Deus nempe ſapientiſſimo conſilio permiſit, ut Ieſus in manus hoſtium traderetur qui eum truculenta morte afficerent. Traditus autem eſt Ieſus morti διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, *insons*, propter noſtra delicta, ut nempe ea expiaret, atque nos, reſipiſcentes a metu futurae miſeriae

post mortem liberaret. Cf. supra c. III, 25. Sed suscitatus est etiam Iesus, et in coelum evectus διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν, ut perpetua et perfecta potiremur felicitate. Nam δικαίωσις nihil aliud esse videtur, nisi δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, de qua supra cap. III, 21. nisi quod δικαίωσις magis active condonationem huius beneficii denotet. Reditus Iesu in vitam omnino hanc habet vim, ut in fiducia illa, de qua v. 24. dictum erat, confirmemur. Fiducia nempe nostra est in Deum omnipotentem et veracissimum, fore, ut nobis post mortem aeternam vitam et felicitatem largiatur. In hac fiducia maxime nos confirmare potest, quod istius rei exemplum et experimentum Deus dederit in Iesu, quem *Dominum nostrum* fecit, et per quem nobis immortalitatis et aeternae felicitatis spem fecit certissimam.

CAP. V.

Extollit Paulus magnitudinem beneficii, quod confertur in eos, qui promissiones Dei per Christum firma fide et fiducia amplectuntur, v. 1—11. deinde vero pulcherrima collatione Adami et Christi ostendit, hoc beneficium pertinere ad omnes omnino homines, et religionem christianam non tantum Iudaeis sed et omnibus aliis gentibus ex Dei consilio esse debere efficacissimum salutis remedium.

1. Δικαιωθέντες — χριστοῦ) *Postquam igitur peccatorum veniam adepti sumus per fidem, nihil nobis metuimus a Deo, per dominum nostrum Iesum Christum,* (cui sc. hoc debemus.) De significatione verbi δικαιοῦσθαι vid. supra c. III, 20. *Pacem habemus cum Deo.*

i. e.

i. e. vacui sumus a metu poenarum divinarum, quocum enim pacem habemus, is non amplius nocet; qui non amplius nocet, ab eo nihil amplius metuimus nobis. Alii legunt ἔχωμεν, ut sensus sit: *teneamus*, i. e. *fruamur hac restituta nobis gratia divina.*

2. Δι' οὗ καὶ — χάριν ταύτην) *Per quem etiam potestatem accipimus fide fruendi huius beneficii*, vel divini favoris, ἐσχήκαμεν pro ἐλάβομεν. Προσαγωγὴ est *potestas accedendi ad aliquem.* Hesychius: προσαγωγή, προσέλευσις. Apud Graecos προσάγειν dicuntur, *qui copiam faciunt accedendi ad principes*, et προσαγωγεῖς sunt, *qui legatos ad reges ducunt.* Potestatem autem fruendi huius beneficii accepimus per Christum et eius religionem, quae nobis etiam innotuit. χάριν, intellige Dei favorem eum, quo credentibus propter Christum veniam dat, illisque et animi tranquillitatem, et vitae aeternae beneficia confert. ἐν ᾗ ἑστήκαμεν) Ἐν ᾗ, refer ad χάριν non ad πίστιν, ut vult Grotius. *Quo Dei favore perfruimur*, *Stare*, i. e. *permanere* in gratia. καὶ καυχώμεθα — Θεοῦ) *Et gaudemus spe felicitatis illius, quam a Deo accepturi sumus*, secundum promissa Christi. Δόξα, *felicitas cum honore coniuncta.* Καυχᾶσθαι h. l. est *gaudere.* Sic עָלַץ vertitur et per καυχᾶσθαι, et per κατακαυχᾶσθαι, ut et עָלַז et רָנַן, quae potius sunt significatius. Potest tamen retineri vulgaris significatio verbi, ut eleganter opponatur ineptis Iudaeorum gloriationibus, c. II, 17. 23. III, 27.

3. Οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ) Formula connectendi Paulo solemnis, comm. 11. c. VIII, 23. IX, 10. 2 Cor. VIII,

19. Inde et illa, adiectum iri aliquid a priori diversum idque vel cum gradatione quadam vel sine illa. In nostro loco gradatio adest, et vertere possis: *Quinimo, quod maius est, gaudemus etiam de calamitatibus.* Similiter Philo de *vita Mosis* Hebraeos asserit quum affligerentur Aegyptii, non nisi calamitatum alienarum fuisse spectatores, καὶ οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ μαθημάτων τὸ κάλλιστον καὶ ὠφελιμώτατον, ἀναδιδασκομένους εὐσέβειαν, *imo quod maius est, etiam tales, qui doctrina pulcherrima et utilissima pietatis eruditi essent.* Occurrit Paulus tacitae obiectioni. Poterat nempe aliquis dicere, vos gloriamini spe felicitatis a Deo promissae; interim affligimini, vexamini, dedecore et contumeliis afficimini. Respondet Apostolus: istas afflictiones non amplius habent rationem poenae apud eos, qui Deum sibi habent amicum. Ducimus nobis istas calamitates maximo honori, quia eas Dei caussa perferimus; nihil enim de felicitate nostra decerpunt, sed eam potius vel maxime augent. Θλίψεων nomine autem h. l. praecipue intelligenda sunt, quae nobis tanquam Christianis, seu ideo quia Christiani sumus, dura et acerba eveniunt. Potest tamen referri ad alias etiam res adversas, quae nobis sine culpa nostra accidunt. Nunc enumerat Apostolus varias rerum adversarum utilitates. εἰδότες — κατεργάζεται) *Scientes, quod calamitas patientiam malorum parit,* nempe in credentibus. *Patientiam,* intellige eam, per quam Dei caussa mala quaevis libenter toleramus. Alii intelligunt *constantiam in tuenda ea re, propter quam patimur.*

4. Δοκιμὴν) *Explorationem,* nempe sui ipsius; nam patiendo discit homo suas vires. Alii intelligunt *probitatem*

tatem spectatam et constantem. Bewaehrung. 2 Cor. II, 9. Magis magisque confirmamur in professione religionis christianae et verae virtutis studio. ἐλπίδα) Nam qui scit, se durissima pati Dei caussa, eius spes magis magisque accenditur, tum ex Dei bonitate, cui non convenit, talem patientiam non munerare, tum ex promisso Christi. Matth. V, 12. Io, XVI, 20.

5.) Ἡ δὲ ἐλπὶς ὁ καταισχύνει) *Spes* (haec) *non pudefacit*, i. e. non fallit. Locutio sumta ex Ps. XXII, 6. Est Metonymia, quia plerumque pudere eos solet, qui vanis pollicitationibus fidem habuere. Intelligenda autem h. l. est *spes*, in Dei promissis fundata. ὅτι ἡ ἀγάπη — καρδίαις ἡμῶν) *Nam Dei erga nos amor abunde effusus est in mentes nostras*, i. e. abundanter testatus est animis nostris. Ἡ ἀγάπη τῦ Θεῦ h. l. non est noster erga Deum amor, sed *amor Dei erga nos*. Cf. v. 8. *Effundendi* vocabulo inest notio *magnitudinis, amplitudinis*, Act. II, 17. 18. Additur vero ἐν ταῖς καρδίαις, ut significetur *sensus* favoris divini animis Christianorum instillati. Cum antecedentibus ita cohaerent haec verba: *Ista spes eo laetior est, quo certius nobis de magnitudine divini amoris constat.* διὰ πνεύματος — ἡμῖν) *Per doctrinam christianam, qua imbuti sumus*, et sensus bonos per eam in animis nostris excitatos. Nempe edocti sumus per doctrinam Christi, nos a Deo amari, et res adversas de felicitate nostra vera nihil detrahere. To πνεῦμα saepe esse doctrinam christianam, ostendit Ven. *Noesselt* in disput. sup. loco Pauli Apostoli ad Rom. VIII, 26. 27. (Opusc. Fascic. II. p. 90. sqq.) De donis miraculosis h. l. non est sermo, quia Romani iis non videntur tum temporis praediti fuisse, c. I, 11.

6. Ἔτι γὰρ — ἀπέθανε) *Nam Christus, quum adhuc essemus impii, tempore statuto pro nobis peccatoribus mortuus est.* Docet Paulus, qua ratione Christianis abunde testatus sit amor divinus per doctrinam christianam, v. 5. Deus nempe summum suum erga nos amorem demonstravit, quum adhuc miseri peccatores essemus, per mortem Christi expiatoriam, v. 5—8. sane erga nos *veniam adeptos*, v. 9. *non severi iudicis* v. 9. sed *Dei benigni personam induet*, v. 11, Constr. ἔτι ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, *quum essemus adhuc impii.* Ἀσθενεῖς, homines *infirmi*: h. l. sunt ἀσεβεῖς, v. 8. ἁμαρτωλοί. Tum, quum Deo contraria ageremus, is tamen nobis hoc beneficium exhibuit; unde magnitudo eius apparet. Κατὰ καιρὸν hic omnino cum ἀπέθανε construendum est, et indicat: *stato tempore.* Sic *Lucianus* ver. hist. L. 1. sub init. Athletas dicit non solum exercitationis curam gerere, ἀλλὰ καὶ τῆς κατὰ καιρὸν γινομένης ἀνέσεως, *verum et suo tempore factae remissionis,*

7. Μόλις — ἀποθανεῖται) *Iam vero pro viro bono vix aliquis moritur.* Magnitudinem caritatis divinae erga nos laudat Apostolus, eamque ratione admodum populari illustrat. Inter homines inauditum est, ut quis moriatur *pro viro bono*, Christus autem mortuus est pro nobis peccatoribus. Μόλις, i. e. βραδέως, ut Thomas explicat; *nicht leicht.* Δικαίου in genere masculino, non neutro. Est autem δίκαιος *vir bonus, virtute praeditus.* ὑπὲρ γὰρ — ἀποθανεῖν) *Pro viro benefico* (qui magnis nos ornavit beneficiis) *forsitan quis animum induxerit oppetere mortem.* Τάχα, *forsitan.* Theodoretus per ἴσως exponit. Τολμᾷ *ausit*, i. e. *animum induxerit*, ut in illo:

sapere aude. Diſtinguitur *bonus a benefico viro.* Nam poteſt aliquis bonus eſſe quamvis non ſit noſter εὐεργέτης. Cic. de offic. VI, 15. *Si vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini; recte iustum virum, bonum non facile reperies.* Eſt συγχώρησις in verbis Apoſtoli. Aliquos, inquit, in gentibus aut Iudaeis invenias, qui pro viro bono ſe periculis obiiciant, ut Ionathan pro Davide, ut Damon et Pythias, apud Valer. Max. IV, 7.

8. Συνίστησι) *Conspicuum reddit, demonstrat.* Theodoretus: δηλοῖ. ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν) Quum non iuſti, non boni (v. 7.) ſed impii eſſemus. Exinde patet magnitudo amoris Chriſti erga nos. Repetit paullum immutatis verbis ſenſu eodem, quod dixerat, ut egregium et memoriae infigendum.

9. Πολλῷ οὖν μᾶλλον) Hic iam ſequitur illatio maioris, i. e. magis credibilis rei. δικαιωθέντες — αὐτοῦ) *Nunc, ab omni culpa liberati per eius mortem.* Αἷμα, *cruenta mors*, ut ſupra. σωθησόμεθα — ὀργῆς) *Eripiemur per eandem* (mortem Chriſti) *ab exitio*, quod impios manet. Theodoretus: ὀργὴν γὰρ καλεῖ τὴν μέλλουσαν κόλασιν. Firmiſſime perſuaſi ſumus, nihil nobis metuendum eſſe a Deo, et afflictiones etiam nobis in bonum cedere, v. 3.

10. Εἰ γὰρ — ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ) *Si enim, quum eramus adversarii, amicitia cum Deo nobis est parata per mortem filii eius, multo magis, postquam parta est amicitia, liberi erimus malo, quum ille in praesenti vivat.* Ἐχθροὶ ὄντες, qui erant adverſarii, i. e. Deo renitebantur, ei contraria agebant, peccatores. Nam ex

 uſu

usu loquendi. S. Scripturae ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ sunt ii, qui non obediunt Deo. Quum igitur tales essemus, tamen κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ. Καταλλάσσειν τινὰ τινὶ est *conciliare alicui amicitiam cum aliquo*, inter ambos efficere amicitiam. Quodsi igitur parata est nobis amicitia *cum Deo*, nos nihil ab eo metuimus; amamur a Deo, et nos redamamus eum. Ille condonat nobis peccata, nosque in aeternum felices reddet; nos vero grati sumus pro tanto beneficio, veneramur eum, colimus sanctitate vitae. Iam argumentatur Apostolus: Si Christus nobis potuit prodesse moriendo, quanto magis proderit vivendo? *Prodesse, liberare* nos (σωθησόμεθα) et felices reddere.

11. Οὐ μόνον δὲ) Sc. σωθησόμεθα ἀπὸ τῆς ὀργῆς, v. 9. 10. ἀλλὰ — Θεῷ) *Sed gaudemus etiam de Deo* nobis propitio, atque confidimus, nos insuper bona et aeterna, et maxima consecuturos. Καυχώμενοι, subintellecto ἐσμὲν, quoad sensum idem denotat quod καυχώμεθα. Sic Participium Benoni apud Hebraeos usurpatur. ἐν τῷ Θεῷ, *de Deo*, quod nempe Deus ipse sit noster, quod nobis faveat, et curam nostri paternam habeat. Διὰ τοῦ κυρίου — ἐλάβομεν) Idque totum *per Dominum nostrum Iesum Christum* nobis contigit, utpote *per quem Deo reconciliati*, atque in amicitiam cum eo restituti *sumus*, favore eius fruimur.

12. Ostendit iam Paulus v. 12—21. beneficium, de quo hactenus disputaverat, pertinere non ad Iudaeos tantum, sed ad omnes omnino homines, et hanc felicitatem nos debere soli Iesu Christo, lege, circumcisione, omnibusque meritis nostris exclusis. Illustrat rem totam *populari quadam ratione*, instituens comparationem Christi

cum

cum *Adamo*, qui quodammodo SOLUS auctor peccati et poenarum haberi potest. Quemadmodum nempe peccatum ab *uno* ad omnes transiit; sic quoque redemtio per *unum* omnibus contigit. Cavere nobis debemus, ne nimis extendamus Christi et Adami similitudinem, quae profecto est *quaedam*, sed levissima. Sic etiam Christus comparatur *Melchisedecho* Hebr. VII, 3. 21. *Mosi* IX, 6. iterumque *Adamo* 1 Cor. XV, 44. Διὰ τοῦτο — ἥμαρτον) *Qua propter, sicut per unum hominem peccatum invasit genus humanum: ita etiam per peccatum mors* (miseria) *pervasit omnes homines, eo quod omnes peccarunt.* Putant plerique interpretes in hoc comm. esse protasin, cuius apodosis sit v. 18. *Koppio* haec formula est formula transeundi brevior, ἀνταπόδοτος, quali in vita communi saepe uti solemus. Nostrum: *Also, gerade so wie*, ut cogitatione supplenda sint haec: ἐλάβομεν καταλλαγὴν δι' αὐτοῦ, ὥσπερ κ. τ. λ. Sed referri potest ὡς ad καί, ut Matth. VI, 10. Potest etiam (quae est *Mori* sententia) in fine commatis applicatio suppleri: *Sic liberatio a malo per unum introducta est.* Ἡ ἁμαρτία non est peccatum originale, quod in scholis dicitur. Nam sermo est de Adamo, qui primus peccavit, et respicitur ad c. I. et II. ubi Paulus evicerat, Iudaeos et gentiles esse ὑφ' ἁμαρτίαν. Ibi vero sermo est de peccatis actualibus. Peccatum εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, invasit genus humanum, i. e. coepit esse inter homines. Similes formulae sunt: Luxus invasit terram, provinciam aliquam; i. e. coepit esse in illa terra. Hanc ἁμαρτίαν, seu peccandi consuetudinem et licentiam introductam esse dicit, δι' ἑνὸς ἀνθρώπου, per unum hominem, Adamum, qui primus peccavit, et omnium peccantium agmen ducit. Adamus nempe fuit labilis, (na-

tura ita comparatus, ut cupiditas facile praeponderare posset,) et revera lapsus est. Omnes eius posteri sunt eiusdem naturae, infirmi, laborant imperfectione morali. Non mirum igitur, omnes variis modis peccasse, et adhuc peccare. Ioan. III, 6. Quomodo autem per Adamum peccatum invaserit genus humanum, an per neglectam educationem, vel mala exempla, hoc non explicatur ab Apostolo. Καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος) Sc. εἰσῆλθε. Variae sunt vocabuli ὁ θάνατος significationes in sacris litteris. Significat nempe *mortem naturalem, capitale supplicium. miseriam omnem e peccato oriundam*, et in hoc et in futuro aevo. Hoc posteriore sensu sumitur saepissime inprimis in Epistolis Paullinis, e. c. Rom. VI, 21—22. VIII, 14. Quo sensu autem accipiatur in singulis locis, id diiudicandum est ex rei natura et totius sermonis serie. Iam nostro loco latiori sensu, de quavis *poena* peccati, et de miseria e peccatis oriunda esse sermonem, vix dubitari potest. Nam supra c. I, 32. dixerat, eos qui vitiis dediti essent, ἀξίους τοῦ θανάτου εἶναι, *poena* dignos esse, et infra v. 15. τῷ θανάτῳ opponuntur singula beneficia, Christi merito in genus humanum collata. Utitur autem Paulus voce ὁ θάνατος pro noxa peccati et vitiositatis ob Gen. II, 17. Sensus igitur huius loci est: *Et per* (vel propter) *peccatum omnis generis miseria humanum genus* (τὸν κόσμον) *invasit*. Omnis enim miseriae humanae caussam et originem esse peccata, ipsa quotidiana experientia docet. καὶ οὕτως — ἥμαρτον) *Et sic noxa ad omnes homines pervenit, quia omnes peccatores deprehenduntur*. Nempe tam late poena patere debet, quam eius caussa, ἡ ἁμαρτία. Iam vero Apostolus supra demonstraverat, omnes,

nes, et Paganos et Iudaeos ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι, c. III, 9. et πάντες ἥμαρτον, c. III, 23. Unde sequitur, universum humanum genus εἶναι ὑπόδικον τῷ Θεῷ. c. III, 19. Ἐφ' ᾧ, particula caussalis; tantumdem valet ac διότι, *quia*, *eo quod*, *quandoquidem*, ut 2 Cor. V, 4. Phil. IV, 10. Multa loca collegit WETSTENIUS ad h. l. *Thomas Magister*; ἐφ' ᾧ, ἀντὶ τοῦ διότι. *Varinus*: ἐφ' ᾧ ἀντὶ τοῦ διότι λέγουσιν Ἀττικοί. Vulgata habet: *in quo*. Unde mirabiles ortae sunt disputationes, quasi mens Apostoli fuisset: nos omnes in uno Adamo peccavisse, illiusque culpam nostram factam esse. Sed in latinitate minus elegantet *in quo* (neutr. gen.) saepe sumitur pro *eo quod*, *quia*, unde ipsa vulgata versio ἐφ' ᾧ nunc reddit *in quo*, Phil. III, 12. nunc *sicut* Phil. IV, 10. Multa egregie de hoc loco monuit IACOBUS VERNETUS (in Selectis opusc. Genev. 1784. p. 268. sqq.) caute tamen legendus. Ἥμαρτον, *peccare solent*, ut in aliis plerisque locis huius epistolae. Ceterum bene monuit *Erasmus* ad v. 19. non de *infantibus*, sed de *adultis*, ut in tota epistola, ita et hoc loco Paulum loqui. Cf. supra cap. II, 12. III, 23. Summa totius sequentis disputationis, satis obscurae, est haec; Sicut omnes Adami posteri, non tantum Iudaei, sed etiam gentiles peccant, et miseri fiunt, ita omnes, non tantum Iudaei, sed etiam gentiles per unum Christum consequi possunt remissionem peccatorum, et felicitatem. Haec est doctrina, a qua probe distinguenda est argumentandi ratio, qua Paulus utitur. Disputat nempe cum Iudaeis ex concessis. Nam Iudaei erant in ea opinione, peccatum Adami fuisse caussam omnis humanae correptionis moralis, omnisque miseriae. Vid. CHRISTOPH. FRIDER. AMMON comment. *de vestigiis Theologiae Iudaicae in epistola*

Pau-

Pauli ad Romanos (in novis opusculis theologicis, Goett. 1803. 8. p. 63. sqq.) Recte, ut mihi quidem videtur, statuit AMMON, (p. 74.) Paulum Pharisaeorum allegorematibus, et interpretamentis midraschicis initiatum, in sua ad Romanos epistola multas attulisse doctrinas rabbinicas, quibus dogmata christiana involveret, et sublimiora Messianismi, quum allegorici, tum moralis placita animis Iudaeorum insinuaret.

13. Ἄχρι — κόσμῳ) *Nam* (ab Adamo) *usque ad* (Mosis) *legem peccatum fuit in genere humano.* Haec verba usque ad comma 15. parenthesi includenda videntur. Dixerat nempe Paulus v. 12. *omnes omnino homines fuisse et esse peccatores;* quod etiam Iudaei de Paganis concedebant, quos κατ' ἐξοχὴν ἁμαρτωλὰς vocare solebant. Hanc propositionem hoc principio niti nunc docet, quod aliqua extiterit et extet lex etiam Gentilibus data, ante Mosaicam, quae Iudaeis unice lex vocabatur. Cf. supra c. 15. 15. Ἁμαρτία — νόμε) *Peccatum autem non imputatur nisi ex lege existente,* nisi adsit lex, a qua sit discessum. Ergo, inquit, lex aliqua extabat ante et praeter legem Mosaicam, lex universalis naturae, qua condemnantur quicunque peccant, quoquo modo peccent.

14. Ἀλλ' ἐβασίλευσεν — μέλλοντας) *Atqui regnavit mors* (noxa e peccatis oriunda) *ab Adamo usque ad Mosen, in eos etiam, qui non peccarunt sicuti Adamus, qui typus est futuri.* Supple: Ergo etiam peccatum regnavit ad Adamo usque ad Mosen. Omnes homines, non tantum ii, qui post legem Mosis datam, sed etiam qui ante eam vixerunt, peccatores fuerunt. Regnavit autem ὁ

Θά-

παθήματος, noxa e vitiositate oriunda (v. 14.) καὶ ἐπὶ τοὺς — Ἀδὰμ) *Etiam in eos, qui non peccarant sicut Adamus.* Ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι, pleonastice, sicut διὰ ταχέων pro ταχέως, ἐς κάλλος, pro καλῶς, sic etiam hic, pro: ὁμοίως τῇ παραβάσει τῦ Ἀδάμ. Quaerunt interpretes, in quanam re quaerenda sit haec Adami posterorumque eius dissimilitudo, utrum in eo, quod Adamus *per se*, *libere* et *aperte*, posteri contra tantum in *ipso* et *tacite*; an vero, quod ille contra *disertam legem*, hi vel plane non *contra leges disertas*, vel saltem contra *alias* deliquerint? Mihi videtur in eo esse dissimilitudo, quod Adamus peccavit contra legem positivam, *expressam*, posteri autem contra *legem naturae*. ὅς ἐςι — μέλλοντος) *Qui typus* (imago) *est futuri* Adami, sc. Christi. Τύπος inter alia significat imaginem, effigiem. Iudaei quorum loquendi morem Paulus hic imitatur, Messiam appellare solebant futurum Adamum. Similitudo inter Adamum et Christum est haec, quod ab illo uno invectum malum se extendit ad omnes omnino homines, non ad Iudaeos tantum, sed etiam ad alias gentes omnes; ab hoc uno autem, Christo, beneficium remissionis peccatorum et felicitatis aeternae se pariter non ad Iudaeos tantum, sed ad gentes omnes ex consilio Dei diffundere debet. Is est cardo, quo tota similitudo vertitur. Ratio autem, cur Paulus loquatur tantum de peccato et noxa *usque ad Mosen regnante*, in promtu est. Sufficiebat nempe pro consilio suo, ostendere contra Iudaeos, quod etiam ante Mosaicam legem aliqua lex extiterit τὴν ἁμαρτίαν condemnans. Eodem consilio supra c. IV, eidem contra Iudaeos probaverat; ut quis placeat Deo non requiri observationem legis Mosaicae aut circumcisionem; siquidem Abrahamus

hamus Deo placuit diudum ante legem illam datam, etiam antequam circumcideretur.

15. Ἀλλ' οὐχ — χάρισμα) Plerique vertunt: *Neque tamen par est ratio peccati* (Adamitici) *et beneficii divini*, quod propter Christum omnibus hominibus contingit. Diversi sunt effectus peccati, et beneficentiae divinae. In verbis: οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, subintelligunt: τοῦ Ἀδὰμ ἦν. Sed recte monuit Hombergkius in parerg. sacr. p. 219. οὐχ posse interrogative sumi, et verti: *Nonne vero par est ratio peccati et beneficii divini?* i. e. Nonne beneficium divinum aeque erit universale et ad omnes homines pertinens, ut peccatum fuit universale? Sic facilior est sensus et nexus cum v. 12. Vid. *Eckermanni theol. Beyträge*, Tom. I. fascic. 3. pag. 89. f. εἰ γὰρ — ἀπέθανον) *Si enim unius transgressione omnes mortui sunt*, i. e. noxam et poenas sibi consciverunt. Ἀποθνήσκειν sumitur eodem sensu, quo infra c. VII, 20. et in hoc nostro capite ὁ θάνατος. Quod omnes homines unius Adami peccato noxam sibi conscivisse dicuntur, id non intelligendum esse de influxu quodam physico ac necessario, tota orationis series, et res ipsa manifeste docet. Ὁ θάνατος et noxa ab Adamo pervenit ad omnes homines moraliter tantum, et per liberae voluntatis contagium, quatenus Adami instar culpa sua sunt inobedientes, sicuti ille inobediens erat, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον. v. 12. Οἱ πολλοί, cum articulo: *multitudo, totum genus humanum.* Est Hebraismus in hac dictione; nam etiam רַבִּים *omnes* denotat, et πολλοί additur in *Theodotionis* versione Dan. XII, 2. πολλῷ μᾶλλον — ἐπερίσσευσε) *Multo magis Dei beneficium per benevolentiam unius hominis*, *Iesu*

Chri-

Christi, in multos (omnes) *largissime confertur.* Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεά, Hendiad: *divinum beneficium gratiosum, vel beneficium, quod sine hominum meritis confertur.* In illo τοῦ ἑνὸς solo quaerenda est Christi cum Adamo similitudo. Aequum nempe est, Deoque dignum, ut beneficium non minus late, immo latius pateat, quam noxa. Si igitur ex *uno homine* transgrediente, ad universam hominum multitudinem, quae Adami instar peccavit, noxa manavit, multo magis ex consilio Dei ad eandem hominum universitatem, seu tam ad gentiles quam ad Iudaeos extendere se debet beneficium quod *per unum Christum* offertur. Ceterum per quinque versus quinquies idem fere repetitur, variatis quidem verbis, at re semper eadem manente.

16. Καὶ οὐχ — τὸ δώρημα) *Et nonne sic se habebit beneficium, ut illa noxa, per unum, qui peccavit, veniens?* Οὐχ cum Hombergio et Bekermanno iterum interrogative capiendum esse existimo. Porro est ellipsis duplex. Nam et post δι᾽ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος subauditur nomen θάνατος, ex verbo ἀπέθανον, quod praecesserat, et post τὸ δώρημα subauditur ἔχει. Plena constructio esset: οὐχ ἔχει τὸ δώρημα, ὡς ἔχει ὁ θάνατος δι᾽ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος ἐλθών. Secunda vice idem dixit Apostolus, quod v. 15. dixerat. Τὸ μὲν γὰρ — δικαίωμα) *Nunc autem sententia iudicis propter unum* (peccatum) *in omnes lata est; ergo etiam beneficium eo pertinet, ut omnes absolvantur.* Τὸ κρίμα הַמִּשְׁפָּט, sententia iudicialis: מוֹת תָּמוּת, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε, Gen. II, 17. Ἐξ ἑνὸς sc. παραπτώματος. Εἰς κατάκριμα, sc. ἐγένετο. Quod nempe Adamus expertus est, (noxam peccati,) id omnes

eius posteri experiuntur, quanquam non omnes eodem modo. Hoc est documentum, illam sententiam in omnes latam esse. Χάρισμα, *beneficium*, quod Christo debemus. Ἐκ πολλῶν — δικαίωμα, sc. γίνεται, *a multis peccatis absolvit*: Δικαίωμα, absolutio a peccatorum poenis, cuius oppositum est κατάκριμα. Vid. ECKERMANN. l. c. p. 91. f.

17. Εἰ γὰρ — διὰ τοῦ ἑνός) *Si enim unius delicto mors grassata est per unum (hominem.)* Βασιλεύειν metaphorice significat: *vim suam exercere in aliquem.* Διὰ τοῦ ἑνός, sc. ἀνθρώπου. πολλῷ μᾶλλον — Χριστοῦ) *Nunc ii, qui adepti sunt hoc maximum beneficium et gratuitam absolutionem a poenis peccatorum, per unum Iesum Christum ad multo maiorem felicitatem et honorem evehi possunt.* Περισσεία τῆς χάριτος, i. e. χάρις περισσεύουσα, *eximium, maximum beneficium*; quemadmodum ἡ δωρεὰ τῆς δικαιοσύνης est δικαιοσύνη δεδωρημένη, immunitas a poenis ex gratia concessa. Βασιλεύειν nunc est felicitate frui, et quidem felicitate cum magno honore coniuncta. Tertia vice idem dicit Apostolus, sic tamen, ut maius aliquid quam ante inferat. Omnes, inquit, ab Adamo orti homines miseri facti sunt; sed per Christum, alterum Adamum, omnes remissionem peccatorum et felicitatem summam consequi *possunt.* Malum ex peccato est magnum, sed multo maius est beneficium.

18. Ὡς δι' ἑνὸς — κατάκριμα) Sc. ὁ θάνατος διῆλθεν ex comm. 12. vel κρίμα ἦλθεν ex comm. 16. *Quemadmodum per unius (hominis) delictum accidit, ut omnes homines damnarentur,* sc. ad mortem et poenas. Οὕτω καὶ — ζωῆς) Post verba: οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος, supple: τὸ χάρισμα ἐγένετο. *Ita etiam per unius* (Iesu Chri-

Christi) *innocentiam in omnes homines hoc beneficium conferri potest, ut veniam et vitam aeternam accipiant.* Δικαίωμα opponitur τῷ παραπτώματι, ideoque est *innocentia Christi.* Δικαίωσις vero, opposita τῷ κατακρίματι θανάτου, condemnationi ad poenam, est non tantum absolutio a poenis, sed et cum ea coniuncta felicitas. Quarta vice idem aliis verbis expressum est.

19. Ὥσπερ γὰρ — κατεστάθησαν οἱ πολλοί) *Quemadmodum nempe unius hominis inobedientia peccatores constituti sunt multi* (i. e. omnes.) Paulus hic eadem fere quinta vice dicit, sed paullo aliis verbis, ut quum transgressionem Adami iam vocat παρακοήν, *inobedientiam.* Per hanc παρακοήν *peccatores constituti sunt multi,* i. e. *omnes,* ut supra v. 15. et 18. Omnes nempe post Adamum peccarunt, et rei facti sunt poenae vi legis, quae uni quidem Adamo data erat cum comminatione, sed ad hominum universitatem pertinebat. Cf. Rom. III, 9. οὕτω καὶ — οἱ πολλοί) *Sic etiam per unius obedientiam omnes a poenis liberabuntur et felices reddentur,* si nempe velint, et accipiant oblatum beneficium. *Obedientia Christi,* opposita inobedientiae Adami, qui sensu et facto Deo renisus et praescripto contraria molitus fuerat, refertur ad eius mortem, a qua constanter repetitur nostra iustificatio. Sed intelligitur praeter mortem animus is, qui, quod certo consilio ab eo postulatum fuerat, ut moreretur, id lubenter ac promte suscepit et subiit. Cf. Phil. II, 8. Δίκαιοι, insontes, immunes a poenis; κατασταθήσονται opponitur τῷ ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν. Nullum ergo, quod hanc rem attinet, est discrimen inter Iudaeos et Gentiles. Per Adami delictum om-

nes homines, non soli Iudaei, addicti sunt morti et poenis; per Christi perfectissimam innocentiam *omnes*, non soli Iudaei, ab his poenis liberari et felices reddi possunt. Quid vero lex? dicere poterat Iudaeus. Si ita se res habet, ut Christus sit caussa vitae, sicut mortis Adamus, quid ergo egit lex Mosis? Respondet Paulus comm. seqq.

20. Νόμος δὲ παρεισῆλθεν) i. e. προσετέθη, ut Gal. III, 19. *Lex vero quaedam insuper accessit*, post Adami peccatum et mortem. Legem Mosaicam intelligi, per se patet. ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα) i. e. ut atrocitas peccati eo magis appareret. Hebraeis saepissime *esse dicitur*, quod *apparet*. Sic περισσεύειν est *abundantius apparere*, supra III, 7. Potest vero ἵνα etiam ἐκβατικῶς sumi, ut sensus sit: *eo eventu, ut numerus peccatorum multiplicaretur*. Πλεονάζω, *plus habeo*, *copiosus sum*, *multiplicor*. Per legem Mosis auctus est numerus peccatorum. Haec enim lex multa prohibuit in se licita; praecepit multos ritus. Has leges saepe transgressi sunt Iudaei, et poenas sibi consciverunt. Igitur vana erat eorum gloriatio suis operibus confisa. οὗ δὲ — χάρις) *Postquam autem insigniter auctum erat peccatum, multo magis benignitas divina se exseruit*. Οὗ, sc. χρόνου, quo *tempore postquam*. Ἐπλεόνασεν et ὑπερεπερίσσευσεν, non de *praesenti*, sed *praeterito* tempore accipienda. Non satis habuit Apostolus dicere ἐπερίσσευσεν, sed praepositionem augentem addidit, ut intelligeretur, nullo modo ἁμαρτίαν et χάριν comparari invicem posse.

21. Ἵνα ὥσπερ — κυρίου ἡμῶν) *Ut, quemadmodum peccatum vim suam exseruit per mortem*, (perniciem,) *ita etiam gratia vim suam exserat, per veniam pec-*

catorum, ad felicitatem (quae contingit) *per Iesum Christum, Dominum nostrum.* Βασιλεύειν, cf. v. 17. Ἐν θανάτῳ, *per mortem, noxam* Sicuti omnes homines sunt peccatores, ita etiam omnes noxam peccati senserunt. Cf. v. 17. Ἡ χάρις *beneficium* per Christum promissum. Hoc aeque universale debet esse ex consilio Dei ac peccatum cum sua noxa. Διὰ δικαιοσύνης, per absolutionem a peccatis. quae est fructus praecipuus huius χάριτος. Huius autem iterum fructus est ζωὴ αἰώνιος, *felicitas aeterna.* Est igitur in hoc commate epilogus simul et compendium totius sermonis, cuius scopus est is, ut Paulus ostendat, sicut ab uno late serpserit malum, ita ab uno late spargi bonum. Non confert utriusque propagationis *modum et rationem*, sed tantum unitatem *auctoris*, et rei *amplitudinem*, licet diversa fuerit propagationis tum caussa, tum ratio. Christus nempe haud paullo aliter nobis prodest, quam obfuit Adamus; fecit enim multa, multaque passus est ex voluntate et consilio nos salvandi, quum Adamus ne cogitaverit quidem de perdendis posteris. Quod enim omnes eius posteri nascuntur infirmi, moralitatis inscii, tali praediti natura, in qua cupiditas facile praeponderet, id non pendebat ab Adami libera voluntate, sed ab ordinatione divina. Itaque est quidem quaedam similitudo Adami et Christi, sed magna etiam dissimilitudo.

CAP. VI.

Sequitur tractationis dogmaticae altera pars, qua respondetur ad varias obiectiones, quae doctrinae superiori opponi poterant, et fortassis etiam solebant. Et hoc quidem c. VI, prolixe demonstrat Paulus, hac doctrina ho-

minibus non dari occasionem et licentiam peccandi; esse potius illius hanc vim, ut ad mentis et vitae emendationem monstret viam, atque ad eam incitet hominesque permoveat.

1. Τί οὖν — πλεονάσῃ;) *Sed obiiciat aliquis, perseverandum igitur esse in peccato ut beneficii illius* (c. V, 21.) *magnitudo magis appareat.* Τί οὖν ἐροῦμεν; *quid ergo dicemus?* Haec formula plerumque apud Apostolum obiectionem exprimit. *Obiiciat quis.* Cavet nempe Apostolus, ne quis ex dictis c. V, 29. impiam hanc sententiam eliciat, sine periculi metu indulgere posse hominem christianum peccatis.

2. Μὴ γένοιτο) Adversantis est, ut supra III, 4. 6. 31. *Nullo modo.* Absurdam et impiam esse sententiam istam Apostolus affirmat, et nunc copiosius declarat, quantopere homo christianus per ipsam religionis christianae professionem ad vitam piam et honestam sit obstrictus. ὅιτινες — ἐν αὐτῇ;) *Quomodo enim nos, qui peccato miseri facti sumus, eidem amplius dediti simus?* Verba ὅιτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ grammatice duplici modo explicari possunt: 1) *Nos qui valediximus peccato.* Nam mortui dicimur respectu alicuius rei vel personae, quacum nihil nobis est negotii. *Plauti* Clitell. III, 1. 16. *Nihil mecum tibi, mortuus tibi sum.* Persa I, 1. 20. *Mihi quidem tu iam mortuus eras, quia te non visitavi.* 2) *Nos qui propter peccatum mortui sumus.* Hoc sensu de Christo dicitur infra v. 10. τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν. Nec abhorret haec explicatio a loquendi modo apud Graecos et Hebraeos. *Eurip.* Andromach. τέθνηκα τῇ σῇ θυγατρί, *quodsi moriar propter filiam tuam.* Haec in-

interpretatio omnino praeferenda esse videtur, quia et usui loquendi huius epistolae, et seriei orationis est convenientissima. Est autem ἀποθνήσκειν h. l. *miserum esse, noxam peccati sentire.* Cf. quae supra c. V, 12. de vocabuli θάνατος significatione monuimus; inprimis vero comma 23. huius cap. et c. VII, 10. Haec peccati miseria in eo est, quod homo intelligentia atque ratione gaudens, cupiditatibus pravis brutorum instar mancipatus est, quae est turpissima servitus; (infra v. 12. sqq.) quod iudice Deo culpam sustinet; (supra c, I, 29—32. III, 9—19.) quod non potest omni metu vacuus vivere, (c. III, 19. 23.) quod futuram etiam post hanc vitam peccatorum miseriam, timere debet. (c. VI, 23.) Hanc peccati miseriam, inquit Apostolus ex parte iam experti sumus. Nemo autem miser esse vult. Ergo non potest fieri, ut amplius peccato nos mancipemus. πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ) *Qui fieri, possit, ut eidem adhuc dediti simus,* eoque delectemur? *In re aliqua vivere* est, totum ei esse deditum. Aelian. Var. Hist. III, 13. ὅτι Φιλοινότατον ἔθνος τὸ τῶν Ταπύρων, τοσοῦτον, ὥστε ζῆν αὐτοὺς ἐν οἴνῳ, καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ βίου ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ὁμιλίᾳ καταναλίσκειν. *Adeo dedita vino est gens Tapyrorum, ut in vino vivat, et plurimum vitae tempus in id insumat. Philostratus V.* Apollon. ἐν πότοις ἔζη. Πῶς, hic non τὸ πάντως ἀδύνατον, sed rei indignitatem ostendit.

3. Ἢ ἀγνοεῖτε — ἐβαπτίσθημεν;) *Aut ignoratis, nos, quotquot in Christum Iesum baptizati sumus, in mortem eius baptizatos esse?* Alio argumento confirmat Apostolus, indignum esse Christianis perseverare in peccatis, dum monet, quemlibet Christianum baptismo suscepto se

 ob-

obſtrinxiſſe ad novam ſentiendi et vivendi rationem. Baptizatur in aliquam perſonam, qui illi obſtringitur, et ideo nominatim obſtringitur, ut illius perſonae doctrinam de religione teneat: obſtringitur etiam officiis, quae illius perſonae ſectatoribus propria ſunt. Cf. 1 Cor. X, 2. I, 13. In illis doctrinis, quibus baptismo obſtringimur, eſt etiam haec: *Christum mortuum esse pro peccatis nostris*, et quod in toto hoc loco notandum, miſera morte periiſſe, ſupplicio affectum eſſe. Quare Apoſtolus dicit: *εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ (χριστοῦ) ἐβαπτίσθημεν*, *publice professi sumus, nos credere, Christum mortuum esse*, ſc. pro peccatis noſtris. Videtur autem ſimul ineſſe hoc: baptizati ſumus *εἰς τὸ ἀποθανεῖν σὺν αὐτῷ*, *suscepto baptismo professi sumus, moriendum esse nobis, sicuti ipse mortuus est.* Similitudinem hanc magis *verbis*, quam *re* contineri, facile patet. Chriſtus in cruce eſt mortuus. Chriſtianus moritur, dum veterem illam malam vivendi rationem abiicit.

4. *Συνετάφημεν — θάνατον*) i. e. *ἐτάφημεν ὥσπερ αὐτός*. *Sepulti sumus sicut ipse, baptismo, quo quasi mortui sumus, suscepto*. Cf. Col. II, 12. *Immersio* in aqua baptismi, ex eademque egreſſus erat ſymbolum vitae priſtinae abrogandae, novaeque contra inſtituendae. Hinc baptizatos partim *mortuos* atque *sepultos*, partim in vitam novam denuo *resuscitatos* dici ſolenne erat. Recte monent docti, propter hunc baptismi ſenſum myſticum *immersionis* ritum retineri debuiſſe in eccleſia chriſtiana. *ἵνα περιπατήσωμεν*) *Unde sequitur, sicut Christus Iesus resurrexit ex mortuis vi et potestate patris, ita nobis nova ratione esse vivendum.* *ἵνα* h. l. eſt *ἐκβατικόν*. *Διὰ τ. δ. τοῦ πατρός*, *vi et potestate patris*, ſ. ſecundum

alios

alios, *sua ipsius a patre accepta maiestate divina.* Δόξα hebr. כָּבוֹד et עֹז Ief. XII, 2. XLV, 24. Pf. LXVIII, 35. ἐν καινότητι ζωῆς i. e. ἐν ζωῇ καινῇ. In baptismo, vel fufcipienda religione chriftiana, promifimus novam fentiendi et vivendi rationem, fimul etiam promifimus, nos fimiles fore Chrifto, eiusque exemplum per omnia effe imitaturos. Iam vero Chriftus poft reditum in vitam defiit vivere inter homines priftino more, et in coelum fufceptus eft. Ergo oportet etiam vos novam inire vitae rationem, coeleftem vivere vitam. Ex parte tantum comparat Chriftianos cum Chrifto per fe apparet. Similitudo enim tantum in eo eft, quod Chriftus poft reditum in vitam non amplius vixit ut Iudaeus inter Iudaeos, fed coeleftem vitam vivit. Ita etiam, qui eius religionem fufcipiunt defínunt effe Iudaei et Ethnici; imitantur Chriftum in coelis viventem, depofito priftino fentiendi et vivendi more. Cf. v. 6. Chriftum innocentem vitam in his terris egiffe, et hac parte diffimilem fuiffe hominibus, non negat Apoftolus, fed ut omnibus notum omittit.

5. Ἐι γὰρ σύμφυτοι — θανάτȣ αὐτȣ̃) *Si enim* (Chrifto) *similes facti sumus respectu mortis eius.* Dicuntur σύμφυτα de his, *quae uno eodemque loco sata sunt,* quae alias dicuntur ἔμφυτα, *insita.* Iam quoniam ea, quae vel eodem loco confita vel infita funt, vere poffunt dici inter fe coniuncta et adunata, fit ut σύμφυτος *unamquamque rei denotet cum aliena coniunctionem,* quo fenfu alias ponitur συμφυής, veluti apud *Aelianum* Hift. Anim. V, 21. ubi animal ait, συμφυῆ σκιὰν ἀποδείκνυται τȣ̃ ἰδίȣ σώματος, *similem cum corpore umbram facit.* Iofeph. Ant. XV, 11. 4. σύμφυτος σφρα-

σφραγίς simillimum sigillum. Plato Timaeo c. 28. *αἴσθησιν ἀναγκαῖον εἴη μίαν πᾶσιν ἐκ τῶν βιαίων παθημάτων ξύμφυτον γίγνεσθαι*, quae Cicero vertit: *necesse erat sensum existere unum communemque omnium, vehementiore motu excitato*, *Σύμφυτοι τῷ ὁμοιώματι* igitur sunt *coniuncti similitudine*, i. e. *similes*. Similes autem reddimur Christo respectu mortis eius, dum desinimus vivere more pristino non amplius studemus terrenis rebus, quasi in his esset summa nostra felicitas. *ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα*) Plena oratio esset: *ἀλλὰ καὶ σύμφυτοι τῷ ὁμοιώματι τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα*, *profecto etiam respectu resurrectionis similes ei fieri debemus*. *Ἐσόμεθα*, *esse debemus*, ut *τί ποιήσομεν*, Luc. III, 14. *Ἀλλά*, *profecto, utique*, hebr. אָכֵן. Fit hoc, dum ad honorem et gloriam Dei novam vitam agimus, et magis illis coelestibus, quam terrenis et caducis huius vitae bonis studemus. Cf. Col. III, 1. 2. Non enim eam, quae proprie dicitur, e mortuis resurrectionem, sed potius ipsam illam *καινότητα τῆς ζωῆς* v. 4. intelligendam esse, contextus ipse, inprimis vero v. 11. perspicue docet.

6. *Τοῦτο γινώσκοντες*) *Et hoc cogitemus*; *infigamus animo*. Sic *γινώσκειν* et voces similes interdum sumuntur. *ὅτι — συνεσταυρώθη*) Sensus est: *Veteri illi, et vitiosae sentiendi rationi vim esse inferendam.* Factum esse dicit, quod fieri debet. Pergit ex cruce, morte, et resurrectione Christi multas sumere similitudines, et eis aptare allegorica loquendi genera, quod ipsum דרש dicitur Hebraeis. *Ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος* hic et Eph. IV, 22. est mens, *animus vitiosus* (vetus) *qualis olim erat, quum nondum facti essent Christiani* (*der alte Sinn und*

und Denkungsart.) Est nempe ἄνθρωπος pro νȣ̃ς, *mens*, quae Paulo dicitur *homo* in homine. Vocatur etiam ὁ ἔσω ἄνθρωπος Eph. III, 16. Plato de rep. IX. τȣ̃ ἔξω ἀνθρώπȣ ὁ ἔντος ἄνθρωπος ἔσαι ἐγκρατέςατος. Ialkut Rub. f. 10, 3. *Caro est vestis interioris hominis, spiritus est homo interior, cuius vestis corpus est.* Adiungit Paulus prosopopoeiam, qua delectatur plurimum. Tribuit enim rei inanimatae, i. e. accidenti id, quod est animatorum. Veterem illam sentiendi consuetudinem dicit, ad similitudinem Christi cruci esse affigendam; quia, sicut cruci affixus non sine gravi dolore moritur, ita illa vitiosa natura non sine dolore vi sua privatur. ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας) *Ut ipsum peccatum* (cupiditas male agendi) *vim suam amittat,* et quasi occidatur. Τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας non *corpus* est, sed σάρξ, sive vitium animi a peccato profectum. Similis huic phrasis Col. I. 22. ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς ἀυτȣ̃. *Oecumenius* τὸ σῶμα ἁμαρτίας, παραφραςικῶς, ἄυτη ἡ ἁμαρτία. Καταργεῖν *occidere, vim et efficaciam alicuius rei tollere, abolere.* τȣ̃ μηκέτι — ἁμαρτίᾳ) Τȣ̃ pro ἕνεκα τȣ̃, ut saepe alibi. *Ne posthac peccato, s. vitiosae consuetudini serviamus,* ut ante servivimus. Nam Domino mortuo non amplius debemus obsequium, in qua prosopopoia Apostolus pergit v. 12. seqq.

7. Ὁ γὰρ — ἁμαρτίας) *Qui enim mortuus est, liber est a peccato,* sive amplius non peccat. Quum igitur Christiani cum Christo quasi mortui sint, non amplius peccato serviunt. Praeferenda tamen videtur *Koppii* sententia, ita explicantis locum: *Mortuum enim esse, et non amplius indulgere peccatis, sunt unum idemque.*

Addita nempe haec esse videntur, ut formulam ἀποθανεῖν *improprie* accipiendam esse, appareat. Ὁ ἀποθανὼν sc. τῇ ἁμαρτίᾳ, quod ex verbis sequentibus: ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας est repetendum. Δικαιοῦσθαι ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, i. e. δίκαιον s. ἐλεύθερον εἶναι ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, μηκέτι ἁμαρτάνειν. Cf. Act. XIII, 38. 39.

8. Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν χριστῷ) *Quum igitur mortui simus sicut Christus:* Εἰ *quum.* Δὲ *igitur*, ut hic Syrus habet. Vide dicta ad v. 5. πιστεύομεν — αὐτῷ) *Credimus, vivendum etiam esse nobis ita ut ipse vivit*, nempe sancte et in aeternum, vita coelesti et felicissima. Verbum συζήσομεν *vitam sanctam et aeternam* simul complectitur.

9. Εἰδότες — κυριεύει) *Christus enim, ut scitis, post reditum in vitam non amplius moritur; mors in eum non amplius habet vim aut potestatem.* Sic nec nos decet redire ad morem pristinum, vel iterare peccata, quibus nobis mortem, miseriam conscivimus. Debemus perpetuo vivere nova illa ratione, cui nos baptismate obstrinximus.

10. Ὃ γὰρ ἀπέθανε) *Quantum enim attinet, quod mortuus est Christus.* Ὃ pro καθ' ὅ. Κατὰ autem saepe est: *quantum attinet, quod attinet ad*; ut Act. XXV, 14. Rom. IX. 5. τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ) *Propter peccatum mortuus est semel*, et quidem misera morte. Τῇ ἁμαρτίᾳ, i. e. ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας, *ad expianda peccata.* Res ipsa docet, aliter *homines* ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, aliter *Christum.*. Amat Paulus Parallelismum; in quo interpretando multa cautione opus est. ὃ δὲ — θεῷ) *Quantum vero ad eius vitam attinet, vivit eam Deo*, i. e. sic, ut omnia ad honorem Dei referat, qui maiestate

atque

atque dignitate sempiterna eum exornavit. Etiam nunc in statu suo excelsiori se accommodat voluntati Dei. Curat nempe, ut doctrina propagetur, largitur hominibus salutem etc. Cf. Phil. II, 11. Sic et nos, postquam meliores esse coepimus, indesinenter pie vivere debemus, omnemque vitam nostram componere ad voluntatem divinam. Dionys. Halic. III, 17. ἀλλ' εὐσεβὲς μὲν, ἔφη, πρᾶγμα ποιεῖτε, ὦ παῖδες, τῷ πατρὶ ζῶντες, καὶ οὐδὲν ἄνευ τῆς ἐμῆς γνώμης διαπραττόμενοι. *Quintil.* Declam. 322. Cognosce animum meum. *Sicut voluisti, tibi vixi, tibi moriturus fui,* nulli alii in hoc pectore locus fuit.

11. Οὕτω καὶ — κυρίῳ ἡμῶν) *Sic et vos statuite; vos mortuos esse propter peccatum, et vitam componere debere ad voluntatem Dei ad exemplum Christi Iesu Domini nostri.* Λογίζεσθε, *reputate, ducite,* statuite. Est in hoc commate applicatio eorum, quae modo v. 10. dicta erant. Ibi erat: Christus τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ. Ad hoc refertur: statuite ἑαυτοὺς νεκροὺς εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, vos miseros factos esse peccato, (v. 2.) adeoque vobis ab eo abstinendum, ne porro miseri sitis. Porro comm. 10. erat: Christus ζῇ τῷ Θεῷ. Ad hoc com. 11. refertur; ζῶντας τῷ Θεῷ, putate vos debere vitam vestram componere ad voluntatem et honorem Dei; et quidem ἐν χριστῷ κ. τ. λ. Ἐν, *ad exemplum.* Est simul in hoc versu conclusio et compendium eorum, quae supra v. 4. 5. pluribus verbis dicta erant.

12. Μὴ οὖν — σώματι) *Ne igitur propensio ad malum imperium suum exerceat in membra mortalis vestri corporis.* Sequitur admonitio, superstructa doctrinae v. 3—11. propositae. Ἡ ἁμαρτία, propensio ad malum, quae est in homine, per prosopopoeiam comparatur tyran-

ranno, qui corporis membra pro arbitrio suo ad peccata trahit atque impellit. Ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, i. e. in *vobis* s. in persona vestra: comm, 13. ἑαυτοὺς, ut nonnullis placet. Aptius tamen videtur intelligere *membra corporis*, ut sensus sit: Nolite membris corporis vestri abuti, ad praestandum obsequium peccato, vel pravis cupiditatibus. εἰς τὸ — αὐτοῦ) Verba: αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ, valde sunt suspecta, et varie in antiquis libris leguntur. Et verba εἰς τὸ ὑπακούειν omnino plenum sensum efficiunt; coniuncta cum antecedentibus. Absurdum et iniquum est, inquit Apostolus, membra corporis iniustae et interitum illaturae peccatorum tyrannidi subiicere, quin potius menti immortali corpus mortale, non vicissim corpori mortali mens immortalis subiiciatur oportet. 2 Petr. II, 11. Brevis est haec vita, quam, prout se quis hic gesserit, sequitur vel aeterna miseria, vel aeterna felicitas. 2 Cor. VI, 10.

13. Μηδὲ — ἁμαρτίᾳ) *Nec sistite membra vestra propensioni ad peccatum, ut sint instrumenta scelerum.* Pergit in coepta prosopopoeia. Prava peccandi cupiditas non amplius est vester dominus, cui obsequium debeatis; ergo nec membra corporis vestri praesto sint pravis cupiditatibus. Τὰ μέλη ὑμῶν idem denotant, quod τὸ σῶμα ὑμῶν v. 12. et intelliguntur vires quaelibet hominis, sive corporis s. animi. Τὰ ὅπλα, hebr. כֵּלִים sunt *instrumenta*, quorum ministerio aliquid fit, comm. 19. δοῦλα. Sic quoque *arma* apud scriptores latinos, e. g. de *instrumentis* rusticorum apud *Virgilium*. Georg. I, 160. Ἀδικία, ut supra I, 18. *scelus omne* denotat. ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ) *Tradite vos Deo*

Deo quem nunc pro veſtro Domino agnoſcitis. Omnia animi deſideria, totamque vitam veſtram componite ad nutum voluntatemque Dei. ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας. (cf. v. 4.) i. e. ὡς πρὶν μὲν νεκρὲς, νῦν δὲ ζῶντας, tanquam homines prorſus immutati. ὅπλα δικαιοσύνης) *Instrumenta probitatis.* Δικαιοσύνη ad omnes honeſtas actiones extenditur, et aeque late patet, atque contraria, quam modo habuimus ἀδικία.

14. Ἁμαρτία — κυριεύσει) *Propensionis ad peccatum vis non redigat vos in potestatem.* Verbis ſequentibus ἐ γὰρ — χάριν, ex b. *Kopii* ſententia repetitur illa ipſa dubitatio de libertate Chriſtianorum a legum Moſaicarum terroribus, iam ſupra initio capitis propoſita, ut γὰρ ſit particula transeundi: *utique, sane quidem, freylich,* et νόμος ſit *lex Mosaica,* ita tamen, ut inprimis reſpiciatur ad *minas* legum, quibus Iudaei terrebantur. Itaque ὑπὸ νόμον ἔιναι idem Koppius interpretatur: *poenis lege propositis esse obnoxium, s. metu poenarum, quas istae minantur teneri.* Sed ὑπὸ νόμον ἔιναι, hic, ut Gal. IV, 4. 5. 21. eſt: *lege Mosaica teneri*, ei adſtrictum eſſe. Et quum, (ut Morus recte obſervat,) χάρις et νόμος ſibi opponantur, χάρις ut Io. I, 17. erit *oeconomia gratiae*, Evangelium. Non amplius, inquit Apoſtolus obſtricti eſtis, obſequium debetis legi Moſaicae, quae iubet, minatur poenas, ſed obſtricti eſtis Evangelio, i. e. ei doctrinae, quae promiſſis et beneficiis animos ad obſequium impellit. Eo libentius Deo obſequi debetis, quia nos iam non per minas et poenas, ſed per promiſſiones allicit, et ſibi devincit.

15.

15. Τί οὖν — μὴ γένοιτο) *Quid igitur? Licetne nobis peccare, quia non subditi sumus legi, sed oeconomiae gratiae? Nullo modo.* Nam officii necessitas et obligatio manet, etsi argumenta variant. Argumenta repeti possunt a iussis, minis, poenis; possunt etiam repeti a promissionibus et beneficiis. Posterioris generis argumenta maximam vim habent ad flectendos hominum animos.

16. Οὐκ οἴδατε — ὑπακούετε) *An nescitis, vos eius, cui sponte vestra subesse volueritis servos esse, cui obedire debetis?* Εἰς ὑπακοὴν, eo consilio, ut ei obediatis. Ἤτοι — δικαιοσύνην) *Aut igitur peccato addicti estis ad perniciem, aut obedientiae* (erga Christi praecepta,) *ad felicitatem.* Οὐκ οἴδατε; conceditis ipsi. ᾧ ὑπακούετε, redundat. ἤτοι ἁμαρτίας sc. δοῦλοι. Εἰς θάνατον, *ad miseriam vestram,* ut infra v. 21. Tum oppositionis lege εἰς δικαιοσύνην vertendum est: *ad vestram felicitatem.* Suspecta támen sunt verba εἰς θάνατον, quae si deleantur, ὑπακοὴ εἰς δικαιοσύνην erit pro ὑπακοὴ τῆς δικαιοσύνης *obsequium erga virtutem*, et δοῦλος ὑπακ. εἰς δικ. pro ὑπακούων τῇ δικαιοσύνῃ. Docet Apostolus miserrima servitute teneri eum, qui peccatis indulgeat, eum contra, qui Deo obsequatur, felicissima frui conditione. Est igitur servitus haec, et peccandi consuetudo pars eius miseriae, (θανάτου) de qua ad comma 2. huius cap. diximus.

17. Χάρις δὲ — διδαχῆς) *Gratia autem sit Deo, quod, quum fueritis servi peccati,* (cupiditatibus pravis obsecuti fueritis) *nunc sitis morigeri doctrinae evangelicae, quemadmodum illa vobis tradita est.* In verbis ὅτι ἦτε δοῦλοι est Hebraismus praeteriti cum copuia-

pulativa coniunctione, vice participii, πρὶν μὲν ὄντες δοῦλοι. Non enim Deo gratias agit, quod servierint peccato, sed quod, qui servierunt peccato, postea obedierunt evangelio. Ἐκ καρδίας, i. e. non exterius tantum, sed intra animi recessus, sincera fide. ὑπηκούσατε εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς, pro: ὑπηκούσατε τῇ διδαχῇ, κατὰ τὸν παραδεδομένον τύπον, vel etiam: ὑπηκούσατε εἰς τύπον διδαχῆς ὃς παρεδόθη ὑμῖν. Nam verbum ὑπακούειν etiam cum εἰς iungi solet. Appianus bell. civil. L. IV. ἐκέλευσεν ἐς πάντα ὑπακούειν, *iussit, ut imperata omnia facerent.* Paulo post: ἐβόων ὑπακούειν εἰς ὅ, τι βούλοιτο. Τύπος διδαχῆς est *forma, typus* s. *imago doctrinae*, 2 Tim. I, 13. *Forma* quaedam tribuitur coelesti doctrinae, quoniam veritatum eiusdem inter se connexarum *imago* quaedam atque *effigies* animis discentium *imprimitur.* Similiter Plutarchus de liberor. educatione: *Sicut* inquit, *sigilla mollibus imprimuntur ceris*, οὕτως αἱ μαθήσεις ταῖς τῶν ἔτι παιδίων ψυχαῖς ἐναποτυποῦνται.

18. Ἐλευθερωθέντες — δικαιοσύνῃ) *Postquam enim erepti estis dominio peccati, venistis in dominium virtutis.* Non facti estis plane liberi, plane vestri arbitrii, sed venistis sub alium dominum; virtutis praeceptis obsequi debetis.

19. Ἀνθρώπινον — λέγω) *Magis adhuc populariter et ad vestram imbecillitatem accommodate dicam.* Nam haec forma apud scriptores graecos significat *humano more loqui, populariter*, ut facile ab omnibus possis intelligi, et opponitur magniloquentiae poëtarum, inpri-

primis tragicorum; deinde ſubtilitati et obſcuritati philoſophorum. *Strato* ap. *Athenaeum* IX. ἱκετεύω γ' αὐτὸν ἤδη μεταβαλεῖν, ἀνθρωπίνως λαλεῖν τε. *Petronius* 90. Minus quam duabus horis mecum moraris, et *saepius poëtice quam humane locutus es.* Chryſoſtomus recte explicat: ἀπὸ ἀνθρωπίνων λογισμῶν ἀπὸ τῶν ἐν συνηθείᾳ γινομένων. τὸ γὰρ σύμμετρον τῇ προσηγορίᾳ τε ἀνθρωπίνε δηλοῖ, *dicam de iis rebus humana concludendi ratione, exemplis desumtis ab iis rebus, quae in consuetudine positae sunt; etenim id quod humanis moribus convenit hac locutione indicat.* διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν) *Propter imbecillitatem naturae vestrae*, i. e. ingenii veſtri. *Infirmitas* haud raro uſurpatur *de intellectus tarditate*, Rom. XIV, 1. 2. XV, 1. 1 Cor. VIII, 9. 10. Σάρξ Paulo perſaepe eſt quicquid in homine vitaque humana eſt pravum et vitioſum, ſuperſtes adhuc in hominibus Chriſtianis infirmitas quaevis, ad errandum proclivitas, vitioſitas denique omnis, et quicquid τῷ πνεύματι eſt contrarium. ὥσπερ — τῇ ἀνομίᾳ) *Quemadmodum* (quum peccatores eſſetis) *membra vestra tradidistis impurae et flagitiosae vitae mancipia.* Ἀκαθαρσία complectitur *impurae et nefandae veneris scelera*, ſupra c. I, 24. ſqq. deſcripta. Poteſt tamen etiam eſſe Synonymum ἀνομίας, *improbitas quaevis.* Poſt τῇ ἀνομίᾳ ponendum eſt comma. εἰς τὴν ἀνομίαν) Ita, ut quotidie peiores fieretis. Is enim mos eſt conſuetudinis. Alii τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν coniungunt, ut ſit familiaris loquendi modus pro πάσῃ τῇ ἀνομίᾳ. Τὰ μέλη ὑμῶν, pro ἑαυτὰς, *vos ipsos cum omnibus viribus vestris.* εἰς ἁγιασμὸν) i. e. ita ut quotidie progreſſum faciatis in ſanctitate. Par enim vis conſuetudinis in utramque partem; imo

imo ad bonum fortior. Alii iterum τῇ δικ. εἰς ἁγιασμ. positum esse putant pro πάσῃ τῇ δικ. καὶ ἁγιασμῷ. Δικαιοσύνη et ἁγιασμὸς sunt synonyma.

20. Ὅτε — δικαιοσύνῃ) *Olim, quum peccati mancipia essetis, verae pietati omnino non suberatis; vivebatis* ita, quasi a sanctitatis lege essetis immunes. *Theodoretus:* τὰ γὰρ ἐκείνης (τῆς ἁμαρτίας) μόνης ἐπληρῦτε προστάγματα, τὺς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐκ ἐδέχεσθε νόμυς.

21. Τίνα — ἐπαισχύνεσθε) *Quale vero emolumentum vobis peperit vita ista, cuius vos iam pudet?* Ἐφ' οἷς, i. e. τῶν ἔργων ἐκείνων ἐφ' οἷς. Tunc nullus fructus ad vos rediit. Vos ipsi nunc boni facti sine pudore scelerum vestrorum meminisse non potestis. Si hoc efficit recordatio, quid res ipsa? Alii post τότε signum interrogandi ponunt, et vertunt: *Quid commodi, utilitatis inde ad vos? Eiusmodi cuius nunc vos pudet.* Alii: *Quosnam tum fructus ferebatis? Qualis erat vita vestra? Talis, ut nunc vos eius pudeat* τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, θάνατος) *Nam merces eorum est mors,* poena. Τέλος usurpatur de eo, quod quis aliqua re tractanda consequitur, sive bonum sit, sive malum, adeoque quum *praemium* tum *poenam* indicat. Sic τὸ καλὸν τέλος τῆς ἡδονῆς Alciphr, Ep. I, 34. Ἔρωτος καλὰ τέλη dicuntur apud Lucian. de Saltatione. Ioseph. Ant. VI, 1. 2. ἐπὶ τοιύτῳ μισθῷ καὶ τέλει, *quum tanta merces et poena proposita esset.* Θάνατος h. l. est *omnis generis miseria,* quam veteres omnes mortis imagine, naturae humanae maxime terribili adumbrare solebant. Cf. supra c. V, 12. et ibi notata.

22. Νυνὶ δὲ) Hoc opponitur illi ὅτε γὰρ. v. 20. quasi dicat, multum mutatae sunt res. Cf. v. 19. δουλωθέντες δὲ τῷ θεῷ) *Mancipati Deo.* Supra dixit τῇ δικαιοσύνῃ comm. 18. Nimirum qui bonitati, rebusque honestis servit, is et Deo servit, quia Deus hoc semper amavit et in Evangelio apertissime praecepit. ἔχετε — ἁγιασμὸν) *Hunc habetis fructum, quod evaditis sanctiores*; vel, ut alii malunt, pro: ἔχετε καρπὸν ἁγιασμοῦ *fruimini commodis quae virtus offert.* τὸ δὲ τέλος, ζωὴν αἰώνιον) *Mercedem* (praemium) *vero tandem consequimini aeternam felicitatem.* Τέλος h. l. *praemium.* Cf. v. 21.

23. Τὰ γὰρ — κυρίῳ ἡμῶν) *Nam merces peccati est miseria; sed gratuitum Dei beneficium est felicitas aeterna,* (quae tribuitur) *per Christum Iesum Dominum nostrum.* Θάνατον hoc etiam loco esse miseram et noxam e peccato oriundam, ex eo patet, quod ei opponitur ζωὴ αἰώνιος, *felicitas aeterna.* Mortem naturalem non intelligi, ex eo etiam apparet, quod etiam pii et probi Christiani moriuntur, qui tamen (v. 22.) sunt *liberati a peccato.* ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. τὰ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας) *Stipendia,* s. *merces peccati,* stipendia, quae peccatum tanquam rex et imperator militibus suis praebet. *Hesychius*; ὀψώνιον, δαπάνη, κέρδος. *Theodoretus*: τὸν μισθὸν ὀψώνιον κέκληκεν. ὀνομάζειν γὰρ οὕτω φίλον αὐτῷ τὸ στρατιωτικὸν σιτηρέσιον. χάρισμα) *Donativum,* quod hodie militibus *gratificatio* vocatur. Praeter stipendium militibus bene meritis dabantur coronae, laureae, honores. *Sueton.* Ner c. 12. *Populo congiarium, militi donativum proposuit.* Ζωὴ — ἡμῶν) *aeterna felicitas parta per Christum*

stum Iesum, dominum nostrum, s. apud *Christum in eius regno olim obtinenda.* Ἐν, pro παρά.

CAP. VII.

1. Ἢ ἀγνοεῖτε — χρόνον ζῇ) *Aut ignoratis, fratres, (alloquor enim eos, qui legis Mosaicae cognitionem habent) legem imperare homini quamdiu is vivit?* Pergit Apostolus illustrare id, quod cap. praecedente VI, 24. dixerat, et summatim docet, Christianos a lege Mosaica esse liberos, quam sententiam declarat simili, a coniugibus sumto. Γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ) *Alloquor enim eos, qui legis cognitionem habent.* Νόμος, lex Mosaica. Potest tamen etiam lex quaelibet intelligi, (prout ἀνθρώπου voce quilibet homo intelligitur;) etsi Iudaei, quos inprimis alloquitur Paulus, de omnium legum natura e legibus suis Mosaicis tulerunt iudicium. ὅτι — ἀνθρώπου) *Quod lex imperat homini*, ius potestatemque in eum habet, ut dominus in servos. Legem προσωποποιεῖν frequens Hebraeis. Τοῦ ἀνθρώπου refer ad κυριεύει, non ad νόμος, quasi hyperbaton sit pro νόμος ἀνθρώπου, *lex mariti.* ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ) *Quamdiu vivit*, sc. homo, cui opponit ἐθανατώθητε com. 4. et ἀποθανόντες com. 6. Confirmat hoc usus loquendi Iudaicus. Schabbath fol. 30. 1. *Quando mortuus est homo, a lege et bonis operibus fit liber.* Alii ζῇ ad νόμον referunt: *Quamdiu vivit lex*, propter exemplum v. 2. 3. propositum, ubi lex, tanquam dominus cum marito comparari videtur. Sed comparationes non nimis sunt extendendae. Hoc dicere vult Apostolus: Sicuti uxor, mortuo marito, recte nubere potest alii: ita et nos Christiani, qui respectu legis Mo-

saicae tanquam mortui considerandi sumus, ad alium dominum, nempe ad Christum pertinemus. In comparatione non poterat dicere Apostolus: *Mulier mortua potest alii viro nubere;* quare *maritum* mortuum substituit.

2. Ἡ γὰρ — νόμῳ) Exempli gratia, *mulier maritata, viventi marito,* (non autem mortuo,) *adstricta est lege.* Exemplum sumit in lege coniugii. ὕπανδρος γυνὴ, mulier quae in matrimonio vivit. Glossae veteres: ὕπανδρος, *maritata.* Quamvis arctior nulla sit copulatio, quum coniugum, eaque lege praecepta, nihilo tamen secius cessat, si alteruter coniux moriatur. κατήργηται — ἀνδρὸς) *Libera est a lege* s. *potestate viri.* Καταργεῖσθαι ἀπὸ τοῦ νόμου est *lege liberari*, ut sequentia ostendunt, quia qui a domino aliquo liberatur, ei mortuus est quodammodo. Respondet ἀργεῖν et καταργεῖσθαι Hebraeo בָּטֵל quod est *desinere.*

3. Ἄρα — ἑτέρῳ) *Itaque vivente marito adultera appellabitur, si nupserit alii marito.* Χρηματίσει, *appellabitur*, *audiet.* Diodor. Sic. I, 44. Πτωλεμαῖος ὁ νέος Διόνυσος χρηματίζων, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ) *Si alii nupserit.* Hebraismus. Levit. XXII, 12. Ἐὰν δὲ — ἑτέρῳ) *Si vero mortuus sit maritus, libera est mulier ab illa lege, ut adeo non sit adultera, si nupserit alii marito.* In tota hac similitudine hoc solum attendendum est, vinculum, quod coniuges copulat, solvi, si alteruter coniugum, sive maritus, sive uxor moriatur. Iam v. 4. sequitur accommodatio.

4. Ὥστε — τοῦ χριστοῦ) *Ad eundem modum, fratres mei, vos etiam mortui estis legi per Christum.* Ὥστε, pro

pro ὥστε; nam sequens καὶ est ἐπιδοτικόν; *et sic vos quoque* etc. Ἐθανατώθητε, *interfecti estis*, i. e. mortui, τῷ νόμῳ legi Mosaicae, soluti estis obligatione eius. Est similitudo. Quemadmodum uxor, defuncto marito, libera est, ad eundem modum vos nunc liberi estis a lege. Antequam vos Iudaeo-christiani susciperetis doctrinam Christi, vinculo obstricti eratis legi Mosaicae. Nunc autem quum per baptismum mortui estis, (c. VI, 3. 4.) dissolutum est vinculum inter vos et legem Mosaicam; liberi estis a lege ista *per corpus Christi*, cruci affixum scilicet; nam *corpus* h. l. debet spectari quatenus interfectum est. Ergo erit: *per mortem Christi*. Christus enim morte sua vim legis, quae peccatoribus mortem minabatur, sustulit, ita, ut in Christum vere credentes a legis iuribus omnino liberi sint. εἰς — ἑτέρῳ) *Ita ut nunc sitis alius imperio subiecti*, non amplius veteri illi et abrogatae legi, sed Christo, ut statim additur. Ecclesia sponsae comparatur. 2 Cor. XI, 2. Eph. V, 49. τῷ ἐκ νεκρῶν — τῷ θεῷ) *Qui ideo e mortuis resuscitatus est, ut nos Christiani novam, Deoque dignam agamus vitam.* Verba ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ θεῷ iungenda sunt proxime praecedentibus, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι. Si enim ad εἰς τὸ γεν. ὑμ. pertinerent, scribendum fuisset: καρποφορήσητε, non καρποφορήσωμεν. Persequitur similitudinem; nam et partus in matrimonio fructus dicuntur. Disciplinae Christi fructus sunt egregia facinora.

5. Ὅτε — σαρκί) *Quum enim imbecillitati naturae nostrae relicti essemus*, nempe sub sola lege, sine Christo. *Theodoretus*: ἐν τῇ σαρκί, τουτέστι τῇ κατὰ νόμον πολιτείᾳ, *in conditione illa, quae sub lege erat.* Σὰρξ

 enim

enim opposita τῷ πνεύματι, saepe *infirmum* aliquid et miserum denotat; saepe etiam ipsam legem. Incipit iam Apostolus ostendere, legem Mosaicam non potuisse praestare id, quod nunc nobis praestat lex nova, doctrina Christi: legem illam haud fuisse praeditam vi illa, quae opus nobis est ad compescendas malas cupiditates, et ad sancte vivendum. Bene haec sunt notanda, ob ea quae sequuntur v. 7. sqq. τὰ παθήματα — μέλεσιν ἡμῶν) *Commotiones animi pravae, per legem excitatae et auctae opus suum ediderunt per membra nostra.* τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν) *Cupiditates ad peccatum ducentes,* Gal. V, 24. appetitus pravi vehementiores. τὰ διὰ τῦ νόμυ) Sc. φαινόμενα, aut γνωριζόμενα, ut Chrysostomus explicat, πλεονάζοντα, *per legem patefactae et auctae.* Posses etiam supplere ἀφορμὴν λαβόντα, v. 8. 11. ut intelligendae sint *malae cupiditates legis occasione enatae.* ἐνεργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν) *Opus suum ediderunt per membra nostra,* et impulerunt nos ad mala facinora. Nam homines id, quod prohibitum est, eo magis appetere solent. Leges solae non emendare possunt animum, si nihil aliud accesserit. Ἐνεργεῖσθαι est Deponens, ac poni solet etiam non expresso Accusativo, ut Gal. V, 6. εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ) *Ut poenam nostram augeremus;* proprie: *ut fructus ferremus morti. Fructus ferre*, ut v. 4. est actiones perpetrare sive bonas sive malas, ex cogitandi sentiendi et iudicandi ratione ortas. Ὁ θάνατος, *miseria et noxa peccati.* Fructus fert τῷ θανάτῳ, qui peragit quae miseriam et noxam afferunt. Per Prosopopoeiam ὁ θάνατος cum tyranno comparatur. Tantum abest, inquit Paulus, ut lex Mosaica nos a dominio vitiosarum cupiditatum liberare, et ad ve-

ram

ram felicitatem perducere potuerit, ut potius vis malarum cupiditatum et poena augeretur.

6. Νυνὶ — γράμματος) *Nunc autem liberi sumus a lege* (Mosaica) *mortui* quasi *respectu eius* (legis) *qua tenebamur, ita ut Deum colamus ex praescriptis novae et perfectioris religionis, non ex praescriptis legis antiquae scriptae.* Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου) *Nunc autem liberi sumus a lege*, eiusque rigore. Cf. supra v. 2. Liberi a lege sumus, quemadmodum mulier maritata a viro, eo mortuo. Ἀποθανόντες — κατειχόμεθα) Alii legunt ἀποθανόντος, quae lectio nata videtur ex interpretationibus Patrum, secundum quos Paulus dicere voluit, legem mortuam esse Christianis. Legendum, ut videtur, ἀποθανόντες, et cum verbis sequentibus coniungendum. Plena phrasis esset: ἀποθανόντες ἐκείνῳ (sc. τῷ νόμῳ) ἐν ᾧ κατειχόμεθα. Idem sensus, qui comm. 4. Κατέχειν *vim et rigorem* legis indicat, ut κυριεύειν v. 1. *Chrysostomus*: ὡσανεὶ ἔλεγεν, ὁ δεσμὸς δι' οὗ κατειχόμεθα, ἐνεκρώθη καὶ διεῤῥύη, ὥστε τὸν κατέχοντα μηδὲν κατέχειν λοιπὸν, τουτέστι τὴν ἁμαρτίαν. ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς) Sc. τῷ θεῷ s. τῇ δικαιοσύνῃ. ἐν καινότητι πνεύματος) i. e. ἐν πνεύματι καινῷ, *spiritu novo*, i. e. *accommodate ad novam eamque perfectam doctrinam*, cui statim opponitur παλαιότης γράμματος. Quicquid nempe est perfectum, et hominum consuetas vires, vel scientiam vulgarium hominum superat, interdum vocatur πνεῦμα. Ergo mox est ipsa doctrina christiana, mox sentiendi agendique ratio huic doctrinae consentanea. οὐ παλαιότητι γράμματος) Non secundum veterem legem Mosaicam, litteris perscriptam: Γράμμα, *scriptum, membrana*,

Luc. XVI, 9. 7. *Lex* ita vocatur, quia destituta erat vi et efficacia vere emendandi hominum animos, quia peccata non tollebat, sed potius eorum memoriam renovabat. Hinc patet praestantia religionis Christianae, eiusque praerogativa prae lege illa Mosaica.

7. Τί οὖν — ἁμαρτία;) *At dicat aliquis: an lex est caussa peccati?* Metonymia, quasi dixisset: εἰ διὰ νόμου ἁμαρτία. Dixerat Apostolus v. 5. affectiones animi pravas per ipsam legem commotas fuisse et auctas. Hinc obiicere poterant Iudaei, legis Mosaicae tenaces, ex mente Apostoli legem fieri caussam peccati. Hanc obiectionem refellit v. 7—12. Negat, ea, quae de potestate et vi peccati sub lege dixerat, ita esse capienda, ac si lex peccati veluti magistra, atque noxia esset, quod adversarius potuisset obiicere, et ostendit, legem arguere tantum homines et convincere male factorum. Τί οὖν ἐροῦμεν est formula Paulo usitata, qua occupatur reprehensio: *at dicat aliquis.* Respondet Paulus ad hanc obiectionem: Μὴ γένοιτο — διὰ νόμου,) *Absit hoc. Imo potius peccatum non agnoscebam,* (non habebam notitiam *malefacti*) *nisi per legem.* Qui legis notitiam non habet, is nec habet peccati, i. e. *malefacti* notitiam. Hoc de prima hominum aetate capi debet; nam alia hominis aetas nulla expers est omnis notitiae legis et peccati. Vid. b. Mori *additamentum disputationis de homine, submittente se Deo,* (Lips. 1789.) p. 4. Νόμος h. l. est lex quaevis, sive sit humana, sive divina. Sensus igitur est: Lex Mosis hoc cum aliis legibus habet commune, ut doceat homines, quid sit non recte appetere et agere; habet hanc utilitatem ut ignorantiam mortalitatis depellat. τήν τε γὰρ — ἐπιθυμήσεις)

μήσεις) *Concupiscentiam enim non cognovissem, nisi lex dixisset: Noli concupiscere.* Ignorare cupiditatem h. l. eſt, eam hactenus ignorare, quatenus e lege diiudicatur, et, qualis ſit, cognoſcitur. Iam e lege cognoscitur, non omnia ſine diſcrimine appeti debere, ſed certum appetendi genus, certum gradum et modum diſſuaderi, improbari, prohiberi. Ignorat ergo cupiditatem, qui ignorat eam eſſe illicitam, ut in exemplo addito, non eſſe alterius bona ſic expetenda, ut tibi ea vindicare velis. Talia puer, alienus adhuc a legis et interdicti notione, diiudicare et diſcernere nequit. Ut primum autem legis notitia oblata diſcitur, aliquid et aliquo modo appeti non debere, diſcitur et illud, agi hoc et hoc modo non debere, quod appetere, et hoc modo appetere non liceat. Notandum eſt hoc loco ac deinceps Paulum in prima perſona loqui, non quod de ſe agat; ſed quod modeſtiae cauſſa res odioſas ſic exprimere malit, quod ipſe dicit *μετασχηματίζειν*. 1 Cor. IV, 6. Talia et alibi occurrunt. Scholiaſtes Horatii ad epiſtolam VIII. Lib. I. *Reprehendit Celsum morositatis et inconstantiae, ita tamen, ut quae in eo carpit, in se transferat, quo reprehendat liberius.* Sic in arte poëtica: *Brevis esse laboro, obscurus fio.* Totum hunc locum docte illuſtravit D. FRID. SAM. WINTERBERG. *in periculis exegeticis.* Mengeringhuſae, 1791. 3. Illud in Moſe: *ἐκ ἐπιθυμήσεις* Exod. XX, 14. non de ſola animi prava cupiditate, ſed etiam de ipſis, quibus ex ſe exſerere ſolet, artibus atque facinoribus eſt intelligendum.

8. Ἀφορμὴν — ἐπιθυμίαν) *Sed propensio ad malum, occasionem nacta per legem, effecit in me varii generis cupidates.* Docet nunc Apoſtolus, non tam

 in

in lege, quam potius in ipſo homine eſſe cauſſam et culpam, quare concupiſcat prohibitum. Ἡ ἁμαρτία h. l. eſt propenſio, inclinatio hominis ad varia peccata; *der Hang, die natürliche Neigung zum Bösen.* Haec occaſionem nacta διὰ τῆς ἐντολῆς, per praeceptum, illud nempe: οὐκ ἐπιθυμήσεις, *effecit in me varii generis cupiditates,* artes pravas, et turpiſſima quaevis conſilia. Ovidius Amor. II, 19. 3. *Quod licet, ingratum est: quod non licet, acrius urit.* III, 4. 17. *Nitimur in vetitum semper, cupimusque negata.* χωρὶς — νεκρά) *Peccandi enim libido, nisi lege quadam irritetur, torpere solet, non tam facile* in prava facinora erumpit. Eſt enim hoc comparate dictum. Νεκρὸν, *iners, quod vim suam non exserit.*

9. Ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτὲ) Pergit Apoſtolus in Metaſchematiſmo, coepto com. 7. *Equidem vivebam aliquando sine legis notitia.* Loquitur Paulus de eo, quod omnibus hominibus evenire ſolet. Infantes nempe nullam habent notitiam legis; paulo poſt pueri diſcunt quidem leges quasdam et memoriae mandant, ſed eas parum curant. Ἐλθούσης — ἀνέζησεν) *Quum vero lex mihi innotesceret, tunc propensio ad malum exardebat.* Ἐλθούσης τῆς ἐντολῆς, ſc. animo meo; poſtquam notitiam legis accepi.

10. Ἐγὼ δὲ ἀπέθανον) *Ego vero poenam mihi conscivi.* Peccavi *et merui poenam*, intellexi, me miſerum eſſe. Nam haec h. l. eſt ſignificatio verbi ἀποθνήσκειν ut ἀποκτείνειν comm. 11. et 2 Cor. III, 6. *ad mortem vel poenam condemnare.* Sic hebraicum מוּת eſt *mori,* et *mortis reum esse, miserum et infelicem fieri.* Gen. XVI, 11. Reſpicit Paulus ad commina-

tio-

tionem poenae Gen. II, 17. καὶ εὑρέθη — θάνατον) Ellipsis: ἡ ἐντολὴ (ἡ δεδομένη, vel ἡ γενομένη) πρὸς ζωὴν, αὕτη (εὑρέθη γεγονυῖα) εἰς θάνατον. Ευρίσκομαι, *sum, appareo. Atque lex, consilio salutari data, effecit, ut poenam subirem.* Nam propter imbecillitatem humanam lex non tantum mihi hunc usum non praestitit, sed etiam propensioni ad peccata occasionem dedit, ut in mala facinora erumperet.

11. Ἡ γὰρ ἁμαρτία — ἀπέκτεινεν) *Nam propensio ad malum occasionem arripiens a lege, me decepit, et per eam* (legem) *miserum reddidit.* Non ipsa lex, sed propensio ad male agendum me induxit, ut legem violarem. καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν) Cf. comm. 10. Ἀποκτείνειν h. l. est *infelicem, miserum reddere.* Non tantum Hebraei, verum etiam profani τὸ ἀποκτείνειν sic usurpant. Apud Plutarchum. *Discr. adul. et am.* Cassius Severus dicit: αὕτη τοῦτον ἡ παῤῥησία τὸν ἄνθρωπον ἀποκτενεῖ, *ista loquendi libertas hunc hominem perdet.* Et Stryangaeus violentas sibi inferens manus, quod turpibus ipsius cupiditatibus gratificari Zarinaea noluisset, ad hanc scripsit: σὺ δέ με ἀπέκτεινας, *tu mihi necis caussa fuisti.* Euripides in Troad. v. 737.

12. Καὶ ἡ ἐντολὴ — ἀγαθή). Ἡ ἐντολὴ, vel est, *praeceptum* illud, de non concupiscendo, vel praeceptum singulare quodvis. Sanctum, i. e. innocens, in quo non est caussa miseriae; aequum et iustum; quod vetat circumventiones et fraudes alteri noxias; *bonum* est, et *utile* tum quia iubet, ut alios diligamus tanquam nos ipsos, tum quia legem observantibus vitam promittit.

13. Τὸ οὖν — θάνατος;) *Ergone res bona mihi fuit caussa perniciei?* Respondet Apostolus: ἁμαρτίαν esse caus-

caussam proximam miseriae humanae, νόμον autem *occasionem* tantum *remotam*. Τὸ ἀγαθὸν, i. e. *lex* quae bona est, θάνατος h. l. αἰτία τοῦ θανάτου. ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία) Sc. ἐμοὶ γέγονε θάνατος. Sic mihi interpungendum videtur. *Sed propensio ad malum mihi exitio fuit.* Alii aliter, sensu fere eodem. ἵνα φανῇ — θάνατον) *Ita ut manifestum fieret, peccandi proclivitatem occasione accepta et lege, quae bona est, mortem mihi peperisse.* ἵνα φανῇ κατεργαζομένη, ut φαίνεται καλουμένη, φαίνεται ποιήσας, apud Thucyd. Plutarch. aliosque Profanos. Ἀγαθὸν h. l. est lex, quae bona et sancta est. v. 12. ἵνα γένηται — ἐντολῆς) *Ut adeo proclivitas ad peccandum fieret longe pessima, occasione legis.* Ὑπερβολὴ *eminentia, excellentia, magnitudo.* Paulus vero hanc formam: καθ' ὑπερβολὴν, ponere solet pro adverbio ὑπερβολικῶς, *praeter modum.* 1 Cor. XII, 31. 2 Cor. I, 8. aliisque locis. Hoc vult Apostolus: Apparuit, propensionem ad malum esse maxime abominandam; turpissimum enim est, re bona abuti.

14. Οἴδαμεν — πνευματικός ἐστιν) *Scimus enim, legem esse perfectam*, praeclaram, bonam, v. 12. Est nempe lex virtutis officiorumque magistra, perfectionis moralis norma, appetitionique illicitae contraria. Πνεῦμα, רוּחַ, in genere suo praestans et eggregium, cujus oppositum est σάρξ, *infirmum, tenue.* ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι) *Ego vero infirmus sum pravis affectibus abripior*, vel deditus sum. Ἐγὼ, iterum in sua persona loquitur Apostolus de *quolibet, homine non Christiano, qui Iudaeus sit, sive ethnicus.* Miror, Koppium eorum accessisse sententiae, qui putant, Paulum de se etiam, et de omnibus

vere

vere Christianis haec dicere. Contrarium non tantum ex verbis proxime sequentibus, sed etiam ex ipso Apostoli consilio et universo nexu orationis patere videtur. Vult nempe demonstrare, *legibus solis* nullum facile hominem mente emendari; ipsas etiam leges Mosaicae vi emendandi animum carere: hominem, peccato diutius assuetum, ea animi impotentia laborare, ut quum maxime velit ac studeat sequi legem, huic rei se sentiat imparem, et in animo experiatur tantam, tamque continuam pugnam inter appetitum animalem et rationalem, (v. 15.) ut agat, quod improbet et nolit, quod probet et velit, exsequi non possit; hanc autem vim emendandi hominum animos inesse *religioni christianae*, quae sola viribus instruere possit ad sancte vivendum necessariis. Vide inprimis infra c. VIII, 2. 3. ubi expresse docet Apostolus, *νόμον τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς* praestare id, quod nec lex Mosis, nec ulla alia lex hactenus praestiterit, vel praestare possit. Σάρξ, *infirmum*, vel *quicquid in homine est vitiosum et pravum.* Nam veteres omnis vitiositatis in agendo origines ad corpus referebant. Ostendit Paulus caussam, cur ex lege aliud in homine consequatur, quam id, quod lex per se propositum habet, quia nimirum alia natura est legis, alia hominum. *πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν) Mancipium peccati.* Similes sunt *Achabo*, de quo Elias id praedicat, 1 Reg. XXI, 20. Ex quo patet, Paulum nec de seipso, nec de aliis vere Christianis loqui. Hi enim sunt liberi *ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας* VIII, 2.

15. *Ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω) Igitur quod facio non approbo.* Nam sic ידע sumunt Hebraei, Hos. VIII, 4. Matth. VII, 23. Alii: *inscius et invitus facio,*

quae

quae facio. οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω) Θέλω recte vertas potentialiter: *quod vellem*, Matth. XXVI, 39. quanquam et indicativo fumi poteft, dum noris, non agi hic de certa conftitutione decretoque voluntatis, fed de levi defiderio. Ovid. Metam. VII, 19. *Sed trahit invitam nova vis, aliudque cupido, mens aliud suadet. Video meliora, proboque; deteriora sequor.* Horatius I. Epift. VIII. *Mente minus validus, quam corpore toto — Quae nocuere sequar; fugiam quae profore credam. Arrianus* Epictet. II, 26. ἐπεὶ γὰρ ὁ ἁμαρτάνων οὐ θέλει ἁμαρτάνειν, ἀλλὰ κατορθῶσαι, δῆλον ὅτι, ὃ μὲν θέλει, οὐ ποιεῖ, καὶ ὃ μὴ θέλει, ποιεῖ.

16. Εἰ δὲ — καλός) *Si vero, non quod volo, hoc idem efficio, (tacitus) assentior legi, eamque bonam esse testor.* Σύμφημι, *assentior. Euripid.* Hippolyt. 266. καὶ ξυμφήσουσι σοφοί μοι. *Hesychius*: σύμφημι, συναινῶ, συνομολογῶ. Verum hoc effe, experientia docet. Saepe enim fatentur homines, hoc vel illud recte prohibitum effe, et tamen, affectibus abrepti faciunt, quod illicitum effe fatentur.

17. Νυνὶ — αὐτὸ) *Ergo non tam ego malum illud ago*; quia nempe ratio ipfa reiicit et reprobat illa, ad quae pravorum affectuum vis impellit. Νυνὶ h. l. eft coniunctio ratiocinando concludentis, et fignificat: *igitur*, ut Iac. IV, 13. V, 1. ἀλλ' — ἁμαρτία.) *Sed propensio ad malum, quae me impellit et regit.* Proclivitas ad peccandum comparatur hero, fervis fuis imperans eosque ad obfequium cogens. Homo pravis cupiditatibus refiftere non poteft, nifi aliud auxilium accedat.

18.

18. *Οἶδα γὰρ — ἀγαθὸν*) *Scio enim, in me, i. e. in pravis affectibus meis non reperiri bonum.* Homo, quum nominatur, modo totus intelligitur, modo κατὰ συνεκδοχὴν tribuitur id nomen partibus. Sic, quod hic dixit *in me*, interpretatur de carne, et pravis affectibus e carne orientibus. Τὸ γὰρ — εὑρίσκω) *Nam voluntas mihi est in promtu, sed perpetrare rectum non valeo.* Παράκειται, i. e. πάρεστι, *adest.* Denotat enim proprie *vicinum esse, s. a latere adhaerere.* Εὑρίσκειν, מָצָא, *assequi posse.*

19. Ὃ οὐ θέλω κακὸν) *Quod odi, malum,* idem quod μισῶ, v. 15. Ita ostendit Paulus, praeceptis legis Mosaicae non inesse eam vim, ut malarum cupiditatum imperium frangat.

20. Repetit, quod dixerat v. 17. sed addit πλοκήν, ἐγὼ bis sumto; sensu diverso. Homo est, qui consentit peccato, sed non totus, hominis mente diversum dictante; quod culpam auget.

21. Εὑρίσκω — παράκειται) *Experior igitur, quotiescunque bene agere volo, legem,* i. e. vim quandam adversam, *quae me impediat, quia malum,* vitiositas *mihi adhaeret.* Construe: εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον, ὅτι ἐμοὶ θέλοντι ποιεῖν τὸ καλὸν, τὸ κακὸν παράκειται, redundante ἐμοὶ ex Atticismo. Νόμος interdum vocatur *animi humani impetus,* quo ad agendum omnes incitamur, sive ille sit naturalis et corruptus, sive spiritu divino excitatus, et ad honesta quaevis impellens, ut v. 23. c. VIII, 2. *Dictamen* dicere possis. Vocatur autem sic, propter aliquam cum legibus, earumque vi, qua ad agendum homines

mincs impellere et cogere solent, similitudinem. Aliis ὁ νόμος est lex Mosaica, vel quaevis lex divina, et τὸν νόμον pro κατὰ τ. νόμον.

22. Esse in homine nondum emendato eiusmodi dictamen (v. 21.) probatur ex experientia. συνήδομαι — Θεοῦ) *Delector enim lege Dei*, i. e. approbo legem Dei. Est metonymia. Nam proprie mentis est *approbare*, non *gaudere*; sed solent caussis tribui proximorum effectuum nomina. κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον) *Quoad mentem, rationem*. Ὁ ἔσω ἄνθρωπος, i. e. ὁ ἄνθρωπος ἐν ἑκάστου τῇ ψυχῇ κατοικῶν. *Philo* de agricultura vocat τὸν ἡγεμόνα ἄνθρωπον, additque, ἄνθρωπος δὲ ὁ ἐν ἑκάστῳ ἡμῶν, τίς ἂν εἴη, πλὴν ὁ νοῦς. Comm. 23. vocatur νοῦς. Sic etiam Pythagoricis *mens sola* homo est, cetera non partes, sed instrumenta hominis. Ialkut Ruben, f. 10, 3. *Caro est vestis exterior hominis, sed spiritus est homo interior, cuius vestis corpus est.*

23. Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον) *Sentio autem aliam legem, aliud dictamen*, sc. vim pravarum cupiditatum, quae instar legis est. cf. v. 21. Βλέπειν, idem quod εὑρίσκειν. eodem v. 21. ἐν τοῖς μέλεσί μου) i. e. ἐν τῇ σαρκί μου, v. 13. in proclivitate ad peccandum, et sensuum imperio, *Membra* h. l. dicere maluit, propter metaphoram a bello ductam, quae sequitur; nam membra corporis ad bellum quasi armantur. Ἀντιστρατευόμενον — νοός μου) *Quae se opponit legi mentis meae.* Ὁ νόμος τοῦ νοός, *dictamen rationis, das Vernunftgesetz*, opponitur τῷ νόμῳ ἐν τοῖς μέλεσι, *dictamini sensuum.* In verbo ἀντιστρατεύεσθαι est metaphora a bello ducta. Καὶ αἰχμαλωτίζοντα — μέλεσί μου) *Et me in potestatem redigit dicta-*

ctaminis sensuum, quod est in membris meis. Continuatur translatio a bello desumta. Phraseos *captivum ducere* adiunctum est *servum facere*; nam vetere more in bello captivi facti sunt servi.

24. Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος) *O me miserum hominem!* Dicit, vere miserum esse huiusmodi hominem, qualem hactenus descripsit. *τίς με ῥύσεται;* ad formam hebr. מִי יִתֵּן *utinam liberer tandem.* Lex me liberare non potest. Aliunde ergo quaerenda libertas. *ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου) A corpore hoc damnum afferente,* i. e. quis vires mihi dabit, ne membra corporis mei peccato servire et poenas sibi mereri cogantur? Genitivi Hebraeis, et eos imitantibus Hellenistis saepe sunt pro adiectivis, ut hic corpus mortis, vel miseriae, quod hominem miserum reddit, quia est sedes vitiositatis. Tristis est conditio hominis, qui non valet efficere bonum, vel fugere malum, quod ipse aversatur ac damnat.

25. Εὐχαριστῶ — κυρίου ἡμῶν) *O me felicem per Dominum Iesum Christum,* i. e. o me felicem, qui Christianus sim! Gratias ago Deo, quod per Christum, i. e. per eius doctrinam huc ductus sim, ut tandem possim obsistere illi propensioni ad malum. Gratias autem agere solemus Deo pro beneficiis, et propter ea beneficia felices nos praedicamus. Haec plane per parenthesin legenda, qua omissa, cetera cum sequentibus cohaerent. Ego quidem, dicit Apostolus haec in prima persona per modestiam quandam elocutus sum, at revera, si sine figura mihi de memetipso loquendum sit, non is ego sum, qui tales laniatus sentiam, quum Deus me per Iesum Christum, i. e. per Evangelium et Spiritum eius, ab ista servitute liberavit. ἄρα

ἐν — ἁμαρτίας) *Ergo ego ipse idem quoad mentem, s. rationis dictamen servire studeo legi Dei, sed membris corporis servio legi peccati.* Loquitur de eiusmodi homine, qualem ſub primae perſonae pronomine deſcripſerat. Bellum in ſe ſentit rationis et pravarum cupiditatum, quod lege Moſaica nullo poteſt modo compeſci. Doctrina autem Chriſti meliori praeſtari id, quod lex praeſtare non poterat, ſtatim c. VIII. docetur.

CAP. VIII.

Exponit Apoſtolus felicem vere Chriſtianorum conditionem, dum oſtendit, eos auxilio doctrinae perfectioris (chriſtianae) adiutos praeſtare poſſe, quod homo ſolius legis notitia imbutus praeſtare non poſſit, ac proinde benevolentia Dei frui, et beatos eſſe ſpe felicitatis aeternae, v. 1—17.

1. Οὐδὲν ἄρα — Ἰησοῦ) *Nulla igitur poena timenda est vere Christianis.* Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἶναι, cum Chriſto coniunctum eſſe, in eum credere et praeceptis eius obtemperare, i. e. genuinum eſſe Chriſtianum. Κατάκριμα, *condemnatio* et per meton. *poena.* Non amplius metuenda eſt vere Chriſtianis noxa et miſeria e peccatis oriunda; de qua vide notata ad c. V, 12. Nam in veri nominis Chriſtiano non eſt tale peccatum, ob quod damnetur, tale nempe peccatum, cui quis conſulto et perpetuo indulget. Quanquam enim irritatur per ſenſus, et propendet ad malum, tamen reſiſtit, et tandem ope doctrinae chriſtianae huc venit, ut *possit* reſiſtere, et raro tantum abripiatur ad peccatum. Hoc exprimitur verbis: Μὴ κατὰ — πνεῦμα, *qui non suis cupiditatibus, sed doctri-*

doctrinae Christi obsequuntur. Πνεῦμα h. l. est doctrina perfectior, *doctrina Christiana.* Nonnulli, omittenda esse haec verba, censent, quippe e comm. 4. perperam huc translata. Sed verba: *μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν* retinenda esse videntur; nam desunt tantum in codicibus graeco-latinis, extant vero propemodum in omnibus codd. mere graecis, uno excepto. Ultima autem verba: *ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα* omittuntur in nonnullis codicibus, in versione Syr. vulg. aliisque versionibus, etiam a Patribus nonnullis graecis et latinis. Et salvo sensu omitti possunt. Qui enim non amplius vivit *κατὰ σάρκα*, is vivit *κατὰ πνεῦμα.* Priora autem verba sunt necessaria ad sententiam. Describere nempe Apostolus volebat, et debebat, quid hoc sit: *εἶναι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.* Vid. MORUS ad h. l. Redit nunc Apostolus ad id, quod c. VII, 6. dixerat *ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος,* et ostendit, Evangelium in praestare, quod lex Mosaica praestare non poterat, sc. liberare nos ab imperio et tyrannide peccati.

2. *Ὁ γὰρ νόμος — τοῦ θανάτου) Nam dictamen religionis (*christianae,*) quae affert salutem per Christum Iesum, liberavit me a dictamine illicitae cupiditatis, quae miseriam* et noxam *parit.* *Νόμος τοῦ πνεύματος* est *dictamen religionis,* doctrinae christianae, quae carpit et minuit illam cupiditatem, de qua c. VII. dictum est. *Νόμος* eodem sensu, quo c. VII. 21. hic accipitur. Πνεῦμα autem est *doctrina christiana,* ut ostendimus ad c. VII, 6. Alii malunt *τὸ πνεῦμα* in hoc cap. et alibi esse *animum sensumque vere christianum (christlicher Sinn, göttlicher Sinn,)* eodem sensu. Nam doctri-

na christiana est norma, ad quam animus Christianorum conformatur. Igitur nihil vetat, quo minus πνεῦμα mox *doctrinam christianam*, mox *animum christianum* ad hanc doctrinam conformatum, vertamus. Notandum tamen est, et hanc doctrinam, et pios sensus Christianorum referri ad Dei Spiritum, tanquam auctorem, qui omnia haec bona mediante doctrina efficiat. Infra v. 25. 27. 1 Cor. XII, 11. Haec doctrina dicitur τῆς ζωῆς, *salutis et felicitatis*, ab effectu, quia salutem et felicitatem, nempe animi emendationem, tranquillitatem, spem certam aeternae felicitatis, et ipsam denique hanc felicitatem affert omnibus iis, qui ei obtemperant. Nam docet nos agere agenda, et fugere peccata amore erga Deum et Christum, amore erga alios, non metu coactos et poenis, sed sponte, beneficiis permotos, ob spem felicitatis aeternae. Unde sequitur doctrinam christianam multo praestantiorem esse lege Mosaica. Non inusitatum est scriptoribus sacris *Evangelium* appellare νόμον, Iac. I, 25. Rom. III, 28. 21. Repetit igitur Paulus, quod supra c. VI, 14. aliis verbis dixerat. Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ referri potest ad ζωή, *felicitas per Christum parta*; (sed tum dici debuisset: τῆς ἐν Χ. Ι.) vel ad ἠλευθέρωσε, sublato commate post Ἰησοῦ, *per Christum Iesum liberat me.* Ὁ νόμος τῆς ἁμαρτίας, vox et dictamen cupiditatis ad mala instigantis et rapientis. Obsequium huic dictamini praestitum affert τὸν θάνατον, *miseriam et noxam.* Hanc enim vocis θάνατος in hac epistola esse significationem, saepe iam monuimus. Ergo dicit Apostolus et ab imperio pravarum cupiditatum et a noxis inde secutis se liberatum esse per dictamen religionis. Non autem de se solo, sed de omnibus vere Christianis Paulum loqui, in promtu est, v. 1.

3.

3. Τὸ γὰρ ἀδύνατον — ἐν τῇ σαρκί) *Quum enim lex id efficere non posset, quia invalida erat reddita per vitiositatem, Deus, mittens filium suum, habentem corpus simile illi, quod nos habemus, qui sumus peccatores, et peccati caussa* (ad expianda peccata) *condemnavit* (vi sua privavit) *peccatum, quod se per corpus exserit.* Hoc comma continet explicationem eorum, quae dicta erant v. 2. In verbis τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου esse videtur nominativus absolutus, pro: διὰ τὸ τοῦ νόμου ἀδύνατον εἶναι, s. διὰ τὴν τοῦ νόμου ἀδυναμίαν. Lex vim suam exserere, i. e. animos hominum emendare non poterat. Alii anacoluthon esse putant, et post Θεός supplent ἐποίησε, s. ποιήσων, *quod leges efficere non poterant, Deus hoc efficere decrevit.* ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός) *Quia propter humanae naturae imbecillitatem vim suam* (emendandi animos) *amittebat.* Ἐν ᾧ hic valet *quia*, more hebraico. Σάρξ, *vitiositas et imbecillitas humana, die verderbte herrschende Sinnlichkeit.* De hac legis infirmitate c. VII. prolixe disputatum est. Deus igitur, ut alio modo opitularetur humanae infirmitati, misit filium suum. ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, i. e. ἐν σαρκὶ ὁμοίᾳ τῇ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, οἱ ἁμαρτωλοί εἰσι; *in corpore* (σαρκί) *simile illi, quod nos peccatores habemus*, cuius membris abuti solemus ad peccandum. καὶ περὶ ἁμαρτίας) Sc. θυσίαν, *tanquam sacrificium pro peccatis*; *ad expianda peccata*; nam haec est plena phrasis; vel προσφορὰν περὶ ἁμαρτίας. Hebr. X, 18. Propterea etiam dici potest Christus peccati caussa missus esse, quia docuit nos, peccata fugienda esse, et quia nobis perfectissimae virtutis exemplum praebuit. Non addit Apostolus, Filium Dei missum esse, ut afferret πνεῦμα doctrinam

perfectiorem, de peccatorum venia, de felicitate aeterna et aliis rebus, quarum notitiam nobis procuravit; hoc enim una voce *missionis* comprehenditur. κατέκρινε — σαρκί) i. e. κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν (τὴν) ἐν τῇ σαρκὶ (οἰκοῦσαν) *Destruxit*, i. e. vi sua privavit *peccatum in nobis habitans*, c. VII, 17. 18. 25. Κατακρίνειν h. l. est quasi *perdere, destruere, vi sua privare*, ut 2 Petr. II, 6. *Destruxit vim pravarum cupiditatum in nobis*, i. e. effecit, ut iam resistere possimus illicitis cupiditatibus, frangere earum vim: et praestare id, quod lex postulat. Hoc autem efficit Deus per τὸ πνεῦμα, doctrinam perfectiorem, e. c. de omnium peccatorum venia, de felicitate aeterna vere Christianis promissa etc. Cf. etiam supra c. VI, 3. 6. Koppe: *puniit peccatum in homine aliquo* nempe in Christo, ut σάρξ sit *natura humana*, *homo ipse*, et quidem *humana eaque imbecilla Christi in terris conditio.* Praefero priorem explicationem.

4. Ἵνα τὸ δικαίωμα — ἡμῖν) *Ut id quod lex divina a nobis postulat, praestare possimus*, non impediti iam a nimia ista peccati vi, qua antehac ad facienda ea quae ipsi improbabamus, abripiebamur. Τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου, *praeceptum legis*, id quod lex postulat. Supra c. II, 26. πληροῦν τὸ δικ. τοῦ νόμου est: *servare praecepta legis*. Ἐν ἡμῖν, i. e. δι' ἡμῶν. Ad reliqua verba huius commatis cf. notata ad v. 1. Inest iis uberior hominis πληροῦντος τὸ δικ. νόμου descriptio.

5. Οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες) *Qui enim illicitis cupiditatibus tenentur*, i. e. qui uno feruntur impetu appetitionis, atque eo rapiuntur more brutorum animantium ratione religionisque notitia carentium, ii τὰ τῆς σαρκὸς

φρο-

φρονοῦσιν, obtemperant dictamini ad mala instigantis cupiditatis; sic student rebus, quae sensibus sunt iucundae, ut legis divinae nullam habeant rationem. Τὰ τῆς σαρκὸς, sc. πράγματα. Φρονεῖν τά τινος est *facere cum aliquo, studere alicui rei.* Herodotus: οἱ ἔτι τὰ ἐκείνου ἐφρόνεον *qui adhuc partes eius tuebantur.* Qualis est caussa, talis effectus. A factis hominum concluditur ad animum, ad sensum. οἱ δὲ — πνεύματος) *Qui vero meliore indole praediti sunt, ii rebus melioribus student.* Οἱ κατὰ πνεῦμα, sc. ὄντες. Τὰ τοῦ πνεύματος, sc. φρονοῦσιν. Πνεῦμα nunc videtur esse sensus melior, quem cognitio religionis christianae efficit.

6. Τὸ γὰρ — θάνατος) *Studium vero rerum pravarum affert mortem,* i. e. miseriam maximam. Ponitur θάνατος per metonymiam pro infelicitatis *caussa.* τὸ δὲ φρόνημα — εἰρήνη) *Studium contra eorum, quae religio praecipit, felicitatem summam, Deique favorem affert.* ζωὴ καὶ εἰρήνη iterum per metonymiam pro eo, ex quo haec felicitas oritur.

7. Διότι — θεὸν) *Nam homo sensuum imperio subiectus adversarium se praebet Deo,* repugnat consiliis divinis, vult et agit ea, quae voluntati Dei adversantur, eique displicent. Abstracta posita hic sunt pro concretis. Cf. Iac. IV, 5. Hoc et sequenti commate continentur rationes, cur miseria sequatur improbitatem hominum. τῷ γὰρ — ὑποτάσσεται) *Non obedit legi Dei.* Fertur, qua lubet, non qua monstrat Dei lex. οὐδὲ γὰρ δύναται) *Non potest* obsequi praeceptis Dei, quia desunt vires, et quia tanta est vis malarum cupiditatum, ut nonnisi per spiritum divinum homo liberari possit ab earum imperio.

8. Οἱ δὲ — δύναται) *Illi ergo, qui malis cupiditatibus obsequuntur, Deo placere non possunt*; Deo placere non magis possunt, quam subditi rebelles regi. Quomodo ergo Deus illis daret felicitatem aeternam? Δὲ, pro οὖν: deducuntur enim haec e superioribus.

9. Ὑμεῖς δὲ — πνεύματι) *Vos autem non pravis cupiditatibus, sed religioni obtemperatis*. Apostolus Christianos Romanos alloquitur. Vos, inquit, non estis ex numero eorum, quos Deo displicere, imo morti atque poenis divinis obnoxios esse modo dixi, sed estis ex eo hominum felicissimorum genere, quibus per Christum ζωὴν καὶ εἰρήνην partam esse docui. Sic se saltem sperare Apostolus dicit. Sed ἐστὲ potest etiam esse imperativus; *obtemperate*, ut sit cohortatio. εἴπερ πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν) *Si modo divinae voluntati consentanea sentiendi ratio imperium in vobis obtinet*. Deus enim nil nisi bonum et praeclarum velle potest. Πνεῦμα Θεοῦ, i. e. *sentiendi ratio divinae voluntati consentanea*. Synonymae sunt loquendi formulae: πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, et: τὰ τοῦ πνεύματος φρονεῖτε v. 5. et applicat Paulus ad Romanos normam v. 5. propositam. Οἰκεῖν, eodem sensu hic sumitur, quo supra c. VII, 17—20. habuimus. Non de spiritus sancti persona hic esse sermonem, sequentia verba docent. εἰ δέ τις — αὐτοῦ) Si quis vero non praeditus sit ea mentis indole, quae Christi menti est similis, is *non est illius*, non potest dici eius sectator, Christianus dici neutiquam meretur, nec beneficiorum quae Christus nobis procuravit, particeps esse potest.

10. Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν) *Quodsi Christus in vobis est*, i. e. Christi doctrina vos regit. *Christus* pro doctrina

ctrina Christi dicitur etiam 2 Cor. III, 17. Commate 9. sic expresserat Paulus eandem rem per phrasin ἔχειν τὸ πνεῦμα χριστοῦ. Τὸ μὲν σῶμα — δικαιοσύνην) *Corpus quidem emortuum* (infirmum, miserum) *est propter peccatum, sed doctrina christiana* (vobis) *salutem promittit, siquidem recte agatis.* Hoc equidem sic intelligo: Erant omnino, ut par est credere, inter Christianos Romanos, qui ante susceptam religionem christianam vixissent κατὰ σάρκα, illicitis cupiditatibus addicti. Horum corpora erant νεκρὰ, viribus exhausta, enervata δι' ἁμαρτίαν per flagitia quibus hactenus dediti fuerant; hoc enim sensu νεκρὸν haud raro sumi, notum est. (Cf. supra c. IV, 19.) Paulus igitur eos bono animo esse iubet, nec esse, dicit, cur de his malis corporis valde doleant, aut de salute desperent, quodsi enim in posterum vitam probam et religioni consentaneam acturi essent, fore ut felices sint, (ζωὴ) *propter virtutem* (διὰ δικαιοσύνην.) Ven. Noesselt per σῶμα intelligit τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, s. vitium animi a peccato profectum, ut c. VI, 6. (Opusc. Fascic. II, p. 94. sqq.) et verba sic reddit: *natura quidem vestra vos morti addicit propter peccatum; sed spiritus* h. e. doctrina christiana *vitam reddit propter iustitiam.* Alii aliter. Illa, quam ego dedi, explicatio et usui loquendi et contexto sermoni convenientissima esse videtur. Non repugno tamen, si quis cum *Eckermanno* (l. c. p. 147.) malit διὰ explicare: *quod attinet ad,* et vertere: *corpus quidem mortuum est, quod attinet ad peccatum,* vim cupiditatum malarum, (ut Rom. VI, 5.) *sed spiritus,* pars nobilior vivit *propter virtutem,* quod attinet ad virtutem.

11. Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα — οἰκεῖ ἐν ὑμῖν) *Quodsi nempe Deo, qui Iesum ex mortuis suscitavit, quoad animi*

indolem similes fieri studuistis. Verba haec eodem ſenſu accipienda eſſe, quo comm. 9. ea accipi debere oſtendimus, manifeſtus membrorum commatis 10. 11. parallelismus nos docet. Πνεῦμα τῦ ἐγείραντος Ἰησῦν pro πν. τῦ Θεῦ. Sed maluit Apoſtolus hac uti periphraſi, quia ex reſurrectione Chriſti ipſa Chriſtianorum ſimilem reſurrectionem deducere conſtituerat. ὁ ἐγείρας — σώματα ὑμῶν) *Is, qui Iesum ex mortuis suscitavit, vestra etiam mortalia corpora vitae restituet, propterea quia Spiritus eius in vobis est,* quia doctrina divina animos veſtros regit, vosque Deo ſimiles reddit. Optime cohaeret comma hoc cum praecedente. Illuſtrat enim Paulus verba illa: τὸ δὲ πνεῦμα ζωὴ διὰ δικαιοσύνην. Felices nempe ſunt, qui nunc ſanctitati vitae ſtudent, quamvis mala corporis ex anteacta vita exorta, adhuc ſentiant; nam in illa futura vita perfecte beati erunt. In verbis: ὁ ἐγείρας τὸν χριςὸν ἐκ νεκρῶν eſt mera periphraſis *omnipotentiae divinae.* Deus, inquit Paulus, qui pro ſua omnipotentia Chriſtum in vitam revocavit, is vos etiam poſt mortem vitae reſtituet. Docet igitur Apoſtolus, ne corpora quidem eorum, qui mente vere chriſtiana praediti ſunt, expertia fore felicioris illius ſortis, qua poſt mortem animae ipſorum gaudebunt. Alii h. l. intelligunt hominis ad meliorem ſanctioremque vitam per religionem Chriſti inſtaurationem et emendationem. Sed propter verba: θνητὰ σώματα ὑμῶν prior ſententia praeferenda videtur. διὰ τὸ ἐνοικῦν αὐτῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν) Praeferenda eſt haec lectio illi: διὰ τῦ ἐνοικῦντος αὐτῦ πνεύματος ἐν ὑμῖν. Eſt quidem utraque lectio aeque fere *antiqua,* et, ſi Patrum teſtimonia numeres, neutra alteri cedit. Sed lectio διὰ τὸ πνεῦμα ſine dubio potior eſt, ſi codicum numerum ſpectes. Accedit, quod

quod illud διὰ δικαιοσύνην v. 19. ob evidentem membrorum commatis v. 10. et 11. parallelismum postulat διὰ τὸ πνεῦμα. Sensus igitur est: *Propterea quod spiritu eius animati estis*, quod mente et animo similes estis Deo. Sicut Deus Christum, quia in se habuit naturam illam divinam, e mortuis resuscitavit: ita etiam Christianos, qui sunt κοινωνοὶ θείας φύσεως, (2 Pet. I, 4.) e mortuis resuscitabit.

12. Ὀφειλέται — ζῆν) *Obsequium debemus non vitiosae naturae, ut pravis cupiditatibus indulgeamus.* In voce ὀφειλέται est metaphora, qualis c. VII, 23. Subauditur ex ratione oppositi: ἀλλὰ πνεύματι, τοῦ κατὰ πνεῦμα ζῆν.

13. Μέλλετε ἀποθνήσκειν) *Infelices, miseri eritis*, et in hac et in futura vita. Ἀποθνήσκειν sumitur ut supra VII. 10. Vitia esse originem omnium malorum omnisque miseriae, experientia docet. εἰ δὲ πνεύματι — ζήσεσθε) *Sin autem ope religionis christianae pravos affectus et malas cupiditates represseritis, felices eritis* Πνεῦμα, sc. τοῦ θεοῦ, *mens divina — göttlicher Sinn*, vel *religionis doctrina*, sensu prorsus eodem. Πράξεις, h. l. sunt *malae actiones*, et quidem τοῦ σώματος, quae per corpus se exserunt, membris corporis peraguntur, παθήματα et ἐπιθυμίαι, ut Gal. V, 24. aut τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ut supra v. 6. *actiones* etiam *externae* includantur.

14. Ὅσοι γὰρ πν. θ. ἄγονται) *Qui enim a spiritu divino se regi patiuntur.* Sic enim passivum occurrit apud auctores. Dionysius Halic. Ant. L. X. ὡς δὲ κατέμαθεν ὁ Οὐεργίνιος ἀγόμενον τὸν δῆμον ὑπὸ τῶν

λό-

λόγων. — *plebem his sermonibus flecti.* Cf. notata ad v. 9. *Agitur a spiritu divino*, qui perfectiorem illam doctrinam, christianam nempe, non tantum animo tenet, sed ei etiam convenienter vivit. Hoc supra expressum est phrasibus: περιπατεῖν κατὰ πνεῦμα, v. 4. Φρονεῖν τὰ τῦ πνεύματος, v. 5. πνεῦμα Θεῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. Omnes istae phrases sunt synonymae, et eandem exprimunt rem, scilicet *regi doctrina christiana*, atque ad hanc normam totam vitam componere. Hi igitur qui religionis dictamini obsequuntur ὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεῦ, i. e. *Dei similes*, Deoque cari. Constat nempe, consuetudine Hebraeorum quamcunque coniunctionem exprimi *filiorum* nomine. Sic etiam ii homines vocantur *filii Dei*, (Kinder Gottes.) qui quandam similitudinem habent cum Deo; istaque similitudo in eo cernitur, ut animati sint sicuti Deus, eumque imitentur in amore virtutis veraque sanctitate, (Matth. V, 45. 1 Io. II, 29. 2 Petr. I. 4.) ut didicerint atque teneant Christi doctrinam, quae ipsius Dei doctrina est, (1 Io V, 1. Io. VIII, 47.) et quoniam is, qui rectam doctrinam amplectitur, eique se bene agendo accommodat, non potest non esse Deo acceptus et beatissimus, igitur nomen *filiorum Dei* transfertur etiam ad *beatitatis divinae* similitudinem, ut hoc nostro loco, 1 Io. III, 2. aliisque locis. (Vid. Io. Aug. Noesselti *diss. de vera vi nominis filiorum Dei*, Opusc. Fascic. II, p. 333. sqq.) Sensus igitur huius commatis est: Quotquot doctrina christiana reguntur, et virtuti sanctitatique student, ii sunt vere beati, liberaliter et benigne a Deo habentur.

15. Ὀυ γὰρ — ὁ πατὴρ) *Non enim iterum animum servilem accepistis, ut vobis metuenda sit poena,*

na, sed accepistis animum filialem, quo confidenter (ipsum Deum) *appellamus Patrem nostrum.* Confirmat Paulus id, quod v. 14. dixerat: ἐστὶ ἐισιν ὑιοὶ Θεῦ. πνεῦμα δουλείας) *Affectum, animum servilem, metu* solo poenae praesentis a malo abstinentem. רוּחַ, πνεῦμα, pro *affectu*, frequens Hebraeis, unde et pro ira et pro amore sumi solet. Gal. IV, 24. Servilem sensum non acceperunt πάλιν, i. e. ut antea, antequam Christiani esse coeperunt. Respicitur maxime ad Iudaeos sub oeconomia Mosaica, quae severa erat minitando puniendoque, et postulabat quotidianas expiationes peccatorum necessarias. Non igitur mirum, si eiusmodi gens propendebat ad metum servilem. Potest etiam referri ad Christianos, qui nuper gentiles fuerant; nam et hi usi sunt numinum suorum expiationibus; et multitudo nominum effecit, ut a nullo eorum sperare possent bona, quoniam numina ipsa sibi adversabantur. Vos, Christiani, inquit Apostolus, per doctrinam Christianam ad eiusmodi sensum servilem non denuo adducti estis, sed ad sensum filiorum; ἐλάβετε πνεῦμα ὑιοθεσίας. Ὑιοθεσία, ab ὑιὸς θετὸς, *filius positus*, quem constitui mihi esse filium, quanquam mihi non fuerat natus, i. e *adoptatus.* Ὑιοθεσία, *adoptio.* Ergo sensus adoptionis est sensus, qualem adoptati filii habent erga parentes, qui aeque ac filii nati sperant a parentibus quaevis bona. NOESSELTUS πνεῦμα ὑιοθεσίας interpretatur *de Evangelio* (l. c. p. 98.) quoniam (v. 2. ut Gal. II, 19.) per *Evangelium* liberati sumus a lege. Quanquam autem verum est, Evangelio nos certos reddi de paterno Dei amore, aptius tamen videtur h. l. intelligere ipsum illum sensum et animum, quem doctrina christiana nobis instillat. Ἐν ᾧ — πατὴρ) *Quo confidenter* (Deum) *appellamus*

pa-

patrem nostrum. Κράζειν respondet hebraico קָרָא, *vocare, invocare:* nec in hoc verbo, nec in Ἀββᾶ ὁ πατὴρ est emphasis. Paulus bis posuit, quia graece explicare voluit syriacum his, qui syriaca nescirent. Scripsit enim lectoribus, qui et Iudaei et gentiles fuerant.

16. Αὐτὸ — τέκνα Θεοῦ) *Ipse ille sensus et animus* (Geist und Gesinnung) *animum nostrum convincit, nos esse Dei filios.* Αὐτὸ τὸ πνεῦμα sc. υἱοθεσίας, animus ille et sentiendi agendique ratio liberalior, qua non amplius timore servili regimur, sed ex amore Dei et pleni fiducia recte agimus, nobis est quasi testimonii loco nos esse *filios Dei,* v. 14. Dei similes ac proinde beatos, et favoris divini participes. Deus enim non potest non amare et favore suo complecti sui similes. Dicit autem Paulus συμμαρτυρεῖ, quia Evangelium s. doctrina Christiana nos idem docet, 2 Cor. III, 6. Πνεῦμα ἡμῶν, hic est *animus noster,* ut 1 Cor. II, 11. 2 Cor. VII, 1. Paulus vocum similitudines amat, etiam in significatu diverso, quod genus figurae Graeci ἀντανάκλασιν vocant, qualis apud Plautum: *Oculorum praestinguat aciem in acie hostibus.*

17. Εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι) *Si autem filii sumus, sumus etiam haeredes,* felicitatis participes. Hoc statim explicatius declaratur. Pergit Apostolus in sua argumentatione, et ostendit quam beati et felices sint et futuri sint vere Christiani; sicuti nempe filii sunt haeredes bonorum paternorum, ita etiam filios Dei fore participes eorum bonorum, quae Deus filiis suis promisit, beatitatis nempe qua Deus ipse fruitur. κληρονόμοι μὲν Θεοῦ) *Felicitatis summae, quam Deus promisit suis, participes.* In voce κληρονόμου hic non respicitur ius succedendi in bona de-

defuncti, ſed poſſeſſio firma atque inalienabilis. Proprie κληρονομία (a κλῆρος et νέμω ducta) de portionibus Palaeſtinae, Iſraelitis ſorte divina tributis, dicitur; tropice vero felicitatem coeleſtem denotat. *συγκληρονόμοι δὲ χριστοῦ) Participes felicitatis, qua Christus fruitur.* Ipſe Chriſtus κληρονόμος πάντων dicitur, Hebr. I, 2. cuius μέτοχοι fiunt, qui fide ei addicti ſunt Hebr. III, 14. coll. c. I, 9. *εἴπερ συμπάσχομεν)* nempe Chriſto, i. e. ſi conſtanti patientia omnia adverſa toleremus, ſicut Chriſtus fecit. *ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν) Ut una cum ipso felicitatis summae simus participes,* 2 Tim, II, 11. 12. Col. III, 4.

18. *Λογίζομαι γὰρ — εἰς ἡμᾶς) Equidem enim plane statuo, calamitates huius vitae nullius momenti esse ad felicitatem qua olim* (in altera vita) *manifeste fruemur.* Apoſtolus, laudata ſuperius atque commendata inſigni religionis chriſtianae felicitate, pergit ad caput de miſeriis quibus Chriſtiani anguntur. Obiici poterat, cum tanta chriſtianae religionis laude haud facile conciliari poſſe preſſuras et calamitates ubique obvias. Fortaſſis etiam reſpicit Paulus ad adverſariorum voces, ſtultam eſſe et ridendam Chriſtianorum fidem, per quam bona omnia expectabant, et tamen vix unquam aliquid praeter adverſitates, et turbas accipiebant. Hanc offenſam removet *tum* admonitione, quod nondum omnimoda felicitas obtingere poſſit hominibus, quae potius *futuro* tempori reſervetur ac ſpe tantum capiatur, v, 19—25. *tum* commendatione praeſentis fructus, quem inter ipſas miſerias religio chriſtiana afferat, 26—39. quum nos certos reddit, ſecundum ordinationem divinam piis Dei cultoribus etiam mala ad bonum cedere v. 28. eosque olim fore feliciſſimos exemplo Chri-

ſti,

sti, cui nonnisi per miserias huius vitae aditus ad summum felicitatis dignitatisque culmen paratus esset, v. 29. sq. Λογίζομαι, i. e. οἴομαι, ἡγοῦμαι 'Αξίος vox deducta est ex rebus, quae ponderantur. Nam quot pondo exempli caussa pendet, dicitur τοσοῦτον ἄγειν, i. e. *trahere, deducere.* Si in alteram lancem iniicias adversa quae ferenda sunt, in alteram bona, quae expectantur, immensum propendebit, in qua sunt bona. Τὴν μέλλουσαν ἀποκαλυφθῆναι. Cf. 1 Ioh. III, 2. Col. III, 4. In sequentibus tamen non describitur illius felicitatis magnitudo, sed certitudo.

19. Ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία — ἀπεκδέχεται) *Nam creaturae spes* (rerum natura) *exspectat tempus illud, quo verus honor filiorum Dei manifestabitur*, vel tempus illud, quum omnibus apparebit, quanta futura sit felicitas et gloria filiorum Dei. Ἀποκαραδοκία, *spes*, quae com. 21. 25. vocatur ἐλπίς. *Suidas* recte sine emphasi interpretatur ἀποκαραδοκίαν per προσδοκίαν. Scilicet ἀποκαραδοκεῖν proprie est: *vultum aliquo ad spectandum convertere, atque adeo observare.* Sic *Ioseph.* de B. I. III. 7. 26. ἀπεκαραδόκει δὲ τὴν ὁρμὴν τῶν βελῶν, *telorum impetum autem observabat.* Iam, quoniam ii, qui vultum aliquo ad spectandum convertunt, aliquid fere expectare solent, inde Graecis ἀποκαραδοκεῖν et καραδοκεῖν est *expectare. Xenoph.* Memorab. III, 5. 6. ἀλλὰ καὶ σιγῶσι καραδοκοῦντες τὰ προσταχθησόμενα. Quid autem sit ἡ κτίσις h. l. quaeritur. Extat ingens copia dissertationum et libellorum *de creatura gemebunda, von der seufzenden Kreatur*; sed vix unquam interpretatio huius loci, quae omnibus satisfaciat.

Alii

Alii intelligunt homines, vel omnes, vel probos, vel impios, vel Iudaeos, Iudaeo - christianos, Christianos qui nuper gentiles fuerunt, vel bonos angelos. De animantibus rationis expertibus, olim in vitam et feliciorem conditionem restituendis locum hunc explicat LAUR. SMITH, Danus, in libro: *Ueber die Natur und Bestimmung der Thiere, wie auch von den Pflichten der Menschen gegen die Thiere.* Havn. 1700. 8. p. 83. sqq. Ab hac sententia non alienus fuit MICHAELIS in not, ad h. l. Probabilior haec est illa explicatio, quae olim plerisque interpretibus placuit, quam magno studio exornavit *Io. Frid. Iacobi in Abhandlungen über wichtige Gegenstände der Religion* P. I. 5. quam etiam KOPPE defendit, omnino hic conferendus. Κτίσις nempe sicut hebr. בְּרִיאָה, praesertim si πᾶσα additur, saepe est *omnis rerum natura, universum ipsum,* ut Iudith. IX, 12. ubi Deus dicitur βασιλεὺς πάσης κτίσεως, et Sap. V, 17. Deus ὁπλοποιήσει τὴν κτίσιν εἰς ἄμυναν ἐχθρῶν. Verti itaque possent haec verba: *Universa rerum natura exspectat tempus illud, quo vera filiorum Dei felicitas et honor manifestabitur.* Prosopopoeia, qua toti rerum universitati tribuitur, quod naturis sentientibus et intelligentibus proprium est, non est insolita. Sic in communi vita *naturam* serena veris aestate *subridere* dicimus; Paulus autem *morti* adeo, *legi, peccato* personae vim tribuere solet. Cf. etiam Gen. IV, 10. Ps. XIX, 1. Iac. V, 4. LACHEMACHERUS (in Biblioth. Brem. Class. VII. p. 618. sqq.) putavit, Paulum ad singularem Iudaeorum hypothesin respexisse. Credebant nempe Iudaei, Messiae tempore res creatas, Adami lapsu depravatas et corruptas, integritati suae restitutum iri, ut ad Iudaicae gentis usum eo essent aptiores. Quam creaturarum

in Messiae regno restitutionem הַחִדּוּשׁ הָעוֹלָם, mundi innovationem, seu universi huius, quod propter se solos conditum existimabant, instaurationem appellabant. Igitur hoc voluisse Paulum, existimat *Lackemacherus*: Tam certo futura est singularis illa, qua in Christi regno beandi sumus, prosperitas, ut ipsa etiam creatura, eodem tempore, ut creditur, integritatem suam recuperatura, desiderio maximo illam exspectet. Vid. *Wolf.* in curis ad h. l. Cf. Koppius et Morus ad h. l. In hac sententia fuerunt etiam Patres nonnulli antiquissimi, qui regnum Christi millenarium in his terris exspectabant, e. g. Irenaeus advers. haeres. L. IV, c. 51. 33. "Oportet, inquit, et ipsam conditionem (*κτίσιν*, rerum naturam in regno millenario) reindegratam ad pristinum, sine prohibitione servire iustis: et hoc Apostolus fecit manifestum in ea quae est ad Romanos, sic dicens: *Nam exspectatio creaturae* revelationem filiorum Dei exspectat." Vid. nostra *historia interpretationis libror. sacror.* P. II. p. 218. sqq. Aliam interpretationem proposuit Doederlinus, Theologus olim Ienensis in Progr. 1789, scripto, qui statuit *τὴν κτίσιν* esse in universum *hominem*, sive *hominum universitatem, die Menschheit, et* consilium Pauli esse, ut ostendat, "nihil a se statui, quod aut insolitum esset, aut verae felicitati adversum, dum negat omnino beatos esse Christianos et immunes ab omni miseriarum conflictu. Etenim omnes, quotquot beatos ceteroquin novimus, calamitatibus affligi et meliora sperare. Quare *spe* beatum esse, ad *futura* adspirare, et animum ad altiores fructus erigere, non obesse verae hominis Christiani felicitati." Ut igitur Paulus persuadeat, (sic pergit Doederlinus,) non deterio-

riorem fieri conditionem Christianorum, ostendit v. 19—23. communi hac *lege omnes* semper vixisse, atque adhuc vivere, ut spem melioris sortis foverent atque alerent. „Quemadmodum vero, quum universitas laudatur, popularis usus praevalet, qui de omnibus affirmat, quod de pluribus valet: ita hoc etiam loco κτίσις (universitas hominum) significat *permultos*, quorum aut historiae conservarentur, aut animum intueri liceret. Quinam illi fuerint, id intelligitur tum ex universa epistola, quae ad Iudaicos Christianos transscripta fuit, tum e charactere τῆς κτίσεως, quem paucis lineis videmus ab Apostolo definiri. Intelliguntur nempe plurimi e maioribus vel e coaevis Iudaeorum et Christianorum, quorum aut fides spectata, aut desiderium beatioris status illustre fuit. Hos enim sciebant nomine *filiorum Dei* insigniri; hos, ut honore υἱοθεσίας, ita promissionibus divinis et exspectationis firmitate reliquis gentibus praestare, et melius aevum anhelare." Haec Doederlinus. Nec improbabilis est Io. Aug. Noesselti sententia (in opusculis etc. Fasc. I. p. 124. sqq. edit. 2.) statuentis, gentes esse, quas Paulus nomine τῆς κτίσεως comprehendit, aut potius de gentibus Christianos. Mihi tamen nunc probabilior videtur esse eorum sententia, qui universam rerum naturam intelligunt; nam omnino Paulus respexisse videtur ad Iudaeorum opinionem de innovatione huius universi in regno Messiae.

20. 21. Τῇ γὰρ ματαιότητι — τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ) *Fragilitati enim rerum natura subiecta est, non sua sponte, sed propter hunc, qui eam subiecit, cum spe tamen, fore, ut ipsa etiam rerum natura liberetur a necessitate interitus, tempore liberationis filiorum*

 Dei.

Dei. Ματαιότης, *fragilitas.* Τὸ ματαιὸν, hebr. הֶבֶל est quodvis *mutabile, caducum.* Cohel. I, 2. 14. II, 1. 11. 15. Ὀυχ ἑκὂσα, *non sua sponte:* non enim se ipsa procreavit. Ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα, sed propter creatorem, qui instituit ita, ut omnia essent caduca. Ἐπ᾽ ἐλπίδι coniungi potest cum ὅτι v. 21. Δὂλεία τῆς φθορᾶς, *servitus corruptionis,* i. e. necessitas interitus; nam φθορὰ iterum respondet hebraico הֶבֶל. Liberabitur igitur natura ἐις τὴν ἐλευθερίαν — τὂ θεὂ, *eo tempore, quo filii Dei fruentur libertate gloriosa,* i. e. plane insigni et eximia. Ἐις positum esse videtur pro ἐν, ut saepe. Sic Eph. 1, 10. ἐις οἰκονομίαν dicitur pro ἐν οἰκονομίᾳ.

22. Οἴδαμεν — ἄχρι τὂ νῦν) *Novimus enim, omnem naturam rerum una gemere et dolere ad hunc usque diem* (in hac rerum constitutione.) In verbis συστενάζειν et συνωδίνειν illud συν non referendum est ad Christianos, sed indicatur universitas: *omnes creaturae.* Tenenda est idea adiuncta: Omnis rerum natura patitur incommodum hoc, ut mutetur, ut tandem intereat, et sub hoc onere quasi ingemiscat. Ἄχρι τὂ νῦν potest etiam verti: *hoc tempore, in hac rerum constitutione;* nam ἄχρι non semper definit *tempus ad quod,* sed interdum etiam *quo* aliquid factum fuerit, ut Hebr. III, 13. Vid. Noesselt et Koppe ad h. l.

23. Ὀυ μόνον — τὂ σώματος ἡμῶν) *Neque vero tantum* (*universa natura gemit*) *sed ipsi quoque nos, qui praestantissimam indolem accepimus, ipsi nos* (ego) *ingemiscimus, exspectantes omnimodum adoptionis nostrae fructum, liberationem a corporis*

nostri

nostri fragilitate. 'Ου μόνον δὲ, sc. πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει, sed *et nos* (sc. gemiscere solemus, sentimus molestias huius fragilitatis nostrae.) 'Απαρχὴ proprie de *frugum primitiis usurpatur.* Quia vero primae fruges, quae Deo consecrabantur praestantissimae erant, factum est, ut metaphorice ἀπαρχὴ diceretur omne id, quod primum est in suo genere, vel temporis, vel dignitatis et praestantiae ratione habita, ita, ut de rebus aeque ac de hominibus adhibeatur. Vid. Schleusneri Lexicon ad h. vocem. Πνεῦμα significat praestantissimos fructus spiritus, i. e. fructus doctrinae melioris, praestantissimam indolem. Οἱ τὴν ἀπαρχὴν τῦ πνεύματος ἔχοντες sunt *Christiani* omnes, quos Paulus in superiore oratione πνεύματι insignitos, et tum notitiis, tum maxime sensibus piis beatos esse laudaverat, v. 1—9. Καὶ ἡμεῖς varie transponitur et mutatur in antiquis libris. Scilicet codd. nonnulli veteres omittunt h. l. et addunt ἡμεῖς post ἀλλὰ καὶ. Syrus omittit h. l. et mutat αὐτοὶ prius in ἡμεῖς. Alii aliter. 'Εν ἑαυτοῖς (i. e. ἐν ἡμῖν αὐτοῖς στενάζομεν. Nos etiam huius vitae aerumnas experimur; non possumus acquiescere in conditione, sed melioris desiderio flagramus. Υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, i. e. τὴν ἀποκάλυψιν υἱοθεσίας, dum exspectamus fore, ut manifestum tandem fiat, nos esse adoptatos Dei filios. Απολύτρωσις est liberatio ab incommodo aliquo; hoc incommodum autem τῦ σώματος est, ipsa eius fragilitas. Ab hac fragilitate corpus liberabitur non in morte, sed in resurrectione; tum enim restituetur vitae, et erit ἄφθαρτον, 1 Cor. XV, 42. sqq. Quanquam, Apostolus inquit, certi sumus de sapientia et benignitate Dei, qua iam in hac vita nos complectitur, tamen in easdem aliorum hominum querelas consentimus. Tantum ab-

 est,

eſt, ut novae noſtrae conditionis praeſtantia tollat omnem imbecillitatis ſenſum, ac dolorum preſſuras, ut potius magno melioris conditionis deſiderio flagremus. Interpretatio huius loci vexatiſſimi, modo propoſita, videtur eſſe ſimpliciſſima, et contextui conveniens. Nam dixerat Apoſtolus v. 18. calamitates huius vitae nullius momenti eſſe ad felicitatem Chriſtianorum olim exſpectandam. Debet igitur in ſequentibus aliquid tradi de futura illa beatitate; et hoc fecit Apoſtolus, dum docuit, felicitatem illam tam certam eſſe, quam certa ſit univerſae naturae liberatio a fragilitate. Caeterum fruſtra quaeritur, an tum mundus novus, et qualis futurus ſit? Paulus enim diſputavit ex hypotheſi Iudaica, de ſperata in regno Meſſiae felicitate externa. Prophetae nempe Hebraeorum regnum Meſſiae ita deſcripſerant; fore, ut tum omnis rerum natura mutetur, et in feliciorem melioremque conditionem reſtituatur. Hinc illae imagines de luporum agnorumque, pantherorum et leonum mutuo et amicabili invicem conſortio. Ieſ. XI, 6. LXVI, 22. Huiusmodi igitur feliciſſimam rerum converſionem in regno Meſſiae Iudaei exſpectabant. Hac hypotheſi uſus eſt Paulus, quia ita comparata erat, ut ad perſuadendum Chriſtianis Ex-Iudaeis, meliorem poſt mortem conditionem exſpectandam eſſe, non parum facere poſſet. Cf. Koppe ad h. l. et *Theologie des A. T.* Lipſ. 1796. 8. p. 427. ſ.

24. Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν) *Spe enim felices et beati* (nunc) *sumus*, i. e. ſalutem aeternam non habemus adhuc, ſed ſperamus. Sic Cicero dixit, *in spe* eſſe negotium, quod non exiſtit, ſed ſperatur. *Koppe:* τῇ ἐλπίδι (διὰ τῆς ἐλπίδος, ἐλπίζοντες) ἐσώθημεν pro σωθησόμεθα

Hac

Hac conditione salus olim nobis parata est, ut aliquamdiu eandem, etsi nondum sensibus perceptam, inconcussa spe et fiducia exspectemus. Sed videtur potius sensus esse, hac ipsa spe non tantum *conditionem*, sed multo magis *partem* haud ultimam beatitudinis contineri. Est nempe spei proprium, ferri ad absentia bona, eaque animo velut praecipere. ἐλπὶς δὲ — ἐλπις) *Sed res sperata, oculis iam subiecta, non amplius speratur.* Ἐλπὶς h. l. est res quae speratur, ipsa *felicitas. Spes visibilis*, s. rerum adspectu nostro obviarum, nulla est. τί καὶ ἐλπίζει;) *Cur ultra id speret?* Est enim indicativus pro Subiunctivo.

25. Εἰ δὲ — ἀπεκδεχόμεθα) *Quum autem, quod nondum videmus, sperandum nobis sit, firmo animo id exspectemus.* Ἐλπίζομεν, pro ὀφείλομεν ἐλπίζειν et similiter ἀπεκδεχόμεθα pro δεῖ ἀπεκδέχεσθαι ἡμᾶς. Δι ὑπομονῆς, i. e. ὑπομενόντως, *constanter*, Doederlein: *Nos igitur, quandoquidem res nondum conspicuas speramus, perseveranter exspectamus*, et futurorum desiderio flagramus. Iam progreditur Apostolus ad praesentem fructum, quem inter ipsas miserias religio christiana afferat, atque animus per eam institutus rectusque et nutritus percipiat, v. 26 — 39.

26. Ὡσαύτως — ἀσθενείαις ἡμῶν) *Praeterea etiam nova illa indoles adiuvat nos in calamitatibus nostris.* ὡσαύτως, hebr. וְכֵן, quod LXX. vertunt μετὰ ταῦτα, ὁμῶ, et ὡσαύτως Deut. XII, 22. XV. 22. Τὸ πνεῦμα sc. τοῦ Θεοῦ, omnino hoc etiam loco, ut in toto hoc cap. videtur esse animus sensusque christianus (Geist und Gesinnung des Christenthums,) modo cogites, hunc sensum

 nobi-

nobiliorem et animum filiali erga Deum amore plenum referri ad Spiritum Dei tanquam auctorem; vide supra notata ad comma 2. Συναντιλαμβάνεσθαι est *auxilio esse*, et per Metonymiam *solari*. Ἀσθένειαι sunt Apostolo *dolores ex rebus adversis*, ut 1 Cor. II, 3. 2 Cor. XI, 30. XII, 5. 9. 10. etc. Sensus igitur est: Ipse ille animus noster christianus, quo Deum veneramur et amamus ut Patrem nobis faventem (v. 15. 16.) nobis affert magnum fructum et solatium in calamitatibus, et huius vitae aerumnis. Quis autem sit hic fructus, statim declaratur sequentibus verbis: τὸ γὰρ — στεναγμοῖς ἀλαλήτοις) *Quando enim, quid expetere precibus debeamus, non satis scimus, ipse ille Spiritus* (sensus nobilior) *succurrit nobis suspiriis voce non expressis.* Dicitur igitur Paulus, saepe incidere casus, ubi Christiani rebus pressi adversis nesciant, quomodo voluntati Dei conformare debeant preces suas, an gravitatem miseriarum deprecari, an vero patienter ferre debeant, quae sibi contingant nutu ac voluntate Dei. τό γὰρ — οἴδαμεν) *Non enim satis scimus, quid expetere precibus debeamus.* Sermo est de homine inope consilii, qui statuere nequit, quid maxime hoc tempore sibi expetat a Deo. Huic homini succurrit αὐτὸ τὸ πνεῦμα, idem ille sensus fiduciae erga Deum. Ἐντυγχάνειν, vel ὑπερεντυγχάνειν ὑπὲρ τινὸς est, *suscipere alicuius partes, caussam alicuius agere.* Idea adiuncta est: *succurrere, opem ferre alteri.* Personificatur τὸ πνεῦμα, ut ἁμαρτία, supra c. VII, 17. 20. Ergo sensus est: Illud πνεῦμα succurrit nobis in rebus adversis, et quidem στεναγμοῖς ἀλαλήτοις, *suspiriis tacitis.* Ἀλάλητον significare potest vel id, *quod non profertur per verba*, vel *quod non potest proferri per verba*, quod in-

ineffabile est. Prius praeferendum est, propter versum sequentem, in quo Θεὸς ἐρευνῶν τὰς καρδίας dicitur nosse, quae sint in hominis mente. Succurrit igitur nobis sensus fiduciae erga Deum, *suspiriis tacitis*, i. e. per breves mentis cogitationes, quum dicimus; O Deus, pater, tibi permitto res meas; non mea fiat voluntas, sed tua; nam tu mihi es pater. Veteres Theologi per τὸ πνεῦμα intelligebant *Spiritum sanctum*, et quaerebant, quomodo intercessio Spiritus sancti comparata sit in se, et quomodo ab illa, quae Christo tribuitur, distincta sit? DORSCHEUS, FEUERBORN, GOTTFRIED OLEARIUS aliique statuerunt: Spiritus sanctus non intercedit ut mediator, vigore meriti sui, sed ut advocatus, qui fideles ad instar clientium excitat ad precandum, instruit quomodo precandum sit, ac spem voti potiundi alit. Accuratius hunc locum explicavit IO. ZACH. LEONH. IUNCKHEIM in libro: Von dem Uebernatürlichen in den Gnadenwirkungen, Erlangae 1775. p. 680. sq.

27. Ὁ δὲ ἐρευνῶν — ὑπὲρ ἁγίων) *Qui autem perfectissime novit animos* (hominum omnium,) *is novit id, quod spectat ille sensus; nam voluntati divinae convenienter succurrit Christianis.* Ἐρευνᾷν (hebr. חָקַר Ps. 139, 1.) non est simpliciter scire, sed *penetrare* intelligendo, et est Dei epitheton, Ps. VII, 10. Ierem XI, 20. τὸ φρόνημα τοῦ πνεύματος est id, quod spectat, quo tendit illud πνεῦμα, seine Absicht. Succurrit Christianis κατὰ Θεὸν, i. e. κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, 1 Ioh. V, 14. Porphyr. de abstin. I. 25. τοῦτο δὲ οὐ γνώμῃ γίνεται ἀνθρώπων, ἀλλὰ κατὰ Θεόν. Iterum τὸ πνεῦμα personificatur, ut v. 26 vel sensus Christianorum in rebus adversis fiducia plenus, et se omniaque sua Deo, Patri optimo permittens, et caussam agere Christianorum piorum dici-

tur, quasi *Spiritus* ab ipso homine cuius res agitur, sit persona diversa, eodem plane modo ut Rom. VII, 17. 20. ἁμαρτία tanquam persona ab homine diversa sistitur. Nihil aliud expetimus a Deo, inquit Paulus, nisi quod sit κατὰ Θεὸν, congruat cum consilio Dei; *Plan*, *Entwurf*. Ergo preces nostrae Deo sunt gratae et acceptae; fiet, quod nobis et aliis erit salutare.

28. Οἴδαμεν δὲ — κλητοῖς οὖσιν) *Scimus nempe omnia inservire eorum, qui Deum pie colunt, commodis, illis nimirum, quibus benigno consilio felicitas aeterna promissa est*, vere Christianis. Hoc est illud φρόνημα τοῦ πνεύματος, de quo v. 27. sensus christianus, quo Christiani calamitatibus pressi eriguntur. ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι — ἀγαθὸν) Scilicet *adversa* etiam ipsis ad incrementa virtutis et praemii sunt utilia. Ἀγαπῶντες τὸν Θεὸν. אֹהֲבֵי יְהוָה sunt pii cultores Dei. Πάντα, *omnes res*, sc. secundae, et adversae; nam de his h. l. est sermo. Ἀγαθὸν, *utile*, ut saepius. Καλεῖν Hebraeorum loquendi more simpliciter est movere aliquem, ut aliquid faciat felicitatis suae caussa, ut Matth. XI, 13. deinde etiam
IX. *edocere eum* de felicitate, et modum eius adipiscendae monstrare, ut 2 Thess. II, 14. denique etiam *afferre et promittere felicitatem*, Rom. XI, 29. IX, 11. Unde κλητοὶ saepe sunt *Christiani*, quibus innotuit doctrina, et *vere Christiani*, quibus, quia sunt veri Christiani, felicitas est promissa. Πρόθεσις, sc. Θεοῦ, *benigna Dei voluntas*, ut 2 Macc. III, 8. πρόθεσις βασιλέως, *benigna Regis voluntas*.

29. Ὅτι οὓς — πολλοῖς ἀδελφοῖς) *Quos enim praescivit* (tales futuros esse Christianos,) *hos decrevit filio*

suo

suo similes reddere, ita ut ipse sit caput multorum fratrum. Οὓς προέγνω, *quos praescivit*, sc. fore κλητοὺς, probos Christianos. Πρὸ in προγινώσκειν et προορίζειν, quod per se significat *ante, multo ante, dudum*, indicat aeternam Dei praescientiam et benevolum consilium aeternum. Antequam fuimus, atque adeo antequam ullus homo, ipseque mundus fuit, cognovit Deus homines eos, qui futuri essent vere Christiani, iisque destinavit aeternam salutem. Quaecunque enim Deus scivit et voluit, ea ab aeterno scivit et voluit. καὶ προώρισε — αὐτοῦ) *Hos decrevit filio suo similes reddere*, i. e. participes eiusdem felicitatis, qua Christus fruitur. Duplex ellipsis. Nam et initio deest τούτους, et in fine γενέσθαι. Συμμόρφους τῆς εἰκόνος, idem quod συμμόρφους εἰκόνι, quomodo σύμμορφον τῷ σώματι, Phil. III, 21. Vocat autem εἰκόνα *exemplar*, ad quod aliud aliquid effingitur, quod alibi τύπος, ὁμοίωμα. Christus in passionibus atrocissimis obediens fuit, et sic ad regnum illud coeleste pervenit; eadem via Deus constituit ducere Christo credentes, Supra v. 17. Phil. III, 9. εἰς τὸ — ἀδελφοῖς) *Ita ut ipse sit* veluti primogenitus, s. *caput multorum fratrum*, princeps inter multos fratres. Filii primogeniti erant capita familiae iure hebraico; hinc fit, ut בְּכוֹר denotet *caput* s. *dominum*, Ps. LXXXIX, 26. deinde etiam, quia parentes filios primogenitos insigniore quodam amore et studio complecti solent, πρωτότοκος est filiorum optimus, dilectissimus. Dicit ergo Apostolus, *Christianos omnes Christo in eo fore similes, quod fruituri sint iuribus et felicitate filiorum Dei, Christum autem ipsum manere filium principem omniumque carissimum, qui etiam ius imperii habeat in fratres reliquos.*

30.

30. Ὅυς δὲ προώρισε) Repetendum hic ἀπὸ κοινȣ̃. *similes reddere filio suo.* τȣ́τȣς καὶ ἐκάλεσε) *Eos etiam invitat ad fruendum olim felicitate aeterna.* Edocet eos de felicitate, modum eius adipiſcendae iis monſtrat, et credentibus atque obedientibus promittit felicitatem. Καὶ ȣ̃ς ἐκάλεσε. *Et eos, quibus obtulit et promisit felicitatem.* τȣ́τȣς καὶ ἐδικαίωσε) *Hos a peccatorum culpa et poena absolvit, atque favore suo persequitur.* Ita ſaepe hoc verbum habuimus in hac epiſtola. τȣ́τȣς καὶ ἐδόξασε) *Eos* (tandem) *immortali felicitate donat*, vel in aeternam illam gloriam recipit. In verbo ἐδόξασε eſt Enallage praeteriti pro futuro. *Ad summam illam felicitatem eos perducet.* Efficiet eos συμμόρφȣς τῆς εἰκόνος τȣ̃ ὑιȣ̃ ἀυτȣ̃, v. 29. MORUS: *hos etiam felices reddit.* Illi nempe, quibus Deus peccata remiſit, habent mentem tranquillam, ſunt ſpe optima pleni, Deum ſpectant tanquam patrem etc. Certi igitur ſunt, ſe non fore miſeros, ſed accepturos eſſe ſalutem.

31. Τί ȣ̃ν ἐρȣ̃μεν πρὸς ταῦτα;) i. e. Quid ex his inferimus? Nam ἐρȣ̃μέν apud Apoſtolum in praeſenti etiam tempore ponitur. εἰ ὁ Θεὸς — ἡμῶν) *Si Deus nobis faveat*, (nosque tantopere ornare decreverit, uti dictum v. 28—30,) *ecquis tandem nobis obsit? quis tandem nocere nobis possit?* Oſtendit nunc Apoſtolus, quomodo haec tanta Dei erga nos beneficia in uſum ſolatiumque noſtrum transferre poſſimus. Nobis nempe, qui in tanta apud Deum ſumus gratia, nihil inter atrociſſimas etiam calamitates eſt metuendum.

32. Ὅςγε — ἐφείσατο) Quod in Abrahamo ſignum fuerat amoris in Deum, Gen. XXII, 12. id in Deo ſig-

num

num benevolentiae erga homines. τȣ̃ ἰδίȣ υἱȣ̃, *filii sui*; nam vox ἴδιος saepe mere Synonymum est pronominis αὐτȣ̃, ut Matth. IX, 1. XXII, 5. Io. V, 43. et aliis locis. Totius ergo sententiae vis non in ἴδιος υἱὸς, sed in voce υἱὸς quaerenda videtur. ἀλλ' — παρέδωκεν αὐτὸν) *Sed eum pro nobis omnibus tradidit*, sc. in mortem. Ὑπὲρ ἡμῶν, commodo nostro, ad expiationem nostram. Ita explicandam esse hanc formulam, quotiescunque de morte Christi pro hominibus perpessa adhibetur, patet e comm. 3. h. c. et Epistolae ad Hebraeos locis pluribus. πῶς — χαρίσεται) *Omnia*, reliqua scilicet, quae nobis vere prodesse, atque ad salutem nostram pertinere possint. Populariter dictum. Facilius est dare omne aliud, quam filium. σὺν αὐτῷ, i. e. χαρισάμενος αὐτὸν ἡμῖν. χαρίζεσθαι autem h. l. est *dono dare, gratiose largiri aliquid.*

33. Τίς — Θεȣ̃) *Ecquis accuset Deo dilectos?* Ἐκλέξασθαι, בָּחַר, *amare, probare*, Deut. IV, 37. Propius munit Christianos adversus criminum iudicia, quae ipsis innocentibus intentabantur. Qui tandem sunt, qui eos accusare audent? nempe homunciones. Alii referunt ad peccata, in Christianis residua, ut Apostolus dicat, ne his quidem gratiam Dei, propter Christi mortem nobis concessam, eripi nobis posse. Θεὸς ὁ δικαιῶν) *Deus* (eos) *absolvit*. Vocent eos alii odiosissimis etiam nominibus; Deo eorum innocentia perspecta et grata est. Alii hic et in sequentibus ponunt signum interrogationis. *Ecquis accuset Deo delectos? Deus absolvens?* i. e. Deus, qui eos absolvit a culpa et poena peccatorum, non accusabit eos, et si alii eos accusent, id nihil damni ipsis afferet, et sic porro sensu fere eodem manente.

34.

34. Τίς ὁ κατακρ. — ἀποθανὼν) Et quis damnet, vel morte eos dignos iudicet, *pro quibus Christus mortem perpessus est*? Si etiam damnantur Christiani a malis iudicibus, innocentes tamen moriantur, quia Christus pro illis est mortuus. μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθεὶς) *Imo etiam nostri caussa ex mortuis est suscitatus*, nempe ut sciremus, illum nobis fore iudicem. Act. XVII, 31. ὅς καί ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ) *Qui etiam cum Deo regnat*, gloriae eius summae est particeps, vel proximus ei est honore. Desumta phrasis ab Orientis consuetudine, qua duo supremi regni administri utrique Regis lateri assidere solent, e. g. Constantinopoli; *Vizirius* et *Mufti*. ὅς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν) *Qui et caussam nostram Deo commendat*. Cf. Hebr. VII, 25. 1 Ioh. II, 1. Vulgo intelligunt de Iesu hominis quadam ad Deum precatione, humanis precibus simili. Alii improprie explicant de meritorum Christi vi perpetua. Varias variorum sententias et in vertendo vocabulo ἐντυγχάνειν et in explicanda ipsa re enumeravit et diiudicavit b. MORUS in dissertatt. theol. et philog. p. 298. sqq. Recte monet, illud ἐντυγχάνειν a Scriptoribus sacris referri ad illud tempus, quo Christus Deo dexter sedet, non ad illud, quo his in terris humilis vixit; describi igitur, Christum regnantem nobis adhuc esse eundem, qui tum fuit, quum pro nobis passus et mortuus est, benevolum, beneficum, servatorem peccatorum, eumque adeo nos porro tueri et curare, ut peccatores, abiecto omni metu, freti et tranquilli hac eius perpetua benevolentia, cura et beneficentia, a Deo de se optime sperare possint, hoc est breviter, *Christum adhuc esse et manere caussam salutis nostrae et datorem*, et qui

si-

ſalutem quaerant, hos propter hunc et per hunc eam certo accipere.

35. Τίς ἡμᾶς — χριςᾶ;) *Quis nos avellat ab amore erga Christum?* Ἡ ἀγάπη τᾶ χριςᾶ poteſt ſignificare eum amorem, quo Chriſtus nos complectitur, vel etiam amorem eum, quem nos erga Chriſtum habemus. Plurimi interpretes priorem ſignificationem praeferunt; quia de beneficiis Dei in fideles collatis, atque de eorum felicitate ſit ſermo. Tum ſenſus igitur erit: *Quis nobis possit eripere amorem, quo Christus nos complectitur?* vel privare nos benevolentia et amore Chriſti? Quicquid adverſi nobis eveniat, nos nihilominus firmiter erimus perſuaſi, nos a Chriſto amari. Si ἡ ἀγάπη τᾶ χριςᾶ eſt *pietas in Christum*, tum ſenſus eſt: *Quis infringat, tollat nostrum amorem in Christum? Quis nos permoveat, ut deserenda religione rursus excidamus hoc tanto Dei Christique amore?* Haec interpretatio praeferenda eſſe videtur. Non enim dicit Apoſtolus: Quis Chriſtum abſtrahat ab amore erga nos? ſed: quis *nos* abſtrahat ab amore erga Chriſtum. Poſt tot ac tanta beneficia debemus eum conſtanter amare. θλίψις — μάχαιρα) Θλίψις, *calamitas*. Στενοχωρία, *angustia*, quum, quo nos vertamus non habemus. Γυμνότης, *indigentia summa*. Μάχαιρα, *caedes*, quae fit gladio.

36. 37. Καθὼς γέγραπται) *Experimur, id, quod scriptum est*; Pſ. XLIV, 23. Experimur, inquit Apoſtolus, idem fere, quod de ſe ac civibus ſuis propter religionem vexatis commemorat vates. θανατᾶμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν) *Mortis periculo expositi sumus quotidie*, כל היום *quotidie*. ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς)

Tra-

Tractamur, tanquam pecudes mactationi destinatae, ficuti Pf. CII, 21. בְּנֵי תְמוּתָה filii ad mortem destinati.

ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν) *Sed de iis omnibus triumphamus.* Τὸ ὑπὲρ h. l. augendi notionem habet, et Paulus vult indicare, se divino auxilio munitum, plus virium habere, quam requirantur ad istos varii generis hostes vincendos. διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς) Non nostris, sed a Deo, qui nos amat, datis viribus. Alii: *amore compulsi eius, qui tantopere nos adamavit.*

38. Οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ) i. e. *plane nihil.* Quicquid enim est in rerum natura, aut vivit, aut vita caret. Alii: *nec metus mortis, nec spes vitae servandae.* οὔτε ἄγγελοι — δυνάμεις.) *Nec angeli, nec principes, nec potentes,* i. e. *nulla vis, neque humana, neque humanam superans.* In his, ut et in praecedentibus et sequentibus Apostolus per μερισμὸν explicat copiose sententiam hanc: In omni rerum natura nihil esse, quod vere Christianos avellere possit ab amore Dei. Quare frustra quaeritur, quomodo *angeli* possint infringere mutuum inter Deum et homines amorem; ponit enim Apostolus partes universi, prout in mentem veniebant. Ἀρχαὶ, pro: οἱ ἐν ἀρχῇ, i. e. ἄρχοντες. Δυνάμεις, pro: οἱ ἐν δυνάμει, i. e. οἱ δυνατοί. Nonnulli intelligunt *angelos potentes,* alii vero rectius *principes et potentes* in his terris, qui potestate sua Apostolos affligebant. οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα) *Nec praesentia, nec futura.* Sc. πράγματα. Nec quae nunc sentimus mala, nec si qua graviora imminent.

39. Οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος) *Nec supera, nec infera, nec spes honorum, nec metus ignominiae.* ὕψωμα, super-

superbia animi elati; deinde vero *gloriae, dignitatis fastigium*. Iob. XXIV, 24. πολλὰς γὰρ ἐκάκωσε τὸ ὕψωμα αὐτȣ̃. Τὸ βάθος פֶּלַע *calamitas*, Ps. CXXX, 1. Alii ὕψωμα interpretantur *coelum*, et βάθος *terram*, Ies. VII, 11. Ephes. IV, 8. ut sententia eadem sit, quae Assaphi Ps. LXXIII, 25. 26. P. H. Hane (*Schrifterklärungen* p. 92. sqq.) ὕψωμα esse putat *arcem*, carcerem in castello; nam in castellis et arcibus carceres fuisse, res est nota, Ps. LXVI, 11. Sic βάθος esset *carcer subterraneus*, Gen. XLI, 14. Ies. XXIV, 17—22. Ier. XLVIII, 43. 44. XXXVIII, 6. ȣ̓́τε τὶς κτίσις ἑτέρα, *nec quicquam aliud*. Κτίσις h. l. idem quod πρᾶγμα, χρῆμα. Sirac. XXXIX, 29. Nihil igitur in rerum natura δυνήσεται κυρίῳ ἡμῶν. *nos poterit abstrahere ab illo amore erga Deum, qui in nobis inest propter Christum Iesum, dominum nostrum*, qui oritur e beneficiis, quae Deus nobis propter et per Christum eiusque doctrinam tribuit ac destinavit. Alii vertunt: nihil *poterit*.

CAP. IX.

Novum argumentum tractat Paulus ab hoc IX. c. usque ad finem capitis XI. nempe de gentis Iudaicae statu ac conditione misera, de caussis unde ea sit repetenda, de fine denique in quem aliquando sit exitura. Caussam haec scribendi Apostolus habuisse videtur hanc, quod Iudaei, non tantum in vetere sua religione perseverantes, sed etiam ipsi e Iudaeis Christiani, aegre ferrent, Ethnicos paribus iuribus cum Iudaeis frui. Hoc enim vehementer pugnabat cum iis opinionibus, quas Iudaei ex magistris suis hauserant: posteros Abrahami, Isaaci et Iacobi, eosque praecipuo

cipuo apud Deum loco fore, et, quamvis multa delinquerent, Deum ista condonaturum, tum ob maiorum virtutes, tum ob professionem verae religionis. Ostendit ergo Apostolus, Deum et in puniendo et benefaciendo semper esse iustissimum, aequissimumque, et magnae esse temeritatis disputare contra id, quod Deus faciat v. 6 — 18. h. c. *deinde* vero docet, Iudaeis haec mala accidere ipsa eorum culpa, propter suam improbitatem, superbiam et incredulitatem. IX. 19. X. 21. *denique* etiam solatur Christianorum animos cogitatione ea, multos Iudaeorum iam Christo nomen dedisse, et fore aliquando tempus, quo universa gens Iudaica ad religionem Christi sit accessura. c. XI. Ac primum, quia credi poterat Paulus aut infensus Iudaeis, aut propensior in Christianos e gentibus vocatos, suspicionem hanc longe a se amolitur, v. 1 — 5. et quidem iureiurando, adhibito per Christum, quod non minoris haberi debet in novo foedere, quam iuramenta in veteri foedere per Deum facta. Egregie more suo interpretatus est hoc caput D. Io. Aug. Noesseltus. Vid. eius Opuscula ad interpretationem Sacrar. Scripturar. Fascic. I. edit. 2. p. 141. sqq.

1. Ἀλήθειαν — πνεύματι ἁγίῳ.) *Profiteor per Christum, non mentior, (testis est mihi conscientia,) per Spiritum sanctum,* (per Deum). Ἐν Χριστῷ, *per Christum*. In omni asseveratione ea res, quae cum Graecorum particula ἐν vel ב Hebraeorum coniungitur, significat id, per quod iusiurandum vel obtestatio peragitur, ut Matth. V, 34. seq. Apoc. X, 6. Ies. LXII, 8. Gen. XXII, 16. Οὐ ψεύδομαι, *non mentior*. Repetit idem verbis negantibus ad rem magis confirmandam, ne videretur, quae dixerat,

temere dixisse. Verba *συμμαρτυρέσης μοι τῆς συνειδήσεώς με*, concludenda esse videntur parenthesi, ut verba *ἐν πνεύματι ἁγίῳ* coniungantur cum illis: *ὐ ψεύδομαι*, *per spiritum sanctum! non mentior.* Sic accuratissime haec formula responderet illi superiori: *per Christum; verum est quod dico.* Πνεῦμα ἅγιον h. l. videtur esse ipse *Deus*, cui omnia patent, sanctissimus, ut Act. I, 16. III, 21. IV, 25. coll. v. 24. Hebr. I, 1. Vid. SCHLEUSNER ad vocem *πνεῦμα*, nr. 10. Illud autem *συμμαρτυρεῖν*, ut Latinorum *contestari*, non habet vim maiorem verbo simplici *μαρτυρεῖν*, quemadmodum Apoc. XXII, 18. aliaque loca docent.

2. Ὅτι λύπη — καρδίᾳ με) *Me magnam sentire tristitiam et perpetuum dolorem*, sc. ex statu populi Iudaici, reiicientis Messiam, et salutem per eum oblatam. Sermo est concitatior; Nam idem bis repetit Apostolus, verbis tantum aliis, non addita tamen caussa, cur acerbissimo hoc dolore angatur, quam comm. demum 3. verbis *ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν με obscure* indicat.

Ἠυχόμην — ἀδελφῶν με) *Vellem enim devoveri a Christo gravissimis malis* (huius vitae) *pro fratribus* (popularibus) *meis.* Ἠυχόμην est imperfectum, pro Optativo, quod frequens Graecis, sive addito, sive non addito ἄν, ut Act. XXV, 22. Ἀνάθεμα proprie denotat *omne id, quod Deo devovetur.* Iam, quia id, quod sic devotum erat, quoad homines plane intererat, inde ἀνάθεμα notat, quod *occiditur* et *perit.* Unde LXX. interpretes Hebraicum החרים non solum per ἀναθεματίζειν sed etiam per ἐξολοθρεύειν, *e medio tollere, perdere, exscindere, occidere*, reddiderunt, adeo ut ἀνάθεμα

εἶναι utrumque notet, *e medio tolli, perire, occidi*, ut in Deuteronomio et Iosuae libro saepe. Interpretandum igitur est: *Optarem emori pro Iudaeis*, qui mihi cognati sunt natione. Quod attinet ad voces ἀπὸ τοῦ χριστοῦ, notandum est, praepositionem ἀπὸ cum suo Substantivo ex Hebraismo interdum otiosam esse, ut Ps. XVIII, 22. Potest tamen probabilis reddi ratio, cur Paulus addiderit ἀπὸ i. e. παρὰ τοῦ χριστοῦ. Instabat nempe tempus, ut Iudaei rebelles et in Christum impii ab ipso devoverentur Romanisque exscindendi traderentur. Hanc calamitatem nationi impendentem, Christo iudici tribuit Paulus. Phrasis ἀνάθεμα εἶναι, i. e. ἀναθεματίζεσθαι ἀπὸ τοῦ χριστοῦ denotat itaque: *morte puniri atrocissima a Christo.* Dolet nempe Apostolus miserrimam Iudaeorum sortem, velletque suo sanguine illorum salutem redimere, et in suum caput transferre mala omnia huius vitae, si modo illos ad Christum perducere, et e periculo eripere posset. Non optat χωρισθῆναι, separari a Christo, verum offert se, tanquam piacularem victimam pro salute gentis suae, ut M. Curtius et Decius. *Livius IX. 4. Equidem mortem pro patria praeclaram esse fateor, et me vel devovere pro populo Romano Legionibusque paratus sum.* Vulgatem sententiam b. *Koppe* exornat, ita vertens hunc locum: *Mallem equidem infelicissima sorte ipse frui, quin excludi adeo ab ipso Messiae regno, si hac re fieri posset, ut populares meos servarem.* In tota tamen formula, nihil nisi integerrimi amoris, vehementissimique, quo Iudaeorum salutem exoptabat Apostolus, desiderii significationem quaerendam esse arbitratur. τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα.) Qui sanguinis vinculo mihi sunt con-

coniuncti; cognati mei sunt quoad gentem; vel potius *populares*, eadem gente oriundi.

4. Ἰσραηλῖται) Honoris nomen, 2 Cor. XI, 22. nam Iacobo patriarchae *Israelis* nomen ab ipso Deo honorifice inditum fuerat, Gen XXXII, 28. ut esset symbolum gratiae divinae. ὧν ἡ υἱοθεσία) *Ad quos pertinet adoptio*; i. e. quos Deus prae aliis gentibus exornavit maximis beneficiis. Quare Deus Israelem *primogenitum* appellavit, Exod. IV, 22. 23 Deut. XIV, 1. Filiorum loco eos habuit. καὶ ἡ δόξα) Ad quos pertinuit *honor praesentiae divinae*. Ἡ δόξα, שְׁכִינָה, praesentia Dei gloriosa in columna nubis et ignis Exod. XL, 34. 35. deinde vero in nubecula super arca foederis 1 Sam. IV, 12. quae nubes se interdum ita extendebat, ut totum templum impleret, 1 Paral. VII, 1. 2. αἱ διαθῆκαι) *Decalogus*, *tabula foederis*; nam hebr. בְּרִית Deut. IV, 13. explicatur per עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים. Διαθῆκαι per Atticismum pro sing. Alii intelligunt foedus quodcunque, quod Deus cum Israelitarum maioribus iniit, quum non solum Abrahamo Gal. III, 16. 17. plures ἐπαγγελίαι et διαθῆκαι constitutae a Deo legantur, sed foedus etiam Deum inter et Mosen saepius repetitum dicatur. Deut. XXIX, 1. ἡ νομοθεσία) *Lex*, (non legis promulgatio.) Sic quoque 2 Macc. VI, 24. ἁγία καὶ θεόκτιστος νομοθεσία dicitur. Intelligendum est igitur *integrum legum Systema*. ἡ λατρεία) עֲבוֹדָה, cultus externus Leviticus, praecipue sacrificia. αἱ ἐπαγγελίαι) *Promissiones* Palaestinae et Messiae Patriarchis et Prophetis factae.

5. Ὧν οἱ πατέρες) *Quorum maiores sunt Patriarchae*, Abrahamus, Isaacus et Iacobus, aliique, quos Deus singulari amore complexus est, quos Iudaei plus iusto iactabant ad alios. καὶ ἐξ ὧν — σάρκα) *Ex quorum genere natus est Messias quoad humanam originem.* Non secundum τὸ θεῖον, quod in ipso, sed secundum τὸ ἀνθρώπινον. ὁ ὢν — αἰῶνας) Dubiae interpretationis est hic locus. ERASMUS: "Nisi haec particula (Qui est in omnibus Deus) adiecta est, sicuti quasdam adiectas offendimus, hoc certe loco Paulus palam Christum pronunciavit Deum. Et consentiunt, quae quidem viderim graecorum exemplaria. Vulgarius admonet, hoc loco refelli Arianorum impietatem, qui solum patrem voluerunt esse vere ac proprie Deum. Similia disserit Origenes, indicans iam tum fuisse, qui non audebant Christum appellare Deum, ne plures Deos facere viderentur: Sed suspicor hunc locum, quod intolerabilis esset Romanis auribus, mutatum ab interprete, aut ab alio quopiam quisquis is fuit, qui declarat sese etiam initio operis nonnihil adiecisse de suo." Ipsa verba varie interpungi possunt, et ex varia interpunctione enascuntur variae interpretationes. Nonnulli enim post πάντων posito commate, sic verba nostra vertunt: *Qui idem est dominus rerum omnium, Deus aeternum venerandus.* Alii iungunt ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς, pro: ὁ ὢν ὁ μέγιστος θεὸς, *qui idem est Deus summus aeternum adorandus.* Quum autem Christus nullibi *supremus Deus* nominetur, sed saepius a Deo summo expresse discernatur, 1 Cor. VIII, 6, XV, 27. 28. Eph. I, 22. 1 Tim. II, 5. prior ratio praeferenda videtur. Εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, *celebrandus in aeternum*, ad Christum referri videtur. Additur haec doxolo-

gia,

gia, ne quasi iniurius in Christum fuisse videatur Apostolus in commemoranda eius cum Iudaeis cognatione. Veterum et recentiorum interpretatio ea, qua haec verba ad Patrem referuntur, nec contextui, nec regulis Grammaticis est conveniens. Quodsi enim vera esset, Paulus non ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς, sed potius ὁ θεὸς ὁ ὢν ἐπὶ πάντων etc. scripturus fuisset, ut 2 Cor. XI, 31. Istud vero ὁ ὢν, quod h. l. legimus, positum est pro ὅς ἐστι, ut Ioh I, 18. et III, 13. ideoque ad Christum pertinet, de quo antea dixerat, eum κατὰ σάρκα e Iudaeis ortum esse; iam vero, ne hic subsistant Christiani ex Iudaeis, divinam Messiae maiestatem addita doxologia celebrat. *Eucharius Ferd. Christianus Oertel*, (in libro, quem inscripsit: Christologie, oder die Resultate der neuesten exegetischen Aufklärungen über den Artikel von der Gottheit Christi, etc. 1792. 8. partic. I. p. 211. sqq.) post πάντων posito puncto, ita vertit: *Ex quibus natus est Messias, quoad humanam* et humilem conditionem, *qui praestantior est omnibus* (patribus illis,) de quibus gloriantur Iudaei. Deus *in aeternum sit laudatus*, pro hoc tanto beneficio. Ex hac igitur interpretatione doxologia Patris esset in his verbis: Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. In hanc sententiam *Grotius*, (quem hic laudat *Oertelius*,) inclinasse videtur, haec notans ad locum nostrum: "Satis erat huic quidem loco, dicere, hoc privilegium Iudaeorum, quod ex illis natus esset Christus, omnibus aliis maius esse, quia Christo laus et honor debetur supra omnes, id est, etiam supra *Abrahamum, Isaacum et Iacobum.*" Per se intelligitur, ex hac interpretatione πάντων sumi in genere masculino. Conferri etiam possunt *Koppe* et *Noesselt* interpret. huius cap. in opusculis eius p. 160. sqq. edit. 2.

 in-

inprimis D. Io. Iac. Stolz *Erläuterungen zum N. T.* (mit Beziehung auf seine Uebersetzung desselben) *für geübte und gebildete Leser. Drittes Heft.* Hanov. 1801. p. 167. sqq. ubi hunc locum accurate tractavit.

6. Οὐχ οἷον — τοῦ Θεοῦ) *Non autem fieri potest, ut promissio Dei irrita fiat,* οὐχ οἷον δὲ. sc. ἐστί, *fieri autem non potest.* Hesychius: οἷον τε, δυνατὸν λέγουσι. Οὐχ οἷόν τέ ἐστιν, οὐ δυνατόν ἐστιν. *Plato* Apol. Socr. εἰ τις οἷός τ' εἴη παιδεύειν ἀνθρώπους. Alii οὐχ οἷον ὅτι idem putant esse quod ὡς ὅτι, *quasi,* idque ex populari loquendi usu interpretantur sic: τοῦτο δὲ οὐ λέγω ὡς ὅτι ἐκπέπτωκεν. *Glaubt aber ia nicht, daſs darum Gottes Aussprüche unerfüllt bleiben.* Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, *promissio divina,* hebr. דָּבָר saepe significat *promissionem.* Ἐκπίπτειν denotat *irritum fieri, eventu carere.* Sic נָפַל 2 Reg. X, 10. et aliis locis eodem sensu occurrit. Dicit Apostolus: Ex eo, quod maxima pars populi Iudaici reiicitur, minime sequitur, Deum non stare promissis Abrahamo de Messia eiusque beneficiis datis. Hoc dicit contra Iudaeos, qui propter praerogativas illas, quas modo commemoraverat Apostolus, etiam nunc sibi promeritum aliquod ius arrogare volebant, et beneficia in regno Messiae obtinenda sibi solis competere dicebant. Huic falsae persuasioni occurrit Paulus in sequentibus, et utitur argumentandi ratione, captui Iudaeorum sui temporis accommodata. Haec igitur disputatio non pertinet ad omnes Christianos; nos enim talibus argumentis non egemus. Bene notant interpretes, non agi hoc loco de *singulorum hominum salute* aeterna, sed de *Iudaicae* et *aliorum gentium invitatione* ad veram Messiae religionem. οὐ γὰρ

— Ἰσ-

— Ἰσραήλ) *Non enim omnes, qui ab Israele genus ducunt, veri nominis Israelitae sunt.* Supple: Ergo nec ad omnes posteros Israelis beneficia Messiae pertinent, sed tantum ad eos, qui hoc nomine digni reperiuntur. Hoc dicit contra Iudaeorum sententiam; *se omnes, et solos* esse populum Dei. Οἱ ἐξ Ἰσραήλ: pro: οἱ Ἰουδαῖοι. ὗτοι pro εἰσί, hebr. הֵמָּה. In voce Ἰσραήλ est emphasis. *Israelitae ii, ad quos pertinent promissa Dei,* similes Israeli patri fiducia et obsequio in Deum, cuius solius caussa Iacobus dicebatur יִשְׂרָאֵל, Gen. XXXII, 28.

7. Οὐδ' ὅτι — τέκνα) *Neque propterea, quod ab Abrahamo genus ducant, omnes censentur filii*, sc. ad quos beneficia Messiae pertineant. (Τὰ τέκνα sc. τῦ Θεῦ, vel τῆς ἐπαγγελίας, v. 8.) Hoc confirmat Paulus duplici exemplo. Primum est, quod Ismael et filii ex Cethura, qui duxerunt genus ab Abrahamo, non iisdem cum Isaaci posteritate iuribus usi sunt. ἀλλ' — σπέρμα) Ἀλλ' concise dictum, pro: ἀλλ' ἐῤῥέθη ὗτως: *Sed dictum est;* (Gen. XXI, 11. 12.) *per Isaacum erit tibi posteritas,* i. e. Isaacus unice erit, s. habebitur *filius tuus*, in quem unicum conferenda sint beneficia tibi liberisque tuis ante promissa. *Vocari in aliquo* hebraico loquendi modo est: cognomen habere ab aliquo. Itaque haec verba possunt verti: Posteritas tua habebit cognomen ab Isaaco, Isaacidae appellabuntur. Hoc exemplo confirmatur: non a natalibus pendere, ut quis beneficiis a Deo ornetur.

8. Τῦτέστιν) Paulus non vult explicare sensum grammaticum verborum praecedentium, sed vult ostendere, quid his verbis auditis cogitari possit. Οὐ τὰ τέκνα —

Θεοῦ) *Non qui generatione humana sunt filii:* sc. Abrahami, *iidem statim etiam filii Dei censentur,* i. e. a Deo peculariter diliguntur, vel sunt *filii veri, iure pleno.* ἀλλὰ — σπέρμα). *Sed ii tantum, qui secundum Dei promissionem nati sunt, censentur pro filiis,* nempe pro veri nominis filiis Abrahami; tractantur a Deo ut filii. Τέκνον τῆς ἐπαγγελίας h. l. est filius promissus, et ex Dei promissione natus. Σπέρμα κατ' ἐξοχὴν est ea posteritas Abrahami ad quam promissiones pertinent. Sensum bene Ven. *Noesseltus* exprimit sic: *Filii promissi,* h. e. ii, qui in eo similes sunt Isaaci, ut, quemadmodum is praeter naturae vim, solius divinae promissionis virtute, Abrahamo atque Sarae natus erat, iam per aetatis imbecillitatem viribus ad procreandam sobolem destitutis, sic isti divina prorsus virtute gignantur, atque a Deo nati, et Abrahami, tanquam spiritualis patris sui, fide moribusque similes existant, (Io. I, 12. 13.) isti demum λογίζονται εἰς σπέρμα s. *tanquam veri* Abrahae *filii habentur.*

9. Ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος) *Promissionis enim erat formula*, Gen. XVIII. 10. Recte monet *Koppius*, voci ἐπαγγελίας paullisper tono esse inhaerendum, non voci οὗτος, quae etiam hic ex hebr. הוּא pro verbo substantivo ἐστὶ est accipienda. Ipsa verba promissionis affert Paulus ut veritas huius rei, de qua hactenus disputaverat, pateat. κατὰ — υἱός) *Circa hoc tempus veniam, et Sarae erit filius.* Dicitur vero Deus ad homines venire, quando in eo est, ut insignia illis beneficia tribuat, ut Zach. IX, 9. coll. Matth. XXI, 5. Ergo Isaacus non naturalibus viribus Abrahami et Sarae natus est, sed vi promissionis divinae. Ita etiam Christiani nascuntur non

natu-

naturae viribus, sed vi divina et intercedente promisso, quod sibi applicant.

10. Ὀυ μόνον δὲ) Sc. τᾶτο ᾶτος ἔχει, vel: Σάῤῥα δείκνυσι τᾶτο, *neque vero Sarae, unicum exemplum est, quod haec doceat.* ἀλλὰ καὶ ῥεβέκκα) Sc. idem nos docet, Deum in benefaciendo non respicere ortum ex his vel illis parentibus, vel ἔπαθε τὸ αὐτὸ, Rebèccae etiam accidit, ut non uterque, sed unus tantum filius eius singularibus beneficiis divinis bearetur. Affert historiam *Esavi* et *Iacobi*, qui quamvis fratres germani et gemini essent, tamen ideo non iisdem iuribus usi sunt; *Esavus* enim, quamvis primogenitus, tamen Iacobo postpositus est v. 12. 13. Hoc *alterum* exemplum subiungit Paulus ideo, quod Iudaei obvertere poterant, caussam, cur unus Isaacus legitimus Abrahami haeres fuerit, in eo positam fuisse, quod diversi isti Abrahae liberi nec ab eadem matre editi, nec eiusdem virtutis fuissent. ἐξ ἑνὸς — πατρὸς ἡμῶν) *Quae gravida facta erat ex uno Isaaco, patre nostro.* Κοίτη, respondens hebr. מִשְׁכָּב primo sensu est *cubile*, deinde per metonymiam adiuncti σεμνῶς sic exprimitur *concubitus*, deinde per longius euntem figuram *conceptio*. quod inde patet, quia additur ἐξ ἑνὸς, et *concipere ex aliquo* dicitur.

11, Μήπω — κακὸν) *Quum enim nondum nati essent pueri, neque aliquid bene aut male fecissent.* Τὶ ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ex Hebraismo est *nihil plane.* De absoluto decreto Dei ad aeternam salutem vel condemnationem; ut multi post Augustinum existimarunt, h. l. non esse sermonem, ex contextu et ipso sensu verborum satis patet. Addita haec sunt eo potius consilio, ut obiectioni Iudaeo-

rum

rum, Esavum improbum, huiusque improbitatis caussa a Deo reiectum fuisse, locus omnis praecluderetur. ἵνα ἡ κατ' — μένῃ) *Ut benignissimum Dei promissum perstaret, non ex merito, sed ex benignitate largientis.* Sensus est: *ut appareret, nihil unquam hominis merito, sed omnia tribuenda esse gratiae divinae.* ἵνα est ἀποδεικτικὸν, *zum Beweise dass.* Πρόθεσις, *propositum, voluntas,* deinde in specie *benigna voluntas, sive benignitas.* Ἐκλογὴ, *electio, libertas.* Κατὰ h. l. elegantem periphrasin facit adiectivi, ut ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ θεοῦ πρόθεσις sit *benignitas libera,* ut infra X, 2. ζῆλος κατ' ἐπίγνωσιν, *Zelus prudens,* XI, 21. οἱ κατὰ φύσιν κλάδοι, *naturales rami.* Μένῃ, pro ἀεὶ γένηται. οὐκ ἐξ — καλοῦντος) *Non ex merito, sed ex benignitate largientis.* Nam καλεῖν, *vocare, invitare, offerre* dicitur Deus interdum, quum declarat, se velle aliquid dare, vel exsequi. Ἐκ, *propter.* Sensus igitur est: Deum ex libera benignitate, non habita ratione dignitatis vel praestantiae cuiusdam externae in Iacobo et Esavo, illi maiora beneficia, decrevisse, quam huic.

12. Ἐῤῥέθη — ἐλάσσονι) Gen. XXV, 23. Iacobum respectu Esavi dici ἐλάσσον, eo sensu, ut sit *iunior* respectu primogeniti, omnibus facile patet. Itaque Iacobus a Philone et Iosepho dicitur νεώτερος, *natu minor.* Sub parentum designatione intelligi hic populos, posteros nempe Esavi et Iacobi, apparet ex iis, quae loco Geneseos cit. praecesserant a שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ, ut recte percepit *Iosephus* Antiqq. XIII, 9. 1. Quod effatum eventu est confirmatum. Nam *Davides* primus *Idumaeos,* i. e. posteros Esavi in servitutem redegit, 2 Sam. VIII, 14.

Quum-

Quumque iugum *Iordamo* regnante excussissent, 2 Reg. VIII, 20. 22. tempore *Maccabaeorum* iterum victi sunt, 1 Macc. X, 27. 31. Tandemque *Hyrcanus* eos omnino debellavit, ut nos docet *Iosephus* l. c. Haec igitur, quae Paulus ex historia liberorum *Isaaci* colligit, continent hanc doctrinam: Deum, qui singularia beneficia in hanc illamve gentem conferat, nullo modo id facere coactum quasi moribus vel meritis istiusmodi gentis, sed motum rationibus ex se ipso suaque liberalitate unice ductis.

13. Καθὼς γέγραπται) Mal. I, 2. 3. Est et hic ellipsis. Plena sententia: Quod vaticinium revera impletum est, ut scriptum reperimus *a Malachia*. τὸν Ἰακὼβ — ἐμίσησα) *Praetuli Israelitas Idumaeis*. Nam et hic *Iacobus* et *Esauus* pro posteris utriusque. Μισεῖν vero ad imitationem hebraici שָׂנֵא ponitur, quod non semper *odisse* notat, sed etiam interdum *minus benigne tractare, postponere*. Gen. XXIX, 31. Luc. XIV, 26. coll. Matth. X, 37. Deus enim posteris Iacobi terram patriarchis promissam et sacra externa concessit, non aeque Idumaeis. Itaque verba dicti nostri de utriusque populi conditione externa tantum capienda sunt.

14. Μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ;) *Num iniuste Deus egit?* si nempe Iacobo eiusque posteris non propter virtutis praestantiam, aliaque merita, sed libera et gratuita benignitate commotus favit? Iudaeum inducit disputantem atque pugnantem ita, ut doctrinam Pauli summa Deum iniuria afficere doceat. Hanc sententiam, Deum iniuste agere, verbis μὴ γένοιτο repellit tanquam insanam et viro bono indignam. In tota hac Apostoli disputatione notandum est, agere eum cum hominibus *superbis, hypocritis,*

suam-

suamque dignitatem non ex verae virtutis studio, sed externarum rerum vanitate metientibus. Contra hos initio potestatem et ius Dei ita defendit, ut iis opportune phrasibus utatur, quibus antehac in disciplina Pharisaica videtur assuetus fuisse. Non tenetur Deus rationem reddere hominibus, cur sic vel aliter agat. Iam duos V. T. locos subiicit Apostolus, *unum*, ut declaret Deum ipsum de se confirmasse, quod *in beneficiis conferendis* plane agat ex arbitrio, v. 15. 16. *alterum*, ut etiam Deum se in *severitate adhibenda* plane liberum confitentem ostendat.

15. Τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει) Exod. XXXIII, 19. Dixit vero Deus haec, quum Moses rogaret, ut Deus se ipsi manifestaret, in signum futuri favoris. Est igitur h. l. sermo de eximio quodam et plane extraordinario beneficio, cuius non quivis homo fieri potest particeps. ἐλεήσω — οἰκτείρω) *Libere unicuique et pro arbitrio benigno facto.* Ἐλεεῖν et οἰκτείρειν, quemadmodum hebr. חָנַן et רִחַם significatu parum vel nihil differunt; nam utrumque verbum saepe significat, *libere, pro arbitrio hominibus beneficia tribuere, benigne facere.* Scriptor libri *de vita et morte Mosis* verba *Exodi* ita explicat: *Nomini quicquam debeo, gratis do mea.* Non affert haec Apostolus, quasi suae disputationis, de qua agit hactenus, rationes aliquas reddere non possit, (nam et reddet aliquas,) sed quod prius quam eo veniat, edomare velit contradictoris audaciam. Etiam de principibus dicunt Politici: Non esse nostrum aestimare, quem supera ceteros, et quibus de caussis extollant; summum illis datum esse rerum arbitrium, subditis obsequii gloriam relictam.

16.

16. Ἄρα — Θεοῦ) *Ergo* (quod attinet beneficia extraordinaria;) *hominum studiisn ihil efficitur, sed omnia a benignitate divina pendent.* Uti non Esavus, qui cupiebat, quique post praedam currebat, sed Iacobus, invitus fere et aegre matri parens, benedictionem paternam obtinuit: ita nunc non Iudaei currentes 31. et cerimonias observantes, sed gentes comm. 30. obtinent Dei favorem. Ex quo tamen non sequitur, plane superfluum esse, ut homo ipse agat, viribusque divinitus concessis utatur, sed hoc tantum, virium usum *solum* non sufficere ad id, ut quis voto suo potiatur, sed unice hoc a gratia et benignitate divina pendere. Τρέχειν *currere*, per Metaph. *expetere*, sensu non differt a θέλειν, nisi quod intentius studium indicat.

17. Λέγει — Φαραώ) i. e. in sacra Scriptura dicitur Pharaoni. Locus est Exod. IX, 16. Γὰρ *vicissim*. Affert nunc Paulus exemplum contrarium hominis, quem Deus gravius punivit quam alios malos homines, et quidem libera sua voluntate, et ex sapientissimis caussis, maximam partem ignotis. ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε) *Propterea te excitavi*, i. e. *regem constitui.* Ἐξήγειρα respondet hebraico הֶעֱמַדְתִּיךָ, proprie: *Stare te feci*, et manere adhuc in fortunis tuis. Hunc verum sensum esse, apparet ex Mosis narratione, ex verbis: Iam in eo sum, ut te perdam; poteram te morbo pestifero cum omnibus tuis absumere; sed non statim te perdo; servo te adhuc incolumem. Alexandrini verterunt: διετηρήθης, *conservatus es*, ut Exod. XXI, 21. Ierem. XXXII, 14. Ὅπως τῇ γῇ) *Ut ostenderem in te potentiam meam* (me posse te servare incolumem, aut exuere bonis et fortunis, quando

do volo,) *atque ego per orbem terrarum celebrarer. Nomen meum*, i. e. gloria et maiestas mea, שְׁמִי. Multis prodigiis et miraculis opus erat, ut frangeretur Pharaonis malitia, nolentis permittere exitum Israelitarum ex Aegypto, quod maximam gloriam Deo peperit.

18. Ἄρα οὖν — σκληρύνει) *Ergo pro suo arbitrio hunc benigne, illum minus benigne, vel duriter tractat.* Τῷ σκληρύνειν opponitur ἐλεεῖν, quod quum sit *libere, pro arbitrio benefacere*, lex oppositionis efflagitat, ut σκληρύνειν sit *minus benigne, duriter tractare*, quemadmodum hebr. קָשָׁה sive potius in Hiph. הִקְשִׁיחַ, Iob. XXXIX, 16. 2 Paralip, X, 14. Itaque Paulus verbo σκληρύνειν h. l. utitur alio significatu, quam occurrit Exod. III, 3. X, 27. XI, 10. Nam apud Mosen Deus σκληρύνει τὴν καρδίαν Φαραώ, i. e. *indurescere patitur animum Pharaonis.* Potest tamen hoc etiam loco retineri usitata phraseos significatio, ob versum proxime sequentem 19, qui sensu carere videtur, si τί ἔτι μέμφεται, non ad animi obstinationem refertur. Tum vero phrasis: *obstinatum aliquem reddere*, populariter est intelligenda, nec ad philosophicam ἀκρίβειαν exigenda. Licet nempe praevideret Deus, longa patientia et inhibitione poenarum Pharaonem peiorem redditum iri, tamen subinde nova lenitatis suae erga eum dedit documenta; quo facto obstinatior redditus est eius animus, ut solent morosi ingenii homines, qui nec bonitate nec severitate molliri se patiuntur. Ita filius degener et verberibus inflictis irritatur, et indulgentia patris fit segnior: unde oriuntur querelae: ego indulgentia mea filium perdidi et verberibus malitiam non excussi, sed incussi. Quum igitur Deus obstinatum red-

reddidisse Pharaonem dicitur, id minime ita intelligendum est, ac si hominis libertatem sustulisset, sed quod eum in vita conservando, occasionem ei dedit, pertinaciam suam factis demonstrandi. et tandem post multa patientiae documenta non clam et tanquam in carcere occidit, sed tanquam in theatro totius mundi, ut supplicium eius esset illustrius, et ad terrorem aliis incutiendum aptius.

19. Novae obiectioni occurrit Paulus. Dicere nempe aliquis poterat, non consentaneum esse vel benignitati vel iustitiae Dei, quod eos obiurget atque reprehendat, qui male agant, quum tamen aliter, quam Deus illud decreto suo firmasset, vivere ac agere non possent. Quanquam haec conclusio legitime e Pauli doctrina duci non poterat, erat tamen necesse, ut ille omnem Iudaeis elabendi atque contradicendi opportunitatem eriperet. Pergit igitur: Ἐρεῖς οὖν — ἀνθέστηκε;) *Dices igitur mihi: quid est igitur, quod Deus succenseat nobis, quem enim,* (si tua disciplina probatur,) *reperias, qui Dei resistere voluntati queat?*) Indicativus ἀνθέστηκε ponitur pro Subiunctivo, et praeteritum pro quovis tempore, quasi dicat: τίς ἀνθέστη; Hanc obiectionem refutat Paulus dupliciter; *primum* sic, ut doceat, non esse hominum examinare mores Dei atque reprehendere velle v. 20. 21. *deinde*, ut iis etiam hoc permittatur iudicium, tamen Deum non temere aut contra rectam rationem agere, sed plane sapienter et summis suis virtutibus declarandis accommodare. v. 22. 23.

20. Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε) *Atqui, o tu!* sunt verba corrigentis sermonem alterius, ut infra X, 18. Luc. XI, 28.

20. σύ τίς — Θεῷ) *Quo tandem iure tu audes cum Deo altercari?* Humanam imbecillitatem non decet cum Deo disceptare, ac veluti caussas ex eo quarerere, cur hoc vel illud faciat? Non dicit Apostolus, Deum sine iustis caussis aliquid agere, quod profecto numine sapientissimo esset indignum; sed hoc tantum vult, temeritatis esse, si homo sibi praesumat, has caussas diligentius, quam par est, exquirere, et si non datum fuerit, eas penitus cognoscere, eum reprehendere, vel cum eo disceptare, quasi iniuste egisset. μὴ ἐρεῖ — οὕτως;) *Num dicet vas (vel opus figlinum,) ei, qui finxit, cur me sic tractasti?* Sumtum hoc ex usu, Ies. XXIX, 16. XLV, 9. Nihil autem aliud indicat, quam non debere homines reprehendere facta Dei, opificis sui." Ποιεῖν pro Dativo habet Accusativum in hoc sensu ut Matth. V, 44.

21. Ἢ οὐκ — πηλοῦ) *Nonne figulus potestatem habet in lutum?* Nonne pro arbitrio suo uti potest luto? Refero nempe cum aliis τοῦ πηλοῦ ad ἔχει ἐξουσίαν. Si autem refertur ad κεραμεὺς, redundat. ἐκ τοῦ — ἀτιμίαν) *Ita ut ex eadem massa aliud vas ad honestos, aliud ad viliores usus fingere possit?* Sap. XV, 7. Ius habet figulus non modo ex eodem luto facere, quae velit, vasa, sed et facta refingere, et ex esculentis, si velit, facere matulas. Multo magis Deo competit ius liberrimum in suas creaturas, nec est ullo modo ferendum, si eorum, quae Deus agit, velimus esse censores ac iudices. Nam quum homines se ipsos omniaque, quanta sunt bona sua liberalitati divinae debeant, atque Deo non solum nihil sapientius dici aut fingi possit, sed tanta etiam summae eius sapientiae ac benignitatis in nos documenta extent; quomodo

do nisi summam per stultitiam et impietatem dubitari potest, quin Deus in constituendis rebus nostris sapientissime nobiscum et clementissime egerit?

22. Εἰ δὲ — ἀπώλειαν;) *Si vero Deus, quum vellet ostendere severitatem, et manifestare potentiam suam*, non subito perdidit, sed *sustinet* et tolerat *magna patientia homines puniendos, qui suam sibi perniciem contrahunt?* (quis eum hoc nomine vituperare potest?) Supplenda est formula: οὐκ ἔχει ἐξουσίαν? Post repressam superbiam obtrectantium paullatim caussas aperit, cur Deus maximam partem populi Iudaici reiiciat, et gentes propter fidem in Christum recipiat. Dant nempe Iudaei poenas suorum peccatorum, et voluntariae incredulitatis. εἰ δὲ (iunge cum ἤνεγκεν,) *quid tum; quid in eo est iniqui?* θέλων ἐνδείξασθαι, pro καίπερ ἤθελε ἐνδ. Simplicior tamen videtur esse NOESSELTI interpretatio: *Quum autem constituisset Deus severitatem ostendere, et, quantum efficere possit demonstrare, magna cum patientia tulit eos, qui ira se divina dignos reddiderunt, atque sibi ipsi contraxerant miseriam.* Εἰ δὲ θέλων, intellige ἦν, pro ἤθελεν, ut v. 28. Primaria igitur propositio est in verbis: ἤνεγκεν — εἰς ἀπώλειαν. Hac in re Deus duo sibi proposita habuit, unum, quod declaratur in illis: (v. 22.) voluit Deus ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν κ. τ. λ. alterum quod est in his: (v. 23.) καὶ ἵνα γνωρίσῃ — εἰς δόξαν. Illa ἀνακολουθία, s. duplex verborum structura, quae est in comm. 22. 23. neminem offendet; huius enim exempla et in N. T. et in profanis Scriptoribus extare, notum est. Τὸ δυνατὸν, i. e. τὴν δύναμιν. Ἤνεγκεν, *toleravit*, non subito perdidit, sed diu, ut ad meliorem

mentem redirent, exspectavit. Σκεύη h. l. sunt *homines*, quos Apostolus nunc *vasa* nominat, quia praecesserat similitudo vasis et figuli. Ita continuat metaphoram, ut fiat allegoria. Ὀργὴ, *poena*, ut saepius. Itaque σκεύη ὀργῆς sunt *homines puniendi*. κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, *qui suam sibi perniciem contrahunt*. Accipiendum enim κατηρτισμένα voce media, s. reciproca, ut Actor. XIII, 48. Ἀπώλειαν, omnis generis miseriam et huius et futurae vitae intelligo, ad quam se composuerant Iudaei. Si cum aliis vertis: *homines facti ad summam illam perniciem*, populariter est intelligenda phrasis, pro: *certo et inevitabili fato perituri*. Io. III, 36. Col. III, 6. Quae caussa sit certi exitus miseri, id non est in formula, sed in re: quia partim longae vitae multa scelera non deposuerunt, quantumvis Deus indulserit, partim extare debet luculentum exemplum scelesti, eiusdemque ob scelera miseri.

23. Καὶ ἵνα — εἰς δόξαν) *Et ut declararet summam suam benevolentiam benignitatis suae capacibus, quibus certa et parata erat felicitas*, i. e. ad christianam religionem aditus. Iterum supplenda est formula: οὐκ ἔχει ἐξουσίαν; Δόξα Θεοῦ, *Dei maiestas* nonnunquam etiam dicitur de singulis attributis divinis, et hoc quidem loco de *benignitate* divina, conspicua in convertendis Ethnicis et Iudaeis. Πλοῦτος τῆς δόξης, i. e. δόξα ὑπερβάλλουσα, *immensa benignitas*. Eph. I, 7. 18. II. 7. Σκεύη ἐλέους hic vocantur Gentiles, et ii ex Iudaeis, qui in Christum erant credituri et opponuntur Iudaeis impiis, quos v. 22. vocaverat σκεύη ὀργῆς. Hos Deus προητοίμασεν εἰς δόξαν, *destinavit ad felicitatem*. Nam προετοιμάζειν, quod alias est *praeparare*, interdum etiam significat de-

destinare ut Gen. XXIV, 14. Matth. XXV, 34. Loquitur Paulus de iis, quibus destinatus erat aditus ad religionem christianam. Voluerat Deus aliquando ex ambobus eundem coetum efficere, neque ab eo semper separatos esse paganos, idque ita eventurum dudum praenunciarat. Unde quum nunc fieret quod per consilia divina fieri debebat; quum id, quod iis certum paratumque erat, acciperent, non obsistere debebant Iudaei, Deumque reprehendere, ut sua illi libertas in propaganda religione constaret.

24. (Ὄυς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς) *Tales* (i. e. tanquam homines bonitatis suae capaces) *invitavit et nos.* Potest etiam ὃς καὶ positum esse pro διὸ καὶ, ex Apostoli more periodos periodis iungendi per relativa. ὃς refertur ad σκεύη ἐλέους. v. 23. quasi non σκεύη dixisset, sed ἀνθρώπους. Καλεῖν, ad religionem Christianam adducere. ὀ μόνον — ἐθνῶν) Partim ex Iudaeis, partim ex aliis gentibus, et quidem plures ex aliis gentibus, quam ex Iudaeis, quod in sequentibus declarat pluribus.

25. Ὡς καὶ ἐν τῷ Ὡσηὲ λέγει) Nempe Deus, qui a propheta loquens introducitur. Desumta sunt haec verba ex Hos. II, 25. plane iisdem, vel eodem ordine positis verbis, sed sensu salvo. Agit autem Hoseas de decem tribubus, abductis per Assyrios, ex quibus pauci simul cum Iuda et Beniamino erant redituri in patriam, et rursum futuri Dei populus. Non est igitur in his verbis proprie vaticinium de vocatione gentium, nec Apostolus tanquam vaticinium de hac re adducit hoc dictum; sed est argumentum a pari. Referenda haec sunt ad verba v. 24. ὀ μόνον ἐξ Ἰουδαίων, Non est novum, inquit Paulus, quod

nostro tempore fit; nam et alio tempore, simili occasione Deus usus est eadem libertate recipiendi in gratiam, quos olim neglexisset. Iterum nunc fit, quod Hoseas olim dixit, sed modo multo illustriori. *καλέσω — λαόν μου) Eos, qui populus meus non amplius erant, vocabo populum meum*, i. e. eos iterum agnoscam pro populo meo. Nam *καλεῖν* saepe est *efficere*. Loqui autem Prophetam de Israelitis decem tribuum, patet ex c. I, 6. 9. Hos Deus, quod Baalis cultui dediti essent, pro filiis suis habere recusaverat. *καὶ τὴν — ἠγαπημένην) Et populum haud dilectum agnoscam pro dilecto populo.* Foemininum usurpatur accommodate ad nomen לֹא רֻחָמָה quod propheta ominis caussa *filiae e meretrice susceptae* imponere debuerat, quam Deus cum natione Israelitica comparat, Hos. I, 6. II, 6. 7.

26. Καὶ ἔσαι — ζῶντος) Ex Hos. II, 1. *Et illo ipso loco* (in terra gentilium nempe, ubi dispersi erant,) *ubi dictum fuerat illis: vos non estis populus meus, ibidem agnoscentur pro filiis Dei vivi*, vel immortalis, quum nempe illis restituet patrias sedes.

27. Ἡσαΐας — Ἰσραὴλ) *Iesaias vero de Israelitis palam pronunciat*, *Κράζειν* hic, ut Io. I, 15. est: *palam dicere*, s. *profiteri*. *Ὑπὲρ*, *de*, ut 2 Cor. I, 6. et aliis locis. Quod modo v. 25. de loco Hoseae diximus, hoc idem valet etiam de hoc loco *Iesaiae*, qui extat c. X, 22. Agit nempe locus de liberatione Israelitarum ex exilio Assyrio, Babylonico. Cf. notanda ad. v. 29. *ἐὰν ᾖ — σωθήσεται) Ex innumera populi multitudine reliquiae* (vel pauci) *servabuntur.* Insignem multitudinem cum arena comparare Profanis etiam est usitatum. Virgil. Ge-

Georg. II. 105. *Est numerus — quem qui scire velit, Lybici velit aequoris idem discere quam multae Zephyro turbentur arenae.* καταλειμμα hebr. שְׁאָר latine *reliquias* vertere possis. Sirac. XLIV, 17.

28. Λόγον — δικαιοσύνῃ,) *Perficiet enim et subito absolvet rem pro veracitate sua.* Verba Ies. X, 22. hebraice ita sonant: כִּלָּיוֹן חָרוּץ שׁוֹטֵף צְדָקָה. Sed Paulus sequitur Versionem LXX. interpretum. In nostris verbis post συντελῶν suppleri debet: ἐστι ὁ κύριος ut Matth. III. et in parallelis Φωνὴ βοῶντος *adest vox clamantis.* Verba: λόγον συντελῶν respondent voci כִּלָּיוֹן, quae quum *consumtionem penitus finitam* notet, pro eo graece positum est: *adesse qui rem perficiat,* i. e. rem illam de Iudaeorum internecione. Λόγος, דָּבָר, *res*, et συντελεῖν λόγον, *rem perficere.* Sic *Polybius* L. IX, c. 37. τῆς δὲ προθέσεως συντελεμένης, *quod inceptum, quum perfecisset.* Συντέμνειν, *conscindere, praecidere, in angustum contrahere, breviter absolvere,* de *caussis forensibus*, quae celeriter absolvuntur et finiuntur, interdum usurpatur; ut apud Philostr. vit. Apollon. VII, 17. συντετμήσονται οἱ ἐν τῷ δικαστηρίῳ λόγοι. Sic Dan. IX, 26. πόλεμος συντετμημένος est *bellum decisum.* Ἐν δικαιοσύνῃ בְּצֶדֶק, *pro veracitate sua.* ὅτι λόγον — γῆς) *Rem sic decretam exsequetur Dominus in terra.* Eadem cum priori sententia, aliis tantum verbis expressa. Ὅτι hebr. כִּי redundat, vel vertendum: *utique, profecto.*

29. Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἡσαΐας) Perfectum hic est pro plusquamperfecto, more Hebraeo; vult enim dicere:

sicut in prioribus (c. I, 9.) *dixerat Iesaias.* Alius eiusdem argumenti locus, docens, singulari Dei benignitati tribuendum esse, quod pars saltem aliqua felicitate divinitus promissa potiatur. *εἰ μὴ — σπέρμα*) *Nisi Iehova omnipotens nobis reliquisset paucos.* Κύριος σαβαώθ, pro hebr. יְהוָה צְבָאוֹת *Deus omnium creaturarum.* LXX. interpretes in libro I. Samuelis et in Iesaia pro צְבָאוֹת retinuerunt σαβαώθ, in reliquis libris habent παντοκράτωρ. Pro σπέρμα in hebraico textu Iesaiae est שָׂרִיד, *reliquiae*, idem quod κατάλειμμα, ut recte observat Theodoretus, *pauci superstites, seminum instar, quae ad sementem servantur, unde nova messis exspectatur.* Loquitur autem ibi propheta de vastitate et occidione sub Achaso facta per Assyriorum regem, quo tempore Deus paucos, si cum ceteris conferas, Hierosolymis conclusos, servavit, unde iterum cresceret populus. ὡς Σόδομα — ὡμοιώθημεν) *Sodomitis et Gomorraeis similes facti essemus*, e quibus nemo superstes mansit; ὡς Γόμοῤῥα hic positum pro Dativo Γομοῤῥᾳ, לַעֲמֹרָה. Hic Iesaiae locus non est vaticinium de rebus N. T. sed ab Apostolo positus ideo, quod satis declaret, non esse, quod Iudaei tam iactarent Dei benevolentiam in omnes eos, qui se Iudaeos profiterentur; neque enim hos caros esse Deo universos, sed exosos potius ut internecioni quasi datos, nisi proborum hominum pietas severitatem Dei quodammodo retardaret.

30. *Τί οὖν — πίστεως*) *Quid inde sequitur? Gentiles non appetentes felicitatem, accipiunt felicitatem, sed propter fidem consequuntur.* Ex hactenus dictis

dictis infert Apostolus, non iniquum videri posse, si, reiectis Iudaeis incredulis, Ethnici ad religionem Christi invitentur. Ἔθνη, sine articulo, *multi gentiles*. Δικαιοσύνη, (c. I, 17.) *praemium*, *felicitas* in regno Messiae exspectanda. Διώκειν, i. e. ζητεῖν, *studiose quaerere*. Κατέλαβε, pro praesenti: καταλαμβάνουσι. Δικαιοσύνη ἡ ἐκ πίστεως sc. δοθεῖσα. Πίστις, h. l. est firma persuasio, Iesum esse Messiam, et ab eo omnem felicitatem esse exspectandam. Vult autem dicere Apostolus, gentiles, vacuos ab isto fastu Iudaeorum, qui in se suoque studio ponerent omnia, illud beneficium gratis sibi oblatum, libenter accepisse, Iudaeos autem fastu suo impeditos esse, quo minus spem benevolentiae divinae consequendae factam per Evangelium, admitterent.

31. Ἰσραὴλ — ἔφθασε) *Israelitae autem eo quod tenentur studio legis* (alicuius) *a cuius observatione sibi felicitatem promittunt, non capiunt fructum eius legis,* (doctrinae,) *quae veram felicitatem offert.* Νόμος in priori membro est lex Mosaica, cuius observatione Iudaei favorem Dei et praemia se consequi posse putabant, in altero membro est *doctrina Christi*, nova lex, quae nobis veram felicitatem offert. Νόμος, quandoque de quacunque doctrina dicitur. Vid. supra III, 27. Iac. I, 25. Quoad totam sententiam cf. infra X, 3.

32. Διὰ τί;) *Quare?* sc. non consequuntur felicitatem. ὅτι οὐκ — νόμου) *Quia non per fidem, sed per observationem legis* (Mosaicae) consequi volunt, nimirum per *ritus* lege praescriptos, veluti per *circumcisionem*; Rom. IV, 11. 12, sacrificia, ciborum discrimina, et alia similia δικαιώματα σαρκός. προσέκοψαν — προσκόμματος)

 Im-

Impegerunt enim in saxum illud, in quod multi impingunt, i. e. offensi sunt et offenduntur Messiae humilitate. Solent, qui iter faciunt, interdum in lapides impingere, et pedes laedere, ac sic impediri, ne iter prosequantur. Sic ergo quidam προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, 1 Pet. II, 8. Quod Petrus ibi dicit de Evangelio, id hic Paulus de Christo; quia idem est Christus praedicatus et Evangelium; et considerandus hic Christus eiusque doctrina simul cum sua cruce. Hoc enim est, quod Iudaeos plerosque offendebat. Haec autem est ratio, cur Iudaeos excludat Deus a felicitate regni Christi. καθὼς γέγραπται) Coniunxit Apostolus duo loca Alexandrinae versionis, Ies. XXVIII, 16. VIII, 14.

33. Ἰδοὺ τίθημι — σκανδάλου) *Ecce ego fundamenti loco in Sione ponam saxum, in quod multi impingent, rupem in qua multi labentur.* Iudaeos olim hunc locum de Messia interpretatos esse, vix potest negari. *Iarchius* in locum Iesaiae, *Decretum coram me factum est, et constitui Regem, Messiam, ut ille sit in Sione lapis munitionis: istud enim* בוחן *significat* מִבְצָר, i. e. *munitionem et firmitatem* etc. Sed locum Iesaiae non agere de Messia, totus contextus docet. Utitur igitur Paulus verbis prophetae ad cogitationes suas exprimendas, ut in praecedentibus locis in hoc capite allatis. Cf. Luc. II, 34. Iudaeis pharisaica doctrina imbutis, σκάνδαλον erat patria Christi, humilitas, mors, atque imprimis crucifixio. καὶ πᾶς — καταισχυνθήσεται) *Quicunque vero ei confisus fuerit, spe sua non frustrabitur.* Ies. XXVIII, 16. pro לֹא יָחִישׁ nonnulli legendum esse existimant לֹא יֵבוֹשׁ. Sed חוש, cui plerumque *festinandi* po-

testas

testas subiici solet, habet etiam *timendi* et *erubescendi* notionem, certe in cognata lingua arabica. Cf. Filii mei *Ernesti Frid. Caroli* Scholia ad Ies. XXVIII, 16. Sensus huius loci est: Qui Christo non credunt, eos impediri, ne viam insistant, quae ad veram iustitiam ducit. Qui vero ei credunt, eos neutiquam falli, sed quod cupiunt, adepturos. Καταισχύνεσθαι est *falli*, ut Rom. V, 5.

CAP. X.

1. Ἡ μὲν — σωτηρίαν) *Equidem ex animo exopto et precor, ut Deus Israelitas salutis participes reddere velit.* Opto illis bona omnia, etiam aeterna. Εὐδοκία, *voluntas*, animus quam maxime benevolus, desiderium. Pergit Apostolus exponere caussas, cur tanta Iudaeorum multitudo a societate regni Messiani excludatur. Ne autem Iudaeo-Christiani crederent, ex odio haec a se dici, amorem suum in eos iterum profitetur.

2. Μαρτυρῶ — ἔχουσιν) *Testor enim iis, quod studium erga Deum habent.* Sic. Io. II, 17. ζῆλος τοῦ οἴκου σου. Cf. Act. XXII, 3. Gal. I, 14. *Studium erga Deum*, i. e. in leges Mosaicas; has enim non sine Dei ipsius contemtu a Christianis negligi existimabant. ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν) *Sed non coniunctum cum vera Dei cognitione.* Ἐπίγνωσις idem quod γνῶσις. Vel κατὰ hic ut supra c. IX, 11. facit periphrasin Adiectivi: *Zelus imprudens.* Errabant nimirum Iudaei, tum in legum Mosaicarum consilio, tum in bonorum operum suorum, quibus gloriabantur, dignitate et pretio rite constituendo.

3.

3. Ἀγνοοῦντες — δικαιοσύνην) *Quum enim non rite intelligant, quinam sit modus adipiscendi felicitatem Deo probatus*, quum non intelligant modum consequendi favoris divini. Δικαιοσύνη eodem sensu sumitur, quo supra c. I, 17. Ἀγνοεῖν non solum denotat *ignorare*, sed et *non rite rem intelligere*, ut Marc. IX, 32. καὶ τὴν ἰδίαν — στῆσαι) *Et suam rationem benevolentiae divinae consequendae stabilire studeant*. Ἰδία δικαιοσύνη vi oppositi est ille modus consequendi divini favoris, quem Iudaei tanquam unice verum Deoque probatum commendabant. Ἱστάναι, הֶעֱמִיד, h. l. *valere facere, geltend machen*. τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν) Est hic forma passiva pro reciproca; Niphal, ut Hebraei loquuntur, pro Hithpaël: *Viam non ineunt, per quam benevolentia divina comparari possit*, fidem scilicet. *Non obsequuntur*, non accommodant se *doctrinae* quae est tanquam regula et lex proposita. Supra c. VI, 17.

4. Τέλος γὰρ νόμου χριστὸς) *Nam Christus sustulit legem Mosaicam*. Τέλος varie explicatur. Secundum nonnullos est *finis*, ad quem quis contendit, quem attingere vult, ut sensus sit, Christum per legem Mosaicam obumbratum fuisse et legem nunc cessare, quum Christus apparuit, Gal. III, 24. Alii explicant: *Quod lex non poterat, id Christus efficit, et praestitit*. Eleganter enim vaticinia dicuntur τέλος ἔχειν, quum implentur, Ioseph. Antiq. II, 5. 3. et IV, 6. 5. Facilior tamen ratio est, si dicas, populariter dictum esse, pro χριστὸς τέλος ἔφερε τῷ νόμῳ, i. e. κατήργησε τὸν νόμον. Quicquid sit, semper erit sensus, non amplius opus esse lege Mosaica, eiusque observatione, quum Christus apparuit. εἰς δικαιοσύνην παντί

τὸ τῷ πιστεύοντι) *Ut iustus habeatur* (adeoque favore Dei fruatur) *omnis in eum credens*. Hic est cardo totius huius disputationis, ostendere, non observatione legis Mosaicae, sed potius per fidem in Christum nos fieri Deo gratos acceptosque.

5. Μωσῆς γὰρ — νόμε) *Moses quidem ita describit felicitatem observatione legis comparandam*. Γράφειν h, l. est *describere*. Verba Mosis autem extant Levit. XVIII, 3. ὅτι ὁ ποιήσας — αὐτοῖς) *Quicunque ea*, (praecepta legis) *servaverit*; *vivet*, *i. e. felix erit per ea*. Videtur in his verbis esse obiectio Iudaei, provocantis ad Mosen ipsum. *Nonne vero ipse Moses dicit, observatione legis felices reddi homines?* Respondet Paulus v. 6—11. hoc esse quidem verum, sed nunc ostendi faciliorem viam ad salutem perveniendi. Quamdiu valebat legum Mosaicarum auctoritas, utique iis diligenter observandis salutem consequebantur homines; nunc vero, abrogatis his legibus per Christum *fides* requiritur. Bene tamen cohaerent omnia, si verba haec Pauli esse dicamus, non adversarii.

6. Ἡ δὲ ἐκ — λέγει) *Sed felicitas, quae per fidem contingit, ita quasi dicit*. Facile apparet, Paulum haec verba non ita afferre, quasi Moses de iustitia per fidem locutus sit; nam λέγει non Μωσῆς, sed ἡ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη. Est igitur prosopopoeia, qua ea felicitas, quae per fidem in Christum comparatur, loquens introducitur. Sensus igitur est: de ea ratione ad favorem Dei perveniendi, quam Evangelium commendet, maiori iure valere, quod Moses de sua lege affirmaverit Deut. XXX, 11—14. μὴ εἴπῃς — καταγαγεῖν) *Noli cogitare, quis ascendet in coelum, ut nempe Christum deducat?*

Sen-

Sensus est: *Doctrina Christi non difficilis est intellectu et creditu.* Solent, qui rem perquam difficilem volunt significare, uti similitudine adscensus in coelum, et descensus ad inferos. *Bava Mezia* f. 94. 1. Si quis dixerit mulieri, si ascenderis in firmamentum, aut descenderis in abyssum, eris mihi desponsata — haec conditio frustranea est. Ceterum Paulus non argumentatur e verbis Mosis, sed phrasibus tantum nonnullis ad rem suam utitur. Admonet Moses Israelitas, cognitionem legum divinarum non esse acquisitu difficilem, ut ad eas tenendas opus sit peregrinatione in dissitas terrarum regiones. Hoc etiam de veritate doctrinae Christianae valere, dicit Paulus. Χριστὸς per metonymiam est *doctrina Christi*, ut supra c. VIII, 10. et multis aliis locis. Τῦτ' ἐςι verte: *nimirum, nempe.*

7. Τίς καταβήσεται — ἀναγαγεῖν;) *Quis descendet in orcum, ut nimirum Christum ex mortuis adducat?* Pro verbis εἰς τὴν ἄβυσσον; in Graeco LXX. interpretum est: εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης. Sed Paulus accommodare ad suam sententiam usus est voce ἄβυσσος, quae hoc loco idem denotat quod שְׁאוֹל *orcus*, sedes mortuorum, quae vulgo *coelo* opponi solet. Sensus est: Doctrina nostra de fide non est difficilis intellectu et creditu; cognitio eius non e coelo vel ex inferis accersenda est. Facile se commendat eius veritas et certitudo cuivis homini, praeiudiciis non occupato. Haec interpretatio plane convenit cum v. 8.

8. Ἀλλά τί λέγει;) Sc. τῇ ἐκ πίςεως δικαιοσύνη. Affirmative nunc exprimitur sententia. v. 6. 7. ἐγγύς σε τὸ ῥῆμά ἐστιν; Quod prope est, facile a nobis potest cognosci.

ei. Senſus igitur eſt: *Facilis est tibi doctrinae coelestis cognitio*, vel certiſſimis argumentis adeo tibi confirmata, ut dubitare de eius veritate non poſſis. ἐν τῷ — καρδίᾳ σου) i. e. *ut eam et ore profiteri, et animo credere possis*, Ἐν, hebraica ב praefixum *pro*. τοῦτ᾽ ἐστι — κηρύσσομεν) *nempe doctrina quae fidem postulat* etc. Ῥῆμα, doctrina; τῆς πίστεως, i. e. ᾧ πιστευτέον ἐστι. Oſtendit SURENHUSIUS in βίβλῳ καταλλαγῆς pag. 476. fuiſſe ſcriptoribus Iudaicis familiare, ut alterius ſcriptoris locum repeterent, alium ſenſum per disertas explicationes adderent, et ſic in rem ſuam converterent. Hunc morem *Paulus* etiam h. l. ſecutus eſt.

9. Ὅτι ἐὰν — σωθήσῃ) *Si nempe ore profitearis, Iesum esse dominum, et animo credas, Deum excitasse eum e mortuis, hoc tibi erit salutiferum*. Ὁμολογεῖν στόματι prius poſuit Apoſtolus quam πιστεύειν, quia in loco Moſaico, quem ſequitur, στόματι prius, καρδίᾳ poſterius erat. Bene obſervat *Koppius*, et Parallelismi ſtudio ſic ſcripſiſſe Paulum et ſenſum ita eſſe conſtituendum, quaſi eſſet: ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι Ἰησοῦς ἐστι κύριος, καὶ ὅτι Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ. Reſurrectionis Chriſti mentio fit, quia illa eſt firmiſſimum argumentum, quo conſtat, eum eſſe noſtrum redemtorem. Quare qui de hac recte ſibi perſuaſum habuerit, non amplius ſacrificia et alia opera legis tanquam ſumma conſequendae ſalutis aeternae praeſidia celebrabit, nec eorum obſervatione, veluti meritis quibusdam ſuis gloriabitur.

10. Καρδίᾳ — δικαιοσύνην) *Mente enim creditur, et oris professio editur eo effectu, ut adipiscamus*

sa-

salutem. Ἐις h. l. denotat caussam finalem, *Ut enim favoris divini fiamus participes, animo est credendum.* Ceterum ἐις δικαιοσύνην et ἐις σωτηρίαν in membro sequenti sunt mere synonyma et locus sic est construendus: καρδίᾳ γὰρ πιςέυεται καὶ ςόματι ὁμολογεῖται ἐις δικαιοσύνην καὶ σωτήριαν. Fidem vivam esse intelligendam per se patet.

11. Πᾶς) Cf. supra c. IX. 33. *Omnis,* sive Iudaeus prius fuerit, sive non. Quam vocem Iesaias non habet.

12. Ὁ γὰρ αὐτὸς κύριος πάντων) *Nam communis est Dominus et Deus omnium,* et gentilium et Iudaeorum. Κύριος hoc loco valet יְהוָֹה, pro quo dixit Θεὸς supra III, 29. πλουτῶν — αὐτὸν) *Abundans bonitate in omnes eum pie colentes.* Πλουτῶν, sc. χάρισι, vel χρηςότητι. Ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεὸν est *Deum pie colere,* hebr, קָרָא בְּשֵׁם יְהוָֹה.

13. Πᾶς γὰρ — σωθήσεται) Ioel III, 5. *Quicunque Deum pie coluerit, servabitur,* sive natione sit Iudaeus, sive Graecus.

14. Πῶς ἐν — ἐπίςευσαν;) *Quomodo vero eum colent, cui non dederint fidem?* etc. Infert Apostolus ex v. 13. recte Evangelium praedicari et Iudaeis et gentilibus. Deus enim omnibus suis piis cultoribus promisit salutem, sive natione sint Iudaei sive gentiles; ergo etiam omnibus, non habita generis ratione, offerenda est salus, quod fit praedicatione Evangelii. Eleganti sorite utitur Apostolus, ab effectis ad caussas progrediente, ad confirmandam sententiam, Ethnicis etiam praedicandam esse doctrinam Chri-

Chrifti; quod Iudaei negabant. ὃ (pro ὃν, ex graecismo) οὐκ ἤκουσαν, i. e. περὶ ὃ οὐδὲν ἤκουσαν, ἔγνωσαν, quem nefciunt. Κηρύσσειν, i. e. διδάσκειν.

13. Πῶς — ἀποσαλῶσι;) Exoptatiffima igitur eft res, quod doctores Evangelii ad cuiusque generis et conditionis homines mittuntur. καθὼς γέγραπται) Iefaiae cap. LII, 7. ὡς ὡραῖοι — εἰρήνην) *Quam iucundi sunt nuncii pacis* vel felicitatis. De hebraismo in hac locutione cf. notata ad Act. V, 9. Iefaias loquitur de iis Iudaeis, qui, facta a Cyro facultate redeundi in patriam, antegreffi alios, quum in regionem montanam Palaeftinae perveniffent, annunciabant Iudaeorum reliquiis, quae in Iudaea remanferant, populares fuos nunc rediturος effe in patriam; Deum iam regni fedem in Sione fixurum effe, ubi hucusque Chaldaei regnaverant. Haec igitur Iefaiae verba non citantur ut vaticinium, fed illuftrandi cauffa. Nunc etiam, inquit, exoptatiffima eft res, quod doctores Evangelii ad cuiusque generis et conditionis homines mittuntur. Iudaici tamen interpretes hunc locum ad Meffiae tempora retulernnt.

16. Ἀλλ' οὐ — εὐαγγελίῳ) In parenthefi legendus eft hic verfus, vel ita, ut cum praecedente hoc modo cohaereat: Exoptatiffimi funt nuncii Evangelii (permultis fc.) *quamvis non omnes obsequantur* huic doctrinae. Ὑπήκουσαν pro praefenti ὑπακούουσι. Ἡσαΐας γὰρ λέγει.) Verba extant Ief. LIII, 1. Non citantur ab Apoftolo ut vaticinium, fed illuftrandi cauffa. Idem fit nunc, quod olim, iam Iefaiae tempore factum eft. κύριε — ἡμῶν) *Domine, quis fidem habet doctrinae nostrae?* Quafi dicet *pauci*. Ἡ ἀκοή, hebr. שְׁמוּעָה, eft doctrina, quae auri-

bus percipitur, vel potius publica institutio, quae, audientibus aliis, fieri solet.

17, Ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς) Sc. γίνεται. *Ergo ad fidem promovendam opus est institutione* publica. ἡ δὲ — Θεοῦ) *Haec vero institutio esse non potest sine verbo Dei*, s. doctrina a Deo patefacta. Verba διὰ ῥήματος Θεοῦ, posita sunt pro: διὰ κηρύγματος τοῦ ῥήματος τοῦ Θεοῦ. Itaque Apostolus denuo muneris Apostolici necessitatem, et doctrinae christianae divinam auctoritatem asserit contra Iudaeos, qui legi Mosaicae soli divinam tribuebant auctoritatem, spreto Evangelio.

18. Ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν;) *Nunc autem quaero, annon audiverint doctrinam Evangelii*, ii nempe Iudaei, qui non obsequuntur? Hanc excusationem non valere, statim subiungit verbis e Ps. XIX, 5. desumtis: μένουνγε — ῥήματα αὐτῶν) *Immo vero vox eorum* (sc. praeconum Evangelii) *in universum orbem exiit, verbaque eorum usque ad remotissimas regiones.* Idem valet de propagatione Evangelii ad omnes populos, quod Davides Ps. XIX, 5, de propagatione cognitionis Dei naturalis per solem et sidera cecinit. Quemadmodum nempe astra totum terrarum orbem collustrant, eoque ipso ubique intelligi potest, esse Deum; sic etiam, quum Apostoli in illustrioribus urbibus fuerint, ibique et praedicaverint et miracula fecerint, inde fama rerum tantarum pervenit ad omnes terras alias, idque sufficit. Nam inde sequitur, Iudaeos et gentes potuisse doctrinam Christi cognoscere si voluissent. Pro ὁ φθόγγος αὐτῶν in hebraico textu est קַוָּם *linea eorum*; LXX interpretes autem legisse קוֹלָם.

mul-

multorum eſt ſententia. Potuerunt tamen etiam קוֹם interpretari *ὁ φθόγγος αὐτῶν*, nam קו denotat etiam *nervum ſonantem*, *fides ſonoras*. Formulis *πᾶσα ἡ γῆ*, et *τὰ πέρατα τῆς οἰκυμένης* non eſt inhaerendum, quaſi Apoſtolus dicere voluerit: doctrina Evangelii promulgata eſt omnibus omnino nationibus in toto orbe terrarum; nam hiſtoria repugnat, nec fuit haec mens Apoſtoli, ſed hoc voluit, Iudaeos, qui tum reiiciebant doctrinam, et gentes multas potuiſſe eam cognoſcere, ſi voluiſſent.

19. *Ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ;*) *Porro quaero; num Israëlitae ignorarunt?* cuiusque generis hominibus, omnibus gentibus tradendam eſſe Evangelii doctrinam? Potuerant Iudaei obiicere, ſe ne divinando quidem aſſequi potuiſſe, ſi ipſi religionem Meſſiae recuſarent, eandem ad gentes eſſe tranſituram. Huic rationi ita occurrit Paulus, ut ſimile quid diu a prophetis declaratum fuiſſe, rurſus locis V. T. confirmet. *πρῶτος Μωσῆς λέγει*) Moſes, qui Davidem, vel Ieſaiam (v. 16.) tempore antecedit, hoc dicit. Deut. XXXII, 21. Πρῶτος pro *πρότερος*, refertur ad praecedens teſtimonium ex Davide, vel potius Ieſaia. Semlerus: *prior*, ſc. nobis Apoſtolis. *ἐγὼ — ἔθνει*) *Ego ad aemulationem provocabo vos per Non-populum*, i. e. per populum, qui eo nomine non eſt dignus, quia nullas, aut malas habet leges. *ἐπὶ ἔθνει — ὑμᾶς*) *Propter populum impium ad iram provocabo vos.* *Ἔθνος ἀσύνετον*, hebr. גּוֹי נָבָל, *gens impia, profana.* Παραζηλώσω et *παροργιῶ*, hebr. אַקְנִיאֵם et אַכְעִיסֵם, *provocabo eos ad odium et invidiam contra gentes,*

 qui-

quibus antea non invidebant. Moſes Iſraelitis nomine Dei minatur poenas graviſſimas, ſi negligentes forent legum divinarum. Senſus eſt: Rem ita evenire patiar, ut eos male habeat favor inſignis, quo gentiles, qui hactenus populus meus non fuerunt, amplexurus ſum, dum nempe vincentur ab hoſtibus. Paulus verba Moſis non citat tanquam vaticinium de vocatione gentium, ſed hoc tantum vult, diu praedictum eſſe, Iſraelitas non ita eſſe electos in populum Deo peculiariter proprium, ut aliis gentibus benefacere nolit; fore, ut alii interdum populi longe ſint ſuperiores Iſraelitis, idque iam aliquoties factum, nunc magis quam unquam antea fieri. Factum id erat praecipue in deſtructione regni Iudaici per Chaldaeos, quam non poterant non Iudaei aegerrime ferre, quippe qui omnes alias nationes longe deteriores iudicarant.

20. Ἡσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ καὶ λέγει) i. e. ἀποτολμῶν ſive παῤῥησιάζων λέγει, *dicere audet*, ingenue profitetur, non metuens furorem Iudaeorum, qui hoc tanquam peſſimam calumniam in populum Dei dictam interpretari poterant. εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν) Haec et ſequentia verba deſumta ſunt ex Ieſ. LXV, 1. ordine inverſo, et agunt de reprobatione Iudaeorum, in quorum locum aliae gentes ſint tranſiturae. *Cognoscor ab iis, qui me non curabant.* Εὑρίσκειν τὸν Θεὸν, eſt Deum *cognoscere et colere*, quemadmodum μὴ ζητεῖν τὸν Θεὸν, Deum non colere, vel curare. ἐμφανὴς — ἐπερωτῶσι) *Innotui* (per revelationem) *non consulentibus me.* Ἐπερωτᾷν, hebr. שָׁאַל inprimis de oraculis expetendis dicitur. Poteſt tamen etiam ſynonymum eſſe τοῦ ζητεῖν, *pie colere Deum.* Tum phraſis ἐμφανὸς ἐγενόμην explicanda

canda eſt: *beneficiis eos excito ad me colendum, mihique obſequendum.*

21. Πρὸς — λέγει) *De Iſraelitis vero dicit*, Ieſ. LXV, 2. Πρὸς, *de*, *adverſus*. Eſt oratio exprobrantis, et accuſantis populum ob ſuam in impie agendo pertinaciam. ὅλην — ἀντιλέγοντα) *Perpetuo benevolentiam meam offero populo non obedienti et refractario. Extendere manus ad aliquem*, eſt obviis ulnis eum advocare, hinc vero beneficia alicui offerre. Ὅλην τὴν ἡμέραν, כָּל־הַיּוֹם *perpetuo*. Hebraicum סוֹרֵר LXX. interpretes duobus verbis expreſſerunt ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα, populum non modo non obedientem, ſed et contumaciter ſe opponentem iuſſis. Vox ἀντιλέγειν apud noſtros non de verbis tantum, ſed et de rebus uſurpatur. Luc. II, 34. Act. XIII, 45.

CAP. XI.

1. Λέγω — λαὸν αὐτοῦ) *Quaero igitur: num Deus populum ſuum repudiavit?* Poſſet aliquis hoc intelligere ita, ut putet, ex mea ſententia univerſum populum Iudaicum excluſum eſſe a benevolentia divina et beneficiis Meſſiae, quod abſit! Μὴ γένοιτο, haec non eſt mea ſententia. Non univerſam gentem Iudaicam excluſam eſſe a benevolentia divina, oſtendit nunc Apoſtolus, partim propter Chriſtianos e Iudaeis, ut eos de triſtiſſima hac gentis ſuae conditione lugentes quodammodo erigeret, partim propter Ethnico-Chriſtianos, ut iis Iudaeorum fato inſolenter inſultantibus omnem faſtus ſuperbiaeque materiam praecideret; utroſque vero ad pie adorandam Dei ſapien-

 tiam

tiam et benignitatem excitaret atque compelleret. Ἀπωθεῖσθαι, *repellere, abiicere*, deinde vero *negligere, aversari*, quod, quae averſamur, à conſpectu noſtro ſoleamus amovere. *Populus* opponitur *certis quibusdam civibus.* καὶ γὰρ — Βενιαμὶν) Quaſi dicat, ſi hoc dicerem, omnes omnino Iſraelitas Deo exoſos, iam et ego ſine ulla ſpe ſalutis eſſem, er früſtra tanta perpeterer. Sum enim et ego non tantum ex Abrahamo ortus, ſed et ex Iſraele, nempe per *Beniaminum*. Deſignate originem ſuam explicat, quo minus de ea dubitetur.

2. Οὐκ ἀπώσατο — προέγνω) *Non repudiavit Deus populum suum, quam ab aeterno cognitum habuit.* Eos nempe non reiiciendos decrevit, quos praevidit crediturος eſſe in Chriſtum. Declarat nempe Apoſtolus, ſe hic non intelligere eum populum Dei, qui genus ducat ab Abrahamo, ſed enm, qui fide et moribus imitetur Abrahamum. Hunc populum ſuum Deus non reiicit, ſed perpetuo amat et amabit. Cf. c. IX, 6. ſq. ἐν Ἠλίᾳ) *In historia Eliae*, in ille parte libri Regum, qui, quod res Elias contineret, ideo metonymice de eius nomine appellatur. ὡς — Ἰσραὴλ) *Deum Israelitas apud Deum hoc modo accusat.* Sicut ἐντυγχάνειν ὑπέρ τινος eſt *negotium alicuius commendare*, intercedere pro aliquo, ita ἐντυγχάνειν κατά τινος, eſt *aliquem accusare.* Participium λέγων quod addunt nonnulli, ab optimis codicibus abeſt. Quemadmodum olim, inquit in ſequentibus, tempore Eliae, numerus Iſraelitarum, qui a Baalis cultu abſtinuiſſent, longe maior erat, quam ipſe Propheta crederet, ſic etiam nunc ſatis magnus numerus Iudaeorum ſervatur, etiamſi pauciſſimi ſervari videantur.

3.

8. Κύρις — ἀπέκτειναν) 1 Reg. XIX, 10. 14. Ahabus rex, impulsu reginae Iesebelis, Sidonia stirpe oriundae, multos prophetas interfici iusserat, 1 Reg. XVIII, 4. 13. καὶ τὰ — κατέσκαψαν) *Et altaria tua diruerunt.* Κατασκάπτειν, *suffodiendo evertere, diruere.* Altaria illa, quae eversa dicuntur, ea erant, quae pii, in decem tribubus in veri Dei honorem sibi struxerant, ex quo permissi non erant ad templum ire, quo tempore lex de altaribus alibi struendis cessare videbatur. ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου) *Vitam mihi adimere student.* נֶפֶשׁ. ψυχή, *vita.*

4. Ὁ χρηματισμὸς) *Monitum, s. oraculum divinum.* Χρηματίζειν dicitur de omni ratione, qua Deus aliquid hominibus praeter ordinem significat, ut Matth. II, 12. Κατέλιπον — τῷ Βααλ) *Servavi mihi septem millia hominum, qui Baalis imaginem non adorarunt.* Τῷ Βάαλ, i. e. τῇ εἰκόνι τῆς Βάαλ. Baal, idolum Phoeniciorum et Cananitarum, inversione τῶν ὁ in genere masculino ὁ βάαλ, (dominus) et ἡ βάαλ, (domina) occurrit. Coluerunt illud numen sub imagine tauri, at vitulae. Imago tauri exprimebat *solem*: imago vitulae aut vaccae exprimebat *lunam*, ut Moloch vocatur rex coeli, *sol*, et *Melechet*, regina coeli, *luna*. Illum a viris, hanc a mulieribus cultam esse existimat *Abarbanel* ad Ier. XLIV.

5. Οὕτως — γέγονεν) *Sic quoque nunc reliquiae,* (i. e. pauci) *servantur per gratuitam Dei benignitatem.* Λεῖμμα idem denotat, quod κατάλειμμα supra IX, 27. *pars populi.* Ἐκλογὴ *libertas*, deinde vero *propensa voluntas.* Χάρις, unde fluit ἐκλογὴ, est Dei bonitas, benignitas, beneficium.

6. Ἐι δὲ — ἔργων) *Sin autem ex beneficio* (sc. Deus nunc servat paucos, in Christum credituros) sequitur, *id non fieri* ἐξ ἔργων sc. τῦ νόμυ, *propter opera,* f. ex merito; non propter observationem legis Mosaicae, per quam Iudaei favorem Dei mereri volunt. Ἔτι hic et mox postea abundat. ἐπεὶ — χάρις) *Alioquin beneficium non esset beneficium,* sed officium, sive debitum, ὀφείλημα, c. IV, 4. Γίνεται, pro ἐςί. ἐι δὲ ἐξ ἔργων, ὐκ ἔτι ἐςὶ χάρις, ἐπεὶ τὸ ἔργον ὐκ ἔτι ἐςὶν ἔργον) Haec recte desunt in Manuscriptis optimis, nec non in multis Versionibus et Patribus. Ceterum parenthesi includendum est hoc comma; non enim ad universi loci consilium, sed ad solam, quae praecesserat, χάριτος vocem pertinet.

7. Τί ὖν;) Quid igitur ex hactenus dictis sequitur? ὃ ἐπιζητεῖ — ἐπέτυχεν) *Quod maxima pars Israelitarum quaerit, id non consequitur.* Ἰσραήλ h. l. sunt Iudaei, qui natione et ortu tantum sunt Israelitae, qui autem reiiciunt Messiam. Hi quaerebant benevolentiam divinam, sed operibus suis, et propriis meritis, supra c. IX, 31. X, 3. proptereaque eam non consecuti sunt. Pro τύτυ plurimi optimique codices habent τῦτο, quam lectionem Ven. *Koppe* probans, ὃ ad Ἰσραὴλ refert, quasi esset: Ἰσραὴλ ὃ ἐπιζητεῖ (i. e. τὸ ἐπιζητῦν, καίπερ ἐπιζητεῖ) τῦτο ὐκ ἐπέτυχεν, *sunt Israelitae, qui magno studio affectant felicitatem in regno Messiae, et tamen non obtinent eam.* ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν) *Melior vero eorum pars consequitur,* sc. benevolentiam divinam, et cum ea coniuncta beneficia divina. Ἡ ἐκλογή, pro ἐκλεκτοί, quemadmodum περιτομὴν habuimus supra pro circumcisis. Ἐκλεκτὸν sae-

ſaepe eſt, quod in re quaque eſt eximium, *selectum*, ut Matth. XX, 16. οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν) *Reliqui se excoecarunt*, vel *induruerunt*, nempe praeiudiciis ſuis. Πωρόω ducitur vel a πῶρος, *callus*, denotatque proprie *obducto callo durum reddo*, vel a πωρὸς, *coecus*, ut Heſychius: ἐπωρώθησαν, ἐτυφλώθησαν, ſenſu eodem.

8. Καθὼς γέγραπται) Deut. XXIX, 3. Ieſ. XXIX, 10. quae duo dicta commiſcet Apoſtolus. Et nunc plurimos Iudaeos tales eſſe dicit, quales fuerint olim tempore Moſis et Ieſaiae. Ἔδωκεν — ἡμέρας) *Dedit iis Deus animum somnolentum, oculos coecos, aures surdas, usque ad hodiernum diem.* Πνεῦμα κατανύξεως h. l. eſt *animus sopore sepultus*, i. e. *omnino stupidus et hebes*. Apud Ieſaiam c. XXIX, 10. רוּחַ תַּרְדֵּמָה, quod LXX. vertunt πνεῦμα κατανύξεως. Quanquam enim κατάνυξις graece *compunctionem* denotat, a κατανύσσω, *pungo*; Helleniſtae tamen huic vocabulo *soporis* poteſtatem ſubiecerunt, quaſi a κατανυςάζω *dormito* repetiſſent; quare etiam Pſ. IV, 5. κατανύσσειν ipſis eſt idem, quod κατανυςάζειν, dormitare. Πνεῦμα, cum vocabulo virtutis aut vitii coniunctum, indicat *indolem. animi affectionem, propensionem ad aliquid*; Πνεῦμα κατανύξεως igitur eſt *somolentia, der Hang zur Schläfrigkeit*, et ſignificat animi qualitatem, quae plane aliena eſt a diſcendo et attendendo. ὀφθαλμοὺς — ἀκούειν Deut. XXIX, 4. Ieſ. VI, 10. Eſt hebraica phraſis, pro: ὀφθαλμοὺς τῆς ἀβλεψίας, i. e. οὐδὲν βλέποντας, τυφλοὺς, et ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν, ἤγουν τῆς ἀνηκοΐας. i. e. ἀνήκοα. Nec oculis nec auribus recte uti volunt. Non deſunt media ſalutis, ſed

 reſpu-

respuunt ea scientes volentesque. ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας) Addidit haec Paulus, quia istas Prophetarum querelas ad sua etiam tempora accommodari voluit. Caeterum notum est, Scriptores Orientales Deo tribuere immediate id etiam, quod non impedit; nos vero, edocti, Deum pro summa sua sanctitate non posse homines ad scelera vitiaque impellere, recte statuimus, talia effata ita esse capienda: Deum ea fieri passum esse, nec impedivisse.

9. Καὶ Δαβὶδ — ἀνταπόδομα αὐτοῖς) *Sed David dicit: Convivium eorum sit iis laqueo et capturae* (fraudi et exitio,) *offendiculo et remunerationi.* Ps. LXIX, 23. Καὶ hic vertendum est: *sed.* In Psalmo denunciantur mala his, qui aliquem insignibus malis vexaverant. Vexatus ille sic loquens introducitur; "Tum edo, praebent mihi cicutam, quum sitio, porrigunt mihi amarum potum." Deinde sequitur: "Utinam et illis coena amara reddatur periculis et infortuniis." Haec Paulus accommodat ad suam rem. Quemadmodum Davides (inquit,) iniustis hominibus denunciat mala; ita et Deus his Iudaeis contumaciam suam erga Messiam rependet. ἡ τράπεζα αὐτῶν, *convivium ipsorum.* Τράπεζα per meton. cibus, qui mensae imponitur, et convivium ipsum, s. convictus. Παγὶς et θήρα, *laqueus, captura,* sunt synonyma. *Laqueus* metaphorice denotat periculum, insidiae; nam laqueo insidiae fiunt bestiis et avibus. σκάνδαλον מוֹקֵשׁ quod *muscipulam* s. *decipulam* denotat, a LXX. passim σκάνδαλον vertitur, ut Ios. XXIII, 13. Iud. VIII, 27. et 1 Sam. XVIII, 21.

10.

10. Σκοτισθήτωσαν — βλέπειν) *Fac, ut nihil omnino cernant*, i. e. incidant coecorum instar in mala ipsis parata; nam solet hoc dici de gravibus miseriis, Lament. V, 17. καὶ τὸν — σύγκαμψον) *Fac, ut tergum ipsorum semper incurvetur*, i. e. onera gravia ipsis impone. Idem valet curvare dorsum, quod *lassare*, gravibus impositis oneribus, deinde vero indicatur *servitus*, qualis innumeris Iudaeorum evenit per Titum.

11. Λέγω — πέσωσι) *Dico vero: num ita lapsi sunt, ut pereundum sit ipsis* (omnibus?) *Num errare et delinquere eos passus est Deus eo consilio, ut sine spe salutis eos redderet miseros?* Negat hoc Apostolus, et docet, eo consilio hoc permissum esse a Deo, ut eo celerius ad gentes alias perferri possit doctrina Christi, et addit: fore aliquando tempus, quo reliqui, increduli adhuc, Iudaei ad religionem Iesu sint accessuri. נפל πίπτειν, per metaphoram *miserum fieri*, *perire*, h. l. ultimam perniciem denotat, sicut πταίειν, *impingere*, *peccare*, et in specie contra Messiam peccare incredulitate. ἀλλὰ τῷ — παραζηλῶσαι αὐτούς) *Sed potius ipsorum delicto occasio data est gentilibus consequendae salutis, ut per hos ad aemulationem excitarentur* (Iudaei.) Παράπτωμα h. l. ἀπείθεια, qua Iudaei plurimi Messiam reiecerunt. Hac incredulitate Iudaeorum data est occasio Apostolis annunciandi Evangelium gentibus. Act. XIII, 46. 47. Apparuit hac ratione, nullam iniuriam Iudaeis a Deo fieri, quod gentes vocaret ad ea, quae ipsi repudiaverant. Contra, si Iudaeorum pars maxima in Christum credidisset, ea obstitisset, ne gentes, nisi circumcisae et legi Mosis subditae, ad corpus ecclesiae reciperentur Act. XV, 1.

XXII

XXI, 20. Nunc vero multo minor pars quum essent Iudaei, legem dare ceteris non potuere. Sed nunc vicissim gentiles ad Christum conversi παραζηλῶσαι, i. e. ad *aemulationem excitare* poterant Iudaeos, ut et ipsi Messiam amplecterentur.

12. Ἐι δὲ — κόσμυ) Sc. ἐγένετο, i. e. ἐι διὰ παραπτώματος ἀυτῶν ἐπλυτίσθη (ἐσώθη) ὁ κόσμος. *Si vero delictum eorum*, quo fidem Christo denegarunt, *res saluberrima fuit gentibus*. Τὸ παράπτωμα, eodem sensu quo v. 11. Πλῦτος per hebraismum h. l. est *emolumentum, commodum, felicitas, res longe saluberrima*, ut Hebr. XI, 26. Κόσμος *homines*, qui in mundo sunt, gentiles, oppositi Iudaeis. καὶ τὸ — ἐθνῶν) *Si paucitas eorum emolumento fuit gentibus*, vel: *si eorum conditio deterior salutaris fuit gentibus*. Ἥττημα est vel *paucitas*, vel *conditio deterior*, *clades*. Huc referri quodammodo potest locus Ies. XXXI, 8. ὁι δὲ νεανίσκοι ἔσονται ἐις ἥττημα, i. e. *vincentur*, *prosternentur* ab hostibus. Illa incredulitas multitudinis, et paucitas Iudaeorum credentium facta est opulentia gentium, quia occasionem istam arripuit Deus gentes vocandi. πόσῳ — ἀυτῶν;) *Quanto magis eorum* (Iudaeorum) *multitudo* exemplo suo ac doctrina alios adhuc e gentibus ad fidem perducet? Hebraicum מלא LXX. non tantum πλήρωμα reddunt, sed interdum etiam πλῆθος, ut Gen. XLVIII. 19. Est igitur πλήρωμα h. l. *multitudo*. Dictum est hoc Christianis e gentibus, ne iudaicam gentem spernerent.

13. Ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν) *Vobis Christianis e gentibus hoc dictum esto*. Commata 13. et 14. in parenthesi legenda sunt. Perpendere eos iubet, quanta felicitate fruantur, dum interea Iudaeorum magna pars pec-

cet,

cet, sibique noceat. Ἔθνη vocat eos, qui fuerant gentiles. ἐφ' ὅσον — δοξάζω) *Quum ego sim gentilium Apostolus, honori duco mihi administrationem muneris mei.* Ἐφ' ὅσον, *quatenus*, *in quantum*, vel subaudito vocabulo χρόνον, *quamdiu*, Matth. IX, 15. Ἐθνῶν ἀπόστολος, ex Christi mandato Act. IX, 16. Gal. II, 7. Apostolum *gentium* se dicit Apostolus, non quod non et Synagogas, et quidem primo semper loco adierit, sed quod praecipue in ea loca se conferret, ubi plurimi essent gentiles. Δοξάζειν τὴν διακονίαν, *celebrare*, *laudare munus*, honorem sibi quaerere ex muneris administratione.

14. Εἴπως — ἐξ αὐτῶν) *Si fortasse consanguineos meos ad aemulationem excitem, et ad salutem adducam.* Ἡ σάρξ h. l. per Hebraismum consanguineos vel *gentem* denotat, ut בָּשָׂר Ies. LVIII, 7. Exemplo suo monet Christianos ex gentibus, ut et ipsi optent, et quantum in ipsis sit, promoveant conversionem Iudaeorum. Equidem, inquit, libenter gentibus Evangelium annuncio, et gaudeo de muneris mei successu, sed gentem meam adeo non despicio, ut potius salus eius mihi maxime sit curae cordique. καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν) *Et ad salutem aeternam* s. ad religionem christianam *adducam.* 1 Cor. VII, 16. IX; 22.

15. Εἰ γὰρ — κόσμου) Sc. ἐστιν s. ἐγένετο.. *Quum enim reiectio eorum occasionem dederit, ut multi ex gentibus Deo reconciliarentur.* Εἰ, *quum*, Io. XIII, 32. Act. IV, 9. Ἀποβολή, *reiectio*, per metonymiam effectus pro caussa, est *contumacia* Iudaeorum, propter quam a Deo reiecti sunt, idem quod παράπτωμα v. 11. 12. et ἀπιστία, v. 20. Καταλλαγή *occasio reconcilia-*

liationis, sc. cum Deo. τίς ἡ — νεκρῶν;) *Nonne receptio eorum futura esset quasi vita ex mortuis*, i. e. exoptatissima, et allatura gentibus etiam maxima commoda? *Resurrectio ex mortuis* metaphorice denotat magnam et laetam rerum conversionem, maximam felicitatem. *Ter.* Hecyra V, 4. *Egone qui ab orco mortuum me reducem in lucem feceris, sinam sine munere a me abire?* Πρόσληψις contrarium est τῇ ἀποβολῇ, *receptio in Dei favorem*, quam praecedere debet conversio ad Christum.

16. Ostendit Apostolus etiam Iudaeis reliquis aditum patere ad gratiam Dei, si ad Christum convertantur, et ad hanc rem illustrandam utitur nonnullis similitudinibus. εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα) Sc. ἅγιον ἐστὶ. *Si primitiae sunt sanctae*, (Deo consecratae) *etiam massa est sancta*, i. e, humano usui permissa. Ἀπαρχὴ, *primitiae*, תְּרוּמָה quae offerebantur e fructibus terrae Israeliticae ad usus hominum iam praparatis, quibus oblatis, omnes cibi e fructibus huius anni praeparati, erant sancti, i. e. sine peccato iis vesci licebat. Num. XV, 17—21. Cum *primitiis* comparat Apostolus eos, qui primi crediderunt in Christum, et fuerunt Iudaei: cum *caussa* comparat reliquos Iudaeos, nondum conversos. Sensus igitur est: *Quum multi Iudaei per fidem in Christum iam sint oblati* vel consecrati *Deo*, *etiam reliqua pars populi recte potest vocari ad regnum Christi.* Alii per τὴν ἀπαρχὴν intelligunt patriarchas, primos gentis auctores, Abrahamum, Isaacum et Iacobum, et per τὸ φύραμα omnem reliquam populi multitudinem, distinctam a primis huius gentis auctoribus. Pari modo ex eorundem sententia in sequentibus ἡ ῥίζα sunt auctores gentis, et οἱ κλά-

κλάδοι sunt eorum posteri; ut sensus sit: Si Patriarchae Deo fuerunt sacri, posteri etiam eorum sunt, vel esse possunt Deo sacri. Aliis *stirps* non est unus Abrahamus vel Patriarchae, sed *universa gens Iudaica*, quatenus olim fuerat populus Deo peculiaris s. *ecclesia Iudaica.* Tum sensus esset: Si universa gens recte potest vocari populus Dei, etiam singula eius membra nunc possunt per fidem in Christum consecrari Deo. KOPPE: *Populus ex parentibus sanctis stirpem ducens ipse est sanctus.*

17. Ἐι — ἐξεκλάσθησαν) *Quamvis autem quidam rami defracti sunt.* Utitur voce agricolarum, qui inutiles ramos defringunt; sic etiam Iudaei increduli tunc temporis a iuribus populi Dei exclusi sunt. Euphemismus est, quum dicit *quidam* pro longe plurimis. σὺ δὲ — ἐν αὐτοῖς) *Tu autem, qui oleaster eras, stirpi istorum insitus es.* Unum aliquem gentilium alloquitur pro omnibus. Ἐν αὐτοῖς, i. e. positus es inter ramos illius arboris. Ethnici comparantur *surculis feris, miti arbori insitis.* Ἀγριέλαιος, s. ipsa *olea agrestis*, s. subintellecto κλάδος, *oleae agrestis surculus.* Ἐγκεντρίζειν proprie est *stimulare*, diciturque de equis per calcaria stimulandis; hinc ad *insitionem surculorum* nobiliorum accommodetur. Iudicatur hac similitudine coniunctio gentilium cum vero populo Dei, ecclesia christiana nempe, quae ab initio nonnisi ex Iudaeis constitit. καὶ συγκοινωνὸς — ἐγένου) *Et pinguedinis ex radice olivae profluentis particeps factus es.* Est Hendyadys, pro: τῆς πιότητος τῆς ῥίζης τῆς ἐλαίας: nam a radice succus ad ramos diffunditur, et proprie id convenit oleae, Iud. IX, 9. Indicantur vero pinguedine radicis praecipua Israelitarum bona,

na, et inprimis promissa, quae Deus fecit Abrahamo. Sensus: *Vos gentes in societatem venistis promissae olim Iudaeis tantum felicitatis.*

18. Μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων) *Noli despicere ramos* defractos, multo magis adhuc adhaerentes, i. e. absit, ut Iudaeos despiciatis vobisque inferiores existimetis. οὐ σὺ — ῥίζα σέ) Supple ante haec verba: *Cogitare debes. Scire debes, quod non tu stirpem sustentas, s. alis, sed stirps te alit*; i. e. vos gentiles cogitetis, salutem vobis oblatam a Iudaeis ad vos pervenisse, non autem vice versa.

19. Ἐρεῖς οὖν) *Dicis igitur.* Verba ponit Christianorum quorundam ex gentibus, sicut ante Iudaeorum posuit. ἐξεκλάσθησαν — ἐγκεντρισθῶ) *Defracti sunt rami, ut ego insererer.* Deus, Iudaeos abiiciendo, mihi locum fecit. Ergo potior sum Iudaeis.

20. Καλῶς) *Bene*, dixisti scilicet. Formula dictum approbantis, ut et εὖ, εὖγε, καλῶςγε. Τῇ ἀπιστίᾳ pro τῆς ἀπιστίας ἕνεκα, quia Messiam repudiarunt. τῇ πίστει ἕστηκας) i. e. per fidem divino favore frueris, 1 Cor. X, 12. Ἕστηκας, nempe ἐν τῇ ἐλαίᾳ. μὴ ὑψηλοφρόνει) *Ne superbias*, cf. infr. XII, 16. ἀλλὰ φοβοῦ) *Sed modestus esto.* Nam φόβος hic opponitur superbiae, et significat *humilitatem, modestiam.*

21. Εἰ γὰρ — φείσηται) *Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, cave tibi, ne fortasse nec tibi parcat*, i. e. Quum enim Deus non pepercit Iudaeis, qui propter genus ab Abrahamo et Patriarchis pertinerent ad populum Dei; nunc supplendum est: *φοβοῦ, cave tibi.*

22.

22. Ἰδὲ οὖν — Θεοῦ) *Considera igitur benignitatem et severitatem Dei.* Ἀποτομία, *severitas, durities.* Sic *Plutarchus de educat. lib.* ἀποτομίαν opponit τῇ πραότητι, dicens: δεῖ τοὺς πατέρας, τὴν τῶν ἐπιτιμημάτων ἀποτομίαν τῇ πραότητι μιγνύναι, *patres reprehensionum severitatem mansuetudine temperare oportet.* Κρίσις ἀπότομος *sententia, s poena severa* legitur Sap. VI, 5. Ἐπὶ μὲν ἐκκοπήσῃ) *Severitatem quidem erga eos qui peccant; benignitatem vero erga te, si modo dignum te praebueris benignitate; alias tu etiam resecaberis.* Post χρηστότητι suppleri debet Θεοῦ, ut sensus sit: Si Dei bonitatem retineas, s. ea recte utaris, ut Act. XIII, 43. ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ) *Alioquin et tu excideris*, i. e. ex populo Dei excluderis. Ἐπεὶ, *alioqui*, ut v. 6.

23 Καὶ ἐκεῖνοι — ἐγκεντρισθήσονται) *Contra autem illi* (Iudaei,) *si fidem* Christo *pertinaciter denegare desierint, stirpi* populi Dei *rursus inserentur*, vel potius *inseri poterunt. Possunt* gentiles iterum reiici propter incredulitatem, Iudaei vero iterum *recidi* per fidem. Δυνατὸς γάρ ἐστιν, i. e. δύναται γάρ. Nihil est praeter incredulitatem, quod Deum impediat, eos rursum pro suis adsumere, et paterne tractare.

24. Εἰ γὰρ σὺ — ἐλαίᾳ) *Si enim tu, ex oleastro tibi naturali resectus, et praeter naturam insitus es in oleam cultam, quanto magis hi naturales* (rami) *inserentur oleae suae?* Sensus est: Quum tu, separatus ab illa gente, Deorum cultui dedita, in qua natus es, additus fueris populo Dei, non per natales, sed divino beneficio: quanto magis hi, qui nati sunt in illo populo, rursus in eum recipi, denuo huic coetui addi possunt?

25 Ου γὰρ — εἰσέλθῃ) *Nolo enim vos ignorare, o carissimi, arcanam hanc rem, ne vobis nimis placeatis, nempe duritiem illam ex parte populo Israelitico accidisse, usque dum magna multitudo gentilium accesserit* (ad coetum Christi.) Μυςήριον est *res arcana*, quam homines, nisi Deo dante, scire nequeunt, ut 1 Cor. XV, 51. et dicitur etiam de hominum arcanis, Tob. XII, 6. Iudith II, 2. ἵνα μὴ — Φρόνιμοι) i. e. ne existimetis, vos esse ita prudentes, ut vestro ingenio possitis, quae futura sunt, praenoscere; vel, ut *Reza* explicat, *ne intus insolescatis*, ut Φρόνιμος non ad prudentiam, sed ad affectum referatur. ὅτι πώρωσις — γέγονεν) *Quosdam Israelitas se excoecasse.* De voce πώρωσις cf. v. 7. Ἀπὸ μέρες, opponitur τῷ πᾶς, v. 26. Πλήρωμα, *ingens multitudo.* Gen. XLVIII, 19. מלא־הגוים vertitur πλῆθος ἐθνῶν. Hesychius: πλήρωμα, πλῆθος. Εἰσέλθῃ sc. εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῦ χριςῦ. Deut. XXIII, 2. 4.

26. Καὶ ὅτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται) *Tum vero plerique Israelitarum servabuntur*, liberabuntur ἀπ' ἀπιςίας. Καὶ ὅτω, pro καὶ τότε, καὶ ἔπειτα. Sic ap. Theophrast. Charact. c. 18. Πᾶς Ἰσραὴλ, cuius futura salus praenunciatur, opponitur τῷ μέρει, v. 25. i. e. *illi parti* populi Iudaici, quae primis christianorum sacrorum temporibus in rebellione adversus Christum perseveravit. Πᾶς Ἰσραὴλ) Inde orta est opinio, fore aliquando universae gentis Iudaicae conversionem ad religionem christianam, et quidem conversionem simultaneam, (eine allgemeine Iudenbekehrung); fore ut omnes, qui sunt eodem tempore in orbe terrarum Iudaei, vi divina, miraculo divino perducantur ad religionem christianam. Sed πᾶς saepe est

est *maxima pars*, πάντες *plerique*, *multi*, ut 1 Cor. VIII, 1. coll. v. 7. 1 Cor. VI. 22. Non definitur, *quando* id sit eventurum, an sit eventurum eodem tempore, aut per longum temporis decursum. Quanquam enim v. 25. tempus definiri videtur, ubi dicitur, Iudaeos fore contumaces *donec copia gentilium se adiunxerit coetui christiano;* tamen iterum non definitur, *quanta* futura sit haec copia. Ergo nihil aliud praedicitur nisi hoc: maximae parti gentis Iudaicae destinatam esse magnam moralem felicitatem. Sed alii hoc concedere nolunt, et vertunt verbum σωθήσεται: *servari poterit;* cui sententiae vero obstare videntur vaticinia v. 26. 27. allata. Accedit, quod talem rem, quae per se patet, usuque venit, Apostolus non fuisset dicturus μυστήριον v. 25. Restat igitur ut sermo sit de conversione magnae partis Israelitarum, quae eodem iure μυστήριον dicenda sit, quo gentilium conversio infra XVI, 25. et Eph. III, 4—6. Ob easdem et alias rationes πᾶς Ἰσραὴλ non potest accipi *improprie* de *Christianis* ex Iudaeis Ethnicisque collectis. Secundum *Wetstenii*, aliorumquo sententiam, aut Paulus non eventum praedicit, sed consilium Dei indicat, aut potius loquitur de magna Iudaeorum turba, quae paulo post, eversa republica et combusto templo, ad Christum accessit. καθὼς γέγραπται) Ies. LIX, 20. 21. Ἥξει—Ἰακώβ) *Veniet e Sione liberator, qui avertet perversitates a Iacobitis.* Ὁ ῥυόμενος גֹּאֵל, σωτήρ. *Messiae* nomen. *E Sione*, i. e. *ex gente Davidica*, cuius erat arx in monte Sione exstructa. Pro ἐκ σιὼν LXX. interpretes habent ἕνεκα σιὼν, hebr. לְצִיּוֹן. Fortassis ex librariorum culpa ex ἕνεκα factum est ἐκ. καὶ—Ἰακώβ)

Et impietatem posterorum Iacobi tollet f. *delebit.* Hebraicus textus habet: וְלְשָׁבֵי פֶשַׁע בְּיַעֲקֹב *et revertentibus a peccato in Iacob.* LXX. vero vel loco verbi וְלְשָׁבֵי legerunt וְיָשִׁיב, vel certe ita explicandum putarunt.

27. Καὶ αὕτη — αὐτῶν) *Et hoc est promissum illud, quod ipsis praestabo, quando condonavero ipsis peccata.* Ief. LIX, 21. Ἡ παρ᾽ ἐμοῦ διαθήκη, *meum promissum*, ficut Phil. IV, 18. τὰ παρ᾽ ὑμῶν, *vestra* Hoc autem loco διαθήκη eft ipfa promiffionis impletio. Verba: ὅταν — αὐτῶν; Paulus addidit ex Ief. XXVII, 9. Eft autem *condonare peccata*, e miferia quavis, quae ex peccatis oritur, homines liberare. Quod ad hunc Iefaiae locum attinet, praedicitur, venturum effe aliquem nationis liberatorem. Hoc fine dubio iam evenit tum, quum venit Meffias, multosque Iudaeorum abftraxit ab ἀπιστίᾳ. Hinc autem concludit Paulus, id porro etiam futurum effe, ut quemadmodum tum, quum Iefus in terris apparuit, nationi venit liberator, ita et porro huic genti contingat liberatio a perverfitate.

28. Κατὰ — πατέρας) *Quod quidem ad Evangelium attinet,* (Iudaei) *adversarii sunt, propter vos, quatenus autem sunt electus populus Dei, cari sunt propter maiores.* Iudaei funt ἐχθροί, fc. ipfi Evangelio, vel, ut alii volunt: adverfantur Deo, et quidem δι᾽ ὑμᾶς, nobis Ethnicis commodo et utilitati. Ἐκλογὴ h. l. eft illud beneficium divinum, quo Deus Ifraelitas fibi peculiarem fuum populum elegit. Ἀγαπητοί. fc. Θεῷ εἰσι. Διὰ τοὺς πατέρας, maiorum cauffa, quos amabat Deus; quorumque cauffa etiam pofteris fe bene facturum effe promifit.

Quum,

Quum, inquit Apostolus, Iudaei sint populus in maioribus suis a Deo electus, eique inprimis carus, utique servari possunt, atque adeo a Deo servabuntur, si mores maiorum imitentur.

29. Ἀμεταμέλητα — Θεοῦ) *Non enim poenitet Deum donorum et beneficiorum suorum.* Κλῆσις semper connotat clementiam et amorem, uti καλεῖν, et saepe potest explicari per *beneficia divina.* 1 Cor. VII, 10. 2 Petr. V, 10. Sermo hic est de dono quodam absoluto, ut loqui solent, quum Deus promisit, et quidem propter patres, quorum hic iam praecessit mentio, se nunquam internecione extincturum Iudaeos, sicut alios saepe populos extinxit. Levit. XXVI, 44. Ierem. XXX, 11. Deinde etiam promisit Deus, se nunquam toti isti populo praecludere velle vias, per quas ad resipiscendum adduci possit. Aliter se res habet cum donis Dei conditionatis, in quibus Deo tribuitur poenitentia secundum nostrum loquendi modum. Ier. XVIII, 7. 8.

30. Ὥσπερ — ἀπειθείᾳ) *Sicut enim vos olim Deo non obedivistis, nunc autem Christiani facti estis occasione incredulitatis eorum,* (sc. Iudaeorum.) Ὑμεῖς. sc. *Christiani e gentibus.* Ἠπειθήσατε τῷ Θεῷ *relicto vero Deo, secuti estis et coluistis idola.* Νῦν δὲ ἠλεήθητε, *nunc autem gratia divina vocati* (Christiani facti) *estis.* De vocatione ad religionem Christianam explicanda est h. l. vox ἐλεεῖν, qua utitur Apostolus eo consilio, ut declaret, omnia a benignitate divina pendere, nihil propriis hominum meritis esse tribuendum. Τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, i. e. διὰ τὴν τούτων ἀπειθ. occasionem nacti illorum (Iudaeorum) incredulitate.

31. Ὄυτως καὶ — ἐλεηθῶσι) *Sic et illi* (Iudaei) *nunc increduli sunt, ita tamen, ut beneficio quod vobis contigit, excitari possint, ad eandem felicitatem quaerendam.* Sic vertenda ſunt haec verba, ſi poſt ἠπείθησαν ponitur comma. Alii τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει iungunt ſuperiori ἠπείθησαν, et vertunt: *vestrae saluti*; quae res in ſalutem veſtram ceſſit. Sed priorem rationem praefero. Ex eo igitur, quod Iudaei adhuc ſunt increduli, haud ſequitur eos aeternum iri reprobatum.

32. Συνέκλεισε — ἐλεήσῃ) *Permisit enim Deus omnes immorigero sensui, eo eventu, ut omnibus exhibeat favorem.* Ὁι πάντες h. l. non ſunt ſingula hominum individua, ſed Iudaei et Gentiles, duae illae partes generis humani. Συγκλείειν τινα ὑπό τι eſt *trahere aliquem alicui rei*, ut hebraicum הִסְגִּיר cum ב et ל conſtructum: deinde vero eſt etiam aliquem *permittere* alicuius poteſtati, quemadmodum etiam παραδιδόναι interdum hoc ſenſu occurrit, quod LXX. ſaepe pro הִסְגִּיר ponunt, ut Deut. XXIII, 16. XXXII, 30. ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ) Intelligendum hoc non τελικῶς, ſed ἐκβατικῶς. Cuius tandem incredulitatis is erit exitus, ut benignitatem ſuam omnibus oſtendat.

33. Ὦ βάθος — θεοῦ) *O immensam bonitatem, et sapientiam et cognitionem divinam!* Βάθος tribuitur his proprietatibus divinis ob immenſam magnitudinem, quare Heſychius τὰ βάθη exponit τὰ ἀχώρητα, τὰ ἀκατάληπτα. Eam etiam ob cauſſam τὰ βάθη τοῦ θεοῦ vocantur conſilia Dei (1 Cor. II, 16) quia nemo ea ſcire poteſt, niſi Deus detexerit. Πλοῦτος hic intelligenda abun-

dan-

dantia, nempe bonitatis, quod nomen additur supra II, 4. Impenetrabilis est bonitas divina in hac re, quod Deus olim gentium, deinde Iudaeorum contumaciam tam diu pertulit; impenetrabilis *sapientia*, quod gentes non vocavit, nisi post ostensam mundo Iudaeorum contumaciam; impenetrabilis *scientia* Dei quod gentiles quidem miraculis nunquam antea auditis, Iudaeos vero partim invidia, partim summis calamitatibus ad se pertraxit. ὡς ἀνεξερεύνητα — ὁδοὶ αὐτοῦ) *Quam imperscrutabilia sunt eius decreta, et quam impervestigabiles rationes, quibus decreta sua exsequitur!* Κρίματα vocat Dei decreta, מִשְׁפָּטִים LXXII, 1. aut universe *Dei imperium, providentiae regimen.* Per *vias* autem, דְּרָכִים intelligit rationes illas, per quas decreta sua Deus ad exitum perducit. Sensus est: Neminem perscrutari posse decretorum divinorum caussas et rationes; neminem pervestigare modum, quo Deus decreta sua exsequatur. Deum id, quod assequi vult, assequi optimo modo, eoque longe superante nostram diiudicandi et inveniendi facultatem.

34. Τίς — ἐγένετο;) *Quis novit mentem Dei?* consilia divina? *aut quis consilium dedit sapientissimo?* Desumta sunt haec ex Ies. XL. 13. 14. Reges terreni habent consiliarios, qui intima ipsorum noverint. At Deus ad sua consilia homines non admittit. Non potest igitur eius providentia, nec ingenio humano penetrari, nec adiuvari consiliis humanis. Scimus quidem consilia quaedam, sed a Deo patefacta, et ea ipsa exigua sunt [illegible] consiliorum Dei.

45. Ἢ τίς — αὐτῷ) *Aut quis prior exhibuit aliquid, ut vicem reddere debeat?* Multi exiſtimant, reſpici his verbis ad Iob. XLI, 3. Quaſi dicat Apoſtolus: Si cui rationes divinae diſpenſationis a me hactenus allatae non ſatisfaciunt, cogitet, de beneficiis diſtribuendis, non de meritis remunerandis hic agi, nec poſſe ab hominibus rationes perſpici, cur Deus hos homines aliis praeferat. Deus nemini hominum quicquam debet.

36. Ὅτι — πάντα) *Nam ipse est omnium rerum auctor, conservator et gubernator; ad eum omnia spectant*, vel referenda ſunt. Τὰ πάντα ἐξ αὐτῦ, ſc. εισὶ, *ipse est auctor omnium rerum.* Sunt omnia δι' αὐτῦ, *omnia per eum conservantur et gubernantur.* Omnia ſunt εἰς αὐτὸν, conferunt ad conſilium Dei, inſerviunt eius conſiliis, ei quovis modo ſubſunt, ideoque faciunt et vergunt ad eius agnitionem, admirationem, venerationem, ac debent etiam huc vergere. Πάντα εἰς δόξαν Θεῦ. Πάντα refertur ad omnia illa, quae in mundo fiunt, inprimis vero ad totam illam rem, de qua hactenus egerat Apoſtolus. Ab ipſo omnes homines ad ſalutem vocantur, per ipſum bona accipiunt, idque ut ipſum honorent. Alii diſcrimen inter formulas ἐξ αὐτῦ — αὐτὸν non anxie quaerendum, ſed cumulatas particulas vehementiori animi affectui tribuendas eſſe exiſtimant, ut ſententia ſit: *Ab ipso omnia pendent.* Sic *M. Antonin*, IV, 23. ὦ Φύσις, ἐκ σῦ πάντα, ἐν σοὶ πάντα, εἰς σὲ πάντα. Sed hic locus noſter non debebat conferri cum his *M. Antonini* verbis, quum ab eo, quippe ſcholae Stoicae philoſopho, dicantur omnia ex materia quadam ortum habuiſſe, omnia in ea ut partes in toto, eſſe, omnia denique diſſolvi,

et

et ita reverti ad materiam. Eidem philosopho ex eiusdem scholae placitis, princeps materia, divinitatem habens, est aether, in quam tandem omnia dissoluta sic reditura sint, ut totus mundus ignescat, sive aether fiat. *Cic.* de Nat. D. 2, 46. *αὐτῷ — ἀμήν*) Quaecunque Deus agit, non a nobis diiudicanda, sed cum veneratione et laude excipienda sunt. Similia epiphonemata habuimus bis supra I, 25. IX, 5.

CAP. XII.

1. Παρακαλῶ — θεῷ) *Hortor igitur vos, fratres, propter insignia haec beneficia, quae benignitati divinae debetis.* Sequitur pars huius epistolae *paraenetica*, in qua hoc tanquam primum ponit Apostolus obstrictos esse Christianos ad vitam tantis beneficiis divinis dignam. Οἰκτιρμοί, רַחֲמִים, per meton. caussae pro effectu, insignia illa beneficia, quae misericordiae Dei debemus. *παραστῆσαι — τῷ θεῷ*) *Ut vos ipsos Deo consecretis, tanquam victimas vivas eidemque sacras et acceptas.* Παραστῆσαι, הִקְרִיב alias προσφέρειν, quam vocem habes de holocaustis, Levit. I, 2. et sequentibus. Et θυσία nomen generale κατ' ἐξοχήν, dicitur de holocausto, ideoque עֹלָה vertitur θυσία, Exod. X, 25. XXIX, 42. aliisque locis; ζῶσα autem, quia non iam corpus mortuum, ut olim Iudaei, sed nos ipsos vivos Deo offerre debemus. Τὰ σώματα ὑμῶν, per Synecd. part. pro toto, *vos ipsos*, ut 1 Cor. VI, 15. qua phrasi h. l. utitur, quia de immolatione sermo est. *Sanctum* in lege dicitur, quicquid Deo oblatum est, quod vero sine vitio esse debebat,

Levit. I, 3, 10. quanto magis homines christiani a vitiis repurgati debent se dicare Deo? Hortatur itaque Apostolus Christianos, *ut totam vitam consecrent Deo, eiusque voluntati toto animo omnibusque viribus obsequantur.* τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν) *Qui sit vester cultus divinus mente et animo* (non solo corpore) *praestitus.* Λατρεία. עֲבֹדָה Levitica erat δι' ἀλόγων, i. e. per pecudes; nostra debet esse λογική. i. e. νοητή, πνευματική. Opponitur ritibus et cerimoniis, etiam ab iis, quorum animus non purgatus erat, servari solitis, 1 Petr. II, 2. Malach. I, 11. Non multum sensu differt *Koppii* explicatio, qua λατρεία est *sacrificium ipsum*, et λατρ. λογικὴ, (oppositum θυσίᾳ ζώων ἀλόγων) *sacrificium mente animoque offerendum*, verba autem τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν, sunt pro: ὑμᾶς αὐτὰς ὡς λογικὴν λατρείαν, i. e. τον νȣ̃ν ὑμῶν, ὥσπερ λατρείαν, *vosmet ipsos, vestram ipsorum mentem, ceu sacrificium.*

2. Καὶ μὴ — τȣ́τῳ) *Nec conformate vos ad pravos mores hominum huius aetatis.* Αἰὼν, עוֹלָם, *seculum*, vel potius homines huius seculi vel aetatis: praecipue vero gentiles a Iudaeis vocati sunt עוֹלָם. Eph. IV, 17. συσχηματίζεσθαι *imitari alterum*, sive serio id fiat, sive simulate. 1 Petr. I, 14. ἀλλὰ — τȣ̃ νοὸς ὑμῶν) *Sed aliam personam induite emendatione animi vestri.* Μεταμορφȣ̃σθαι proprie est *transfigurari*, et usurpatur etiam de moribus. Seneca epist. 6. *Sentio non emendari me tantum, sed transfigurari.* Duo igitur requirit Apostolus, ut externos mores mutent, et animum emendent, quae animi emendatio mutationem externorum morum in melius praecedere debet. εἰς τὸ δοκιμάζειν — τί-

τέλειον) *Ut exploretis,* (et probetis) *quid Deus velit* (a vobis fieri,) *quid sit bonum,* (Deo) *acceptum, et homine ad perfectionem adspirante dignum.* Ostenditur, quo modo melior animi sensus se prodere debeat. Post θέλημα θεοῦ ponendum esse videtur comma. Est autem θέλημα θεοῦ id, quod Deus vult ab hominibus fieri, quod postulat. Τὸ ἀγαθὸν, *rectum honestum* etc. Τὸ εὐάρεστον, sc. θεῷ, Τέλειον, i. e. ἄμωμον, *labe carens,* idem quod ἀγαθὸν Iac. I, 4. 17. Vulgo epitheta ἀγαθόν, εὐάρεστον etc. iunguntur τῷ: θέλημα θεοῦ. Tum τέλειον est perfectum, quod omnes suas partes habet.

3. Λέγω — ἐν ὑμῖν) *Moneo enim quemlibet vestrum pro auctoritate muneris apostolici mihi demandati* Λέγειν h. l. est *monere, iubere.* Ἡ χάρις h. l. munus apostolicum ex gratia Dei demandatum. Meton. caussae pro effectu. Παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, i. e. ἑκάστῳ ὑμῶν. Commendat nunc Apostolus *singularum* virtutum christianarum studium, inprimis *modestiae,* quae tum negligebatur praesertim ab iis, qui sapientia, vel muneris dignitate prae aliis excellere videbantur. μὴ — φρονεῖν) *Ne quis superbiat, vel immodeste de se sentiat.* Paranomasia; ὑπερφρονεῖν, φρονεῖν, σωφρονεῖν. Φρονεῖν, *studium habere alicuius rei;* ὑπερφρονεῖν, *immoderato studio esse,* nempe eminendi studio: Παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, *studium habere contra quam oportet,* contra normam; ergo illicitum studium. Est mera periphrasis verbi ὑπερφρονεῖν. Ἀλλὰ — σωφρονεῖν) *Sed ut modeste de se sentiat.* Σωφρονεῖν, h. l. significat *moderatum esse.* Idem est, ac si dixisset: φρονεῖν σωφρόνως. Vetus Latina: *sapere ad sobrietatem.* ἑκάστῳ — πίστεως;) Est hic transpositio, pro: ὡς ἑκάστῳ, qualia multa apud Paulum.

Ut

Uti Deus cuivis mensuram aliquam scientiae tribuit. Πίστις, ut Morus ad h. l. monet, nunc est *scientia religionis*, persuasio de religione, et facultates, qualitates huic scientiae annexae. — Quivis itaque de se sentiat convenienter gradui scientiae, persuasionis, (der Ueberzeugung,) et bonorum inde nexorum, quem a Deo accepit. Nunc sequuntur exempla.

4. Καθάπερ — πρᾶξιν) *Quemadmodum enim in uno eodemque corpore multa membra habemus. sed omnia membra non unam eandemque functionem habent.* Frequens est apud omnes scriptores comparatio corporis humani cum corpore sociali, quale est corpus reipublicae, ad quod similitudinem corpore humano deduxit *Menenius Agrippa*, ea oratione, quam habet *Livius* Lib. II. Tale est ecclesiae christianae corpus, cui similitudines ab humano corpore sumtas aptat Apostolus, non hic tantum, sed et 1 Cor. XII, 12. seqq. Eph. IV, 25. V, 50. Πρᾶξιν dixit Paulus per meton. *functionem*, quod ministerium dixit *Menenius*, indicata iam oratione.

5. Οὕτως — μέλη) *Sic universa multitudo Christianorum unum quasi corpus efficit, alter autem alterius quasi membrum est.* οἱ πολλοὶ, sc. πιστεύοντες. *Nos credentes, qui multi sumus.* ἓν σῶμα ἐν Χριστῷ, corpus unum, Christo iunctum, σῶμα οὗ ἡ κεφαλὴ χριστός, vel *respectu Christi*, societas christiana. Καθ' εἷς usurpatur sermone quotidiano; quanquam κατὰ Nominativo iunctum est contra grammaticam. Alibi dicitur καθ' ἕνα, vel ὁ καθ' ἕνα ἕκαστος, *singuli*. Cf. Marc. XIV, 19. Ut bene sit ecclesiae christianae, Paulus inquit, magna opus est vitium et facultatum varietate, iunctoque omnium usu.

6.

6. Ἔχοντες — διάφορα) *Utimur vero donis pro beneficio nobis exhibito, variis.* χάρις, *beneficium.* Nonnulli haec verba ad proxime superiora ὁ δὲ καθ' εἷς ἀλλήλων μέλη referunt, ut sit ἔχοντες δὲ pro καίπερ ἔχοντες, *quantacunque demum donorum munerumque varietate invicem differamus.* εἴτε — πίστεως) i. e. εἴτε προφητείαν ἔχει τις, ἐχέτω αὐτὴν, s. χράσθω αὐτῇ κατὰ τὴν ἀναλογίαν πίστεως. Si *quis facultate singulari docendi sit instructus, utatur ea pro portione doni accepti.* De prophetis inter primos Christianos cf. *Koppii* Excurs. III. in Epist. ad Ephesios. Προφήτης, נָבִיא in genere est, quisquis cum Deo singulari quadam ratione est coniunctus, cui Deus revelat, quae antea ei parum cognita fuerant. Exinde varias accipit significationes, ut denotet hominem, qui profert vaticinia, vel arcana aliorum hominum consilia retegit, vel subito spiritus divini impulsu ad docendum, cohortandum consolandumque assurgit, vel carmen divinitus inspiratum decantat. Hoc loco προφητεία videtur esse donum eiusmodi, quo nonnulli Christiani, *singulari quodam Spiritus divini impetu abrepti docebant.* Nam προφητεία, ad quam referenda quae sequuntur, διδάσκειν et παρακαλεῖν, opponitur τῇ διακονίᾳ, ad quam referenda sunt τὸ μεταδιδόναι et προΐστασθαι. Facit nempe Apostolus duo Christianorum, qui χαρίσματι fruebantur genera, *Prophetas* et *diaconos.* Ἀναλογία, *portio, rata portio.* Demosthenes pro Corona: κατὰ τίμησιν — κατὰ τὸν ἀναλογισμὸν — κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ ἀναλογίαν. Πίστις iterum est *scientia,* ut v. 3. Est igitur ἀναλογία τῆς πίστεως idem quod v. 3. μέτρον τῆς πίστεως. Varia Prophetarum erant officia, e. c. ut *docerent,*

co-

cohortarentur, consolarentur etc. Unumquodque horum officiorum requirebat suum donum; quo quisque contentus esse, et suo se modulo metiri discere debeat.

7. Ἔιτε διακονίαν (sc. ἔχει τις) ἐν τῇ διακονίᾳ) Sc. μενέτω. *Sive habeat negotium Diaconi, in negotio Diaconi versetur*, subsistat intra muneris sui limites. Διακονία h. l. est *cura eleemosynarum colligendarum, et in pauperes erogandarum*, quod munus varias in se complectebatur functiones, e. c. rerum ecclesiasticarum, aegrotorum curam, pecuniarum in ecclesia collectarum distributionem. Vid. Act. VI, 1—7. Ἔιτε — διδασκαλίᾳ) Οἱ διδάσκοντες h. l. sunt ii qui antea vocati sunt Prophetae, qui *docebant*, non suo ingenio, sed singulari spiritus sancti impulsu incitati. In aliis locis e. g. Eph. IV, 11. *Doctores* a Prophetis distinguuntur, ubi διδάσκαλοι sunt, qui ea, quae ab Apostolis edocti essent, proferebant.

8. Ἔιτε — παρακλήσει) *Sive hortator aliorum sit, in cohortando versetur.* Παρακαλεῖν h. l. est, populum publice admonere, et hortari, ut Act. XIII, 15. 1 Cor. XIV, 31, Sed hoc tamen non est certum. Fortasse in universum capi debet: Si sit in aliquo facultas cohortandi alios, si habeat a „Deo hoc, ut alios amantissime et graviter possit hortari, is versetur in hac re, nec velit ideo esse publicus doctor." Morus. Sequuntur nunc officia vitae communis, per quae alter alterum adiuvat. De quoque Christiano, qui liberalitatem erga pauperes demonstrare velit, loqui videtur Apostolus. ὁ προϊςάμενος, ἐν σπουδῇ) *Qui praeest aliis*, sive *alios curat, et in clientela habet, faciat id diligenter*, Rom. XVI, 2. 1 Tim. III, 4. ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι) *Is, qui misericordiam exercet, hilari*

hilari animo id faciat. Ἐλεεῖν, per meton. caussae pro effectu *miserorum curam gerere.*

9. Ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος) Sc. ἔστω. Ἀνυπόκριτος, *haud simulata.* Ἡ ἀγάπη, *amor erga omnes homines.* Aliis est synonymum τῆς φιλαδελφίας. ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν) *Detestamini scelus* et vitium omne. Hesychius: ἀποστυγοῦντες, μισοῦντες, Theodoretus explicat: τὴν μὲν πονηρίαν ἄγαν μισεῖν, *scelus valde odisse,* Euripides in Ione v. 438. τὸν δ' ἄπαιδα ἀποστυγῶ βίον, *orbam vero aversor vitam.* κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ *Summopere sectamini virtutem* Κολλᾶσθαι exprimit hebr. דָּבַק. Τὶ ἀγαθὸν, *quaevis virtus*, vel, ut alii volunt, quod alteri est utile.

10. Τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι) *Tenerrimo vos invicem amore, ut fratres prosequimini.* Φιλαδελφία *amor quem Christianis debemus*, nam omnes Christiani sunt fratres. Φιλόστοργοι, *vehementi amandi affectu erga alios praediti.* Usurpatur haec vox proprie de iis, qui magno amore erga liberos vel alumnos afficiuntur. *Aristoteles* H. A. IX. δοκεῖ τὸ τῶν ἵππων γένος εἶναι φύσει φιλόστοργον. τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι) *Honore vos invicem praevenientes*, s. *praeeuntes.* Tacitus Agric. 6. *Vixeruntque mira concordia per mutuam caritatem, et invicem se anteponendo.*

11. Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί) *Nolite in officiis explendis segnes esse.* Δοῦλος ὀκνηρὸς Matth. XXV, 26. τῷ πνεύματι ζέοντες) *Animo ferventes estote*, i. e. summo animi ardore agite quod vobis incumbit. Πνεῦμα, νοῦς, *animus.* τῷ κυρίῳ δουλεύοντες) In nonnullis codicibus, in latina

latina vetere, apud Cyprianum καιρῷ legitur. Sed κυρίῳ habent graeci Codices fere omnes, Versiones Syrae, Arr. Copt. Aeth. Arm. Vulg. et multi Patres. *Domino servire* omnia quidem officia complectitur: at hic non docet Paulus, *quid* sit agendum, sed *quomodo*, nempe ex animo, sincere, aperte, candide, *tanquam Domino Iesu Christo*, qui omnia videt, qui renes et corda scrutatur, *servientes*. Io. IV, 24. Ephes. VI, 5—8. ei, qui potens, qui dives, qui iustus, qui immortalis est. Alii: *Facite vestrum, ut Christi religio servetur et propagetur.* Si legas: τῷ καιρῷ δουλεύοντες, sensus erit: *ferte ea, quae pro temporis ratione sunt ferenda*, vel: *diligenter utimini temporis opportunitate*, eodem sensu. Cicero ad famil. IX, 17. *servire tempori.* Lucan. in Pison. I, 143. *Temporibus servire decet; qui tempora certis ponderibus pensavit, eum si bella vocabunt, miles erit: si pax, positis toga gestiet armis.*

12. Τῇ ἐλπίδι — προσκαρτεροῦντες) *Propter spem laeti estote, in rebus afflictis constantes, in precibus assidui.* Haec coniunctim sunt spectanda. Si nempe res adversae ingruunt, Christiani debent memores esse, se non carere spe, quae exhilaret et recreet animum, et adiungere preces ad Deum.

13. Ταῖς — κοινωνοῦντες) *Succurite inopiae Christianorum.* Χρεία passim de *indigentia* qualiber, ut Phil. IV, 19. *Hesychius*: χρεῖαι, ἔνδειαι. *Latina vetus*: necessitates. Κοινωνεῖν *Theodoretus* recte explicat μεταδοῦναι χρημάτων. Tum temporis fame premebantur Christiani sub Claudio, Actor XI, 28. et multi hospites Romam veniebant, infra XV, 24. Hebr. XIII, 2. 1 Petr. IV, 3. Τὴν φιλοξενίαν autem commendat Apostolus, quia

haec

haec virtus inprimis necessaria erat illo tempore, quo multi Christiani patria expulsi in peregrinis terris oberrare cogebantur.

14. Εὐλογεῖτε — καταρᾶσθε) *Bene precamini affligentibus vos, bene precamini, nec imprecamini.* Εὐλογεῖν, *bene precari*; καταρᾶσθαι, *male precari, devovere.* Cf. Matth. V, 44. Latiori sensu autem *illud* est *bene velle, hoc* autem: *odia habere.* Sensus: *Hostibus vestris praestate animum benevolum, et ab omni vindictae cupiditate alienum.*

15. Χαίρειν) Enallage Infin. pro Imper. Atticis, etiam familiaris. *Gaudete de felicitate aliorum, et de malis eorundem dolete.* χαίροντες h. l. sunt, qui prospera utuntur fortuna, atque de ea laetantur, κλαίοντες, qui *adversa,* atque propter eam tristitia afficiuntur.

16. Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες) *Eodem animo inter vos mutuo affecti estote.* Phil. III, 15. 16. Vult Apostolus, ut ita velimus proximo, sicut nobis volumus, ut in Evangelio Dominus dicit: *quae vultis, ut vobis faciant homines, et vos facite illis.* Hom. Jl. δ 361. τὰ γὰρ φρονέεις, ἅτ' ἐγώ περ. Jl. ν, 487. πάντες ἕνα φρεσὶ θυμὸν ἔχοντες. *Schol.* ἓν καὶ τὸ αὐτὸ φρονοῦντες. Μὴ τὰ ὑψηλὰ — συναπαγόμενοι) *Neque studete rebus altis, sed imitamini humiles.* Φρονεῖν τὰ ὑψηλὰ, malo sensu est, *velle semper antecellere alios, efferre se ultra alios.* Οἱ ταπεινοὶ h. l. non sunt conditione vel vitae statu, sed *mente* humiles; nam per totum hunc locum de virtutibus et vitiis est sermo. Συναπάγεσθαί τινι alias in partem sinistram dicitur, abripi ab aliquo, exemplo al-

terius abduci. Sed Paulus usus est hoc verbo suo quodam modo in meliorem partem: *Ducamini exemplo demissorum.* μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς) *Nolite prudentiae opinione turgere,* vestro iudicio sapere. φρόνιμοι, i. e. σοφοὶ, Prov. III, 7.

17. Προνοούμενοι — ἀνθρώπων) *Honeste vos gerite erga omnes homines.* Cf. Prov. III, 4. Προνοεῖσθαι, *studere, operam dare.* Iosephus, A. I, 2. 1. Ἄβελος ἀρετῆς προενόει, *Abelus virtutis studiosus erat.* Morus vertit: *providi estote iudicio omnium hominum;* coram omnibus hominibus vivite caute. Καλὰ, pro adverbio καλῶς, ut formula *prospicere bene* describat hominem providum, prudentem, cautumque. 2 Cor. III, 21.

18. Εἰ δυνατὸν — εἰρηνεύοντες) *Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus pacem colite.* Εἰρηνεύειν μετά τινος, ita cum altero vivere, ut nulla re eum laedas, sed quaevis bona officia ei praestes.

19. Δότε τόπον τῇ ὀργῇ) Sc. τοῦ Θεοῦ. *Vindictae divinae locum date,* i. e. permittite vindictam, i. e. poenam Deo. Chrysostomus: συγχώρησον τῷ Θεῷ ἐπεξελθεῖν, permitte Deo puniendi facultatem et occasionem. Hanc explicationem sequentia postulant. Ὀργὴ, *ultio divina.* Τόπον διδόναι, *cedere.* Alii interpretantur: *Cedite iratis.* vel: *date facultatem vestrae irae detumescendi; differte iram.* Latina phrasis est: *spatium dare irae.* γέγραπται — κύριος) Deut. XXXII, 35. Ἐμοὶ hic valet: *ad me pertinet Ipse ego vindictam sumam, ipse ego remunerabor.*

20. Ἐὰν — πότιζε αὐτὸν) *Si igitur esuriat adversarius tuus, porrige ei cibum, si sitiat, potum ei prae-*

praebe. Duobus exemplis, quibus quaevis alia beneficiorum genera comprehenduntur, commendatur benevolentia erga inimicos. Non satis esse, Apostolus inquit, mala malis non compensare, sed adiuvandos etiam esse inimicos a nobis, si ope nostra indigeant. ψωμίζειν, *alere, cibum suppeditare,* Ps. LXXX, o. Sap. XVI, 20. Hesych. τρέφειν. τοῦτο γὰρ — κεφαλὴν αὐτοῦ) Prov. XXV, 22. *Id si feceris, dolorem ipsi iniicies, maximum.* R. Levi filius Gerson ad I. Prov. *Haec enim res male habebit eum, quasi carbones intulisses in caput eius, ad urendum eum; quia maxime eum pudebit, beneficium a te accepisse, loco mali, quo te affecit.* Alii: *Si alter illa tanta tua patientia et beneficentia non redierit ad mentem meliorem, gravis ei impendet poena.* Verum, si quid video, non necesse est, ut phrasin proverbialem, (cuius sensus est: *facere ut quis atrocissimis doloribus excrucietur*) de poenis divinis intelligamus. Ἐπὶ τ. κεφ. αὐτοῦ, על ראשו i. e. ἐπ' αὐτόν.

21. Μὴ νικῶ — τὸ κακόν) *Ne vincaris iniuriis* (tibi illatis) *sed vince beneficiis malitiam* aliorum. Per τὸ κακόν, *malum, damna, iniuriae,* quas ab hostibus patiuntur pii, per τὸ ἀγαθὸν vero *beneficia* intelliguntur, quae pii etiam hostibus suis praestant. *Vincerentur* pii, si iteratis hostium iniuriis fatigati, ad ulciscendas easdem rapi se paterentur. τὸ κακὸν vero, sive *malitia* hostium beneficiis vincitur, si illi diu obluctati iram et odium deponere, et a malis inferendis desistere tandem coguntur. *Seneca* de ira, II, 32. *Non enim ut in beneficiis honestum est merita meritis repensare, ita iniurias iniuriis: illic vinci turpe est, hic vincere.* Idem de bene-

ficiis

ficiis VII, 31. *Vincit malos pertinax bonitas, nec quisquam tam duri infestique adversus diligenda animi est, ut etiam vi tractus bonos non amet.*

CAP. XIII.

1. Πᾶσα — ὑποτασσέσθω) *Quisque summis magistratibus obediat.* Ἐξουσίαι, *magistratus*, quos interdum Latini etiam vocant *potestates.* Plinius Paneg. 59. *Nam praeter id, quod est arduum, duas easque summas simul capere potestates* (nempe consulatum et principatum.) Ammianus Marcellinus, Lib. XXV, 4 *absque his,* (fundis,) *quos velut iure vendidere praeteritae potestates.* Quum autem hic additum sit ὑπερεχούσαις, intelligendi sunt *summi magistratus* in universum, ac inprimis *Imperatores Romani.* Nam ὑπερέχειν *dignitatis quandam praestantiam prae aliis* indicat. Igitur ἐξουσίαι ὑπερέχουσαι idem quod apud Iosephum B. I. VII, 11. 1. οἱ προὔχοντες τοῖς ἀξιώμασι, *Principes, et magistratus summi, qui prae ceteris dignitate potestateque conspiciendi eminent.* Sap. VI, 5. οἱ ὑπερέχοντες sunt *reges et proceres.* 1 Tim. II, 2. Sequitur paraenesis ad obsequium magistratibus quibusvis, etiam iniquis praestandum. Quam necessaria fuerit ista admonitio, discimus ex historia. Nam sub imperio Claudii et Neronis innumeri fuerunt civium, qui horum Imperatorum dominationem exosi, imperium eorum detrectare, resque novas moliri conarentur. Inde factum est, ut Caligula morte violenta, Claudius veneno et Nero denique non feliciori fato, de medio tolleretur. Et iam antea Iudaei, Romae commorantes, ob tumultum concita-

tum

tum fub imperio Claudii, ex urbe erant eiecti. Act. XVIII; 2. Sueton. in Claud. c. 25. Hanc doctrinam, Imperatoribus non effe praebendum obfequium, Iudaei fine dubio haufèrunt e doctrina Pharifaeorum. Iofeph. A. XVIII, 2. 4. ὐ γὰρ — θεῦ) *Neque enim magistratus officium nisi a Deo est.* Ipfa magiftratus inftitutio a Deo eft. Non fine fingulari quadam providentia divina magiftratuum dignitas orta eft. αἱ δὲ ὖσαι — εἰσὶν) *Quare etiam qui nunc sunt magistratus, a Deo sunt constituti.* Nam Deus populos etiam a principibus improbis regi permittit, fi velit caftigare peccatores.

2. Ὥςε — ἀνθέςηκεν) Ἀντιτάσσεσθαι, *per vim se opponere.* Διαταγὴ τῦ θεῦ, *institutum divinum.* Berefchit R. Sect. 94. *Quicunque se opponit regi, idem est ac si se opponeret maiestati divinae.* ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται) *Suam poenam ferent* Matth. XXIII, 14. Solent verba de rebus bonis ad malas transferri. Ἑαυτοῖς, *sua culpa.* Punientur autem tum a magiftratibus, tum alia ratione a Deo ipfo.

3. Οἱ γὰρ — κακῶν) *Magistratus enim non sunt formidandi recte agentibus, sed delinquentibus.* Φόβος pro Φοβεροὶ, eleganter. Sic Menander apud Stobaeum ferm. 71. dicit: ἐςι δὲ γυνὴ λέγυσα χρής' ὑπερβάλλων Φόβος *mulier verbis benigna maxime timenda est.* In fequentibus eft metonymia effecti pro cauffa; nam *opera* ponuntur pro operantibus: ἀγαθῶν ἐργῶν, i. e. τῶν τ' ἀγαθὸν ἐργαζομένων. καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς) *Probabit te,* tanquam civem bonum. Saepe etiam ἔπαινος et τιμὴ de *praemio* dicitur. Dicent: *Bonus est vir Caius Seius, tantum quod Christianus,* ut eft apud Tertullianum

lianum. Quum haec fcriberet Paulus, non faeviebatur Romae in Chriftianos. Etiam Iudaei Romam redierant.

4. Θεῦ γὰρ — ἀγαθὸν) *In tuum enim commodum constituti sunt magistratus a Deo.* οὐ γὰρ — φορεῖ) Ὀυ γὰρ εἰκῆ eft λιτότης, pro: *gravi de caussa gladium gerit.* Romani Imperatores pugionem gerebant, quod ius vitae necisque civium interpretatur *Tacitus* Hift. III. *Sueton.* Vitell. 15. *assistenti consuli exsolutum a latere pugionem, velut ius necis vitaeque civium reddebat.* ἔκδικος — πράσσοντι) *Qui scelestos severe punire debet.* Ἔκδικος, pro particip. ἐκδικῶν. Ἐις ὀργὴν, meton. *in poenam*, h. l. redundat.

5. Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι) *Hinc patet obedientiae praestandae necessitas.* Διὰ τὴν ὀργὴν, *poenae metu.* Διὰ τὴν συνείδησιν, *conscientiae caussa*, quia Chriftus praecepit, Matth. XXII, 21.

6. Διὰ — τελεῖτε) *Propter hoc enim etiam tributa solvite.* Ὁ φόρος tributum denotat, quod perfonis f. fundis imponitur, et idem fere eft, quod κῆνσος, ut Luc. XX, 22. coll. Matth. XXII, 17. Λειτεργοί (vid. not. ad Luc. I, 23.) funt *magistratus ipsi*, fervata propria fignificatione, qua λειτεργὸς eft *minister publicus. Constituti a Deo, ut utilitati publicae consulant.* εἰς αὐτὸ τῦτο προσκαρτερῦντες) *Qui hoc ipsum assidue curant*, f. *curare debent*, fc. ut fe tanquam Dei miniftros in curanda civium falute et felicitate gerant. Tacitus Hift. IV, 74. *Nec quies gentium sine armis, nec arma sine stipendiis, nec stipendia sine tributis haberi queunt.*

7. Τὰς ὀφειλὰς) *Quaecunque ipsis debentur*, non regibus tantum, ſed et praeſidibus, procuratoribus, publicanis et miniſtris regum. τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον) i. e. τῷ προσήκοντι λαβεῖν τὸν φόρον, ἀπόδοτε τὸν φόρον. Cf. v. 6. τὸ τέλος) *Vectigal*, quod pro mercium transportatione ſolvitur. *Strabo* Lib. II. ἀνάγκη γὰρ μειοῦσθαι τὰ τέλη, φόρων ἐπιβαλλομένων, *necesse enim est, vectigalia minui, si tributa imponuntur.* τὸν φόβον, τὴν τιμὴν) *Timorem* Hebraeorum more vocat obedientiam; *honoris* autem nomine intelligit reverentiam, quam magiſtratui habere par eſt. Aliis τιμὴ ſunt *officia erga aequales*, ut 1 Petr. III, 7.

8. Μηδενὶ — ἀλλήλους) Quod ceteros homines attinet, qui non ſunt magiſtratus, *nihil cuiquam debetis, quam mutuum amorem.* Eſt autem argute et eleganter dictum. Cetera debita ſolvuntur, nec manent; dilectionis debitum ſemper et ſolvitur, et manet. Alii ὀφείλετε in Imperativo explicant: *Exsolvite vos quolibet officio aliis debito, excepta mutua benevolentia*, qua nempe nunquam penitus exſolvi poteſtis. ὁ γὰρ — πεπλήρωκε) *Nam qui alterum amat, id, quod in lege summum est, praestat.* Summa legis, quatenus officia erga homines praeſtanda praecipit, continetur praecepto de *amore*, vel mutua benevolentia, Matth. XXII, 39. 40. Gal. V, 14. Iac. II, 8.

9. Τὸ γὰρ) Sc. εἰρημένον ſ. γεγραμμένον. Vel δεικτικῶς ponitur, quemadmodum ſolet articulus generis neutrius. εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ) Nempe eiusdem naturae, id exigens, quod alter debemus alteri, puta honorare parentes. et alia, quae ſunt in lege, ſed extra Decalogum. ἀνακεφαλαιοῦνται) *Continetur*, ſ. comprehenditur hac ve-

veluti ſumma. Comprehenduntur illa legis praecepta in iſto Chriſti praecepto Matth. XIX, 19. ut pars in toto, multas etiam alias partes habente. Ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ, i. e. *in hac sententia*, γνώμῃ, vel etiam *in hoc praecepto*; nam ſic Hebraei דָּבָר eximie uſurpant.

10. Ἡ ἀγάπη — ἐργάζεται) *Dilectio*, i. e. *is qui alterum diligit*, (abſtractum pro concreto, ὁ ἀγαπῶν) *alteri nihil facit mali*. Si nihil mali, ergo nec matrimonium eius, nec vitam violabit, nec res ſurripiet. πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη) *Ergo, qui alterum amat, id, quod in lege summum est, praestat*. Πλήρωμα νόμου h. l. eſt illud legis praeceptum, quod cetera omnia in ſe comprehendit.

11. Καὶ τοῦτο) i. e. *praesertim*, καὶ μάλιστα, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, *idque eo magis*, His virtutibus, inquit, eo magis operam dare debetis, quo maior vobis data eſt opportunitas. εἰδότες τὸν καιρὸν) Conſiderantes, quale iam ſit tempus, qualis opportunitas. ὅτι ὥρα — ἐγερθῆναι) *Tempus nimirum adesse a somno expergiscendi*, i. e. abiiciendi tarditatem in explendis pietatis chriſtianae officiis. νῦν γὰρ — ἐπιστεύσαμεν) *Nunc enim nobis propior* (facilior) *est salutis cognitio*, i. e. (*pluribus salutaris doctrinae cognoscendae auxiliis utimur*) *quam eo tempore, quo primo fidem Christo dedimus*. Ἐγγύτερον h. l. uſurpatur ut ἐγγὺς Rom. X, 8. Σωτηρία autem metonymice ipſam *salutis cognitionem*, ſive Evangelium denotat. Πιστεύειν h. l. eſt *fidem dare Christo*. Verba enim talia interdum initium, interdum progreſſum, interdum exitum ſignificant. Senſus igitur verborum eſt: Decet nos eo magis tarditatem

omnem

omnem in colendis pietatis christianae officiis deponere, quo maiora nunc quidem apud nos sunt salutaris cognitionis incrementa, postquam nempe tantum temporis praeterlapsum est, ex quo fidem Christo dedimus, διὰ χρόνον, ut ait Hebr. V, 12. Alii τὴν σωτηρίαν intelligunt *omnem felicitatem in regno Messiae olim respectandam.* Diceret igitur Apostolus, operam dandam esse virtutibus, *propter prope instantem Christi in terram reditum, atque cum eo vitae melioris feliciorisque auspicia.* Sed aptior sequentibus est prior explicatio.

12. Ἡ νὺξ — ἤγγικεν) *Nox nunc fere praeteriit, dies autem iam appropinquat.* Προκόπτειν est *maximam partem iam confecisse.* Iosephus de B. I. IV, 4. 6. καὶ δὴ τῆς νυκτὸς προκοπτέσης, καὶ τὸ χειμῶνος ἐπακμάζοντος, κοιμίζει μὲν τὸς ἐπὶ τῇ σοᾷ φρυρὸς, *enimvero, quum iam multa nox esset* etc. *Nox* est tempus ignorantiae rerum divinarum, quae non tantum apud gentiles erat, sed et Iudaeos invaserat, Io. I, 5. Nunc autem Romanis ad Christum conversis affulserat *lux doctrinae christianae.* Qui totum locum ad futura regni Messiae tempora referunt, verbum ἤγγικεν, servata praeteriti significatione, vertunt: *propius iam accessit ad nos.* Idem νύκτα symbolum *vitae humanae flagitiis et calamitatibus funestae,* ἡμέραν vero symbolum *vitae virtute et felicitate insignis,* qualis in regno Messiae exspectari potest, interpretantur. Durius, si quid video. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους) i. e. *exuamus pristini temporis vitiositatem.* Τὰ ἔργα τοῦ σκότους, opera, quae in tenebris peragi solent. Ovidius Amor. I. 6. 59. *Nox* et amor vinumque nihil moderabile suadent. Tacitus

H. IV, 36. omnem pudorem nox ademerat. καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ Φωτός) i. e. *induamus christianae virtutis ornamenta*. Τα ὅπλα, *instrumenta*, *arma*, ſed et *vestes*. Proprie itaque ſunt veſtes, quibus interdiu induimur: improprie autem eiusdem vitae inſtitutum, quod decet homines luce Evangelii illuſtratos, τὰ ἔργα τοῦ Φωτός. *Theodoretus*: ὅπλα φωτός, τῶν ἀγαθῶν τὴν ἐνέργειαν.

13. Ὡς ἐν ἡμέρᾳ, εὐσχημόνως περιπατήσωμεν) *Vitam igitur honestam agamus, qualis lucem divinam decet.* Σχῆμα ſaepe de *vestibus* adhibetur, de iis praeſertim, quibus uti ſolebant, qui in theatris aut alibi aliorum repraeſentabant perſonas. Plaut. Amphitr. in Prologo v. 116. Hinc petita translatio, ut εὐσχήμονες dicerentur, qui decentem quandam veluti induebant perſonam, et morum ſtudebant honeſtati, illuſtria imitantes exempla. μὴ κώμοις καὶ μέθαις) *Non comissationibus et compotationibus dediti*. Heſychius: κῶμος, τὰ ἀσελγῆ καὶ πορνικὰ ᾄσματα. *Lucian*, bis accuſat. 16. et 17. μεθ' ἡμέραν, ἐκώμαζε διὰ τῆς αγορᾶς μέσης, ψαλτρίαν ἔχων καὶ καταδόμενος ἕωθεν εἰς ἑσπέραν, μεθύων ἀεὶ καὶ κραιπαλῶν, καὶ τὴν κεφαλὴν τοῖς στεφάνοις διηνθισμένος. In his comiſſationibus et diſcurſionibus nocturnis mares foeminarum et hac marium veſtes et perſonam induere poterunt, quod adeo frequens erat, ut id neglectum maioris impudentiae eſſe putaretur. Demoſthenes de *fals. legat.* Cerybionem exſecrandum hominem vocat, ὃς ἐν ταῖς πομπαῖς ἄνευ τοῦ προσωπείου κωμάζει, *qui in festis absque persona comissetur*. Κῶμος gravius peccatum eſt quam μέθη. μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις) *Non scortationibus et lasciviis*. Heſychius: ἀσέλγεια,

πορ-

πορνεία. Κοίτη, alias *cubile*, hic concubitum denotat. Sic Pindarus *Pyth.* II. v. 38. dicit: ἢ ἑτέρῳ λέχει δαμαλιζομέναν, ἐννύχιοι παρᾶγον κοῖται; *num illam in alio lecto lascivientem nocturni perverterunt concubitus?*

14. Ἀλλ' ἐνδύσασθε — χριςὸν) *Sed imitamini Christum*, similes illi fieri studete. Sic apud *Dionys. Halic. Ant.* L. XI. Appius et reliqui decemviri vocantur οὐκέτι μετριάζοντες, ἀλλὰ τὸν Ταρκύνιον ἐκεῖνον ἐνδυόμενοι *non amplius modum servantes, sed Tarquinium illum induentes*, i. e. imitantes. Petita est locutio ab illis, qui in theatris aut alibi aliorum personam induentes, eorum actiones imitari atque exprimere studebant. καὶ τῆς σαρκὸς — ἐπιθυμίας) *Et corporis curam agite sic, ut cupiditates non incendantur.* Ex Hebraismo σάρξ h. l. pro σῶμα ponitur. Eandem sententiam Iosephus Ant. VIII, 13. 8. ex loquendi more Veterum Graecorum ita expressit: ἐπὶ τὴν τοῦ σώματος πρόνοιαν τρέπεσθαι, ex quo loco etiam patet, τῇ προνοίᾳ σώματος indicari curam corpori habendam, quum quod ad habitum, tum quod ad victum. Εἰς ἐπιθυμίας, i. e. *usque ad cupiditates. s. libidines.* Per *cupiditates* autem hic non tantum *vitia animi*, sed et ipsa *facta externa* intelliguntur, qualia v. 13. nominantur. 1 Petr. IV, 2. 3. 1 Io. II, 16. Videtur autem Paulus eo consilio curam corporis Romanis suis praecepisse, ne, ut multi inter Iudaeos faciebant, corpus ergastulum quoddam et animi impedimentum, atque adeo durius habendum omnique modo affligendum putarent, quae perversa opinio sectam Essenorum tenebat, de qua est apud Iosephum de B. I. II, 8.

CAP.

CAP. XIV.

1. Ut sequentia recte intelligamus, notanda sunt haec: Iudaei multi ad Christum conversi, omni modo servare volebant, et aliis servanda imponere praecepta Mosis, etiam ritualia, Act. XV. et vocatos ex gentibus ista praecepta non servantes aversabantur. Contra vocati e gentibus, conscii datae per Christum libertatis, Iudaeos Iudaice viventes defugiebant, et ut imperitos spernebant; unde secuturum erat schisma, mire in ipsis initiis obstiturum Evangelii progressibus. Huic malo ut occurrat Paulus, mediam instituit viam, et Iudaeos, qui in Christum crediderant, monet, ita sequantur suam opinionem, ut a damnandis aliis, aliter sentientibus, abstineant; ex gentibus vero vocatos, ne illos, quanquam Iudaice viventes, ut imperitos spernant. A vulgari aliorum sententia discedit Koppe, et per *infirmos fide* intelligendos esse putat eos inter Christianos, qui severiori Essenorum disciplinae addicti, *carnibus* vel *omnino*, vel saltem *certis quibusdam diebus* abstinendum putarent. Certum est, admodum frequentatam fuisse eo tempore abstinentiam a carnibus inter Iudaeos, Graecos et Romanos, quod etiam multis veterum locis probat vir doctissimus. Et quum *Romae* etiam fuerint Iudaei, huic severiori disciplinae addicti, ut patet ex *Iosephi* loco, statim v. 2, a nobis commemorando, huius generis homines, si non unice hic intelligendi, includendi tamen esse videri possent. Sed contra hunc sententiam recte monet Morus, (in dissertatt. theolog. et philog. p. 220. *) qui monentur in hac re esse concordes, eos fuisse homines, qui e paganis Iudaeisque in eundem coetum coierant, horum autem discordiam non pependisse e quae-

e quaestione, an quis ex opinionibus philosophicis abstineret uno alteroque cibo; sed, an propter Mosaicam legem abstineret. Egregia etiam est eiusdem Viri docti observatio: (lib. cit. p. 228. *) in N. T. libris ibi contra merum Iudaismum dici, ubi Iudaicae legis vis in decernendo delectu ciborum sublata dicitur, et ostenditur male agi, quod ea vis adhuc inculcetur Christianis, e contrario ibi contra opiniones Iudaismo additas, delectum illum commendantes, dici, ubi defensio huius delectus niti dicitur nugis et affectatione insignis sapientiae aut pietatis. Tota haec Viri egregii disputatio (*exemplum cogitandi de religione, nominatim de officiis, ex cap. XIV. Epistolae Pauli ad Romanos depromtum,*) digna est lectu, et ad hanc rem illustrandam multum facit. τὸν — προσλαμβάνεσθε) *Eum, qui infirmus est in fide*, i. e. non satis accuratam cognitionem *officiorum quorundam* consecutus est, *benigne tractate.* Πίστις h. l. non est assensus, qui praebetur doctrinae, sed est persuasio de eo, quid liceat, quid non? et πίστεως obiectum non sunt dogmata, sed officia de agendo. Igitur ἀσθενῶν τῇ πίστει est homo, dubius et fluctuans in officiis quibusdam. Theodoretus: τὸν ἀσθενοῦντα δὲ τὸν ταῖς νομικαῖς παρατηρήσεσι δεδουλωμένον καλεῖ. Προσλαμβάνεσθαι est *comiter, benigne tractare*, quemadmodum qui infirmus aut prostratus est; solet manibus aliorum porrectis sublevari, quo quidem sensu ἀντιλαμβάνεσθαι dicitur Luc. I, 54. μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν) i. e. *ne in ipsius sententiam curiose inquiratis, eamque severe damnetis.* Iac. II, 4. Διακρίνειν, *diiudicare*, Matth. XVI, 3. 1 Cor. VI, 5. Διαλογισμοί, *cogitationes*, Matth. XV, 19. aliisque locis. Nolite alios iniquius diiudicare, quasi malo animo

id

id agant, quod agunt. Alii: καὶ μὴ διακρίνεσθε διὰ τοὺς διαλογισμοὺς, *nolite rixari propter opiniones*, vel: μὴ εἰς τὸ διακρίνεσθαι ὑμᾶς διαλογισμοῖς, pro: ἄνευ διακρίσεως καὶ διαλογισμοῦ, (et verbo διακρίνεσθαι et nomine διαλογισμοὶ *dubitandi* ſignificatione ſumtis,) *nolite ullo modo dubitare, ohne euch irgend ein Bedenken zu machen.* Sed prior explicatio contextui eſt convenientior.

2. Ὃς — πάντα) *Est qui credet, licere omnibus promiscue vesci.* Supple: ἐξεῖναι. Πάντα i. e. omnis generis edulia, non *olera* tantum, verum etiam *carnes*; etiam in lege Moſis vetitas. Non amplius opus eſſe delectu ciborum, Moſis lege conſtituto. ὁ δὲ — ἐσθίει) *Infirmus autem* i. e. exigua cognitione praeditus, *oleribus vescitur. Augustinus* Expoſit. ex Epiſt. ad Romanos 78. Quidam infirmiores vero abſtinebant a carnibus et a vino, ne vel neſcientes inciderent in ea, quae idolis ſacrificabantur. Omnis enim tunc immolatitia caro in macello venundabatur etc. Conſtat ex Ioſepho (Vit. 3.) Romae iſto tempore Iudaeos fuiſſe, qui pietatis cauſſa nonniſi frugibus veſcerentur, propterea, quod fruges et olera, etiam in terra gentilium per legem Iudaicam haud prohibita, tanquam cibum certiſſime mundum, unice ſibi conceſſa crederent.

3. Ὁ ἐσθίων — ἐξουθενείτω) *Qui vescitur*, nempe carnibus ex animalibus, vetitis etiam in lege Moſis, *eum qui abstinet carnibus*, et oleribus contentus eſt, *non condemnat*, tanquam rudem et imperitum. καὶ ὁ — κρινέτω) Is vero, qui abſtinet a carnibus non damnet eum, qui promiſcuo victu utitur, tanquam hominem improbum, atque poenis divinis dignum. Κρινέτω, pro κατακρι-

κρινέτω. ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο) *Nam Deus eum benigne excepit. Deus eiusmodi hominem*, utentem plane aut non omnino utentem libertate christiana, tamen hoc *beneficio auxit*, ut eum adduceret admitteretque ad Christi coetum. Voluit ergo eum, religionis huius socium, reddere bonorum ei propriorum participem. Huic consilio Dei et modo se gerendi erga illum hominem obsistit paganus, qui talem Iudaeum sinistre diiudicat, et culpae gravissimae coarguit: obsistit vero etiam Iudaeus, qui talem paganum, nihil se patriis Iudaeorum moribus adstringentem, vituperat et sceleris arguit.

4. Σὺ — οἰκέτην;) *Quo tu iure audes servum alienum damnare?* Non ad te, Iudaee vel pagane, qui iniquius diiudicas alterum, pertinet iudicium de huiusmodi factis, sic cum religione coniunctis, sed ad solum Deum, ad quem unum omnis religio refertur. Ut ergo fas est in communi vita servum, in officiis titubantem, hero permittere: sic haud paullo magis decet, cultorem Dei (δοῦλον Θεοῦ) Deo permittere, qui unus aestimare debet, titubetne ille ipsius cultor, et quare; an recte praestet officium, et animo bono, et sedulo. Τῷ ἰδίῳ — στῆσαι αὐτὸν) *In Domini potestate est, sive* (in talibus rebus) *certus animi recte agat, sive incertus erret, non autem semper incertus errabit. Potest enim Deus eum certiorem reddere*, atque ei sic ab errore cavere. Στήκειν h. l. dicitur, qui certus animi, persuasus de sua sententia, recte agit; πίπτειν, qui incertus errat. Eum igitur, qui incertus errat, non semper erraturum esse, dicit Apostolus, (σταθήσεται.) *Deus enim*, (addit) potest eum στῆσαι, *certiorem reddere.* Dicere poterat aliquis: At ei, qui

qui libertate christiana utitur vel non utitur, non est persuasum de quo debebat, si Christianus vere dici haberique velit. Respondet Apostolus: Deus eum certiorem reddere potest. Hoc tempus exspecta. Noli praecipitare rem et festinare, ubi Deus lentius progreditur. Fer modo illum haesitantem leniter, qui de reliquo necessaria officia non negligit, sed summam rei in exercitio religionis curat. Imitare Deum, etiam in talibus μακρόθυμον.

5. Ὃς μὲν — ἡμέραν) *Ille aestimat diem prae die*, dies quosdam iuxta legem Mosaicam prae ceteris sacros existimat; praefert sabbata, pascha, pentecosten, festum tabernaculorum, interlunia, diebus aliis. Κρίνει, aestimat, ut 1 Cor. II, 2. Sic κρίνω πολεμίας *pro hostibus habeo*, apud Demosthenem. Ἡμέραν παρ' ἡμέραν, *diem prae die*, quomodo παρὰ a LXX. haud raro sumitur. ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν) Sc. ἴσην. *Hic vero quemvis diem aestimat*, quemvis diem pariter sanctum habet, i. e. pietatis officiis destinatum. *Koppius* arbitratur, etiam his 5to et 6to versibus eandem de abstinentia a carnibus vescendo sententiam, tantum quodammodo immutatam esse quaerendam, hac ratione usus, quod post v. 6. toto capite huius quidem dierum delectus non amplius meminerit Apostolus, contra vero ad priorem *de carnium abstinentia* locum saepius redeat v. 14. 15. 17. 20. 21. 23. Equidem non video, cur Apostolus, *alia etiam admonitione interposita*, ad priorem locum redire non potuerit. Pro certo sumit Vir celeb. fuisse iam tum inter Christianos, qui, *vulgo* quidem vesci carnibus non dubitantes, *certis* tamen *diebus*, (velut *feria quarta*, *sexta* et *die Sabbathi*) abstinendum iis esse arbitrarentur. An vero certis

tis argumentis hoc confirmari poſſit, valde dubita. Accedit quod Apoſtolus v. 6. ipſe diſtinguat utrumque genus diſceptationum, et de diebus, et de cibis. ἕκαστος — πληροφορείσθω) *Quisque sit certus et firmus in sua sententia*, ne ſcilicet aliquid contra conſcientiam, vel dubia mente agat. De verbo πληροφορεῖσθαι cf. ſupra c. IV, 21.

6. Ὁ φρονῶν τὴν ἡμ. τ. κ. φρονεῖ) *Qui aliquem diem sanctiorem ceteris iudicat, is iudicat in honorem Domini.* Φρονεῖν τὶ eſt *studio ferri ad aliquid*, inclinari ad aliquid. Ergo φρονεῖν τὴν ἡμέραν eſt, qui huc eſt propenſus, ut aliquem diem ſanctiorem iudicet aliis. Τῷ κυρίῳ, i. e. *in honorem Domini.* Obſervat dies feſtos pio animo, quod hoc in Iudaeis Deo placere exiſtimet. κυρίῳ ὀ φρονεῖ) *In honorem Dei non observat*; nihil aliud in hoc, quam honorem Dei reſpicit, quia bene novit, Deum gentilibus talia nunquam praecepiſſe. Ὁ ἐσθίων, ſc. πάντα, non tantum olera, ſed etiam carnes. καὶ εὐχαριστεῖ τῷ θεῷ) Gratias nempe agebant Deo Iudaei et Iudaizantes, quod legem dediſſet, et diſcrimen ciborum inſtituiſſet; quod teſtantur precandi formulae etiamnum apud Iudaeos uſitatae. Κυρίῳ ἐσθίομεν, quando in ciborum uſu cogitamus agnoſcimusque Deum, eorum auctorem atque conſervatorem, eundemque laeto et grato animo celebramus. Ubi ergo videris aliquem, inquit Apoſtolus, omnium rerum conditori Deo pro alimentis gratias agentem, non negabis ab eo Deum in univerſum recte coli. Ergo, is qui veſcitur cibo, quam tu tangere non ſuſtines, non minus probus te erit, quum eo ſe duci patiatur, quo praeter naturae providentiaeque cogitatio-

nem, doctrina christiana vocat. His ita cogitandis lenitas ingenerari debebat Iudaeis erga paganos, in alimentorum usu liberiores. Talis enim nuperus paganus, nunc Christianus, κυρίῳ ἐσθίει, refert id, quod alimenta habet atque sumit, ad Dominum; εὐχαριστεῖ τῷ κυρίῳ, communi et necessario fungitur officio. Sed idem illud nuperos paganos Iudaeis, in hoc genere adstrictioribus, mitiores reddere debebat, quum Iudaei quoque, quamquam suo modo, ederent viverentque Deo, neque tamen, quod aliter sibi persuadere non potuerant, minus probi essent probatique Deo.

7. Οὐδεὶς γὰρ — ἀποθνήσκει) *Nemo enim nostrorum* (qui Christiani sumus,) *suo arbitrio vivere morique potest*, rationem nempe vitae redditurus est olim Deo. Ἑαυτῷ ζῆν est *arbitrio suo vivere et genio suo indulgere, nach seinem eigenen Belieben und Gefallen leben.* Apud Euripidem in Ione v. 645. Ion Atticae imperare ob coniunctas molestias recusans, ad Patrem oraculo sibi datum dicit: ἔα δ' ἐμαυτῷ ζῆν, *sine me mihi vivere*, Ovid. T. III, 4. 4. *Vive tibi*, et longe magna nomina fuge. οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει, *nemo sibi moritur*; nemo post mortem a Deo pendere definit; non potest tum, quum moritur, definire, quam post discessum ex hac vita sortem habere velit, aut quid illi prodesse debeat sic potissimum vixisse. Non spectantur h. l. *mors* et *vita*, qua sunt in spirando, movendo, sentiendo, aut in fine horum omnium; non quaeritur, quis nos et quando vivere morique iubeat. Nam ex doctrina de providentia divina, initium et finem humanae vitae moderante, nihil magnopere concludi potest neque ad iudicium de libertate chri-

christiana in alimentorum usu, de qua tamen unice h. l. sermo est, neque ad eius defensionem, neque ad lenitatem in ferendis aliis, qui secus sentiunt et agunt. Spectatur igitur *vita*, qua officiis constat, eamque olim iudicium sequetur; *mors* vero, qua est initium conditionis post hanc vitam, praemia accipientis in utramque partem.

8. Ἐάν τε γὰρ — τοῦ κυρίου ἐσμέν) *Sive enim vivamus, Domino subsumus, sive moriamur, Domino subsumus; nempe sive vivamus, sive moriamur, a Domino pendemus.* Continuatur id quod dictum est v. 7. et aliis verbis repetitur. *Domino vivere* dicimur eo sensu, quo illi ita subesse dicimur, et ab eo ita pendere, ut eius legem, consilia, instituta faciamus normam statuendi agendique. *Domino mori* dicimur eo sensu, quod nos mortuos ita iudicabit tractabitque, prouti normam illam vel tenuimus vel negleximus. Ut Dominus normam agendi definivit, ita lex praemiorum ab eodem finita est. Utrumque ab illo pendet. Est igitur necessitudo hominum cum Deo, quae pertinet ad omnem vitam, ad omnia genera factorum, in quibus locus est conscientiae sui, proposito, caussis consiliisque, per quae cum religione coniunguntur. Addit Apostolus:

9. Εἰς τοῦτο — κυριεύσῃ) *In hunc enim finem etiam Christus mortuus est, et in vitam rediit, et novam* (coelestemque) *vitam ingressus est, ut supremum dominium in mortuos pariter ac vivos exerceret.* Verba καὶ ἀνέστη desunt in nonnullis Codicibus, Versionibus non paucis et Patribus, et a librariis ex 1 Thess. IV, 14. huc translata esse videntur. Confirmatur quod v. 7. et 8. dictum erat, nos vivos et mortuos Domino subesse,

Deus nempe Christum constituit iudicem vivorum et mortuorum, cui rationem reddituri sumus. Act. XVII, 31. 2 Cor. V, 10. Haec omnia autem eo consilio dicuntur, ut appareat, iudicium de huiusmodi factis, quae delectum ciborum concernunt, non pertinere ad homines, sed ad Deum, ad quem unum omnis religio refertur, et quicquid in hoc genere fiat, id ita iudicandum esse, prouti hoc, quod fieri et omitti in non necessariis potest, ab eo, qui facit vel omittit, ad Deum referatur, coniungaturque cum necessariis officiis, ne haec damnum capiant. Unde concluditur, uti iudicium, ne nostrum quidem sit, sic lenitate erga alios opus esse. Quare sic pergit Apostolus:

10. Σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σε;) *Tu vero*, Christiane, legis ritus observans, *quo iure damnas fratrem tuum*, eosdem ritus non observantem? cf. 1 Cor. IV, 5. ἢ καὶ σὺ — ἀδελφόν σε;) *Aut quo tandem iure tu*, Christiane, liberum te a ritibus credens, *fratrem tuum*, tanquam imperium, *contemnendum putas*, quod ius illud a Christo datum, nondum satis intelligat? πάντες — χριστȣ̃) *Omnes enim adstabimus tribunali Christi.* Quid occupas Christi officium? Illius est, de occultis iudicare. Solus novit, quantum cognitionis quisque acceperit, quantum ab eo pro talenti sui modo exigi debeat. Tribunal Christo, ut iudici, attribuitur etiam 2 Cor. V, 10. et *stare* solent, quorum caussa tractatur. Solent autem res divinae ad humanarum modum explicari.

11. Γέγραπται γὰρ) Ies. XLV, 23. Quae hic de Iehova dicuntur, eadem ad Christum transfert Apostolus. ζῶ — θεῷ) *Ita ego vivo, inquit Dominus, me flexis genibus omnes venerabuntur, omnesque voce sua*

Deum

Deum dominum profitebuntur. Verba textus hebraici et LXX. interpretum paulo aliter ſonant, ſed ſenſus ab Apoſtolo recte expreſſus eſt. Agit locus Ieſaiae de propagatione Iudaicae religionis inter gentes, et praedicitur, fore, ut omnes, i. e. pleraeque nationes agnoſcant et colant Deum verum. Id ab Apoſtolo transfertur ad Chriſtum, quem in illo iudicii die omnes homines pro ſuo Domino agnoſcent, cui etiam rationem reddituri ſunt. Non eſſe in verbis Ieſaiae vaticinium de Chriſto, facile perſpicitur.

12. Ἄρα — Θεῷ) *Ergo quisque nostrum vitae suae rationem Deo reddet,* quippe omnium Domino, et iudici. Δώσει pro ἀποδώσει. Περὶ ἑαυτοῦ *de semetipso,* num ſcilicet recte ſenſerit nec ne, in illis, quae Dei cauſſa fecit, v. 6.

13. Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν) *Non igitur amplius alterum damnemus.* Periculoſum enim id in rebus dubiis, quia, quale de alio iudicium tuleris, tale de te feretur, Matth. VII, 1. ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον) *Sed hoc potius aequum et iustum iudicate.* In verbis κρίνωμεν, κρίνατε, eſt Antanaclaſis. Nam priori membro κρίνειν eſt *inique iudicare de altero*; poſteriori autem *statuere apud se.* τὸ μὴ — σκάνδαλον) *Ne offendiculum vel impedimentum aliquod fratribus obiiciatis.* De voce σκάνδαλον, vid. notata ad Matth. V, 29. Aliam rationem affert Paulus, cur lenitate ſit utendum in diiudicandis aliis, delectum ciborum probantibus vel improbantibus, at cur nemo ſuam de hac re ſententiam aliis, ut neceſſariam omnibus, obtrudere debeat. Huiusmodi nempe iniquioribus iudiciis et agendi modis alios fa-

cile poſſe eo adduci, ut contraria ſuae perſuaſioni agant, et contra conſcientiam peccent.

14. Οἶδα — Ἰησοῦ) *Equidem scio et persuasus sum per doctrinam Iesu Christi* (edoctus.) Ἐν, *per*, ut ſaepiſſime. ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι' ἑαυτοῦ) *Nullius cibi usum illicitum esse per se*, i. e. natura. Κοινὸν, hebr. טָמֵא, *impurum, cibus quo vesci est nefas.* Suppo- nit autem, nullam eſſe de ea re gentibus legem datam; et ab Iudaeis ablatam iam ante oſtenderat. εἰ μὴ — κοινὸν) *Si autem illicitum putaveris*, et tamen veſcaris, *delinquis.* Quod Paulus dicit, cibos iis tantum impuros illicitosque eſſe, *qui eos tales censeant*, id non ita intelligendum eſt, ac ſi iudicium de facto licito aut illicito ab opinionis, temere aut ſpecioſe conceptae lubitu pendeat. Nempe ὁ λογιζόμενος βρῶμα κοινὸν non eſt is, qui arbitratum ſuum ſequitur, et opinationem ſuam pro norma habet, ſed Iudaeus ullus aliquis, cui *propter suam legem patriamque religionem* adhuc perſuaſum eſt, vitanda eſſe quaedam ciborum genera; aut paganus, ad chriſtianam religionem traductus, ſed in hac parte *Iudaeis obtemperans*, nec uti libertate chriſtiana ſuſtinens. Huiusmodi igitur Chriſtianus ſequi debet tam diu ſententiam ſuam de libertate adſtrictiore, quam diu eam nondum poteſt abiicere, et contrariam tueri.

15. Εἰ δὲ — λυπεῖται) *Quodsi vero alter per tuam vescendi licentiam tristitia afficiatur.* i. e. ſi tuam libertatem ita defendas, ut ipſi imperitiam exprobres, qua exprobratione afficiatur triſtitia. Alii: *Si vero alter per tuam vescendi licentiam miser reddatur*, nempe dum tuo exemplo incitatus veſcitur ipſe, ſicque in peccandi aerum-

aerumnas et miferiam delabitur. Λυπεῖται, i. e. σκανδαλίζεται. ὐκ ἔτι — περιπατεῖς) Non ita vivis, ut lex de diligendo proximo pofcit. Nam dilectio non tantum vult tolerari eos, qui nondum omnia pervident, fed etiam illorum bono libertatem noftram circumcidi. μὴ ἀπέθανε) Perdimus autem vel miferum reddimus fratrem, fi eum ad peccatum contra animi confcientiam committendum noftro exemplo feducimus.

16. Μὴ — ἀγαθὸν). Cavete igitur, *ne religio* (libertas) *vestra calumniis* adverfariorum *exponatur.* Τὸ ἀγαθὸν h. l. religionem chriftianam denotare videtur, ἡ βασιλεία Θεῦ, ut mox dicitur. *Chrysostomus* et *Theodoretus* τὸ ἀγαθὸν h. l. interpretantur, τὴν πίστιν. Alii *libertatem Christianam* intelligunt. Μὴ βλασφημείσθω, nempe apud eos, qui lites veftras mutuas audiunt. Facile enim religio veftra in contemtum et odium adduci poffet.

17. Ὀυ γὰρ — ἁγίῳ) *Nam in regno Dei* (religione chriftiana) *non spectatur cibus et potus, sed virtus, et concordia*, et *ea mentis laetitia, quam Spiritui sancto* (fenfui animoque chriftiano) *debemus.* Ἡ βασιλεία τῦ Θεῦ, *coetus Dei*, coetus Chriftianorum, religio, quae in eo exercetur et exerceri debet. Hic coetus, et religio quae in eo exercetur, ὐκ ἐστιν βρῶσις καὶ πόσις, *non quaeritur*, fpectatur *in eo cibus et potus* Similis phrafis eft 1 Cor. IV, 20. Senfus eft: Non quaeritur in religionis huius exercitio, quid quisque potiffimum edat et bibat, et quibus alimentis abftineat. Spectatur et poftulatur potius in religionis huius exercitio δικαιοσύνη, *virtus*, mentis vitaeque probitas; εἰρήνη, concor-

dia, quae nihil disceptat, super illis cibis, neque secus agentes carpit aut recusat ferre, *καὶ χαρὰ ἐν πνεύματι ἁγίῳ, et laetitia per Spiritum sanctum effecta.* Quid sit πνεῦμα ἅγιον supra c. VIII. dictum est. Nempe per doctrinam christianam sic conformantur animi eorum, qui illa recte utantur, et ea sciant, sentiant, agant, unde laetitiae tranquillitatisque caussae quamplurimae suppeditentur; spectatur hoc, ut iis religio sit fons uberrimus constantis certaeque laetititiae.

18. Ὁ γὰρ — ἀνθρώποις) *Nam qui in his Christo obedit, is est gratus Deo, et probatus hominibus.* Ἐν τούτοις) *Per tales actus*, harum virtutum exercitio. Δουλεύων τῷ χριστῷ, colens Christum eiusque doctrinae obsequium praestans. Eiusmodi homo, (in sequentibus dicit Apostolus,) Dei favorem sibi polliceri poterit, et laudem ab hominibus piis. His ita quaerendis praestandisque colitur Christus, sentitur et vivitur accommodate ad huius doctrinam, Deique favor et hominum approbatio tenetur; neque adeo, ubi haec exercitii summa fuerit, ibi quaeritur, quo quis potissimum genere alimentorum utatur.

19. Ἄρα — ἀλλήλους) *Ergo servandae concordiae et promovendae utilitatis mutuae studiosi simus* *Theodoretus* οἰκοδομὴν interpretatur ὠφέλειαν. Προσήκει ἡμᾶς — τῆς ἀλλήλων ὠφελείας ἕνεκα πάντα ποιεῖν. Τὰ τῆς οἰκοδομῆς, quae faciunt ad communem utilitatem et felicitatem.

20. Μὴ ἕνεκεν — τοῦ Θεοῦ) *Noli propter cibum impedire opus Dei.* Τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ h. l. est *divinum con-*

consilium propagandae nunc religionis, omnibus gentibus communis, quod Deus post reditum Christi in vitam exsequi voluerat, et ipso illo tempore exsequi coeperat. Cf. c. XV, 5—15. Hoc Dei consilium teneri non poterat, nisi dissepimento Mosaicae oeconomiae remoto. (Eph. II, 14.) Non igitur debebat huius oeconomiae necessitas ita urgeri, ut illi alteri consilio communis religionis propagandae obstaret. Hanc enim necessitatem qui acriter defendebat, is impediebat hoc opus Dei, i. e. efficiebat, ut haec religio non omnibus communis fieret, vel tardius, vel ad pauciores propageretur, vel his ad quos pervenerat, non eos afferret fructus, quos et poterat et debebat. Vid. Morus l. c. p. 221. s. Πάντα μὲν καθαρά) Πάντα βρώματα, *omnes cibi sunt puri;* usus eorum est licitus. Quum nempe *natura* cibi spectatur, praeter eius vim sanitati noxiam, de qua tamen nunc plane non est sermo, nihil vel cogitando intelligi potest, quare vetitis illicitisque rebus accensendus sit, eiusque usus diei possit officio repugnare. Ἀλλὰ κακὸν — ἐσθίοντι) *Sed malus* (noxius) *est* (cibus) *homini, qui eo cum offensione utitur.* Κακὸν sc. τὸ βρῶμα. Διὰ προσκόμματος, *cum offensione,* s. conscientiae suae. Peccat, si contra, quam ei persuasum est, agat, quia nefas est, mente aliquid improbare, et tamen facere. Vid. infra v. 23.

21. Καλὸν) *Melius est.* Positivus pro Comparativo ut Matth. XVIII, 8. 9. Quicquid potius nobis sustinendum est, quam ut facto nostro non necessario fratrem in ruinam impellamus. μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει) *Neque quo alter impingit* (peccat). Supple: *facere.* Et ἐν ᾧ valet *per quod.* ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ)

Aut ad peccatum incitatur, aut dubius redditur. Si importune instas, ut frater ex Iudaeis edat cibos lege vetitos, vel exemplo tuo moves, ut edat, agit ille contra dictamen conscientiae suae, et tu ipsum ad peccandum adigis, vel animum eius dubium reddis.

22. Σὺ πίστιν ἔχεις) i. e. εἰ σὺ πίστιν ἔχεις. Πίστις hic est persuasio ea, per quam quis credit, licitum esse id, quod facit; assensus conscientiae. κατὰ σεαυτὸν ἔχε ἐνώπιον Θεοῦ) *Retine hanc persuasionem apud teipsum coram Deo*, i. e. tunc utere, quum alium non habes testem, quem offendas. Cave, ne ea superbias in detrimentum aliorum, et quidem infirmiorum. μακάριος — δοκιμάζει) *Felix, qui seipsum non damnat, in ea re quam praefert*, i. e. quam agendam suscipit. Δοκιμάζειν et κρίνειν opponuntur, ut *probare* et improbare, *exprobrare sibi aliquid.*

23. Ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ) *Qui autem haesitat, quum vescitur*, sc. cibis in lege Mosis vetitis, an nempe licitum sit iisdem vesci, vel minus. κατακέκριται) i. e. ἁμαρτάνει, peccat et reus fit. ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως) Sc. hoc facit. Quia non cum firma persuasione vescitur, licitum esse quod facit. πᾶν δὲ — ἁμαρτία ἐστιν) *Quicquid autem non fit certa animi persuasione*, licitum id esse, vel conscientia adstipulante, *peccatum est.* Quisquis enim facit id, quod mente improbat, is versatur in perpetuo, e sua quidem sententia, male agendi et contractae culpae sibi exprobrandae periculo. Hoc monitum Iudaeos, qui Christiani facti erant, spectat, ne aliorum exemplo id facerent, quod ipsi aut licitum non putabant, aut de quo certe valde dubitabant. Post haec verba sequuntur com-

commata tria c. XVI, 25. 26. 27, in cod. Alexandrino, et in codicibus minutis litteris fcriptis tantum non omnibus, in Lectionaris graecis, Syra pofter. Arab. polygl. Arm. Slavonica; Codd. apud Ruffinum, Chryf. Theodoret. Damafc. Theophyl. Oecum. Theodul. Praeterea, reliqua usque ad finem Epiftolae cuncta diffecuit Marcion. Nec fatis certum, an in exemplari epiftolae ad Romanos ea legerit Tertullianus. Videtur Paulus primum hic finire voluiffe epiftolam, fed poftea aliquanto plus, quam fperaverat, nactus temporis, alia quaedam adieciffe. *Semlerus* exiftimat, ea, quae cap. XV. et XVI. hodie efficiunt, nonnifi appendices effe, Epiftolae huius latoribus a Paulo feparata in fchedula fcriptas, non ut partem epiftolae ad Romanos, fed catalogum falutandorum per iter. Hanc fchedam, etfi ad Corinthios propter argumenti indolem pertineret, tamen propterea, quod olim cum Epiftola ad Romanos a Paulo miffa effet, finiente Sec. II. quum ordo epiftolarum omnium a Catholicis inftitueretur, eidem epiftolae adiectam effe, ne interiret, quum ipfis commodiori loco nullo collocari poffe videretur. Cf. quae *Io. Chr. Frid. Schulz* ad *Bowyeri* Coniect. in N. T. pag. 385. fqq. contra hanc fententiam monuit. Vid. etiam *Koppe* Excurf. II.

CAP. XV.

1. Ὀφείλομεν — βαστάζειν) i. e. *debemus autem nos, qui sumus profectiores (in rerum divinarum cognitione,) rudiores patienter ferre, (et ad eorum imbecillitatem nos accommodare.)* Arctiffime cohaeret hoc caput cum v. 22. capitis fuperioris, nec ab eo feiungi debe-

debebat. Proprie οἱ δυνατοί sunt *robusti*, qui bene valent, et opponuntur τοῖς ἀσθενέσι, *aegrotis*, quod multis locis probat *Wetstenius*. Nunc si quis pedibus aeger est, non ideo contemnimus ipsum et vituperamus, sed gestamus potius et adiuvamus. Si quis morbo decumbit, etiam consulimus ut a carnibus abstineat. Quid si animo aeger et infirmus sit? Annon tunc potius eius misereri et vicem eius dolere, eumque ferre iustum est? Sunt igitur οἱ δυνατοὶ *intelligentiores*; ἀδύνατοι vero *imperitiores*. καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν) *Nec nobis ipsis placere*, ita scilicet, ut fratres infirmiores contemnamus, et nos ipsos super eos efferamus. *Wir sollen uns nicht zu viel einbilden.* Iuvenal X. 41. *Et, sibi consul ne placeat, curru servus portatur eodem.* Petron. 26. *Rogo, inquam, numquid illa, quae me amat, tu es, Multum risit ancilla — et nolo, inquit, tibi tam valde placeas,*

2.) Ἕκαστος — οἰκοδομήν.) *Unusquisque nostrum alteri gratificetur ita, ut eius commodum utilitatemque promoveat.* Ἀρεσκέτω, i. e. ζητείτω ἀρέσκειν) Ne autem quis putet, in rebus omnibus, etiam non honestis gratificandum esse proximo, addit Apostolus: εἰς τὸ ἀγαθόν, sc. αὐτοῦ. Οἰκοδομή, *utilitas*, ut alter melior evadat.

3. Καὶ γὰρ — ἐπ' ἐμὲ) *Nam Christus etiam non tantum ad se respexit, sed* (toleravit) *quod scriptum est: Contumeliae eorum, qui te afficiunt contumelia, in me ingruunt* Verbis e Psalmo desumtis maluit quam suis exprimere sententiam: ὁ Χριστὸς ὀνειδισμοὺς ἀνθρώπων ὑπέμενε. Καθὼς γέγραπται) Id, quod scriptum extat, sc. Ps. LXIX, 10. Haec nempe carminis veteris sententia egregie quadrat in Christum. Dicit se obrui convi-

tiis

tiis hominum non bonorum, sed Dei inimicorum et adversariorum; opprobriis, quae ipse culpa sua non esset commeritus, sed quae omnia in Deum referantur, nec ob alia fiant quam ob ea, quae ipse ex Dei voluntate et praecepto faciat. Monet Apostolus Christianos, ut ducem et caput Christum imitentur, et potius convitia sustineant, quam contra conscientiam agant.

4. Ὅσα γὰρ — προεγράφη) *Quae enim ante scripta sunt*, (in V. T. libris) *ad nostram institutionem ante scripta sunt*, docendi nostra caussa. ἵνα — ἔχωμεν) *Ut spem retineamus*, vel in fiducia nostra in Deum confirmemur, *per patientiam ex consolatione Scripturarum fluentem*. Διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν, est Hendyadis. Διὰ τῆς ὑπομονῆς, vertere etiam possumus: *per constantiam*, sc. eorum, quorum exempla laudantur. Cf. Hebr. XI. et XII, Iac. V, 7. sq. Ἡ παράκλησις τῶν γραφῶν, argumenta solatii vel admonitiones, exhortationes, quae in scripturis continentur.

5. Ὁ δὲ Θεὸς — Ἰησοῦν) *Deus vero constantiae* (vel tolerantiae) *auctor largiatur vobis concordiam mutuam, convenienter doctrinae christianae*. Ὑπομονή, vel est constantia in adversis, vel, quod magis placet, *tolerantia*, qua alter alterum amanter fert. Χριστός, per meton. h. l. est doctrina Christi, ut 2 Cor. XI, 4. Eph. IV, 20. Redit Paulus ad illa, quae c. XIV. exposuerat, nempe ad concordiae mutuaeque lenitatis commendationem.

6. Ἵνα ὁμοθυμαδὸν — Ἰησοῦ χριστοῦ) i. e. Ut quum Deum laudatis, eique preces funditis, faciatis id non tan-

tantum uno ore, eodem verborum sono, sed et animo pleno mutuae dilectionis, sine contemtu, sine odio. Τόν θεὸν καὶ πατέρα τῦ κυρίυ ἡμῶν Ἰησῦ Χριςῦ, *Deum, qui idem pater est Domini nostri Iesu Christi.* Ephes. I, 17. Io. XX, 17.

7. Διὸ — ἀλλήλυς) *Quare benigniter tractate vos invicem (mutuo amore vos complectimini.)* Cf. notata ad c. XIV, 1. ὡς καὶ — ὑμᾶς, *sicut etiam Christus vos* (Christianos e Iudaeis et gentibus) *in suam amicitiam recepit*; *auxit vos hoc beneficio*, ut vos adduceret admitteretque ad suum coetum. Εἰς δόξαν Θεῦ, *ad honorem Dei.* Non ipse suis commodis suoque honori studuit, sed omnia fecit eo consilio, ut voluntati Patris satisfaceret, atque ex eius voluntate saluti hominum consuleret.

8. Λέγω δὲ — πατέρων) *Hoc autem volo, Iesum Christum inserviisse Iudaeis ad stabiliendam Dei veracitatem, ut exhiberet bona Patribus promissa.* Utitur Paulus hoc argumento: Quia Christus et Iudaeis (v. 8.) et paganis (v. 9.) prodesse, atque ex ambobus unum coetum efficere voluerit, debere alterum Christianorum alteri lenem esse, atque ita ei secundum exemplum Christi inservire, neque vero eum infestare. Περιτομή, *circumcisi Iudaei*, ut saepius in hac epistola. Διάκονος, sc. θεῦ, *Dei minister*, i. e. *doctor*, ut 1 Cor. III, 5. VI, 4. aliisque locis. Et est brevis locutio pro: διάκονος (θεῦ) ἀποςελλόμενος πρὸς τὺς περιτετμημένυς. Matth. XV, 24. ὑπὲρ ἀληθείας θεῦ) *Pro veracitate Dei*, ut nempe fides constet promissis, Abrahamo, Isaaco et Iacobo olim a Deo factis, ut statim sequitur. εἰς τό — πατέρων) *Ut impleretur promissio patribus facta.* Genitivus πατέρων

ρων hic obiectum significat. Patribus enim, nempe Iudaeorum, facta erant ista promissa, non gentibus, quanquam et de gentibus vocandis vaticinia praecesserant.

9. Τὰ δὲ ἔθνη — θεόν) *Sed gentes etiam debere gratuitam Dei erga se misericordiam venerari* Subauditur et λέγω ex praecedentibus et verbum ὀφείλειν, *debere.* Similis ellipsis supra IV, 13. Quanquam, (Apostolus inquit,) Iesus Iudaeis tantum per se Evangelium annunciavit, gentiles tamen minime neglecti sunt, sed et ipsi Deo debent maximas agere gratias, pro tanto beneficio ipsis exhibito, ex nulla promissi obligatione. καθὼς γέγραπται) i. e. Sic ut vere impleatur, quod scriptum est. In hoc et sequentibus locis excitantur gentes ad Deum celebrandum. Hoc iam fieri, inquit Apostolus, quum participes sint cognitionis veri Dei, veraeque doctrinae. διὰ τοῦτο — ψαλῶ) *Quapropter celebrabo te inter gentes, tuasque laudes canam,* Ps. XVIII, 50. De significatione verbi ἐξομολογοῦμαι vid. notata ad Matth. XI, 5. Ψάλλειν, *leniter percutere, tangere, tangere chordas,* lyram pulsare, hymnos canere.

10. Καὶ πάλιν λέγει) Sc. ἡ γραφή, Deut. XXXII, 43. εὐφράνθητε — αὐτοῦ) In dicto loco Deut. hebraice extat: הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ, *Laetamini gentes, populus eius,* i. e. gentiles, qui et ipsi Dei populus estis. Sed interpretes LXX. quos hic Paulus sequitur, bis legisse videntur litteras עם, nempe hoc modo: הַרְנִינוּ גוֹיִם עִם עַמּוֹ. vel, ut Kennicottus e cod. 146. affert, אֶת־־עַמּוֹ.

11. Καὶ πάλιν) Ps. CXVII, 1. Verba hic eadem, quae apud LXX, nisi quod ibi omittitur copula, quae et in

in Hebraeo non eſt, ſed ſubauditur. Tria haec loca Paulus tantum accommodat ad ſua tempora. Sequens autem locus Meſſiam felicitatis gentibus promiſſae auctorem facit.

12. Ἔςαι ἡ ῥίζα τῦ Ἰεσσαὶ) *Erit oriundus e stirpe Iessaea*, Ieſ, XI, 10. Ἡ ῥίζα, *stirps*, metonymice, oriundus e ſtirpe. Apoc. XXII, 6. καὶ — ἐθνῶν) *Imperium in gentes habens.* Latina vetus: *Et qui exsurget regere gentes.* Hebraicus textus habet: *Qui stat in signum populorum.* ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιῦσιν) Sic LXX. Hebraice: אֵלָיו גּוֹיִם יִדְרֹשׁוּ *eum consulent gentes*, i. e. a Meſſia communi auctore ſalutis populorum omnium, non modo Iudaei, ſed et gentiles oracula ſibi expetent, ſ. ſalutis conſequendae rationem doceri cupient, ideoque fiduciam in eo collocabunt.

13. Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος) Deus huius ſpei, vel huius felicitatis, quam ſperamus, auctor. πάσης — πιςεύειν) *Omni tranquillitate et concordia, ita tamen, ut communem fidem retineatis.* Neque enim Deus concordiam probat cum detrimento fidei in Chriſtum. χαρὰ, *hilaritas*, *animi tranquillitas.* Εἰρήνη, concordia, vel, ut alii malunt, vacuitas a malo, tranquillitas. Tum vero χαρὰ eſſet *ipsa*, *de eo*, *quod Christianus sis*, *laetandi materies.* εἰς τὸ — ἁγίυ) Ut ex illa tranquillitate et concordia ſpes veſtra in Deum creſcat, ope ſpiritus ſancti, religionis, qua Deus has virtutes, hanc animi tranquillitatem in nobis efficit.

14. Πέπεισμαι — ἀγαθωσύνης) *Ceterum spero, vos sponte vestra*, ſine meo monitu *plenos fore benignitate.*

tate. Captatio benevolentiae, qualis etiam Hebr. VI, 9. extat. Ἀγαθωσύνη, *benignitas*, vel *virtus*, *probitas universa.* καὶ αὐτοὶ, *sponte vestra.* πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως) Satis intelligentes esse vos plerosque libertatis christianae. δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν) Al. legunt ἄλλους, *alios*, i. e. imperitiores instituere de ea libertate.

15. Τολμηρότερον — ἀπὸ μέρους) Si ἀπὸ μέρους refertur ad τολμηρότερον, sensus erit; *paulo liberius*, ut hic accipit Syrus; nam ἀπὸ μέρους, et ἐκ μέρους diminuit aliquid de ee quod dicitur; ut infra 24. Sed potest etiam referri ad ἔγραψα. Tum dicere vult Apostolus, se *in nonnullis epistolae locis* liberius scripsisse. ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς, *ut vobis in mentem revocarem* ea, quae ipsi optime nostis. Verba: διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ θεοῦ, *vi muneris mihi a Deo demandati*, iungenda sunt sequenti commati.

16. Εἰς τὸ — ἔθνη) *ut Christo serviam in erudiendis et instituendis ad religionem ethnicis.* Utitur Apostolus formulis e re sacra Iudaeorum repetitis ad exprimendam sui muneris dignitatem et gravitatem. Λειτουργὸς, *minister publicus, sacerdos.* ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ) *Deo ministrantem in tradenda Evangelii doctrina.* Non obeo sacerdotium Leviticum, sed Christianum. Verbum ἱερουργεῖν sacrificiis proprium est, diciturque *de iis, qui sacris operantur, remque divinam faciunt.* Igitur elegans metaphora inest in his Pauli verbis. ἵνα γένηται — εὐπρόσδεκτος. Persistit in similitudine victimae. *Ut oblatio mea, (qua non pecudes offero, sed multos gentiles ad Deum conversos.) Deo sit grata et accepta,* ἡγιασμένη ἐν πνεύματι ἁγίῳ) Consecra-

secrata (Deo) *per Spiritum sanctum*, i. e. per institutionem in meliore illa et praestantiore religione, quae, quia Deum habet auctorem, saepe πνεῦμα nominatur. Vid. cap. VIII. tot. Victimae Leviticae Deo consecrabantur sale. Mea oblatio, Paulus inquit, qua multos paganos Deo consecrare soleo, fit per institutionem in illa religione praestantiore, cuius ego sum doctor et minister.

17. Ἔχω ὖν καύχησιν ἐν X. I.) *Possum igitur gloriari de Christo*, i. e. me de propaganda Christi doctrina bene meritum esse.) τὰ πρὸς τὸν Θεὸν) sc. ὄντα vel ἀνήκοντα, *in rebus ad Deum eiusque gloriam pertinentibus.*

18. Ὀυ γὰρ τολμήσω — ἔργῳ) *Non enim auderem dicere, aliquid per me esse gestum, quod tamen Christus non per me effecerit ad propagandam Evangelii doctrinam inter gentes verbis et factis*, i. e. nisi res se ita haberet, ut modo dixi, non id affirmarem, quamvis non tam ego, quam potius Christus per me haec omnia perfecerit. ὧν, pro ἐκείνων, ἅ. Ἐις ὑπακοὴν ἐθνῶν, i. e. ἐις τὸ ὑπακȣ́ειν (πιςέυειν) τὰ ἔθνη τῷ ἐυαγγελίῳ. Λόγῳ καὶ ἔργῳ *verbis*, praedicatione Evangelii, et *factis*, miraculis nempe, ut statim clarius dicit. Construe haec verba cum κατειργάσατο.

19. Ἐν δυνάμει — πνεύματος Θεȣ̃) vel, ut alii legunt, πνεύματος ἁγίȣ. *Ope plurium miraculorum, ope Spiritus sancti.* Declarat, quid sit ἔργῳ, v. 18. Res ad Deum pertinentes sunt: propagatio religionis christianae, cuius auctor est Deus, qui Christum misit. Πνεῦμα Θεȣ̃, vel πνεῦμα ἅγιον vis et potentia illa divina, qua Paulus miracula effecit, vel etiam spiritus sancti dona, quibus instructus Evangelium docuit. Nam docendi peritia inpri-

inprimis ad πνεῦμα ἅγιον refertur. Io. XIV, 26. 1 Cor, XII, 8. Declarat, quid sit λόγῳ v. 18. ὥστε με — τοῦ χριστοῦ) *Ita ut ab Hierosolymis et adiacentibus regionibus neque in Illyricum cum felici successu docuerim Evangelium.* Κύκλῳ hic adverbialiter ponitur pro *circum* Intelligit Phoenicen, Syriam et Arabiam. Πληροῦν, *perfecte, prospero successu docere,* hebr. גמר. unde etiam גמרה *doctrina Talmudica. Illyricum,* regio intra Pannoniam et Epirum iuxta tergum Adriatici maris procurrens. Eius urbs extrema, *Lissus,* Hierosolymis distat 26 gradibus, i. e, circiter 350 milliaribus germanicis.

20. Οὕτω δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι) *Ut sic magno studio conatus fuerim doctrinam evangelicam tradere.* Φιλοτιμούμενον cohaeret cum voce μὲ, v. 19. Verbum φιλοτιμεῖσθαι. compositum ex φίλος et τιμὴ significat *facere aliquid honoris caussa.* Iam vero, quae honoris et ambitionis caussa fiunt, studiose solent agi, quoniam, ut Poeta ait, *magnum gloria calcar habet.* Est igitur φιλοτιμούμενος εὐαγγελίζεσθαι. *qui magno studio doctrinam evangelicam tradit.* Cf. 2 Cor. V, 9. οὐχ ὅπου ὠνομάσθη χριστὸς) οὐχ *non tam,* ἀλλὰ, *quam potius,* v. 21. *Non tam locis iis, in quibus Christus iam coleretur, quam aliis locis, ubi nomen eius adhuc ignotum esset.* Nam quod hic dicit, non absolute, sed comparative est accipiendum. Reperiebat sane Paulus iam in locis quibusdam, ubi in munere suo fungebatur, μαθητὰς, ut Ephesi, Act. XIX, 1. Imo et Romae, ubi iam ab aliis fundata erat ecclesia, ipsum non pudebat τοῦ εὐαγγελίσασθαι, c. I. 15. 16. Ὀνομάζεσθαι

Graecis dicitur, qui *inclutus est*, *cuius magnum est nomen* et ὀνομάζειν τὸ ὄνομα κυρίε 2 Tim. II, 19. denotat *Christum colere*. ἵνα μὴ — οἰκοδομῶ) *Ne in alieno fundamento aedificarem*, ne pergerem, ubi alii initium fecerunt; quasi diceret: Non id tantum egi, quod facilius erat, nempe ut ibi praedicarem Evangelium, ubi iam per alios erat annunciatum, sed et difficiliora in me suscipere haud dubitavi. Similitudine autem fundamenti et alibi hac in re utitur, 1 Cor. III, 10. Eph. II, 20.

21. Ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται) Sc. *feci*. Et ego mea ex parte implere studui, quod scriptum extat Ies. LII, 15.

22. Διὸ καὶ — ὑμᾶς) Saepe, quum scilicet vellem ad vos venire, inhibitus fui, nempe quia alio trahebat me cura populorum, ad quos nondum, ut iam ad Romanos, Evangelii notitia pervenerat. Hesychius: ἐνεκοπτόμην, ἐνεποδιζόμην.

23. Νυνὶ δὲ — τέτοις) *Nunc autem, non amplius opportunitatem habens in his regionibus*, sc. iacendi fundamenta. Phrasis τόπον ἔχειν h. l. de *occasione* et *opportunitate*, s. loco opportuno cum fructu sufficienti in regionibus illis permanendi intelligenda est, ut Hebr. XII, 17. et apud Iosephum aliquoties. Alii subaudiunt: ὅπε ἐκ ὠνομάσθη χριστὸς, et τόπον intelligunt *locum*, celebriorem nempe urbem, unde doctrina Apostoli in vicos minores paullatim transferri poterat. Glossar. *regio*, κλίμα. *Philo* de Mundo p. 623. 56. μεγάλα κλίματα τῆς οἰκεμένης. Geographi veteres quicquid terrae inter aequatorem et Polum Arcticum interiacet, in septem climata per circulos aequatori parallelos distinxerunt.

24.

24. Ὡς ἐὰν — σπανίαν) Etsi Apostolus huius voti non statim compos factus sit, ideoque pluribus viris doctis in Hispaniam nunquam pervenisse videatur, non defuerunt tamen inter Veteres, qui Apostolum post transactum prioris captivitatis Romanae biennium in Hispaniam abiisse assererent, ut Theodoretus ad Phil. I, 25. et 2 Tim. IV, 17. Quum autem nullum huius itineris certum vestigium in quoquam veteri monumento appareat, et hic ipse noster locus, quem Patres nonnulli pro hac sententia afferunt, *consilium* tantum itineris faciendi commemoret, vere perfectum esse hoc Apostoli iter in Hispaniam, merito dubitatur. ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς) Desunt verba ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, et illud γὰρ in Codicibus optimis, nec non in multis Verss. et Patr. Legendum itaque: ἐλπίζω διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, *spero obiter invisere vos.* Non opus esse videbatur Apostolo, ut diu ibi commoraretur, quia religionem christianam Romae iam satis propagatam et confirmatam existimabat. C. I, 8. καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ) *A vobis illuc* (in Hispaniam) *deduci.* Sic quoque 1 Cor. XVI, 6. et 2 Cor. I, 16. In more erat eiusmodi *comitatus.* Act. XV, 3. XVII, 13. 15. etc. Neque hoc tantum indicatur verbo προπέμπειν, sed et *beneficia in hospites conferre,* efficere, ut iter suum commode continuare possint, denotat, 3 Io. 6. Tit. III, 13. Phil. IV, 16. 17. ἐὰν — ἐμπλησθῶ) *Postquam vobis prius ex parte exsatiatus ero.* Ἐμπλησθῆναι notat, *expleri, exsatiari, frui aliquo,* voluptatem, gaudium et fructum ex aliquo percipere. Apostolus *exsatiare* se volebat fidelium Romanorum aspectu et praesentia, c. I, 12. Aelian. H. An. L. V. c. 21. de pavo-

 nibus

nibus pennarum splendorem ostentantibus dicit: ἐᾶ γὰρ ἐμπλησθῆναι τῆς θέας τὸν παρεστῶτα, *spectatorem enim conspectu suo expleri facile patitur*. Maximus Tyr. Dissert. 41. *Ut coelum aspiciat*, καὶ ἐμπλησθῇ λαμπρῦ φωτὸς, *puraque luce penitus fruatur.*

25. Διακονῶν τοῖς ἁγίοις) *Collectam pecuniam deportaturus et distributurus Christianis.* De verbo διακονεῖν cf. Act. VI, 2.

26 Ἐυδόκησαν — ἀχαια) *Placuit enim Macedoniae et Achaiae*, i. e. ecclesiis quae sunt in Macedonia et Achaia. Tacite Romanos ad pares liberalitates invitat. κοινωνίαν — Ἱερουσαλήμ) *Pecuniam conferre ad usus pauperum Christianorum, qui sunt Hierosolymis.* Κοινωνίαν τινα ποιήσασθαι, Latini veteres reddunt: *Collationem aliquam facere, eine Collecte machen.* Κοινωνίαν ποιήσασθαι, pro κοινωνεῖν, ut λόγον ποιεῖσθαι pro λέγειν. significat *communicare*, in commune conferre, largiri aliquid. Christiani Hierosolymitani prae ceteris vexationibus Iudaeorum expositi erant. Damnabantur a Synedrio, bonis spoliabantur, et alias graves calamitates sustinebant. Ideo Paulus sedulo curavit, ut in omnibus fere ecclesiis in usum eorum pecunia colligeretur.

27. Ἐυδόκησαν — ἐισιν) *Placuit ipsis, inquam, sed et debent iis multa.* Est in his verbis ἀναφορὰ, simul cum ἐπανορθώσει. *Proprie* debet, a quo in iure aliquid exigi potest; *improprie*, ut hic, quem honesta aliqua ratio ad agendum impellit. εἰ γὰρ — λειτουργῆσαι αὐτοῖς) *Quam enim beneficiorum divinorum Evangelii, quae proprie ad eos (Iudaeos) pertinebant, participes facti sint gen-*

gentiles, aequum sane est, ut illos beneficiis ad corpus pertinentibus adiuvent. Κοινωνεῖν τινι, *in societatem rei venire.* Τὰ πνευματικὰ, sc. χαρίσματα, beneficia Evangelii, quae proprie ad Iudaeos pertinebant, quippe quibus Messias proxime erat promissus. Σαρκικὰ vocat, quae ad hanc vitam sustentandam pertinent. Λειτουργῆσαι hic est *inservire*, nempe alicuius necessitatibus.

28. Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας) *Quo sacro officio postquam defunctus fuero.* Verbum ἐπιτελεῖν inprimis de ceremoniis sacris usurpari solet. Hebr. IX, 6. καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς, τὸν καρπὸν τοῦτον) *Istumque* muneris mei inter gentiles *fructum deposuero.* Σφραγίζειν, *obsignare* metonymice est *tuto deponere*; nam obsignari solent, quae deponuntur. Sic 2 Reg. XXII, 4. σφράγισον τὸ ἀργύριον. Porro καρπὸς fructum muneris Apostolici apud gentiles gesti denotat, nempe eiusmodi beneficia, quae ipso facto doceant, quid Paulus institutione sua apud gentiles consecutus sit. δι' ὑμῶν) i. e. *per urbem vestram*, sicut: *eamus ad me*, i. e. domum meam.

29. Ἐν πληρώματι — χριστοῦ) *Cum beneficiis summis Evangelii Christi.* Πλήρωμα per Hebraismum, *abundantia*, s. *copia maxima.* Εὐλογία est *omne id, quod liberaliter in nos confertur, beneficium.* Ἐν πληρώματι εὐλογίας igitur est pro ἐν πολλῇ εὐλογίᾳ. Sperat Apostolus se multum profuturum esse Romanis augendo et confirmando eorum scientiam religionis, exhortando, monendo, consolando etc. Conf. supra c. I, 11.

30. Διὰ τῆς ἀγάπης τ. πν.) Per illam dilectionem, quam in nobis effecit Spiritus sanctus, nempe per doctri-

nam Christi, vel etiam per amorem sanctum, natum e doctrina Christi. *συναγωνίσασθαι — Θεὸν*) *Ut una mecum in precibus pro me ad Deum faciendis magnum studium adhibeatis* Ἀγωνίζεσθαι dicitur pro: *magno studio et contentione aliquid facere.* Cf. Luc. XIII, 24. Bene de precibus id dicitur, quandoquidem et Latinis usitata est forma: *precibus contendere.*

31. Ἵνα ῥυσθῶ — Ἰουδαίᾳ) *Ut eripiar ab immorigeris in Iudaea*, ab his qui resistunt evangelicae doctrinae, ut eorum manus evadam. Praevidebat enim periculum ex eorum saevitia, Act. XXI, 11. De eventu cf. Act. XXI, 27. sqq. XXII, 22—24. XXIII. etc. Ἵνα ἡ διακονία — ἁγίοις) *Ut ministerium meum Hierosolymitanis destinatum Christianis illis gratum sit.* Διακονία autem h. l. est pecunia collecta, quam deportabat Hierosolyma. Optat ut Iudaeo-Christiani Christianos ex gentibus ament, conspecta eorum in se beneficentia.

32. Ἐν χαρᾷ) Laetus tam bono operis successu. διὰ θελήματος Θεοῦ) Hanc conditionem addidit in eadem caussa, Rom. I, 10. Neque tamen aliter nisi captivus Romam venit. Act. XXIII, 11. XXVIII, 14. *συναναπαύσωμαι ὑμῖν*) *Una vobiscum animi voluptatem capiam.* Συναναπαύεσθαι est *solatium dare et accipere.* Supra c. I, 12. *συμπαρακληθῆναι* dixerat.

33. Θεὸς τῆς εἰρήνης) Deus omnium horum beneficiorum auctor; cui haec omnia debemus. Εἰρήνη. שָׁלוֹם, omne bonum. *μετὰ πάντων ὑμῶν*) Vobis adsit, faveat, opituletur.

CAP.

CAP. XVI.

1. Συνίστημι — ἐν Κεγχρεαῖς) Videtur haec *Phoebe* fuisse in consortio eorum, quibus, coniunctim iter Romam facientibus, Paulus has litteras perferendas tradiderat. Τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν *ob religionis societatem nobis coniunctissimam* οὖσαν διάκονον, i. e. ἥτις ἦν μέχρι τοῦ νῦν διάκονος, *quae hactenus erat ministra.* Veteres vocarunt etiam *Diaconissas* tales mulieres. Officium earum in eo erat positum, ut mulieres baptizandas fontibus sacris mergerent, catechumenas docerent, aegrotas vel afflictas viserent et curarent, aliisque pluribus rebus operam darent, quas recenset *Binghamus* in Orig. Eccles. II, 22. Fuerat autem Phoebe Diaconissa τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς. De Cenchreis locus extat apud *Apulej.* I, 10. "*Cenchreas* pervado, quod oppidum adeunt quidem nobilissimae coloniae Corinthiensium, alluitur autem Aegeo et Saronico mari, ubi *portus* etiam, tutissimum navium receptaculum, magnoque frequentatur populo." Coetus Christianus in hac urbe pertinuisse videtur ad ecclesiam Corinthiacam, ceu matrem.

2. Ἵνα αὐτὴν — ἁγίων) *Ut eam ob Christum,* (cui fideliter inserviit) *hospitio excipiatis, sicut Christianos decet* ἵνα παραστῆτε αὐτῇ) *Ut eam adiuvetis.* Metaphora elegantissima, petita a militibus, qui in acie sibi adstant, mutuoque sunt auxilio, unde παραστάται dicuntur, quo sensu est apud Iosephum, de B. I. II, 12. 7. Ἐν ᾧ — πράγματι) *in quacumque re indiguerit ope vestra.* Πρᾶγμα, *res, negotium quodvis.* Qui caussam forensem coram Caesare agendam intelligunt, statuunt id sine

 ido-

idonea ratione. καὶ γὰρ αὕτη — ἐμοῦ) *Nam et ipsa patrona multorum, meique ipsius extitit. Glossar. patronus*, προστάτης, πάτρων, τουτέστιν ὁ ἐλευθερώσας. Sic Athenis dicebantur peregrinorum defensores. *Suidas:* οἱ τῶν μετοίκων Ἀθήνησι προεστηκότες, προστάται ἐκαλοῦντο, ἀναγκαῖον γὰρ ἦν ἑκάστῳ τῶν μετοίκων πολίτην τινὰ ἀθηναῖον νέμειν προστάτην. *Theodoretus* ad nostrum locum: προστασίαν δὲ, ὡς οἶμαι, τὴν φιλοξενίαν καὶ κηδεμονίαν καλεῖ — *hospitalitatem, et curam, quam eius caussa suscepit.*

3. Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν) Omnino legendum Πρίσκαν, non Πρίσκιλλαν, quia priorem illam lectionem habent Codd. 6. uncialibus, et plurimi minusculis litteris scripti, cum nonnullis Verss. et Patr. Sed *Prisca* eadem est, quae in Actis *Priscilla* dicitur. Sic Livilla, Secundilla, Tertulla, pro Livia, Secunda, Tertia. τοὺς συνεργούς — Ἰησοῦ) *Adiutores meos in tradenda doctrina Christi.* Cf. Act. XVIII, 2, 24—26. 1 Cor. XVI, 19. etc.

4. Οἵτινες — ὑπέθηκαν) *Qui vitam mihi cum praesentissimo vitae suae periculo servarunt.* Est proverbialis locutio τράχηλον ὑποτιθέναι, quomodo dare cervices et praebere cervices apud Ciceronem et Iuvenalem. Sic et *caput obiicere periculis* frequens locutio. Fortassis Corinthi apud Gallionem Proconsulem pro Paulo se interposuerunt, Act. XVIII, 12—19. vel Ephesi Act. XIX, 30. 35. coll. XVIII, 18. 19.

5. Καὶ τὴν — ἐκκλησίαν) *Et coetum, qui in eorum aedibus convenire solet.* Nam in aedibus privatis tum Christiani ad cultum divinum convenire solebant. Ἐπαίνετον — τῆς Ἀσίας εἰς χριστὸν) *Epaenetum, primum in*

Asia

Asia Christianum. Alii legunt τῆς Ἀχαΐας, sed praeferenda videtur lectio τῆς Ἀσίας, quam et optimi Codd. et Verff. nonnullae ac Patres habent. Nam ἀπαρχὴ *Achaiae*, non *Epaenetus*, sed *Stephanas*, 1 Cor. XVI, 15. *Primitiae* vocantur, qui in quaque gente primi crediderunt, similitudine ducta ab illis oblationibus, quae תְּרוּמוֹת Hebraeis, ἀπαρχαι Hellenistis.

7. Καὶ Ἰȣνίαν) Quae videtur fuisse uxor Andronici. Aliis *Iunias* est nomen viri, pro Iunius. Τȣ̃ς συγγενεῖς μȣ, *generis propinquitate mihi coniunctos*, nempe Iudaeo - Christianos. Συγγενεῖς h. l. videntur esse *populares*, non *cognati*. καὶ συναιχμαλώτȣς μȣ) Quanquam Acta Apostolorum de hac captivitate nihil habent, certum tamen est, Paulum, antequam hanc ad Romanos Epistolam scriberet, aliquoties in carceres coniectum esse. 2 Cor. XI, 23. οἵτινες — Ἀποςόλοις) *Qui etiam ceteris Apostolis bene sunt cogniti.* γεγόνασιν ἐν χριςῷ) *Christiani fuerunt.* Ἐν χριςῷ εἶναι, *in Christum credere.*

8. Τὸν ἀγαπητὸν μȣ ἐν κυρίῳ) *Qui est amicus meus, isque Christianus.* Formulae ἐν κυρίῳ, ἐν χριςῷ habent vim definiendi, i. e. indicandi quo sensu, quaque cum cautione accipiatur verbum cui adiungantur.

9. Τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν χριςῷ) *Commilitonem nostrum, nempe in Christi doctrina propaganda, s. commilitonem christianum.* Vid. v. 8.

10. Τὸν δόκιμον ἐν χριςῷ) i. e. probatum Christianum; qui magnis experimentis apparuit esse bona fide Christianus. τȣ̀ς ἐκ τῶν Ἀριςοβȣ́λȣ) sc. οἰκιακῶν ὄντας.

dome-

domesticos vel familiares Aristobuli, qui tunc iam mortuus fuisse videtur.

11. Τὰς ὄντας ἐν κυρίῳ) *Qui sunt Christiani.* Ergo non omnes Narcissi familiares erant Christiani. Erat quidam *Narcissus* Claudii libertus, cuius fit mentio apud *Sueton.* in Claud. 28. *Tacit.* A. XII, 57.

12. Τὰς κοπιώσας ἐν κυρίῳ) *Quae bene merentur Christianis.* Κοπιᾶν, *laborare,* labores suscipere, operam impendere. Ἐν κυρίῳ, *respectu Domini,* pro coetu christiano.

13. Τὸν ἐκλεκτὸν ἐν κυρίῳ) *Carum nobis propter Dominum,* quia est Christianus. Nam *electus* ob Hebraismum videtur simpliciter indicare *dilectum, carum.* Καὶ τὴν — ἐμῦ) Rufi matrem natura, Pauli affectu, quomodo Maria virgo mater Ioannis Apostoli. Terent. Adelph. I, 2, 46. *Natura tu illi pater es, consiliis ego.*

14. Ἑρμῆν) Putant Origenes, et eum secuti Veteres, hunc esse, qui graece scripsit librum *Pastoris,* quem habemus latine, et fragmenta quaedam graeca apud *Irenaeum* et *Clementem.* Sed notissimum fuisse inter Graecos Romanosque nomen, patet ex Grut. Inscript. Vid. indicem.

16. Ἀσπάσασθε — ἁγίῳ) Exosculatio ista post peractas preces publicas, ante celebrationem sacrae coenae usitata erat. Iustinns M. Apol. II. ἀλλήλες φιλήματι ἀσπαζόμεθα παυσάμενοι τῶν εὐχῶν. Constitutt. Apost. Lib. II. c. 57. εἶτα καὶ ἀσπαζέσθωσαν ἀλλήλες οἱ ἄνδρες, καὶ ἀλλήλας αἱ γυναῖκες, τὸ ἐν κυρίῳ φίλημα.

Osten-

Ostendebant eo modo Christiani, se omnes inter se pares esse. Nam apud Persas et alios Orientis populos pares os inter se iungebant; superiores dabant manum osulandam inferioribus. ἀσπάζονται — χριστοῦ) Quaerunt interpretes, quomodo *omnium* ecclesiarum nomine salutem scribere Paulus potuerit? Erasmus: Quoniam cognovit omnium erga Romanos studium, omnium nomine salutat. Sed per se intelligitur, Paulum salutare Romanos earum ecclesiarum nomine, quae in itinere visere sibi contigerat. Salutem dicere iis, qui nobis nonnisi ex fama noti sunt, solenne esse omnes sciunt.

17. Ἀδελφοί) *Christiani.* Non tantum presbyteri, quibus tradebatur epistola, sed et reliqui Christiani, quibus omnibus commune et *fratrum* nomen, hic intelligi possunt. σκοπεῖν — ποιοῦντας) *Ut caveatis vobis ab hominibus rixas et schismata contra doctrinam quam imbuti estis, excitantibus*, quales multi Pseudapostoli passim hactenus extiterant. Τὰ σκάνδαλα, vel *pravae opiniones* vel flagitia et scelera. καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν, declinate familiarem huiusmodi hominum convictum. Cf. 2 Thess. III, 6. Tit. III, 10.

18. Ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ) *Sed ventri suo inserviunt*, quaestum, victum, alimenta sibi parare student. Phil. III, 18. 19. Nimirum isti homines duo spectabant: *primum* ut semet et alios Christianos liberarent a cruce; nam Iudaeis ab antiquo permissa erat per Imperium Romanum suae religionis libertas, non item Christianis: *deinde* ea ratione Iudaeorum sibi amicitiam et inde utilitates parabant. Fortassis idem fecerunt, quod tum facere solebant multi, qui erant e secta Pharisaeorum, Matth. XXIII, 14.

15.

15. Videntur nempe lucri caussa ditioribus persuasisse professi .. m Christianismi, ita tamen ut circumciderentur, et ritus Mo. icos observarent. Sic etiam laudem et praemia ab ipsis Iudaeis reportabant. Vid. *Michaelis* ad h. l. διὰ τῆς χρηστολογίας) *Blandis verbis. Iul. Capitolinus* in Pertinace 13. Omnes, qui libere conferebant, male Pertinacem loquebantur, *chrestologum* eum appellantes, qui bene loqueretur et male faceret. *A. Victor*, Epit. 34. blandus magis quam beneficus, unde eum Graeco nomine χρηστόλογον appellavere. καὶ εὐλογίας) Εὐλογία h. l. dicitur non hebraico, sed graeco significatu, *laus*, *celebratio alterius*; nam graece εὐλογεῖν, εὐλέγειν significat *laudare*. Ἄκακος fere convenit cum nominis ἁπλοῦς significatione, et dicitur de homine ingenuae simplicitatis, qui nec ipse fraudibus utitur, nec aliis inesse suspicatur.

19. Ἡ γὰρ — ἀφίκετο) *Nam vestra obedientia* Evangelio Christi praestita, *ad omnes pervenit*, i. e. omnibus innotuit. Sic apud Hippocratem in epist. sect. 8. Democritus ad Hippocratem dicit: πολύ τι σου τὸ κλέος τῆς ἐν ἰητρικῇ σοφίης πεφοίτηκεν καὶ ἐς ἡμέας ἀφῖκται, *magna laus tuae in arte medica sapientiae emanavit, et ad nos pervenit.* Debetis igitur vestrae ipsorum famae et existimationi porro consulere. τὸ ἐφ' ὑμῖν) Istud τὸ abundat, ut Rom. XII, 18. IX, 5. θέλω — κακόν) *Tamen velim vos esse peritos ad bonum, simplices vero (imperitos) ad malum*; ita prudentes, ut non fallamini, ita bonos, ut non fallatis. Matth. X, 16. σοφὸς, *sapiens, prudens*, in rebus divinis et humanis. Ἀκέραιος, *simplex, insons, ab omni astutia et fraude alienus.*

20.

20. Ὁ δὲ Θεὸς — ἐν τάχει) *Deus, pacis vel salutis auctor subiiciet Satanam pedibus vestris, eumque confringet,* vi ſua privabit; i. e. eripiet vos malis, quibus religionis hoſtes vos nunc afficiunt. Verbo συντρίβειν utitur Apoſtolus, memor fortaſſis loci Gen. III, 15. Eſt etiam συντρίβειν conciſe dictum, pro ὑποτιθέναι τοῖς ποσὶ, καὶ συντρίβειν. Σατανᾶς hic denotat praecipue Satanae, omnium malorum auctoris inſtrumenta, e. c. pravos doctores, qui coetus Chriſtianorum corrumpebant. Hos, inquit Paulus, Deus brevi ita deprimet, ut nocere vobis amplius non poſſint. Idque eventus comprobavit, teſte *Euſebio,* Hiſt. Eccl. III, 29. Poteſt etiam συντρίψει ſumi *optative: Compeſcat* Deus eos, qui diſſenſionem ſerunt et offendicula, v. 17. ἡ χάρις — ἡμῶν) *In hoc* quod dixi: *Chriſtus vobis faveat, et opituletur,* Hic iterum finire propoſuerat Paulus, ſed tempore dato, pauca adiicit et ipſe et ſcriba eius, ut ſolet ſubter epiſtolas fieri.

21. Τιμόθεος) Is tunc cum Paulo Corinthum venerat. Act. XX, 4. Λούκιος) Hunc *Lucam* eſſe nonnulli exiſtimant, qui iſto tempore cum Paulo fuit, Act. XX, 5. Secundum alios eſt *Lucius Cyrenaeus,* cuius fit mentio Act. XIII, 1. Omnia incerta.

22. Ἐγὼ Τέρτιος, ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν) nempe dictatam a Paulo. Paulus itaque hanc epiſtolam non ſcripſit propria manu, ſed, ut ſaepe ſcriba eſt uſus, et ſalutandi tantum formulam manu propria addidit, 2 Theſſ. III, 17. 1 Cor. XVI, 21. Col. IV, 18. Ἐν κυρίῳ, refer ad ἀσπάζομαι, *ſalutem vobis impertio animo vere Chriſtiano.*

23.

23. Γάϊος — ὅλης) Hunc postea fuisse episcopum ecclesiae Thessalonicensis ait ex traditione *Origines*. Latini scribebant Caius, pronunciabant Cajus. Is Caius totius ecclesiae hospes nominari videtur, quia conventus Christianorum habiti sunt in illius aedibus. ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως) *Administrator, dispensator pecuniarum publicarum.* Fuerunt hi viri magnae dignitatis et auctoritatis in urbibus; unde apud Iosephum οἰκονόμοι et ἄρχοντες conjunguntur, Ant. XI, 6. 12.

24. Ἡ χάρις — ἀμήν) Eadem verba, quae supra v. 20. nisi quod ibi abest πάντων. Sed Paulus eandem sententiam rursus scripsit sua manu, ut moris ipsi erat. Desunt tamen in nonnullis Codd. et Versionibus.

25. Clausulam hanc exhiberi in nonnullis ad finem cap. XIX, supra ad v. 23. dicti capitis monuimus. τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι) *Ei vero, qui potest vos confirmare*, vel constantes reddere, sc. in fide et religione. Quum desit verbum ad quod Dativus referatur, vulgo haec verba cum δόξα v. 27. construunt, et ᾧ pleonastice additum per anacoluthon orationis dicunt. κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου) *Per Evangelium meum*, i. e. per doctrinam, quam ego doceo. Κατὰ, *per*, ut 1 Cor. XII, 8. coll. 10. 11. καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ χριστοῦ) *Imo per eam doctrinam, quam praedicavit ipse Christus.* Κήρυγμα, idem quod εὐαγγέλιον. Crescit oratio. Potest etiam simpliciter verti: *doctrina christiana*, institutio in religione Christi. Ἰησοῦς χριστὸς, doctrina Christi. κατὰ ἀποκάλυψιν — σεσιγημένου) *Per promulgationem arcanae illius doctrinae, quae inde ab antiquissimis temporibus abscondita fuit.* Μυστήριον est res quaelibet arcana, hominibus antea

antea ignota, hic autem doctrina, christiana, quae quoad magnam partem antea ignota fuerat, Eph. I, 9. Col. I, 26. Aliquid de his veritatibus dixerunt Prophetae, ut iam sequetur, sed id ipsum nunquam intellectum est, nisi ex eventu. Χρόνοις αἰωνίοις, *longissimo tempore*, ut ἀπὸ τῶν αἰώνων Col. I, 26.

26. 27. Φανερωθέντος δὲ νῦν) *Manifestata autem est nunc*, tempore N. T. quod Veteri opponitur. διά τε γραφῶν προφητικῶν) Pro κατὰ γραφὰς προφητικάς, *accommodate ad Prophetarum oracula*. 2 Petr. I, 20. Κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου θεοῦ, refer ad φανερωθέντος, quae doctrina nunc manifestatur, et publice traditur, iubente aeterno Deo. εἰς ὑπακοὴν — γνωρισθέντος, *qui* (aeternus Deus) *nunc omnibus innotuit, eo quidem consilio, ut religioni obsequantur.* Potest etiam γνωρισθέντος referri ad μυστήριον v. 25. ut Paulus dicat, incognitum antea Dei illud consilium nunc innotescere, tetegi et exponi per Apostolos omnibus omnium nationum hominibus, i. e. sine discrimine gentibus et Iudaeis. Ἐις πάντα τὰ ἔθνη, i. e. πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, *omnibus gentibus*. Ἐις ὑπακοὴν πίστεως, pro εἰς τὸ ὑπακούειν τῇ πίστει vel εἰς τὸ πιστεύειν cf. cap. I, 5. μόνῳ σοφῷ θεῷ) *Soli, inquam, sapienti Deo.* Sic enim hyperbaton optime illustratur, addito verbo *inquam*. *Solus sapiens* Deus dicitur, quia solus auctor est omnis sapientiae, *sapientissimus*. 1 Tim. I, 7. διὰ Ι. χ. ᾧ — αἰῶνας) Illud ᾧ in versione recte omittitur: est enim Hebraismus, quum nempe expresso antecedente relativum abundat. Διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ iungo sequentibus pro τούτῳ διὰ Ι. χ. δόξα, etc. *is sensu vere christiano celebretur* etc.

Subscriptio est: Πρὸς Ῥωμαίους — ἐκκλησίας. Sed certum est et exploratum, subscriptiones additas esse ab incertis auctoribus, qui ex certis historicis περιστάσεις collegerunt, ubi epistola quaedam scripta, per quem missa, quo tempore exarata sit. Auctor subscriptionis epistolae ad Romanos sic videtur argumentatus esse: Paulus c. XV, 26. scripsit, Macedonas et Achaeos collegisse pecunias in usum pauperum Christianorum Hierosolymitanorum; in Achaia autem fuit Corinthus; ergo Epistola scripta est Corinthi. Hoc vero non sequi, nemo non videt. Porro c. XXI, 1. Paulus commendat Romanis Phoeben, diaconissam Cenchreensem; ergo epistola per eam scripta est, ἐγράφη διὰ Φοίβης, quum tamen *Tertius* eam scripsisse dicatur v. 22. Res itaque manet incerta. Consentiunt tamen Origenes, Theodoretus, Euthalius, et nunc plerique statuunt, Corinthi hanc epistolam esse scriptam.

FINIS TOMI III.

AD-

ADDENDA ET EMENDANDA.

Ad Actor VIII, 14. sq. X, 44. sq. XIX, 1—7. conferri potest Io. Aug. Noesselti *disputatio de Spiritu sancto primis Christianis ab Apostolis per impositionem manuum tradito*; in exercitatt. ad sacrar. scripturar. interpretationem. Halae 1803. p. 47. sq. Loca c. VIII. et X. ex illo c. XIX, 1—7. qui est luculentior, illustrari possunt.

Discipuli igitur, quos Paulus nactus est, quum Ephesum venisset (Act. XIX, 1. sqq.) non erant proprie Christiani, sed nomen *discipulorum*, quo usus est Lucas, h. l. paullo latius est accipiendum de iis, qui Messiam iam tum crederent in orbe terrarum versari, etiamsi, quis ille esset? aut cuius in persona quaerendus? omnino ignorarent. Nam initiati fuerant tantummodo baptismo Ioannis, (v. 3.) qui Messiam post se venturum nunciaverat. Quum autem posthaec in alias extra Iudaeam oras, Ephesum venissent, non oportet admirari, quod ignoraverint, *Iesum* esse hunc Messiam, etiamsi in Christum praesentem credidissent, rectissimeque a Luca *discipuli* essent appellati.

Hi igitur Paulo, ex iis quaerenti, an, *fide suscepta, Spiritum sanctum acceperint*? respondent (v. 2.) *se ne fando quidem audivisse, quod sit Spiritus sanctus*.

 Πνεῦ-

Πνεῦμα ἅγιον Ioanni in oratione ea, qua ſuam tenuitatem cum Chriſti excellentia comparat, (Io. III. 34.) haud dubie erat accuratior et plenior inſtitutio doctrinae, a Chriſto demum exſpectanda. Sed hoc quidem, et ſimilibus locis, ubi illi, in quos Spiritus ſanctus illapſus eſt, ſimul προφητεῦσαι dicuntur, πνεῦμα potius eſt animi concitatio, quae hominem impellit, ut magnam et gravem, omninóque inuſitatam orationem fundat. Nam προφητεύειν non ſemper eſſe *futura praedicere*, ſed ſaepe etiam *carmina effundere*, *laudes Dei celebrare*, vel *aliam quamcunque gravem, inusitatamque orationem fundere*, ſatis conſtat, 1 Sam. V, 6. 10. XIX, 20. ſqq. Luc. I, 67. 42. Si haec ad locum noſtrum transferantur, omnis illa diſcipulorum Epheſiorum cauſſa intelligitur. Quum nempe Paulum audirent, aſſeverantem, Ieſum eſſe hunc, qui iam Spiritum vere concederet credentibus, non dubitabant in nomen Ieſu baptizari, eiusque diſciplinae ſe dedere, ut tanti beneficii compotes redderentur. Qua cum nova initiatione, ſi quis dicat Paulum uberiorem huius diſciplinae declarationem coniunxiſſe, et beneficii magnitudinem certudinemque oratione amplificaſſe ſua, aut, quae propoſuiſſet, e libris ſacris ipſisque Ioannis ſermonibus confirmaſſe, nihil inepti dixerit, aut alieni a Pauli conſilio, ac non potius rei praeſenti maxime accommodati. Quicquid tamen ſit, effecerunt haec omnia, vehementiſſimum exoptatiſſimae rei deſiderium, laeta ſpes eius potiundae, pectoris commoti ſenſus, adiutus fortaſſis gravitate Paulinae orationis, certe manuum eius applicatione, cuius a divinis magiſtris adhibitae vis maxima putabatur apud Iudaeos, ut furore divino (ἐνθουσιασμῷ) ſe incenſos ſentirent, qui, quum ſemel exarſiſſet, quaſi quodam Numinis inſtinctu, quae

quae audivissent, proloquebantur, aliisque nitebantur persuadere, (προεφήτευον).

Illi ipsi vero etiam (v. 6.) variis linguis usi esse dicuntur (ἐλάλουν γλώσσαις) in laudibus Dei celebrandis Id ita intelligendum esse videtur: primum hos Ephesios, Ioannis discipulos cum popularibus subobscure, idque vernaçula lingua de Christo locutos; post, Pauli oratione Christianoque enthusiasmo inflammatos, alienigenis, h. e. Graecis et Romanis Ephesi habitantibus Iesum, Graecorum Romanorumque, extraneis igitur et profanis linguis commendasse. Ita facile perspicitur, cur variis usi linguis dicantur (ἐλάλουν γλώσσαις;) nam Ebraea, h. e. Aramaea cum Iudaeis, graeca et latina cum ceteris loquentes, ab utroque genere auditorum facillime poterant intelligi. Ita etiam ipsa re significabant, se Christi beneficia omnibus gentibus destinata putare, nec illa solum sacra Iudaeis lingua, sed profanis etiam, cuique commendanda esse; quod antea nefas putaverant. — Pariter in locis N. T. omnibus, qui tradunt quosdam, suscepta fide christiana, per Apostolos, impositis manibus, quanquam et adhibita invocatione Dei et accuratiore in doctrina christiana institutione *Spiritu S.* imbutos fuisse, nihil aliud quaeri et intelligi debet, quam effecta his omnibus singularis animorum concitatio, qua tanquam divini Numinis afflatu se senserunt impulsi, ut illam doctrinam laeti ac imperterriti profiterentur.

ERRA-

ERRATA.

pag. 17. lin. 7. pro פקרא lege פקרא

— 23. — 13. — aliquod — aliquot

— 23. — 21. — C — b

— 25. — 16. — *ἑταίραις* — *ἑτέραις*

— 28. — 14. — dele vocem Deus et lin. 15. pro linguas lege linguae

— 85. — 8. — *ἐν* — *ἐκ*

— 86. — 8. — *σήνταξιν* — *σύνταξιν*

— 98. — 6. — latam — latum

— 109. — 7. — puncto pone comma

— 121. — 8. — Ἐλημαίνετο lege Ἐλυμαίνετο

— 134. — 15. — *deducet* — *deducere*

— 219. — 7. — Petri — Pauli

— 230. — 23. — gravisus — gavisus

— 364. — 1. — adverbo — adverbio

— 366. — 4. — *ἅγιος* — *ἁγίοις*

— 382. — 19. — *ἔγω* — *ἔχω*

— 391. — 1. — Ἀνόμος — Ἀνάμως

— 393. — 19. — posse — nosse

— 400. — 14. — Arctae — Arcte

— 427. — 13. — ארצ — ארץ

— 491. — ult. — *ϑῆμον* — *δῆμον*

— 496. — 2. — felicitatis — felicitatis

" 71. " 1.

" 278. " 11, 12.

" 233. " 7.

" 40. " 16.

DATE DUE
